

FONTES ET LIBRI 1.

URBS, CIVITAS, UNIVERSITAS

Ünnepi tanulmányok
Petrovics István
65. születésnapja tiszteletére

Szeged 2018

Fontes et Libri
1.

URBS, CIVITAS, UNIVERSITAS
Ünnepi tanulmányok Petrovics
István 65. születésnapja tiszteletére

Főszerkesztő:

Papp Sándor

Szerkesztette:

Kordé Zoltán és Tóth Sándor László

SZEGED
2018

Fontes et Libri

Sorozatszerkesztő:

Papp Sándor

Kiadja:

a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kiválósági Központ Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, valamint az MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoportja munkájának keretében készült.

A kutatást és a kötet megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta 20391-3/2018/FEKUSTRAT.

Nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

© Szerzők
© Papp Sándor, Kordé Zoltán, Tóth Sándor László

Tördelés:
Ferwagner Péter Ákos

ISBN 978-963-306-643-0

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	9
Rövidítésjegyzék.....	12
ALMÁSI TIBOR	
Adalékok Zenta város középkori történetéhez.....	13
ANDREW AYTON	
‘The greatest loss of ships that England ever suffered’: English port towns and the king’s war in 1375.....	25
BÁRÁNY ATTILA	
Magyarország és a bretagne-i háború (1488–1493).....	33
BLAZOVICH LÁSZLÓ	
Raymundus Parthenopeis: A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata. II. Könyv A dologi jog (részlet).....	43
LIGIA BOLDEA	
In Sedes Iudiciaria. On the feminine presence before counties’ courts in the Banat (the 14 th century – first half of the 15 th century).....	54
BUBNÓ HEDVIG	
Az ideális város képe egy 14. századi katalán ferences leírásában.....	62
CSEERNUS SÁNDOR	
„Joinville urának levele X. Lajos királyhoz” – és ami mögötte van.....	67
DRASKÓCZY ISTVÁN	
Bányaváros és egyetemjárás a késő középkori Erdélyben.....	74
F. ROMHÁNYI BEATRIX	
Egy furcsa régió: a Temesköz a középkori egyházi intézményhálózat változásainak tükrében.....	82
FEDELES TAMÁS	
A Délvidékről az Örök Városba Csanádi egyházmegyések kúriai szenteléseinek ügyei (1442–1517).....	94
COSTIN FENEŞAN	
Blandrata György fejedelmi orvos és tanácsos erdélyi birtokviszonyai.....	111
FONT MÁRTA	
Szemponatok a 12. század végi Kijevi Krónika elemzéséhez.....	121

GÁLFFY LÁSZLÓ	
Hallal és borral: városi reprezentáció a Loire-vidéken a 15–16. század fordulóján	
Megjegyzések két magyar követség átutazása kapcsán	131
GRÓF LÁSZLÓ	
A Codex Latin 7239 térképe Zsigmond király uralkodása idejéből.....	139
GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS	
Az „ <i>abductio</i> ” – egy sajátos középkori jogi fogalom értelmezéséhez	146
HALMÁGYI MIKLÓS	
„boldog István törvényt szerint”. A Szent István királyra való hivatkozás példái a középkori jogi és társadalmi gondolkodásban	152
IUSZTIN ZOLTÁN	
A közigazgatási szervezet keletkezése a középkori Bánságban.....	159
KOPECZNY ZSUZSANNA	
Volt-e Temesvárnak védőfala?	168
KORDÉ ZOLTÁN	
„Ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz” (?)	
Példák a középkori magyarországi idegennyelv-ismeretről.....	175
KŐFALVI TAMÁS	
Maróti László születésigazolása.....	181
ADRIAN MAGINA	
Nemesek közti konfliktusok és erőszak	
Magánháborúk a középkori Dél-Magyarországon.....	189
MARTON SZABOLCS	
A Szerémség lakosságának elvándorlása a török elől.....	196
PAPP SÁNDOR	
A szegedi veszedelem 1552-ben és Ali budai beglerbég jelentése	202
PÓSÁN LÁSZLÓ	
Zarándoklatok, kegyhelyek a középkori Poroszországban	214
ROKAI MELINA – ROKAY PÉTER	
A „heretici comburantur”-tól a „cuius regio eius religio”-ig	
(három évtized Magyarország vallás- és egyháztörténetében: 1525–1556).....	225

SEBŐK FERENC	
Adalékok a magyar külpolitikához 1352-ben	235
SKORKA RENÁTA – WEISZ BOGLÁRKA	
A királyné asztala.....	241
STANISŁAW A. SROKA	
Ismeretlen kapcsolatok a Homonnay Drugeth család és a lengyel nemesség között a 16. század első felében.....	254
SZABÓ PÁL	
Egy királyi évszám nyomában – Hunyadi Mátyás életkoráról.....	259
SZÁNTÓ RICHÁRD	
A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései	271
SZŐCS TIBOR	
A királyi különös jelenlet bíróságának Árpád-kori előzményei.....	283
TEKE ZSUZSA	
Egy firenzei kereskedő életvitele, mindennapi kiadásai a Jagelló-kori Budán	290
THOROCZKAY GÁBOR	
Megjegyzések a 11–12. század fordulójának magyar egyháztörténetéhez Források, zsinatok, pápai követek.....	295
CĂLIN TIMOC	
Contributions to the knowledge of the medieval fortress from Pojejena (Caraş-Severin County)	301
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
Egy magyarrá vált kazár fejedelmi beiktatási ceremónia rekonstrukciós kísérlete.....	307
VEKOV KÁROLY	
Középkori és reneszánszkori tárgyak a gyulafehérvári káptalan kincstárában	316
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	
Hunok és magyarok „Csupán Hunniának ne volnának meg a maga költeményei és legendái Attiláról?”	325
Tabula Gratulatoria	333

Bevezető

Talán az ünnepeltnek, a neves medievista történésznek és kiváló egyetemi oktatónak, címzetes egyetemi tanárnak, dr. Petrovics Istvánnak a legszokatlanabb, hogy 41 évi aktív egyetemi pályafutása után ez év nyarától nyugodtabb periódus következhet az életében, mivel 65 évesen nyugállományba vonult. Ami persze biztosan nem azt jelenti, hogy felhagy a számára oly kedves magyar középkor kutatásával. Legfeljebb a tempó, amit eddig az egyetemi oktatás – tudományos kutatás – szakmai közélet sokat emlegetett hármassága diktált, visszafogottabbá válik.

Ha már a triáaszt említjük, ez többféleképpen is megjelenik az ünnepelt munkásságában. Három város (urbs, civitas) foglalkoztatta legtöbbit: Pécs, Szeged és Temesvár. Ha arra gondolunk, hogy ezek közül Pécs egy ideig egyetemmel (universitas) is rendelkezett a középkorban, akkor világossá válhat a kötet címének hármassága is. A miértek egy részére az életút rövid felidézése is válasszal szolgálhat. Petrovics István (akit talán nem csak névrokonság fűz Petőfi/Petrovics Sándor családjához) a Dél-Dunántúlon, Mohácson született, Pécsen végezte középiskolai tanulmányait. Azután egy újabb meghatározó városba, Szegedre került, az egyetemre vették fel történelem–angol szakra (csoporrtársa lett későbbi kollégájának, e kötet egyik szerkesztőjének), és itt szerzett történelem–angol szakos tanári diplomát 1977-ben. A dél-alföldi város és egyeteme vonzásába kerülve az iskolateremtő medievista, Kristó Gyula professzor tanítványaként itt is maradt, nem tudott már elszakadni attól a varázstól, amely sokakhoz hasonlóan lenyűgözte őt is.

Közvetlenül végzés után, 1977-ben a Középkori Magyar Történelmi Tanszékre került, amelynek végig oktatója, munkatársa maradt. Első nagy visszhangot kiváltó, 1980-ban az Acta Historiában megjelent tanulmánya is Szegedhez, annak egy akkor másként nevezett önálló településéhez (Asszonyfalva), később szerves részéhez, Felsővároshoz (Felszegedhez) kapcsolódott (*Azzonfolua alio nomine Felzeged*). A Szeged nagymonográfia első, 1983-ban megjelent kötetének munkálataiba is bevonta őt Kristó professzor. A fiatal Petrovics István (népszerű becenevén sokunknak: Szttyopa) ekkor egy kisebb könyv terjedelmű részt írt a kötetben. Kitarató, szívós munkával birkózott meg ezzel a nagy feladattal, miképpen a későbbiekben is. Innentől kezdve a figyelme egyre inkább a várostörténelmi kutatások felé fordult, ugyanakkor az ezekhez szorosan kapcsolódó témakörökben, mint a középkori gazdaság-, társadalom-, település-, jog-, egyház-, egyetem- és hadtörténetben is jelentős műveket alkotott.

Az akkoriban virágkorát élő, egyre inkább középkori dominanciájú tanszéken (amely később a Középkori és Kora Újkori elnevezést kapta) és a Kristó Gyula, valamint Makk Ferenc körül kialakuló középkorász műhelyben bőségesen adódtak feladatok. Bölcsészdoktori értekezését is Szegedhez kapcsolódó, várostörténelmi témából védte meg fiatalon, 1980-ban, summa cum laude minősítéssel. Várostörténelmi kutatásai természetesen kiterjedtek korábbi városára, Pécsre is. A 2001–2015 közötti időszakban foglalkozván Pécs 1367–1526 közötti középkori történetével, a *Pécs története* nagymonográfia második kötetében írta meg ezt a fontos fejezetet. Megemlíthetjük a *Pécs lexikon* című kiadványt is, amelyben a középkorral kapcsolatos címszavakat ő készítette el. Pécs és Szeged után a harmadik fontos

város a Bánát szíve, Temesvár volt, amelyről alapvető fontosságú monográfiája 2008-ban látott napvilágot. Petrovics István a tágabb értelemben vett déli régiók történetében meghatározó szereppel bíró három, említett városról írott PhD értekezését 2005 tavaszán védte meg – megint csak *summa cum laude* minősítéssel (*Várostörténeti tanulmányok. Fejezetek Szeged, Temesvár és Pécs középkori történetéből*).

Az ünnepelt kiterjedt kutatásainak impozáns mérlegében a teljes publikációs lista – amely nyilván a Festschrift szerkesztése alatt és remélhetőleg a jövőben is gyarapodni fog – jelenleg 245 tételt tartalmaz (a citációs index 717). Ezek között a legszigorúbb és legkörülményesebb szabvány (MTMT) szerint is kb. 120 tudományos jegyzetekkel kísért munka szerepel. Ezen belül négy könyv vagy könyvterjedelmű kötet, öt idegen nyelvű kiadványszerkesztés, egy könyvfordítás (Boba Imre nagy visszhangot kiváltó Morávia-könyve), valamint 110 körüli magyar és angol nyelvű tanulmány, közlemény. Ezek persze csak a puszta, száraz számok; mögéjük kell képzelnünk a szorgosan, kitartóan és a nehézségek ellenére szívósan kutató tudóst, aki magas színvonalon alkot, gondosan megfogalmazott, gördülékeny és olvasmányos stílusban ír, akár tudományos, akár pedig úgynevezett népszerűsítő munkáról legyen szó. Ezek a tanulmányok, cikkek és egyéb közlemények mind a magyar, mind pedig a külföldi történészek körében elismertséget szereztek szerzőjüknek.

Petrovics István a publikációs tevékenység mellett, ahhoz szorosan kapcsolódva számos bel- és külföldi konferencián vagy workshopon (jelenleg 81) vett részt előadással, illetve azok szervezésében is fontos szerepet játszott. Mind a környező, mind pedig a távolabbi országokban (Anglia, USA) megfordult, azok egyetemén előadást tartott. Széles körű kapcsolatrendszerrel épített ki külföldön is a középkor kutatóival, akik közül jó néhányan tanulmányt tisztezték meg jelen ünnepi kötetünket, mások a Tabula Gratulatoriába való felvételükkel jelezték az ünnepelt iránti barátságukat és elismerésüket.

Utoljára hagytuk azt a területet, amely legalább annyira fontosnak tekintendő ünnepeltünk szempontjából, mint a fentebb felvázolt, adatokkal illusztrált publikációs és szakmai, közéleti tevékenység. Ez pedig az egyetemi oktatói pályafutás. Petrovics István hűségesen, 41 éven át (1977–2018) szolgálta a szó nemes értelmében a felsőoktatás ügyét. Számos stúdiumot vezetett a különböző oktatási rendszerek, reformok közepette, amelyek közül sokat át- és túlélt velünk, e kötet szerkesztőivel együtt. Ezek között éppen úgy megtalálhatók a különböző történeti segéd tudományokkal foglalkozók, mint a középkori magyar történelem szinte teljes vertikumát átölelők. Leginkább persze a magyar és külföldi várostörténet kérdésköre állt előadásai homlokterében, ami, nem véletlenül, egybeesett fő kutatási területével is. Bekapcsolódott a hungarológiai képzésbe is angol nyelvű előadásokkal a külföldi hallgatók számára. Hallgatók százai vagy ezrei hallgatták előadásait, látogatták szemináriumait. Szakdolgozatok tucatjainak volt a témavezetője, diákköri dolgozatok készültek a vezetésével. Őt doktorandusz hallgató tudományos munkáját irányította, közülük ketten már fokozatot szereztek, két külföldi PhD-hallgatónak külföldi konzulense volt (közülük kettő tanulmányt szerepel jelen ünnepi kötetben). Részt vett egyetemünkön és más egyetemen is PhD-eljárásokban.

Petrovics István rokonszenves egyéniségét, sokoldalú tudományos és szakmai közéleti tevékenységét jól tükrözi az a tény, hogy különböző magyar és külföldi egyetemeken, kutatóhelyeken dolgozó kollégák szívesen vettek részt a közös alkotói folyamatban, küldtek tanulmányt ünnepi kötetünkbe. Közreműködésüket, részvételüket ezúton is köszönjük.

Munkájuk eredménye egy színes, túlnyomórészt középkortörténeti jellegű kötet, amelyet reményeink szerint örömmel fogad az ünnepelt és a tágabb olvasóközönség is.

Szeged, 2018 karácsonyán

A szerkesztők

Rövidítésjegyzék

Acta Historica	Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica
AKO	Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (130–1387). Fundavit Julius Kristó. Praeside Tiburtio Almási. I–XV. (130–1331), XVII. (1333), XIX–XXXIV. (1335–1350), XXXVI–XXXVIII. (1352–1354), XL. (1356), XLII. (1358), XLVI–XLVIII. (1362–1364). Bp.–Szeged, 1990–2018.
ÁMTF	Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I ² –IV. Bp. 1987–1998.
AO	Anjoukori okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Iván–Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.
ÁÚO	Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I–XII. Pest–Bp., 1860–1873.
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fénykép-gyűjtemény
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
FCD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budaë, 1829–1844.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HO	Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patriae. I–VIII. Kiadja Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891.
HOKl	Hazai oklevéltár. Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula. Bp., 1879.
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
KmJkv	Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). Bp., 1990. I–II.
LtK	Levéltári Közlemények
MES	Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV. Szerk.: Knauz Nándor et alii. Strigonii, 1874–1999.
RA	Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Bp., 1923–1987.
SRH	Szentpétery, Emericus: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Bp., 1937–1938.
Teleki	Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon X–XII. Pest, 1853–1857.
TSz	Történelmi Szemle
ZO	A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál. Pest–Bp., 1871–1931.
ZSO	Zsigmondkori oklevéltár I–XII. (1387–1426) Szerk. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017.

ALMÁSI TIBOR

Adalékok Zenta város középkori történetéhez

A Tisza folyó jobb partján fekvő, századokon át nagy forgalmat bonyolító révhely mentén kialakult – a régiségben hol Bodrog, hol Csongrád megyéhez számított – Zenta település nevével nemigen lehet találkozni az országos történelmet taglaló középkor-történeti munkákban. Környezetével együtt évszázadokon keresztül egészen a török hódoltság kezdetéig a budai káptalan tulajdonában állt,¹ s a szilárd uralmi keretek között kibontakozó folyamatos fejlődését egyszerre befolyásolták egyrészt az efféle birtoklásból eredő korlátok és visszafogó, leszorító körülmények, másrészt a legmagasabb körökben mindig respektált, nagy tekintélyű földesurai odafigyelésének köszönhető oltalom és zavartalan biztonság kihasználásából adódó előnyös lehetőségek. E helyzet közepette Zenta a Hunyadiak korára elérte a részleges városfunkciót ellátó mezővárosok szintjét,² s ha az országos rangtól messze el is maradt, szűkebb működési közegeiben, a régióközpont szerepét betöltő Szeged mögött stabilan a másodvonalat megtettesítő, komoly lokális súlyt képviselő települések sorába emelkedett. Az 1470-es évek közepén vámügyekben a szegediekkel súlyos ellentétekbe keveredve hónapokon át a nagyhatalmú és befolyású szomszédal is sikerrel dacolt, mígnem azután királyi beavatkozás nyomán megegyezésre kényszerült.³ A Zenta 15. század második feléig kiteljesedett erőgyarapodására fényt vető konfliktushelyzetben ugyan a mezőváros közössége, illetve a budai káptalan végül alulmaradt, de a település fejlődését nemsokára, negyedszázados időtávban már királyi kiváltságlevél igazolta vissza. II. Ulászló király ugyanis 1506. február 1-jén kelt privilégiumában Zenta lakóit a Szeged városával megegyező kiváltságokkal ruházta fel,⁴ amely szabadalomlevél azután 1517. december 24-én kiadott átírásában II. Lajos király részéről is megerősítést kapott.⁵

---

¹ 1224-ben Gyula nádor oklevelében régóta a káptalan tulajdonában állónak mondja a Zenta közvetlen közelében található Csestó halastó-birtokot. Vö. MES I. 247. (268. szám).

² Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Délnyugati évszázadok 14.) Szeged, 2000. 94., 97.

³ Báthory István országbíró vonatkozó oklevele 1475. július 12-ről. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, IV. A.1021. Szeged Város Titkos Levéltára. Adomány- és szabadalomlevelek 34.; ua.: DF 210 922.

⁴ 1506. február 1.: DL 106 074.; régi jelzete: Intézmények irataiból. Budai káptalan 1. 5. 7. (II. Lajos király 1517. évi átírásában).

⁵ Uo., mint előző.

A település történeti hagyományának feltárásáért és ápolásáért elkötelezetten ügyködő mai városközösség tudós képviselőinek részéről a közelmúltban két középkori oklevél kapcsán kaptam felkérést tisztázó vizsgálatok elvégzésére. Az érdeklődés egyik esetben a Zenta első említését fenntartó, bizonytalan hagyományú, és alapvetően csak a 19. század elején készült fordításban hozzáférhető okmány szövegére irányult, a másik esetben pedig Mátyás király azon oklevelét kellett közelebbről vattatóra fognom, amely az uralkodó egyetlen Zentán keltezett – így legalább egyszeri ott tartózkodását bizonyító – 1458. szeptember 11-ről fennmaradt oklevele. Mindkét irat szorgalmazott feldolgozása mögött elsőrendűen hagyományörző igyekezet állt. Az első esetben a legkorábbi említés 800 éves évfordulója adott aktualitást a vizsgálatnak,⁶ a második esetben pedig az a körülmény, hogy a 2018. évi városnapnak – amelyre minden évben az 1697. szeptember 11-i diadalmas zentai csatanyerés emlékének megünneplése terem alkalmat – a középpontjában a szóban forgó Mátyás-oklevél kiadásának 460. évfordulója állt,⁷ tekintve hogy szerencsés véletlen folytán a két esemény szeptember 11-i napi dátuma pontosan egybeesik. Az elvégzett diplomatikai vizsgálatok közül a Zenta településtörténete szempontjából kétségtől nagyobb jelentőségű első említést tartalmazó királyi privilégium kapcsán elért eredmények részleges ismertetésével köszöntöm a dél-alföldi régió városfejlődésének tisztázása terén megannyi jeles érdemet szerző Petrovics Istvánt, nagy tisztelettel adózva ezzel több évtizedes, érdemdús és eredményekben gazdag munkássága előtt.

A Zenta első írásos említését tartalmazó, II. András király által 1216-ban kiadott oklevélnek sajátos a fennmaradása, miképpen a rávonatkozó ismeretek is azok. Az irat a 19. század vége óta fordul elő a város történetének kutatásában.⁸ Zenta helytörténetének jeles művelője, Dudás Gyula és valószínűleg az ő nyomán öccse, Dudás Andor hivatkoztak először⁹ a szóban forgó oklevélre, amelyre a 19. század első felében működött kiváló oklevélbűvár, Fejér György magyar nyelvű közlésében találtak rá.¹⁰ Fejér azonban nem közvetlenül az oklevél latin szövegét dolgozta fel, hanem közlése forrásául a Zemplén megyei tudós levéltáros és helytörténész, Szirmay Antal kiadványában megjelent magyar nyelvű fordítást jelölte meg.¹¹ Noha néhány ponton Fejér szövege apróbb eltéréseket mutat Szirmay közlésétől, ezek olyan kiigazításoknak tekinthetők, amelyeket hatalmas oklevél-feldolgozó tapasztalata alapján Fejér anélkül is megtehetett, hogy közvetlenül rendelkezésére állt volna az okirat latin szövege.¹² Szirmay ugyanakkor saját szövegközlése elé a következő mondatot iktatta: *1216. II. András király Mikola helységét adta Merc Grófnak hűséges szolgálatyáért, az adományi Levél eredetiből fordítván e'képpen vagyon.* Eszerint Szirmaynak volt valamiféle ismerete az okmány latin változatáról, hiszen a fordítás forrásául az eredeti

⁶ Almási Tibor–Tari László: Zenta. 1216–2016. / Senta: 1216 – 2016. Zenta, 2016.

⁷ Almási Tibor–Tari László: Mátyás király Zentán / Matija Korvin u Senti. Zenta, 2018.

⁸ Zenta monográfiája I. Zenta, 2007. (második kiadás), 28–29. (A vonatkozó fejezet Dobos János munkája.)

⁹ E vonatkozásban Zenta monográfiája idézett helyén utal Dudás Gyula kéziratban maradt *Zenta város története* című munkájára, illetve Dudás Andor: *Zenta rövid története*. Zenta, 1903. című dolgozatára.

¹⁰ FCD VII/3. 19–22. (11. szám).

¹¹ Szirmay Antal: Szathmár Vármegye fekvése, története, és polgári esmérete. II. Buda, 1810. 287.

¹² A legmeglepőbb eltérés, hogy Fejér Mere alakra változtatja a Szirmaynál Merc formájában előforduló oklevélnyerő előljáró nevét.

példányt jelölte meg. Az idézett személytelen megfogalmazásból viszont azt egyértelműen nem lehet kideríteni, hogy ténylegesen ő maga látta-e az eredeti változatot, vagy mástól átvett ismeretet közvetített, és az is csak valószínűsíthető, hogy a szöveg fordítása magától Szirmaytól származik. Bár Zenta helytörténeti kutatásában a Dudás testvérek írásai óta rendre előfordulnak hivatkozások erre az iratra, megállapítható, hogy minden esetben a Fejér Györgyre, illetve Szirmay Antalra visszamenő magyar nyelvű szövegek használatáról van szó, és senki sem fordított különösebb igyekezetet arra, hogy felderítse, ellenőrizze és lehetőség szerint közvetlenül felhasználja a Zenta szempontjából oly nagy jelentőségű okmány latin szövegét. Márpedig messze nem újdonság, hogy az 1216-ban keletkezett oklevélnek megvan a latin szövegű változata is.¹³ A több helyütt is elérhető jelzet a Szatmár megyei Mikolai család eredetére vonatkozó legrégebbi oklevelek lemásolt gyűjteményét takarja.¹⁴

A textus az íráskép alapján a 18. század végéről származik, és az összeállítás 247–251. oldalain foglal helyet. A szöveg első másfél oldalát, amely egységes írású II. András oklevelének lemásolt szövegével, valaki választóvonallal elkülönítette, és haránt, illetve átlós irányú vonalakkal többszörösen is áthúzta, majd magyarul „*Itt kezdődik.*” megjelöléssel látta el a 13. századi iratszöveg elejét. Valójában van összefüggés a két szöveg között, mert megtudható belőle, hogy a másoló előtt a váradi káptalan 1676. január 27-én a nemes Vetési Pál fia János kérésére és oklevél-bemutatása alapján elkészített átírásának szövege fektet. Mindazon megjegyzések, amelyek időnként a másolt szövegben az olvasati nehézségek kapcsán felvetődtek – és az ismeretlen másoló részéről itt-ott a szövegbe illesztve hangot, illetve helyet is kaptak – természetesen a 17. századi átírás szövegállapotára vonatkoznak, és nem az eredeti 13. századi irattal összefüggésben merültek fel. A lemásolt szöveg végén szereplő, az eredeti irat szöveg példányát említő utalás viszont minden bizonnyal az 1676. évi káptalani átírás készítőjétől származik, aki még láthatta II. András privilégiumát, és nem az egy évszázaddal későbbi másoló tapasztalatát rögzíti, akinek nem volt a kezében az eredeti okmány.

Nehezebb megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen formában találkozott II. András király oklevélszövegével az annak magyar fordítását közreadó Szirmay Antal. Teljesen nem lehet kizárni, hogy az ő forrása – miképpen már idézett bevezető megjegyzésében jelzi – esetleg az akkor talán még kézbe vehető eredeti oklevélpéldány lehetett, ám erre vonatkozó bizonyíték nem áll rendelkezésünkre. Ma már semmi sem tudható az adatolhatóan utóljára 1676-ban látott eredeti irat későbbi sorsáról, így természetesen arról sem, hogy Szirmay – vagy esetleg az ő ismeretlen forrása – tényleg felhasználhatta-e azt a fordítás elkészítése során. Némi alapja ezzel szemben inkább egy olyan feltevésnek lehet, hogy Szirmay Antal fordítása nem független a ma egyedül kézbe vehető, most taglalt másolt szövegtől. Az irat

¹³ Györffy György például történeti földrajza Bodrog megyei anyagának publikálásakor Zenta kapcsán megadta II. András ezen oklevele latin szövegének jelzetét a Diplomatai Levéltár anyagában (vö. ÁMTF I. Bp., 1963. 732. Bodrog megye, Zenta). Ezenkívül a 8. számú jegyzetben szereplő Zenta monográfiája is beidézve az oklevélből néhány sort a Szirmay Antal-féle fordításban, az idézet forrásul szokatlan módon az irat latin szövegének levéltári lelőhelyét adja meg a következő formában: MOL DL 72 374. 248. (Megjegyzendő, hogy a modern levéltári jelzetet követő utolsó háromjegyű szám a vonatkozó kéziratlapok kezdő oldalszáma.)

¹⁴ A lelőhely mai levéltári megjelölése: DL 72 374.; régi jelzete: Mándy család levéltára 1. A.

végén olvasható méltóságnévsorban ugyanis a másolat a történetileg helytálló *Pousa bán*¹⁵ feltüntetésekor éppen úgy hibás *Kousa bán* alakot ad meg, mint ahogyan az Szirmaynál is olvasható. Meglehet, hogy az eredeti helyett Szirmay előtt éppen ez a másolt példány – vagy egy ezzel egy töről fakadó másik másolat – feküdt, és szolgált ténylegesen a máig forgatott fordítás alapjául. Bárhogyan is legyen, a legkevésbé sem látszik haszontalannak, hogy a rendelkezésünkre álló lemásolt latin szövegnek közreadjuk friss olvasatát, miként Zenta ma ismert első írott említésének 800. évfordulója arra is jó alkalom, hogy az irat tartalmát a továbbiakban ne a nehézkes, több mint 200 éves megszővegezésű fordításban igyekezzünk megérteni, hanem korszerű formában, a mai nyelvéllapotba átültetve idézzük fel ezután.

Az oklevél olvasata¹⁶:

In nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis. Andreas dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerieque rex in perpetuum. Solet regum largitio illos pre ceteris donis regalibus ampliare, quos commendat legalis conditio, pro quibus longi servitii fidelitas intercedit, ut illorum posteritas gratuletur devotius, quorum apud reges labor perpoluit assiduus et honestus. Considerantes igitur servitia multa et plurima, que Merc comes de villa Theutonicorum in Zaphthmar nobis semper exhibuit indefessus, suis pro meritis terram quandam nomine Nichola sibi et per eum suis heredibus contulimus iure perpetuo possidendam, quam videlicet terram cum quadam matrona,¹⁷ uxore condam Saul comitis concambiavimus pro quadam terra, quam a castro Chanadiensi eximentes dicte vidue contulimus, et ipsa nostro assensu dictam terram a castro Chanadiensi exceptam monasterio de Zentha devotissima erogavit, super addidimus etiam quadraginta marcas argenti, quas prenotatus Merc sepedicte mulieri persoluit de substantia propria in loco Waradiensi publice coram multis. In possessione itaque prenominata terre dictum Merc comitem per pristaldum nostrum Iobe comitem de Erdovde legitime fecimus introduci, qui ipsam terram terminavit et metavit. Prima meta incipit versus orientem super aquam, que dicitur Tur¹⁸ iuxta molendinum Raphaelis comitis, ubi sunt due magne quercus et tenens metas cum Cristoforo comite venit ad stagnum, quod dicitur Pischarus, et transiens per medium ipsius stagni tendit ad Nogegre,¹⁹ ubi conterminatur terra Pothena, inde vadit per finem Rekezil, ubi tenet metas cum Wasuare,²⁰ inde tendens versus meridiem conterminatur territorio ville Theutonicorum apud veterem pontem, a quo

¹⁵ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp., 2011. 43.

¹⁶ A közreadott olvasat optimális szöveg megjelenítésére törekszik, ezért az egykori másoló által eszközölt megoldásokra, megjegyzésekre, észrevételekre csak lábjegyzetek formájában történik utalás. A vulgáris névalakok esetében a vélt középkori írásformát visszatükröző betűhív leírást rögzíti a kiadás, ugyanakkor a köz- és tulajdonnevek helyesírásában a modernkori elvárások érvényesülnek. A [ ] között szereplő csekély számú – az olvasat értelmezését segítő – kiegészítés ugyancsak a szövegoptimum megjelenítését szolgálja. A szöveggel összefüggő, annak pontosabb értelmezését segítő kommentárok és tárgyi magyarázatok az oklevél fordításának jegyzeteiben szerepelnek.

¹⁷ A szövegben eredetileg: *materna* [( ) között javítva azonos kézzel: *matuna* ?] [fölte javítva későbbi kézzel: *matrona*].

¹⁸ A Túr folyó neve – nyilvánvalóan a 18. századi gyakorlatnak megfelelően – valamennyi esetben hosszú ékezetes jelöléssel fordul elő az oklevélmásolatban.

¹⁹ A másolatban utána zárójelben azonos kézírással: *Nagyéger*.

²⁰ A másolatban utána zárójelben azonos kézírással: *Vasvári*.

procedens vadit iuxta²¹ Egre, et terminatur terre Raphaeli comitis, ubi iuxta viam per magnum kerkum²² mete terree eriguntur, posthec tendit per Berche ad dumum spinetum, tenens metas cum Raphaelle comite, ibique remanet Egre ville Nichola, deinde vergit se versus occidentem et conterminatur terre Cosme, posthec incedit versus aquilonem per Berche per viam, que ducit ad Terebes etiam tenet metas Tuberonis²³ usque quo transit aquam Hodus, et venit ad aquam Tur, ubi est meta sub arbore craldos,²⁴ inde regreditur versus orientem per dictam aquam Tur, cuius medietas pertinet ville Nichola et medietas ville Bothar, et sic recurrit ad priorem metam. Ut autem hec a nobis legitime facta terre donatio et emptionis consummatio perpetuum robur optineat, et stent in posterum illibate, presentem paginam sigillo nostre imaginis communitam sepe notato Merc contulimus in testimonium. Datum per manus magistri Thome Albensis prepositi et aule regie cancellari[i], anno ab incarnatione domini Millesimo Ducentesimo Sedecimo.²⁵ Venerabili Iohanne Strigoniensi, reverendo B.[ertholdo] Colocensi archiepiscopis existentibus, Chalano Quinqueecclesiensi, Cathapano Agriensi, Simone Waradiensi, Desiderio Chanadiensi, Vil[erm]o²⁶ Transsilvane, Petro Goriensi,²⁷ Roberto Wesprimiensi, Iacobo Wachiansi, Stephano Zagrabiensi [episcopis] ecclesias feliciter gubernantibus, Iula palatino, Kousa [!]²⁸ bano, Ypoche wayuoda, Dyonisio magistro thauarnicorum et comite de Novo Castro existentibus, regni nostri anno duodecimo.

A szövegekzlés alatt a másoló kezével:

Sigillum adest iam nullum, verum inferius zona sericea ex rubris viridibusque filis contexta complicatum est pergamenum.

Az oklevél fordítása:

Az egy és oszthatatlan Szentháromság nevében. András²⁹, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics és Lodóméria királya. Mindörökké. A királyi adományozási gyakorlatra az jellemző, hogy a többiek elé helyezve olyanokat

²¹ A *iuxta* szót követő szakasz egészen a következő sor *per Berche ad* szavaiig bezárólag másolási hiba folytán kimaradt a szövegből, s azt a másoló az oldal bal oldali margóján a sorokra merőlegesen leírva utólag pótolta.

²² E szóalak a tölgyfa szó latin alakjára visszavezethető vulgáris írásforma, amely mellé a másoló zárójelben hozzátette a szabályos latin *quercum* szóformát is.

²³ E ponton súlyos olvasati nehézségbe ütközött a szöveg másolója, és nem is talált vállalható megoldást. A *Tuberonis* névforma ténylegesen – jobb híján – Szirmay Antal olvasati megoldásának átvétele. A kézirat másolója e helyen a következőket vetette papírra: *cumbronis* ([azonos kézzel:] *triberonis* ? ez mit jelentsen, nem tudom? vagy *trans et itoris*?).

²⁴ Közelebről nem meghatározható fafajta.

²⁵ A másolatban az évszám római számjelöléssel szerepel.

²⁶ A másoló nyilvánvalóan nem ismerte a paleográfiai értelemben teljesen szabályos 'r' hangra utaló, a *Vilo* leírt betűk fölé elhelyezett rövidítést, ezért azt utánzott rajzolattal megjelenítette, s mögé írta zárójelben a maga – téves – értelmezését: *Vitalio*.

²⁷ A győri helynévi jelző megszokott latin *lauriensis* szóformája helyén a közvetlenebbül vulgáris kiindulású *Goriensis* szóalak áll, amelynek értelmezéseként a másoló szükségesnek látta zárójelben utána írni: *Győr*.

²⁸ A korabeli méltóságnévsorokban előforduló Pósa név félreolvasása. (Vö. fentebb, Zsoldos Attilának a 15. számú jegyzetben írott munkájával.) E ponton meglepő azonosságot mutat ezzel a tévedéssel Szirmay magyar nyelvű szövegekzlése.

²⁹ II. András magyar király (1205–1235).

gyarapít királyi ajándékokkal, akiket betöltött hivatali szerepük ajánl erre, és akik mellett huzamos szolgálatteljesítésük odaadása szól, hogy a hálaérzet azok sarjadékában gyűljon hevesebbre, akiknek lankadatlan és becsületes serénykedése a királyok előtt már ékesen megmutatkozott. Megfontolásba véve tehát mindazon nagyszámú és igen sokféle szolgálót, amelyeket a németek Szatmár településéről³⁰ való Mérk ispán³¹ számunkra mindig fáradhatatlanul teljesített, érdemei fejében örök jogú birtoklásra neki és rajta keresztül örököseinek adományoztunk egy bizonyos Mikola³² nevezetű földet, amely földhöz tudniillik egy asszonyssággal, a néhai Saul ispán³³ hitvesével kötött csere útján jutottunk, olyan, a csanádi vár³⁴ rendelkezéséből kivett bizonyos föld ellenében, amelyet a nevezett özvegynek adományoztunk, ő pedig beleegyezésünkkel azután azt a csanádi vár alól kivett földet magasztos áhitatában a zentai monostornak³⁵ engedte át, és ezenfelül még 40 márká ezüstöt is adtunk, amelyet a szóban forgó Mérk tulajdon vagyonából fizetett ki a sűrűn emlegetett asszony részére Várad³⁶ egyik helyén sokak nyilvánossága előtt. A szóban forgó föld birtokába pedig Mérk ispánt törvényesen bevezettettük poroszlónk,³⁷ az Erdődből³⁸ való Jób ispán³⁹ közreműködésével, aki ama földet elhatárolta és jeleket állítva elkülönítette. A határkezdet keleti irányban indul ki a Túrnak mondott folyón⁴⁰ Rafael ispán⁴¹ malmánál, ahol két nagy tölgyfa áll, majd Kristóf ispán⁴² szomszédságát tartva a Piskáros nevű tóhoz⁴³

³⁰ Szatmár település német vendégtelések, *hospesek* által lakott része, amely a középkorban Németi néven különült el, utóbb pedig Szatmárnémeti város része lett. Ma: Satu Mare (Románia).

³¹ A Mikolai család őse, akinek neve esetleg a Szatmár megyei Mérk település – ma: Mérk, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Magyarország – nevében élhet tovább. A megnevezése mellett szereplő, ispánnak megfeleltethető latin *comes* címe a szatmári németek élén betöltött irányító tisztségére utal.

³² Mikola település az egykori Szatmár megyében; ma: Micula, Románia.

³³ Pontosan nem azonosítható személy, akivel kapcsolatban – inkább a találgatások, semmint a bizonyíthatóság szintjén – felvetődik annak lehetősége, hogy a név mögött esetleg a Szentemágócs nemzetségbeli Saul ispán személye keresendő. Vö. ezzel kapcsolatban: Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza, 2006. 189. (Mikola)

³⁴ Csanád vár és ispánsági központ a középkori Csanád vármegyében; utóbb Marosvár vagy Csanádvár, ma: Cenad, Románia (magyar néven: Nagycsanád).

³⁵ A mai Zenta – Senta, Szerbia – település egykori monostorának azonosításával kapcsolatban a leginkább valószínűsíthető elképzelés, hogy az említés mögött közeli korú (1237) határjárásból származó értesülés alapján az ott Salamonmonostora néven feljegyzett egyház kereshető. Vö. ezzel kapcsolatban Györffy, AMTF I. 726. (Bodrog megye, Salamon).

³⁶ Istenítéletek és jogügyletek gyakori színtere, püspöki székváros, a későbbi Nagyvárad, ma: Oradea, Románia.

³⁷ Poroszló: a jogi ügyintézés korai, kezdetleges, szóbeliségen nyugvó szakaszának a jogeljárások közhitelességet biztosító és megtestesítő tisztségviselője, akinek feladatkörében a hatósági megbízotti, illetve a tanúságtévi szerepkör elemei kapcsolódtak össze.

³⁸ A korszakban erdőispánsági központ, utóbb Erdőd település; ma: Ardu, Románia.

³⁹ A királyi poroszlói minőségben eljáró Jób (*Jobe*) ispán az erdőispánság előjárója volt 1215–1216-ban.

⁴⁰ A Tisza bal oldali, a mai Románia és Magyarország területeit érintő mellékfolyója.

⁴¹ Szatmár és Ugocsa megyei földjakkal rendelkező Káta nemzetségbeli birtokos. Vö.: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. (Reprint: 1995.) 775.

⁴² Feltételezhetően a térségben birtokérdekeltségekkel rendelkező Kaplony nemzetségbe tartozó birtokos. Vö. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek i. m. 759.

vezet, és ama tónak a középvonalán átmenve a Nogege⁴⁴ felé vesz irányt, ahol Pothena földjével⁴⁵ alkot határközösséget, onnan elmegy a Rekezil⁴⁶ vége mellett, ahol Vasvári⁴⁷ határjeleit érinti, majd délnek fordulva a németek falujának⁴⁸ határában a régi hídnál halad el, ahonnan az Egre-ben⁴⁹ folytatódva megy tovább, s Rafael ispán földjével⁵⁰ érintkezik, és ott az út mellett egy nagy tölgyfánál földhatárjeleket hantoltak fel, azután pedig tövises cserjésnél Berche⁵¹ felé folytatódva Rafael ispánnal tart szomszédságot,⁵² és az Egre ott Mikola falunak marad vissza, innentől azután a határ nyugat felé fordul, és Kozma földjével⁵³ alkot szomszédságot, majd észak felé vesz irányt Berche mentén az utat követve, amely Terebesre⁵⁴ visz, és Tubero⁵⁵ [birtokával] is szomszédságba kerül egészen addig, ahol átszeli a Hodos vizét,⁵⁶ majd kijön a Túr vizéhez, ahol a craldos-fű⁵⁷ alatt határjel áll, innentől pedig újra kelet felé visz a nevezett Túr vizében, amely fele részben Mikolához, fele részben pedig Batárhoz⁵⁸ tartozik, és ekként visszatér a határfőhöz. Annak érdekében pedig, hogy e törvényesen eszközölt földadományunk, illetve adásvételi ügylet örökre szóló jogerőt szerezzen, és mindezek után csorbíthatatlanul fennmaradjon, a képmásunkat ábrázoló pecsét-

⁴³ Víznevén a Túr folyó közelében Túrterebestől délnyugatra Szatmár és Ugocsa megyék határán. Vö. Kocán Béla: A folyóvíznevnek típusai és változásai Ugocsa vármegye ó- és középmagyar kori névanyagában. *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. (2009) 122.

⁴⁴ Nagyéger egykori patak a Túr folyótól délre, Egri (ma: Agriș, Románia) település közelében, Ugocsa és Szatmár megyék határvidékén.

⁴⁵ Közelebről nem azonosítható birtokos földje, amelynek területe a mai Egri (ma: Agriș, Románia) helyén lehetett. 1864-ből származó adatközlés szerint a batizi (ma: Botiz, Románia) határ egy részének Bodonya megjelölése vihette tovább Pothena emlékét. Vö. Németh Péter: A középkori Szatmár megye i. m. 73–74.(Egri); 189. (Mikola)

⁴⁶ Közelebről nem azonosított település- vagy tájféldrajzi objektum a mai Batizvasvári (Oșvarău, Románia) határában.

⁴⁷ Ma Batizvasvári (Oșvarău, Románia) település.

⁴⁸ Az utóbb Szatmárnémeti (Satu Mare; Románia) határába beolvadt, a középkorban Kisémeti néven ismert önálló település. Vö. Németh Péter: A középkori Szatmár megye i. m. 147. (Kisémeti)

⁴⁹ Éger patak a Túr folyótól délre, Homok [ma: Sándorhomok (Nisipeni, Románia)] település közelében Ugocsa és Szatmár megyék határvidékén.

⁵⁰ Rafael ispán e megnevezetlen földjével kapcsolatban ld. Németh Péter: A középkori Szatmár megye i. m. 187. (Micske)

⁵¹ Ma Szárazberek (Bercu, Románia).

⁵² Rafael ispán e megnevezetlen földjével kapcsolatban ld. Németh Péter: A középkori Szatmár megye i. m. 115. (Homok)

⁵³ Feltételezhetően a térségben birtokérdekeltségekkel rendelkező Gutkeled nemzetségbe tartozó Kozma kezén lévő földről van szó. Németh Péter ezen említetlen nevű birtokban Gacsályt valószínűsíti; ld. Németh Péter: A középkori Szatmár megye i. m. 189. (Mikola); Gutkeled nembeli [I.] Kozmával kapcsolatban ld. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek i. m. 495–496.

⁵⁴ Az Ugocsa megyei Túrterebestről van szó (ma: Turulung, Románia).

⁵⁵ Vö. a 23. számú jegyzetben írottakkal. Németh Péter a 33. számú jegyzetben idézett munkájában Tubero birtokát Szárazberekkel azonosítja, ld. Németh Péter: A középkori Szatmár megye i. m. 276. (Szárazberek)

⁵⁶ Hodos patak Nagy- és Kishódos falvak (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Magyarország) közelében, a Túr folyótól délre, az egykori Ugocsa és Szatmár megyék határvidékén.

⁵⁷ Vö. fentebb, a 24. számú jegyzettel.

⁵⁸ Batár falu Ugocsa vármegyében (ma: Botar, Ukrajna).

tel megerősített jelen oklevelet adtuk ki tanúbizonyságu a gyakran említett Mérc számára. Kelt Tamás mester⁵⁹ fehérvári prépostnak, a királyi udvar kancellárjának keze által az Úr megtestesülésétől számított 1216. évben, amikor a tiszteletreméltó János⁶⁰ volt az esztergomi és a tiszteendő B[ertold]⁶¹ a kalocsai érsek, illetve amikor Kalán⁶² pécsi, Katapán⁶³ egri, Simon⁶⁴ váradi, Dezső⁶⁵ csanádi, Vilmos⁶⁶ erdélyi, Péter⁶⁷ győri, Róbert⁶⁸ veszprémi, Jakab⁶⁹ váci és István⁷⁰ zágrábi [püspök] kormányozta szerencsésen az egyházakat, és amikor Gyula⁷¹ volt a nádor, Kousa [!]⁷² a bán, Ypoch⁷³ a vajda, Dénes⁷⁴ a tárnokmester s az újvári ispán,⁷⁵ uralkodásunknak a 12. esztendejében.⁷⁶

[A másolat végéhez kapcsolódó megjegyzés szerint: *Az eredeti példány pecsétje elvesztett, a pergamenre írt oklevél alján ugyanakkor vörös és zöld szálakból készült selyemfonat függ.*]

Tárgyalt oklevelünk tartalmának átolvasásakor azonnal nyilvánvaló, hogy a benne foglalt ügylet nem kapcsolódik össze közvetlenül Zentával, hanem annak pusztán egy mellékkörülménye érinti a települést. Nevezetesen abban a csereügyletben, amelynek egyik érdekeltje maga a király – aki e birtokcsere révén tesz szert az adományozásra szánt földbirtokra –, nem tartja fölöslegesnek azt is elárulni, hogy cserepartnerének, Saul ispán özvegyének ellenértékül juttatott csanádi várföldet az említett asszony az ő királyi hozzájárulásával a zentai monostornak fogja továbbadományozni. Az oklevél elnyerője egyébként a királyi adomány kedvezményezettje, a szatmári németek előjárója, Mérc (*Merc*) ispán (*comes*) volt. Az irat ekként Mérc ispánt és örököseit volt hivatott tanúbizonyságával megvédeni új szerzeményének, Mikola birtoknak a tulajdonában. Az oklevél azt tükrözi, hogy a javadal-mazott miként, milyen úton jutott hozzá e fekvőséghez, továbbá, hogy milyen határok között lehető fel a birtok, illetve hogy milyen eljárásjogi előzmények kapcsolódtak a tulajdon

⁵⁹ Tamás királyi kancellár 1209–1217 között, utóbb esztergomi érsek (1224).

⁶⁰ János esztergomi érsek 1205–1222 között.

⁶¹ Az iratban csak B. siglával jelölt kalocsai érsek a király nagybátyja, Gertrúd királyné testvére, Bertold 1206–1218 között töltötte be e méltóságot.

⁶² Kalán (Bárkalán nemzetségbeli) pécsi püspök 1192–1218 között.

⁶³ Katapán egri püspök 1198–1217 között.

⁶⁴ Simon váradi püspök 1202–1218 között.

⁶⁵ Dezső csanádi püspök 1202–1228 között.

⁶⁶ Vilmos erdélyi püspök 1204–1221 között.

⁶⁷ Péter győri püspök 1205–1218 között.

⁶⁸ Róbert veszprémi püspök 1209–1226 között.

⁶⁹ Jakab váci püspök 1213–1221 között.

⁷⁰ István zágrábi püspök 1215–1224 között.

⁷¹ Gyula (Kán nemzetségbeli) nádor [először] 1215–1217, majd [másodszer] 1222–1226 között.

⁷² Vö. fentebb, a 15. és 18. számú jegyzetekkel. Pósa szlavóniai bán 1216-ban.

⁷³ Ipocho (Bogátradvány nemzetségbeli) erdélyi vajda 1216–1217 folyamán.

⁷⁴ Dénes [, Ampod fia] tárnokmester 1216–1224 között, egyúttal újvári ispán 1216–1219 között.

⁷⁵ Az oklevélben előforduló archontológiai információkkal összefüggésben ld. Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája i. m.

⁷⁶ II. András király uralkodási éveinek számításában az oklevél kibocsátásának idején az a gyakorlat érvényesült, hogy országlása kezdetének 1205 májusát, az előd III. László király halálának idejét tekintették. Ennek megfelelően András király uralmának 12. éve 1216 májusával indul, tehát az irat az 1216 májusától az év végéig tartó időszakban keletkezett.

kézbe vételéhez. Végezetül az oklevelezési gyakorlatnak megfelelően rögzíti az okmány kiállításával és hitelesítésével kapcsolatos legfőbb körülményeket (megpecsételés, datálás és méltóságnévsor). Látható tehát, hogy az oklevélben írottak alapvetően egy Szatmár megyei birtokügyre vonatkoznak, annak legfőbb érdekeltje a későbbi Mikolai család, s érdekeik alapján ők gondoskodtak az irat fennmaradásáról. Ily módon igen szerencsés körülmény, hogy a forráspusztulásnak kevésbé kitétt Szatmár megyéhez kötődő birtokos család őrizetében maradt fenn a jókora távolságra elhelyezkedő Zenta első írásos említését tartalmazó oklevél.

Tekintve, hogy oklevelünk mindeddig csupán kétszáz éves nyelvezetű fordításban volt használatban, s latin szövegének is csak most kerül sor első közzétételére, elengedhetetlenül szembe kell nézni azzal a kérdéssel, hogy biztosan hiteles iratnak kezelhető-e II. András király ezen adománylevele.⁷⁷ Oklevelek hitelességének vizsgálata formai és tartalmi körülmények megítélésére terjed ki. Minthogy jelen esetben a fenti szövegű irat fennmaradási formája 18. századi egyszerű másolat, az eredeti példány pedig nem vehető kézbe, így a formai körülmények alapvetően ellenőrizhetetlenek. Az eredeti példányról a másolás alapjául szolgáló, 1676-ban készült átírás végén rögzített leírás nem tartalmaz olyan információt, amely aggályokat ébresztene az eredeti irat formai valódiságával szemben. Kétségtelen mindazonáltal, hogy a roppant szűkszavú megjegyzés ténylegesen csak két körülményt érint, nevezetesen, hogy pergamen volt az eredeti irat anyaga, illetve, hogy a megpecsételéshöz használt vörös-zöld selyemfonatról a függő pecsét leszakadt. Amit eme két körülményt illetően leszűrhetünk, az teljesen összhangban áll a 13. század vonatkozó időszakának királyi okleveleivel, azaz akkoriban tényleg pergamenre szokták írni, s függő pecséttel szokták ellátni a királyi adományleveleket.

Hogy ténylegesen létezett ennek a 18. század végéről fennmaradt szövegből megismerhető, de középkori állapotában már nem látható iratnak valószínű eredeti példánya, arról ennek az oklevélnek más további – a szövegszerű megismerés lehetőségét kínálni nem tudó – fennmaradási formája vall. Egy peres ügyben ugyanis 1391-ben bizonyítékként felhasználták Lackfi István nádor színe előtt II. András király ezen oklevelét, aki 1391. február 17-én kelt köztes bírói rendelkezésébe röviden bele is foglalta e dokumentum tartalmát, miként azt az eljárás későbbi szakaszában 1391. május 30-án kiadott oklevele tükrözi.⁷⁸ E tartalmi átírás II. András király neve mellett megadja az 1216-os kibocsátási évet, szót ejt a hű szolgálatai révén adományra érdemesült Mérk ispánról, továbbá Mikola birtokról is, utóbbi kapcsán azt is elárulva, hogy a király a birtokot csereképpen szerezte meg Saul ispán özvegyétől.⁷⁹ Kétség sem férhet hozzá, hogy ugyanarról az oklevélről van szó, amelyet szövegében a 18. század végén készült másolatból ismerünk. Így tehát az elveszett eredeti okle-

---

⁷⁷ Az Árpád-házi királyok okleveleinek tudományos regiszterét elkészítő Szentpétery Imre ugyancsak Szirmay Antal és Fejér György magyar nyelvű szövegei alapján vette fel jegyzékébe és készítette el az 1216. évi adománylevél kivonatát, s a latin nyelvű másolatról nem volt tudomása, azt nem regiszterálja. Vö.: Szentpétery Imre (szerk.): RA I. 309. Szentpétery a magyar nyelvű oklevélszöveg tartalma alapján hitelesnek tekinti az iratot.

⁷⁸ Lackfi István nádor, 1391. febr. 17. > uő., 1391. május 30. DL 52 728. (régí jelzete: Kállay család lt. 1300. 2149.)

⁷⁹ Megjegyzést érdemel, hogy az eredeti állapotában fennmaradt 1391. évi iratban valaki – valószínűleg az irat lejegyzője a tárgyhoz szorosan hozzá nem tartozónak ítélt körülményként – utóbb áthúzta a Saul ispán özvegyével kötött csereügylet utaló részt, ám a szöveg az áthúzás ellenére is jól olvasható.

vél utóéletéből négy későbbi keletkezésű fennmaradási forma – két tartalmi átírás, egy másolat és egy fordítás – is igazolja II. András valahai diplomájának egykori létét.⁸⁰ Mind-ebből leszűrhető egy közvetett tanulság II. András egykori okirata eredeti példányának formai hitelességére nézve is, nevezetesen az, hogy a 14. század végén a nádor bíróságán azt elfogadták bemutatott érvényes bizonyítékként, és hitelességével kapcsolatban semmi kételyt ébresztő, árulkodó jelre vonatkozó utalást nem tettek.

Ha tartalmi alapon közelítve igyekszünk immár az irat latin szövegéből megítélni II. András oklevelének hitelességét, ugyancsak megnyugtató eredményt kapunk. Az oklevelek szerkesztése kötött szabályokhoz igazodik, formalizált tartalmi rendet követ, amelynek alkotóelemei jól visszatükrözik egy-egy korszak jellemző iratmegszövegezési gyakorlatát. Ráadásul egy-egy formulás rész belső felépítése is korjelző érvényű. Sok más szerkezeti egység mellett például nagyon árulkodó az oklevél bevezető szakaszában a királyi cím elemeinek felsorolási módja, vagy az irat záró részében a méltóságokat aktuálisan betöltő főemberek listába foglalása, az ügynevezett méltóságnévsor rögzítése. Kijelenthető, hogy II. András e privilégiuma jól megfelel a datálásban megadott időszak gyakorlatának, akár az iratszerkesztésben felhasznált formulák típusait és belső rendjét, akár közelebről egy-egy formula felépítését vetjük kritikai vizsgálat alá.

Ugyancsak megjegyzést érdemel, hogy az okirat megszövegezésének egésze valamelyest nyers darabosságról árulkodik. A szerkezeti egységek, tartalmi részelemek közötti váltások nem elég kifinomultak és gördülékenyek, ami megfelel a kancellária korszakra jellemző kezdeti gyakorlatának. A 13. század elején sok még a kezdetlegesség, a kísérletezés a jogi írásbeliségben, s működésének korai szakaszában a legfőbb királyi írószerv megfogalmazásai is sutáknak tűnnek olykor, s azok a kielélt rutin szintjének állandósulásától meglehetősen távol állnak még. A birtokügyletekhez, adományokhoz, cserékhez, tulajdonosváltásokhoz kapcsolódó eljárásrend kezdetlegessége ugyancsak jól visszatükröződik az iratban. A 13. század elején letűnő archaikus világ logikájának megfelelően az efféle nagy horderejű kérdésekben a király szerepe megkerülhetetlennek látszik, aki nem egyszerűen adománytevő ebben az ügyletben, hanem cserepartner és közvetítő is. Birtokot cserél, hogy megjutalmazandó híve hozzájuthasson a remélt – és bizonytalán kért – birtok adományához, ugyanakkor az érintett ingatlanok értékkülönbözetének kiegyenlítését az uralkodó az adomány kedvezményezettjére hárítja. Nem független ugyanakkor a királytól az általa cserébe adott várföld további sorsa sem, mert az oklevél megemlíti, hogy Saul ispán özvegye azt uralkodói beleegyezés révén tudja a zentai monostor rendelkezésébe juttatni. A 13. század elejének állapotaival szintén összhangban áll az a kitétel is, amely az értékkülönbözet Váradon történt kiegyenlítéséről emlékezik meg. A megszövegezés nyilvános helyszínre és szemtanú sokaságra utal, ami a jogi szóbeliség világára jellemző ügyintézés módját s képét villantja elénk, és szó nincs még a pénzátadás bizonyosságát tanúsító írás vagy nyugta kiállításáról, amely mozzanatok a jogi írásbeliség csakhamar kiteljesedő időszakában az ilyen ügyletekhez egyre inkább hozzátartoznak majd. Mindezen apró tartalmi körülmények meggyőzően szólnak II. András ezen okiratának korhűsége, s ezáltal hitelessége mellett.

---

⁸⁰ Szentpétery Imre ismerte és regisztrálta is az 1216. évi, II. Andrástól származó oklevél Lackfi István nádor által készített tartalmi átírását. Vö. RA I. 309. szám. Szempontunkból idekiváncozik, hogy iratunk 1391. évi változatában Zentáról nem történik említés.

Erdemes néhány szót ejteni az irat értelmezésének Zentával kapcsolatos összefüggéseiről is elsősorban három vonatkozásban. Nyilvánvalóan alapvető kérdés, hogy mekkora bizonyossággal lehet egy olyan oklevél zentai monostort említő adatát a Tisza menti Bodrog megyei Zentára vonatkoztatni, amely egyébként onnan sok száz kilométerrel távolabb elhelyezkedő Szatmár megyei birtok eladományozásával összefüggésben keletkezett. E kérdés megválaszolásában sokat nyom a latba, hogy a zentai monostor az okirat tanúsága szerint a leírt csereügyletnek köszönhetően csanádi várföldhöz jutott. Ezáltal pedig már nem a Szatmár és Zenta közötti nagy távolság, hanem éppen a Zenta és Csanád közötti közelség jut jelentőséghez. Főlegessé válik ugyanis annak mérlegelése, hogy nem lehet-e valahol máshol, Szatmár megyéhez közelebb valamilyen más Zenta helynevet találni, amelyre a híradást esetleg vonatkoztatni lehetne. A csanádi vár földjének említése Zenta összefüggésében olyan földrajzi közeget jelöl ki, amelyben kézenfekvő azonnal a délvidéki Zentára gondolni, tehát korántsem tekinthető valószínűtlennek ez a megoldás. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 11–12. századi Magyar Királyságban a természeti gazdálkodás viszonyai között jellemzően szórt birtokállománnyal rendelkeztek a földtulajdonosok, éppen a 12–13. század fordulójának megváltozó viszonyai között jelentkezett egy olyan ellentétes tendencia, amelyet a gazdálkodás hatékonyságának javítása érdekében a birtokérdekeltiségek tömbösítésének törekvése mozgatott. Ha Saul ispán özvegyének volt valamilyen érdekeltisége a dél-alföldi térségben feltételezett elhelyezkedésű zentai monostor javadalmazásában, akkor kifejezetten kedvező lehetőségként ítéelhette meg az ahhoz közeli várföld megszerzését a távol eső szatmári birtokért – nem mellékesen az értékkülönbséget kiegyenlítő tetemes pénzbevétel mellett –, és az efféle ügyletek ebben az időszakban egyáltalán nem mondhatók sem ritkának, sem szokatlanoknak. A realitást semmiképpen nem nélkülözi tehát annak feltételezése, hogy az 1216. évi okirat adata a délvidéki Zentára utal.

Összefügg mindezzel azon monostor mibenlétének értelmezése is, amelyet II. András király privilégiuma zentainak mond, de amelyet közelebről lokalizálni a Tisza menti Zenta történetének jelenlegi biztos ismeretei alapján nem lehet. A kérdés közvetlen megfajtatlanúsága ellenére a szaktudomány hosszú ideje él egy áthidaló megoldással e problémára. Aból kiindulva, hogy a Zentától északra fekvő Csecstó 1224-ben leírt határjárásában⁸¹ nem esik szó a halastóbirtok déli szomszédságában Zentáról, hanem ott Salamon faluja szerepel, 1237-ben pedig a salamoni monostor apátjáról rendelkezünk okleveles ismerettel,⁸² az a következtetés vonható le, hogy az 1216-ban említett zentai monostor valószínűleg azonosnak tekinthető Salamonmonostorával, amely egyház azonban utóbb – feltehetően már a tatárjárás idején – végképp elenyészett. A forráspusztulás miatt a térséget jellemző adathiányos helyzetben leginkább e feltételezés kínál logikai alapon elfogadható megoldást a zentai monostor talányos kérdésére.⁸³

Hasonló bizonytalanság övezi az adományozó özvegy, illetve férje, Saul ispán kilétét, akit a történelmi vélekedés feltevészerűen a Szentemágócs nemzetség családfájáról ismert Saul ispánnal állított összefüggésbe.⁸⁴ Mindez széles körű kombinációk előtt nyithat utat

⁸¹ Ld. fentebb, az 1. számú jegyzetben.

⁸² Erdélyi László–Sörös Pongrác (szerk.): A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I. Bp., 1902. 755., 757.

⁸³ Vö. ÁMTF I. 715. (Bodrog megye: Csecstó); 726. (Salamon); 732. (Zenta).

⁸⁴ Ld. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek i. m. 971–972. (Sente Mágócs nemzetség), illetve vö. még fentebb a 33. számú jegyzetben irottakkal.

abból a kiindulásból, hogy a nemzetség egy ágának – amely a Kölcsény családot is adta – a Szamos térségében a 12. század vége óta van kimutatható birtokosi érdekeltsége,⁸⁵ tehát a nemzetség családfáján felbukkanó Saul ispánnal összefüggésbe hozott özvegy akár birtokosa is lehetett a királlyal elcserélt Mikola földjének. Emellett a Sente és Mágócs nevek délmagyarországi előfordulásai és azok Zentához kapcsolása ugyancsak további szellemi konstrukciók megfogalmazására adnak lehetőséget. A messzemenő következtetésekkel azonban e tekintetben érdemes óvatosan bánni, és nem is csak azért, mert arra a valóban nem kizárható – de nem is bizonyítható – feltevésre, hogy az özvegy egykor tényleg a Szentemágócs nemzetségbe tartozó Saulnak volt a hitvese, nem szabad további bizonyíthatatlan hipotéziseket ráépíteni. A fantázia szárnyalását e tekintetben leginkább azon tényeknek kell fékezniük, hogy a szóban forgó nemzetség birtoklásáról Zenta térségéből, illetve Bodrog megyéből egyáltalán nincsenek adataink, ráadásul a Szentemágócs nembeli Saul ispánról is csak annak köszönhetően rendelkezünk ismerettel, hogy 1291-ben pert viselő unokáinak apjáról, Mátéről megtudjuk, hogy ő a néhai Saulnak a fia, és hogy Tolna megyében 1270 körül megszerzett egy fél birtokot.⁸⁶ Minthogy 1216-ban a II. Andrástól származó oklevél kiadása idején Saul ispán már nem volt az élők sorában, így meglehetősen kevés valószínűséget szabad tulajdonítani annak a felvetésnek, hogy fia viszont 1270 táján még adásvételi ügylet szereplőjeként jöhetne szóba. Bizonytalan érvényű kombinációk alkotása helyett józan mérséklettel talán jobb megelégednünk azzal a helyzettel, hogy a jószerencse folytán a távoli Szatmár megyében egy családi levéltár 1216 óta nyolcszáz éven át fenntartotta a Tisza menti Zenta nevének első írásos említését, s ezáltal korunkban okkal és joggal ünnepelhető a múltja során sok hányattatásnak kitett, de azokat sikeresen átvészelő település történetének büszkeségre és megbecsülésre érdemes hosszú hagyománya.

---

⁸⁵ Ld. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek i. m. 978–979.

⁸⁶ FCD VII/5. 497. (320. szám).

ANDREW AYTON

‘The greatest loss of ships that England ever suffered’: English port towns and the king’s war in 1375

On 10 August 1375 a convoy of English ships intent on loading salt in the Bay of Bourgneuf, off the coast of Poitou, was set upon by a powerful fleet of Castilian galleys. According to a contemporary chronicle, in the ensuing sea battle seventy-two large English ships were taken, some of which were subsequently burned. We learn nothing more from this source, save that this was ‘the greatest loss of ships that England ever suffered’.¹ A petition put forward at the parliament of 1376 by England’s port towns, accompanied by a schedule of losses, adds substance to this dramatic but sketchy story.² The schedule provides details of thirty-six vessels that had been ‘taken and burned’ by ‘the men and galleys of the Bastard of Spain’. The tonnage and estimated value (including cargo) of each ship allow us to assess the magnitude of the losses, which all told came to over 4400 tons of shipping worth £18,175 sterling. The identification of home ports and ship owners reveals how the resultant ‘damage and ruin’ was distributed among coastal communities. As for the fate of the masters and mariners onboard these ships: the petition states merely that they were killed, which – judging by the crews employed shortly before and the tonnage of the ships – suggests that perhaps as many as 1000 men were lost.

The parliamentary petition offers an explanation of the circumstances that led to the debacle in the Bay of Bourgneuf. It is claimed that the ships were originally requisitioned to transport Thomas Felton, seneschal of Gascony and William Elmham, governor of Bayonne to Aquitaine. This was service at the king’s wages, upon completion of which the ships’ masters were free to pursue commercial opportunities. Believing themselves protected by the truce of Bruges, which had begun on 2 August, they sailed into the Bay of Bourgneuf to load salt ‘for the provisioning of the realm’ of England. As the Castilian galleys’ attack was clearly in breach of the truce, the petitioners urged the king to secure ‘restitution and redress’ for those who had been ‘greatly damaged and ruined’, their expectation being that he would order the commercial property of his ‘enemy of Spain’ to be seized. Presented in this way, the whole episode illustrates rather well both the tense intermingling of duty, oppor-

---

¹ The Anonimale Chronicle, 1333 to 1381. Ed.: Galbraith, Vivian H. Manchester, 1927. 77, 79, 180.

² Petition: The Parliament Rolls of Medieval England, 1275-1504. Ed.: Given-Wilson, Chris. 16 vols. Woodbridge, 2005. V. 351–352. Schedule of losses: The National Archives, Kew [TNA], C 47/30/8, no. 14, printed in Nicolas, Nicholas. H.: A History of the Royal Navy. 2 vols. London, 1847. II. 510–514.

tunity and hazard that attended the maritime community's participation in the king's war, and – with the stakes so high – the necessity of controlling the narrative. Indeed, whether through dishonesty or incomplete understanding, it is evident that the petitioners were not telling the whole story. It is not so much the scale of the reported losses that raises doubts, for in terms of ships lost the shipowners' claims appear modest by comparison with the chroniclers' testimony, but rather the circumstances that led to the battle in the Bay. First, that the Castilian attack was actually in response to the pillaging of Spanish ships by 'fourteen English barges', as narrated by a French chronicler, is a version of events that should not be dismissed out of hand;³ though since the king of Castile did not consider himself bound by the truce, justification on grounds of retaliation was hardly necessary for his admiral.⁴ Second, the movements of the English ships immediately prior to their loss in the Bay were more varied and complex than the petitioners admit. It is unlikely that more than a handful of them would have been needed to ship Felton and Elmham to Aquitaine.⁵ Indeed, twenty-three of the thirty-six ships that were lost can be found on the payroll of the fleet that had transported an army of 4,000 soldiers to Brittany in April.⁶ (Eighteen of these twenty-three ships, held on arrest at the king's pay, had been awaiting embarkation since the autumn.) Most of the others were doubtless in these waters on purely commercial business. Two, the *Gabriel* of Southampton and the *Paul* of Rye, can be glimpsed shipping wine from Bordeaux during the previous winter, and the *Gracedieu* of Dartmouth had left that port on 20 May, about 12 weeks before meeting its end in the Bay.⁷

The precision with which the losses suffered in the Bay of Bourneuf were documented at the time allows us to assess the significance of this maritime reverse. The crown's capacity to raise fleets for fighting or logistical purposes may have been affected to some degree, but to argue that the loss 'would be felt by requisitioning officers for years to come' would be to exaggerate.⁸ Twenty-one of the lost ships had a carrying capacity of 100 tons or more, and so might be considered large, but this represents fewer than ten per cent of the ships of that size recorded in the naval pay rolls from 1369 to 1380. Indeed, of the eighty ships of 100 tons or more in the Brittany transport fleet, mentioned above, fewer than 20 per cent were subsequently lost in the Bay. If this was indeed 'the greatest loss of ships that England ever suffered', it was nevertheless a blow that the English war effort could sustain without buckling. However, as is usual in war, the impact of these maritime losses would have been felt more keenly at local level, within port towns and maritime communities, than in the warlords' council chamber. A nuanced assessment sensitive to local circumstances, including the ports' wider involvement in the king's war, cannot be attempted here; a brief sketch must suffice. Fifteen different port towns suffered losses in the Bay. The greatest blows were meted out to Bristol and Great Yarmouth, each of which lost six ships; but measured in terms of tonnage, Bristol's total loss (1029 tons), inflated as it was by three very large vessels (215, 200 and 170 tons), was more than double Great Yarmouth's (470 tons) – an apt reflection of the contrasting fortunes of, on the one hand, a thriving commercial and

³ *Chronique des quatre premiers Valois (1327-1393)*. Ed.: Luce, Siméon. Paris, 1862. 255.

⁴ Sumption, Jonathan: *Divided Houses. The Hundred Years War*, vol. III. London, 2009. 238–239.

⁵ A single ship can be associated with Felton's passage. TNA, E 101/34/7 m. 1.

⁶ A fleet of 177 ships. TNA, E 101/33/31.

⁷ TNA, E 101/180/2, fols. 6v, 15v, 39v.

⁸ Sumption, Jonathan: *Divided Houses* op. cit. 239.

manufacturing centre of 12,000 souls, which at this time was making a healthy contribution to the crown’s naval needs and, on the other, a port whose east-coast dominance in fishing and shipping was in now in decline.⁹ While it was more usual for a port to lose one or two ships, the impact that this had on maritime communities surely varied a great deal. For Dartmouth, the loss of two ships, while regrettable, would not have been crippling for a port that was, at this time, the leading supplier of shipping to royal fleets, including no fewer than twenty-eight of the vessels in the Brittany transport fleet of April 1375.¹⁰ On the other hand, the loss of the *Seintmariebote* of Bradfield, which had been picking up salt in the Bay for a decade, would have been a devastating blow for this small coastal community in Essex. Rarely called upon by the king’s agents to provide naval service, Bradfield may, at a stroke, have lost a quarter of its men-folk in August 1375.¹¹

If Bristol and Bradfield occupied opposite ends of the spectrum of maritime communities affected by the disaster in the Bay, Ipswich was in all senses at the mid-point: a busy port town of about 2,900 people,¹² which lost three ships, the *Marie* (100 tons), the *Magdalen* (150 tons) and the *Trinity* (100 tons). As such, Ipswich and its role in the king’s war merit closer scrutiny, an exercise that will be pursued for the remainder of this article. All three ships had served in the army transport fleet that reached Brittany in April, along with a fourth vessel from Ipswich, the *Nicholas* (90 tons), which appears to have escaped the disaster in the Bay.¹³ The *Marie* and the *Magdalen* were owned by Geoffrey Starling, who for several years as a contractor had played an active – and hitherto perhaps profitable – part in the semi-privatised naval war. But the £686 13s 4d that he now claimed as the value of his lost ships and their cargoes was a huge sum, even for the most prominent family in Ipswich.¹⁴ Along with Richard Lyons, financier and owner of two London ships lost in the Bay, and the powerful lobby of Bristol shipowners, Starling was probably a prime mover behind the parliamentary petition. He no doubt felt that he deserved redress, for together with Richard Haverland, owner of the *Trinity* of Ipswich, Starling had been a loyal supporter of the king’s war effort at sea. All three ships had combined commercial seafaring – shipping wine from Bordeaux – with service in army transport fleets in 1369 and 1373.¹⁵

---

⁹ Liddy, Christian D.: *War, Politics and Finance in Late Medieval Towns: Bristol, York and the Crown, 1350-1400*. Woodbridge, 2005. 11, 43-6. Saul, Anthony: *Great Yarmouth and the Hundred Years War in the Fourteenth Century*. *Bulletin of the Institute of Historical Research*. 52 (1979) 105–115.

¹⁰ TNA, E 101/33/31, mm. 3-4. Kowaleski, Maryanne: *Warfare, Shipping and Crown Patronage: the Impact of the Hundred Years War on the Port Towns of England*. In: *Money, Markets and Trade in Late Medieval Europe*. Eds.: Armstrong, Lawrin, Elbl, Ivana, and Elbl, Martin. Leiden, 2005. 233–254 (245–246).

¹¹ Ayton, Andrew, and Lambert, Craig: *Shipping the Troops and Fighting at Sea: Essex Ports and Mariners in England’s Wars, 1337-89*. In: *The Fighting Essex Soldier. Recruitment, War and Society in the Fourteenth Century*. Eds.: Thornton, Christopher, Ward, Jennifer, and Wiffin, Neil. Hatfield, 2017. 98–142 (131).

¹² Amor, Nicholas R.: *Late Medieval Ipswich. Trade and Industry*. Woodbridge, 2011. 28.

¹³ TNA, E 101/33/31, m. 6.

¹⁴ For the Starlings of Ipswich, see: *The House of Commons, 1386-1421*. Eds: Roskell, John S., Clark, Linda, and Rawcliffe, Carole. 4 vols. Stroud, 1993. IV. 466–477.

¹⁵ *Shipping wine from Bordeaux in December 1372*: TNA, E 101/179/10, fols. 19r, 23v, 24r. *Transport fleets*: E 101/29/35; E 101/36/14, m. 4. British Library, London [BL], Add MS 37494, fols. 19r-19v, 24r.

Indeed, the largest of the three vessels, Starling's *Magdalen*, was additionally deployed in fleet escort and coastal patrolling roles.¹⁶ With a double crew of fifty mariners, further stiffened by thirty archers and thirty armed men, the *Magdalen* would have been a formidable warship. And herein lies part of the explanation of her fate in August 1375: on that occasion she carried no more than a normal commercial crew, which would have stood little chance against the armed might of a Castilian galley.

Turning to the crews of these three Ipswich vessels: the seventy-seven mariners who had served on the voyage to Brittany in April,¹⁷ and who presumably stayed on, were almost certainly all killed in the Bay of Bourgneuf. Although mariner lists for the ships are lacking, as the crews were of conventional, commercial size, we can safely assume that, for many of the mariners, home and family were in Ipswich. Some indication of who they were is provided by a return of mariners resident in the town in the summer of 1372, which records the names of sixty men, of whom forty-six were at sea at the time of the survey.¹⁸ Twenty of them were currently serving on the *Trinity*, Richard Haverland's 100 tons vessel that would be lost in the Bay three years later. Thirteen of the sixty, including eleven at sea, can be found on a list of the greatly expanded, armed crew of the *Magdalen* in 1374, a year before that ship was lost.¹⁹ Although evidently offering an incomplete view of the pool of mariners working out of Ipswich in 1372, the return is nonetheless instructive. It shows how the simultaneous service of several ships would draw heavily on local manpower and that the destruction of those vessels would therefore cast a deep shadow across the town. Indeed, assuming a degree of continuity in the crews of the three ships that were lost in the Bay, perhaps as many as half of the sixty Ipswich mariners recorded in 1372 did not make it home in 1375.

The simultaneous loss of three large ships and their crews through enemy action may well have been an unprecedented maritime tragedy for Ipswich, but by 1375 the people of that port town were well accustomed with the implications of taking an active naval role in the king's war, whether through performance of logistical tasks for the crown – transporting men, horses, and supplies – or combative ones, as fleet escorts or warships for patrolling and offensive operations. The survival of naval pay records in bulk allows us to trace Ipswich's contribution of ships and mariners in some detail. The Scottish wars from the 1290s to the 1330s required naval support for the shipping of supplies, patrolling, blockades and, occasionally, amphibious operations, but the demands placed on individual ports were usually modest. The two ships that Ipswich sent to the fleet deployed at the siege of Berwick in 1319 was typical of what was asked of this port town, the six briefly employed in an east coast fleet in 1327 more unusual.²⁰ But with the onset of the war with France in 1337 the crown's demands increased significantly, driven by the need to assemble large fleets to ship armies across the Channel. Ipswich contributed twenty ships to the transport fleet of nearly 400 that sailed to Antwerp in July 1338, sixteen to the fleets shipping armies

¹⁶ TNA, E 101/32/28; E 101/32/29.

¹⁷ *Magdalen* (32), *Marie* (23) and *Trinity* (22), which appear to be commercial crews, perhaps somewhat supplemented. TNA, E 101/33/31, m. 6.

¹⁸ TNA, C 47/2/46, no. 12. For the mariner survey of 1372, see: Ayton, Andrew, and Lambert, Craig: *Shipping the Troops* op.cit.

¹⁹ TNA, E 101/32/29, m. 2.

²⁰ In 1319: BL, Add MS 17362, fol. 27v; TNA, C 47/2/46, no. 19. In 1327: E 101/18/3.

to Brittany in 1342, and twelve to the huge armada of over 700 vessels assembled in 1346 to transport Edward III's army to Normandy.²¹ Smaller numbers were called upon on other occasions;²² and during the 1350s and '60s, Ipswich continued to support major logistical operations, the peak turnouts being in 1355 (8 ships), 1359 (11) and 1369 (13).²³ Thereafter, the crown's strategy demanded greater emphasis on sea-keeping operations involving smaller, but more heavily armed 'fighting' fleets, a development in which Ipswich shipping readily participated.

The surviving records suggest that, during the period 1319-89, over two hundred voyages were made in the king's service by Ipswich ships. We can see that there was a good deal of repeat service by individual ships and masters, but can only guess what proportion of the ocean-going vessels based in Ipswich were called upon to serve. In c. 1340, the bailiffs of the town reported that it was home to twenty-four vessels, but how comprehensive that survey was is unclear.²⁴ Equally uncertain is how far the town's fleet was affected by either the demographic shocks caused by successive plague visitations or by the attritional effects of naval service. That said, the naval contributions made after 1348 suggest that if the number of vessels available had indeed diminished, the shrinkage was not proportionate to the fall in the town's population.²⁵ Two further conclusions may be offered. The first is that the demands made on Ipswich's shipping were broadly proportionate to those made on other east coast ports of comparable size and wealth. The second conclusion concerns the three Ipswich vessels lost in the Bay of Bourgneuf in 1375. While the scale and likely impact of that loss is broadly contextualised by reference to the numbers of Ipswich ships employed by the crown on other occasions in the French war (as discussed above), if we sharpen the focus and examine the records for service performed in 1369-1375 we find that the vessels lost in the Bay constituted a third of the nine distinguishable Ipswich ships of 100 tons or more that had been engaged in naval service during those years.

On occasion, these naval roles involved heavy financial outlay for the people of Ipswich, most notably when they were ordered to build and equip warships for the king's service. A community receiving such an order in the 1370s could expect to spend more than £200 on a single vessel.²⁶ In 1372-1373, the bailiffs of Ipswich were able to share the cost of building a barge with the neighbouring ports of Colchester and Hadleigh, but they still found it difficult to raise the necessary funds from their own townsfolk.²⁷ When the barge subsequently joined a royal fleet in 1377, its crew served at the king's wages,²⁸ as was normal for requisitioned ships during this period. Payment at the standard rates – 6d per day

---

²¹ In 1338: TNA, E 36/203, p. 298; E 101/21/7, m. 3d. In 1342: E 36/204, pp. 232-233; Calendar of Close Rolls: Edward III, vol. VII, 1343-1346. 132-133. In 1346: BL, Harley MS 3968, fol 133r.

²² E.g. in 1340 (6 ships): TNA, E 101/22/39, m. 1. In 1347 (5 ships): C 47/2/59, m. 5

²³ In 1355: TNA, E 101/36/20, m. 4. In 1359: E 101/27/25, m. 2. In 1369: E 101/36/14, m. 4.

²⁴ TNA, C 47/2/32, m. 2.

²⁵ Cf. Essex: Ayton, Andrew, and Lambert, Craig: Shipping the Troops op. cit. 120.

²⁶ Kowaleski, Maryanne: Warfare, Shipping op. cit. 237-238; Sherborne, James: The English Navy: Shipping and Manpower, 1369-89. In: James Sherborne, War, Politics and Culture in Fourteenth-Century England. Ed.: Tuck, Anthony. London and Rio Grande, 1994. 29-53 (33-34).

²⁷ Britnell, Richard H.: Growth and Decline in Colchester, 1300-1525. Cambridge, 1986. 82-83; Calendar of Patent Rolls: Edward III, vol. XV, 1370-1374. 219, 355.

²⁸ Calendar of Close Rolls: Richard II, vol. I, 1377-1381. 51, 181-182; TNA, E 101/37/15, m. 1.

for ship masters, 3d for mariners, with, from the 1370s, a 6d per week bonus often being paid – resulted in major injections of cash into local economies;²⁹ but for much of the period, the terms of royal service were less favourable for shipowners. They were rarely compensated if their ships were damaged or lost while in the king's service. The crown was unusually generous following the Brittany campaign of 1342–1343, and John Irp, owner of at least three ships in the early 1340s, received 10 marks in compensation for damage sustained by his ship, the *George*. But he was the only Ipswich shipowner to benefit in this way and several others were fined for unauthorised withdrawal from the same fleet.³⁰ Moreover, it was only from the 1380s that the crown regularly offered a 'wear and tear' allowance ('tunnetight') for ships taken into royal service, initially paid to shipowners at the rate of 3s 4d per quarter year for each ton of carrying capacity (£16 13s 4d per quarter for a 100 ton ship).³¹ Potentially more advantageous for the shipowner were the freightage payments that were sometimes offered to those willing to deploy their vessels on patrol or as escorts. To engage the services of the *Magdalen* of Ipswich as an escort for the Bordeaux wine fleet during the winter of 1372–1373 the crown paid freightage at the favourable rate of 22s per ton. Geoffrey Starling was thereby assured the equivalent of a good commercial return from a potentially risky voyage.³²

The crown's willingness on this occasion to pay freightage for convoy escort duty highlights how, from the shipowners' perspective, participation in the king's war involved not only the risk of damage in sea combat, but also missed trading opportunities. The four Ipswich ships that eventually served in the April 1375 army transport fleet had been held idle in port for over six months prior to departure, at a time when wine could have been shipped from Bordeaux.³³ It was no doubt usual for shipowners, where possible, to follow up a spell of naval duty with a commercial venture, but engagement in commerce was itself a potentially hazardous activity at this time. While the port of Ipswich never experienced a ferocious maritime raid of the kind that devastated Winchelsea in 1360, its ships were ever vulnerable to predation on the high seas by organised squadrons of French and Castilian galleys or privateers. In 1336, Thomas Debenham lost his 160 ton ship, the *Katherine* of Ipswich, worth 200 marks, when it was audaciously seized, just off the coast at Orford, by the men of Calais.³⁴ In these circumstances, maritime trade could only be maintained at increased cost to those involved, as vessels were double-manned to enhance security, and with the constraints on commercial freedom that were imposed by having to sail in convoys. Seaborne trade was affected in other ways by the war, notably by the damage to wine production caused by campaigning in Aquitaine. During the 1370s wine exports from that region dropped to about a third of the level of the previous decade, the period of the peace of Brétigny.³⁵

²⁹ Kowaleski, Maryanne: *Warfare, Shipping* op. cit. 253.

³⁰ TNA, E 372/192, mm. 29-29d.

³¹ *The Parliament Rolls of Medieval England* op. cit. VI. 179-80; Sherborne, James: *English Navy* op. cit. 31; Kowaleski, Maryanne: *Warfare, Shipping* op. cit. 241.

³² TNA, E 101/32/28.

³³ TNA, E 101/33/31, m. 6.

³⁴ *Calendar of Close Rolls: Edward III, vol. III, 1337-1339.* 43–45.

³⁵ James, Margery K.: *Studies in the Medieval Wine Trade.* Oxford, 1971. 15–33.

Historians are as yet some way from reaching an understanding of how the shipping and maritime communities of port towns like Ipswich were affected by the multifaceted challenges presented by intermittent, but often intensive warfare, complicated as they were by a socio-economic context that was destabilised by successive plague visitations and often by environmental change and commercial competition as well. Even when the data for naval and commercial voyages have been fully assembled and analysed, how these inter-related challenges were perceived and conceptualised by the actors in our drama – from shipowners, like Geoffrey Starling, to ordinary mariners – will continue very largely to elude us, except in so far as we are able to draw conclusions from their actions. With reference to our central concern, namely the impact of the debacle in the Bay of Bourgneuf in 1375, the actions of Ipswich’s maritime community speak volumes. For while we may be sure that the loss of three ships and their crews was felt with particular intensity, the capacity for recovery and the resolve to return to the fray are quite as striking. As we have seen, Ipswich appears to have lost at least a third of its large vessels (i.e. those of 100 tons or more) in 1375, but nine distinguishable ships of that carrying capacity were deployed by the port in support of the king’s naval war during the 1380s.³⁶ Year after year, Ipswich continued to supply ships, up to half a dozen at a time, for army transport duties (as in 1380) and, in particular, for fleets tasked with a fighting role. The owners of vessels in paid royal service had a right to a quarter share of the value of prizes taken at sea, with half going to the master and crew.³⁷ For men hardened by a treacherous and unremitting working environment, the prospect of rich booty and prize money would have made service in these fighting *armées* especially appealing. The earl of Arundel’s *viage de guerre* in 1387 certainly met their expectations. At the battle of Margate/Cadzand, the earl’s *armée* of 51 vessels overhauled a much larger Franco-Flemish wine fleet and captured about 40 ships laden with 5,000 tuns of wine.³⁸ With the veteran shipmaster Henry Fyn at the helm, the *George* of Ipswich (160 tons) took part in Arundel’s triumph.³⁹ The welcome accorded to this ship upon its safe return home can be easily imagined, and it is small wonder that three large Ipswich vessels, the *George*, the *Margaret* and the *Michael*, signed up for Arundel’s next voyage the following year.⁴⁰ What we surely see in Ipswich’s experience is the capacity of a resourceful, flexible and resilient community to make the best of the king’s war as it was being fought in the 1370s and ‘80s. And perhaps – as has been noted elsewhere – there is some indication here that warfare, for all its deleterious consequences, could serve as a stimulus for ‘investment in shipbuilding,

---

³⁶ In 1380: TNA, E 101/39/2, m. 7. In 1383: E 101/40/8, m. 2. In 1385: E 101/40/9, m. 3. In 1386: E 101/40/21.

³⁷ *Monumenta Juridica: the Black Book of the Admiralty*. Ed.: Twiss, Sir Travers. 4 vols. London, 1871-6. I. 20–23.

³⁸ Moore, Tony K.: *The Cost-Benefit Analysis of a Fourteenth-Century Naval Campaign: Margate/Cadzand, 1387*. In: *Roles of the Sea in Medieval England*. Ed.: Gorski, Richard. Woodbridge, 2012. 103–124.

³⁹ TNA, E 101/40/36, m. 1.

⁴⁰ TNA, E 101/40/40, m. 1.

in town defences and quayside facilities, and in the training and employment of a whole range of maritime workers'.⁴¹

---

⁴¹ Kowaleski, Maryanne: *Warfare, Shipping* op. cit. 253.

BÁRÁNY ATTILA

Magyarország és a bretagne-i háború (1488–1493)

Magyarországnak Angliával és Franciaországgal való 15. század végi kapcsolatait kutatva tárult fel előttem a Habsburgok, a Valois-k és a Tudorok évtizedes vetélkedése Bretagne örökléséért. A hercegség megszerzése alapvetően befolyásolta a Miksa római király vezette Habsburg-Németalföldnek, a Valois-knak és a Tudorok által 1485-ben megkaparintott Angliának az európai palettán játszott szerepét. Magyarország ugyan nem vett részt a konfliktusban, de közvetett módon a Mátyás halálát követő dinasztia-váltás összefüggésben állott a breton földön harcoló felek pillanatnyi érdekeivel.

A nyugat-európai politikai porondot az 1460-as évektől alapvetően a York-háziak és a burgundi hercegek, illetve a Valois-k és a Lancaster-háziak szembenállása határozta meg. Bretagne hercege, II. Ferenc (1458–1488) a York-házi IV. Edward (1461–1483) és Merész Károly burgundi herceg mellé állott, így érezvén biztonságban magát XI. Lajos francia király (1461–1483) területszerző aspirációitól. Ferenc az 1470-es években franciaellenes angol-burgundi hadjáratokba is beszállt.¹ Időközben a burgundi örökség Károly 1477-es halálával a Habsburgok ölébe hullott, de a York-dinasztia továbbvitte a burgundi orientációt, és az új herceggel, Miksával kötött szövetséget.

A bretagne-i hercegnek egyetlen örököse maradt, Anna, és a Valois-politika azt tervezte, hogy az új uralkodó, VIII. Károly elveszi Annát, és ezzel a független hercegség, amely majdnem teljes autonómiát élvezett, teljesen a francia korona alá helyeztetik. VII. Tudor Henrik (1485–1509) Valois támogatással került a trónra, utóbb pedig többször megerősítette francia szövetségét.² Amikor 1487–1488-ban VIII. Károly lerohanta a hercegséget, Bretagne hovatarozásának a kérdésében Anglia közvetítőként kívánt fellépni, majd minél tovább semleges akart maradni, megőrizve hűségét az őt trónra juttató Valois-khoz, de közben Miksával sem akart rossz viszonyt kialakítani.³ 1487-ig a Habsburgok támogatták a York-párti trónkövetelőket, így Henrik természetesen szemben állt a Habsburgokkal.⁴

¹ Rymer, Thomas: *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae*. I–XX. London, 1704–1735. XI. 791. ill. XII. 95–97.

² 1486, 1488.: Currin, J. M.: *Persuasions to Peace: The Luxembourg-Marigny-Gaguin Embassy and the State of Anglo-French Relations, 1489-90*. *English Historical Review*, 113. évf. (1998) 882–904. 883.; Rymer, Thomas: *Foedera* i. m. XII. 281–282., 344–345., 347.

³ Griffiths, Ralph A.–Thomas, Roger S.: *Hogyan lett naggyá a Tudor-dinasztia?* Debrecen, 2007. 149.

⁴ Currin, J. M.: *English international relations 1485–1509: Continuities amidst Change*. In: Doran, Susan–Richardson, Glenn (eds.): *Tudor England and its Neighbours*. Basingstoke, 2005. 14.

Mindazonáltal hosszabb távon, a növekvő francia területszerző vállalkozásokat látva, pragmatikusan megmaradt a yorki platformon, és továbbra is a már jól bevált burgundi (-Habsburg) orientációt követte. VII. Henrik egyre inkább Miksához közeledett és meg kívánta újítani a yorkiak idején kötött megállapodásokat.⁵ Miksa is ráállt az angolokkal való szövetségre, annak ellenére, hogy a főherceg anyósa, Yorki Margit, Merész Károly özvegye továbbra is támaszt nyújtott a „Fehér Rózsának”.⁶ Miksa is tartott egy angol–francia szövetségtől, emlékezvén arra, hogy Henrik francia támogatással került a trónra. A főhercegnek viszont jól jött Anglia, mert angol segítséggel remélte visszaszerezni a francia kézbe került burgundi örökségét.⁷ 1487 őszén követeket menesztett Anglia királyához.⁸

Bretagne kérdésében a Valois-diplomácia is Angliát látta a mérleg nyelvének.⁹ A Tudoroknak az lett volna elfogadható, ha nem változik a status quo, és Bretagne független marad, amire támaszként is szerettek volna tekinteni, hiszen a Habsburgok nem olyan régen még yorki pártütőket pénzelték, akik még mindig harcra készen álltak Írországban és Németalföldön.¹⁰ Henrik viszont egyre inkább tartott a francia hegemoniától: ha a Valois-k kezére kerülnek a breton kikötők, a francia király – yorkista lázadókkal együtt – partra szállhat angol földön.¹¹ (Henrik már csak tudta, hiszen ő maga is így szerezte meg a trónt.) Annak a reményében lépett szövetségre a Habsburgokkal, hogy a német király támaszt tud nyújtani a Valois-kkal szemben.¹² Ennek az ára az volt, hogy a Bretagne-ban a franciák ellen hadba lépő Miksa mellett kötelezze el magát. 1488 júliusában a Bretagne-i herceg vereséget szenvedett a Valois-któl, és vazallusi esküt tett. Félő volt, hogy VIII. Károly elveszi az örökösnot, Bretagne-i Annát, és ezzel teljesen a korona alá helyezi a hercegséget. Ferenc herceg halála után egyetlen örököse kezére Miksa is pályázott. A hercegség francia bekebelezése Anglia kereskedelmi érdekeit is sértette volna.¹³ Henriknek más választása nem volt, Miksához kellett közelednie.¹⁴ Arra is elszánta magát, hogy fegyveresen lép fel.¹⁵ Két újabb szerződés-megerősítés után 1489 tavaszán megindultak az angol seregek Bretag-

⁵ 1487: The National Archives [továbbiakban: TNA] Exchequer [továbbiakban: E] Diplomatic Documents 30/591., 592., 1489: E 30/594., 595.

⁶ Weightman, Christine: Margaret of York, Duchess of Burgundy, 1446-1503. Gloucester, 1989. 150–152.

⁷ Lettres inédites de Maximilien ... sur les affaires des Pays-Bas. Ed. Prosper, Louis-Gachard, M. I–II. Bruxelles, 1851–1852. II. n. 89.

⁸ [Bernardi Andreae Tholosatis] De vita atque gestis Henrici Septimi. In: Memorials of King Henry VII. Ed. Gairdner, James. London, 1858. 57.; Letters and Papers illustrative of the Reigns of Richard III and Henry VII. Ed. Gairdner, James. I–II. London, 1861–1863. I. 52–53.

⁹ Chronique rimée de Guillaume Ledoyen, notaire a Laval au XVe siècle. ed. Eugène de Certian. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 13. évf. (1852) 361–393. 373.; Lockyer, Roger–Thrush, Andrew: Henry VII. Harlow, 1997. 76.

¹⁰ Materials relating to the reign of Henry VII. Ed. Campbell, William. I–II. London, 1873–1877. I. 145–152.

¹¹ Lockyer, Roger–Thrush, Andrew: Henry VII. i. m. 77.

¹² 1489: Rymer, Thomas: Foedera i. m. XII. 359–361., 397–400.

¹³ Alexander, M. C. V.: The first of the Tudors: a Study of Henry VII and his Reign. Totowa, N. J., 1980. 90–104.; Lockyer, Roger–Thrush, Andrew: Henry VII. i. m. 68., 82–84.; Chrimes, S. B.: Henry VII. London, 1972. 280–282.

¹⁴ 1487: Rymer, Thomas: Foedera i. m. XII. 320.; 1488: uo. XII. 338.

¹⁵ Currin, J. M.: Henry VII and the Treaty of Redon (1489): Plantagenet Ambitions and Early Tudor Foreign Policy. *History*, 81. évf. (1996) 343–358. 356.

ne-ba.¹⁶ A frankfurti birodalmi gyűlésen Miksa már az angolokkal szövetségben indított háborúhoz kért segítyt.¹⁷

A hadműveletek közepette azonban Miksa 1489 júliusában különbékét kötött a franciákkal.¹⁸ A Tudor uralkodónak most újfent újabb szövetségesek után kellett néznie, attól tartva, Miksa újra otthont ad a Yorkoknak.¹⁹ (Még 1487-ben is több ezres hadat bocsátott a pártütők rendelkezésére.) Henrik így ismét a franciák ügyének támogatását választotta,²⁰ és a német király ellen foglalt állást, tehát ugyanabban a politikai táborban találta magát, amelyben a magyar király is helyet foglalt. A Tudorok mindig is szerettek volna Merész Károly szövetségi rendszerére támaszkodni. Ebbe beleillett volna a Miksával szembenálló s a korábbi burgundi–nápolyi ligát is részben fenntartó Mátyás.

1488-ban Mátyás követet küldött Henrikhez, hogy gratuláljon királlyá koronázásához. Sajnos semmi további nem maradt fenn a küldetéssel kapcsolatban.²¹ Csak vélelmezhetjük, hogy üdvözölte a lázadók ellen aratott győzelmét. A Tudorok oldaláról viszonzásra talált a magyar nyitás. Egy bizonyos Robert de Champlayn Magyarországon járt, feltehetően 1487-ben.²² A török ellen harcolt, de nem zárható ki, hogy diplomáciai küldetést is teljesített. (Korábról is ismerjük, nem ez az első útja Magyarországra.²³) Ezzel egy időben, 1487 folyamán Filipec János, Várad püspöke franciaországi követsége során Anglia követével is tárgyalt.²⁴ Mátyás egy Anglia számára is csábító Habsburg-ellenes liga feje lehetett volna.

A római király azért is akart dűlőre jutni Franciaországgal szemben, mert egyre inkább előtérbe került nála a magyar örökség kérdése, mivel 1490 tavaszán már a betegség egyre komolyabb tünetei jelentkeztek a törvényes örökös híján lévő Mátyáson.²⁵ Ekkor már Ma-

¹⁶ Currin, J. M.: To play at peace. Henry VII, War Against France, and the Chieregato-Flores Mediation of 1490. *Albion*, 31. évf. (1999) 2/Summer: 207–237. 209. Szerződés: 1489. feb. 14.: Rymer, Thomas: Foedera i. m. XII. 359–361.; 397–400.

¹⁷ Deutsche Reichstagsakten. Mittlere Reihe. Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I. [1486–1505] Bd. 1–8. Bearb. Heinz Angermeier–Ernst Bock–Heinz Gollwitzer–Dietmar Heil–Reinhard Seyboth. Göttingen, 1989–2008. Bd. 4. Reichsversammlungen 1491–1493. Bearb. Seyboth, Reinhard. Göttingen, 2008. [továbbiakban: DRTA] III/1. n. 239.; E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata. *Történelmi Szemle*, 37. évf. (1995) 35–49. 37.

¹⁸ Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). *Történelmi Szemle*, 33. évf. (1991) 1–54. 14.

¹⁹ Chrimes, S. B.: Henry VII. i. m. 280.

²⁰ Rymer, Thomas: Foedera i. m. XII. 278.

²¹ „ad regem variis ex regionibus oratores destinati ... Pannonii”: Bernardi Andreae Tholosatis: Vita Henrici Septimi i. m. 47.

²² Erről részletesen ld. Bárány Attila: Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn. In: Genius Loci – Laszlovszky 60. Eds. Mérai Dóra et al. Bp., 2018. 28–31.

²³ 1488. feb. 26.: Calendar of the Patent Rolls preserved in the PRO [1232–1509]. I–LII. Henry VII, 1485–1509. Eds. Maxwell Lyte, H. C. et al. I–II. London, 1914–1916. I. 188.

²⁴ Calendar to the English Affairs, existing in the Archives and Collections of Venice and in other Libraries of Northern Italy. Ed. Brown, Rawdon. I–III. 1202–1526. London, 1864–1869. [továbbiakban: CSP Venice] I. n. 522. Részletesen ld. Bárány Attila: King Matthias and the Western European Powers. In: Matthias Rex 1458–1490 – Hungary at the Dawn of the Renaissance. Szerk. Draskóczy István–Horváth Iván–Kiss Farkas Gábor–Marosi Ernő–Voigt Vilmos. Bp., 2013. [letöltve (2018.09.19.): http://renaissance.elte.hu/?page_id=452]

²⁵ Wiesflecker, Hermann: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. I–V. München, 1971–1986. I. 220–224.

²⁵ Currin, J. M., Persuasions i. m. 890.; Wiesflecker, Hermann: Kaiser Maximilian I. i. m. I. 220–224.

gyarország és az osztrák tartományok magyar megszállás alóli felmentése jelentettek számára politikai prioritást.²⁶

Miközben Miksa kihátrált a breton háborúból, tovább sötétedtek a felhők VII. Henrik felett: a franciák tervbe vették, hogy hadjáratot indítanak a yorkiak támogatására Írországba.²⁷ Felvetődött az is, hogy Miksa immár a francia oldalon áll hadba Bretagne ellen, ezért is kérte 1490 májusában Bretagne-i Anna újfent Henrik segítségét. 1490 januárjában VII. Henrik hadműveletekbe kezdett Bretagne-ban.²⁸ Ekkor ugyanis még bízott abban, hogy szövetségesei Miksa hátában biztosítják.²⁹ Miksa tartott is attól, hogy Bretagne immár – a Firenzével, Milánóval és Magyarországgal jó kapcsolatot ápoló – Anglia befolyása alá kerül, 1490 februárjában követet is küldött Angliába.³⁰ Ekkor még Mátyás életben volt. Miksa 1490 márciusában újfent visszakozott, és immár sokadszor a Valois-kkal szembe fordulva újra el akarta venni Bretagne-i Annát. Követséget is küldött, hogy *per procuram* megkössék a házasságot – igaz, ebből ezúttal nem lett semmi.

Valami történt azonban, amiért 1490. április elején úgy döntött, még egyszer kihátrál a breton házasságból és felrúgja az angol szövetséget. Ez Mátyás halálának a híre lehetett. Innentől kezdve Miksát végérvényesen a magyar trónöröklés foglalkoztatta. A főherceg 1490 áprilisában távozott is a nyugati hadszínterről. Ezzel az angolok összes belé vetett reménye semmivé lett. A franciák pedig erőre kaptak: a Tudor akció kudarcot vallott.

Innentől kezdve Miksa személye által összekötött bretagne-i és a magyarországi hadszíntér kölcsönösen hatással volt egymásra. (Miksa magyarországi hadjáratával teljesen tisztában voltak Angliában és Franciaországban is, nem véletlenül keletkezett egy „Journal de voyage du roy Maximilien en Hongrie”³¹) Előljáróban álljon itt néhány példa. II. Ulászló azon lépésére is nagyban hatással volt a birodalmi és francia konfliktus, hogy Magyarországra indulása előtt éppen a francia királlyal kezdett szövetségi tárgyalásokba, és július 14-én meg is kötöttek egy egyezményt.³² Még az 1491-es pozsonyi béke megkötése után is hivatkoztak Magyarországon a béke ellenzői arra, hogy Miksa Franciaországba vonul, és így van lehetőség visszakövetelni Ausztriát.³³ Miksának, ha Magyarországon „keresni”

²⁶ Lockyer, Roger–Thrush, Andrew: Henry VII. i. m. 79.

²⁷ Seward, Desmond: *The Last White Rose: The Secret Wars of the Tudors*. London, 2011. 53., 58.

²⁸ Currin, J. M.: *The King's Army into the Partes of Bretaigne*: Henry VII and the Breton Wars, 1489–1491. *War in History*, 7. évf. (2000) 4/Nov: 379–412. 383.; 390–391.

²⁹ Giry-Deloison, Charles: Henry VII et la Bretagne: aspects politiques et diplomatiques. In: Kerhervé, Jean (ed.): *1491 La Bretagne, terre d'Europe*. Brest, 1992. 227–239. 236.; Currin, J. M.: *To play i. m. 230.*; Lockyer, Roger–Thrush, Andrew: Henry VII. i. m. 81.

³⁰ Currin, J. M.: „To Traffic with War”? Henry VII and the French Campaign of 1492. In: Grummitt, David (ed.): *The English Experience in France, c.1450–1558: War, Diplomacy and Cultural Exchange*. Aldershot, 2002. 106–31. 115.; *TNA Exchequer of Receipt: Warrants for Issues E 404/81/1.*; *Jornalia Rolls, Tellers' Rolls, Certificate Books E 405/78 rot. 42.*; Arthurson, Ian: *The Perkin Warbeck Conspiracy, 1491–1499*. Stroud, 1994. 79.

³¹ Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Mitgeteilt von Friedrich Firnhaber. Wien, 1849. n. XLVII.

³² Documents concernant l'Histoire de la Hongrie conservés aux Archives Nationales. Paris, 1956. n. 943. 1–2.

³³ Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, 1458–90. Szerk. Nagy Iván–Nyáry Albert. I–IV. Bp., 1875–78. IV. n. 180.; Neumann Tibor: *Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete 1490–1492. II. Századok*, 145. évf. (2011) 293–347. 301.

akart valamit, biztosítania kellett a hátát Nyugaton. Franciaország tudta vállalni, hogy nem tüzei fel ellene a flamand rendeket, és nem támad rá a vitatott burgundi területekre, míg ő Magyarország koronájára tör.³⁴ Ezért a főherceg nem is kardoskodott olyan hevesen Bretagne függetlenségéért, s így a Valois-k háborítatlanul törhettek előre a hercegségben. Félő volt, hogy az egyre szorosabb francia blokádnál Bretagne kapitulál.

Mire az angolok feleszméltek, a főherceg „messze jár[t] és Magyarország ügyei” foglalkoztatták.³⁵ Már április 19-én Innsbruckból adta ki a magyar rendeknek szóló felhívását: az ország a császárt és leszármazottait illeti.³⁶ Csapatai már májusban betörték Vasvárig.³⁷ Június 7-én követei tolmácsolták követeléseit a Rákos-mezőn. Augusztusban be is vette Bécsset és megszállta Mátyás alsó-ausztriai hódításainak egy részét,³⁸ majd novemberben elfoglalta Székesfehérvárat.³⁹ Innentől kezdve azonban – hiszen Ulászlót megkoronázták – pathelyzet alakult ki. Miksa távollétében Nyugaton is kedvezőtlenül alakultak ügyei. Már augusztusban a visszatérést fontolgatta,⁴⁰ novemberre a pénze is elfogyott, az ellátást is csak rablással lehetett megoldani.⁴¹ Jóllehet a Dunántúlon és Szlavóniában megvetette a lábát, kénytelen volt kivonulni az országból.⁴²

Úgy tűnt, hogy Mátyás halálával Miksa – a francia diplomácia számára kedvezően – kiiktatódott a bretagne-i konfliktusból. A magyar uralkodó halála VII. Henriket is politikája újragondolására készítette, hiszen Corvinus letűntével nehéz volt Miksa hátában egy újabb partnert találnia. Más választása nemigen maradt. Már 1490 áprilisában kész lett volna „visszafogadni” a római királyt.⁴³ Miksa fejében is megfordulhatott, hogy Anglia esetleg akár békét is köthet gyorsan a franciákkal, lehetővé téve, hogy a Valois-k fegyverrel foglaljanak el Habsburg–burgundi területeket. Ősszel azonban – amikor kétségtelenné vált, a római király nem tudja rohammal elfoglalni Magyarországot – úgy tűnt, van esélye, hogy Miksa Angliával újra jó viszonyra lép. Mi több, a franciákkal kötött frankfurti megállapo-

³⁴ Wiesflecker, Hermann: Kaiser Maximilian I. i. m. I. 278–308.

³⁵ 1490. aug. 25.: CSP Venice, I. n. 592.

³⁶ Firnhaber, Friedrich: Beiträge i. m. n. II.; Kubinyi András: Két sorsdöntő i. m. 16.; E. Kovács Péter: Miksa i. m. 36.

³⁷ Firnhaber, Friedrich: Beiträge i. m. n. IV.

³⁸ E. Kovács Péter: Miksa i. m. 41.

³⁹ Firnhaber, Friedrich: Beiträge i. m. n. XXXII.; Székely György: A rendek válaszüton. A dinasztia-váltás harcai 1490–92-ben. In: Uő: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Bp., 2010. 102–132. 124.

⁴⁰ Busch, Wilhelm: England unter den Tudors. I. König Heinrich VII. Stuttgart, 1892. 60.; Prosper, Louis-Gachard, M.: Lettres inédites i. m. II. n. 101.

⁴¹ Neumann Tibor: A kassai hadjárat: II. Ulászló zsoldos serege és a lengyelek elleni harc (1490–1491). In: Elfeledett háborúk: Középkori csaták és várostromok. Szerk.: Pósnán László–Veszprémy László. Bp., 2016. 363–397.

⁴² Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete 1490–1492. I. Századok, 44. évf. (2010) 335–372.; Kubinyi András: Két sorsdöntő i. m. 31–32.; E. Kovács Péter: Miksa i. m. 42–44.

⁴³ TNA Exchequer Treasury of Receipt, Miscellaneous Books E 36/124. p. 63.; E 405/77. m. 1.; Rymer, Thomas: Foedera i. m. XII: 392–94.; Molinet, Jean: Chroniques. Ed. J. A. Buchon. I–IV. Paris, 1828. IV. 95–122.

dásból is már kezdett kihátrálni, mivel szerinte a franciák csalárd módon elárulták.⁴⁴ A főherceg egyébként már májusban puhatolózó követséget küldött Londonba.⁴⁵ Sőt, egy híradás szerint júniusban azt óhajtotta volna leginkább, hogy teljes szívvel fordulhasson újra Franciaország ellen.⁴⁶ Augusztus elején a velencei követ már tudott egy új, titkos megállapodásról Miksa és Henrik között.⁴⁷ 1490 szeptemberében Henriknek sikerült Miksát „visszacsbítania” a saját oldalára, sőt, Miksa *per procuram* feleségül vette Bretagne-i Anát.⁴⁸ 1490 végén a római király követeinek Ulászlóval való magyaróvári tárgyalásai⁴⁹ azzal a reménnyel tölthették el az angol királyt, hogy Miksa békét köt Magyarországgal, és teljes erejével Bretagne felé fordul. A tárgyalások azonban holtpontra jutottak, Miksa nem volt hajlandó mérsékelni a követeléseit, így legfeljebb egy fegyverszünetben egyeztek meg. A francia király így ki tudta használni a Miksára váró angolok gyámoltalanságát és a római király tehetetlenségét. Miksa későn érkezett, 1491 elején VIII. Károly elfoglalta Bretagne kulcsait. A bretagne-i hadszíntér viszont mégiscsak elvonta a királyt Magyarországról, s a magyar helyőrségei részben emiatt maradtak fizetetlenek, ami így szerepet játszott abban, hogy Ulászló kassai hadjáratát megindíthassa. Míg a főherceg Bretagne-ra figyelt, hadai 1491 első felében több várat, köztük Székesfehérvárat is elveszítettek.

1491-ben a nürnbergi Reichstagon Miksa újra pénzt akart szerezni egy bretagne-i hadjáratra,⁵⁰ ugyanakkor nem akarta feladni Magyarországot sem. Fehérvár elestét hallva júliusban visszahívta a Bretagne-ba és Burgundiába küldött csapatai egy részét.⁵¹ Ugyan július 28-án a birodalmi gyűlés egy 8600 fős sereget megszavazott Franciaország ellen, az valójában nem állt fel.⁵² A gyűlés felhívta Miksát, hogy ne bonyolódjon kétfrontos háborúba, és Ulászlóval kössön békét.⁵³ Miksa szorongatott helyzete – a bretagne-i háború – miatt lett kénytelen felülvizsgálni álláspontját a magyar koronát illetően. A célja már az volt, hogy békét kötve biztosítékot kapjon a magyar trón örökléséről.⁵⁴ Ulászló is a maga számára kedvező megállapodást igyekezett kicsikarni, ezért – kiegyezvén Mátyás cseh zsoldosaival és újabbakat toborozván⁵⁵ – tervbe vett egy Ausztria elleni hadjáratot Miksa távollétében. Jól időzített, ismervén a bretagne-i nehézségeket. VIII. Károly 1491 elején akkor indult Rennes ellen, amikor Ulászló fontolgatta a hadjáratot. Miksának figyelnie kellett Ausztriára is, és így az angolok hiába könyörögtek neki, hogy lépjen fel Bretagne-ban. 1491 júliusában

⁴⁴ CSP Venice, I. n. 574., 575.; Rennes-ben a Habsburg követek augusztusban már tiltakoztak „*contra falsas Francorum litteras pro defensione honoris Romanorum regis*”: *Négociations diplomatiques entre la France et l’Autriche*, publiées par Ghislain Le Glay, A. J. I–II. Paris, 1845. I. n. 1.

⁴⁵ TNA E 30/601.; Rymer, Thomas: *Foedera* i. m. XII. 393.; 397–400.

⁴⁶ *Calendar of State Papers and Manuscripts in the Archives and Collections of Milan 1385–1618*. I. Ed. A. B. Hinds. London, 1912. [továbbiakban: CSP Milan] I. n. 439.

⁴⁷ CSP Venice, I. n. 590.

⁴⁸ Kubinyi András: *Két sorsdöntő* i. m. 15.

⁴⁹ Neumann Tibor: *A kassai* i. m. 379–80.; Uő: *Jagelló–Habsburg* i. m. I. 340.

⁵⁰ Firnhaber, Friedrich: *Beiträge* i. m. n. LXIV.

⁵¹ Neumann Tibor: *Jagelló–Habsburg* i. m. I. 361.; Solymosi László: *Köszeg 1490. évi feladása. Vasi Szemle*, 37. évf. (1983) 94–101. 96.

⁵² E. Kovács Péter: *Miksa* i. m. 48.; Kubinyi András: *Két sorsdöntő* i. m. 37.

⁵³ Wolff, Susanne: *Die Doppelregierung Kaiser Friedrichs III. und König Maximilians (1486–1493)*. Köln, 2005. 264.

⁵⁴ Neumann Tibor: *Jagelló–Habsburg* i. m. I. 342.

⁵⁵ Kubinyi András: *Két sorsdöntő* i. m. 35.; Neumann Tibor: *A kassai* i. m. 366–367.

Ulászló Alsó-Ausztriába küldte zsoldosait – s ha Ausztriát fenyegetik, a római király nem fog a franciák ellen harcolni. Mi több, az is nehezítette Miksa helyzetét, hogy Ausztriában még egy sor vár volt magyar kézen. A magyar erők Felső-Ausztriába is betörték.⁵⁶ A főherceg kénytelen volt erre a hadszíntérre figyelni: Ulmban sereget szereltetett fel, s felröppent az a hír is, hogy ide készül Nürnbergből.⁵⁷ A Tudorok hiába unszolták, nem tért vissza nyugatra, a francia király pedig bármit megtehetett Bretagne-ban. Rennes elesett, s a hoppon maradt Bretagne-i Annát VIII. Károly vezette oltárhoz.

Válaszul Henrik és Miksa kijelentette, hogy fegyverrel vesznek elégtételt.⁵⁸ 1492 tavaszán a király találkozóra hívta a fejedelmeket, birodalmi gyűlést hívott össze Koblenzbe, segélyt kérve a rendektől az „áruló francia király” megbüntetésére.⁵⁹ Az év során sorban gyűltek Miksa zászlaja alá a fejedelmek. A király azonban Tudor Henrik nélkül nem indult volna meg, és az angol hadműveletek megkezdésére várt. Miksa ígéretet tett Henriknek, hogy 10–12 ezres sereggel támogatja az angol hadműveleteket.⁶⁰ VIII. Károly is azt várta, Miksa Champagne és Burgundia felől is támadni fog.⁶¹ Valóban, Miksa úgy utasította a birodalmi hadakat, hogy Hainault és Luxemburg határán fejlődjenek fel.⁶² VII. Henriknek minél szélesebb körű támogatásra volt szüksége Franciaország ellenében, ugyanis VIII. Károly 1492 márciusában befogadta udvarába, s elismerte angol trónkövetelőként a Yorkok utolsó reményét, Perkin Warbecket, sőt francia pénzen szervezte az ellenállást Párizsban John Taylor yorkista lázadó.⁶³

Jost von Silenennek, Sion, utóbb Grenoble püspökének VIII. Károlyhoz írott levele szerint Magyarország királya 1492. június és július folyamán pénzt küldött Miksa strasbourg táborába.⁶⁴ Kérdés, hogyan kerülhetett II. Ulászló olyan helyzetbe, hogy már 1492-ben Miksát támogassa, ráadásul pénzzel?

Az 1491-es Habsburg–Jagelló béketárgyalások fényében elképzelhető, hogy Ulászló úgy kívánta megerősíteni Habsburg-kapcsolatát, hogy Miksa harcait támogatta. De egy

⁵⁶ Neumann Tibor: Jagelló–Habsburg i. m. I. 351., 353–54.

⁵⁷ A Magyar tud. akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai, ismerteti Óváry Lipót. 1. füz. Bp., 1890. I. n. 663.

⁵⁸ TNA E 30/599., 30/605/1., 30/608.; DRTA Mittlere Reihe IV/1. 93., ill. n. 696.; Wolff, Susanne: Doppelregierung i. m. 272–73.

⁵⁹ DRTA Mittlere Reihe IV/1. 94–95. n. 697.; Wiesflecker, Hermann: Kaiser Maximilian I. i. m. I. 334–335.; Wolff, Susanne: Doppelregierung i. m. 274–276.

⁶⁰ Gairdner, James: Henry the Seventh. New York, 1889. 85.

⁶¹ Currin, J. M.: Traffic i. m. 120–21.

⁶² DRTA Mittlere Reihe IV/1. n. 722.

⁶³ Goodman, Anthony: The Wars of the Roses. Military Activity and English Society, 1452–97. London, 1981. 109.

⁶⁴ „Le roy Romain fait son assemblée de l’Empire d’autrepart et la grant ligne des Allemens luy baillent ung grant nombre de gens, le roy de Boheme, aussi le roy de Hongrie luy fournissent argent.” Lettre d’éveque de Sion au Roy Charles VIII a qui il mande des nouvelles des conspirations d’Allemagne contre luy. In: Recueil de lettres, pour la plupart originales, et autres pièces, relatives à l’histoire de France, principalement sous les règnes de Charles IX, Henri III, Henri IV et Louis XIII. (1477–1657). Bibliothèque national de France MS Français 15541. Harlay 311. f. 159.; Egy másik dokumentum is szól erről, uitt: Nouvelles d’Allemagne. f. 140. [letöltve (2018.09.19.): <http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000045942>] (Györkös Attila segítségét köszönöm.)

ilyen hosszú távra szóló hadjárat, egy több ezer kilométerről, Magyarországról és Csehországból a francia–birodalmi határra induló sereg nem kevés energiájába kerülhetett a királynak, nem beszélve arról, hogy Mátyás halála után nem lehetett bővében az anyagiaknak sem. 1492 elején még úgy fogalmazott a magyar király, hogy „az ország ellenségeit, elsősorban Miksa római királyt leküzdötte”, de a béke ellenére nem kevés feszültség terhelte kapcsolatukat.⁶⁵ Igaz, az 1492-es országgyűlésen már „elsősorban a Frigyes császárral és Miksa királlyal kötendő szerződésről tárgyaltak”.⁶⁶ A hadjárat ez utóbbinak ellenére is igencsak meglepő, akármekkora erőkről, még ha jelképes pénzbeli támogatásról is volt szó. Ráadásul Ulászló 1492 elején épphogy megszabadult az országra törő János Albert lengyel hercegtől, mi több, több török akcióra is sor került. Nándorfehérvár, Jajca és Szabács várát támadták, majd Szőrényt érte portya.⁶⁷ Óvatosan úgy fogalmaznánk, Ulászló 1492-ben csatlakozott, legalábbis *elvieken*, egy Tudor–Habsburg koalícióhoz. A pozsonyi békekötés azonban valóban hatással volt az angol–francia viszonyokra: a római király felszabadult a magyarországi háború nyüge alól, és már minden erejét a nyugati hadszíntérre fordíthatta.

Ugy tűnt, valóban szükség van a birodalmi felvonulásra, mert Miksa mindenképpen háborúzni akart. VIII. Károly 1492 augusztusában és szeptemberében megerősítette a keleti határok védelmét.⁶⁸ Számított arra, hogy a Birodalom felől, Champagne-ra vagy Burgundiára támadnak „a németek és szövetségeseik”.⁶⁹ Ugyan a források nem nevesítik a cseh és a magyar királyt, figyelemre méltó, hogy a Valois uralkodó több oldalról várt támadást, több birodalmi seregre számított. A háborús felvonulásban a források nevesítették a bajor herceget, a brandenburgi örgrófot, de úgy fogalmaztak „részt vesznek mások is”. Miksa immár a határhoz közel, Metzbe hívta össze a fejedelmeket egy majdhogynem fegyveres gyűlésre augusztus 3-ra, hogy onnan induljon tovább támadásra. Egy másik levelünk is arra mutat rá, más fejedelmek csapatai is a felvonult birodalmi felkelésben lehetnek, „a németek nagyjai sok embert adnak” Miksának.⁷⁰ E kontextusban nem elképzelhetetlen, hogy *elvieken* a cseh koronát viselő fejedelemre – vagy annak politikai támogatására – is számítottak.

Miksa már ott tartott, hogy akár az angolok partraszállása nélkül is megkezdí a hadműveleteket.⁷¹ Még több fejedelem érkezett meg,⁷² szeptemberben a római király erői közvetlenül a burgundi határon sorakoztak fel. Albert szász herceg már összeütközésbe is keveredett a franciákkal.⁷³ Nem messze, Koblenzben gyűlt össze a birodalmi gyűlés, hogy áldását adja a hadi segílyre.⁷⁴ A Reichstag és fejedelmek követet küldtek az angol királyhoz, s

⁶⁵ 1492. 02. 02.: DL 39 325.

⁶⁶ 1492. 04. 03.: DL 37 673.

⁶⁷ Kubinyi András: Két sorsdöntő i. m. 39.

⁶⁸ Lettres de Charles VIII, roi de France. Éd. Pélicier, P. I–IV. Paris, 1898. III. 294.

⁶⁹ „Alemans que autres leurs complices, ou plus grant nombre de gens de guerre qu’ilz ont peu finer, se sont approchez sur les ... costé de Picardie, Bourgogne, Champaigne ... tous prestz à marcher sur nous et destruire nostre peuple.”: Pélicier, P.: Lettres de Charles VIII i. m. III. 292.

⁷⁰ „roy d’Angleterre s’est allyé avec le roy des Romains et autres ses adherans pour grever noz bon villes, pais et subgetcz, et invahir nostredict royaume en plusieurs et divers lieux”. Pélicier, P.: Lettres de Charles VIII i. m. III. 248.; Hasonló tartalmú, 1492. máj. 9. uo. 265.

⁷¹ 1492. máj. 10.: DRTA Mittlere Reihe IV/1. n. 715.

⁷² DRTA Mittlere Reihe IV/1. 102., n. 763., 824., 827.

⁷³ CSP Milan, I. n. 463.; DRTA Mittlere Reihe IV/1. n. 962–963.

⁷⁴ Wiesflecker, Hermann: Kaiser Maximilian I. i. m. I. 76.

további tárgyalásokra hívták képviselőit a decemberi frankfurti gyűlésre.⁷⁵ VII. Henriknek is szüksége volt birodalmi támaszra. 1492 februárjában írt a választóknak, hogy támogassák Miksát a franciákkal szemben.⁷⁶ Ősszel követet is küldött a rendekhez.⁷⁷ A követ, Franciscus de Puys a „szövetséges királyokat és fejedelmeket” is csatlakozásra szólította fel.⁷⁸ A Reichstag válaszolt Henrik indítványára, majd megszavazott egy 94 000 forint Reichshilfe-t, amiből 16 ezret be is szedtek, s a római király magával vitte 1492 októberében, összhangban az angolok Boulogne elleni támadásával.⁷⁹ Míg azonban az angolokat kimerítette Boulogne ostroma, a római király csak novemberben nyomult be Burgundiába. Mire a németek segédkezhetek volna, Henrik kénytelen volt békét kötni a franciákkal Étapes-ban. Néhány hét elteltével Miksa is felhagyott minden hadi akcióval.⁸⁰

Miért merülhetett fel Sion püspöke levelében Ulászló támogatása? Nehezen hihetjük, hogy Ulászló tényleges segítségnyújtásban segédkezett volna. (Igaz, az sem szomorította volna el, ha Miksa vereséget szenved Franciaországban.) A megoldás kulcsa az lehet, hogy Ulászló a pozsonyi békében 100 ezer forint hadikárpótlás fizetési kötelezettséget vállalt.⁸¹ A püspök Ulászló ígéretére gondolhatott, a Miksa által elvárt pénzre. A pozsonyi béke után a Habsburg propagandában megjelent az a hamis hírverés is, miszerint a magyar uralkodó 18 ezer főnyi segédcsoport kiállítását vállalta. Igaz, a római király valamely részlet elmaradása esetén akár az ország kereskedőitől is zálogot vehetett.⁸² De a hozzájárulás lehetőségét még inkább csökkentette az is, hogy júniusban a német király a török elleni segítségnyújtásról tárgyalt – válaszul arra, hogy a törökök ostrom alá vették Nándorfehérvárt – 10 ezer emberrel és 120 ezer forinttal tervezve.⁸³ Elképzelhető, hogy azért vette napirendre a segély ügyét a német király, mert Ulászló hajlandóságot mutatott részt venni a franciák elleni felvonulásban. Neumann Tiborral egyetértve a hadikárpótlás valójában „nem nehezedett olyan nyomasztó teherként az országra”.⁸⁴ Annyira nem volt szigorú a fizetési kötelezettség, hogy Miksa néhány hónapon belül megpróbálja kierőszakolni. Ulászló sem tartotta magára nézve kötelezőnek, és nem is lehetett realitása, hogy ekkora összeget kifizessen. Annak a lehetősége azonban megvolt, hogy az esetleges elvi kötelezettségvállalásra emlékeztesse a magyar királyt a franciák elleni háború szervezésének előrehaladtával. Júniusban a magyar és német fél találkozott egymással Hainburgban, s Ulászló ekkor adott át 3000 rajnai forintot, igaz, adósság fejében.⁸⁵ Októberben a magyar uralkodótól 2400 magyar

⁷⁵ Frankfurts Reichs-correspondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376-1549. I–II. Hrsg. Janssen, Johann. Freiburg, 1863-1872. II. n. 710.; DRTA Mittlere Reihe IV/1. 106. n. 829.

⁷⁶ Volumen rerum Germanicarum novem sive de pace imperii publica etc. Libri V. Ed. Datt, J. P. Ulm, 1698. 502–04.

⁷⁷ DRTA Mittlere Reihe IV/1. n. 828.

⁷⁸ Legatio Anglicana. Henrici VII Angliae Regis ad Maximilianum ... & Imperij Ordines... . In: Germanicarum rerum Scriptorum aliquot Insignes. Ed. Freher, Marquard. I–III. Frankfurt–Hannover, 1611–1637. III. 42–46. 45.

⁷⁹ Currin, J. M.: Traffic i. m. 127.

⁸⁰ CSP Milan, I. n. 464.

⁸¹ Két év alatt: DL 37 205.; DL 46 173.; Firnhaber, Friedrich: Beiträge i. m. n. LXIX–LXXI.; Neumann Tibor: Jagelló–Habsburg i. m. I. 366.

⁸² Neumann Tibor: Jagelló–Habsburg i. m. II. 294., 340.

⁸³ 1492: DRTA Mittlere Reihe IV/1. 97–98. n. 708.

⁸⁴ Neumann Tibor: Jagelló–Habsburg I. 370.

⁸⁵ DF 287 376.; Firnhaber, Friedrich: Beiträge i. m. n. CIV.

forint értékű áru érkezett Miksához, amit ő zsoldfizetésre akart használni.⁸⁶ A következő években is érkezett némi kárpótlás, például ökrökben, de a teljes összeget soha nem fizették ki. Azt, hogy valamilyen részben mégis érintett volt a cseh király, az is igazolja, hogy az étaples-i békében ő is részt vett a kezesek között – igaz, a francia király oldalán.⁸⁷ Ha nem is mindenben valós a sioni püspök értesülése, és ténylegesen nem merülhetett fel, hogy a Jagellók támogatást nyújtsanak, mégis lehet valamilyen alapja. Ulászló első önálló, a trónutódlás ügyétől, Beatrixtól és a lengyel Jagellóktól független lépései közé beletartozhatott, hogy a célból, hogy erősítse a birodalmon belüli választófejedelmi pozícióját, gesztusértékű felajánlást tett.

A Habsburgok magyarországi hadjáratára rányomta a bélyegét, hogy több fronton, Bretagne-ban is le voltak kötve. Miksát a nyugati front bírta arra, hogy lemondjon Magyarország elfoglalásáról. Ha közvetetten is, de Bretagne hozzájárult az 1491-es pozsonyi békéhez.

---

⁸⁶ Neumann Tibor: Jagelló–Habsburg i. m. I. 341.

⁸⁷ Rymer, Thomas: Foedera i. m. XII. 505.; TNA E 30/616, 30/609., 30/610.

BLAZOVICH LÁSZLÓ

**Raymundus Parthenopeis:
A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata
II. Könyv
A dologi jog
(részlet)***

Bár tizenöt eddig ismert kézirata maradt fenn, és sokan foglalkoztak művével, mindezt Werner Ogris, a legutóbb pedig Bónis Péter foglalta össze,¹ Raymundus személye máig rejtélyes maradt. Művének forrásait sem tárták fel teljesen. A mű szerzője Raymundus de Sancto Petro lehet, akinek neve I. Anjou Károly idejében, 1269-ben található registrum könyvben, ugyanis ekkor a nápolyi egyetemen római jogot tanított. A mű kritikai kiadását Alexander Gál bécsi jogtörténész professzor adta közre *Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt* című kötetében.²

A Törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata címből kitűnik, könnyű és érthető, világos leírása a római jognak, valamint a helyi jognak, amely utóbbinak máig nem ismeretes a megnevezése. A mű elrendezésében a római jogot követi a személyek, dolgok és eljárások szerinti felosztással. A szerző azonban ettől számos esetben eltér. A jogintézmények rendszerezése közben az ismert kánonjogi szabályokat ugyancsak beemelte.

Jelen fordításunkat a dologi jogot magába foglaló második könyvből vettük, amelynek terjedelmesebb része a dolgok, illetőleg a vagyon szerzésének módjait tárgyalja, amelyet követ az örökségről szóló rész, benne a végrendelet készítésének módjait leíró fejezetekkel. A törvényes és a végrendeleti úton kapott örökség ugyancsak a vagyon szerzésének egyik formája, amely tartalmilag logikusan kapcsolódik a korábban leírt fejezetekhez.

---

* A fordítást Farkas Csaba lektorálta.

¹ Ogris, Werner: Raymund von Wiener Neustadt. In: Handwörterbuch der deutschen Rechtsgeschichte 4. Hrsg. Erler, Adalbert u. Ekkehard Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt Wiegand. Berlin, Bd. 4. 1990. 200–203. hasáb.; Bónis Péter: A Summa legum Rajmundi Parthenopei magyarországi jelenléte és jelentősége. *Jogtudományi Közlemény* 57. évf. 2002. május, 229–231. különösen 229. A vonatkozó részletes szakirodalmat ld. uo.

² Die Summa legum brevis levis et utilis des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener-Neustadt. Im Auflage und mit Unterstützung der Savigny Stiftung sowie der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft. Hrsg. Dr. jur. Gál, Alexander a. o. Professor an der Universität Wien. Weimar, 1926.

A *Summa legum* forrásai között az *Institutiones*-t, Gratianus *Decretumát* és Azo művét tartjuk számon. Az általunk közölt rész az *Institutiones* második könyve első fejezetének 17-től 48-ig terjedő szakaszaira épül.³

VII. fejezet

Az elfogás által szerzett javakról

Másodszor, a javakat birtokunkba elfogás által szerezzük meg az el-
lenségétől úgy, hogy amikor szabad embereket háborúban elfogunk, azon-
nal a mi szolgáltatásunkba kerülnek. Mindazonáltal ha mégis kiszabadulnak
hatalmunkból, és az övéikhez visszatérhetnek, a régi szabadságukat kap-
ják vissza.

VIII. fejezet

Megtalálás által

Harmadszor, az újdonságul szolgáló természeti kincsek megtalálása ál-
tal, mint a drágakövek, gyöngyök, és a tengerből, valamint a folyókból
kivetődött és a partokon talált, vagy a hegyek üregeiben lévő földből ki-
vált értékes kövek. Mindezek a megtalálóké. Továbbá így kerülnek tulaj-
donunkba megtalálás által az elrejtett művészeti kincsek is. Mert azok a
kincsek ugyanis, amelyeket valaki a saját birtokán talál, azok a termé-
szetjog alapján azé, aki megtalálta őket. Ha pedig idegen birtokon találta
meg, akkor pedig nem az erre fordított fáradozás miatt, hanem véletlen
szerzés okából, akkor a fele a birtok tulajdonosáé, fele pedig a megtalá-
lóé. Ha pedig az én földbérlőm találja meg a földbirtokon a kincset,
akkor az egész az enyém, és semmi sem illeti őt, hacsak nem a jó szándé-
kom jeléül akarok neki valamit adni.

Ha pedig valaki a hegyekben vagy mélyedésekben akár esetlegesen,
akár arra fordított munkával fémet talál, és másokat megelőzve azon a
helyen ki fogja bányászni, az egész az övé lesz, ha a birtok a sajátja. Ha
pedig nem, akkor bármit ásott ki a földből a saját munkájával, egy részt
adjon a föld tulajdonosának a földre vonatkozó szokásjogok szerint.

IX. fejezet

A dolgok szerzéséről elbirtoklás által

A javak tulajdonunkba elbirtoklás által úgy kerülhetnek, ha valaki a
házat, a földet, a szőlőt műveletlenül hagyja, és sem művelni nem akarja,
sem nem gondoskodik annak birtokba adásáról, és ha ezért valaki birtok-
ba veszi, a föld tüstént az elfoglalóé lesz. Önkéntes lemondással is sze-
rezhetünk magunknak vagyont, mint amikor a királyok, fejedelmek, bírók

---

³ Behrends–Knütel–Kupisch–Seiler: *Corpus Juris Civilis Die Institutionem. Text un Übersetzung*. L. Auflage 1999. Heidelberg, *Libersecundus I.* 17–48., 51–60.; magyar fordítása: *Iustinianus Institutiói*. Ford. ifj. Mészöly Gedeon. Bp., 1939. Második könyv 17–48., 45–52. Második kiadás: Bp., 1991.

vagy tanácsosok adományokat szórnak, azaz pénzeket és érméket vetnek a nép közé, nem ismervén, hogy közülük mennyi az azt elfogadni akaró, és mikor ez a kidobás megtörtént, a pénz tüstént átkerül annak a tulajdonába, aki azt felfedezte, és magának megszerezte.

Azonban nem ez a helyzet a vagyontárgyak önkéntes átadásával kapcsolatban akkor, amikor valaki tengeri vihar vagy árvíz idején a hajó súlyának csökkentése érdekében a saját holmiját a hajóból kidobja, ezek ugyanis a tulajdonoséi maradnak, akié korábban voltak, mert ismeretes, hogy ezek a vagyontárgyak nem azon megfontolásból lettek kidobva, mintha nem akarta volna, hogy azok az övéi legyenek, hanem inkább azért, hogy elkerülje az arra a hajóra leselkedő tengeri veszélyt. Ebből az okból kifolyólag, ha ezeket a háborgó tengerbe vagy a hullámok közé, vagy az áradó folyó habjaiba vetett vagy hajított tárgyakat valaki akár még magában a tengerben is megtalálván, nyereszkeskedő szándékkal elviszi, lopást követ el. Ugyanaz a helyzet az elveszített tárgyak esetében is, hogy ha valaki arról nem tudva saját vagyontárgyát egy szekérről, hajóról, lóról vagy hátról, vagy más vízi járműről veszti el. Ha valaki ezeket megtalálja, s nem adja vissza, hasonlóan lopást követ el. Ha javakat találasz, s nem adod vissza őket, rablást követsz el.

Nemzés által is kerülhet tulajdonunkba vagyon, amint a szolganődnek született gyerek a tied, hasonlóképpen a juhaidtól született gondolkodás-képtelen állatok is a tied.

X. fejezet

Az iszap lerakodásról
Az iszap lerakodása által

Lerakodással is kerülhet vagyon a tulajdonunkba, azaz hozzákerüléssel és nem nyílt növekedéssel, mint például amikor valamely folyó valamit láthatatlanul a földedre tesz, az a tied. Mert ez a rejtett lerakodás méltányos növekedés. Ha pedig a folyó sodrása földedből egy részt elragad, és azt a szomszédod földjéhez hajtja, nyilvánvaló, hogy az a tied marad. Ha pedig hosszú időn keresztül tapad a szomszédod birtokához, és a fák, amelyeket magával vitt, arra a földre eresztenek gyökeret, attól az időtől fogva úgy számítanak, hogy a szomszéd birtokát növelték meg.

XI. fejezet

Szaporítás által

Szaporítással számunkra keletkezett vagyonrész, mint például egy sziget, amely a tengerben nőtt – ez ritkán fordul elő –, az legyen elfoglalóéi. Merthogy korábban hihetőleg senkié sem volt. A folyóban természetes körülmények között keletkezett sziget – ez gyakran fordul elő –, ha a folyó közepén van, mindazok közös tulajdona, akik a folyó mindkét partján a part mellett rendelkeznek birtokkal, a telek szélességének arányá-

ban. Ám, ha [a sziget] az egyik parthoz közelebb van, azoké legyen a tulajdonjoga, akik azon az oldalon rendelkeznek birtokkal. Ha a folyó valamelyik partján elágazik és később szigetté tesz egy idegen földet, az azé maradjon akié a föld volt. És ha, miután a természetes medrét teljesen elhagyta, és más irányból kezd el folyni, az előbbi meder azoké legyen, akik annak a partján birtokolnak földet mindenegyes föld szélességének aránya szerint. Az újonnan kialakult meder joga olyan, amilyen magáé a folyóé, azaz köztulajdon. Ha valamely idő letelte után a folyó a korábbi mederbe visszatér, az ismét kialakult új meder azoké legyen, akik a partja mellett rendelkeznek birtokkal. Ha pedig egy teljes földet elönt a víz, és az árvíz a birtok alakját nem változtatja meg, és később a víz visszahúzódik, a birtok azé maradjon, akié korábban volt.

XII. fejezet

Az alkotókról és az idegen alapanyagból dolgozókról

Alkotás által

Szerezhetünk magunknak dolgokat idegen anyagokból úgy, hogy ha valaki miután idegen anyagokból elkészített valamiféle terméket, ki szokás vizsgálni, hogy annak természetes megfontolás alapján ki a tulajdonosa, vajon azé-e, aki készítette, vagy inkább azé-e, akié az alapanyag volt. Mint például, ha valaki más ezüstjéből valamilyen edényt alkot, vagy idegen szőlőfürtökből, vagy olajbogyókból, vagy kalászokból bort, olajat, vagy gabonaneműt készít, vagy más borából és mézéből mézes bort kever, vagy más gyógynövényeiből flastromot, vagy tapaszt állít össze, vagy más gyapjújából szövetet készít, vagy más ruhaanyagjából foltozza meg a saját ruháit, vagy más deszkáiból és faléceiből ácsol hájt, vagy szekrényt, vagy lócát állít elő.

Bizonyos szerzők erről a kérdésről azt állítják: ha azt a terméket vissza lehet állítani az alapanyagra, akkor a termék azé látszik lenni, aki az alapanyag tulajdonosa volt, akkor az övé lesz az anyag. Ha pedig nem lehet visszaállítani, akkor az legyen a tulajdonos, aki a terméket készítette.

Mások azt mondják, hogy az anyagnak méltányosság okán a forma adja meg az értéket, azaz az alkotó a tulajdonos, és nem pedig az, akié az alapanyag volt.

Ismét mások állítják, hogy a forma van alárendelve az anyagnak, mert az anyag a lényeg, a forma pedig teljesen mellékes. Tehát, minden, ami az én vagyonomból van az enyém, ahogy lejjebb számos helyen ki lesz fejtve.

Ehhez a kérdéshez a megalapozottabb vélemény sérelme nélkül azt teszem hozzá: hogy ha a készítő az idegen nyersanyagot jóhiszeműen vásárolja meg, és azt hitte, hogy azé, akitől vette, és azután kialakítja a formát és a terméket, akkor az egész műalkotás legyen az övé. Az eladó rossz szándéka ugyanis nem érthet a vásárló jó szándékának. Ugyanaz

történik, ha valaki leszedi a szőlőfürtöket azokról a szőlőtőkéről, amelyekről azt hiszi, hogy azok az övéi, és a csalást nem ismervén fel, a szőlőfürtökből bort állít elő, akkor az egész készlet legyen az övé. Ha pedig valaki azokat a szőlőfürtöket, tudván, hogy nem az övéi, leszedi, és bort készít belőlük, akkor mind a terméket, mind az alapanyagot veszítse el a költségeivel együtt, és térítse meg az ebből keletkezett károkat. És ezzel együtt az okozott erőszakosság miatt, ne kerülhesse ki büntetés nélkül a bírói vizsgálatot.

Ha pedig valaki csak feltételezhetően tudta, hogy másé az a nyersanyag, vagy az a kert, vagy szőlőtöke, ahonnan a szőlőfürtöket leszedte, akkor a készítő az alapanyagért, vagy a fürtökért fizessen, vagy fogadjon el hasonló értékű bért munkájáért, vagy fáradozásáért, és ha ezt nem tenné meg, jogos ellene a bűnös csalás miatt bekövetkező bírói eljárás. Ugyanaz az ítélet vonatkozik az olajbogyókra, a kalászokra és minden más fentebb mondottakra.

Ha pedig részben a saját nyersanyagából, részben nem tudatosan más tulajdonában lévő alapanyagából készít valamiféle terméket, jóhiszeműen úgy gondolván, hogy mindkét rész az övé, nem kétséges, hogy az a tulajdonos, aki a terméket készítette, mivel nem csak saját munkáját adta hozzá, hanem ugyanannak az anyagnak egy részét is ő adta. Némely szerző szerint ez a jogszerű. Én pedig azt mondom, mint az előbbi kérdésben is, hogy senkinek sem szabad gazdagodni a másik fél vesztesége, vagy kára árán.

XIII. fejezet

A festéssel szerzett javokról

A bemártással szerzett javokról

Befestéssel, vagy bemártással is szerezhethünk magunknak vagyont, mint például ha valaki befesti a gyapjút, vagy fonalát az én bíborszínű festékemmel, és ezekből kelméket készít. Felmerül az a kérdés, vajon kié legyen a kelme, azé, akié a nyersanyag, vagy azé, akié a festék. Ezzel kapcsolatban néhány szerző azt állítja, hogy bármennyire értékesebb a bíborfesték, mint a gyapjú, mégis, mivel az hozzá adott dolog, az van alárendelve annak, akié a lényeg [a nyersanyag].

Én pedig azt mondom, amint fentebb állítottam: Ha valaki tudatosan festette be, akkor veszítse el a nyersanyagot is, ha nem tudva, akkor a forma tulajdonosa fizesse meg a gyapjút, különben aljas csalás miatt indított eljárásban veszítse el az egészet, sőt ellenkezőleg nem igazságos, hogy az igen értékes bíborfesték így alá van rendelve az olcsó alapanyagnak, tehát azé a kelme, akié a festék.

XIV. fejezet

A dolgok kölcsönös összekeveréséről
A javak szerzése folyadékok összekeverése által

Szerezhetünk magunknak javakat folyékony anyagok tudatos összekeverésével. Mint például, ha valaki a saját borát hasonlóval önti össze, és ezekből egy terméket kever, nem kétséges, hogy az az anyag a kettőnek a keveréke. Ugyanaz a jogeset, ha különféle alapanyagokból egy termék lesz, amint a borból és a mézből mézbor. Nincs különbség, ha egy vagy különböző fajta anyagokat öntenek össze véletlenül, és azokat egymástól szétválasztani nem tudják. Ha pedig valaki az egész terméket a maga részére meg akarja őrizni, akkor a másik fél ellen, a saját része mértékének megállapítása érdekében per indítására van lehetősége, és azt a bírói ítéletnek kell felbecsülnie.

XV. fejezet

A szilárd dolgok összekeveréséről
Javak szerzéséről szilárd anyagok összekeverése által

Szerezhetünk magunknak javakat szilárd, vagy kiszárított anyagok összekeverésével, mint például ha valakik egyféle magú, vagy más fajtájú magokból álló gabonákat tudatosan összekeverik, ez a termék mindkettővel közös lesz. Ha pedig ezek a magok szándékosan vagy véletlenül lettek összekeverve, nem látszanak közösnek, mert az egyes magok megmaradnak eredeti állagukban és értékükben. És az bírói ítélettel lezárandó vitás eljárás, hogy ezekben az esetekben a gabona inkább közös, mint ahogy egy ember más személy nyájának birkájával összekeveredett birkanyája vagy birkája mennyire legyen közösnek minősítve.⁴

Ismeretes, hogy az anyag formája nem egyszerűen változik, hanem az alább leírt okok által van alárendelve az alapanyagoknak.

És tudnivaló, hogy valamennyi kérdésben meg kell fontolni az anyagról és a formáról, hogy melyikhez kell idomulniuk, vajon, az anyag értékesebb-e, vagy a kidolgozás, vagy fordítva. Ha az anyag a becsesebb, akkor az alapanyag tulajdonosa erősebb a kidolgozás tulajdonosánál, és ellenkező esetben a forma gazdájáról mondható el mindez. És ez az igazságos, hogy ha a kidolgozás nem tudatosan és csalás nélkül alakult ki, nem másképpen. Ha pedig valakinek a másik fél részére kárpótlást kell adnia, ahogy fentebb említettük, az, mivel elveszítette a teljes jogát, amelyet a vagyona fölött birtokolt, azzal a másik fél vagyont növeli.

---

⁴ Az első bekezdés második és harmadik mondata romlott szöveg, amelyet a párhuzamosan futó német fordítás alapján sem lehetett javítani.

XVI. fejezet

Építés által

Építés által is gyarapodhatnak javaink, mint például úgy, hogy ha valaki a saját földjén jó szándékkal idegen anyagot épít be azt vélve, hogy az övé, és úgy gondolja, hogy ő az épület tulajdonosa, mert minden, amit beépítenek, átszáll a birtokra, azonban az alapanyag tulajdonosa nem veszíti el azt, csak annyira, hogy ezt az alapanyagot nem adhatja el, és kiadása ügyében nem tud keresetet indítani. Az eladni azt jelenti, hogy valaki követel a másiktól egy dolgot, mondván, hogy ez az övé.⁵ A kiadás tárgyában pert indítani azt jelenti, hogy valaki a dolgot nyilvánosság, azaz bíró elé kívánja vinni, ha az övé. És ez azért történik, nehogy az épületeket szétrombolják. Ugyanis bárkinek szabad építeni, de senkinek sem szabad rombolni. Azonban az épület tulajdonosa köteles azt az alapanyagot legalább egyszeresen megfizetni. Ha pedig valaki azt az építőanyagot rosszhiszeműen, vagy erőszakkal, vagy tudatosan építi be, akkor kétszeresen fizessen, és a bírónak bírság fejében adjon elégtételt.

Ellenkező esetben, ha valaki a saját anyagából más telkén tudatosan házat épít, akkor azé legyen a ház, akié a telek. És az anyag gazdája veszítse el azt. Ha pedig nem ismeri fel, hogy másnak a telkén építkeznek, és a telek tulajdonosa azt a házat megkívánja, és azt állítja, hogy az övé, és nem fizeti ki az építőanyagot, sem a munka értékét, ugyanőt gonosz csalás kifogásánál fogva a háztól távol tudja tartani, mivel az építkező jó szándékú tulajdonosa volt a háznak.

XVII. fejezet

A növényültetésről

Javakat szerzünk növényültetéssel is, amiként például, ha valaki más növényét ültette a saját földjébe, az övé lesz és fordítva. Az a legjobb, ha a növény esetleg mindkét földbe gyökeret ereszt. Mielőtt pedig gyökerezése megindulna, azé marad, akié előbb volt. Attól az időtől kezdve, amikor a növény meggyökeresedik, tulajdonlásának joga megváltozik: hogyha a szomszédodnak a fája a te földedet annyira elfoglalja, hogy abba ereszti minden gyökerét, akkor helyesen azt mondjuk, hogy az a fa a tied. Az észszerűség ugyanis nem engedi, hogy a fát másénak vélje az ember, mint akinek a földjében vannak a gyökerei. Ezért a birtok határához közel ültetett fa, ha a szomszéd földjébe is hajtott némely gyökerével, mindkét tulajdonos számára közös.

---

⁵ Romlott szöveg. A latin leírás a vele párhuzamosan futó német fordítás, amely más kéziratból készült, sem javítható.

XVIII. fejezet
Javak szerzéséről vetéssel

Javakra teszünk szert vetéssel is. A növények ugyanis, amelyek a földdel nőnek össze, azaz [onnan] táplálkoznak, ezzel a számítással kerülnek a talajba. Azt lehet vélni, hogy a gabonák is, amelyeket elvetettek, azaz magvaikat földbe szórták, ugyanezen indítékkal kerültek a talajba. Azt is, aki ha épületre vágyik, más földjére építkezik, így lehet megvédeni a rosszhiszeműség cáfolatával azon példa szerint, amelyeket fentebb mondtunk. Így ugyanannak a kifogásemelésnek a segítségével védett lehet az is, aki más földjébe vetette a saját magjait.

XIX. fejezet
Az írott munkáról
Az írott munka által

Szerezhetünk magunknak vagyont írott munka által is úgy, hogy ha valaki az én pergamenemre arany betűkkel írt egy könyvet, felvetődik a kérdés, kié legyen a könyv, az íróé, vagy az enyém. Ehhez azt fűzöm hozzá, hogy maga a könyv az enyém, mert az írás idomul a pergamenhez, mint azok a javak, amelyek a birtokon beépítésre kerülnek, és azok, amelyeket vetnek. Mégis az író kérheti azon költségek megtérítését, amelyeket jóhiszeműen ráfordított. És ha azok nem lennének neki kifizetve, gonosz csalás vádjával eltiltható lennének a könyvtől.

XX. fejezet
Festés által

Gyarapíthatjuk vagyonunkat festés által is úgy, hogy ha valaki másnak a táblájára valamit felfest, fölmerül a kérdés, hogy kié lesz a festett tábla. Némelyek úgy vélik, hogy a tábla alá van vetve a festménynek, mások ellenkezően látják. Nekem úgy tűnik, hogy a tábla legyen a festőé azért, mert éppen a tábla az olcsó dolog, s kevés értéke van, ellenben a festmény értékes és mesteri mű. Tréfás volna ugyanis, hogy az értékes és mesteri alkotásnak kellene idomulnia az igen olcsó táblához. És ha az, aki festette, kéri azt a táblát a tulajdonosától, és nem fizeti ki a tábla értékét, a festő bűnös csalás miatti törvényes ellenvetéssel távol tartható a festménytől, és viszont. És ez jogos, ha a festő a táblát jóhiszeműen birtokolja, ha pedig nem, akkor lopás vádjával lehet ellene fellépni.

XXI. fejezet
A vételről és az adományozásról

Gyarapodhat a vagyonunk vétellel, vagy adományozással úgy is, ha valaki nem a tulajdonostól, hanem attól, akit tulajdonosnak vélt, jó szán-

dékkal birtokot vásárol, vagy másnak szánt adományból valamennyit jogos okokból elvesz, természetes felfogás alapján az látszik jónak, hogy azok a bevételek, amelyeket ezekből felvesz, azé legyenek, aki megvásárolta művelés és gondozás céljából. Sőt ha később a valódi tulajdonos megjelenik, és törvényesen követeli azt a földet, megtarthatja azt. Mindazonáltal az abból felvett jövedelem miatt pert nem indíthat. Ha pedig valaki a tulajdonviszonyokat ismerve birtokolja másnak a földjét, ugyanaz a jog nem engedélyezett. Így legyen arra kényszerítve, hogy visszaszolgáltassa a földdel együtt annak a haszonvételeit is, még akkor is, ha azok már elköltésre kerültek.

XXII. fejezet

A haszonélvezetről

A föld haszonélvezete által

Gyarapodhat a vagyonunk a föld haszonélvezete által is úgy, hogy például az, akit megillet a föld haszonélvezete, nem válhat a haszon tulajdonosává, ha csak nem úgy, hogy azt maga gyűjti be. És ha a haszonélvező meghal, jöllehet a beérett „gyümölcsök” még nem kerültek összegyűjtésre, ez a haszon nem illeti meg az örököseit, hanem a birtok tulajdonosát gyarapítja. Majdnem ugyanezt mondjuk a bérlőkkel kapcsolatosan is.

XXIII. fejezet

A háziállatok haszonélvezetéről

A háziállatok haszonélvezete által

A háziállatok haszonélvezete által is gyarapodhat vagyonunk. Jegyezd meg a következőket: a háziállatoknak ivadékai vannak: bárányok, kecskegidák, borjak, malacok és csikók, hasonlóan a tej, a gyapjú, a gyapjas bőr, vagy a szőr, amelyek a természetjog alapján mind a haszonélvezőé. Mindazonáltal a szolganő gyerekei nem tartoznak a haszonélvezethez, hanem a birtok egészét, tehát a birtok tulajdonosát illetik. Mert képtelenségnek tűnik ugyanis, hogy az ember haszonnak minősüljön, mivel az Isten a javak minden hasznát azért teremtette, hogy az embereknek kedvezzen. És tudnivaló, hogy ha valaki rendelkezik a háziállatok hasznával, a haszonélvezőnek az elhullott állatok helyett az ivadékokból egy másikat kell átengednie. És a tönkrement szőlők vagy fák helyett a haszonélvezőnek más szőlőtőkét, vagy fákat kell telepítenie, továbbá helyesen kell művelnie a területet, és mintegy a jó családapa módjára kell azt használnia, máskülönben veszítse el azt.

XXIV. fejezet
A javak gyarapodása adományozás által

Gyarapodhat a vagyonunk adományozás által is, például úgy, hogy valamely tulajdonos barátjának vagy szolgájának ad valamely vagyontárgyat, az a természetjog alapján azé, akinek adta. Ugyanis semmi sem egyezik meg annyira a természetes jogegyenlőséggel, hogy a saját vagyontát másra átruházni akaró tulajdonos akarata törvényesnek számítson. Sőt bármiféle nemű legyen is az a vagyontárgy, adományozható és a tulajdonostól átengedve is elidegeníthető.

XXV. fejezet
Hitbér által

Gyarapodhat a vagyonunk hitbér és adományozás által, mint például úgy, hogy valakinek hitbér vagy adományozás alapján, vagy hitbér és adományozás bármiféle más törvényes okából javakat adnak át, azok kétség nélkül átszállnak arra, akinek ilyen módon adományozták, attól, aki által adományozásra kerültek.

XXVI. fejezet
Eladás által
Az eladás alapján

Gyarapíthatjuk vagyonunkat a természetjog alapján eladással úgy is, hogy ha valaki saját vagyontárgyát egy másik félnek készpénzért eladja, a vevő annak a vagyontárgynak nem lesz a tulajdonosa, csak akkor, amikor annak az értékét teljesen kifizeti, vagy más módon ki nem elégíti az eladót, tudniillik megegyezés alapján fizetett óvadékkal, vagy zálogtárgy átadásával. Ám ha az, aki eladta, és már át is adta a vagyontárgyat, elfogadva a vevő biztosítékait, azt állítom, hogy a vagyontárgy tüstént a vevőé. És ha idegen hitelező azokat a vagyontárgyakat le akarja foglalni a jelenlétemben, azok az övéi lesznek.

Ugyanezen megfontolásból, ha valaki üzleti ügyek intézésére szabad kezet kapott az urától, és ha ő is átad vagy elad egy vagyontárgyat, intézze úgy, hogy az a vagyontárgy tüstént legyen a vevő teljes jogú tulajdonosa.

És tudnivaló, hogy a vagyontárgy feletti tulajdonjog csak akaratnyilvánítással, nem pedig a tényleges átadással változik meg, mint amikor én neked valamit kölcsön adok, vagy bérbe adok, vagy letétbe helyezek nálad bizonyos dolgot, és azután eladom vagy elajándékozom neked ugyanazt a dolgot, akkor annak a tulajdonjoga téged gyarapít úgy, mintha azt neked már átadtam volna. Ugyanaz a szabály fordul elő, ha neked pincében tárolt bort adok el vagy magtárban lévő termést, és azokhoz adok neked kulcsokat, akkor te tüstént ezeknek a tulajdonosaként cseleked-

hetsz, a te teljes akaratodra, és a haszon azok felhasználása általi megszerzése érdekében.

Tudnivaló, hogy miután a vagyontárgyakat át is adták, akkor a továbbiakban azok minden kockázata a vevőé.

És ezek az anyagi javak szerzéséről a természetjog alapján elmondottak legyenek elegendőek.

LIGIA BOLDEA

In Sedes Iudiciaria
On the feminine presence before counties' courts in the Banat
(the 14th century – first half of the 15th century)

The medieval studies during the last decades often focused on non-traditional subjects, especially on women, children or other categories seen as marginal within the medieval society.¹ It is deeply true that the woman's role in the Middle Ages was decided by a series of patterns that a patriarchal society created and ordered, her social position and role within the family being rather the male ideal projected on her. There were three stereotypes the women's picture was projected through: little girls, wives and widows; each one of these hypostases containing a series of criteria the women went through from one position to another. In a public / private perspective, the historical research ever more agree today that women were taking part in public life more actively than it was seen for a long time; so it is not an accurate idea that only men were the exclusive actors in the relations with the outside world, while the woman lingered in the private and domestic sphere of existence.²

By approaching the female presence in front of the county seats in the Hungarian Kingdom, the present study aims to go on with the analysis of the woman's image in the society of medieval counties in the Banat (Arad, Caraș, Cenad, Timiș, and Torontal)³ in the 14th century and the first half of the 15th century.⁴ I might specify from the very beginning that a certain degree of relativity marks my approach as it almost entirely depends on the references of that time. My research could never be an exhaustive one, so I used a sample of documents I have taken for adequate to come to some relevant conclusions. 138 papers (69%, respectively) in 86 law suits, from the 200 documentary units I have turned to, fo-

---

¹ Mitchell, Linda: Women, Gender, Law, and Remembering Shona Kelly Wrey. *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, 43. (2017) 1. p. 1.

² Menzinger, Sara: La donna medievale nella sfera pubblica: alcune riflessioni in tema di cittadinanza nel panorama degli studi storico-giuridici. In: La condizione giuridica delle donne nel medioevo. Ed.: Davide Miriam. Trieste, 2012. 119.; Solcan, Șarolta: Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu. București, 2005. 6.

³ Petrovics István: Towns and central places in the Danube-Tisza/Tisa-Maros/Mureș region in the Middle Ages. *Banatica*, 26/II. (2016). 97.

⁴ Boldea, Ligia: In sedes iudiciaria (I). Femei din Banatul medieval în fața scaunelor de judecată. Generalități. *Banatica*, 27. (2017).

cused on litigations with women taking part in, solved by the judiciary entities of that time. The preserved papers that came into my attention represent for the most part only various stages of the law suits (summons, investigations, adjournments, or verdicts and sentences, etc), so none of the cases I referred to had a complete documentation.

Absolutely, the noble women were in the cases I have analyzed those, who had access to the judiciary units when their rights were endangered or they were prosecuted. What was the reason of appearing before a judge is one of the first questions in the matter. Their privileged social status is the main way to find the answer, in connection with their right of lands possession, so to say because of their legal personality they needed to appear before the judge.⁵ It is also true that even in the medieval age they gave some attention to offer certain juridical protection to women in spite of their inferior position, because they were taken for less able to control their life or manage their goods.⁶ As a general rule, only the unmarried ladies or the widows had the right to come alone before a judge, the married ones being assisted by their husbands or some appointed representatives. However, the documents of the time show us a great diversity of cases that come with tinges in the law courts landscape in the Hungarian / Magyar Kingdom during the 14-15th centuries, as the human presence had to influence traditions and customs or judiciary rules and practices, and made them more flexible and adapted to the circumstances, as usually happens.

There were two great levels in the law system of the Hungarian Kingdom at that time: a central level where the royal Curia seats were running and the judiciary erudition, the written sources, and the advocates' activity substantiated the act of judging; a local level within county, chapterial, seigniorial or rural seats, where the act of judging relied on custom rights, common agreements and social practice.⁷ By analyzing the documents of those 86 acts of judging, it was a surprise to find out that the ratio between the law suits involving women in front of the royal Curia seats and those ones before the local seats (county and chapterial ones) was an unexpectedly balanced one, if taking into account that one of the involved sides was a nontraditional gender, partly marginalized in the medieval society. I do believe that a simple quantification of the assertion above might be conclusive:

Typology of law seats				
Central seats	38 law suits	44,1%	Local seats	48 law suits 55,8%

The present study aims to make the typology of some of the species which brought the noble women in the Banat before the county seats as claimants or denouncers. There were no spectacular cases, of certain seriousness; they were rather usual or daily ones, like familiar conflicts or conflicts between neighbouring estates. But they allow us to note an enough

⁵ Stephanus de Werbotz: *Decretum Latino-Hungaricum juris consuetudinarii incliti regni Hungariae et Transilvaniae (Tripartitum)*. P. I, tit. CXI. Leutschoviae, 1637. 207–208.

⁶ Kitionich de Kosztanicza, Joannes: *Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii inclity Regni Hungariae*. Cap. X, art. 26. Leutschoviae, 1650. 388–389.

⁷ Rady, Martyn: *Judicial organisation and decision making in old Hungary*. *Slavonic & East European Review*, 90. (2012) 3. p. 455.

important presence of women, widows especially,⁸ in the field of domanial ownership, with insolvable questions by mutual consent and so brought in front of the local judges.

As the historiography emphasized, the importance of the county judiciary courts increased with the reign of the Angevins in order to impede the noblemen's violent and authoritarian procedure that had become inhuman during the kingdom oligarchs' domination at balance of the 13th–14th centuries.⁹ From the very beginning, and different from the general counties assemblies with their large competences, those courts were the unique judiciary units in the counties and nor the deputies or noble judges could independently judge apart from them.¹⁰ The counties *sedria* composed of count (*comes, ispán*), deputies (*vicecomes, alispáns*) and noble judges (*judices nobilium, szolgabírák*) worked with the royal authorization even their competences were limited.¹¹ In the medieval Banat, the classic structure of those courts means one count, 1–2 deputies and 4 noble judges, but rarely, there were situations of good fellowship. In accordance with the tradition, those courts generally functioned in the counties centers, in Timișoara / *Temeswar* (Timiș County), *Haram* and Șemlacu Mare afterwards / *Mezeusomlyo* (Caraș County), and Arad/ *Orad* (Arad County), but also at Becicherec / *Becke*, Novi Bečej (Torontal County). There are doubtful data on the *sedria* location in front of which they organized the sessions at that time. Only in Caraș County we certainly know that the *sedria* at *Mezeusomlyo* used to gather nearby the church devoted to King Saint Stephen.¹²

Almost always the deputies lead those courts as reference and historiography show, even if according to the custom law, the count was in charge of county *sedria* leading, apart from other competences he had. There are no exceptions in the Banat county courts, in the cases I analyzed involving women before the seats, those courts consisted in deputies and noble judges in a large measure, and, in certain cases, assessors, those called *ex nobis in stilionares* (writing patterns), and other people from the county.¹³

From my research point of view, I might note that there were exceptions as usually, so to say certain circumstances, that make some species with female involving be judged for instance before the county general assembly, under the count leading. Such was the case of a manslaughter judged in November 1399¹⁴ by count Nicolas Csáki in the general assembly of Timiș and Caraș counties, *prope civitatem Themesvar celebrata*; through the agreement between the sides, they set a crime perpetrated 12 years before by John of Oszlar against Jacob of Szentgyörgy. Nicolas the *Literatus* of Szentgyörgy, son of the victim was the

⁸ Szende Katalin: Craftsmen's Widows in Late Medieval Sopron. In: *Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context*. Eds.: Hietala, M., Nilsson, L. Stockholm–Helsinki, 1999. 13.

⁹ D'Eszlary, Charles: *Histoire des institutions publiques hongroises II*. Paris, 1963. 244.; Szende Katalin: Continuity and change in the urban network of Hungary in the early Angevin period. *Banatica*, 26/II (2016). 65–66.

¹⁰ D'Eszlary, Charles: *Histoire op. cit.* 233.

¹¹ Engel Pál: *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*. Eds.: Rusu, A. A., Drăgan, I. Cluj-Napoca, 2006. 247.

¹² *Iuxtam ecclesiam beati Stephani regis*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 1732, Fekete Nagy Antal: A Temesi bánság oklevéltára (manuscript). Box 1, fol. 182.

¹³ Szaszko Elek: Behind the archontology of Krassó county (remarks on the personnel and the operation of the county authorities in Krassó). *Banatica*, 26/II (2016). 164–166.

¹⁴ Bárány Ágoston: *Temes vármegye emléke. Oklevelek*. Nagy-Becskereken, 1848. Annexe, 41.

claimant who also represented his sister Caterina, Anton of Iwand's wife. According to the agreement before more noblemen, the accused was convicted to give the victim's children 60 marks in dinars. A year later, not very surprising, the litigation was taken again in Timiș County *sedria*,¹⁵ with the former accused John of Oszlar as a claimant who accuses Jacob of Szentgyörgy's children (Nicolas, Martha and Caterina) to have unjustly asked him more money after he payed them the 440 forints for compensation of the murder he had committed. The court investigation rendered justice to the claimant.

I have also met some cases where the count involving in justice and not necessary within the *sedria*, was lightened by the reference I have used. The most eloquent time is that of Pipo Ozorai, who had his authority over the counties of Timiș, Arad, Caraș, and Cenad, Keve, Zarand, Csongrád and Fejér.¹⁶ He was a real presence in the area where he organized an exemplary defense for more than two decades (1404–1426), he also might be found as the last appealing entity in the case of some noble women in despair. Jacob Chep of Gherteniș' wife came before him on the 16th of May 1416¹⁷, and asked him to adjourn the case of her husband who had been accused for murdering a royal bound, up to her husband coming back from the battle. Jacob Chep's death during the campaign in Bosnia made the count taking charge of the widow and her daughters.¹⁸ Those were the circumstances that made the widow of Jacob Chep of Gherteniș, who was in a conflict with Maios *paruus* of Orozpati, for a damage consisting of 8 oxen, in June 1424,¹⁹ to ask her case be brought before count Pipo Ozorai, in Timișoara, as she was dissatisfied with the sentence of the county of Caraș court.

For the procedure, some documents present only in a general manner the existence of litigious questions brought in front of county courts, as summons,²⁰ adjournments²¹ or some species displacing from the county court to that of the royal Curia,²² without any details on the case itself. There are also certain acts that present the noble ladies before *sedria* in order to appoint their advocates who had to represent them in all the coming cases.²³

For the subject of judging, most of the cases were on patrimonial questions, litigates between relatives or joint proprietors. This objective limitation of the cases at the local courts

¹⁵ 9 November 1400: MNL, DL, Arkanum Adatbázis Kft., 42753.

¹⁶ Petrovics István: Néhány dél-dunántúli és dél-alföldi város kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 35. Ed.: Csukovits Enikő–Lengyel Tünde. Bp., 2005. 114.

¹⁷ DL 53 889.

¹⁸ Pesty Frigyes: Oklevelek. Temes vármegye és Temesvárváros történetéhez I. Ed.: Ortway Tivadar. Pozsony, 1896. 535. (cited as: Ortway, Temes)

¹⁹ Ibid. 582.

²⁰ 14 May 1443: Pesty Frigyes: Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara / Oklevelek. Temesvármegye és Temesvár város történetéhez II (1430–470). Eds.: Magina, L.–Magina, A. Cluj-Napoca, 2014. 132. (Pesty, Diplome)

²¹ 6 December (1438): Magina, Adrian: Câteva documente privind comitatul Torontal în prima jumătate a secolului al XV-lea. *Banatica*, 22. (2012). 71.

²² 26 January 1445: Iusztin Zoltán: Politică și administrație în Banatul medieval (sec. XIV–XV). Cluj-Napoca, 2018. 186.; 6 September 1446: *ibid.* 187.

²³ 22 July 1393: Ortway, Temes *op. cit.* 231.; 3 March 1417: *ibid.* 531.; 7 March 1425: *ibid.* 590.; 16 March 1437: Pesty Frigyes: Krassó vármegye története, III. Budapest, 1882. 356. (cited as Pesty, Krassó); 6 April 1437: *ibid.*; 12 July 1449: Pesty Frigyes: Diplome *op. cit.* 202.

level might be explained also by that their members were in a large measure of the local nobles origin (especially the noble judges and the jurymen); so, they were those to better know the domanial local relations, interhuman relations and the history of various noble families. They obviously formed a more accessible milieu for the ladies there who preponderantly used to come *in persona* before the judges.

But I also might note that not only the patrimonial disputes were to come in front of the local *sedria*. I have met for instance cases of sides coming to the judges peacefully, but on the legal way, to solve their ownership rights, as estates sharing, partition or women's particular rights licensing. The case of *Chorna* estate, divided on the 29th of July 1393²⁴ by Timiș county court, is interesting for what happens later. The partition was delivered for relatives or only joint owners, namely for Briccio of Chorna and Stephen Feldes' widow (together with her son). Ten years after, the case unexpectedly changed after the death of Briccio, and especially of Lawrence of Chorna, the widow's son, when the estate escheated and was to be integrally reverted to the king's property. Nicholas Csáki count of Timiș, who was at that time in the Banat, at his estate at Ciacova (*Csák*), ordered on the 22nd of September 1402²⁵ to one of his familiars to protect Lawrence's mother's right of property by giving her half of her son estate and goods (*medietatem eciam rerum et bonorum ipsius condam Laurencij prefate domine matris sue assignando*), as the right of a co-proprietor (*coequalem medietatem porcionis possessionarie*).

Another patrimonial agreement was set before Caraș county *sedria*, on the 20th of May 1424²⁶ between the successors of the family of Chep of Gherteniș. On one side were Caterina (Jacob Chep's widow) and her daughters, and on the other side, Andrew Chep (the deceased Jacob's brother) and his five sons. It was a clear question: the male branch of the family represented by Andrew and his sons took the heritage of his brother died without an heir, and according to the custom law the widow took back her dowry and her wedding gifts; her daughters were given $\frac{1}{4}$ of possession shares of their father till the moment of their wedding. The agreement seemed to be done so far. Some later reference shows that was a great dispute later between Ana, one of Jacob's daughter (married to Emeric Himfi of Remetea), and the Cheps, for that filial quarter, in land shares, that the noble lady had to give back to her paternal family after her wedding. The battle in front of courts lasted for three years up to the central courts (in November 1426, for instance), Ana and Emeric Himfi came *in persona* before the king, the time he was in the Banat, at Lippa / Lipova²⁷ but unfortunately we do not know the event.

But the largest part of the preserved documentary data presents the different aspects of the patrimonial litigates with women involved in, a natural fact in a world of landowners. Abusive possession or use of lands was a frequent case in front of courts, especially if speaking about neighbours or co-proprietors. Nicholas of Kutrez and his daughter Anna seem to make such an abuse, and were accused by Dominic of Fevtelec, on the 2nd of June 1362,²⁸ in front of Caraș county court, to have used and stored up the utilities from $\frac{1}{3}$ of

²⁴ Ortway, Temes op. cit. 232.

²⁵ Ibid. 326.

²⁶ Pesty, Krassó op. cit. 305.

²⁷ Ortway, Temes op. cit. 599.; Engel Pál–Tóth Norbert C.: *Itineraria regum et reginarum Hungariae* (1382–1438). Bp., 2005. 68.

²⁸ Ibid. 102.

his estate. A case judged on the 17th of August 1374²⁹ before the Caraş county *sedria* surprises us: Andrew of Guluez accused his paternal grand-mother and aunts Clara and Caterina that *in propria potencie et ausu temeritate omnes fructus et terras arabiles, iugera campestria de sua porcione ispum prohibuissent ab utilitatibus porcionis eiusdem*. All along the reference I have used, the presence of grandparents or aunts was an extremely exceptional one. The more reduced average life expectancy at the time surely made the venerable old ladies retiring from the active and representative life of the family. But there were exceptions as we can note.

Another unhappy but frequent practice consisted, as a rule, of neighbour estates robberies and ravages. Such a kind of a complaint was registered on the 26th of May 1394³⁰, from the part of Nicholas Tormiz of Nadasd, Nicholas of Szer's widow's representative, in front of Arad county court, by accusing Gregory Magnus to have entered the widow's estate *Aruky*, together with two servants, where from they had taken by force two horses worth of 100 forints. The frequent Ottoman invasions in the north of the Danube generated, apart from ravages, social turbulences, and the felonies profited about. Ladislau Himfi's widow lodged a complaint against such persons, on the 23rd of April 1437³¹ before Timiş county *sedria*, accusing them of taking some of her beehives and bringing them to the village of *Vazylow* belonging to Jacob of Bârzava, and refusing to give them back to her.

But not always the noble women were the victims of such abuses; I have met certain cases of women who encouraged violence on estates, probably located in proximity. As it was out of the question that those women had taken part in such actions, the servants (*famulus, officials*) or their bounds were denounced. On the 27th of January 1421³² for instance, some guests' complaint (*quodam hospes*) in Zemun, was debated in Torontal county court; those ones accused a familiar of Jacob Chep's widow to have caused them a damage of 200 forints (new coins) on the estate of *Beldere*, with the widow's approval. The widow denied through the help of her representative, Benedict of Bochar her guilt, claiming that the familiar had left her before with her permission; the court in turn asked her to make her oath within 15 days. In 1421, there were dissensions within the Himfis, especially between Benedict Himfi's widow and her nephew Emeric Himfi. Emeric lodged a complaint with Timişoara court, on the 25th of February 1421³³ in the first phase, accusing his aunt of building a dam on the Bârzava River, near his mills, some months later, on the 20th of May 1421,³⁴ he denounced his aunt and nephews to use dishonestly the dam of a mill he had built on the Bârzava, at his expense.

There were also frequent cases of women who opposed in front of courts to different intrusions against their right of owning, generally coming from the part of their male relatives or of co-proprietors. Andrew of Guluez and his sisters Dorothea and Barbara, came with

---

²⁹ Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania, XIV. Eds. Răduţiu, A., Pervain, V., Andea, S., Gross, L. Bucureşti, 2002. 476. (DRH-C)

³⁰ Ortway, Temes op. cit. 240.

³¹ Iusztin Zoltán: Politică şi administraţie op. cit. 184.

³² Magina, Adrian: Câteva documente privind comitatul Torontal op. cit. 65.

³³ DL 54 154.

³⁴ DL 54 162.

such a complaint in front of Caraş county court, on the 13th of September 1369,³⁵ against the possible holding of the estates of *Scenzlazo* and *Zedech* by Luca of Kunez. The noble lady Caterina, Nicholas of Zeudy's daughter, was more motivated before Arad county court, when asking through her representative Dominic of Muron's aid, not to let her half brother Gabriel sell a vineyard on Macra (*Makra*) Hell in the village of *Gyarak*, as that one was a legacy from her mother's part.³⁶ It was a more pressing case as Byanklino, *vicecamerario salium regalium* in Lipova, one of Pipo Ozorai's right hand men, was interested in buying the vineyard.³⁷ Similar were the problems that Jacob Chep's widow had to confront with in connection with her possessions in Torontal Countys she was twice represented in front of the county, during 1420, by noble Benedict of Bochar. Initially, on the 13th of May³⁸, in order to ask the court to interdict the so-called Stephen to keep his mounts on the isle of *Beldure*, a possession within the Cheps' estate. On the 6th of August³⁹ she asked the court to interdict her own son-in-law, Emeric (Himfi) to enter the familial estates *Bicach* and *Beodra* places where he seems to have committed certain misdeeds against some noble and common people. Some years later, her daughter Ana, Emeric Himfi's widow at that time went *in persona* before the *sedria* of Caraş County to ask that her co-proprietors be prohibited from occupying her possessions, harvesting or using the utilities there.⁴⁰

It is worth noticing the case of Emeric Himfi's widow who was accused on the 28th June 1435⁴¹ of not paying her stamp duty (*lucrum camere regalis*) for her possession *Zazinfalva*, even if one of her familiars had backed up contrarily; as the village judge hadn't come to make his oath, the case was proposed to the count of Timiş.

Another category of the cases consists of those ones with a social reason and impact. They derived from the relations between owners and their servants, from the owners' damaging through the servants' aid, as well as from sapping or supplying the work force through rape practiced on the estates. Not always the noble ladies were the subject of prejudice, as long as their quality of land owning made them also interested in attracting workers to their domains. It was the case of Michael of Duboz's widow, during 1405: firstly, on the 23th of June⁴², when she tried to get knez John from Vermeş at her estate, but the *sedria* of Timiş County decided that that one who had been accused of murder, couldn't leave Stephen of Remetea's estate till he was judged on the murder site. Next, on the 21 of July,⁴³ a new litigate between Stephen of Remetea and the widow came in front of the same court, the noble lady being accused to have brought by force some servants and those hadn't paid the poll tax. In turn on the 20th of July 1437⁴⁴, in front of Caraş county *sedria*, Ana,

³⁵ DRH-C, XIII. Eds. Dani, I.–Gündisch, K.–Pervain, V.–Răduţiu, A.–Rusu, A.–Andea, S. Bucureşti, 1994. 635.

³⁶ The request was registered on the 29th of April 1410. Ortway, Temes op. cit. 427.

³⁷ Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár. II/2. Bp., 1958. 213.

³⁸ Magina, Adrian: Câteva documente privind comitatul Torontal op. cit. 63.

³⁹ DL 54 147.

⁴⁰ 4 October 1438: Pesty, Krassó op. cit. 366.

⁴¹ Magina, Livia: Câteva documente privind judele sătesc în Banat (secolele XIV-XV). *Banatica*, 19. (2009). p. 37.

⁴² Feneşan, Costin: Diplomatarium Banaticum, I. Cluj-Napoca, 2016. 69.

⁴³ Ortway, Temes op. cit. 356.

⁴⁴ Pesty, Krassó op. cit. 359.

Emeric Himfi's widow interdicted George, knez of Caraşova (*Crassoferu*) to move some of her bounds from *Maruskenez* possession.

There were also frequent cases of bounds rapping or robbing, the prejudice turning to the owner in both the cases, as he was regularly the denouncer. The familiars of George Himfi and of Jacob Chep's widow claimed such a rapping before the Torontal county court, on the 20th of February 1442;⁴⁵ they accused Ladislau Hagymassy of *Wahalom*'s servants to have raped not only some bounds but stole also 2 full chariots and 8 oxen. Ana, Emeric Himfi's widow claimed on the 5th of March 1435⁴⁶ in front of Caraş county *sedria* that noble Michael Chepi and his bounds pounced upon one of her estates to rape her bounds, and her servant was almost killed then.

***

My approach here has aimed to discuss few aspects concerning the presence of women in the medieval Banat before the counties courts. I have focused on the 14th century and on the first half of the 15th century for a very objective reason: after a long "silence" of the official documents during the earlier centuries, that was the historical period, that women, mainly the noble ones, came into documents, not in a spectacular way, but sufficiently to frame certain hypostases I believe can be reasonably extrapolated to the medieval society in whole. Their juridical status, their right to own lands and, by this, their juridical personality gave the noble women access to justice, but also created problems when joined issue with the men's traditional patrimonial right. I have had no intention to overbid the subject – at that time the females were subordinated to male preeminence. However, ignoring such a subject runs the risk of making it ridiculous, and by this, of lacking a reconstruction of a more realistic landscape of medieval courts in front of which the presence of women was not an accidental but rather a common one.

---

⁴⁵ DL 55 247.

⁴⁶ Pesty, Krassó op. cit. 348.

BUBNÓ HEDVIG

Az ideális város képe egy 14. századi katalán ferences leírásában

Hispaniában a 13. század közepétől a Reconquista mind erőteljesebb térnyerésének köszönhetően megélné a gazdaság, a kereskedelem fellendülése új városok születését és a régiek megújulását eredményezte. Az átalakulás nem csupán a szükségszerűség diktálta elvárásokon alapult, hanem egyre gyakrabban esztétikai szempontok figyelembe vételét is mutatta.

Már X. (Bölcs) Alfonz kasztíliai uralkodó (1252–1284) környezetében, a *Las siete partidas* (~1270) című jogi természetű munkában megfogalmazódott néhány gondolat arról, hogy milyennek kell lennie a városnak. Egyes vélemények szerint X. Alfonz idejétől kezdve vált a várostervek jellemzőjévé az ortogonalitás és a rendezettség, ami ókori mintákat is követett.¹ Kétségtelen, hogy a kasztíliai udvarban működtetett fordítóiskola, és az így ismertté váló antik művek hozzájárultak az ókori tudományok felelevenítéséhez, a bennük felhalmozott ismeretanyag mind szélesebb körű elterjesztéséhez. Mindez hatott a városi és az egyetemi közegre is, új utakat nyitva akár a gyakorlati alkalmazás számára is. E vonulat minden hatását magán viselte Francesc Eiximenis (1330–1409) katalán ferences 14. században született leírása az ideális városról, *Crestia* című művének XII. könyvében.

Eiximenis 1330 körül született Gironában, a királyi házzal jó kapcsolatokat ápoló tehető kereskedő családban, és fiatalon a ferences rend tagjává vált. Ez az életút gyakran előfordult a korszakban az Aragóniai Királyság hasonlóan szituált családjaiban.² Tanulmányokat folytatott Párizsban és Oxfordban, ezenkívül szerzetesként járt Kölnben, Firenzében, Rómában, Assisiben, Mallorcán,³ illetőleg hosszabb időt töltött Valenciában.⁴ Teológiát

---

¹ Ruiz de la Peña Solar, Juan Ignacio: Las „polas” Asturianas en la Edad Media: Estudio y diplomático. Oviedo, 1981. 120.

² Webster, Jill R.: Nuevas aportaciones a los estudios examenianos. Francesc Examenis, OFM: su familia y su vida. Archivo Ibero-Americano, XXXIX. (1979) 429–435.

³ Hauf i Valls, Albert: Introducció al Regiment de la cosa pública i Dotzè del Crestià. In: Eiximenis, Francesc: Lo regiment de la cosa pública en el Dotzè del Crestià / El gobierno de lo público en el Duodécimo del Cristiano. Introducció de Albert Hauf i Valls, Vicent Martines Peres y Elena Sánchez López. Traducció de Vicent Martines Peres y María Justiniano Ortuño. Madrid, 2009. 11–42., 21–23.

⁴ Ladero Quesada, Miguel Ángel: Ciudades de la España medieval. Introducció a su estudio. Madrid, 2010. 122.

tanított rövidebb ideig a lleidai, majd tartósabban a toulouse-i egyetemen.⁵ *La vida de Jesucrist* (1397–98) című, leghíresebb lelkiességi munkájának köszönhetően nem csupán korának elismert teológusa lett, hanem későbbi kutatói szerint a *devotio moderna* mozgalmanak egyik hispániai előfutáraként kell rá tekintenünk.⁶

A Krisztus-követés életre szólóan választott szándékára utal *Crestià* (A keresztény) című nagyszabásúra tervezett, de befejezetlen munkája is, amely már címében is a Mesterre utal, s szándéka szerint felölelné az egész kereszténység alapjait, egyfajta kézikönyvként és útmutatóként a keresztény ember számára. Ez a politikai enciklopédiaként aposztrofált munka 13 kötetből állt volna, de csak az I., II., III. és XII. könyv készült el belőle.⁷ 1377-tel induló barcelonai tartózkodása idején kezdte el írni IV. (Szerartásos) Péter aragóniai uralkodó kérésére, aki ennek érdekében utasította Eiximenis guárdiánját, hogy addig ne engedje őt sehová, amíg be nem fejezte a művet. Ennek ellenére Eiximenis 1384-ben már Valenciában tartózkodott, ahol a városi képviselőknek ajánlotta a *Regiment de la Cosa Pública* című írását, amit eredetileg a *Crestià* 12. könyvébe (*Dotzè del Crestià*) szánt. Valenciát csak 1408-ban hagyta el azért, hogy XIII. Benedek hívására részt vegyen a perpignani zsinaton, ahol az avignoni pápa – valószínűleg annak elismeréseként, hogy Eiximenis megmaradt a hűségén – jeruzsálemi pátriarkává és Elna (Perpignan) egyházmegyéjének püspökévé nevezte ki. Perpignanban halt meg, egy évvel püspökké szentelése után, 1409-ben.⁸

A mű, fejezetenként különböző szemszögből kifejtve, alapvetően a közösség [*cosa pública*] helyes kormányzását tárgyalja (*Lo regiment de la cosa pública en el Dotzè del Crestià*). A 357. fejezetben pontosan megadja, hogy mit is takarhat a közösség fogalma – olyan emberek együttesét, akik ugyanazon törvények, kormányzás és szokások szerint élnek, legyen ez egy királyság, város, mezőváros, vár, vagy bármi más ezekhez hasonló.⁹ A korszak és Eiximenis legjellemzőbb színtere ezek közül is a város, a maga fizikai valóságában, ami, mint írja, azért szükséges – feltéve, hogy test és lélek szerint egyaránt jól rendezett és irányított –, hogy ennek alapján megismerhetővé váljék a másik, vagyis a lelki város szépsége és nemessége, amiben a lakást épp a földi városban végzett tevékenységével érdemli majd ki az ember.¹⁰ A könyv 110. fejezete az ideális város formáját és szerkezetét taglalja, kitér a város szakrális és világi szükségleteire, azok erkölcsi vonatára, és – különösen a leírás terjedelméhez képest – hosszasan írja körül a városfal szerkezetét, felépítését és védelmét. Az alábbiakban ennek a fejezetnek a fordítását adom:¹¹

⁵ Lleidai tanári próbálkozásakor, 1371-ben még valószínűleg nem rendelkezett a magiszteri címmel, így a *licentia docendivél* sem, amit ellenben hamarosan elnyert Toulouse-ban. Vö. Hauf i Valls: Introducció i. m. 23.

⁶ Uo. 18., 20.

⁷ <http://www.treccani.it/enciclopedia/francesc-eiximenis/> (letöltve: 2018. október 5.)

⁸ Hauf i Valls: Introducció i. m. 25.

⁹ Eiximenis, Francesc: *Lo regiment de la cosa pública en el Dotzè del Crestià* i. m. 92–93.

¹⁰ Uo. 71.

¹¹ A fordítás a 3. és 9. jegyzetben megadott katalán–spanyol kétnyelvű kiadás alapján készült.

[CX]. Milyen formát öltön a szép és jól megépített város?

A város külleméről sokféle vélemény látott napvilágot; már a görög filozófusok is azt tartották, majd később a keresztény gondolkodók, hozzátéve ehhez a magukét, úgy összegezték a téma kapcsán mondandójukat, hogy minden szép városnak négyzetesnek kell lennie, mert ez a forma teszi a várost szebbé és rendezettebbé. Eszerint minden egyes oldal középpontjában legyen a városnak egy-egy főkapuja, melyet a városfal minden sarkától ötszáz lépés válasszon el, ilyen módon a városfal körben négyezer lépést tegyen ki; a keleti kaputól a nyugati kapuig fusson egy nagy és széles út, átszelve a várost egyik végétől a másikig, és ugyanígy fusson a délre néző főkaputól egy út a túloldali főkapuig, mely északra néz. Azt is mondták továbbá, hogy minden egyes főkapu mellett, az adott oldal két széléig legyen még egy-egy oldalkapu, jobbra és balra; és ahogyan az előbbiekre azt mondták, hogy fussanak egyenes utak a keleti kaputól a nyugatiig, a délitől¹² az északiig, ugyanígy induljanak szép és egyenes utak minden egyes oldalkaputól a vele szemben lévő másikig. Ebből adódóan a városnak négy fő negyede jönnön létre, vagyis négy részre tagolódna. Minden városnegyednek lehetne egy szép, nagy tere, és minden negyednek meglenne a maga jeles és valamiképpen sajtószerű lakossága. Így, ha a város a tengerparton van, a tenger felőli oldalon kellene, hogy lakjanak a kereskedők, pénzváltók, házalók, árusok; a város belső oldalán pedig lenne a herceg palotája, jó erős és magas, kijárással a falakon kívülre, hogy tudjon csapatokat a városba hozni, és el is tudja onnan vezetni azokat.

A város közepén álljon a katedrális; mellette egy nagy és szép térrel, ehhez minden oldalról magas lépcsősorok vezessenek, hogy ha valakinek a nyomára kellene akadni, keresni se kelljen, hanem csupán csak a lépcső tetejére felfutva, s onnan lenézve meg lehessen látni. Az ilyen téren, a katedrális és az ott lévő szent dolgok tisztelete miatt, nincs helye semmiféle becstelen szórakozásnak, sem tisztességtelen ügyletnek, és ne tartsanak ott tisztátalan dolgokat sem, ne álljon rajta bitófa vagy pellengér, és nem szabad ott ítélkezni, vagy büntetni. Lakjon a püspök a katedrális mellett, és közelében a papjai. Emiatt pedig ezen a téren nem illik zajongani, hogy ne zavarják a zsolozsmázás rendjét, sem azokat, akik az Úr szolgálatára rendeltettek. A városnak mind a négy negyedében kapjon helyet valamelyik koldulórend, egynéhány parókia és többféle mesterség, vegyesen, hogy az említett városnak mind a négy része el legyen látva mindenféle szolgálattal.

A szárazföld felé eső oldalon, a kertekhez és földekhez vezető kapunál lakjanak a földművesek; és mind a négy városrészben legyen mészárszék, halárus, gabonapiac és mindenféle élelmékészlet a lakosok számára, sőt, ha van bőven víz, akkor azt mindenfelé egyenlően kell szétosztani.

A városfal négy [fő] sarkán álljon egy-egy szép bástya. Minden kaput két torony fogjon közre, és a négy főkapu tornyai legyenek magasabbak és nagyobbak, mint a többi, kisebb kapué. A városfal legyen jól megépített, magas, nagy és erős, azért, hogy a város ne csak férfiuinak, hanem a falaknak köszönhetően is védhető legyen;

¹² Itt az általam használt kiadás katalán és spanyol szövegében egyaránt a *ponent* / *poniente* (nyugati) alak áll, nyilván tévesen. Eiximenis: Lo regiment de la cosa pública i. m. 84.

továbbá azért, hogy ha azok, akik a falak mögött állnak, és kevesen vannak, a sokasággal szemben is jobban tudjanak védekezni, mint falak nélkül. Kívánatos továbbá, hogy felül a falon legyenek kiszögellések, ahol a harcosok elrejtethők, és azért is, hogy onnan tudjanak köveket vagy bármi mást dobálni, amivel támadnak és védekeznek. Továbbá érjen a fal olyan magasra, hogy semmiképpen se lehessen átmászni rajta. A tornyai legyenek olyan magasak, hogy ha bármekkora fa ostromtornyot építenének támadás céljából, vagy azért, hogy a falakon átjussanak, ne lehessen azokat felülmúlni. Legyenek felszerelve nagyhatású ágyúkkal, amelyekkel le tudják rombolni az egész ostromszerkezetet. Tartsanak ott készenlében tüzet, szurkot és kátrányt, amit bevethetnek, ha [az ellenség] megközelíti a falat, továbbá láncsal a falhoz erősített kampókat, hogy ezekkel az említett szerkezetet oly módon rögzítsék, hogy azt erővel egy helyben lehessen tartani; és hogy amint ez megtörtént, a faltornyok védői kövekkel, számszeríjakkal, ágyúkkal, forró olajjal és kátránnyal el tudják pusztítani a rajta lévőket. Azok pedig, akik a tornyok közötti falszakaszokon helyezkednek el, alágyújthatnak a szerkezetnek, amikor odaközelít, jelentős kárt téve így benne, ahogyan azt Armelius, Nagy Károly lovasságának vezetője is tanítja, *Defensor de les forces*¹³ című traktátusában. Ezen kívül tartozzék a falhoz elővédmű, egy barbakán, továbbá árkok, vagy egy mély árok, kikövezzve, ami felül széles, alul pedig szűk, úgy egy láb magasságig, és odáig legyen feltöltve vízzel. Azok szerint, akik járatosak a témában, ez elegendő a város megvédéséhez.

Ispotályok, leprakórházak, bordélyok, játékbarlangok, továbbá a szennyvízelvezetők mind a városban uralkodó széljárással ellentétes oldalon legyenek elhelyezve, hogy a szél ne befelé hordjon, hanem elfújjon minden fertőzést.

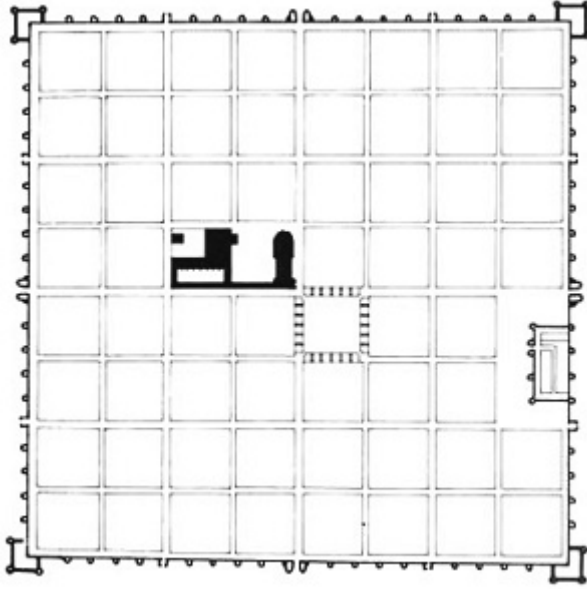
A fenti leírásban a középpontra szervezettség, a hierarchikusság és a rendezettség, a mértani tökéletességre törekvés egybevág a középkor szinte minden területen megmutatkozó harmóniaelvével, ugyanakkor követi a vitruviusi mintát is, annak a visszafogottság, hasznosság és szépség köre felépített hármasság elvét – feltehetőleg Vitruvius könyvének alaposabb ismerete nélkül.¹⁴ Mindezekkel összhangban tükrözi a kor szükségleteit is, egyebek mellett a koldulórendek kiemelten kezelt jelenlétét, vagy a városfal autonómiát és védelmet biztosító szerepét.

Eiximenis művében egyaránt kimutathatók ókori filozófiai, keresztény teológiai és – korát megelőző módon – humanista elképzelések. Ennek értelmében a mű rendelkezik kozmológiai és utópisztikus vonásokkal, miközben már a reneszánsz kor tudatos várostervezésének irányába is mutat: tetten érhető benne Arisztotelész *Politikájának* vagy Szent Ágoston *Isten városáról* című nagyszabású művének hatása csakúgy, mint a szerző saját utazásainak tapasztalatai. Megírására azért vállalkozott, hogy elnyerje azt a jutalmat, amit Isten készít mindazok

¹³ Ismereteim szerint azonosíthatatlan személy és értekezés.

¹⁴ Vitruvius művének újrafelfedezése a Sankt Gallen-i kolostorban a 15. század elejéről, kiadása 1486-ból ismeretes. Vö. Roff, Shelley E.: A Fourteenth Century View on Urbanism: Francesch Eiximenis and Urban Planning in the Crown of Aragon. In: Medieval Urban Planning: The Monastery and Beyond. Ed.: Abel, Mickey. Newcastle-upon-Tyne, 2017. 174–195.

számára, akik a közösség ügyében és a lelkek egészségéért fáradoznak.¹⁵ A mű, egy bő évszázaddal később, még a latin-amerikai városok kialakítására is hatással lett.¹⁶

Josep Puig i Catafalch (1867–1956) rekonstruált rajza Eiximenis várostervéről¹⁷

¹⁵ Hauf i Valls: Introducció i. m. 25.

¹⁶ De Tomás Medina, Carmen: El origen de la ciudad cuadrícula hispanoamericana en las nuevas pueblas del Bajo medioevo español. *Estoa, Revista de la Facultad de Arquitectura y Urbanismo de la Universidad de Cuenca*, 6. évf. (2017) 11. sz. 145–156., 147., 148.

¹⁷ Vila, Soledad: La ciudad de Eiximenis: Un proyecto teórico de Urbanismo en el siglo XIV. Diputación Provincial de Valencia, Valencia, 1984. 137.

CSERNUS SÁNDOR

„Joinville urának levele X. Lajos királyhoz” – és ami mögötte van*

Jean de Joinville a középkori francia történetírás egyik legnagyobb alakja. Szent Lajosról írott műve a kor egyik legkiemelkedőbb alkotása,¹ melyet széleskörűen ismer, elismer és felhasznál a Szent Lajos korának és személyének bemutatásával foglalkozó szakirodalom. Joinville-nek azonban vannak ennél jóval kevésbé ismert írásai is, melyek a fő művétől nem függetlenek, és fontos információkkal segítik annak megértését. A szakma további három, egymástól nagyon eltérő jellegű, illetve műfajú alkotás, dokumentum szerzőségét tulajdonítja neki.² Van két rövid szöveg – egy kőbe vésett családtörténet és egy X. Lajos királynak küldött levél –, melyek a 14. század második évtizede első felében keletkeztek, és amelyeket számos körülmény kapcsol János úr művéhez.³

Az első Joinville könyvével szinte egy időben, annak kontextusában és hangulatában íródott. A másik dokumentum levél, mely a könyv befejezése után hat évvel született, s egy konkrét eseményhez kapcsolódik. Címzettje azonos a Joinville-történet 1309-es dedikációjának címzettjével, X. (Civakodó) Lajossal, azzal a különbséggel, hogy Lajos ekkor már

---

* A tanulmány a Lendület „Magyarország a középkori Európában” MTA-DE Kutatócsoport / LP2014-13/2014 programjához kapcsolódóan készült.

¹ Kiadva: Joinville, Jean de: Szent Lajos élete és bölcs mondásai. A középkori francia történetírás remekei II. Közzéteszi: Csernus Sándor. Bp., 2015.

² Egymástól nagyon eltérő jellegű, illetve műfajú dokumentumokról van szó. A legrégebbi egy Akkonban 1250-ben megírt, képekkel gazdagon díszített *Credo*, a legkésőbbi, a X. Lajos királynak Champagne *sénéchal*ja minőségében 1315 júniusában írott levele. Keletkezésük kronológiáját még Gaston Paris állította föl. Paris, Gaston: Jean, sire de Joinville. In: Histoire littéraire de la France. XXXII. Paris, 1898. 457–458.; Joinville, Jean de: Histoire de Saint Louis, suivie du Credo et la Lettre de Louis X. éd. de Wailly, Natalis de: Paris, 1868. (Johnson Reprint, New York. 1965.)

³ A két rövid szöveg a legkésőbbi: a felirat 1311-ből, a X. Lajosnak írott levél pedig 1315-ből való. Paris, Gaston: Jean, sire i. m. 457–458. L'éditaphé composée par Joinville. Wailly, Natalis de: Joinville i. m. 544–547.; Paris, Gaston: Jean, sire i. m., 455–457. Lettre de Jean, sire de Joinville au roi Louis X. Wailly, Natalis de: Joinville i. m. 450–451.; Csernus Sándor: Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet. In: Genius loci. Laszlovszky 60. ed. by Mérai, Dóra and al. Bp., 2018. 300–305.

apja, Szép Fülöp halálát⁴ követően nem csupán Navarrának, hanem Franciaországnak is a királya.

A „*Jánosnak, Joinville urának a levele X. Lajos királyhoz*”⁵ címet viselő forrásunk rövid, alig egyoldalas szöveg, melynek a nyelvezete meglehetősen érdekes fordulatokat tartalmaz és tartalmában vannak többé-kevésbé rejtett, ám annál érdekesebb utalások. Ez az egyetlen Joinville-től ránk maradt dokumentum, mely biztosan eredeti, és amelyről azt tartják, hogy megőrizte János úr keze írását.

853. „*Jó urának, Lajosnak, Isten kegyelméből Franciaország és Navarra királyának, Jean, Joinville ura, az ő champagne-i sénéchalja, üdvözlését küldi és szolgálatára kész.*

854. *Kedves Uram, bizony igaz, mint ahogy ön mondta,⁶ hogy békét kötött a flamandokkal; és mivel, uram, mi azt hittük, hogy ez úgy igaz, nem tettünk semmi előkészületet arra, hogy harcra rendelkezésére álljunk. És azt pedig, uram, amit ön tudatott velem, hogy Arras-ba⁷ megy, hogy megtorolja a sértést, amit a flamandok önnel szemben elkövettek, úgy látom, uram, hogy helyesen teszi; Isten legyen a segítségére!*

855. *És az, amit nekem elrendelt, hogy én és embereim legyünk Archie (Orhies)-ban⁸ június hónap közepén, uram, tudatom önnel, hogy az egyszerűen lehetetlen; mivel üzenetét június második vasárnapján⁹ kaptam meg, és így nyolc nap telt el addig, hogy levelét kézhez vettem. És amilyen gyorsan csak tehetem, az embereim majd készen fognak állni, hogy oda menjenek, ahova ön kívánja.*

856. *Uram, ne vegye rossz néven, hogy első szavaimban csak 'Jó Uramnak' ('Bon seigneur') szólítottam; mert nem tettem másként korábbi uraimmal, azokkal a királyokkal sem, akik ön előtt uralkodtak, hogy Isten oldozza föl őket! Hogy a Mi urunk legyen az ön őrzője!*

857. *Kiadatott június hónap második vasárnapján, amikor az ön levelét meghozták nekem, az ezer-háromszáz-tizenötös esztendőben.”*

A rövid levél – mint bölcsen mondani szokás – olyan, mint cseppben a tenger. A figyelmes olvasónak átadja kora rezdüléseit. Az a jó másfél esztendő, amíg X. Lajos uralkodott (1314. november – 1316. június), a királyság számára belső és külső konfliktusok sorozatát hozta. Nem csak főúri ellenállásra került sor ekkor, hanem nagy társadalmi feszültségek és parasztlázadások is voltak, az egész Nyugat-Európára kiható tartós mezőgazdasági krízis és az éhínség hatására is, melyeket súlyosbítottak a központi hatalom által az országban kivetett elviselhetetlen mértékű adók. Ezek együtt általános válsághelyzetet provokál-

⁴ Fülöp király (1285. október 5. – 1314. november 29.) vadászbaleset áldozata lett. X. Lajos 1314. nov. 29-től 1316. jún. 5-ig uralkodott.

⁵ In: Wailly, Natalis de: Joinville i. m. 450–451.

⁶ A helyes értelmezéshez jó lenne ismernünk Lajos király levelét, ami viszont nem áll rendelkezésünkre. Eszerint feltételezhető, hogy a levélben a király utalt a flamandokkal megkötött korábbi békére.

⁷ Arras városa a 11. századtól Flandria grófjainak kedvelt rezidenciája, fénykora a 13. század második feléig tart, szövíopara és kereskedelme teszi gazdaggá. Akkori lakossága a mai lakóinak számához (35–40 ezer) közelít.

⁸ Orchie francia Flandria egyik határvárosa, melyet Szép Fülöp 1297-ben foglalt el, és amelyet az Athis-sur-Orge-ban kötött egyezmény (1305) értelmében annektált a Francia Királyság. Az összecsapások azonban folytatódtak. (1370-ben majd ismét Flandriáé lesz.)

⁹ Június második vasárnapja 1315-ben június 9-re esett.

tak.¹⁰ Szép Fülöp uralkodásának a végére sikerült eljutni oda, hogy a társadalom szinte minden rétege elégedetlen volt, az átalakulás terhei nyomasztották, lázongott és visszavágyott a Szent Lajos-i „aranykorba.” Az igen erőszakos központosító törekvések ellen ligák alakulnak, a bárói liga vezetője a király nagybátyja, Valois Károly, és az elégedetlen champagne-iak között előkelő helyen szerepel maga Joinville is. A modernség határára érkező Franciaországnak ez az egyik legzűrzavarosabb időszaka; mind a bel-, mind a külpolitikában, mind pedig a dinasztiaán belül drámai dolgok történnek. X. Lajos kiegyezik a lázadókkal, a gyűlölt legistákat és királyi tisztviselőket visszafogja, apja volt nagyhatalmú és sokak által gyűlölt minisztereit (Marigny, Presles, Latilly) „beáldozza”.¹¹ Flandriával már Szép Fülöp uralkodásának utolsó éveit óta ismét véres összecsapások zajlanak, melyek utóda idején csak nagyon rövid időre csillapodnak le. A pontoise-i béke (1312) nem bizonyul tartósnak, s Fülöp, majd X. Lajos hadüzenettel felérő módon nem fogadja III. Robert de Béthune (de Dampierre), Flandria grófja hűbéri hódolatát (1315), megfosztja birtokaitól, és 1315 júliusában támadást indít ellene.

A mozgósítás kapkodó és sikertelen – ennek ékes bizonyítéka a fenti levél is.¹² A hevenyészett és meggondolatlanul vezetett csapatokat július közepén el is mossa a Lys folyó áradása. A királyi seregek költséges (és különösen a határvidék és a szomszédos területek – így Champagne – lakosságát sújtó) vállalkozásai (1312, 1313, 1314) eddig mindig elbuktak. Az újabb katonai kudarcot követően azonban más fontos események is történnek. Ebben az időszakban X. Lajos (egyébként Szent Lajosra hivatkozva) hoz néhány igen előremutató intézkedést: ilyenek a jobbágyság kötelező megváltására (1315. júl. 2.), vagy az apja által kiűzött zsidók visszaengedésére (1315. júl. 28.) vonatkozó dekrétumok.

A király augusztus 19-én ismét megnősül, felesége Magyarországi Klemencia, Anjou Károly magyar király ifjabbik húga.¹³ (A házasságkötés előtt persze meg kellett halnia a király első feleségének, a megtagadott Burgundi Margitnak, akit házasságtörőként meghurcoltak, kopaszra nyírtak és elzártak. Margit leányágon Szent Lajos dédunokája volt.) Lajos

¹⁰ A korszakra ld. Rossiaud, Jacques: A Capeting szintézis. In: Franciaország története I. Szerk. Duby, Georges. Bp., 2005. 335–374.; Carpentier, Elisabeth: A nagy királyság. uo. 394–400.

¹¹ Langlois, Charles-Victor: Saint Louis, Philippe le Bel et les derniers Capétiens directs (1226-1338). T. III.2. In: Histoire de la France depuis les origines jusqu'à la Révolution. dir. Lavis, Ernest. Paris, 1901. 302–311., 367–372.

¹² Mint Joinville válaszából látjuk, nyolc napra volt szükség ahhoz, hogy a mozgósítást elrendelő, tehát nagy fontosságú levél elérkezzen Champagne *sénéchal*jához. (A Párizs–Joinville távolság 250–300 km.)

¹³ Magyarországi Klemencia (1293–1328), aki Magyarországon soha nem járt, a magyar királyi címet 1290-tól viselő Anjou Martell Károly (1271–1295) és Habsburg Klemencia (1262–1295) leánya. Ferré, Rose-Marie: Clémence de Hongrie (1293-1328) et les œuvres pour la mort: entre patronage religieux et revendication dynastiques. In: Gaude-Ferragu, Rose-Marie–Vincent-Cassidy, Cécile (dir.): „La Dame du Cœur.” Patronage et mécénat religieux des femmes du pouvoir dans l'Europe des XIVe-XVIIe siècles. Rennes, 2016. 231–242. Barta Annamária: Magyarországi Klemencia kapcsolatai Magyarországgal. In: Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila–Kiss Gergely. Debrecen, 2013. 81–94.

király néhány biztató kormányzati kísérletét azonban gyorsan lezárja egy „sportbaleset” következtében bekövetkezett értelmetlen halála.¹⁴

A X. Lajosnak írott levél tehát ebben a történeti kontextusban született, és azért is érdekes, mert élesen rávilágít a teljes kormányzati fejetlenségre, rögtönzésekre és mert – finoman, de egyértelműen – kifejezésre juttatja Joinville ezzel kapcsolatos véleményét is. A fenti nehézségeknek és a kialakult feszült gazdasági, társadalmi és politikai helyzetnek Joinville történeti művében a részleteket illetően szinte semmi nyoma. Joinville azonban könyvében rendszeresen összehasonlítja Szent Lajos korát a Szent Lajos utáni világgal. Rendre a keresztény szintézis nagy korszakát idézi, melyet az *igazságosság*, a *béke és keresztény rend* jellemez, amely számukra (és egyre inkább minden rendű és rangú személy számára) a Francia Királyság „aranykora.”¹⁵ Ennek Szép Fülöp országlása alatt azonban a nyomát sem, sőt, az ellenkezőjét látják. A rendre visszatérő, moralizáló gondolatmenetében, a *sénéchal* szinte minden területen (az öltözködéstől a kormányzásig) a szent királyt állítja példaként az utódai elé.¹⁶ Néhol keményen fogalmaz, és igencsak megszívlelendő jó tanácsokat osztogat: valójában széles társadalmi csoportok véleményét közvetíti, amikor a szent király politikájának szószólójaként lép föl, és világossá teszi, hogy azoktól a gonoszságoktól, melyeket halála után elkövettek, a szent király „irtóztott volna”.¹⁷ Joinville X. Lajos királynak írott levele, hangvétele és a benne foglalt kódolt üzenete ugyanebbe a logikába illeszkedik, ebben az összefüggésben is értelmezendő.

A szöveg elemzésekor azonnal feltűnik, hogy a levél bevezető mondata – néhány kisebb módosítással – gyakorlatilag azonos Joinville X. Lajoshoz címzett ajánlásának bevezetőjével. (Talán ez is utal arra, hogy a két szöveg időben egymástól nem nagy különbséggel készült): „*Jó urának, Lajosnak, a francia király fiának, ki Isten kegyelméből Navarra Királya, Champagne és Brie palotagrófja, üdvözlét, szeretet és tisztelet Jean de Joinville-től, az ő champagne-i sénéchaljától, ki őt szolgálni kész.*”¹⁸

¹⁴ Ő az a francia király, aki a labdajáték („jeux de paume”) során fölhevülve jeges bort ivott, ami végzetesnek bizonyult számára. X. Lajos uralkodására ld. Langlois, Charles-Victor: Saint Louis i. m., 265–272.; Favier, Jean: Dictionnaire du Moyen Age. Paris, 1994. 594.

¹⁵ Rossiaud, Jacques: A Capeting szintézis i. m. 361–364.

¹⁶ Mint ahogy a Szent Lajos kanonizációját elbeszélő ünnepélyes és fennkölt pillanat magaslatából szólva mondja: „*Mindez (a szentté avatás) óriási örömet jelentett, s jelent ma is az egész Francia Királyságnak, s kiváltképpen nagy dicsőséget minden ivadékanak, akik jótéteményeikkel őt követni törekcsenek. Nagy szégyen azonban utódai közül mindazoknak, akik a nyomába lépni e nemes cselekedetek terén nem serénykednek. Bizony mondom, nagy szégyen háramlik minden leszármazottjára, akiket cselekedetükben a rossz vezérel, ujjal fognak mutogatni majd rájuk, s mondják, hogy a szent király, akitől származnak, irtóztott volna ily gonoszságot elkövetni.*” Joinville, Jean de: Szent Lajos i. m. § 761.

¹⁷ Hogy mi az üzenete az utódoknak e téren, azt – mint láttuk – már könyvének ajánlásában is megfogalmazta: „*hogy ön és fiverei és mások is, akik majd hallják, jó példákat találhassanak benne, s eme példákat a gyakorlatba átültsék, hogy Isten majd megjutalmazza őket.*” Uo. § 9.

¹⁸ Itt pontosítottam a szövegkiadás fordításának a szövegét is. Uo. § 1. Joinville könyvének a kezdő szövege: „*A son bon siegnour Looÿs, fils du roy de France, par la grace de Dieu roy de Navarre, de Champagne et de Brie conte palazin, Jehan, sire de Joinville, son seneschal de Champagne, salut et amour et honneur et son service appareillé.*” Joinville, Jean de: Vie de saint Louis. Ed. Monfrin, Jacques, „Classiques Garnier”, Paris, 1995. § 1. A levél kezdő sorai: „*A son bonsignour Loys, par la*

Az eltérés – mint látjuk – csupán annyi, hogy a levél megszólításában már nem szerepel a „*Champagne grófja és Brie palotagrófja*” titulus (ez a kettő együtt volt használatos). Ennek az a magyarázata, hogy az a méltóság legkésőbb Jeanne / Johanna királyné halálával (1305. április 2.) valójában már megszűnt, illetve feloldódott a királyi domíniummá vált fejedelemség státusában. Lényegtelennek tűnhet, de mégsem az. Ebből ugyanis az következik, hogy Joinville esetében nem csak saját tisztének megnevezése, hanem megbízatásának természete is változott: János úr itt már nem úgy szerepel, mint *Champagne sénéchalja*, hanem mint *a király champagne-i sénéchalja* – tehát a „*son seneschal de Champagne*” változatot használja.¹⁹ Joinville ekkor már nem főhűbérurának, a grófnak, a champagne-i felső arisztokrácia egyik legfontosabb udvari méltóságát viselő bárója, hanem valójában a király hivatalnokja. Tudatosan vagy sem, könyve korábbi, Lajosnak címzett ajánlásában a fenti „*Champagne grófja és Brie palotagrófja*” cím még benne volt: talán figyelmeztetésként, hogy Lajosnak ezen a téren is maradtak kötelezettségei? Nincs róla adat, de Joinville felfogásától egy ilyen figyelmeztetés gondolata biztosan nem állt nagyon messze.

A szöveg ugyan tisztelettudónak tűnik, de nem nehéz benne fölfedezni a királlyal szembeni csalódottságot, és meghallani a szinte gunyoros hangot. „*azt mondta, hogy békét kötött a flamandokkal; és mivel, uram, elhittük, hogy ez úgy igaz*” – mondja. A megszólítás pedig biztosan nem véletlen: a hangvétele egyszerre bizalmas és kioktató, ráadásul János úr egy kissé sajátosan mentegetődő (de nem igazán bocsánatot kérő) fordulattal valójában nem tompítja, hanem inkább még nyomatékosítja is ezt a benyomást. Sőt, a hangsúly, amivel Isten segítségét kéri a vállalkozásra („*Isten legyen a segítségére!*” – persze azért az ő emberei is készülnek),²⁰ nem hangzik igazán meggyőzően.

A levelet olvasva olyan érzésünk támad, hogy *sénéchalja* nem tartja nagyra új királyának politikáját, és nincs jó véleménye a Flandria elleni akcióiról sem. A levélből kiolvasható kissé ironizáló neheztelés tökéletesen beleillik azoknak a megjegyzéseknek a sorába, amelyeket – mint láttuk – Joinville Szent Lajos életében, különösen pedig a halála után, a szent király utódaival (kezdetben főleg a fiával) szemben használt, sőt, több is annál. Az előbbieket többnyire nevelő célzatú, néhol kioktató (sőt, „morgó-öregember” stílusú) figyelmeztetések, mint például az olyan megjegyzés, amelyet „*a most uralkodó király apjának*” (III. Fülöp) ifjúkori öltözködésére vonatkozóan tett.²¹ (Egyébként nem lenne meglepő, ha – mint a történeteiből gyaníthatni lehet – „a szent király barátja” – méltóságával és aurájával fellépő *sénéchal* a gyakori kioktató megjegyzéseivel nem lett volna mindig nagyon népszerű Szent Lajos udvarában és leszármazottai körében.) Az utóbbiak azonban már kormányzásuk lényegét érintik.

---

grace de Dieu, roy de France et de Navarre, Jehans sires de Joinville, ses senechaix de Champagne, salut et son servise apparelié.” Wailly, Natalis de: Joinville i. m § 853.

¹⁹ Joinville, Jean de: Vie de saint Louis i. m. § 1. A Joinville első kiadói által használt szövegeket a legrégebb szöveg hagyományának tekintik. Mind Antoine Pierre De Rieux (1547), mind pedig Claude Ménard (1617) kiadásában a „*sénéchal de Champagne*” és nem a „*son Sénéchal de Champagne*” – kifejezés szerepel. Az első kiadásokra ld. Csernus Sándor: Jean de Joinville történetének kéziratjai, első kiadásai és a könyvnyomtatók felelőssége. In: MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk.: Nyerges Judit–Verók Attila–Zvara Edina. Bp., 2016. 132–137.

²⁰ Joinville, Jean de: Vie de saint Louis i. m. 854.

²¹ III. Fülöp öt helyen jelenik meg a történetben, ebből kétszer dorgálást kap. Joinville, Jean de: Szent Lajos i. m. § 25, 37, 738–739, 755.

Joinville pedig nem téved: tudván tudja, hogy annak a világnak, és mindannak, amit ő és az őt megelőző bárói-lovagi generációk hittek, szolgáltak és képviseltek, a fő ellensége a „legista király,” vagyis maga Szép Fülöp – pontosabban ekkor már az a politika, amit ő képviselt. Fülöp király egyébként a Szent Lajos-kultusz legfőbb és legtudatosabb propagátora. Tudjuk, hogy 1308. május 17-én Szent Lajos kultuszának növelése és további terjesztése érdekében – és kifejezetten politikai szándékkal – szétosztja a „Szent” ereklyéit a királyság urai és egyházai között. (S nem is ez az első ereklyeosztó kampány a királyi udvarban).²² Joinville azonban nem kerül be azoknak a körébe, akik ebben a kegyben részesülhettek. Nyilvánvaló, hogy Fülöp a szent király ereklyéit nem érzelmi alapon osztogatta, és hogy nem volt számára olyan érv, amely mellett szólt volna, hogy Champagne *sénéchalja* ilyen kivételes, „politikai természetű” kultikus értékhez és a vele együtt járó óriási tekintélyhez jusson. Okkal feltételezhető, hogy Szép Fülöp számára Joinville kérésének a teljesítése egyszerűen nem volt fontos, és úgy vélte, hogy nem lett volna semmi hozadéka.²³ Joinville pedig alaposan megbántva érezhette magát. A király és Joinville kapcsolatában ezzel megjelenik egy mélyen negatív, konkrét személyes szál is.

Fülöp halálát követően azonban Joinville (különösen, hogy immár az a Lajos a király, akinek pár évvel korábban a művét ajánlotta) talán okkal számíthatott más elbánásra. Arra, hogy ha már azt a kívánságát, hogy Szent Lajos-ereklyéhez jusson, Fülöp nem teljesítette, a trónon őt követő fia – mintegy a könyv megírásával tett újabb szolgálatok elismeréseként – majd megteszi.²⁴ Tudjuk, hogy nem így történt és talán ennek is megvan a maga oka. Az általános bárói lázadás óta, mely Szent Lajos tiszteletét (s ezzel a „Fülöp-i modernizáció” visszautasítását) tüzte a zászlajára, a helyzet más megvilágításba kerülhetett. Nem valószínű, hogy X. Lajos (vagy az ő tanácsadói) ne éreztek volna veszélyt abban, hogy a champagne-i lázadás egyik aktív vezetője, a szent király barátjaként, bizalmasaként és harcostársaként ismert *sénéchal*, a saját várkápolnájában Szent Lajos-ereklyét őrizhet. Valószínűleg nem kellett volna sok ahhoz, hogy Joinville vára a bárói ellenállás Szent Lajos aranykora újbóli eljövételében bízó erőinek természetes szellemi és szervezési központjává váljon. A szent ereklyéjét János úr érzelmi alapon szerette volna joinville-i egyháza Szent Lajos oltárára helyezni: de hát ő nem csak a szent királyhoz kötődött, hanem mindahhoz, amit az uralkodó az ő számára és országa számára jelentett. A *sénéchal*nak azonban – eszerint – a Szent „*nevének örökösében*” is csalódnia kellett.

Ezért nem tarthatjuk kizártnak azt sem, hogy a levél kesernyés hangvételét a X. Lajosnak ajánlott könyv utolsó részében oly költőien (lásd: Joinville álma), de eléggé direkt formában megfogalmazott kérés végső nem teljesítése által okozott csalódottság és lemondás is befolyásolhatta. Ugyancsak tanúskodik levél arról is, hogy a *sénéchal* – kilencven esztendő s kora ellenére – képesnek tekinti magát arra, hogy megfeleljen a hivatalával együtt járó, fizikailag is komoly kihívást jelentő mozgósítási feladatoknak, és jelezze, hogy

²² Le Goff, Jacques: Saint Louis. Paris, 1996. 573–574. (Ekkor már csak a szent király csontereklyéiről lehetett szó.)

²³ Paris, Gaston: Jean, sire i. m. 457.

²⁴ Emlékeztetőül: „*S elmondtam ezeket a dolgokat Lajos királynak, aki nevének örököse, hogy úgy tűnik nekem, hogy tetszésére lenne Istennek és a mi szent királyunknak, Lajosnak, ha megszerezné a szent igaz testének ereklyéit, és elküldené őket a mondott Szent Lőrinc-kápolnába, Joinville-be, hogy mindazok, akik oltára elé járulnak, még nagyobb áhítatot érezzenek.*” Joinville, Jean de: Szent Lajos i. m. § 768.

ő, fegyelmezett vazallusként, továbbra is kész hadba vonulni királya hívó szavára. Joinville élete utolsó szakaszában is büszke lovag, rátarti báró marad. Egy immár *de jure* nem létező, dicső múltú feudális grófság – „Champagne-ország” – *sénéchal*ja, méltóságteljes nagyura.

Az általa valószínűleg nem sokra tartott királyához küldött levélnek eszerint van egy primer, udvarbírói-adminisztratív funkciója, mint minden más hasonló dokumentumnak. De jól láthatóan van más rendeltetése is: nem véletlenül tartják számon ezt a levelet Joinville művei között, és nem sorolják be udvarbírói-jogszolgáltatói tevékenységének adminisztratív iratai közé. Van ugyanis ennek a levélnek még két további dimenziója: egy általános és egy személyes. Az előbbi a királyi politikáról mond áttételes, de negatív ítéletet, az utóbbi pedig János úr stílusát és személyiségét adja vissza, annak megismeréséhez nyújt újabb adalékot.

Emellett érzékelní lehet belőle a lemondást, továbbá azt is, hogy az élete utolsó időszaka-hoz közelítő *sénéchal* már oly távolra került a királyi udvar és politika az ő számára egyre idegenebb mentalitásától, mint korábban még soha. S talán ezt nem is bánja. A feudális bárók korábbi világa a szeme láttára enyészik el. A kiépülő új világ taszítja. Elköszönőben van. Méltóságteljes ember, aki kötelességtudatát, büszkeségét, diszkrét és bölcs humorát egyaránt megőrzi. S képes marad arra, hogy ha csak egy, mindössze néhány mondatos levelet ír, akkor is felvillantsa ugyanazt a szellemiséget és egyéniséget, mely a többi, korábbi művében megjelenik. A levél tehát szellemében egy letűnt korszak bárójának a búcsúlevele is, melynek írója látja a hűbéri kor lovagvilágának összeomlását, de annak értékeiből egy jöttányit sem enged.

DRASKÓCZY ISTVÁN*

Bányaváros és egyetemjárás a késő középkori Erdélyben¹

A kutatás a városfejlődés vizsgálatokor figyelembe veszi az adott településről egyetemre beiratkozók számát is.² Erdélyből a legtöbben a szász városokból, illetve Kolozsvárról vállalkoztak a külföldi tanulmányokra, ám más városi települések nevét is megtaláljuk az anyakönyvekben.³

Önálló várostípusnak tekinthetők a bányavárosok.⁴ Jelentőségüket az a körülmény adta meg, hogy Erdély gazdaságának különösen fontos ágát képezte a só és az arany kitermelése. Paulinyi Oszkár számításai szerint az ország aranytermelésének 28%-át Erdély, 50%-át Nagybánya, 22%-át pedig Körmöcbánya adta a 15. század végén. A kősó 2/3-át Erdély bányáiban hozták a felszínre.⁵ Tanulmányunkban ennek a két gazdasági ágazatnak a városait vesszük számba.

Radna ezüstbányászatáról ismert. Az arany bányászata révén lett városi településsé Aranyosbánya (Offenbánya), Abrudbánya, Zalatna. A sóbányászatnak köszönhette fejlődését Dés és Désakna, Szék, Kolozs, Torda és Vízakna, amelyek sókamarak székhelyei lettek.

---

* A szerző az MTA-ELTE Egyetemtörténeti (213TKI738) és az MTA BTK TTI Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP 2015-4/2015) keretében készítette tanulmányát.

¹ A sok azonos településnév miatt sokszor nehéz megállapítani, hogy az egyetemjáró mely helységből származott. Tanulmányunk az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport adatbázisán, illetve a következő kiadványokon alapul: Tüskés Anna: Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1365–1526. Bp., 2008.; Haraszi Szabó Péter–Kelényi Borbála–Szögi László: Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemen 1348–1525. II. Adattár. Szerk. Draskóczy István. Bp., 2017.

² Ld. legutóbb pl. Petrovics István: Temesvári és „bánsági” diákok a középkori egyetemeken. *Per Aspera ad astra*, 4. évf. (2017). 1-2.sz. 103–133.

³ Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. 65–71.

⁴ Molenda, Danuta: Bergstädte und Merkantilismus in Oberschlesien und Kleinpolen im 17. Jahrhundert. In: *Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa*. Hg. Press, Volker. Köln–Wien, 1983. 286–288.; Reininghaus, Wilfried: Ergebnisse der Tagung „Stadt und Bergbau” und Ausblick auf offene Forschungsfragen. In: *Stadt und Bergbau*. Hg. Kaufhold, Karl Heinrich–Reininghaus, Wilfried. Köln–Weimar–Wien, 2004. 331–334.; Weisz Boglárka: A nemesérbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban. *TSz*, 50. évf. (2008), 141–161.

⁵ Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a 15. század végén és a 16. század derekán. In: *Üő.: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Szerk. Buza János–Draskóczy István. Bp., 2005. 89–96.; Draskóczy István: A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek). Bp., 2018. 309–310.

Az erdélyi megyék területén 45 olyan helység található, amelyek a középkorban *civitas* vagy *oppidum* elnevezést kaptak. Ezek 18%-át képezik a bányavárosok.⁶

Érdemes vizsgálatainkat kiterjeszteni az Erdély szomszédságában, a peremvidéken elhelyezkedő bányavárosokra is. Nagybányát gazdasági kapcsolatok fűzték mind Erdélyhez, mind Máramaros vidékéhez. Zaránd megye területén különösen Körösbányán és Kisbányán folyt ennek a nemesfémnek a bányászata. Erdély és Zaránd megye négy bányavárosa városzövetséget alkotott a 15–16. században. Hozzátehető, hogy a kitermelés nagyszabedű vállalkozók kezében volt, és ércüket Nagyszebenben verték arannyá.⁷ Máramarosban a sóbányák, illetve a só szállítása, a vele való alkalmi kereskedelem adott megélhetést Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Máramarossziget királyi mezővárosok számos polgárának. Noha a 15. század végén és a 16. században a kitermelés Rónaszéken folyt, a bányászok Huszt, Técsőn és Szigeten laktak. A máramarosi kamara gyakran vásárolt az erdélyi Besztercén.⁸ A vizsgált erdélyi bányavárosok közül csupán Radna⁹ és Kolozs nevére nem akadunk az egyetemi anyakönyvekben.¹⁰

A peremvidéken található bányavárosok közül Nagybányáról jártak a legtöbben egyetemre, összesen 47 személy.¹¹ Körösbányáról mindössze egy peregrinus mutatható ki, Kisbányáról egy sem. A máramarosi sóbánya-városokból csak huszti peregrinust tudunk teljes bizonyossággal igazolni.¹² Bizonytalan, hogy az egyetemi matrikulákban feltűnő Sziget elnevezések közül melyek köthetők biztosan Máramarosszigethez.¹³

⁶ Simon Zsolt: Az aranytermelés kezdetei a középkori Erdélyben. *Certamen*, 2 (2015), 217–229.; Rűsz-Fogarasi Enikő: Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală. Cluj-Napoca, 2003. 190–192. Abrudbánya és Zalatna nehezen különíthető el egymástól. Ld. Gündisch, Gustav: Deutsche Bergwerkssiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge. In: Uő.: Aus Geschichte und Kultur der siebenbürger Sachsen. Köln–Wien, 1987. 90–91.

⁷ Gündisch, Gustav: Deutsche Bergwerkssiedlungen i. m. 77–105.; Balogh Béla–Oszóczi Kálmán: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt. Miskolc–Rudabánya, 2001.

⁸ Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Kolozsvár, 2014.; Glück László: Só és társadalom: az öt máramarosi város esete. *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, 12 (2017), 127–139.

⁹ 1493-ban egy Akna nevű helyről iratkozott be valaki a Krakói Egyetemre (uo. 2906. sz.), amit mi Désaknával azonosítunk, ugyanis igen gyakran csupán *Aknának* nevezték ezt a helységet. Ezt az adatot a désiek közé soroltuk, hisz a két helység gazdasága összetartozott. Engel, Johann Christian: Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. I–IV. Halle, 1797–1804. II. 27–32.

¹⁰ Tüskés Anna: Magyarországi diákok i. m. A *Salisfodium* településnevet Kolozssal azonosította (1114. és 1207. sz.), holott a név Vízakna középkori latin elnevezésével azonos. Ld. ÁMTF II. Bp., 1987. 193. Ezért soroltuk Vízaknához ezt a két adatot.

¹¹ Az egy kapnik, az egyetlen felsőbányai peregrinust is ide számítottuk.

¹² Tüskés Anna: Magyarországi diákok i. m. 2338.sz.; Szögi László: Kárpátaljai diákok az európai egyetemeken 1407–1919. Kijev–Bp., 2013. 10., 31., 32., 51., 53., 60. sz.

¹³ Szerencsések vagyunk azon esetről, amikor Bécsben valaki úgy nevezte meg a származását, hogy a Máramarosban lévő Szigetről való (1474). 1409-ben tűnt fel ugyanitt egy diák Hosszúmezőről (Tüskés Anna: Magyarországi diákok i. m. 4784., 804. sz.), ám nem biztos, hogy ő a máramarosi helységből érkezett. Az anyakönyvi bejegyzések között többször találkozunk csupán *Máramaros* megnevezéssel (Tüskés Anna: Magyarországi diákok i. m. 3607., 3640., 6980. sz.; Haraszti Szabó P.–Kelényi B.–Szögi L.: Magyarországi diákok i. m. 2017. 2379., 3965. sz.). Feltehetően az ebben a megyében található egyik mezővárosból származtak.

Bécsben és Krakkóban tanult az egyetemi hallgatók nagy többsége, s csak néhányan jutottak el Itáliába vagy Prágába.¹⁴ Az országos és az erdélyi adatok egyaránt Bécs fölényt mutatják.¹⁵ Ezzel szemben mind az erdélyi, mind pedig a peremvidéki bányavárosokban a lengyel főváros egyeteme volt a népszerűbb. A tény talán azzal magyarázható, hogy a bányavárosok közelebb voltak Krakkóhoz, mint Bécshez, továbbá feltehetően lakosságuk nagyobbik hányada ekkor már nem német volt.

A 14. században mindössze három fő tanult egyetemen. 1377-ben egy tordai iratkozott be a bécsi egyetemre, míg 1385–86-ban egy nagybányai bányavállalkozó család tagja tanult Prágában. Szintén a cseh fővárosban szerzett egy felsőbányai lakos baccalaureusi fokozatot az *artes* karon.¹⁶

A hallgatók száma a 15. században növekedett meg. A század második felében következett be ugrásszerű emelkedés. Az erdélyi sóbányavárosokból 30 fő (36%) 1456–1490 között, 35 személy (42%) pedig a következő 35 esztendőben járt egyetemre. Lényegesen kisebb számokkal, de ugyanezt a növekedést tapasztaljuk Máramaros esetében is, és ugyanezt látjuk az aranytermeléssel foglalkozó városoknál szintén. A tény ezen városok Jagelló-kori fejlődésére vet fényt. A középkori peregrinusokra vonatkozó utolsó adatok az 1520-as évek elejéről származnak, ami a reformáció megindulásával magyarázható.

Az aranytermeléssel foglalkozó bányavárosok közül négy bányatelepülésről összesen kilenc egyetemjártót sikerült összegyűjteni, míg a peregrinusok nagy többsége (47 fő, 85%) Nagybányáról (Felsőbányát és Kapnikot is ideszámítva) származott. Nagybánya a középkor végén a királyi szabad városok közé tartozott, aranytermelése jelentős volt, a városban pénzverde működött. Kassához gazdasági kapcsolatok fűzték. Sajnos nem tudjuk megmondani, hogy hány lélek élt itt a középkor végén.¹⁷ Kubinyi András pontrendszere szerint¹⁸ 29 ponttal a 3. csoportba került mégis, vagyis csupán a kisebb jelentőségű városok és jelentősebb városfunkciójú mezővárosok csoportjában helyezhető el. Pontszáma alapján Dész is megelőzi (31 pont), hisz az utóbbi település a 2. csoportba, a másodrendű városok közé került.

Am figyelemre méltók a peregrinusokra vonatkozó számok. Nem csupán azért, mert többen jártak egyetemre Nagybányáról, mint Dészről, hanem azért is, mert az első nagybányai egyetemista a 14. század végén tanult egyetemen (Prágában), míg az első dési csupán a 15. század közepén iratkozott be egyetemre. A számok azt sejtetik, hogy a 14. század végétől kezdve rendszeresen jártak nagybányaiak külföldre, hogy tanulmányokat folytassanak. Kubinyi András a centralitás-pontok kiszámításakor azt vette figyelembe, hogy egy-egy településről hányan iratkoztak be 1440–1514 között a bécsi és a krakkói universitásra.

¹⁴ Az 1470-es években szerzett fokozatot Tordai Tamás ágoston rendi szerzetes Padovában. Egy nagybányai bányavállalkozó gyarapította tudását Bolognában (1475). 1494-ben tünt fel Padovában a nagybányai plébános. 1498-ban egy máramarosi születésű domonkos kapott arra engedélyt, hogy Itáliában tanuljon. Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása i. m. 222., 283., 337.; MTA-ELTE Egyetem-történeti Kutatócsoport adataira.

¹⁵ Szögi László: Az egyetem nélküli ország egyetemistái Mohács előtt. A középkori Magyarország peregrinusai. *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvet*, 14–15. évf. (2011) 19.

¹⁶ Tüskés Anna: Magyarországi diákok i. m. 33. sz. Haraszti Szabó P.–Kelényi B.–Szögi L.: Magyarországi diákok i. m. 73., 81., 90. sz.

¹⁷ A város fejlődésére összefoglalóan: Balogh B.–Oszóczi K.: Bányászat és pénzverés i. m. passim.

¹⁸ Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő–Lengyel Tünde. Bp., 2005. 30.

Nagybánya ebben az esetben is megelőzi Dést (31, illetve 21 fő), s alig marad le Tordától (32 fiatal). Ezek a körülmények arra mutatnak, hogy nagyobb lehetett a súlya a városok között, mint azt a pontszáma alapján gondolnánk.

Az a körülmény, hogy a többi aranybánya-városból alig lehet peregrinust kimutatni, jelzi, hogy a kiváltságok ellenére ezen helységek fejlődése, amelyek Aranyosbányát leszámítva világi és egyházi földesúri kézen voltak, megakadt.¹⁹ Ám jelentős különbségek lehettek közöttük. Aranyosbánya központi szerepet töltött be, ugyanis itt váltották be és dolgozták fel az ércet. Egy 1468. évi oklevél szerint kamarai hivatal működött itt. Ugyanakkor a pénzverde Nagyszébenben üzemelt.²⁰

A kincstári számadás szerint 1495-ben Aranyosbánya 172 forintnyi, Abrudbánya 141 forintnyi adóját nem szedték be. Ennek alapján óvatosan, a nagyságrendet érzékeltetve, Aranyosbányán 900–1000 körüli, Abrudbányán pedig 800 körüli népességgel számolhatunk. A tény jelzi, hogy fejlettebbek lehetettek Zaránd megyei társaiknál.²¹

1523-ban a *civitas*nak nevezett Körösbányáról a földesúr urbura címén 105 forint 39 dénárt kapott. Ezzel szemben Kisbányáról (*oppidum* elnevezést alkalmazták rá) csupán 20 forint folyt be ezen a címen. Egyikük sem tekinthető nagy településnek a középkor végén. Körösbánya lakosságát mintegy 350–400 lélekre (70 háztartást számlált), a jóval kisebb Kisbányáét 70–80 lélekre (14 háztartást írtak össze) becsülhetjük.²²

Hasonló jelenségre figyelhetünk fel a sóbánya-városok esetében. Máramarosban a kamarai központból, Husztról indult a legtöbb fiatal külföldre, ám ez a szám sem magas (7 személy). Holott a sókamara számos litteratus műveltségű embert vonzott a vidékre. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy az öt város lakossága kivette a részét a só szállításából, s kereskedett is vele. A huszti váruradalomhoz tartoztak, és a sókamariszán befolyása erősebben érvényesülhetett, mint másutt. A tény hátráltathatta fejlődésüket.²³

Az egyetemre járók szempontjából a sókamarának otthont adó, erdélyi királyi sóbánya-városok két csoportra oszthatók. Az egyik csoportot Szék, Vízakna és Kolozs alkotja. Eddigi ismereteink szerint egyetlen kolozsi származású személy sem tanult egyetemen a középkorban. Ugyan Székről és Vízaknáról sem iratkoztak be sokan egyetemre (7–7 fiatal), ám mégis többen, mint a kisebb aranytermelő bányavárosokból. A másik csoportba Dés (Désaknával) és Torda helyezhető 27 és 42 egyetemjáróval, ami sokszorosan múlja felül Szék vagy Vízakna peregrinusainak a számát.

Torda központi helyen feküdt Erdélyben, megyeszékhely, vajdai (alvajdai) ítélőszék működött itt. Egy időre Dés szintén megyei sedriának (Belső-Szolnok) adott otthont. A

¹⁹ Simon Zsolt: Az aranytermelés kezdetei i. m. 225–228.; Gündisch, Gustav: Deutsche Bergwerkssiedlungen i. m. 91–92.

²⁰ US VI. 3640. sz.; Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése i. m. 70.; Gündisch, Gustav: Deutsche Bergwerkssiedlungen i. m. 91–93.

²¹ Engel, Johann: Geschichte des ungrischen i. m. I. 149.; 5-6-os szorzót alkalmaztuk. Náluk jelentéktelenebb helység volt Radna 160–180 lakossal. Draskóczy István: Az erdélyi Szászföld demográfiai helyzete a 16. század elején. *Erdélyi Múzeum*, 61. évf. (1999), 1–2. füzet. 26.

²² Prodan, David: Domeniul cetății Șiria la 1525. *Annarul Institutului de Istorie din Cluj*, 3 (1960), 60–61.; Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000. 46.

²³ Gulyás László: Városfejlődés a középkori i. m. 93–96., különösen 107–112.; Glück László: Só és társadalom i. m. 134–138.

sókamaraispán ugyan Tordán székelt, de egy ideig Dés volt a sókamaraispánság központja a 15. században. A só nagyobb részét ebben a két helységben hozták a felszínre. Désen rakták hajóra Szék, Désakna sóját. Tordára vitték a kolozsi sót. A dési és a tordai cellérek szállították hajón az ország belsejébe a terméket, emellett az itteni szekeresek szintén kivették részüket a szállításból. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy bekapcsolódtak a vele való kereskedelembe is. Dés kereskedelmi kapcsolatai a Felvidékig, Tordáé Szegedig terjedtek.²⁴

Középkorvégi jelentőségüket mutatják az adóra vonatkozó információk. 1494-ben az erdélyi sókamarahelyekről 1395 forintot nem szedtek be.²⁵ 1495-ben Désről és Désaknáról 550, Székről és Kolozsról 230, míg Vízakna királyi részén 31 forintot nem hajtottak be, míg a tordai lakosoknak 37 forintnyi adót engedtek el. Tudjuk, hogy Torda 1494-ben 600 forintot fizetett rendkívüli adó címén. Az összegek tekintélyes számú megadóztatható népesség, jelentős gazdasági erőt sejtetnek.

János király idején Désen 332 portát írtak össze. Torda 750 portával szerepel egy 16. század közepi adóösszeírásban. Utóbbi helyet ekkor népesnek és nagynek írták le. Déssel szemben a Mohács utáni zavarok kevésbé befolyásolták Torda fejlődését.²⁶

Dés és Désakna 15. század végi lakossága mintegy 3000 főre becsülhető, Tordán körülbelül 3500–4000 lélek élhetett ugyanekkor. Szék (beleértve Szekulajt is) és Kolozs együttes lakossága 1000 körülire tehető, vagyis számításunk szerint messze elmaradtak Dés vagy Torda népességétől.²⁷

Erdemes azt is számba venni, hogy hányan szereztek fokozatot az egyetemjárók közül. A listát Torda vezeti (12), majd Nagybánya következik (9), Szék (4) és Huszt (3). A sort egy fővel Körösbánya zárja. A számok alacsonyak. Az ismert széki peregrinusoknak több mint a fele, a husztiakénak majdnem a fele jutott valamilyen fokozathoz! Ezzel szemben a tordaiak 29%-a, a nagybányaiak ötöde mondhatta el ezt magáról. Hogy kinek sikerült a

²⁴ A legfontosabb adatok megtalálhatók róluk: Lakatos Bálint: Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében. PhD értekezés (ELTE BTK Történeti Intézet Szekfü Gyula Könyvtára). II. Adattár. Bp., 2013. 57., 235. Ld. még Rüszt-Fogarasi Enikő: Dés mint Szolnok és Doboka vármegye központi helye. In: Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Magyarai András emlékkönyv. Szerk. Pál Judit–Rüszt-Fogarasi Enikő. Cluj-Napoca / Kolozsvár, 2002. 179–186., illetve Draskóczy István: A magyarországi kősz i. m. 238–257., 358–359.

²⁵ Az ez évi adószámadás a kamarahelyek között sorolta fel a Szék melletti román falut, Szekulajt (Szekelagh néven), ami azonban a széki kamarához tartozott. Engel, Johann: Geschichte des ungrischen i. m. I. 39. (DF 252 487.); Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. IV. Deés, 1901. 373–377.

²⁶ Engel, Johann: Geschichte des ungrischen i. m. I. 18., 149. A tordai 600 forint nem kevés, de a fenti számok alapján nem feltétlenül túlzó. Az itteni sóvágók adómentesek voltak. Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Handschriften, Nr. 373. 57r-59v.

²⁷ Engel, Johann: Geschichte des ungrischen i. m. II. 27., 32. Az 1494–95. évi számadáson alapuló számításunk azon előfeltevésekből indult ki, hogy az adóztatás alapja az adóztatható családfők száma volt ezen városok esetében (ld. erre Kubinyi András: Erdély a Mohács előtti évtizedekben. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk. Rácz István. Debrecen, 1988. 73.). Dés 1467-ben mentességet kapott a rendes és rendkívüli adó megfizetése alól. Utóbb úgy értelmezték a kiváltságot, hogy csak a rendkívüli adóra lenne érvényes. US VI. 3555.sz., VII. 3985. sz. (DF 253 350.). 1524-ben II. Lajos a dési és a désaknai sóvágókat az uralkodónak járó minden adófajta megfizetése alól mentesítette. Hofkammerarchiv, Handschriften, Nr. 373. 60v.

fokozat megszerzése, egyéni életkörülményektől függött. Az a tény azonban, hogy Désről senki sem szerzett egyetemi grádust, miközben Tordáról 12 fiatal, jelzi ez utóbbi város jelentőségét. Így noha ennek a helységnek a centralitás-pontja alacsonyabb, mint Dészé, és ezzel egy fokkal alacsonyabb városkategóriába (3. csoport) került Kubinyi András rendszerében, miként Nagybánya, mégis Déssel legalább azonos fejlettségi színvonalú településnek kell tekintenünk. Tudjuk, hogy lakosai (akárcsak a máramarosiak vagy Vízakna lakói) kötelesek voltak a kamara számára sót vágni, szállítási feladatokat vállalni.²⁸

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a peregrinusok száma alapján éles szakadék választotta el Nagybányát, Tordát és Dést a többi bányavárostól. A bányászat önmagában nem elég ahhoz, hogy egy helységből többen járjanak egyetemre. Dést, Tordát, Nagybányát kiemelte az a körülmény, hogy területükön jóval több ásványt bányásztak, mint más helyeken, és elosztó központokként működtek. Dész és Torda lakói széleskörű kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Nagybánya nem csupán bányaváros volt, hanem lakói kereskedelemmel, szőlőtermeléssel is foglalkoztak. Továbbá a pénzverés egyik hazai központja volt, ahol olyan pénzt állítottak elő (aranyforint), amely nemzetközi valutának számított.

Táblázatok

1. A sóbánya-városok egyetemjáróinak megoszlása

Név	Bécs	Krakkó	Egyéb	Összesen
Dész és Dészakna	6	21	-	27
Torda	13	28	1	42
Kolozs	-	-	-	-
Szék	4	3	-	7
Vízakna	7	-	-	7
Erdély összesen	30 (36%)	52 (62,7%)	1 (1,3%)	83 (100%)
Máramaros	3	2	1	6
Sziget	1	?	?	1
Huszt	1	6	-	7
Visk	-	-	-	-
Técső	-	-	-	-
Hosszúmező	1 ?	-	-	-
Máramaros összesen	5 +1? (40%)	8 (53%)	1 (7%)	14 + 1? (100%)
Mindösszesen	35+1? (36,8%)	60 (61,2%)	2 (2%)	97+1? (100%)

²⁸ Engel, Johann: Geschichte des ungrischen i. m. II. 27., 33.; DF 212 979.; Hofkammerarchiv, Handschriften, Nr. 373. 63v.

2. Az aranybányászat városaiból származó egyetemjárók megoszlása

Név	Bécs	Krakkó	Egyéb	Összesen
Aranyosbánya	2	1	-	3
Abrudbánya	-	5	-	5
Radna	-	-	-	-
Kisbánya	-	-	-	-
Körösbánya	-	1	-	1
Nagybánya	21	22	4	47
Összesen	23 (41%)	29 (52%)	4 (7%)	56 (100%)

3. Bányavárosi egyetemjárók megoszlása

Név	Bécs	Krakkó	Egyéb	Összesen
Sóbányaváros	30	52	1	83
Aranybánya város	2	6	-	8
Erdély összesen	32	58	1	91
Sóbányaváros	5+1?	8	1	14+1?
Aranybánya város	21	23	4	48
Peremterületek összesen	26+1?	31	4	61+1?
Mindösszesen	58+1? (38,6%)	89 (58,2%)	5 (3,2%)	153+1?

4. Egyetemjárók periódusok szerint: sóbánya-városok

Név	1400 előtt	1401– 1455	1456– 1490	1491– 1525	Összesen	Centralitás- pont
Dés és Désakna (1451–1519)	-	1	10	16	27	31
Torda (1377– 1524)	1	10	12	19	42	29
Kolozs	-	-	-	-	-	11
Szék (1447–1487)	-	2	5	-	7	10
Vízakna (1413– 1472)	-	4	3	-	7	8
Erdély összesen	1	17	30	35	83	Pontátlag: 18
Máramaros (1452–1512)	-	2	1	3	6	
Sziget (1474)	-	-	1	-	1	13
Huszt (1432– 1518)	-	2	2	3	7	7
Visk	-	-	-	-	-	9
Técső	-	-	-	-	-	10
Hosszúmező (1409)	-	1?	-	-	1?	6
Máramaros össze- sen	-	4+1?	4	6	14+1?	Pontátlag: 9
Mindösszesen	1	21+1?	34	41	97+1?	14

5. Egyetemjárók megoszlása periódusok szerint: az aranybányászat városai

Név	1400 előtt	1401– 1455	1456– 1490	1491– 1525	Összesen	Centralitás- pont
Aranyosbánya (1423–1497)	-	1	1	1	3	8
Abrudbánya (1487–1509)	-	-	3	2	5	9
Radna	-	-	-	-	-	-
Kisbánya	-	-	-	-	-	4
Körösbánya (1510)	-	-	-	1	1	6
Nagybánya (1385– 1523)	2	16	12	17	47	30
Összesen	2	17	16	21	56	11

6. Egyetemjárók megoszlása: Erdély és peremvidék

Név	1400 előtt	1401– 1455	1456– 1490	1491– 1525	Összesen	Centralitás pontátlaga
Sóbánya-város	1	17	30	35	83	18
Aranybánya-város	-	1	4	3	8	9
Erdély összesen	1	18	34	38	91	14
Sóbánya-város	-	4+1?	4	6	14+1?	9
Aranybánya-város	2	16	12	18	48	13
Peremterületek összesen	2	20+1?	16	24	62+1?	11
Mindösszesen	3	38+1?	50	62	153+1	13

Megjegyzés: 1. Hosszúmezőt kérdőjelesen vettük fel a máramarosi adatok közé. 2. A 4. és 5. táblázatban tüntettük fel, hogy mikor tűnik fel az első és az utolsó peregrinus a városból. 3. Nagybányának Kubinyi András 29 centralitás-pontot adott, de mivel véleményünk szerint sókamarának adott otthont, a pontszámot ez esetben 30-ra emeltük. 4. A Kubinyi András és Lakatos Bálint által megadott centralitás-pontokat tüntettük fel. Ld. Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat i. m. 60., 70., 71., 73., 75., 88., 89., 93., illetve Lakatos Bálint: Hivatali írásbeliség i. m. 19., 31., 115., 167., 206., 235., 269. 5. Az erdélyi megyékben található mezővárosokra részben eltérő módszertant alkalmazott Rüszt-Fogarasi Enikő, aki a következő centralitás-pontszámokat számolta ki: Dés: 33, Torda: 24, Kolozsakna: 11, Aranyosbánya: 11, Vízakna: 10, Szék: 9, Abrudbánya 7, Désakna: 3. (Rüszt-Fogarasi Enikő: Privilegiile și îndatoririle i. m. 209–210.). 6. Abrudbánya rovatunkban zalatnai diák is lehetett, ugyanis a két helység nehezen különíthető el egymástól. 7. Az egyetemjárók valóságos száma némileg alacsonyabb lehetett, hisz előfordult, hogy egy-egy diák másik egyetemen folytatta tanulmányait.

F. ROMHÁNYI BEATRIX

Egy furcsa régió: a Temesköz a középkori egyházi intézményhálózat változásainak tükrében

Az ünnepezt kutatásainak egyik legfontosabb része Temesvár és a Temesköz középkori történetére irányul, nem könnyű neki ezen a területen újat mondani – talán nem is ez a célja egy köszöntő kötetnek. A terület nem is számít könnyű terepnek, hiszen középkori oklevelei, településhálózata és épített emlékei nagyrészt elenyésztek, a török utáni telepítések a korábbi rétegeket a szó közvetlen és átvitt értelmében egyaránt elfedték. Ráadásul a 20. század viharai sem kedveztek e vidék kutatásának. A régió történetének néhány középkori és újkori eseménye arra is utal, hogy egyes vidékek benépesítése olykor nehezen vagy egyáltalán nem sikerült. A kunok sikertelen megtelepedési kísérlete a 13. vagy a Mária Terézia-kori telepítések kezdeti kudarcai a 18. században ennek a jelenségnek a legismertebb példái. Az elveszett írott források nyilván nem pótolhatók, de a településhálózatában, népességében bekövetkezett változások dinamikájának megismerése hozzájárulhat a térség (köz)történetének jobb megértéséhez is. Az alábbiakban ehhez szeretnék hozzájárulni egy viszonylag jobban ismert adatcsoport, az egyházi intézményhálózat vizsgálatán keresztül.

A Maros, a Tisza, a Duna és az erdélyi hegyek által határolt térség természetföldrajzi szempontból az Alföld egyik leginkább vízjárta területe. Északi részét a Maros egykori ágai, az Aranka, a Galacka, a Béga és más, sokszor névvel nem is illetett vízfolyások szabdalják. A nyugati határát jelentő Tiszát ugyancsak számos elhagyott meder, morotva és időszakosan vízjárta terület kíséri, délen pedig nemcsak a Duna ártere, hanem a delibláti homokpuszta és az alibunári mocsár is befolyásolta a megtelepedés és a közlekedés lehetőségeit. Révek, gázlók a Maroson Csanád és Arad térségében, a Tiszán Kanizsánál, Péterrévénél, Óbecsénél és Titelnél, a Dunán pedig Kevénél és Haramnál léteztek. Ezek az átkelőhelyek önmagukban sem egyetlen, hídszerű pontot jelentettek, hanem a folyó egy hosszabb-rövidebb szakaszát, ahol az időszakosan változó vízjárástól, a meder alakulásától és az aktuális vízállástól függően át lehetett kelni. Ráadásul ezek a révhelyek sem működtek mindig párhuzamosan, használatuk függött a környezeti tényezőktől, a településhálózat és a kereskedelmi lehetőségek változásaitól egyaránt. A régió keleti oldalát határoló hegyvidéken át részben Erdély felé (Maros-völgy, Facsád, Hátszeg), részben Karánsebesen keresztül, illetve a Duna bal partja mentén a Balkán felé vezetett út.

A terület kisebbik, hegyvidéki része a római korban Daciához, a síksági rész a Barbaricumhoz tartozott, de a rajta átvezető utak fontossága miatt a 2. és a 4. század között épültek római katonai létesítmények a Maros és a Duna mentén. Közülük a középkori településhá-

lőzat kialakulása szempontjából Contra Margum (Keve) és Morisena (Csanád) játszott fontos szerepet. Emellett a Temesközön, az Arad–Temesvár–Kostolac (Viminacium) vonal mentén húzódó Csörsz-árok,¹ amely ebben a térségben hosszú szakaszon több sáncból áll, ugyancsak fontos, évszázadokon át jól látható eleme maradt a tájnak. Bár a térségen kívül esik, mégis érdemes megemlíteni a Duna-Tisza közének déli részén található két hosszanti sáncot is, melyek közül a Nagy római sánc Bácsföldvár és Káty között, a Kis római sánc pedig nagyjából Apatin és Péterréve között húzódik.² Mindezen földművek eredeti funkciója időről időre vitatott, a legáltalánosabb védelmi funkció mellett visszatérően felmerült az útként való használatuk lehetősége.³ Anélkül, hogy állást foglalnánk a kérdésben, annyi minden bizonynyal állítható, hogy a sok helyütt még ma is jól látható sáncok az elmúlt évszázadokban irányjelzőként egészen biztosan használatban voltak, és ezáltal befolyásolták a településhálózat alakulását is.

A minket közelebbről érdeklő középkori időszakról finoman szólva nem bővelkedünk írott forrásokban. A 11. századra vonatkozóan kizárólag a Temesköz pereméről vannak adataink, a terület belseje csak a 12. században bukkan fel először az írott forrásokban. A vármegyék székhelyei közül Csanád már 1030 előtt is központként működött, Keve pedig fontos révként tűnik fel 1071-ben. Arad vármegyéje a 11. század végén a titeli prépostság közeli birtokai kapcsán tűnik fel, maga az ispánsági vár 1132-ben szerepel először oklevélben.⁴ Temesvár első említése Idriszi művében található a 12. század közepén, a vármegyére vonatkozó első adat 1177-ből ismert.⁵ Ugyancsak a 12. században említik először Haramot, amely mind 1128-ban, mind 1161-ben egy-egy bizánci–magyar összecsapás kapcsán tűnik fel, 1177-ben pedig már várispánságáról hallunk.⁶ A kevei és a harami átkelőkön kívül 11–12. századi említését ismerjük a kanizsai, a péterrévei, a becsei és a titeli révnek is, és korán feltűnik az Aradhoz közeli Szabadhely, középkori nevén Szombat kikötője is. Ezekon kívül jobbra monostorokat, illetve egyházi birtokokat említenek még a tatárjárás előtti források.

Alig valamivel jobb a helyzet a régészeti forrásokot illetően. A területet 1920 óta szabdaló határok, valamint a régészeti kutatások hosszú ideig eltérő intenzitása és érdeklődése miatt a Temesközről mind térbeli, mind időbeli szempontból elég egyenetlen adatokkal rendelkezünk. Az utóbbi évtizedekben valamelyest javult a helyzet, új kutatások indultak, korábban közöletlen anyagok publikációi jelentek meg. Az összkép ugyan hiányos, de

¹ Garam Éva–Patay Pál–Soproni Sándor: *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*. Bp., 2003.

² Stanojević, Nebojša: *Srednjovekovna seoska naselja od V.–XV. veka u Vojvodini*, Novi Sad, 1996. 117–118.; Szekeres László: Adalékok a Kis római sánc kérdéséhez. *Hid* 50 (1986). 518–527.

³ Istvánovits Eszter–Kulcsár Valéria: The history and perspectives of the research of the Csörsz Ditch. In: *Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies Held in Amman, Jordan (September 2000)*. Szerk.: P. Freeman–J. Bennett–T. Z. Fiema–B. Hoffmann. BAR International Series, 1084 (2000) I–II. 625–628.; Pinke Zsolt: A Csörsz-árok és a tiszántúli erek kapcsolata, in: *Történeti tájak – vizes élőhelyek. Régészet, környezettörténet, tájvédelem*. Szerk. Jerem Erzsébet–Laszlovszky József–Pinke Zsolt–Drosztmér Ágnes–Renner Zsuzsanna. Bp., 2017. 65.

⁴ ÁMTF I. 170–171., 240–241., III. 317–318.

⁵ Zsoldos Attila: A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése), in: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 313.

⁶ SRH I 441.; Borsa Iván: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *LtK* 33. évf. (1962), 213.

térképre vetítve a mintázatok segítenek az írott források értelmezésében is – például a valóban üres területek azonosításában.

A hiányok ellenére a középkorra vonatkozóan egy forráscsoport egészen biztosan van, amely indikátorként használható egy adott terület népességének vizsgálatára, tudniillik az egyházi intézményrendszer, vagyis a plébániahálózat és a kolostorok.⁷ Természetesen egyikről sem állíthatjuk, hogy teljes egészében ismernénk őket. De a térképre fel vagy adott esetben onnan lekerülő intézmények statisztikai értelemben már nem befolyásolják érdemben az összképet. E rövid, némileg szabadkozó bevezető után lássuk tehát a lényegét!

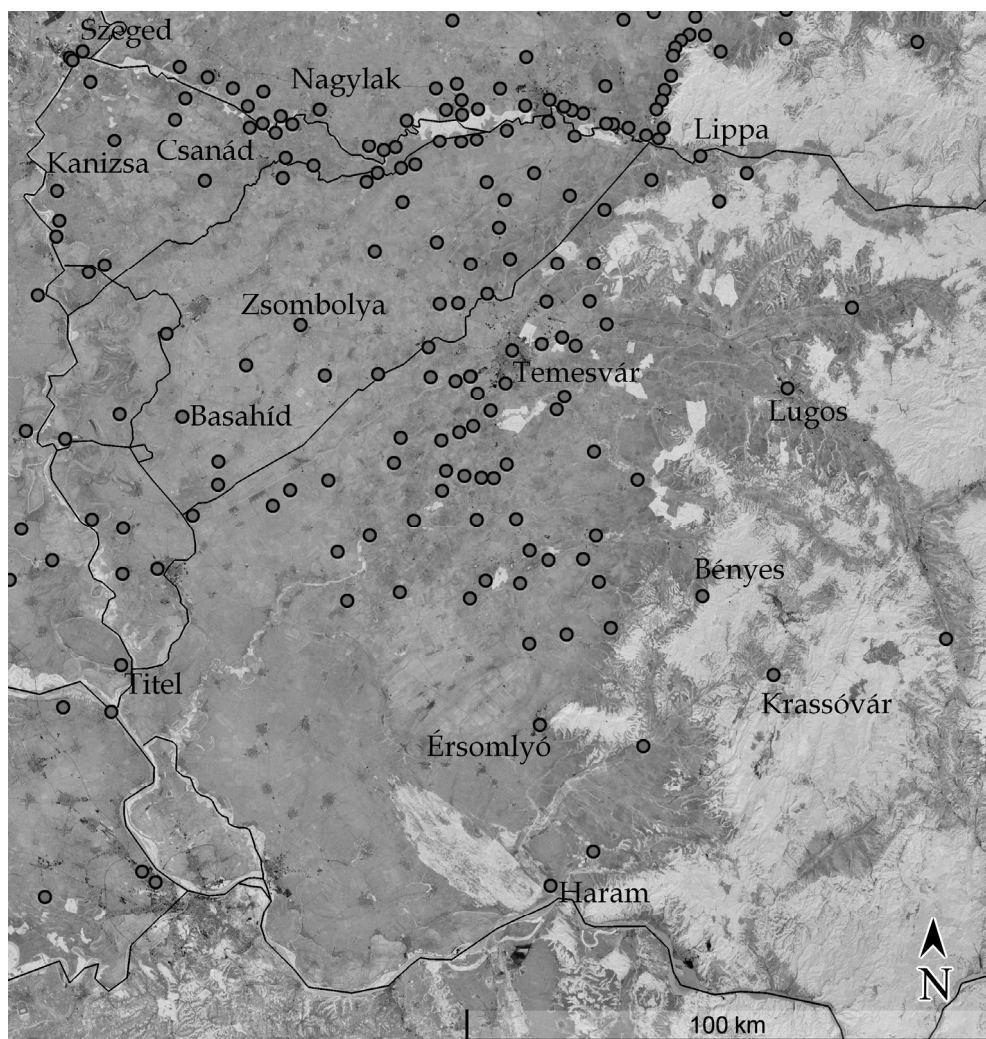
A csanádi egyházmegye és benne a Temesköz kolostorhálózatáról írni nem tartozik az egyszerű feladatok közé. A legtöbb intézmény csupán egy-egy említésből ismert, vannak, amelyeknek a helye sem azonosítható pontosan. A kolostorhálózat számszerű adatait⁸ nézve (1. táblázat) két dolog azonnal feltűnhet: egyrészt az intézmények száma a terület méretéhez viszonyítva kicsi, másrészt feltűnően sok a rövidéletű kolostor. Az előbbi az alföldi egyházmegyékben kevésbé szokatlan (ld. a 2. táblázatban a két egyháztartomány kolostorhálózatának egymáshoz viszonyított arányát), de az utóbbi mindenképpen kiugró, még úgy is, ha számításba vesszük, hogy a kolostorok közül többnek nem ismerjük a pontos alapítási és megszűnési idejét.

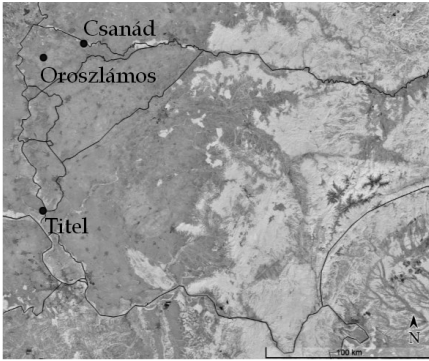
Kicsit részletesebben vizsgálva az adatokat az is kiderül, hogy a monasztikus rendeknek az ország más, főleg nyugati részein még a késő középkorban is jellemző erős jelenléte itt csak a 13. század közepéig mutatható ki. Az apátságok száma a tatárjárás után felére esett. A megmaradtak anyagi viszonyai jelentősen romlottak, és egyikük sem érte meg a középkor végét, legkésőbb az 1490-es években felszámolták őket, birtokaikat rendre a püspökség birtokaival egyesítették. Kolostorként csak a csanádi apátság működött tovább, ahová az ingatlanbirtoklást szigorúan elutasító obszerváns ferencesek költöztek. Ugyancsak ellentétben az ország északi és nyugati vidékeivel, a premontreiek csak epizódszerepet játszottak az egyházmegyében: a rendi jegyzékekben különféle formában és többször rossz egyházmegyei besorolással szereplő, vélhetően a mai Karátsonyiliget (Soca) táján alapított szaggyúii prépostságot legkésőbb a 14. század közepén elhagyták. Mindeközben a monasztikus rendek térvesztését meglehetősen késéssel és felemás módon követte a koldulók térnyerése. Igaz ugyan, hogy a domonkosok már a tatárjárás körül meglepedtek Érsomlyón (Vršac; a kolostor késő középkori létére nincs adat), a 14. század elején pedig biztosan volt kolostoruk a domonkosoknak Temesvárott, az Ágoston-rendi remetéknek Mezősomlyón (Șemlacu Mare; még a 14. század vége előtt meg is szűnt) és Lippán, valamint a ferenceseknek Temesvárott és Lippán, a koldulórendi kolostorhálózat kiépülése az ország többi részével összehasonlítva lényegesen lassabban történt. Ebben csak az 1360-as években alapított ferences kolostorok hoztak változást, de mindjárt azt is hozzá kell tenni, hogy az

⁷ F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat–településhálózat–népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. TSz 57. évf. (2015), 1. sz. 1–49. A pápai tizedjegyzékről és a 14. század eleji plébániahálózatról ld. F. Romhányi Beatrix: Gondolatok a 14. századi pápai tizedjegyzék ürügyén. in: Tiszteletkötet Koszta László emlékére. Szerk.: Hunyadi Zsolt–Fedeles Tamás, Szeged (in print).

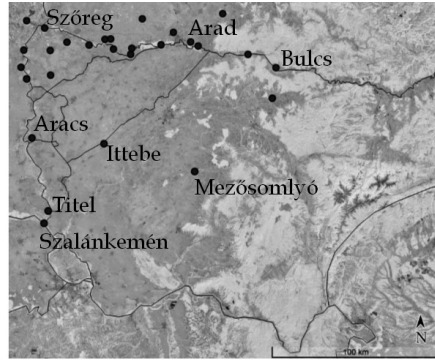
⁸ Részletesen ld. F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000, passim; Rusu, Adrian Andrei: Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, Cluj-Napoca, 2000. passim; Teicu, Dumitru: Geografia ecleziastică a Banatului medieval. Cluj, 2007. passim.

A Temesköz térképe

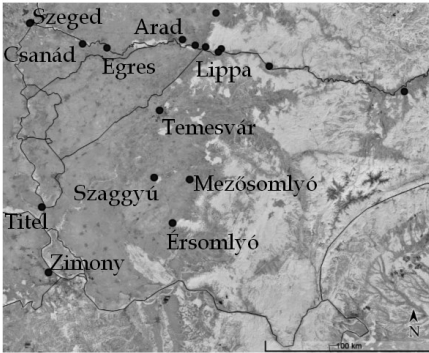

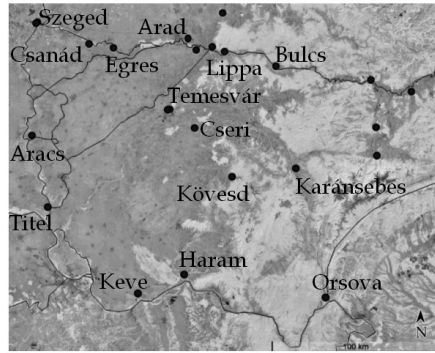
a)

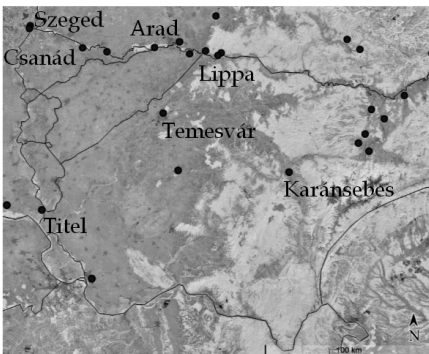
b)

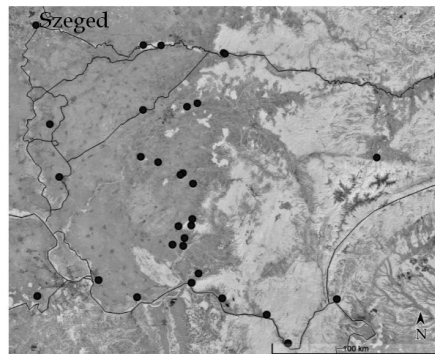
c)

d)

e)

f)

A Temesköz kolostorhálózatának alakulása
1100 és 1580 között

a) 1100 körül; b) 1240 körül; c) 1330 körül; d) 1430 körül; e) 1500 körül; f) 1580 körül

általános gyakorlattól eltérően ezek a kolostorok nem a magyar provincia, hanem a boszniai vikária alá tartoztak. Cseri (Sacoșu Turcesc), Ermény (Gherman), Haram (Banatska Palanka), Keve (Kovin), Kövesd (Bocea Română) és a valamivel távolabbi Karánsebes (Caransebeș) és Orsova (Orșova) ahhoz a bolgár őrséghez tartoztak, amelynek a két rövid életű vidini és čiprovci alapítási kísérletet leszámítva kizárólag magyar területeken voltak kolostorai. A rend magyar tartományának ebben az időszakban csak a Tiszához közeli Aracson létesült kolostora az idősebb Erzsébet királyné jóvoltából. A boszniai vikária itteni kolostorainak többsége a 15. század közepe táján el is tűnt, csupán Cseri és Karánsebes működött tovább, immár az 1448-ban megalakult magyar obszerváns vikária keretében. Összességében minden jel arra vall, hogy a koldulórendi kolostorok szinte mindegyike kifejezetten az Észak-Balkánra irányuló missziós céllal jött létre, és a helyi lakosság alamizsnája mellett jelentős mértékben biztosította működésüket a közvetlen királyi támogatás.⁹

A kolostorok térbeli elhelyezkedése ugyancsak tanulságokkal szolgál. A monostorok döntő többsége a Maros, illetve annak a síkságra érve kiszakadó kisebb ágai mentén állt. A Temesköz belsőbb részén egyetlen, érdekes körülmények között elének kerülő apátságról van adatunk: az ittebei (Srpski Itebej) bencés monostor szerzeteseit 1219-ben hamispénzveréssel vádolták. A csanádi püspök ezt kihasználva az apátságot társaskáptalanná alakította, amely azonban valószínűleg a tatároknak esett áldozatul, legalábbis erre utal, hogy a 13. század közepe után nyoma vész. Maga a település a Béga mellett található, és itt haladt át a Csanádról Kevére vezető út. Mivel a monostor környékén két Böszörmény nevű település is volt (ma Bánátnagyfalu/Banatsko Veliko Selo, illetve Módos/Jaša Tomić), elképzelhető, hogy maga az apátság is kapcsolatba került a kereskedelemmel, és törvénybe ütköző tettük is ezzel függött össze. Az a tény, hogy a püspök Ittebét társaskáptalanná alakította, arra is utal, hogy a környéken lelkipásztori munkát végző egyházakra volt szükség, aminek egy apátság az egyházi előírások betartásának a IV. lateráni zsinat utáni szigorúbb számonkérés miatt nem tudott volna eleget tenni.

Az apátságok elsöprő többségével szemben a koldulórendi és a pálos kolostorok főként a Temesvártól délre eső vidéken, az Aradot Harammal összekötő út mentén tűntek fel. Ezen a térségen kívül Lippán (Lipova) és közvetlen környékén volt egy-egy pálos, Ágoston-rendi remete és ferences kolostor, valamint a már említett Aracson egy ferences kolostor. Ezek szerint a Temesköz délkeleti részének lélekszáma a tatárjárás után jelentősen megnőhetett. A létrejött kolostorhálózat azonban nem tudott tartósan fennmaradni. A 15. század közepe után, az obszerváns ferencesek távozásával párhuzamosan ortodox kolostorok tűntek fel a Temesközben. Közülük Vojlovica, Partas (Monostorszentgyörgy/Mănăstire) és Hodobodrog (Bodrogu Vechi) már a 15. század utolsó negyedében létezett, az 1580-as évekre pedig a számuk 25-re nőtt.¹⁰ Eddigre a latin rítusú intézmények mindegyike elenyészett, a nyugati

⁹ Amellett, hogy a ferences hagyomány szerint a temesközi kolostorokat I. Lajos király alapította, az itteni kolostorok iránti kitüntetett figyelmet igazolja Zsigmond egy 1428-ban kelt oklevele is (Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis: ab anno 925 usque ad annum 1752. Kiad.: Fermendžin, Eusebius. Zágráb, 1892. 127–130. n. 679). Az oklevél egyébként a figyelem okát is megadja, mivel a támogatás mellett a környék ortodox lakosságával kapcsolatos előírásokat tartalmaz.

¹⁰ A kora újkori ortodox kolostorokról megbízható adatokat többnyire a török defterekben lehet találni. Ezekből az is kiderül, hogy általában igen kis létszámú, gyakran csupán két-három fős közösségekről volt szó. Ilyenformán ez az intézményhálózat a latin kereszténységben ismert kolostorhálózat

kereszténységet már jobbára csak hitújító prédikátorok képviselték. Az ortodox kolostorok a korábbi mintázathoz hasonlóan főleg az Aradot Harammal összekötő út sávjában tűnnek fel. A változás tehát nem a lélekszámban vagy a településterületben, hanem a népesség összetételében állt be. A folyamat még az 1360-as években, a bolgár menekültek érkezésével kezdődött. Zsigmond fentebb idézett 1428-as oklevele már a következő balkáni menekülthullám kapcsán keletkezett, és a bevándorlás ettől kezdve lényegében folyamatos volt. Az érkezőkhöz való viszonyban lényegi változást jelentett az 1439-ben aláírt firenzei unió, mivel ezután az ortodox népesség térítése lekerült a napirendről. Ennek egyik következménye volt a ferencesek távozása a Temesközből, a másik pedig az ortodox kolostorok növekvő száma a 15. század utolsó évtizedeitől.

Kis számuk miatt a kolostorhálózatból csak nagyon nagy vonalakban következtethetünk a térség településhálózatára. Az első – és tulajdonképpen az egyetlen – olyan forrás, amely az ország sok más részéhez hasonlóan az egész Temesköz településhálózatáról valamiféle képet mutat, a pápai tizedjegyzék. Ehelyütt nem részletezném, hogy miért tekinthető statisztikai értelemben teljesnek a jegyzék, ezt másutt már megtettem, itt csak a jelen cikk szempontjából fontos részekre térek ki. Ellentétben az Alföld néhány más területével – például a Duna-Tisza-köze szinte teljes egészével – a Temesközben számos plébániát írtak össze: a csanádi egyházmegye teljes területén 218-at, aminek mintegy 80%-a a Marostól délre eső területen volt. A hálózat képe alapján a régió négy részre osztható. A legsűrűbb plébániahálózata a Maros menti keskeny sávnak volt. A Marostól nagyjából Erményig terjedő északi sáv keleti felének a plébániahálózata ugyancsak meglehetősen sűrűnek mondható, a Tisza felől eső nyugati részén viszont a hálózat ritka és jól láthatóan a révekhez (Zenta, [Senta] Óbecse [Bečej], Nagybecskerek [Zrenjanin], Titel) igazodik. A Titel–Bényes (Biniš) vonaltól délre alig találunk plébániát, azok is a harami révhez vezető úthoz igazodnak. A pápai tizedjegyzék készülése idején a régió hegyvidékre benyúló része még szinte lakatlan volt.¹¹

Bár a tizedjegyzék által rögzített kép egészében a valóságot tükrözi, vannak azért zavarba ejtő hiányok. Ilyen például Keve plébániája. Bár a település a csanádi egyházmegye egyik főesperességének székhelye volt, mégsem szerepel a jegyzékben, aminek több oka lehet. Az a legkevésbé valószínű, hogy a városban ne lett volna plébánia vagy egyszerűen kifelejtődött volna. Lehetséges, hogy valamelyik azonosítatlan, csak védőszerűen kifelejtődött volna. Lehetséges, hogy valamelyik azonosítatlan, csak védőszerűen kifelejtődött volna. Lehetséges, hogy valamelyik azonosítatlan, csak védőszerűen kifelejtődött volna. Lehetséges, hogy valamelyik azonosítatlan, csak védőszerűen kifelejtődött volna. Elméletileg az is előfordulhat, hogy a kevei plébániára vonatkozó bejegyzést tartalmazó lap tűnt el valamiért. Ha azonban ezt feltételeznénk, az azt is jelentené, hogy Keve mellett még jónéhány más plébánia is „elveszett”, ezt azonban a nyugatról határos, más egyházmegyé-

---

tal nem teljesen feleltethető meg, inkább a kolostorok és a plébániák közti átmeneti formának tekinthetők. Ebben az összefüggésben elgondolkodtató, hogy a Temesköz nyugati felén alig létesültek ilyen kolostorok, az északnyugati szegletben pedig egyáltalán nem találunk egyet sem. Ez egyfelől a terület gyér lakosságára utal, másrészt talán a szegedi ferencesek jelenlétét is új megvilágításba helyezi.

¹¹ A 10–11. századi régészeti leletek elterjedési térképe hasonló képet mutat, ld. Takács Miklós: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei – Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László–Wolf Mária, Szeged, 2013. 641–666.; valamint a területéről eddig megjelent topográfiai munkákat: Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői I–II. Szeged, 2013.; Археолошка топографичка Баната I (Нови Кнежевац) – II (Чока). Szerk.: Станко Трифуновић. Novi Sad, 2013–2016.

hez tartozó Kelet-Szerémség hasonlóan hiányos plébániahálózata és a Temesköz fent tárgyalt kolostorhálózata valószínűtlenné teszi. Vagyis a 14. század első felében van két sűrű plébániahálózattal és ennek megfelelően nagyobb népsűrűséggel rendelkező alrégiónk a Temesköz északi és keleti részén, egy ritkábban lakott rész a Tisza felőli oldalon és egy alig lakott rész délen. Az északi alrégió a marosi sószállító útnak, a keleti sáv pedig a Csörszárók mentén húzódó és a Dunát Haramnál átlépő észak-déli kereskedelmi útnak felel meg.

A jelek szerint a 12–13. században a Maroson zajló sószállítás határozta meg leginkább a településhálózatot. Ebben az időszakban az Arad–Haram út kevésbé tűnik forgalmasnak, helyette az Idriszi által is jelzett Csanád (Cenad)–Temesvár (Timișoara)–Haram/Szőrényvár (Turnu Severin) és a Csanád–Keve utat használták intenzívebben, de a kolostorhálózat képe alapján ezek a közlekedési folyosók viszonylag ritkán lakott vidékeken vezettek keresztül. A 13. század végén, a 14. század elején a Temesváron is áthaladó észak-déli sáv az előbbivel legalábbis egyenrangúvá vált, ami egyrészt a térség gazdasági aktivitásának erősödését tükrözi, de emellett – a plébániahálózat és a kolostorhálózat alapján – a lélekszám is megnőtt. Az egyik mozgatórugó nyilván a balkáni kereskedelem volt, de emellett még más tényezők is szerepet játszhattak. Az egyik ilyen faktor a bányászat lehetett, aminek volumenéről nincsenek adataink. Fontosságát csupán néhány 14–15. századi oklevél jelzi. 1351-ben a Bányáról (Vaskő/Ocna de Fier) Bényesre vezető út tűnik fel,¹² 1358-ban Székesbányán (Dognacea) királyi bányát említenek.¹³ Egy 1395-ös oklevél, amely Zsigmond királynak a Csáki családdal kötött birtokcseréjéről szól, a kövesdi vár tartozékai között külön kiemelve említette a vasbányát,¹⁴ ami önmagában is a bánya jelentőségére utal. 1437-ben Csiklóbányát (ma Ciclova Montană), 1454-ben Galadnabányát (ma Gladna) említi oklevél.¹⁵ 1400 körül az öt említett bánya közül négy biztosan királyi kézben volt (Csiklóbánya az illyédi,¹⁶ Vaskő a kövesdi uradalom tartozéka). A vasfeldolgozás a térségben már az Árpád-korban jelen volt. Gyepvasérc található például Illyéden (Ilidia), Berlistyén (Berliște), Felsővárányban (Vrăniuț), a Vicinic-patak völgyében, Felsőlupkón (Gornea) pedig egy 12. századi vasolvasztó műhelyt tártak fel.¹⁷ A Resica (Reșița) körüli hegyekben a római korban intenzív bányászat folyt, s az újkorban is jelentős volt a termelés. A középkori források száma ugyan csekély, de figyelembe véve a forráspusztulás mértékét, valamint azt, hogy vas- és rézbányákról van szó, amelyek írott forrásokban eleve ritkábban tűnnek fel, ezek jelentősége jóval nagyobb. Emellett egy 1522-es adat említ aranyosást Karánse-

¹² Achim, Viorel: *Mutații în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca angevină*. Cazul Biniș. *Banatica* 12. évf. (1993), 2. sz. 58.

¹³ Pesthy Frigyes: *Krassó vármegye története III. Oklevéltár*. Bp., 1882. 29. sz. (*cuiusdam montane regalis Sekusbanya*).

¹⁴ Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp., 1880. 124. (*necnon aliud castrum ipsorum Kevesd vocatum in comitatu de Crassow habitum, simul cum villis et montana ferri ad ipsum castrum spectantibus*; a szóban forgó bánya Boksánbánya/Bocșa Montană).

¹⁵ Pesthy Frigyes: *Krassó i. m.* 274. 305. sz. Csiklovabányán vas és réz egyaránt előfordul, a középkorban elvben bármelyiket bányászhatták.

¹⁶ Illyéden egy nagyméretű, 12. századra keltezett tornyot tártak fel, amely az itteni királyi uradalom központja volt. Az uradalmat II. András 1223-ban Margit nevű testvérének, Iszakiosz bizánci császár özvegyének engedte át. Vö. Teicu, Dumitru: *Banatul Montan în Evul Mediu*. Timișoara, 1998. 105., 122., 176., 304.; ÁMTF III. Bp., 1987. 473.

¹⁷ Teicu, Dumitru: *Banatul Montan i. m.* 261. és 267. A szerző a fentebb idézett okleveles adatokat is idézi.

bes környékén, aminek nyilván szintén voltak korábbi előzményei is.¹⁸ A temesközi hegyvidék komolyabb népsűrűségét és gazdasági fontosságát támasztják alá a korai török betörésekre vonatkozó adatok,¹⁹ a 15. század végétől kialakuló ortodox kolostorhálózat, illetve a 16. századi defterek is,²⁰ sőt, talán ide vonható még I. Lajos király kudarcral végződött kísérlete is a bolgár bánság megalapítására.

Ugyanakkor több dolog utal a régió sérülékenységre. A kolostorhálózat lassú és az Árpád-korban kifejezetten az északi sávra koncentrálnó kiépülése, a kolostorhálózat és a régió központi helyei között mutatkozó különbség,²¹ az ismétlődő betelepítések (13. század közepén kunok, 1360-as években bolgárok, 15. század végén szerbek), a kolostorhálózat többszöri jelentős átalakulása már a középkor vége előtt – mindez azt jelzi, hogy az uralkodók számára a terület fontos volt, fejlesztését kívánatosnak tartották, de tartós eredményt nemigen sikerült elérni. Ennek a 15. században természetesen az oszmán betörések is fontos okai voltak, de emellett talán más lehetőségeket is érdemes lenne számba venni, hiszen a stabilitás hiánya békés időszakokban is látszik. Az egyik tényező a területet sűrűn behálózó vizek, amelyek ráadásul igen változékonyak is: a Maros dinamikusan változó hordalék-kúpja, a Tisza folyamatosan változó meanderei, valamint a területet átszelő folyók medrének és vízhozamának változásai. Példaként hadd utaljak IV. László egy 1277-ben kelt oklevelére, amelyben a veszprémi egyháznak a Maroson (!) Szalánkeménbe (Slankamen) szállított só jövedelmét adta.²² A másik – részben ezzel összefüggő – tényező a szántóföldi művelésre alkalmas területek korlátozott volta. Ez az Alföld más régióiban is korlátozta a koldulorendi kolostorok megtelepedését,²³ és valószínűleg kihatott a Maros menti apátságok birtokaira, pontosabban azok rendkívül szűkös voltára is, illetve arra, hogy jövedelmek

¹⁸ Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának i. m. 125.

¹⁹ Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve. HK 3. évf. (1998), 561–577.

²⁰ Engel Pál: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554–1579. (Dél-Alföldi évszadok 8). Szeged, 1996.

²¹ Petrovics István: Towns and Central Places in the Danube-Tisza/Tisa-Maros/Mureş Region in the Middle Ages. *Banatica* 26. évf. (2016), 2. sz. 87–88.

²² RA II/2–3 n. 2789. A megfogalmazás egy ma már nem létező Maros-ágra utal, amely Titel és Szalánkemén közelében torkolt a Tiszába. Ez az ág valószínűleg Szabadhely táján szakadt ki és Temesvárt észak felől elkerülve, részben a mai Béga medrében érte el a Tiszát. Az ittebei apátság, 1219-től társaskáptalan részben ehhez a vízi úthoz igazodott. Megszűnésének idejét nem ismerjük, de a Temesköz belső struktúrájának megváltozása a 13–14. század fordulóján esetleg ennek lehetett a következménye. A Maros hordalékkúpjának recens aktivitására ld. Timár Gábor–Székely Balázs–Molnár Gábor–Ferenc Csaba–Kern Anikó–Galambos Csilla–Gercsák Gábor–Zentai László: Combination of historical maps and satellite images of the Banat region – reappearance of an old wetland area. *Global and Planetary Change* 62. évf. (2008), 1–2. sz. 29–38.; A Maros medrének és vízhozamának változásaira az elmúlt 1500–2000 évben ld. még Katona Orsolya–Sipos György–Alexandru Lucian Onaca–Florina Ardelean: Reconstruction of Palaeo-Hydrological and Fluvial Architecture at the Oros-háza Palaeo-Chanel of River Maros, Hungary. *Journal of Environmental Geography* 5. évf. (2012), 1–2. sz. 29–38.; Timofte, Fabian–Alexandru Lucian Onaca: Paleo discharge of Mureş River in the lowland area. *Ecoterra – Journal of environmental research and protection* 13. évf. (2016), 1. sz. 7–13.

²³ Pinke Zsolt–Pósa Patrícia–Mravcsik Zoltán–F. Romhányi Beatrix–Gyulai Ferenc: A hajdúsági várostérség agroökológiai adottságai. *Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv*, 10–11. évf. (2017), 235–274. Hasonló jelenség Nyugat-Magyarországon is megfigyelhető Zala vármegye délnyugati részén és a vele határos stájer területen, ld. F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat, területfejlesztés, régiók a Borostyán-út mentén. *Soproni Szemle* 72. évf. (2018), 2. sz. 119–146., kül. 140–141.

a tatárjárás előtt nagy arányban származtak más forrásból, alapvetően a sókereskedelemből. A táji adottságok, a részben ezzel összefüggő lélekszám és az eltérő eltartóképesség következményei jól láthatók a hasonló méretű csanádi és veszprémi egyházmegye egyházi intézményhálózatának különbségeiben (2. táblázat, 1.a-b grafikon). A két egyházmegye kolostorainak és plébániáinak száma közti arány már a 14. századi „békeidőben” is elég nagy eltérést mutatott (218/515 vs. 11/68), vagyis miközben egy csanádi egyházmegyes plébániára nagyjából 2,5 veszprémi jutott, addig a kolostoroknál ugyanez az arány 1:6. A kolostor-eltartóképesség a század végére sem javult sokat, a 15. században pedig az ismétlődő török támadások miatt erre már esély sem nyílt. A két egyházmegye katonaaállítási kötelezettsége ugyancsak érdekesen alakult. Míg az 1433-as sienai tervezetben – vélhetően inkább a jövendelmi viszonyok, semmint a népesség alapján – a két püspökségnek azonos létszámot kellett volna kiállítani, addig az 1498-as XX. tc. már háromszor annyi katonát várt a veszprémi egyházmegyéből, mint a csanádiból. A különbség oka a csanádi püspökség tizedjövedelmének csökkenése lehetett. Ilyen jellegű anomáliákat főleg az állattartó és a bányavidékeken (pl. a Duna-Tisza-közén vagy a felvidéki bányavárosoknál) lehet látni. A Temesközben, úgy tűnik, a késő középkorban a kettő együtt volt jelen. Ehhez járult a késő középkorban a régió vallási-etnikai képének nagymértékű átalakulása.

Összefoglalva, a Temesközben a lakott területek a középkor folyamán többször változtak. Stabilan lakottnak csak a Maros partmenti sávja, az Arad–Haram közti közlekedési folyosó egyes részei, valamint a tiszai és a dunai révek szűkebb környéke tekinthetők. A régió nyugati része a keletinél általában jóval gyéribb lakossággal rendelkezett, a délnyugati, a Tisza és a delibláti homok közé eső rész pedig szinte teljesen lakatlan volt. A kolostorhálózat alakulása alapján a középkorban kétszer látszik a területnek nagyobb kolostor-eltartóképessége: közvetlenül a tatárjárás előtt és 1400 körül. Az ország más részeinek kolostorhálózatával összehasonlítva, illetve a 14. századi plébániahálózat tükrében azonban az is látszik, hogy kolostorok száma még a török előtti békeidőkben is elmaradt mind az országos átlagtól, mind a plébániák száma alapján várhatótól. Ennek oka a természeti környezettel összefüggő gazdasági tényezőkben kereshető.

1. táblázat: A Temesköz kolostorhálózatának alakulása 1100 és 1580 között

Rend	1100	1200	1240	1300	1400	1500	1580
keleti rítusú	1	1	0			5	25
bencés	1	6	11	4	3	0	
ciszterci		1	1	1	1	0	
premontrei				1	0		
domonkos			1	1	1	1	0
ferences					8 (1)*	3	0
Ágoston-rendi remete				2	1	1	0
pálos				1	1 (2)*	1	0
női közösségek							0 (2)*
Összesen	2	8	13	10	15 (3)*	12	25 (2)*

* Zárójelben az 1390-es, illetve az 1550-es években elpusztult kolostorok száma, amelyeket az előtte lévő összeg nem tartalmaz.

2. táblázat: A két érseki tartomány, illetve a veszprémi és a csanádi püspökség egymás közti aránya különféle adatok alapján, százalékban kifejezve

		Esztergomi érseki tartomány	Kalocsai érseki tartomány	Veszprémi püspökség	Csanádi püspökség
kolostorhálózat	1200	66,9	33,1	18,5	6,2
	1300	81,6	18,4	23,8	4,1
	1400	74,2	25,8	23,9	4,8
	1500	71,4	28,6	24,1	3,1
plébániahálózat (1332–1337)		61,1	38,9	12,0	5,1
1433 (sienai tervezet)		59,8	40,2	3,6	3,6
1498. évi XX. tc. ²⁴		60,9	39,1	6,3	2,1

²⁴ A 15. század végén a telekkatonaság kulcsában különbség volt az ország egyes részei között. Az általános 36 telekkel szemben a déli országgrész 11 megyéjében, így a Temesközben is, 24 telek után kellett egy katonát kiállítani. A különbségtétel egyik lehetséges magyarázata esetleg a csanádi püspökség jövedelemcsökkenésével is összefüggésbe hozható. Ha az ortodox népesség a tizedet nem a püspöknek fizette, az nyilván kihatott a püspökség teherviselő képességére. Ugyanakkor a területről elvárt létszámot az uralkodó a megemelt katonai teherrel biztosíthatta. Vö. 1498. évi XVI. tc. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary IV: 1490–1526. Kiad.: Banyó Péter–Martyn Rady–Bak János. Bp., 2012. 96–98. A sienai tervezet és az 1498. évi törvénycikkek összehasonlításáról ld. F. Romhányi Beatrix: És ha mégis tudtak számolni? Avagy: hány katona kell az ország védelmére? in: Hadi és más nevezetes történetek: Tanulmányok Veszprém László tiszteletére. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Bp., 2018. 106–116.

FEDELES TAMÁS

A Délvidékről az Örök Városba* Csanádi egyházmegyei kúriai szentelések ügyei (1442–1517)

Az ünnepezt munkásságának jelentős része a Bánság történetére összpontosul, amelynek keretében kiemelt figyelmet szentelt a régió középkori egyháztörténetének is.¹ Az alábbiakban magam is ez utóbbi témakörhöz kívánok adalékokkal szolgálni, így köszöntve Petrovics Istvánt, akihez közel két évtizedes munkakapcsolat fűz egy másik kedves kutatási területe, a középkori Pécs története kapcsán.

Tanulmányomban a középkori csanádi egyházmegyei klerikusok *Curia Romanában* sorra kerülő szenteléseit vizsgálom az 1442 és 1517 közötti időszakban. Az időintervallum nem önkényes kiválasztás eredménye, hanem a kúriai promóciók elsődleges forrásbázisát alkotó homogén regisztersorozat, a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött *Libri formatarum* kötetek vonatkozó bejegyzései jelölték ki. Az említett széria az V. Márton pápa (1417–1431) kúriai reformjait követően keletkezett, ugyanis e folyamat részeként a Kúriában történő klerikusszentelések az Apostoli Kamara ellenőrzése alá kerültek, s e hivatal vezetője, a kamarás volt e procedúrák felelőse. A *Camera Apostolica* klerikusai és jegyzői egyúttal a promóciók alapvető adatait (szentelés helye és ideje, név, javadalom, egyházmegye) dokumentálták, és ennek nyomán keletkezett az ominózus iratsorozat. A korunkra maradt 14 kötet jelentős hiátusokat is tartalmaz, így nem szerepelnek lapjain III. Callixtus (1455–1458) és II. Pius (1458–1464) korabeli adatok, továbbá hiányosak a VIII. Ince (1484–1492), valamint VI. Sándor pontifikátusa (1492–1503) alatt keletkezett bejegyzések adatso-
rai is.²

---

* A tanulmány elkészítését az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 Bolyai+ kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatása tette lehetővé. Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban.

¹ Pl. Petrovics István: A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár egyházi viszonyai a középkorban. Történelmi vázlat tényekkel és kérdőjelekkel. In: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Szerk. Bárdi Nándor-Fleisz János–Pál Judit. Csíkszereda, 2001. 43–69.; Uő: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. (Capitulum IV.) Szeged, 2008. 26–30., 39–42., 68–94.; Uő: The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara. *Transylvanian Review* 22. (2013) Supplement, No. 4. 240–252.

² A kötetek részletes leírását ld. Schmitz, Ludwig: Die Libri Formatarum der Camera Apostolica. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* 8. (1894) 451–472. A magyar vonatkozású bejegyzésekre ld. Fedeles Tamás: Magyar klerikusszentelések Rómában

A papság tagjává az egyházi rend (*ordo*) szentségének felvétele által válhatott laiki, amely két nagyobb csoportból, az úgynevezett négy kisebb (*ordines minores*), valamint a három nagyobb rendből (*ordines maiores*) állt. A klérushoz tartozás – a hajkorona közepének kör alakú leborotválása révén – külsőleg is látható jelét az első tonzúra (*prima tonsura*) jelentette. A helyi *ordinarius* által kiszolgáltatható rendek alsó grádusai a *hostiarius*, *lector*, *exorcista* voltak, végül pedig az *acolitatus* következett. Ezek birtokában az illető már az egyháziak kiváltságait élvezte, azonban a későbbiekben még visszatérhetett a laikus állapotba (házasodhatott, világi foglalkozást űzhetett). Az említett négy kisebb rendet (*quattuor minores*) a legtöbbször egy időpontban vették fel a jelöltek. A három magasabb ordó sorrendben a következő volt: *subdiaconatus*, *diaconatus* és *presbiteratus*. Az alszerpapi (*subdiaconatus*) fokozat képezte a valódi választóvonalat a cölibátus megtartása és az imaórakon (zsolozsmán) történő részvétel követelménye által, egyértelművé téve, miszerint az illető további életét immár kizárólag az egyháznak szenteli. Természetesen csak a presbiteri ordó felvételét követően vált áldozópappá (*presbiter*, *sacerdos*) az illető, amely lehetővé tette a szentmise celebrálását, valamint a szentségek kiszolgáltatását. Az egyházi rendek legmagasabb fokozatát pedig a püspökség (*episcopatus*) jelentette. Ez utóbbi grádusokat a kisebb ordóktól markánsan megkülönböztetve szent rendeknek (*sacros ordines*) nevezték.³ A szentelést megelőzően a jelölteket vizsgálat (*examinatio*) alá vetették, amely elméleti felkészültségükre, erkölcsükre, valamint állapotukra irányult.⁴ Ekkor ellenőrizték a kandidálók életkorát, moralitását, törvényes származását, elméleti felkészültségét, továbbá igazolniuk kellett, miszerint nem élnek szabálytalan állapotban, és nincs a szentelést akadályozó testi hibájuk vagy betegségük. A kánonjog előírása szerint a *subdiaconatus*-sal kezdődő magasabb ordók felvételéhez az említetteknek kívül a jelölteknek igazolniuk kellett a megfelelő egzisztenciális háttérrel biztosított javadalom (*titulus patrimonii*, *titulus ecclesiasticus*) birtoklását is. Kivételt a szerzetesek képeztek, mivel az ő megélhetésüket rendjük szavatolta.⁵ A promócióra normál esetben az adott egyházmegye székesegyházában – alkalmanként más szakrális helyen – került sor, amelyet a helyi püspök, illetve akadályoztatása, széküresedés esetén a segédpüspök végzett. Az egyházi előírásoknak megfelelően évente hat meghatározott időpontban kerülhetett sor a klerikusok promóciójára, amelyek a kántorbőjti időszak (*ieiunium quattuor temporum*) szombatjaira, valamint a nagybőjt idejére estek. Ezen események természetesen minden alkalommal ünnepi szentmise keretében (*inter missarum sollempnia*) történtek.⁶

---

a hitújítás kezdetén. In: Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században. Szerk. Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécs, 2017. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.) 51–104.

³ Plöchl, Willibald: Geschichte des Kirchenrechts. Bd. 2.: Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517. Wien–München, 1962. 289.; Ott, Ludwig: Das Weihesakrament. (Handbuch der Dogmengeschichte 4.) Freiburg–Basel–Wien, 1969.; Salonen, Kirsi–Hanska, Jussi: Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458–1471. (Church, Faith and Culture in the Medieval West) London–New York, 2016. 6–8.

⁴ Oediger, Friedrich Wilhelm: Über die Bildung der Geistlichen im Späten Mittelalter. Leiden–Köln, 1953. 80–83.

⁵ Ülhof, Wilhelm: Die Zuständigkeit zur Weihespendung mit besonderer Berücksichtigung des Zusammenhangs mit dem Weihetitel und der Inkardination. (Münchener theologische Studien 3/15.) München, 1962.

⁶ Kleinheyer, Bruno: Die Priesterweihe im römischen Ritus. Eine liturgiehistorische Studie. (Trierer theologischen Studien 12) Trier, 1962.

A 15. század folyamán a külföldi klerikusok római szentelésének egyetlen hivatalos orgánuma az Apostoli Kamara hivatala volt. A 16. század elejétől a Kamara mellett a római püspök (azaz a pápa) helynöke (*vicarius in spiritualibus in Urbe*) is felhatalmazást kapott minderre.⁷ Jóllehet a *Camera Apostolica* élén álló kamarás a papszentelések terén ad hoc pápai felhatalmazással a korábbi időszakban is eljárhatott, az ordinációkra vonatkozó állandó joghatóságot azonban V. Márton pápa kúriai reformjai során nyerte el, amint fentebb említettem. A promócióhoz szükség volt pápai engedélyre, amely felhatalmazta a jelölteket, hogy a Kúriában tartózkodó bármely püspöktől felvegyék a kívánt ordókat. Az Apostoli Kancellária, a Penitenciária, majd később a Datária hivatalaihoz benyújtott szupplikáció tartalmazta a jelölt legfontosabb adatait: a nevét, a származási és a szolgálati helye szerinti egyházmegyéjét, az egyházi javadalma pontos megnevezését. A folyamodványokat benyújtók többsége nem rendelkezett saját püspöke szentelési engedélyével, s jobbra gyorsított eljárás keretei közt kívánta felvenni az egyházi rendeket. A 15. század második felétől vált általánossá az a gyakorlat, hogy a kúriai szentelések esetében egy pozitívan elbírált, a pápai okirat kiállítását nem igénylő (*sola signatura*) folyamodvány is elegendőnek bizonyult.⁸ Az ilyen típusú promóciókra vonatkozó *supplicatiók* záradékában (*clausula*) az engedély mellett utaltak a kötelezően előírt vizsga letételére, valamint a szentelést végző püspök (*ordinator*) személyére. A szupplikáció kedvező elbírálását követően a szentelésekkel kapcsolatos teendőket immár a Kamara hivatala végezte: meghatározta és nyilvánossá tette a vizsgálat helyét és idejét, megszervezte a jelöltek szentelését, majd pedig regisztrálta őket.⁹ A sikeres kamarai vizsgálatot követően kerülhetett végül sor a promócióra. Miután az alkalmas személyeket besorolták az egyes szentelési időpontokhoz, neveiket egy kamarai jegyző dokumentálta, a kamarás pedig felhatalmazta a szentelést végző püspök(ke)t. Az általános szentelések (*ordinationes generales*) során a Kamarában is az előírt évi hat időpontot tartották szem előtt. A felmentések folyamatos növekedése következtében azonban tulajdonképpen egész évben, így a kánonilag előírt alkalmakon kívül (*extra tempora*) is folytak a promóciók.¹⁰

A szentelést követően a kamarai jegyző kérésre kiállította a hivatalos igazoló dokumentumot (*littera testimonialis, littera ordinum, littera formata, formata*), amely természetesen díjköteles volt. Az idegen egyházmegyéhez tartozóknak a helyi püspök, illetve helyettese, a szerzetesrendek tagjainak pedig előljárójuk által kiállított írásbeli engedélyt (*littera dimissoria, dimissorialia*) kellett bemutatniuk a szentelés előtt. Természetesen az Apostoli Kamara illetékességi köre szintén kiterjedt az ilyen jellegű dokumentumok kiállítására, amelyek ugyancsak taxakötelesek voltak.¹¹ A szentelési listákat, a *dimissoriákat*, valamint a felszenteltek számára kiállított okiratokat az egyik kamarai klerikus – erősen lerövidített formában – bemásolta a *Libri formatarum* köteteibe. Gyakran nagyon hanyag módon dokumentáltak a hivatal munkatársai, így például olyanok neveit is beírták, akiket nem szen-

⁷ Rehberg, Andreas: L'affluenza di ordinandi a Roma alla vigilia della riforma luterana. In: La papauté à la Renaissance. Eds. Alazard, Florence–La Brasca, Frank. Paris, 2007. 167–249, itt: 200.

⁸ Katterbach, Bruno: Päpstliche Suppliken mit der Klausel der „sola signatura”. *Römische Quartalschrift* 31. évf. (1923) 185–196.

⁹ Pelliccia, Guerrino: La preparazione ed ammissione dei chierici ai santi Ordini nella Roma del secolo XVI, con Appendice di documenti originali. Roma, 1946. 35.

¹⁰ Uo. 30.; Salonen, Kirsi–Hanska, Jussi: Entering i. m. 208–212.

¹¹ Pelliccia, Guerrino: La preparazione i. m. 36.

teltek fel, majd később az ellenőrzés nyomán ezeket áthúzták. Számos esetben jóval a szentelést követően vezették át az adatokat a regiszterbe, ebből adódóan több kronológiai anomália is érzékelhető az egyes kötetekben.¹²

Az említett sorozat öt kötete (2–3., 11–13.) összesen tíz csanádi egyházmegyes klerikusra vonatkozó adatokat tartalmaz (1. táblázat, a bejegyzések szövegét ld. a Függelékben), amely a magyar egyházmegyékhez viszonyítva mindössze 1%-os aránynak felel meg. A korszakban ugyanis összesen 783 magyar klerikus promóciójával kapcsolatos információkat találunk a vizsgált sorozat volumeneiben.¹³

A vizsgált egyháziak közül kilenc főt szenteltek a római Kúriában, ugyanis Temesvári Miklós számára engedélyt állítottak ki a kamarás nevében, amely birtokában bármely, az Apostoli Szentszékkal közösségekben lévő katolikus főpaptól (*a quocumque antistite catholico*) felvehette az egyházi rend szentségét. Ami klerikusaink római promócióinak időbeli megoszlását illeti, az események döntően a 15. század második felére esnek. A csanádi egyházmegyések közül elsőként Zombori János promóciójára vonatkozóan található adat az említett kamarai regisztersorozat harmadik kötetében. Ő 1450 februárjában vette fel a kisebb rendeket a vatikáni Szt. Péter-székesegyház Szent András-kápolnájában egy-egy győri, veszprémi és zágrábi (és számos külföldi) klerikus társaságában. A többség, összesen hét fő 1496–1498 között promoveált, ami teljesen illeszkedik az általános tendenciához, ugyanis ezek voltak a magyarok körében a legfrekvenciáltabb évek. 1496-ban összesen 88, 1497-ben 78, míg 1498-ban 46 kárpát-medencei klerikus római szentelésére vannak adataink. Az utolsó csanádi vonatkozású bejegyzés pedig 1517 februárjára vonatkozik.

1. Táblázat Csanádi egyházmegyes klerikusok kúriai szentelési ügyei

Sz	Név	Dátum	Státus/Ordó	Javadalom
1	Temesvári Miklós	1442. 2. 1.	klerikus, dimissoria	–
2	Zombori János	1450. 2. 28.	kisebb rendek	
3	Révkanizsai Pál	1496. 3. 19.	tonzúra, kisebb rendek	
4	Tóth János	1497. 3. 11–21.	iskolás, tonzúra, kisebb és	vámosi plébános
5	Petresi Miklós	1497. 3. 13–25.	nagyobb rendek	ferzesi plébános
6	Balogh László	1498. 3. 31.	iskolás, tonzúra, kisebb rendek	–
7	Mátyás, György fia			
8	Péter, Bálint fia			
9	Nagy Ferenc			
10	Polgári Tamás	1517. 2. 1–3.	akolitus, kisebb és nagyobb rendek	Pálulése (egri egyházmegye) kápolnaigazgatója

A státus összesen hét személy esetében vizsgálható: öt *scolarist*, valamint egy-egy akolitust és klerikust találunk köztük. A *clericus* szó jelzi, hogy az illető már felvette az első tonzúrárt, azaz – amint fentebb említettem – külsőleg is látható módon a papsághoz tartozott, s az egyháziakat megillető privilégiumok birtokába került.¹⁴ A *scolaris* jelző arra utal, hogy az illetők iskolába jártak, ám sajnos arra vonatkozó ismeretekkel nem rendelkezünk, hogy hol tanultak, s milyen szintű képzettséggel rendelkeztek. A szentelési vizsgán termé-

¹² Schmitz, Ludwig: Die Libri i. m. 460.; Salonen, Kirsi–Hanska, Jussi: Entering i. m. 167.

¹³ Okmánytár. Magyar klerikusszentelések a római Kúriában. A *Libri formatarum* kötetének magyar vonatkozású bejegyzései (1426–1523). Feltárta és közreadja: Fedeles Tamás. Pécs, 2019. (kézirat)

¹⁴ Erre összefoglalóan ld. Puza, Richard: Privilegium fori. In: Lexikon des Mittelalters VII. München, 2003. 228–229.

szetesen szigorúan ellenőrizték a jelöltek elméleti felkészültségét, különbséget téve a kisebb és a magasabb rendek felvétele kapcsán, hiszen magától értetődő módon más-más követelményeket támasztottak egy akolitussal, illetve egy presbiterrel szemben. A klerikusok döntő többsége plébániai és székesegyházi iskolában szerezte meg a szükséges erudíciót. Volt azonban az intézményes keretek közt folyó képzésnek egy további alternatívája is, amely sokkal inkább a gyakorlati ismeretekre helyezte a hangsúlyt. A középkorban Európa-szerte, így Magyarországon is általános jelenségnek számított, hogy a kézművesekhez hasonlóan a klerikusok is egy-egy mester mellé szegődtek, ahol „inaséveik” alatt a leendő szakmájukhoz szükséges elméleti és gyakorlati tudással vértézheték fel magukat, elsajátíthatták a klerikus mesterséget (*discendum artem et officium clericatus*).¹⁵ A kánonjogi előírások értelmében a három nagyobb rend felvételéhez a megélhetést biztosító javadalomra is szükség volt. A vizsgált klerikusok közül három fő az egyházi ordó valamennyi grádusát, így a *presbiteratust* is, míg egy személy az *ordines sacros* első fokozatát, a *sundiaconatust* vette fel. Valamennyien rendelkeztek bevételi forrással: hárman plébánosi teendőket láttak el, míg egy fő kápolnaigazgatóként kereste kenyerét. A felkészültség és alkalmasság terén mindössze egy klerikussal akadt problémák. A csanádi egyházmegyéből származó, és az egri egyházmegye szomszédos pankotai főesperessége déli részén javadalommal rendelkező Polgári Tamást ugyanis pappá szentelték Rómában, ám az erről kiállított oklevél tanúsága szerint egy évre felfüggesztették az oltárszolgálat alól (*suspenditur tamen prefatus Thomas, quod non celebret usque ad annum*). A kijelölt időszak lejártát követően a csanádi püspök előtt kellett számot adnia alkalmasságáról (*docta de eius ydoneitate*), s csak ezt követően láthatott el papi teendőket. Sajnos közelebbi információval nem rendelkezünk az illető hiányosságairól; elképzelhető, hogy még nem töltötte be a presbiteri ordó felvételéhez szükséges 25. életévet. Mindazonáltal általános gyakorlatnak számított a korszakban, hogy a korhiány alól a *Sacra Poenitentiarum Apostolica* hivatala diszpenzációt adott.¹⁶ A felfüggesztések a vizsgált anyagban nem gyakoriak, Polgári esetén kívül mindössze egy további alkalommal került erre sor. 1523-ban a veszprémi egyházmegyes Szentmártoni Mihályt sújtották hasonló szankcióval, ám őt csak fél évre függesztették fel.¹⁷

Őt fő származási és/vagy szolgálati helye ismert. E települések többségét falvak alkotják, mindössze három ízben tudósítanak a források mezővárosokról. Az *oppidumok* közül fejlettségi szintjét tekintve egyértelműen Temesvár emelkedik ki, de e csoportba tartozik még Révkanizsa, valamint a déli végvidéken lévő Haram. Ezek alapján elmondható, hogy a csanádi egyházmegyéből a vidéki papság képviselői keresték fel a *Curia Romanát*, hogy az Örök városban vegyék fel az egyházi rendek egyes fokozatait.

¹⁵ Erre ld. Cagnin, Giampaolo: „Ad adiscendum artem et officium clericatus”. Note sul reclutamento e sulla formazione del clero a Treviso (sec. XIV). In: Preti nel medioevo. (Quaderni di storia religiosa 4) Verona, 1997. 93–124.

¹⁶ Salonen, Kirsi: The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae 313) Helsinki, 2001. 185.; Salonen, Kirsi–Schmugge, Ludwig: A Sip from the Well of Grace. Medieval texts from the Apostolic Penitentiary. Washington, 2009. 61.

¹⁷ Archivio Segreto Vaticano, Camera Apostolica (= ASV Cam. Ap.), Libri formatarum vol. 14, fol. 65v.

járandóságot a *Camera Apostolicá*ban.¹⁸ Ő az 1450 februárjában sorra kerülő általános szentelés során egy csanádi klerikust szentelt. A most vizsgált egyháziak többsége Iosue de Gaetis ascoli püspöktől (1480–1509, 1513–1517), egy fő pedig Geremia Contugi krajnai érsektől vette fel az egyházi ordó egyes fokozatait.¹⁹

A kántorböjtek idején esedékes általános szenteléseken, amely események a vizsgált személyek esetében kivétel nélkül a nagyböjt időszakára estek, összesen heten vettek részt. Vizsgálódásunkat immár a teljes magyar anyagra kiterjesztve azt láthatjuk, hogy ezen alkalmakon csoportosan jelentek meg a távoli Kárpát-medencéből érkezett klerikusok, amely körülmény egyértelműen a szervezett, csoportos utazásra enged következtetni. Az általános gyakorlatnak megfelelően azok, akik az egyházi rend több fokozatát is az *Urbs Aeternában* kívánták felvenni, igyekeztek a lehető legrövidebb időn belül megtenni. Ennek szemléletes példáját nyújtja Tóth János esete, aki 1497 tavaszán érkezett Rómába. A Datárián március 10-i dátummal (péntek) regisztrálták szentelési kérelmét, majd a rákövetkező szombaton felvette az első tonzurát és a négy kisebb rendet, vasárnap pedig Józsué püspök alszerpappá szentelte. Egy héttel később, március 19-én, amely Virágvasárnap ünnepe volt, diakónussá, majd pedig március 21-én presbiterré szentelte az említett főpap. Ő tehát összesen tíz nap alatt vált *scolarisból* presbiterré. Mindössze egy ízben, Petresi Miklós szentelése kapcsán utaltak az előírt időszakon kívüli (*extra tempora a iure statuta*) promócióra.

2. Táblázat Az *ordinationes generales* során szentelt csanádi egyházmegyések

A mise introitus	Időpontok	Csanádi egyházmegyések	Magyarok
'Intret oratio mea'	1450. 2. 28.	1	4
'Sitientes'	1496. 3. 19.	1	53
	1497. 3. 11.	1	32
	1498. 3. 31.	4	46
Összesen		8	135

A vatikáni Szent Péter-bazilika közelében, illetve a korabeli Róma egyik központi részén, összesen négy különböző szakrális helyen került sor a promóciókra. A legtöbb eseményt a *Navona* tér szomszédságában, a *Parione* városnegyedben található patinás *San Panthaleone* plébániatemplomban, valamint a *San Salvatoris de Termis* egyházban rendezték.²⁰ Egy-egy csanádi egyházmegyés klerikust a Szent Péter-bazilika Szent András-kápolnájában, valamint a borgóbeli Szent Mihály arkangyal-templomban szenteltek.²¹

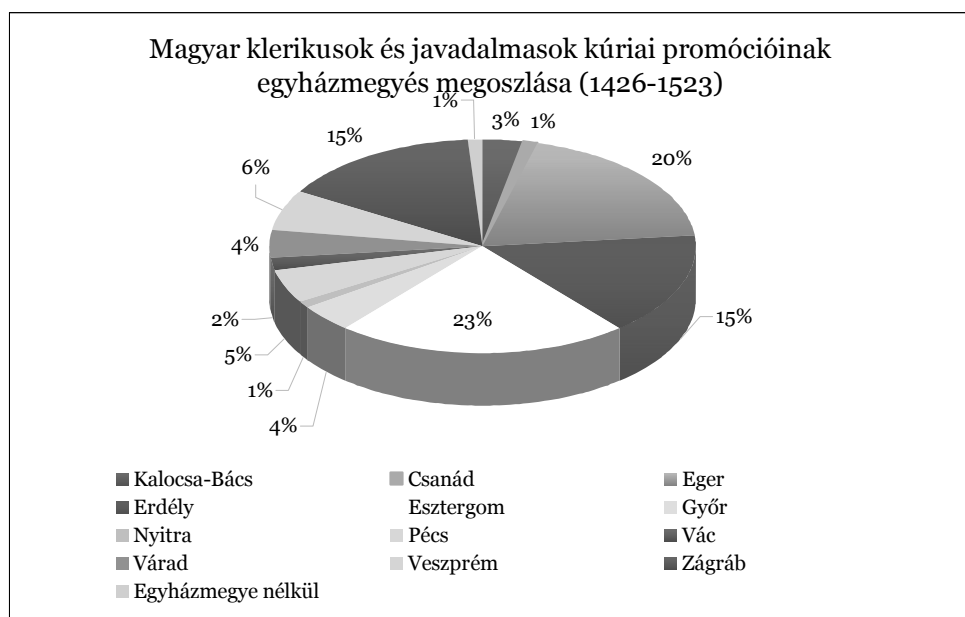
¹⁸ Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series I–VIII. Ed. Van Gulik, Guilelmus et alii. Monasterii–Patavii, 1913–1978. II. 130. – Kamarai kiutalások: ASV Cam. Ap. Introitus et Exitus vol. 414, fol. 50v, 62v, 67v, 70v, 74r, 76r, 80r, 81v, 83r; vol. 417, fol. 21r, 55v, 56v, 58v, 61r, 62v, 64r, 66v, 69v, 70v, 73r, 75v, 77v, 79r, 81r, stb.; Uo. vol. 419, fol. 81r. – 1450-ben két forinttal emelték havi sallariumát. Uo. vol. 419, fol. 81r.

¹⁹ A püspökök személyére ld. Hierarchia Catholica II i. m. 96–97., III, 120. és 180.

²⁰ Ez elsöre ld. Hülsen, Christian: Le Chiese di Roma nel Medio Evo. Firenze, 1927. 412.; Miedema, Nine Robijntje: Die römischen Kirchen im Spätmittelalter nach den „Indulgentiae ecclesiarum urbis Romae”. Tübingen, 2001. 712. – A második lokalizálása bizonytalan. Uo. 770–771.

²¹ Miedema, Nine Robijntje: Die römischen Kirchen i. m. 348., 702–703.

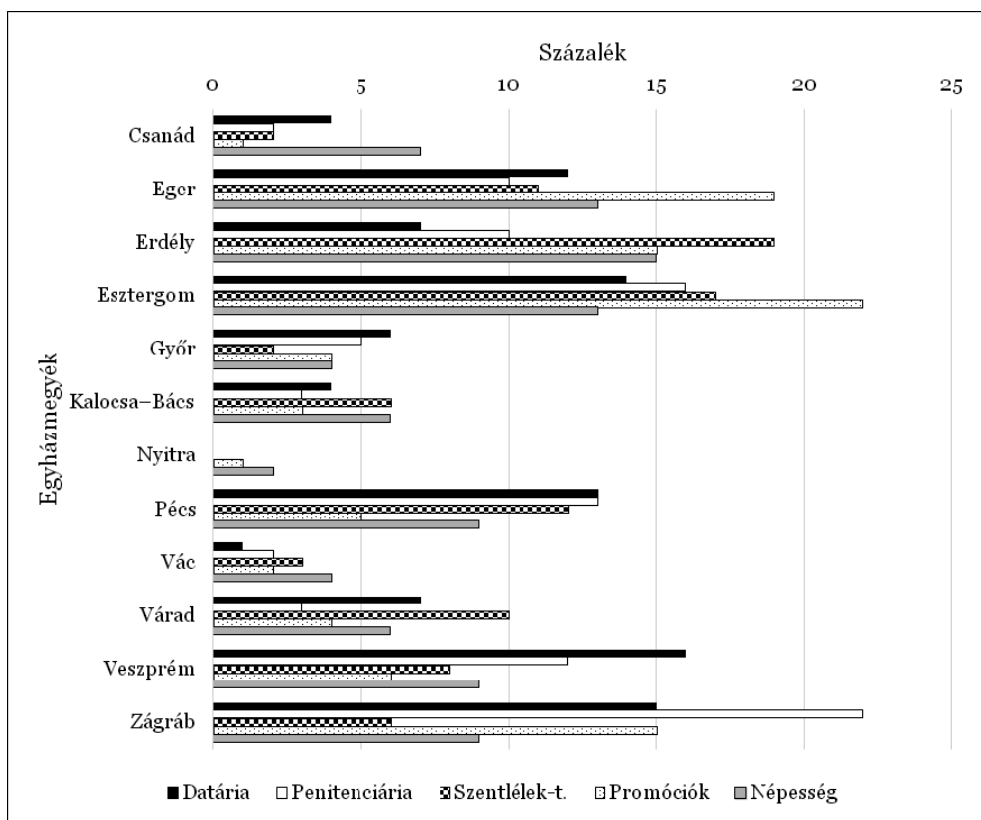
Végezetül a csanádi egyházmegyések alacsony számát célszerű szemügyre vennünk. Vajon mi állhat e jelenség hátterében? A 14 magyar egyházmegye közül összesen 12 neve szerepel a promóciókat dokumentáló kamarai kötetekben. Hiányzik azonban a két déli, egyúttal legszegényebb *diocesis*, a boszniai és a szerémi. E jelenség hátterében valószínűleg a területeiket sújtó folyamatos oszmán betörések okozta nagyobb arányú népességsökkenés húzódnak meg. Az esztergomi (22%), az egeri (19%), valamint az erdélyi és a zágrábi (15–15%) egyházmegyék dominanciája egyértelmű, ezeket követi a veszprémi (6%) és a pécsi (5%). Szinte megegyező arányban érkeztek klerikusok a győri és a váradi (4%), míg ennél némileg kevesebben a kalocsa-bácsi (3%) egyházmegyék területéről, míg a váci (2%), valamint a csanádi és a nyitrai (1–1%) püspökségek részesülése a legcsekélyebb.

Vajon mire következtethetünk ezek alapján? Csúpn esetlegességről van szó, vagy nétn olyan tendenciáról, amely tágabb összefüggésekbe is beilleszthető? A korábbi nemzetközi és hazai kutatások egyaránt kimutatták, hogy a részegyházak klerikusainak római reprezentáltsága több összetevő együttes hatásának eredménye. Mindebben szerepet játszottak az adott régió demográfiai és gazdasági viszonyai, az ezekből következő társadalmi és urbanizációs összefüggések, továbbá az adott terület és a pápai udvar közötti kapcsolati háló szövetének sűrűsége.²² Amennyiben a promóciós adatokat a Datariához intézett szen-

²² Salonen, Kirsi–Hanska, Jussi: Entering i. m. 62–63., 101.; Schmutge, Ludwig: Zum römischen „Weihetourismus“ unter Papst Alexander VI. (1492–1503). In: Europa e Italia. Studi in onore di Giorgio Chittolini (Reti medievali e-book 15), Firenze, 2011. 417–436., itt: 431.; Nemes Gábor: Győri egyházmegyék a késő középkori Rómában. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar történelmi kutatások a 21. században. Szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles

telési kérelmek (1417–1453), a *Sacra Poenitentiaria Apostolica* hivatalaihoz benyújtott folyamodványok (1409–1559), a római Szentlélek-társulat anyakönyvének bejegyzései (1446–1523), valamint az egyes egyházmegyék becsült lakosságszáma (1490k.) tükrében szemléljük, a csanádi egyházmegye esetében többé-kevésbé hasonló megoszlást tapasztalunk.²³ Mindezt az alábbi grafikon szemlélteti.

Az említett gazdasági és demográfiai jellemzők területenként változó erősségű összefüggésein túl nyilvánvalóan további tényezők is meghatározók lehetnek a kúriai szentelésre induló magyar klerikusok területi megoszlásában. Ezek között adataink alapján kevés relevanciája lehetett az egyes egyházmegyék Rómától való távolságának. Zágráb esetében még e körülménnyel indokolhatnánk a 15%-os részesedést, azonban az erdélyi, egeri és esztergomi klerikusok aránya, amely együttesen 50%-ot tesz ki, éppen az ellenkezőjére utal.

Tamás. Bp.–Róma, 2017. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) 107–136., itt: 129–131.; Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények. Feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Lakatos Bálint. (Collectanea Vaticana Hungariae I/16) Bp.–Róma, 2018. 67. sköv.

²³ Az adatok forrása: Nemes Gábor: Győri egyházmegyeiek i. m. 130.

Esztergom esetében ráadásul az egyházmegye joghatósága alá tartozó erdélyi Királyföld tovább árnyalja a képet. Ugyanakkor a Rómához kétségkívül közelebb fekvő dunántúli egyházmegyék, így a pécsi, a veszprémi és a győri együttesen mindössze 15%-kal képviselteti magát.

Összefoglalva tehát elmondható, hogy a csanádi egyházmegyes klerikusok a késő középkorban időről időre feltűntek a *Curia Romana* különböző hivatalaiban, köztük találunk olyanokat is, akik az Örök Városban vették fel az egyházi rendek valamely grádusát. A Kúriában szentelt csanádi egyházmegyések aránya országos viszonylatban mindössze 1%-ot tesz ki, ami a régió gazdasági és demográfiai viszonyait tükrözi. Mindazonáltal a jelen tanulmányban vizsgált tíz klerikus példája is kellően szemlélteti, hogy a kereszténység centruma és az *Orbis Christianus* perifériáján elhelyezkedő terület között a középkor alkonyán is folyamatos volt a kapcsolat.

Források

Archivio Segreto Vaticano (Città del Vaticano), Camera Apostolica, Libri formatarum

1.

Firenze, 1442. február 1.

Lajos kamarás Temesvári Miklós csanádi egyházmegyes klerikus kérésére engedélyezi, hogy amennyiben alkalmasnak bizonyul és megfelelő javadalommal rendelkezik, valamennyi szent rendet bármely katolikus főpaptól felvegye.

(vol. 2, fol. 99v)

Item dicta die similis²⁴ Nicholao de Themeswar,²⁵ clericus Cenadiensis diocesis.

2.

Róma, 1450. február 28.

A római Szt. Péter-bazilika Szt. András-kápolnájában sorra kerülő általános szentelés alkalmával a csanádi egyházmegyes Zombori János a castelli püspöktől felvette a kisebb rendeket, valamint az akolitusi ordót.

(vol. 3, fol. 34r)

^aOrdines [generales] celebrati per reverendum in Christo patrem dominum Radulphum, Dei gratia episcopum Civitatis castelli, in capella Sancti Andree sita in basilica principis apostolorum de Urbe, de mandato reverendi in Christo patris et domini, domini Ludovici camerarii etc., et ex commissione domini pape, die sabbati IIII^{or} temporum, qua cantatur in

²⁴ A folio első bejegyzésében olvasható *dimissoria* szövegére utal vissza.

²⁵ Temesvár (ma *Timișoara* Romániában) mezőváros Temes megyében, főesperességi központ. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I–V. Bp., 1890–1913. II. 21.; Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről, CD-ROM, térinformatika szerk. Kollányi László–Sallay Ágnes. Bp., 2001. ITM32. – A településre részletesen ld. Petrovics István: A középkori Temesvár i. m.

ecclesia Dei 'Intret oratio mea' etc., que fuit ultima mensis Februarii, anno a nativitate Domini M^o CCCC^o L^{mo}, pontificatus eisdem domini nostri Nicolai pape V. anno tertio.

^a Díszített kezdőbetű.

Ad acolitatus et alios minores

Iohannes de Zumber,²⁶ Cenadiensis diocesis.

3.

Róma, 1496. március 19.

A római Szt. Pantaleon-egyházban sorra kerülő általános szentelés alkalmával a csanádi egyházmegyes Révkanizsai Pál az ascoli püspöktől felvette az első tonzúrát.

(vol. 11, fol. 127v)

Die XVIII Martii MCCCCLXXXVI pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Alexandri divina providentia papa VI^{ti} anno quarto, in sabbato, qua cantatur in ecclesia Dei 'Sitientes venite ad aquas' etc., per reverendum patrem dominum Iosue, episcopum Asculanum in ecclesia Sancti Pantaleonis etc. de Urbe etc.

[m.s.] 'Ordines generales celebrati', alatta: Phy. de Pontecurvo'.

Ad primam tonsuram

Paulus de Rachanisa,²⁷ [Chanadiensis diocesis].

4.

Róma, 1496. március 19.

A római Szt. Pantaleon-egyházban sorra kerülő általános szentelés alkalmával a csanádi egyházmegyes Révkanizsai Pál az ascoli püspöktől felvette a kisebb rendeket.

(vol. 11, fol. 128v)

Ad quatuor minores

Paulus de Racanisa²⁸ [Chanadiensis diocesis].

²⁶ Zombor (ma Kiszombor) falu a Maros partján, Csanád megyében. Csánki Dezső: Történelmi földrajz I. i. m. 707.; Engel Pál: Digitális térkép i. m. 1CSD38.

²⁷ Révkanizsa (ma Törökkanizsa, *Novi Kneževac* Szerbiában) mezőváros Csanád megyében. Csánki Dezső: Történelmi földrajz I. i. m. 692.; ÁMTF I. 868.; Engel Pál: Digitális térkép i. m. 1CS61.

²⁸ Révkanizsa ld. az előző jegyzetet.

5.

Róma, 1497. március 11.

A római Szt. Pantaleon-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával Tóth János csanádi egyházmegyéés scolaris az ascoli püspöktől felvette az első tonzúráát.

(vol. 12, fol. 13v)

Ordines generales celebrati per reverendum patrem dominum Iosue, episcopum Asculanum in ecclesia Sancti Panthaleonis de Urbe, de mandato etc. et auctoritate etc. die XI Martii quatuor temporum, qua cantatur in ecclesia Dei 'Sitientes venite ad aquas', quorum ordinatorum nomina sunt infra, videlicet:

A folio felső margóján: 'Martivs 1497'.

Ad primam tonsuram

Iohannes Toth, scolaris Canadiensis diocesis.

6.

Róma, 1497. március 11.

A római Szt. Pantaleon-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával Harami Mátyás csanádi egyházmegyéés az ascoli püspöktől felvette a kisebb rendeket.

(vol. 12, fol. 13v)

Ad quatuor minores tantum

Mathias de Caramsibus,²⁹ Canadiensis diocesis.

7.

Róma, 1497. március 11.

A római Szt. Pantaleon-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával a csanádi egyházmegyéés Tóth János az ascoli püspöktől felvette a kisebb rendeket.

(vol. 12, fol. 13v)

(Ad quatuor minores tantum)

Iohannes Toh (!)³⁰ [dioc. Canadiensis].

²⁹ Haram (ma *Banatska Palanka* Szerbiában) mezőváros, az azonos nevű vár mellett az egykori Krassó vármegyében. Csánki Dezső: Történelmi földrajz II. i. m. 95.; Engel Pál: Digitális térkép i. m. 1KR1.

³⁰ Személyére ld. még 5. számot.

8.

Róma, 1497. március 13.

Rafael kamarás igazolja, hogy Petresi Péter fia Miklós csanádi egyházmegyes scolaris az ascoli püspöktől a kánonilag előírt időszakon kívül felvette az első tonzúráját.

(vol. 12, fol. 16r)

Raphael etc., die Lune XIII Martii 1497 reverendus pater dominus Iosue, episcopus Asculanus, in Romana Curia residenti, de mandato nostro super hoc sibi per nos facto, infrascriptos scolaribus cupientibus a[d]scribi militie clericali capillos sui capitibus propriis manibus incidens primam contulit tonsuram clericalem, extra tempora a iure statuta, iuxta sacrosancte Romane ecclesie ^aformam^a et primo videlicet.

A felső margón: 'Raphael'. | ^{a-a} A sor fölé beszúrva.

Nicolao Petri de Percz,³¹ scolaris Zaladriensis (!) diocesis.

9.

Róma, 1497. március 21.

Rafael kamarás igazolja, hogy Tóth János csanádi egyházmegyes akolitust, az említett egyházmegyes Vámos plébánosát az ascoli püspök alszerpappá, diakónussá, majd presbiterré szentelte.

(vol. 12, fol. 17r)

Simili modo³² vigore supplicationis sub datis sexto Idus Martii anno quinto,³³ dilectum nobis Iohannem Toth,³⁴ acolitus Cenadiensis, plebanus plebanie de Wamos,³⁵ dicte diocesis, die dominica, die XII Martii³⁶ ad subdiaconatus, demum die dominica in Ramis [Palmarum] XVIII eiusdem³⁷ ad diaconatus, postremo vero XXI dicti mensis,³⁸ die datis presentium, in festo Sancti Benedicti ad presbiteratus sacros ordines promovit ut supra. Die 21 Martii 1497, anno quinto.

[m.s.] '3'.

³¹ Személyére és a település lokalizálására ld. alább a 10. számot.

³² Visszautal a fol. 16r pécsi egyházmegyes bejegyzésére.

³³ 1497. 3. 10.

³⁴ Személyére ld. fentebb a 7. számot.

³⁵ Több Vámos nevű, illetve előnevű település található a korabeli ország területén, azonban a csanádi egyházmegyében mindössze Vámhalom Temes megyei faluval azonosíthatjuk feltételelesen. Csánki Dezső: Történelmi földrajz II. i. m. 69.; Engel Pál: Digitális térkép i. m. 3TS64.

³⁶ 1497.03.12.

³⁷ 1497.03.19.

³⁸ 1497.03.21.

10.*Róma, 1497. március 25.**Rafael kamarás igazolja, hogy Petresi Péter fia Miklós, a csanádi egyházmegye Ferged plébánosa a római Szt. Megváltó-egyházban az ascoli püspöktől felvette az első tonzúrát és a kisebb rendeket, majd a főpap alszerpappá, diakónussá végül presbiterré szentelte.*

(vol. 12, fol. 18v)

Simili modo vigore supplicationis sub datis ut supra,³⁹ dilectum nobis in Christo Nicolaum Petri de Petreze,⁴⁰ plebanus plebanie de Ferzes,⁴¹ Cenadiensis diocesis scolaris, ad primam tonsuram et successive ad omnes alios ordines et sacros et presbiteratus promovit ut supra. Diebus quibus supra. Datum ut supra.

*[m.s.] '5'.***11.***Róma, 1498. március 31.**A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával Balog László csanádi egyházmegye scolaris az ascoli püspöktől felvette az első tonzúrát.*

(vol. 12, fol. 53v)

Ordines [generales] celebrati per reverendum patrem dominum Iosue, episcopum Asculanum in Romana Curia residentem, de mandato sanctissimi domini nostri pape super hoc vive vocis oraculo nobis facto et auctoritate nostri camerariatus officii, die sabbati^a quatuor temporum, qua cantatur in ecclesia 'Sitientes' etc., que fuit ultima Martii MCCCCLXXX octavo, in ecclesia Sancti Salvatoris de Termis Alme Urbis ordines celebrans generales omnes et singulos infrascriptos ad infrascriptos ordines promovit et ordinavit iuxta formam sacrosancte Romane ecclesie etc. primo videlicet:

[m.s.] 'A. de Campania notarius'. | ^a Utána áthúzva: 'sancti maioris ebdomade, que fuit XIII^a mensis Aprilis MCCCCLXXX octavo in ecclesia'.

Ad primam tonsuram

Ladislaus Balloch, scolaris Senadiensis (!) diocesis

³⁹ 1497.03.12.

⁴⁰ Petres (ma Marospetres, *Petriș* Romániában) falu Arad megyében. Engel Pál: Digitális térkép i. m. 4AD1. Személyére ld. még a 8. számot.

⁴¹ Esetleg Ferged Csanád megyei faluval azonosítható. Csánki Dezső: Történelmi földrajz I. i. m. 696.

12.*Róma, 1498. március 31.**A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával György fia Máté csanádi egyházmegyes scolaris az ascoli püspöktől felvette az első tonzúráát.*

(vol. 12, fol. 53v)

(Ad primam tonsuram)

Matheus Georgii, scolaris Senadiensis (!) diocesis.

13.*A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával Bálint fia Péter csanádi egyházmegyes scolaris az ascoli püspöktől felvette az első tonzúráát.*

(vol. 12, fol. 53v)

(Ad primam tonsuram)

Petrus Valentini, scolaris Chanadiensis diocesis.

14.*Róma, 1498. március 31.**A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával (a csanádi egyházmegyes) Balog László az ascoli püspöktől felvette a kisebb rendeket.*

(vol. 12, fol. 54r)

Ad acolitatus et aliosque minores

Ladislaus Balloch predictus [Cenadiensis diocesis].

15.*Róma, 1498. március 31.**A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával (a csanádi egyházmegyes) György fia Máté az ascoli püspöktől felvette a kisebb rendeket.*

(vol. 12, fol. 54r)

(Ad acolitatus et aliosque minores)

Matheus Georgii predictus [Cenadiensis diocesis].

16.*Róma, 1498. március 31.**A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával a csanádi egyházmegye Bálint fia Péter scolaris az ascoli püspöktől felvette a kisebb rendeket.*

(vol. 12, fol. 54r)

(Ad acolitatus et aliosque minores)

Petrus Valentini, scolaris prefatus [Cenadiensis diocesis].

17.*Róma, 1498. március 31.**A Szt. Megváltó-templomban sorra kerülő általános szentelés alkalmával Nagy András fia Ferencet, a csanádi egyházmegye Kekemér plébánosát az ascoli püspök alszerpappá szentelte.*

(vol. 12, fol. 54v)

Ad subdiaconatus

Franciscus Andree Nag, plebanus ecclesie Sancte Crucis in villa Kekemer,⁴² Cenadiensis diocesis.**18.***Róma, 1517. február 4.**Rafael kamarás igazolja, miszerint Polgári Tamás csanádi egyházmegye akolitus, az egri egyházmegye Pálülése kápolnaigazgatója a krajnai érsektől a borgóbeli Szt. Mihály-templomban valamennyi szent rendet felvette. Mindazonáltal egy esztendőre felfüggesztette a szentmisék celebrálása alól, amelyet követően a helyi ordinárius előtt számot kell adnia tudásáról és alkalmasságáról, valamint a szükséges javadalom birtoklásáról, amelyet követően a helyi püspök adhat engedélyt számára az oltárszolgálat végzésére.*

(vol. 13, fol. 42v)

Universis etc. Raphael etc. Universitati vestre tenore presentium attestamur, quod reverendus in Christo patri et domini, domini Ieremias archiepiscopus Craynensis, in Romana Curia residens, ex commissione nostra de mandato etc. auctoritate etc. necnon vigore supplicationis desuper signate sub datis Rome apud s. Petrum quarto Kalendas Februarii anno quarto,⁴³ dilectum etc. Thomam de Polgar,⁴⁴ acolitus Cenadiensis diocesis,

⁴² Egyetlen Kékmér, Kukmér (ma *Kukmirn* Ausztriában) település ismert a korszakból, amely mezőváros az egykori Vas megye területén feküdt. Ezzel azonban nem azonosítható a forrásban szereplő falu. Csánki Dezső: Történelmi földrajz II. i. m. 769.; Engel Pál: Digitális térkép i. m. 1VS51.

⁴³ 1517.01.29.

⁴⁴ Polgár nevű település nem ismert a csanádi egyházmegye területén.

rector capelle Beate Marie Virginis de Palylese,⁴⁵ Agriensis diocesis, die dominica prima Februarii⁴⁶ ad quatuor minores ordines et subdiaconatus, insuper die Lune sequenti⁴⁷ ad diaconatus, postremo die Martis sequenti⁴⁸ eiusdem mensis ad sacros presbiteratus ordines infra missarum solemnias, Rome in Burgo Sancti Petri in ecclesia Sancti Michaelis iuxta ritum etc. Suspenditur tamen prefatus Thomas, quod non celebret usque ad annum, quo elapso presentet se reverendo episcopo eius ordinario coram, quo docta de eius idoneitate et de sui licentia possit in altare ministerio admissi vel ad temporis areri (?) iuxta eius sufficiens super quo conscientiam oneramus. In quorum etc. Datum Rome etc. anno etc. 1517, indictione V^a, die vero quarta Februarii, pontificatus domini Leonis anno quarto.

---

⁴⁵ Pálulése (ma *Paulis* Romániában) mezőváros Arad vármegyében. Úgy tűnik e bejegyzés alapján, hogy a pánkotai főesperesi kerülethez tartozott a település. Csánki Dezső: Történelmi földrajz I. 776.

⁴⁶ 1517.02.01.

⁴⁷ 1517.02.02.

⁴⁸ 1517.02.03.

COSTIN FENEȘAN

Blandrata György fejedelmi orvos és tanácsos erdélyi birtokviszonyai

Blandrata György, a fejedelem nagyra becsült orvosa és volt tanácsosa Gyulafehérvár főterén álló házában 1588. április végén vagy május elején távozott az élők sorából. Amennyiben hitelt adunk az egyébként igen jól informált fejedelmi titkár, Gyulaffi Lestár írásának, akkor Blandrata valószínűleg nem természetes halállal halt meg. Gyulafehérváron (rom. Alba Iulia, ném. Weissenburg) az a hír járta, hogy az idős orvost unokaöccse, György (Georg / Giorgio), Alfonso testvérének fia fojtotta meg, aki szemet vetett idős nagybátyja vagyonára, s aki állítólag még a gyilkosság éjszakáján elmenekült.¹ Egy további, ebből az időből származó feljegyzés egyébként azt tudatja velünk, hogy Blandrata a hirtelen bekö-

---

¹ Blandrata születési évét és halálának pontos napját illetően eltér a történészek véleménye; ld. ezzel kapcsolatban Burián Mihály: *Dissertatio historico-critica de duplici ingressu in Transsilvaniam Georgii Blandratae*. Csíksomlyó, 1806. 270–288., és Jakab Elek: *Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez. Keresztény Magvető*, 12. évf. (1877), 1. sz. 3. és 8–9. Blandrata legteljesebb életrajzát véleményünk szerint Antonio Rotundának köszönhetjük in: *Dizionario Biografico degli italiani*, 10. köt. Róma, 1968. 256–264. A születési évet illetően megjegyezzük, hogy Blandrata, akit 1553 augusztusában Bécsben Martinengo ottani pápai nuncius 21. tanúként hallgatott ki Georg Martinuzzi (Fráter György) halálának (1551. december 17.) vizsgálata kapcsán, maga mondta jegyzőkönyvbe, hogy 37 éves. Születési éve ennek megfelelően 1515 második fele vagy a következő év kezdete lehet. Blandrata haláláról Gyulaffi Lestár fejedelmi titkár a következőket írja: „1588. *Moritur Blandrata Albae Juliae mense Aprili, non sine suspicione strangulationis, quod scelus nepoti eius, qui pecuniae eius inhiabat, tribuebant. Et quidem is ea ipsa nocte se subduxit.*” Ld. Szilágyi Sándor: *Gyulaffi Lestár történeti maradványai. Történelmi Tár*, 1893. 120–121. Meglehetősen fantáziadús körülményeket fabulál Georg Soterius, aki ugyancsak Blandrata erőszakos halála mellett érvel, dátumként 1588. május 5-ét nevezve meg. A következőt írja: „*Quemadmodum scientia theologica summo ei incommodo fuit, ita medica ars vitam ei ademit. Cum enim fratris sui filius ex eo percontaretur, qua ratione facillime homo ex hac vita tolli posset, quin signa violentiae apparent, respondit ei: »Si longo arena pleno sacco homo supine decumbens in orificio stomachi percuteretur, suffocatum iri.« Artem hanc diabolicam in magistro suo tentavit anno 1588 die 5-a Maii, dum esset annorum 84 (sic!).*” Ld. Burián Mihály: *Dissertatio historico-critica* i. m. 274–275. Ily módon Blandrata halálának napja meglátásunk szerint az április második fele és május 5. közötti időintervallumba kell, hogy essen. Ld. erről Jakab Elek fejtegetéseit is: Jakab Elek: *Néhány adat* i. m. 10.

vetkezett halála előtti napon még egészséges volt.² Sőt mi több, az idős úr még minden bizonnyal az orvosi műhiba miatt nemrég ellene emelt vád felkavaró hatása alatt állhatott. 1588. március 25-én ugyanis Blandrata kifogással élt a gyulafehérvári káptalan előtt két tanú, Váradi Pál és Thömösváry István (mindketten a nagyfejedelmi kancellária irnokai) hamis vallomása ellen abban a perben, amelyet a Thorny(ai)nak felírt gyógyszerek ügyében Ravazdy György, az elhunyt Thorny(ai) Tamás Zsigmond fia³ és Borbély Gáspár nemesek indítottak ellene. A tanúk ugyanis azt állították, hogy Blandrata Borbély közvetítésével „*dicto Thomae Thorny opium administrasset aut ullam adhibuisset mixturam illi mitridatico, quod ipso pro somno conciliando recta mensura et iuxta medicam peritiam suam eidem Thomae Thorny exhibendo per praefatum Casparem Borbely misisset*”.⁴ Lehetséges, hogy Blandrata részint a vád nyomasztó hatása, részint magas életkora miatt határozta el, hogy papírra veti végrendeletét.⁵ Már 1588. április 1-jén rendelkezett gyulafehérvári házában a megmaradt vagyona sorsáról. Általános örököséül (*universalis et perpetuus haeres*) unokaöccsét, Alfonso testvéreinek gyermekét, Györgyöt jelölte meg azzal az egyértelmű kötelezettséggel, hogy unitárius hitvallását nem adhatja fel. Abban az esetben, ha György mégis áttérne a katolikus hitre, úgy örökösödési jogát elveszítené, amely ezt követően egy meg nem nevezett, fiatalabb testvéreére szállna át. Gálfi János főudvarmestert és Kovacsóczy Farkas főkancellárt, valamint Báthory Zsigmond kormányzó fejedelmet arra kérte, hogy György unokaöccsét az örökséggel kapcsolatos valamennyi kérdésben támogassák. Sajátos módon Blandrata György végrendeletében csupán az ingóságokról beszél és egyetlen szóval sem említi – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – lehetséges földbirtokait. Az idős úr végakaratóban öt kötelezettség teljesítését határozta meg. A fiatal Báthory Zsigmond fejedelemre hagyta teljes könyvtárát a lutheri és az orvosi könyvek kivételével, melyek a fejedelmet Blandrata szerint amúgy sem érdekelnék. A fejedelem emlékül még két aranyozott ezüstserleget, két alabástrom gyertyatartót és egy kalcedónból készült sőtartót kapott. Ghiczy János erdélyi helytartó számára Blandrata két lándzsát hagyott örökül egy tokban, egy aranyozott vasból készült olasz pajzsot, valamint egy aranyozott vasból készült olasz sisakot és egy lőfegyvert. Gállfi János főudvarmesternek egy aranyozott ezüstdíszat adományozott a lova számára. Kovacsóczy Farkas főkancellárra örökül hagyta könyveit az orvoslás, a sebészet és a bonctan területéről, valamint Luther és mások teológiai könyveit. Ezt egészítette még ki egy három marka súlyú ezüst sőtartó. Jóbarátjára, Huet (Süvegh) Albertre, a nagyszabeni királyi bíróra 12 darab négy marka súlyú új ezüstkanalat, egy aranyozott ezüsttel díszített lengyel szablyát és két nagy, 20 aranyguldent érő aranypénzt hagyományozott. A cselédlány, Katalin számára Blandrata ötven, Huet Albertnél található

² 1588-ban az ellenreformáció érdekében Erdélyben és Lengyelországban tevékenykedő Leonardus Rubenius ugyanis a következőket írja Blandrata halálának körülményeiről: „*Blandrata, cui cum sano ante aedes eius affuissem, subito extinctus est. Utrum à Satana, an ab affine? Toto quo fui in Transsilvania tempore, sub iudice lis fuit.*” Ld. Burián Mihály: *Dissertatio historico-critica* i. m. 287.

³ Thornyai Tamás Karánsebes és Lugos bánja volt 1577. szeptember 13-tól 1585. február 6-ig. Ld. Dragoș Țigău: *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora* (I). *Studii și materiale de istorie medie*, 16. évf. (1998), 240.

⁴ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kolozsvár. 2006. (Erdélyi történelmi adatok, VIII.1), 535 sz., 201.

⁵ A szöveget ld. Jakab Elek: *Néhány adat* i. m. 21–24. munkájában jelentette meg, és pedig a Kemény József gróf okiratgyűjteményében található dokumentum alapján.

ezüstguldent hagyott örökül. Külön jegyzék tartalmazta a házban és a háztartásban lévő vagyontárgyakat, amelyeket Blandrata unokaöccse, György örökölt: a maradék pénzt, gyűrűket, ruhákat, bőrholmikat, lovakat, szőnyeget, fegyvereket, szerszámokat, konyhai edényeket, búzát, szénát, bort, zabot, ingeket, terítőket, ládákat stb.

Az a tény, hogy Blandrata az unokaöccsét 1588. április 1-jén végrendeletileg általános örökösévé tette meg, azt feltételezi, hogy utóbbinak aligha lehetett indítéka arra, hogy nagybátyja életét erőszakkal kioltsa, már csak azért sem, mivel Blandrata idős és alighanem törekeny ember volt. Ezért aztán nem meglepő, hogy az idős úr vélt gyilkosaként Gyulafehérváron ünnepélyes keretek között lépett elhunyt nagybátyja örökébe. Ha akár egyetlen megbízható bizonyíték lett volna arra nézve, hogy a fiatal Blandrata megölte nagybátyját és jóakaróját, akkor bizonyára nem jelent volna meg ilyen rövid időn belül Gyulafehérvárott. Így még 1588. május 21-én aláírt egy nyilatkozatot,⁶ amelyben megjegyezte, hogy „*piae memoriae observandissimus [Georgius Blandrata] proximis diebus e vivis fuit sublatus isque in testamento suo, quod ante obitum commune rerum omnium suarum haereditatem ea lege [me] constitueret, ut in fide et religione christiana ac evangelica, quam abdicato semel papatu amplexus sum, constanter perseverem*”. A végrendeletben előírányzott záradék alapján az ifjabb Blandrata György arra kötelezte magát, hogy hitvallását élete végéig nem változtatja meg, egyébként „*paratus sum poenam eam in testamento expressam subire, nempe ut omnibus facultatibus à dicto patruo mihi relictis fratri meo illico cedam*”. Földbirtokról vagy házokról a végrendelethez hasonlóan ebben a nyilatkozatban sem esik szó, csak az „*omnibus facultatibus*” kerül megemlítésre.

Nos, melyek voltak hát Blandrata György tényleges birtokviszonyai az Erdélyben töltött rövidebb (1544–1551) és a hosszabb (1563–1588) időszakban? Mint tekintélyes orvost,⁷ később mint János Zsigmond és Báthory István személyes tanácsadóját, mint politikai közbenjárót és diplomatát, valamint a felbolydult Erdély felekezetei között ügyesen közvetítő személyt a felsőbbség egészen biztosan gazdagon jutalmazta, akár különböző pénzadományokkal és más értékekkel, akár különböző földbirtokok ajándékozásával. A következőkben a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján ez utóbbi kérdéssel kívánunk foglalkozni.

Blandrata első erdélyi korszakából (1544–1551) nincs tudomásunk arról, hogy Izabella királynő orvosát és tanácsadóját ingóságokkal vagy földtulajdonnal ajándékozta volna meg, jóllehet Blandrata a folyton változó körülmények között is hűségesen kitarított úrnője mellett. Elkísérte Kassára, Lengyelországba, Opelne és Ratiborba, majd ismét Lengyelországba; 1552-ben Izabella királynő megbízásából kényes diplomáciai tárgyalásokat folytatott I. Habsburg Ferdinánddal. Mindössze annyit tudunk, hogy Ferdinánd annak idején

⁶ A szöveget először Burián Mihály: *Dissertatio historico-critica* i. m. 276–277. jelentette meg az annak idején a gyulafehérvári kanonoki archívumban található eredeti alapján. Andrei Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. 3. köt. Bukarest, 1931. Nr. 80, 133–134. A szöveget egy magyarországi magángyűjteményben található dokumentum alapján publikálta.

⁷ Blandrata Montpellier-ben, Paviában és Bolognában tanult orvostudományt. Megjegyzendő még, hogy Blandrata 1539-ben Strasbourgban *Gynaecorum ex Aristotele et Bonaciolo à Georgio Blandrata, medico Subalpino, noviter excerpta de fecundatione, gravitate, partu et puerperio* címmel megjelent könyvét Bona Sforza lengyel királynőnek és Izabella lányának, jövendő magyar királynőnek ajánlotta. Ez a gesztus minden bizonnyal hozzájárult első erdélyi meghívásához (1544).

megajándékozta Blandratát.⁸ Mindazonáltal úgy tűnik, hogy azok a pénzadományok, amelyeket Blandrata a diplomáciai tevékenységéért kapott, ahogyan orvosi honoráriumai is, anyagi biztonságot teremtettek a számára. Miután átmenetileg Bécsben (1553), Paviában (1554–1556), Genfben (1556–1558), valamint 1558 novemberétől Lengyelországban tartózkodott, 1559 júniusában rövid időre visszatért Erdélybe, hogy a haldokló Izabella királynőnek (aki 1559. szeptember 15-én hunyt el) orvosi segítséget nyújtson. 1563 szeptemberében azután János Zsigmond, a megválasztott magyar király, aki már az 1544–1551 közötti időből jól ismerte Blandratát, meghívta őt Erdélybe, hogy legyen háziorvosa és belső tanácsosa. Ebben az időben Blandrata komoly befolyást gyakorolt János Zsigmond (főként felekezeti vonatkozású) bel- és külpolitikájára. A fejedelem képviseletében Blandrata részt vett a nagyenyedi (rom. Aiud) egyházi zsinaton, melyen kiegyezést kellett elérni a lutheránus és kálvinista hittestvérek között. Blandrata tekintélye napról napra nőtt. Erről az olasz kapitány, Giovanandrea Gromo, aki éppen akkor látogatott el Erdélybe, 1564. december 19-én a következőket írja: „*Giorgio Blandrata, phisico da Saluzzo, nella cui medicinal arte tanto Sua Maestà [azaz János Zsigmond] confida, che l’ha fatto il più secreto consigliere che habbi.*”⁹ Ennek a magas méltóságnak köszönhette Blandrata első – számunkra fennmaradt – ajándékbirtokait Erdélyben. 1564-ben vagy 1565-ben¹⁰ János Zsigmond háziorvosának és belső tanácsosának adományozta Magyar Cserged (rom. Cergău Mare, Alba megyében / Fehér megyében), Bolgár Cserged (rom. Cergău Mic, Alba / Fehér megyében) és Keresztényfalva (rom. Cristian, ném. Großau; Sibiu / Szeben megyében) birtokait – valamennyi Alsó Fehér (ném. Unter Albensers) vármegyében volt található.

Ezeket a birtokokat a kolozsvári erdélyi országgyűlés más javakkal együtt az 1556. november 15-én hozott határozatával vette el (szekularizálta) a gyulafehérvári káptalantól, János Zsigmond pedig hűséges munkatársának ajándékozta azokat. A már említett Giovanandrea Gromo azt is tudni véli, hogy Blandrata ezzel egy időben valószínűleg Kisfalud birtokát (rom. Micești, jelenleg közigazgatásilag Alba Iuliahoz / Gyulafehérvárhoz tartozik)

⁸ Ld. Blandrata 1551. július 25-én kelt kézírásos levelét Ferdinándhoz (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Hungarica, Fasc. 58, Konv. 3, fol. 94-95.):

„*Serenissime ac invictissime rex, domine et domine semper clementissime, post obsequiorum meorum fidelium perpetuam commendacionem.*

Torquem ducentorum aureorum et praeterea annuales centum nomine Maiestatis Vestre michi dono dedit illustrissimus dominus Jo(annes) Baptista Castaldus, generalis in hoc regno Maiestatis Vestre Serenissime, vir certe integerrimus, iudicio et ingenio felicissimus, qui vnicus inter arduas difficultates et miram gentem facilius aspirare et evadere poterit, cum dignoscatur verus et adamantinus Hungarorum malleus. Hoc regio et amplissimo munere favor et benignitas Maiestatis Vestre Serenissime longe fuit gratior, quod me in visum literis clementissimis dignata sit. Hanc ego non exiguam gratiam auro vel argento non fovebo, sed fide et offitiis fortius alam ac igam interim eovsque fructum aliquem mee servitutis non presentiet. Ceterum, cum priora nostra non displicuerit, nunc quoque aliquod numismata selecta mittimus, quamquam copiosissimam intelligamus esse M(aiestati) V(estre) Ser(erenissime). Sunt 20 argentea et cuprea aliquod, vti iudicia sinceritatis mee hec paucula eo animo quo priora intueri dignabitur. Et Deus fortunam invictam Maiestati Vestre Serenissime reddat. Ex Colosvar, die 25. Julii 1551.

M(aiestatis) Vestre Serenissime humillimus servitor Georgius Blandrata.”

⁹ Andrei Veress: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Bd. 1. Bukarest, 1929. Nr. 312, 256.

¹⁰ Az ajándékozási okirat sajnos nem maradt fenn, ld. Jakab Elek: Nehány adat i. m. 15.

is megkapta.¹¹ Nagy a valószínűsége, hogy mindez jutalom volt azokért az érdemekért, amelyeket Blandrata a nagyenyedi egyházi zsinat elnökeként (1564) szerzett. Csakhogy Blandratának nem sokáig voltak tulajdonában ezek a javak. 1573. május 29-én Magyar Cserged, Bolgár Cserged és Keresztényfalva birtokait tekintélyes összegért, 6000 guldenért eladta Báthory Kristófnak, Bihar akkori főispánjának és Nagyvárad várkapitányának, Erdély jövődjé fejedelmének.¹² Az eladás okát Blandrata sürgős anyagi szükségletei magyarázzák, amelyeket azonban közelebbről nem neveznek meg. Hogy jövedelmezőbb birtokot szerezhesen, Blandrata 1575. február 16-án 3000 guldenért Kisfalud birtokát is eladta Berzeviczy Mártonnak, az akkori fejedelmi tanácsosnak és titkárnak.¹³ Egyébként az unitárius hitű ügyes olasz kiválóan értett ahhoz, hogy mecénása, János Zsigmond halála (1571. március 10.) után is nélkülözhetetlenné tegye magát a római katolikus Báthory István fejedeleme, János Zsigmond követője számára. A tordai erdélyi országgyűlés által 1572-ben a négy elfogadott hitvallás (római katolikus, lutheri, kálvini és unitárius) számára meghirdetett vallásszabadság következtékppen Blandrata helyzetét még inkább megszilárdította. Továbbra is volt bizonyos befolyása Báthory István Habsburg-kapcsolatára 1573-ban, de csillaga igazán csak 1575 nyarán és késő őszén ragyogott fel. Amikor Bekes (Békés) Gáspár, aki a Habsburgok és különböző erdélyi hívei támogatásával 1575 kora nyarán a fejedelmi koronát magának szerette volna megszerezni, és a kerelőszentpáli (rom. Sânpaul) csatában (július 8.) Báthory csapataitól megsemmisítő vereséget szenvedett, Blandrata hű maradt urához, majd ezt követően ügyes közvetítőjének bizonyult. 1575 októberében és novemberében az olasz Varsóban időzött, abból a célból, hogy a lengyel országgyűlésben előmozdítsa Báthory István megválasztását Lengyelország királyává. Ténykedését fényesen megkoronázta Báthory lengyel királlyá választása 1575. december 14-én. Nem is kellett sokáig várnia a győztestől kapott jutalomra. Az újdonsült lengyel király erdélyi vajda (fejedeleme) minőségében a Saluzzóból származó hűséges Blandrata Györgynek még 1576. január 17-én az „Orvostudomány doktora és tanácsosunk” (*doctoris phisici et consilarii nostri*) címet, örökösének pedig a gyulafehérvári megyében a teljes szász birtokot, Szászbuzdot (rom. Buzd; ném. Bussd; jelenleg Sibiu / Szeben megyében Brateiu községhez tartozó település) ajándékozta. A birtok hajdan a kápolnai Bornemissza Boldizsáré volt, akitől azonban, mivel Békés Gáspár követője volt, az 1575. július 25-i kolozsvári országgyűlés határozata alapján elkobozták azt.¹⁴ Még ugyanezen a napon (1575. január 17.) Báthory megbízta a kancellária két írnokát (Kolosvári Jánost és Balasfi Jánost), valamint további négy nemesembert (Springi Járj Mihályt, Kisenyedi Veres Menyhártot, Gáltövi Balázst és Pokafalvi Kemény Jánost), hogy Szászbuzdot Blandrata birtokába adják.¹⁵ 1576. február 18-án értesítették Báthoryt, hogy a megbízást ellenállás nélkül végrehajtották.¹⁶ Hogy új birtokában biztos lehessen, Blandrata a lengyel királytól és erdélyi vajdától a birtokbavétel megerősítését kérte és ezt 1576. március 13-án meg is kapta.¹⁷

¹¹ Uo. 15–16.

¹² Uo. 16.

¹³ Uo. 17.

¹⁴ Az ajándékozási okirat szövegét ld. Andrei Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. 2. köt. Bukarest, 1930. Nr. 75, 96–98.

¹⁵ Ld. 1. sz. okirat a Függelékben.

¹⁶ Ld. 2. sz. okirat a Függelékben.

¹⁷ Ld. 3. sz. okirat a Függelékben.

Blandrata megtartotta befolyását Báthory István fivérénel, a szigorúan katolikus Krisztofálnál is, aki Istvánt erdélyi vajdaként követte. Mindazonáltal az ingatag olasz nem csak azt tartotta helyesnek, hogy végleg magára hagyja Dávid Ferencet, közeli barátját és unitárius hittestvérét, hanem álnok módon még annak elítélésében és várfogságra vetésében is közreműködött (1579). Ezért a fejedelemtől azonnal meg is kapta jutalmát. 1580-ban Báthory Kristóf a továbbörökítés jogával neki ajándékozta a teljes kajantói birtokot (rom. Chinteni, Cluj / Kolozs megyében) Kolozs vármegyében, valamint, igaz csak élethosszig, Tiburcz (rom. Tibru, Cricău községhez tartozó falu Alba / Fehér megyében) és Bogártelke (rom. Băgara, Aghireșu községhez tartozó falu Cluj / Kolozs megyében) egyik felét. Mindhárom birtok egykor a kolos-monostori (rom. Cluj-Mănăștur) konvent tulajdona volt és még Izabella királynő és János Zsigmond korában kerültek a fejedelmi kincstár tulajdonába. Báthory Kristóf emellett arra is feljogosította Blandratát, hogy ezeket a birtokokat 2600 aranyguldenért eladja Belső-Szolnok vármegye fejedelmi tanácsosának és főispánjának, Lónyai Kendi Sándornak.¹⁸

Blandrata utolsó éveiben teljesen visszavonultan élt. Unitárius hittestvérei, azaz Dávid Ferenc hívei, nem bíztak benne és kerülték őt. Olyan hamis híresztelések is felröppentek, hogy az olasz állítólag kapcsolatot teremtett azokkal a jezsuitákkal, akiket Báthory Kristóf hívott meg Erdélybe, s áttért a katolikus hitre. Sőt azt is terjesztették, hogy az olasz kifejezte azon kívánságát, miszerint vissza kíván térni Itáliába (Bolognába).

A fentebb már említett birtokokon kívül Blandratának további földbirtokai is voltak Erdélyben, de ezek megszerzésének körülményei és időpontjai számunkra nem ismertek. Így 1586-ban egy Gyulafehérváron zajló birtokper során egy bizonyos román jobbágy, Toma Kenéz is szerepel a kihallgatott tanúk között, aki a Blandrata tulajdonát képező Táté faluból (rom. Totoi, Sântimbru községhez tartozó falu Alba / Fehér megyében) származott.¹⁹ Hasonlóképpen birtokolt Blandrata, még halála évében is, egy kaszálót Gyulafehérvár közvetlen közelében.²⁰ Nagyenyeden (rom. Aiud, ném. Großenyed) Blandratának szép kőháza volt, melyet Cratter Lukácstól és feleségétől vásárolt, hogy aztán egyik rokona ott lakhasson. A rokon halála után Blandrata a házat annak érdekében, hogy a fenyegető pusztulástól megóvja, 1581. március 5-én 290 guldenért eladta Mészáros András nagyenyedi lakosnak.²¹ Végül Blandratának volt egy további kőháza is, éspedig Gyulafehérvár főterén, amely fejedelmi ajándékként került tulajdonába. Blandrata halála után örökösei vették át, akiktől azután Báthory Zsigmond fejedelem váltotta ki a házat egy bizonyos pénzüsszegért. 1591. április 18-án a fejedelem a házat egy másik olasznak, Simone Gengának ajándékozta, aki építész volt és különböző katonai építmények kapcsán jó szolgálatokat tett számára.²²

Végül még egy kérdésre keressük a választ: vajon azon a napon, amikor Blandrata az utolsó akaratát papírra vetette (1588. április 1.), volt-e még más ingatlannak is birtokában a gyulafehérvári házon és a közvetlenül a város mellett található szántón kívül? Vajon azzal a titkos gondolattal tette-e pénzzé minden további földbirtokát, hogy visszatérjen Itáliába? Erre csak további levéltári adatok segítségével adható világos válasz.

¹⁸ Jakab Elek: Nehány adat i. m. 18.

¹⁹ Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Nr. 472, 179.

²⁰ Báthory Zsigmond király könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó. Kolozsvár, 2005 [Erdélyi történelmi adatok, VII. 3], 855 sz. 248.

²¹ Uo. 145 sz., 80. és 424 sz. 145. Ld. ugyanacsak Jakab Elek: Nehány adat i. m. 20–21.

²² Uo. 1494 sz. 403.

Függelék

1.

1576. január 17., Gyulafehérvár. Báthory István erdélyi vajda (fejedelem) megbízza Kolosvári Jánost és Balasfi Jánost, kancelláriájának titkárait, valamint Springi Járj Mihályt, Kisenyedi Veres Menyhártot, Gáltóvi Balázst és Pokafalvi Kemény Jánost, hogy a gyulafehérvári vármegye Szászbuзд szász birtokát, melyet kápolnai Bornemissza Boldizsártól annak Bekes Gáspárhoz való ragaszkodása miatt az 1575. július 25-i kolozsvári országgyűlés határozata alapján elkoboztak, az orvostudomány doktora és fejedelmi tanácsos, a saluzzói Blandrata György birtokába adják.

Másolat az 1576. február 18-án kelt, Springi Járj Mihály közjegyző és Kolosvári János fejedelmi írnok által készített okiratban.

STEPHANUS Bathory de Somlyo, vayvoda regni Transsylvaniae et Sicularum comes etc., fidelibus nostris, egregiis et nobilibus Joanni Coloswary et alter Joannis Balasfy, scribis Cancellariae nostrae, de Curia nostra ad id specialiter transmissis, item Michaeli Jary de Spreng, Melchiori Veres de Kysenyed, Blasio Galteowy et Joanni Kemeny de Pokafalwa, salutem et favorem. Cum nos digum et honorificum habentes respectum fidei praeclarae, integritatis et fidelium servitiorum gratuitorumque meritorum fidelis nostri, generosi domini Georgii Blandratae Salussii,²³ doctoris phisici et consilarii nostri, que ipse primum huic regno et serenissimo principi condam Joanni Secundo, Dei gratia electo regi Hungariae etc. piae memoriae, per multos annos ac deinde nobis tum arte sua medica consilioque frugifero, tum vero in obeunda legatione Polonica in comitiis Varsaviensibus, quo amplissimi status et ordines regni Poloniae novi regis creandi causa convenerant, fidelem et promptam operam navantem, exhibuit et impendit, totalem igitur et integram possessionem nostram Saxonicaem *Bwzd* vocatam, in hoc comitatu Albensis Transsylvaniae existentem habitam, quae alias Balthasaris Bornemizza de Kapolna praefuit, sed ex quo idem Balthasar Bornemizza, immemor fidei et fidelitatis suae nobis et huic regno nostro debite, Caspari Bekes, notorio atque proscripto huius regni hosti, vncum aliis complicitibus suis adherens atque factiones et partes eius totis iuribus fovens, cum eodem Caspare Bekes arma contra nos et publicum regni statum sumere veritus non fuisset, ob idque, iuxta fidelium nostrorum dominorum regnicolarum iudiciariam deliberationem in comitiis eorum generalibus ex edicto nostro ad festum beati Jacobi apostoli in anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quinto proxime praeteritum in civitate nostra Coloswariensis celebratis factam, nota perpetuae infidelitatis ac amissione omnium bonorum vncum aliis infidelibus condemnatus, ad nos consequenterque collationem nostram rite et legitime devoluta esse dinsocitur et redacta, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet vtilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis, ad eandem possessionem *Bwzd* de iure et ab antiquo

²³ Így szerepel az okiratban; helyesen: Saluzzii.

spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Geogio Blandratae ipsiusque haeredibus et posteritatibus vniversis, vigore aliarum literarum nostrarum donationalium superinde confectarum et emanatarum²⁴ in perpetuum, salvo iure alieno, dederimus, donaverimus et contulerimus (volumusque eundem)²⁵ in dominium praescriptae possessionis per vos legitime facere introduci. Pro eo fidelitatibus vestris harum serie committimus et mandamus firmiter, ut acceptis presentibus statim simul vel duo vestrum, sub oneribus alias in talibus observari solitis, ad faciem praescripte possessionis Bwzd, vicinis et commetaneis eiusdem vniversis inibi legitime convocatis et praesentibus accedendo, introducatis praefatum Georgium Blandratam in dominium praescriptae possessionis statuatisque eandem eidem suisque haeredibus et posteritatibus vniversis simulcum cunctis suis vtilitatibus et pertinentiis quibuslibet praemissae donationis nostrae titulo (eidem)²⁶ incumbenti perpetuo possidendam si non fuerit contradictum. Contradictores vero, si qui fuerint, evocetis eosdem ibidem contra annotatum Georgium Blandratam ad decimum quintum diem a die huiusmodi contradictionis eorum fiendis computantem in curiam nostram, nostram scilicet in praesentiam, rationem contradictionis ipsorum reddituros efficacem. Et post haec vos huiusmodi introductionis et statutionis vestrae seriem simulcum contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, *vicinorumque*²⁷ et commetaneorum qui praemisse statutioni intererunt nominibus et cognominibus terminoque assignato, ut fuerit expeditum, nobis fide vestra mediante referre vel rescribere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in civitate nostra Alba Julia, decima septima die mensis Januarii, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo sexto.

2.

1576. február 18., Szászbuzd. Springi Járý Mihály mint jegyző és Kolosvári János mint írnök arról számolnak be Báthory Istvánnak, Erdély vajdájának (fejedelemének), hogy Blandrata Györgyöt, az orvostudomány doktorát és fejedelmi tanácsost minden ellenvélemény nélkül a neki ajándékozott Szászbuzd birtok tulajdonosának nyilvánították.

Másolat Báthory István lengyel király és erdélyi vajda (fejedelem) 1576. március 13-án kelt okiratában.

Illustrissimo principi et domino, domino Stephano Bathory de Somlyo, vaivodae Transsylvanensis et Siculorum comiti etc., domino nobis gratiosissimo. Interior vero continens in haec verba sequitur: Illustrissime princeps et domine, domine nobis gratiosissime, perpetuorum fidelium servitiorum nostrorum in favorem Celsitudinis Vestrae humillimam oblationem. Vestra noverit Celsitudo, nos literas eiusdem statutorias et introductorias pro parte generosi domini Georgii Blandratae Salussii, doctoris phisici et consilarii Celsitudinis Vestrae, emanatas nobisque inter alios in eisdem literis nominatim conscriptis

²⁴ A budapesti Gróf Bethlen Archivumban őrzött 1575. január 17-én kelt fejedelmi ajándékozási okiratot Andrei Veress: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. 2. köt. Bukarest, 1930. Nr. 75, 96–98. jelentette meg.

²⁵ Erősen elmosódott szöveg.

²⁶ Erősen elmosódott szöveg.

²⁷ Tévedésből ismételve.

praeceptoriae sonantes et directas, ea qua decuit reverentia et observantia recepisse in haec verba:

[Másolatban következik Báthory István erdélyi vajda 1576. január 17-i okirata.]

Nos itaque mandatis Celsitudinis Vestrae per omnia, ut tenemur, obedire et satisfacere volentes, decima sexta die mensis Februarii ad faciem praescriptae possessionis Bwzd, vicinis et commetaneis vniversis, videlicet prudentis et circumspectis Ambrosio Lucz, iudice regio et Paulo Grocz, iurato oppidi Zeredahely, item providis Laurentio Gezler iudice, Saphirae Moyzyn et Philippo Hor iurato, Valentini Theoreok ex Springh, Oppra Lass iurato praefati Valentini Theoreok et Petro Orbas kenezio, Kathar(inae) (...).erew²⁸, Nicolai Orbay ex Drasso, Petro Prwna iudice, Leonardi Barabassy et Petro Bele iurato Catherinae, Nicolai Hozzwteleky ex eadem Hozzwtelek, generosarum quondam dominarum relictarum, Petro Molis iudice, Joannis Forro, Michaele Zaz iurato, Joannis Ghyongway, Be(nedicti) Berde iudice, Blasii Toldalagi et Krwche Herchye iurato Sigismundi Sarpataky, Lwpw Herchye iurato Francisci Henter ex Kysenyed possessionibus, videlicet commorantibus egregiorum ac nobilium, iobbagionibus (de super)²⁹ pluribus in ibi legitime convocatis et presentibus accedentes, introduximus praefatum Georgium Blandratam in dominium praescripte possessionis Bwzd statuimusque eandem eidem suisque haeredibus et poste (ritatibus vniversis, ibique)³⁰ moram continuam facientes, nullo penitus ibi coram nobis contradictore apparente. Cuiusquidem executionis nostrae seriem, uti per nos est expedita, Celsitudini Vestrae fide nostra mediante rescripsimus (oramusque Deus)³¹ maximus sanam et foelicem ad sua vota diutissime pro conservacione patriae nostrae conservare dignetur. Datum in dicta possessione Bwzd, decima octava die Februarii, tertia videlicet (statucionis nostrae)³², anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo sexto.

Subscriptum erat: Eiusdem Celsitudinis Vestrae fideles servitores Michael Jary de Springh et Joannes Coloswary, notarius et scriba (Cancellariae eiusdem Celsitudinis Vestrae).³³

3.

1576. március 13., Brassó. Báthory István, Lengyelország királya és Erdély vajdája (fejedelme) Blandrata György kérésére átírja és megerősíti Szászbuзд uradalom birtokbaadását utóbbi részére.

Biblioteca Academiei Române București, Colecția Documente Istorice, pachetul CCCII, nr. 24 [A Román Tudományos Akadémia Könyvtára Bukarest, Történelmi okmányok gyűjteménye, CCCII. csomó, 24 sz.]. Eredeti hártyán; a függőpecsét hiányzik és csak a fehér-kék-sárga selyemzsinór maradt meg.

²⁸ A szöveg elmosódott és csaknem olvashatatlan.

²⁹ A rendkívül elmosódott szöveg értelemszerűen kiegészítésre került.

³⁰ A rendkívül elmosódott szöveg értelemszerűen kiegészítésre került.

³¹ A rendkívül elmosódott szöveg értelemszerűen kiegészítésre került.

³² A rendkívül elmosódott szöveg értelemszerűen kiegészítésre került.

³³ A rendkívül elmosódott szöveg értelemszerűen kiegészítésre került.

NOS, STEPHANVS, DEI GRATIA electus rex Poloniae, magnus dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kiouiae, Voliniae, Podlachiae Livoniaeque etc. dominus, princeps Transsylvaniae etc., memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit vniversis, quod pro parte et in persona fidelis nostri, generosi Georgii Blandratae Salusii, doctoris phisici et consilarii nostri, exhibitae sunt Maiestati Nostrae et praesentatae quedam literae (relator)iae³⁴ egregiorum et nobilium Michaelis Jary de Springh et Joannis Coloswary, notarii et scribae Cancellariae nostrae, hominum videlicet nostrorum, in simplici pappiro clause confectae sigillisque eorum vsualibus in cera viridi obsignatae, super legitima (statu)tion³⁵ et introductione dicti Georgii Blandratae eiusque haeredum et posteritatum vniversarum in dominium totalis et integrae possessionis Saxonicalis Bwzd vocatae, in comitatu Albensis Transsylvaniae existentis habite, eundem Georgium Blandratam ex perennali donatione nostra concernentem ad mandatum nostrum, presentibus vicinis et commetaneis, absque ulla contradictione peracta, tenoris infrascripti, supplicando nobis idem Georgius Blandrata humillime, ut nos easdem literas relatorias ratas, gratas et accepta habentes praesentibus nostris verbotenus inseri et inscribi ac in formam nostri privilegii redigi facere dignaremur.

Quarumquidem literarum suprascriptio haec est:

[Itt másolatban következik Springi Jary Mihály jegyző és Kolosvári János írnok 1576. február 18-án kelt okirata.]

Nos, igitur, praemissa humillima supplicatione dicti Georgii Blandratae Maiestati Nostrae modo quo supra porrecta exaudita et faventer admissa, praescriptas literas relatorias omniaque et singula (in eis contenta)³⁶ ratas, gratas et accepta habentes, de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali praesentibus literis nostris privilegialibus inseri et inscribi fecimus, nullo penitus coram praefatis hominibus nostris tempore statutionis sed neque demum coram nobis contradictore apparente. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri, quo hactenus in Transsylvania vsi sumus, munimine roboratas memorato Georgio Blandratae suisque haeredibus et posteritatibus vniversis iurium suorum ad cautelam vberiorum clementer dari duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Brassowiensis, decima tertia die mensis Martii anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo sexto.

Stephanus ppr.

*Mart(inus) Berzeuicei pr.
pro cancell(ario)*

(A tanulmányt németből fordította: Mihály Csilla)

³⁴ A szöveg nagyon elmosódott és értelemszerűen kiegészítésre került.

³⁵ A szöveg nagyon elmosódott és értelemszerűen kiegészítésre került.

³⁶ A szöveg nagyon elmosódott és értelemszerűen kiegészítésre került.

FONT MÁRTA

Szemponatok a 12. század végi *Kijevi Krónika* elemzéséhez

A *Kijevi Krónika*¹ a 15. század elején, a Rusz délnyugati területén keletkezett Ipatyjev Kódex középső része. Az Ipatyjev Kódex három krónikát tartalmaz: a *Povest' vremennyh let* (PVL)² egyik szövegvariánsával, az ún. harmadik redakcióval kezdődik, folytatása a *Kijevi Krónika*, harmadik része pedig a 13. századot áttekintő *Halic–Volhíniai Krónika*.³ A *Kijevi Krónika* az 1118. évvel kezdődik és 1198/1199-as események leírásával ér véget. A *Kijevi Krónika* megjelölés viszonylag újkeletű, korábban rendszerint az orosz elnevezés alapján (Киевская летопись) évkönyvnek nevezte a szakirodalom. Az 'évkönyv' a szláv 'letopis' szó szerinti fordítása, viszont a szöveg tartalma szerint inkább 'krónika', noha kétségtelenül vannak annalsztikus tömörségű rövid részei.⁴ Újabban ennek megfelelően kezdi használni a 'krónika' megjelölést a történeti szakirodalom, annak ellenére, hogy a középkori szláv nyelvi közegben 'krónikának' a másutt keletkezett (pl. bizánci görög és a

---

¹ Korábban, a szövegből szemelvényeket magyarra fordítva az 'évkönyv' megjelölést használtuk, az orosz 'letopis' (летопись) szó szerinti fordításaként. Ld. Font Márta: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11.). Miután a német és angol nyelvű szakirodalom legújabbban a „krónika” (Chronik, Chronicle) megjelölést alkalmazza, a továbbiakban mi is ezt használjuk.

² Legutóbbi kritikai kiadása: *Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии: Лихачев, Дмитрий С. ред. Адрианова-Перетц, Варвара П. Санкт-Петербург, 2007*³; német nyelven: *Die altrussische Nestorchronik*. hrsg. von Trautman, Reinhold. Leipzig, 1931.; *Die Nestor-Chronik*. hrsg. Tschizewskij, Dmitrij. Wiesbaden, 1969. (Slavistische Studienbücher VI.); magyar fordítása: *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. ford. Ferincz István. Kommentárok: Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia, Polgár Szabolcs, Zimonyi István. Tanulmányok: Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia. Szerk. Balogh László és Kovács Szilvia. Bp., 2015. (Magyar Östörténeti Könyvtár 30.)

³ Legújabb kritikai kiadása: *Crónica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana)*. izd. Dąbrowski, Dariusz et Jusupović, Hadrianus adiuvantibus Juriewa, Irina–Majorow, Alexandro–Wiłkuł, Tatiana. Kraków–Warszawa, 2017. (Monumenta Poloniae Historica. Nova Series t. XVI.)

⁴ A terminológia problémáiról ld. Font Márta: *Problémák és vitás kérdések a keleti szláv krónikák kutatásában*. *Aetas* 29. évf. (2014) 1. sz. 25–40. itt: 28.; Font, Márta: *Die Chronistik der Ostslawen*. In: *Handbuch Chroniken des Mittelalters*, hrsg. von Wolf, Gerhard und Ott, Norbert H. Berlin–Boston, 2016. 805–835. itt: 807–808.

latin nyelvű) narratív forrásokat nevezték.⁵ Az orosz nyelvű szakirodalomban megtalálható a *Kijevi Szvod*⁶ terminus technicus is, amely egyrészt arra utal, hogy nem önálló formában fennmaradt szövegről van szó, másrészt kifejezi a szöveg kompilált voltát. A középkori krónikák között a *Kijevi Krónika* az alábbi meghatározással szerepel: „*The Kievan Chronicle, by far the most elegant and eloquent as well as the most detailed chronicle of Kievan Rus', focuses on the deeds of the house of Volodimer Vsevolodovic Monomach and its struggle for Kiev and supremacy in Rus'. Its principal protagonists are Volodimer's grandsons Iziaslav and Rostislav and their sons. It is believed that the Kievan Chronicle also absorbed parts of other local traditions, among them those of Chernihiv and Galicia. The Kievan Chronicle ends with the ceremonial oration of St. Michael's father superior Mose on the occasion of the construction of a wall in the monastery sponsored in 1198 by the prince of Kiev Rjurik Rostislavič.*”⁷

A *Kijevi Krónika* szövege az ún. Ipatyjev Kódexcsaládban⁸ maradt fenn (ld. 1. ábra), de egy-egy része utat talált az *Első Novgorodi Évkönyv* (Первая Новгородская летопись младшего и старшего изводов) 12. századi textusába, bővebben – de eltérő terjedelemben – bukkannak fel információi a szuzdali kódexcsalád 12. századra vonatkozó szövegében.⁹ (ld. 2. ábra) A *Kijevi Krónika* hosszú elbeszéléseket tartalmaz a 12. századi magyar vonatkozású eseményekről, éppen abban az időszakban, amikor a magyarországi krónikák igen csak szűkszavúak. Erre a magyar történetírás régen felfigyelt,¹⁰ mégsem mondható, hogy ezek az adatok maradéktalanul utat találtak a magyar medievisztikába. Egyrészt a részletek fordítása nem megoldás, hiszen a tágabb szövegkörnyezet számos esetben más értelmezést tesz lehetővé,¹¹ másrészt a forráskritika eredményeit újra és újra szembe kell állítani a szöveggel.¹² Ezért nem megkerülhető a teljes szöveg fordítása és kommentárokkal való közlése.¹³

⁵ Ld. a Летописи и хроники köteteit, ahol krónikának a bizánci görög és a latin nyelvű elbeszélő forrásokat nevezik. Pl. Летописи и хроники. сб. статей 1973 г. ред. Рыбаков, Борис А.–Буганов, Виктор И.–Пашуто, Владимир Т.–Кучкин, Владимир А. Москва, 1974. 3.

⁶ Гимон, Тимофей В.: К вопросу о княжеских посланиях в Киевском своде (XII в.). In: Восточная Европа в древности и средневековье т. XXX. ред. Мельникова, Елена А. et alii. Москва, 2018. 64–71.

⁷ Tolochko, Olekssiy: Kievan Chronicle. In: Encyclopedia of Medieval Chronicle I-II. Red. Dunphy, Graeme. Leiden–Boston, 2010. I. 820.

⁸ Kloss, Boris M.: Copies of the Hypatian Chronicle and their Textology. *Harvard Ukrainian Studies* 29. évf. (2007) 1–4. sz. 129–147.

⁹ Ld. Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben i. m. 37.

¹⁰ Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916. 77–273.

¹¹ Pl. Hodinka értelmezését III. Béla hadjárataival kapcsolatban korrigálni kellett a teljes szöveg alapján. Ld. Font Márta: Szempontok III. Béla halicsi hadjáratainak kronológiájához. *Acta Historica* 84. sz. (1987) 45–50.; Uő: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 179–180. Hasonló kronológiát állított fel Stephenson, Paul: Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204. Cambridge, 2000. 294–296.; Varga, Gábor: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. München, 2003. 212–216. (Studia Hungarica 49.)

¹² Ez történt a *Kijevi Krónika* egyes részeinek magyar nyelvű újabb közlésénél. Ld. Font Márta: Kijevi Évkönyv. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. szerk. Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) 294–318.

¹³ Ennek megkezdéséhez teremtett lehetőséget a „PTE Történész Kiválósági Centrum 480144” projekt.

Jelen tanulmányban a szöveg vizsgálatának egy olyan kvantitatív elemzését kívánjuk elvégezni, mint a PVL esetében is tettük.¹⁴ A PVL esetében – mivel a kommentárok a kész magyar fordításhoz készültek – rendelkezésre állt a magyar szöveg karakterszáma, amely a kvantitatív elemzés alapját jelentette. Igaz, az eredeti és a magyar szöveg között adódhatnak mennyiségi eltérések (az eredeti szöveg nem állt rendelkezésre elektronikus formában), de miután nem a szöveg pontos terjedelmét akartuk meghatározni, hanem az egyes részek arányaira fordítottunk figyelmet, az eredeti szöveg és a fordítás közötti eltérés bizonyosan nem okoz lényeges különbséget. A *Kijevi Krónika*nál az 1962. évi kiadás¹⁵ alapján a szövegoszlopok sorainak számát lehetőleg manuális módon megállapítani, amiből ugyancsak a szöveg arányaira tudunk következtetni. Az egyes oszlopokban a sorok száma eltérő, ezért csak a sorok száma – és nem a közlés idején alkalmazott oszlopokra tördelés – lehetett vizsgálódásunk alapja. Kétségtelen, ez a megoldás nem alkalmas a PVL-lel való összevetésre, erre csak a *Kijevi Krónika* teljes magyar fordítását követően, a karakterszám ismeretében nyílhat lehetőség.

Az egyes évekhez rendelt krónikaszcöveg hosszúságának vizsgálata az alábbi eredményre vezetett.

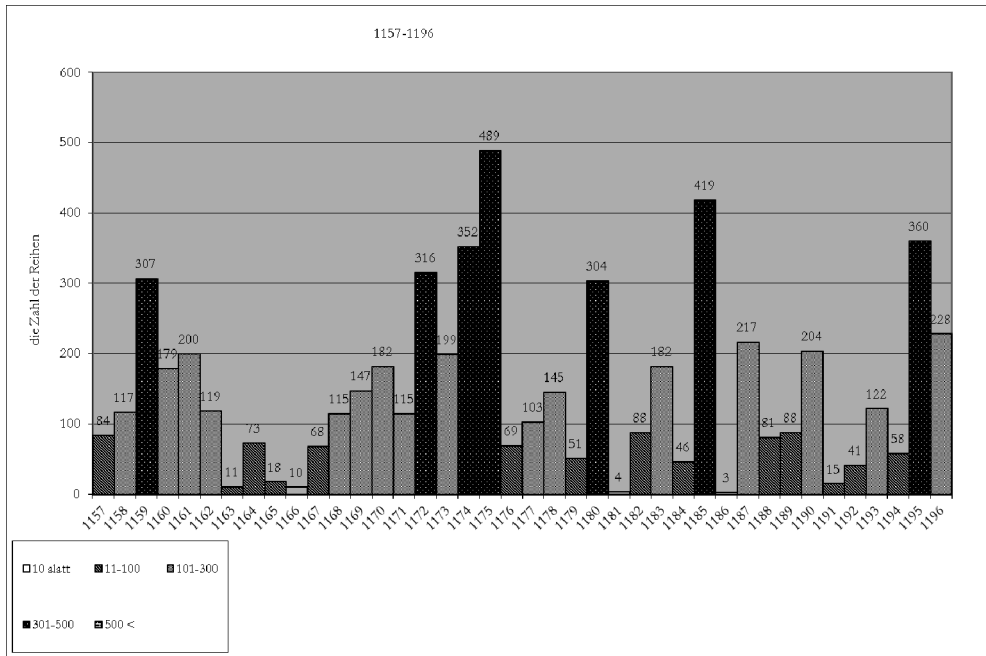
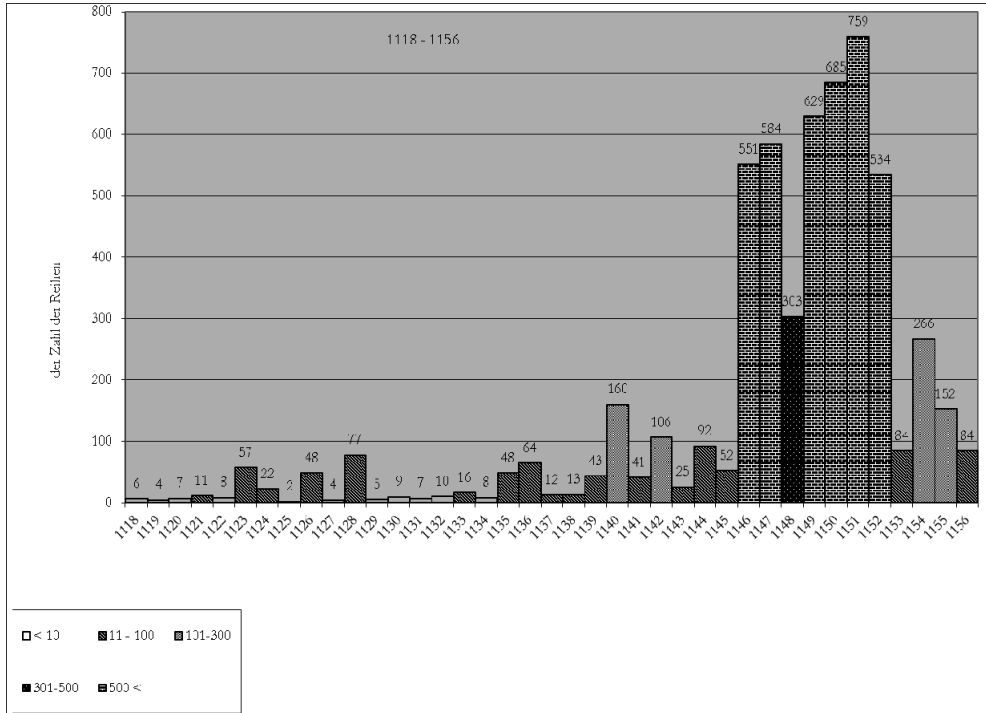
1. táblázat A *Kijevi Krónika* egyes éveihez rendelt sorok száma

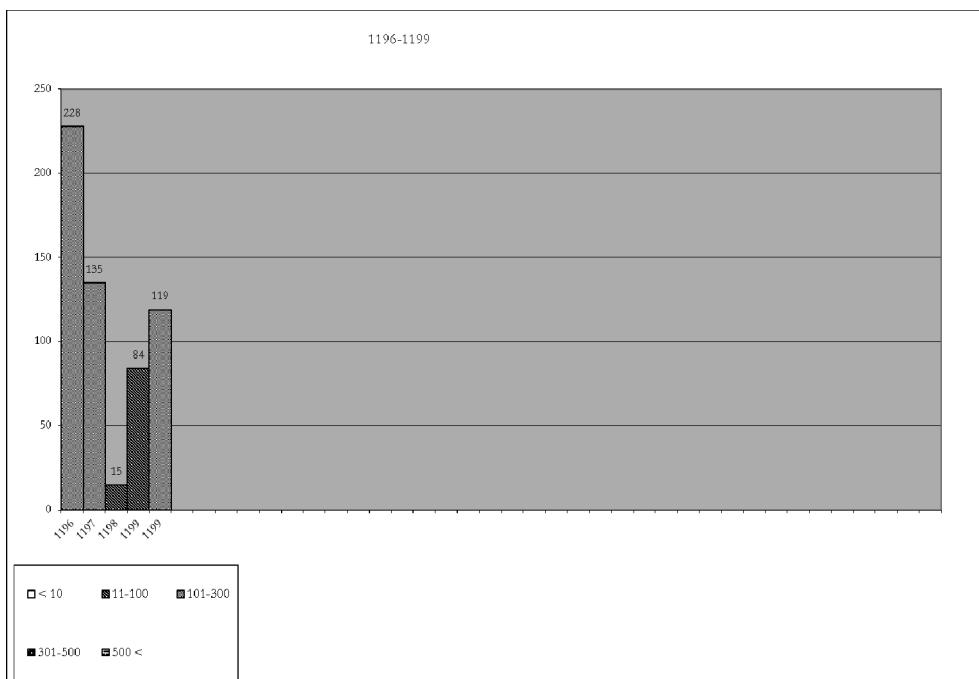
év	sorok száma	év	sorok száma	év	sorok száma	év	sorok száma				
6626	1118	6	6647	1139	43	6668	1160	179	6689	1181	4
6627	1119	4	6648	1140	160	6669	1161	200	6690	1182	88
6628	1120	7	6649	1141	41	6670	1162	119	6691	1183	182
6629	1121	11	6650	1142	106	6671	1163	11	6692	1184	46
6630	1122	8	6651	1143	25	6672	1164	73	6693	1185	419
6631	1123	57	6652	1144	92	6673	1165	18	6694	1186	3
6632	1124	22	6653	1145	52	6674	1166	10	6695	1187	217
6633	1125	2	6654	1146	551	6675	1167	68	6696	1188	81
6634	1126	48	6655	1147	584	6676	1168	115	6697	1189	88
6635	1127	4	6656	1148	303	6677	1169	147	6698	1190	204
6636	1128	77	6657	1149	629	6678	1170	182	6699	1191	15
6637	1129	5	6658	1150	685	6679	1171	115	6700	1192	41
6638	1130	9	6659	1151	759	6680	1172	316	6701	1193	122
6639	1131	7	6660	1152	534	6681	1173	199	6702	1194	58
6640	1132	10	6661	1153	84	6682	1174	352	6703	1195	360
6641	1133	16	6662	1154	266	6683	1175	489	6704	1196	228
6642	1134	8	6663	1155	152	6684	1176	69	6705	1197	135
6643	1135	48	6664	1156	84	6685	1177	103	6706	1198	15
6644	1136	64	6665	1157	84	6686	1178	145	6707	[1199]	84
6645	1137	12	6666	1158	117	6687	1179	51	6708	[1199]	119
6646	1138	13	6667	1159	307	6688	1180	304			

¹⁴ Ld. Font Márta: *A Poveszty vremennyh let* mint történeti forrás. In: Régmúlt idők elbeszélése i. m. 249–278., 260–273.; Uő: *A Poveszty vremennyh let* szerkezete és hitelessége. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 307–325.

¹⁵ Полное собрание русских летописей (PSZRL) II. Ипатьевская летопись. Москва, 1962. Az 1962. évi kiadás az 1908-ban megjelent reprintje. A szöveg ugyanebben a formában jelent meg a későbbi kiadásokban is mutatókkal és új bevezetővel kiegészítve. Ld. Полное собрание русских летописей. II. Ипатьевская летопись (изд.) Клосс, Борис М. Москва, 2001.²

Az 1196–1199 közti évek külön táblázatban szerepeltetését az indokolja, hogy itt a krónikaszcveg évekre bontása eltér az Ipatyjev Kódex a kódexcsalád más tagjaitól (pl. Hlebnnyikov Kódex). Itt kétszer szerepel az 1199-es év, másutt ugyanazt a szöveget az 1198. év alatt összevonva találjuk.

A keleti szláv krónikairás sajátossága a márciusi évkezdet és a Bizáncból átvett időszámítás, amely a „világ teremtésétől” számítja az éveket. A Krisztus születéséhez igazított évszámokhoz képest általában 5508/5509 évnvi eltérés tapasztalható, de előfordulhatnak ettől különböző eltérések is, 5504 és 5011 határok között.¹⁶ Az évek számítási módjától eltérően a Kijevi Rusz krónikairása nem vette át a bizánci időszámításból a szeptemberi évkezdetet, hanem megtartotta a szlávok közt szokásos márciusit. Emiatt az eseményeket kétféleképpen lehetett évszámmal jelölni: vagy a megelőző márciusit, vagy a következőt vették figyelembe, eszerint alakult ki az ultramárciusi (U) vagy márciusi (M) kronológia. A módszer egyrészt megnehezíti a valós időpontok megállapítását, másrészt segítséget jelent a kompiláció különböző helyről származó szövegeinek szétválasztásánál.

¹⁶ Ld. Цыб, Сергей В.: Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет». Санкт-Петербург, 2011. 271–273., 290–293.

2. táblázat A *Kijevi Krónika* szerkezete a márciusi (M) és ultramárciusi (U) évszámítás szerint¹⁷

(Csillaggal jelöltük azokat az eseteket, ahol a perióduson belül eltérések mutatkoznak.)

	a periódus kezdete	a periódus vége	év-kezdet	a periódus				
				összes sora	legrövidebb		leghosszabb	
					év	sorok száma	év	sorok száma
1.	6626 (1118/1119)	6632 (1124/1125)	M	115	1118	6	1123	57
2.	6633 (1125/1126)	6648 (1140/1141)	U	526	1129	5	1140	160
3.	6649 (1141/1142)	6664 (1156/1157)	M*	4947	1143	25	1151	759
4.	6665 (1157/1158)	6685 (1177/1178)	U*	3273	1166	10	1175	489
5.	6686 (1178/1179)	6706 (1198/1199)	M*	3009	1186	3	1185	419

3. táblázat A márciusi–ultramárciusi évkezdet egyes periódusokon belüli eltérései¹⁸

	periódus	sorok száma	eltérés	sorok száma	küzdelem a kijevi nagyfejedelemi címért
3.	6649–6664 M (1141–1156)	4947	6654– 6660 U (1146–1152)	4045	Volhínia /Szmolenszk ↔ Vlagyimir-Szuzdal
4.	6665–6685 U (1157–1177)	3273	6666– 6667 M (1158–1159)	424	Szmolenszk ↔ Csernyigov
			6679– 6682 M (1171–1174)	982	Volhínia ↔ Szmolenszk ↔ Csernyigov ↔ Vlagyimir-Szuzdal
5.	6686–6708 M (1178–1199)	3009	6686, 6688 U (1178, 1180)	449	Szmolenszk ↔ Csernyigov
			6693 U (1185)	419	Igor steppei hadjárata a kunok ellen
			6703 U (1195)	360	Hatalomváltás: Csernyigov → Szmolenszk

¹⁷ Бережков, Николай Г.: Хронология русского летописания. Москва, 1963. 125., 131., 142., 158., 160., 196.¹⁸ Uo. 142., 158–160., 196.

4. táblázat A *Kijevi Krónika* információinak mennyisége az események fő vonala szerint

periódus	évek száma	sorok száma	a szöveg %-a	események
1118–1138	21	438	3,7	Kijevben Vlagyimir Monomach és fiai uralkodnak
1139–1145	7	519	4,3	A csernyigovi ág jut uralomra Kijevben.
1146–1147	2	1135	9,6	A csernyigovi és a Monomah-ág küzdelme
1148–1154	7	3260	27,5	Vlagyimir Monomach fiai és unokái harcolnak egymással Kijev megszerzéséért.
1155–1180	26	4009	33,8	A Monomah unokák vetélkedése és a csernyigoviak sikere
1181–1184	4	320	2,7	Szmlenszk és Csernyigov vetélkedése
1185–1186	2	422	3,6	Kudarccal végződik a csernyigovi Igor hadjárata a kunok ellen.
1187–1190	4	590	4,9	A Monomah-ág Halics megszerzésére törekszik.
1191–1199	9	1177	9,9	Vlagyimir Monomah ükunokája jut uralomra Kijevben.
	82	11870	100%	

A grafikonok és a táblázatok egyaránt azt mutatják, hogy a legtöbb információ a 12. század középső harmadából, az 1146 és 1180 közötti időszakról maradt fenn. Az 1118 és 1199 közötti 82 év felénél is rövidebb periódusáról (35 év az elbeszélte időszak 43%-a) szól a szöveg több mint kétharmada, 70,9%. A megelőző 28 évhez (1118–1145), amely az időtartam 34%-a, a szövegnek mindössze 8%-a tartozik. Az utolsó 19 évre (1181–1199), amely az időtartam 23%-a, a szöveg 21,1%-a esik.

A kijevi hatalomért vívott küzdelem egyre inkább a Monomah-ágon belüli versengéssé vált (ld. 3. ábra), amelyben csak egy-egy alkalommal tudtak sikert elérni a csernyigovi ág képviselői. A 12. század legvégén, a *Kijevi Krónika* keletkezésekor Vlagyimir Monomach dédunokája, Rurik Rosztyiszlavics volt a kijevi nagyfejedelem (1194–1201). A szöveg Rurik dicséretével ér véget, aki falat építtetett a Vydubicsi Szent Mihály kolostor köré,¹⁹ és ez alkalomból egész családjával megjelent a kolostorban szeptember 24-én, Szent Tekla napján. Nem véletlen, hogy Rurik bőkezű volt a monostorhoz, hiszen felmenője, Vszevolod Jaroszlavics alapította a 11. század végén. A vydubicsi kolostor apátja volt Szilveszter, a *Régmúlt idők krónikájának* kompilátora, aki megteremtette Vlagyimir Monomach számára azt a legitimitációt, amely ötvözte a bizánci keresztény szemléletet a pogány, varég hagyományokkal. Az előbbi szellemében ítélte el a krónikás a csernyigovi Oleg fejedelmet, a csernyigovi ág alapítóját, aki rendszeresen felhasználta a pogány kunok haderejét.

A *Kijevi Krónika* ugyanabban a monostorban készült, ahol a *Régmúlt idők elbeszélése* is. Mózes apát épp úgy a Monomah-ág szempontjait érvényesítette a 12. század végén, mint a század elején Szilveszter. Az is egyértelműen kiderül a szövegből – és erre utal maga az elnevezés is –, hogy a Kijevért vívott küzdelem áll az egész textus középpontjában, vala-

¹⁹ PSZRL II. 711–715.

mint a nagyfejedelemséget megszerzett személyek sorsa.²⁰ A 12. század végi krónikás–kompilátor számára is a megtapasztalt jelen és a még frissen élő közelmúlt jelenthette ismereteinek forrását. Ezért érthető, hogy az 1118–1138 közötti időről keveset tudott, emiatt szűkszavú. A század közepének történéseit részletesen bemutató elbeszélésekhez biztosan felhasznált más korábbi írásokat: sok a biblikus tartalmú magyarázat, és rendelkezésre állhattak korábbi feljegyzések. A görögből fordított hronografokból való átvételeket a közelmúltban mutatta ki az ukrán Vilkul.²¹ A 12. század közepén a vlagyimir–szuzdali Jurij Dolgorukij, mint Vlagyimir Monomah legifjabb fia, hosszú küzdelmet folytatott Kijev megszerzéséért. Ennek következménye, hogy a Lavrentyjev Kódex 12. századi részében sok párhuzamos történet olvasható. Kérdés, hogy az északkeleti Rusz krónikása használt-e kijeji szöveget, vagy a kijeji krónikás merített más regionális feljegyzésekből. Az Encyclopedia szócikk szerzője az előbbi mellett foglal állást, az északkeleti Rusz történetírásában „*local recension of Kievan Chronicle*” nyomait látja.²² A Rusz északkeleti régiójában biztosan keletkeztek korai feljegyzések, a Lavrentyjev Kódex krónikacsaládja szövegeiből ki-hámozható. További kérdés a szmolenszki, halicsi és a csernyigovi adatoknak a *Kijeji Krónikába* kerülése: lokális feljegyzések kerültek-e a *Kijeji Krónikába*, voltak-e egyáltalán ilyenek, vagy csak a Kijev körüli küzdelmekben szereplő személyeket követve a kijeji szerző érdeklődése nyomán ebben a krónikában jut szerephez egyes fejedelmek származásának, korábbi uralma helyszínének leírása? A délnyugati Ruszban Halics 1141 után vált regionális központtá, miután Vlagyimirko Volodarevics fejedelem kezébe került több kisebb központ (Peremysl, Tyerebovl, Zvenyigorod), és új székhelyet alakított ki. A lengyel történétíró, Jan Długosz krónikája sok olyan eseményt rögzített, ami máshol nem maradt fenn. Feltételezhető, hogy Halicsban már a 12. században létezett lokális történetírás,²³ ezt valószínűsíti a 13. századi *Halics–Volhíniai Krónika* is. A csernyigovi fejedelemségről a mongol inváziót (1239) követően nincsenek adataink, miután a terület teljesen mongol uralom alá került. Az itteni fejedelmi ág történetét csak a kijeji krónikás interpretálásában ismerhetjük.

²⁰ Legrészletesebb elemzését adja: Goranin, Edward: *Latopis Kijowski 1159–1198*. Wrocław, 1988. (Slavica Wratislaviensis XL, Acta Universitatis Wratislaviensis № 840) 11–50.

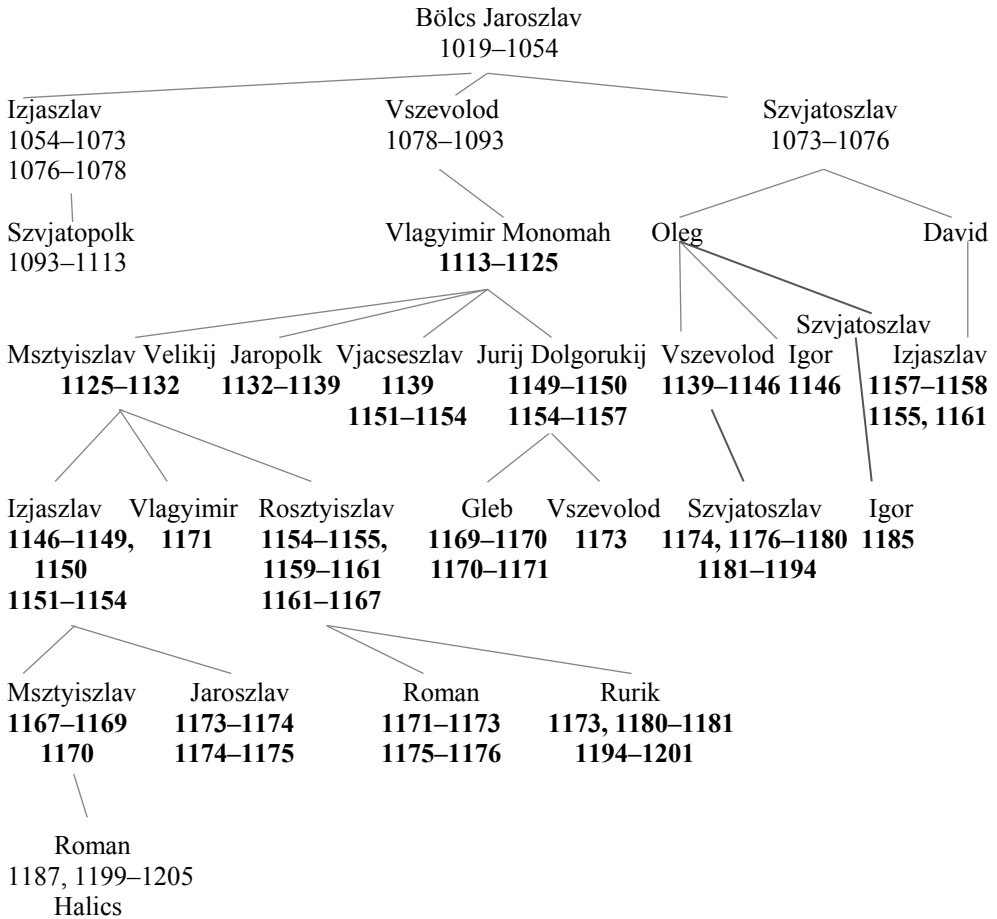
²¹ Вілкул, Татяна Л.: Літопис і хронограф. Студії з текстології домонгольського Київського літописання. Київ, 2015. 240–314.

²² Guimon, Timofej: *Laurentian Chronicle of 1377*. In: *Encyclopedia i. m.* II. 998.

²³ Font Márta: Az „eltűnt” halicsi történetírás nyomai. In: *A pécsi ruszisztika szolgálatában*. Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián–Huszár Mihály–Kolontári Attila. Pécs, 2018. 293–302.

3. ábra A 12. századi kijevi trónharcok szereplői

Félkövér: kijevi nagyfejedelemség időszaka

GÁLFFY LÁSZLÓ

Hallal és borral: városi reprezentáció a Loire-vidéken a 15–16. század fordulóján. Megjegyzések két magyar követség átutazása kapcsán

A városi élet különösen élénk pillanatainak számítottak a régebbi korokban a nagy méltóságok vagy távolabbi területekről érkezett küldöttségek fogadásai. A nagypolitika, reprezentáció, rítusok, játék és ünnep találkozott rövid időre a falak osztotta városi térben. Az alábbi írás ezekből a pillanatokból nyújt egy rövid, szubjektív szemlét a 15. század végi Franciaország központi szerepet betöltő régiójából.

A késő középkori francia városok követségeiről viszonylag bőséges információink vannak. Ismert az is, hogy a követségek gyakran maradtak a tervezettnél hosszabb ideig egy-egy városban, rendkívüli okokból vagy pusztán bonyolultabbá váló küldetésük teljesítése miatt. Ezekben az esetekben sokszor a város maga állta a szállásköltségek és étkezés jelentős részét. A kiadások néha jelentős tételt tettek ki és gyakorta megjelent a városi, vagy akár fejedelmi különadó is egy-egy nagyobb tételt jelentő reprezentatív kiadás esetén.¹ Más alkalmakkor, így az alább részletezett esetben, Angers Jean Binel polgármester (maire) és huszonnégy városatya kötelezettségével 1487 áprilisában néhány nappal a király érkezése előtt vett fel egy nagyobb összegű kölcsönt. A város 24 arany ecu jövedelem zálogba adásával 400 ecuhoz jutott a király fogadására.²

Az ebben az időben Franciaországba látogató magas rangú magyar küldöttségről először Bonfini tudósít.³ Tőle tudjuk, hogy a követséget nagy pompával fogadták Franciaországban, sőt a diplomáciai ajándékok egyes részletei is ismertek. A francia források nem mondanak ellent Bonfini tudósításának, több esetben igazolják azt. Szintén Bonfinitől ismert, hogy Filipec János váradi püspök ezzel a megbízáttal összetett feladatot kapott, melynek egyes szálai Mátyás itáliai politikájához kötődtek, de legfontosabb eleme egy VIII. Károlyal kötött szövetség lett volna a többfrontos harcra kényszerült Habsburg Miksa ellen. A török politikát illetően pedig a püspök azzal a fontos feladattal lett megbízva, hogy rávegye a francia királyt, hogy a török Dzsem herceget átadja Mátyásnak. Nem tekintjük felada-

---

¹ Moeglin, Jean-Marie-Péquignot, Stéphane (szerk.): *Diplomatie et „relations internationales” au Moyen Age (IXe-XVe siècle)*. PUF, Paris, 2017. 425., 444–448.

² Archives Municipales (a továbbiakban A.M.) Angers BB 5 f. 4 r-v.

³ Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Ford.: Kulcsár Péter. Bp., 1995. IV/7. 184–202.

tunknak az alábbiakban a küldetés további politikai és diplomáciai részleteinek kibontását, a téma bőséges irodalma, különösen a mai kutatásban tisztázott részletei, úgy véljük, felmentenek minket, ráadásul a közelmúltban is ezzel kapcsolatban több előadás és publikáció született.⁴

Az említett követség először Bourges-nál tűnik fel a forrásainkban, amit vélhetően oda útban, de legalább egyszer útba ejtett.⁵ Bourges Lyon felől jövet kínál összeköttetést a Loire-vidék irányába, a folyami kanyarulatot levágva egyenesen Tours felé, ugyanakkor ideális megálló az Orléans–Párizs felé haladóknak is.

Ugyan maga Berry nem tekinthető kiemelkedően urbanizált tartománynak, a szakirodalom a 15. század derekát – 1422-től kezdődően – városai aranykorának tekinti.⁶ Bourges egyházi öröksége és vonzereje mindenképp megállásra ösztönözte az utazót. René, Anjou hercege például 1453-ban Provence-ból visszafele jövet áthaladt Bourges-on és az alkalmat felhasználta, hogy megtekintse a Jean de Berry siremlékét befejező műhelyt. Ilyen művet szeretett volna magának ő is.⁷ Tegyük hozzá, Bourges maga már korábban rengeteget profitált Jean de Berry építész páholyának működéséből, valamint a Loire-vidéken berendezkedett királyi udvar közelségéből. Ez a gazdag periódus folytatódni látszott Jacques Cœurnek (kb. 1395–1456) köszönhetően, majd hirtelen véget ért a várost teljesen romba döntő tűzvész miatt 1487. július 22-én.

A magyar küldöttség biztosan az utolsók között volt, amely még épen és virágában látta a várost. Bár a tűzvészben maga a városi levéltár is odaveszett, szerencsére a városi számadások az 1487-es évet utólag, számlák alapján összerakták, így ránk maradt néhány információ a magyarok látogatásáról. A feljegyzésekből kiderül, hogy a város mintegy 20 fontot

⁴ A teljesség igénye nélkül ld. Teke Zsuzsa: Az itáliai államok és Mátyás. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk.: Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp., 1990. 265–266.; Györkös Attila: „Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe.” Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490). *Világtörténet* 5 (37) 2015. 61–78.; Györkös Attila: Prince Djem et les relations franco-hongroises 1486–1490. In: Matthias Rex 1458–1490: Hungary at the Dawn of the Renaissance. Szerk.: Draskóczy István–Horváth Iván et al. Bp., 2013.; E. Kovács Péter: Corvin János házassága és a magyar diplomácia. *Századok* 4 (2003) 955–971.; Ld. még: Vatin, Nicolas: L’Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l’Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480–1522). Louvain-Paris. 188–197.; VIII. Károly török diplomáciájának szereplőihöz ld. Charles Giry-Deloison: Le personnel diplomatique au début du XVIe siècle. L’exemple des relations franco-anglaises de l’avènement de Henri VII au Camp du Drap d’Or (1485–1520). *Journal des savants*, 1987. n. 3–4. 226.; Ld. még emellett: „Hunyadi Mátyás és kora” c. konferencia, 2018. szeptember 20–21., különös tekintettel gondolok itt Györkös Attila és Hélène Huszti témába vágó előadásaira.

⁵ David Rivaud úgy véli, a küldöttség oda és vissza útban is megállt volna Bourges-ban. Ez éppen lehetséges, bár a városi számadáskönyvek ezt nem igazolják feltétlenül. A különböző időpontokban elkönyvelt tételek ugyanis nem követik az utazás kronológiáját. Ráadásul a követség Angers után nem Lyon felé haladt azonnal, hanem Párizsba tett hosszabb kitérőt, onnan pedig csupán októberben, Macon irányába haladt tovább és ért november elején újra Lyonba. Ld. Kalous, Antonín: Itinerar Jana Filipce (1431–1509). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Historica* 34. (2008). 28–29.

⁶ Devailly, Guy: Histoire de Berry. Toulouse, 1987. 155–157.

⁷ Champeaux, Alfred de–Gauchery, Paul: Les travaux d’art exécutés pour Jean de France, duc de Berry, avec une étude biographique sur les artistes employés par ce prince. Paris, 1894. 36.

áldozott különböző édesvízi halak (ponty, sügér stb.) adományozására,⁸ és ugyanígy 20 fontot fehér és könnyű vörös (clair) borokra.⁹ 1487. június 27-én újabb kifizetéssel találkozunk egy helyi kereskedő számára a magyar követségnek adományozott borokról ezúttal csak tíz font értékben.¹⁰ Ezek alapján tehát az itinerárium, illetve az utazáskronológia nehezebben állítható össze, hiszen június elején a küldöttség biztosan Angers-ban tartózkodott. A számlák valószínűleg különböző időszakban lettek kifizetve a városiaknak, de annyi mindenképp kiolvasható belőlük, hogy a magyar küldöttség Angers fele odaútban biztosan útba ejtette Bourges-t, ha van június 9-i dátummal kifizetés egy teljesített szállításra.

Ha áttekintjük a városi számadáskönyveket, jól látszik, hogy Bourges-ban más esetekben sem ritka halak adományozása a városba látogató különböző követségeknek. Halat kapott 6 font értékben látogatásakor (1488) a király főlovásza (grand écuyer),¹¹ a parlamenti jogász,¹² a székeskáptalan doyenje,¹³ Berry királyi bailli-ja,¹⁴ vagy 1499 áprilisában a városba látogató három franciaországi főkapitány közel 20 font értékben.¹⁵

A haladományok tekintetében felmerül a kérdés, hogy milyen ellátottságú területről beszélhetünk. E tekintetben Franciaország nagyon változatos képet mutat. Az utóbbi két évtizedben ugyanakkor a kutatás elmozdult a középkori oklevelek gyakorta tapasztalható általánosságaitól.¹⁶ Jól megfigyelhető, hogy egyes belső területek, mint Berry, egyaránt részesültek az édesvízi halak sokaságából, valamint tengerről érkező vándorhalakból, melyek az Óceántól a Loire-on, majd a Cheren, vagy akár kisebb vizeken akkor még képesek voltak felúszni. A régészet itt egy sor halat tudott beazonosítani¹⁷ és adatai hasznosan egészítik ki az oklevelek információit, amikor a hétköznapi városi élet részleteit is jelzik az egyházi vagy világi uradalmi halászat okleveles anyagaival szemben, amelyek gyakorta megragad-

---

⁸ „*Audit Jehan Penot la somme de vingt livres tournois pour ung présent de poicsson qui a esté donné par la dicte ville aux enbassadeurs du Roy d’Ongrie qui venoient devers le Roy nostre seigneur cesttasavoir (sic!) quator grans carcaulx, douze carpes et quatre perches, quatre bergnetz a brazon et par mandement du IXe jour dudít moys de juing lan dessuscript.*” A.M. Bourges CC 258 p. XII v.

⁹ „*A mestre Jehan Bignoloys la somme de vingt livres tournois pour lachapt dun tonneau de vin blanc et une queue de vin cleret achapté de luy pour donnez et presenté par ladite ville a lambassade de Hongrie..., par mandement le XIIIe jour de 1487.*” A.M. Bourges CC 259 p. XV r.

¹⁰ „*queue cleret... Pierre Sarde bourgeois et marchand demorant a Bourges la somme de dix livres tournois laquelle somme leschevins de ladite ville ont ondonnee luy estre baillee pour lachapt dune queu de vin cleret laquelle a este donnee et presentee pour et ou nom de ladite ville a lambassade de Hongrie pour les causes...*” 1487. jún. 27-én. A.M. Bourges CC 259 f. 15. v.

¹¹ A.M. Bourges CC 259 f. 17 r.

¹² A.M. Bourges CC 263 „dons”

¹³ A.M. Bourges CC 258 f. 12 v.

¹⁴ A.M. Bourges CC 263 „dons”

¹⁵ A.M. Bourges CC 270 „dons”

¹⁶ Ld. Mattéoni, Olivier–Benoit, Paul–Gresser, Pierre (szerk.): *La pêche en eau douce au Moyen Age et à l’époque moderne*. Paris, 2000.; James–Raoul, Daniele–Thomasset, Claude: *Dans l’eau, sous l’eau. Le monde aquatique au Moyen Age*. Presses Universitaires de Paris–Sorbonne, Paris, 2002.; Le Cornec–Rochelois, Cécile: *Le poisson au Moyen Age. Savoirs et croyances*. Thèse de doctorat, Paris–Sorbonne I. Megvédve 2008 októberében.

¹⁷ Fenékjáró küllő, bodorka, compó, kűsz, márna, fejes domolykó, vörösszárnyú keszeg, durbincs és különböző sügérfélék.

nak a pontyok egyedüli említésénél.¹⁸ További kérdés lehet, hogy milyen mértékben képzelhető el tengeri halak jelenléte a partoktól távolabb eső francia területeken. Berry esetében a kutatás elfogadja azt a véleményt, amely szerint nagyjából 150 kilométeres körzetben lehet csupán friss tengeri halakra számítani, ennél távolabb már inkább csak konzervált, vagy szárított formában. Ugyanakkor Querrien maga is elismeri, hogy friss halak beljebb is juthattak, ha megfelelő folyami hálózat segítette szállításukat.¹⁹ Létezik más adat is, amely azt látszik igazolni, hogy a tengerparttól távolabb eső vidékekre is eljutottak értékes tengeri halak, vagy egyéb tengeri zsákmányok. 1370-es években a burgundi hercegi asztralra így jutott bálna, amelyet valószínűleg a flamand partok közelében fogtak.²⁰

Bourges tipikus az a franciaországi város, amely bár nagy folyója nincsen, szinte minden irányból vizet veszik körül, a halászat a 14. század közepe óta a városlakóknak²¹ is engedélyezett. Ismert az is, hogy 1422-től vélhetően éveken át a bourges-i székeskáptalan látta el a királyné, Marie d'Anjou asztralát is halakkal, amiért a palota még 1435-ben is több ezer fonttal adós maradt.²²

Az élelmiszeradományok mellett természetesen más is előkerül a városi számadáskönyvekben, különösen, ha királyi vendégről volt szó. 1488 áprilisában Anne de France több száz font értékű ajándékot kapott a várostól: ezüsttárgyakat, köztük huszonegy márka súlyú ezüstedényt, csészéket és egyéb előkelő edényeket, némelyik szintén több száz fontra árázva, egyenként felsorolva összesen 1307 font értékben.²³ Ez az összeg mindenképp rendkívülinek számít. A városi adományok döntő része 10–20 font között mozgott. A reprezentációra fordított összeg tehát jelentős maradt, de kétségtelen, hogy egyenlőtlen elosztásban. Első pillantásra érdekesnek tűnik, hogy a város a tűzvész után ezt meg tudja engedni magának. Látnunk kell ugyanakkor, hogy a város valóban nem volt irigylésre méltó állapotban és ezt maga az uralkodó is érezte, amikor 11 500 fontos gyorssegítséget adott Bourges-nak.²⁴ Ennek fényében az ajándék is másképp értelmezhető. A rákövetkező évben az 1489-es számadáskönyv az előzőnél már jóval több tételt tartalmaz, de összesen csak 434 font értékben.

Követségünk útja²⁵ tovább rekonstruálható, és jól látható, hogy Bourges-ot követően a Loire felé, Tours-nak folytatta útját. Érkezését itt már megelőzte a király városnak küldött levele.²⁶ Bevonulása valóban ünnepi körülmények között zajlott, érkezésekor, május 24-én,

¹⁸ Querrien, Armelle: Pêche et consommation du poisson en Berry au Moyen Age. Bibliothèque de l'École des chartes, t. 161, 2003.427–432.

¹⁹ Uo. 425.

²⁰ Lestocquoy, Jean: Baleine et ravitaillement au Moyen Age. *Revue du Nord*, t. 30, n. 117, 1948. 43.

²¹ Az ellátás biztosítását mindenestre szélesebb körben kell keresnünk, mint a vadászat esetében. Míg ez utóbbi valóban a lovagi erények és a fizikai rátermettség sajátos kombinációját igényelte, addig a halászatnál lényegesen gyakrabban találkozunk valódi halászok, vagy még inkább egyszerű helyiek, városiakok említésével, sőt ábrázolásaival. Mane, Perrine: Images médiévales de la pêche en eau douce. *Journal des savants*, 1991. n. 3–4, 230–231.

²² Boyer, Hippolyte: Histoire des corporations et confréries d'Arts et Métiers de la ville de Bourges. T. I. Paris–Bourges, 1918. 456–458.

²³ A.M. Bourges CC 259 f. 18 r-v.

²⁴ Rivaud, David: Les villes et le roi i.m. 117.

²⁵ Adataink itt kiegészítik Antonín Kalous itineráriumát. ld. Kalous, Antonín: Itinerar i.m.

²⁶ Rivaud, David: Les villes et le roi. Les municipalités de Bourges, Poitiers et Tours et l'émergence de l'état moderne (v.1440-v.1560). Rennes, 2007. 133–134.

azaz az Úr Mennybemenetelének napján kivonultak a város világi és egyházi előjárói, emellett pedig megszólaltak a város három legnagyobb templomának, a Saint Gatien-katedrálisnak, valamint a Szent Márton- és Saint Julien-apátságoknak a harangjai.²⁷ Az érkezés időzítése aligha véletlen. Tours Nyugat-Franciaország egyháztartományi központja, valamint a királyi udvar kiemelt városa volt korszakunkban. Magyar követség éppen három évtizeddel korábban járt a városban, akkor V. László házasságának ügyében.²⁸ A tartózkodás részleteiről a korábbihoz képest kevesebbet tudunk, de úgy tűnik, hogy a követség több napot tartózkodott itt, vélhetően megvárva a pünkösdöt és csak azt követően indult tovább Angers felé. A városi számadásokból az is ismert, hogy a követség 47 font értékű ajándékot kapott Tourstól.²⁹

A magyar küldöttség végig VIII. Károly nyomában haladt, ám úgy tűnik, jelentős késéssel. A francia király még április 26-án vonult be Angers-ba.³⁰ A város évszázadok óta kulcsszerepet töltött be a francia monarchia Bretagne elleni hadjárataiban vagy a vele szembeni védekezésében.³¹ Nem véletlen, hogy ez esetben is a város vállalta a Bretagne-i hadjáratra tovább haladó király és csapatainak élelemmel való ellátását.³² A népes magyar követség tehát egy ilyen terheket vállaló városba érkezett és kapott elegáns fogadtatást.

Az említett követség az Angers-i városi tanácskönyvek alapján június 8-án, pünkösdöt követő péntek reggel érkezett Angers-ba.³³ Mindez azt feltételezi, hogy bevonulását megelőzően már Angers közelében éjszakázott, az Anjou-i központba való belépése is előkészített volt. A városkönyvek ugyanott megjegyzik azt is, hogy a követséget a magyar kancellár, (tévesen) érsek vezette és az ekkor is elég nagy számú volt, hiszen az Angers-iak szerint mintegy kétszáz lovat hoztak magukkal. A magyar küldöttség ráadásul helyi méltóságokkal is kiegészült, soraik között ott volt a Le Mans-i és a Limoge-i püspök is.

²⁷ „L’ambassadeur du roi d’Hongrie est arrivé en la cité de Tours et sont allés au devant tous les gens d’état de la ville, les gens de l’église sont demourés et la sonnerie a été faite par les trois églises cathédrales et religieuses á savoir Saint Gatien, saint Martin, et Saint Julien.” BNF Anciens Manuscrits Collection Touraine-Anjou (Dom Housseau) t. 13/1 n. 8526.

²⁸ Csernus Sándor: V. László franciaországi követségének forrásaihoz. In: Via Sancti Martini: Szent Márton útjai térben és időben. Szerk.: Tóth Ferenc–Zágorhidi Czigány Balázs. Szombathely, 2016. 165–189.; Györkös Attila: V. László házassági terve. Diplomáciai fordulat 1457-ben? In: Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk.: Györkös Attila–Kiss Gergely. Debrecen, 2013. 271–287. Ennek a küldöttségnek az útvonala is különbözött, mert Burgundiát politikai okokból kerülni kényszerült, így Lotaringia felől érkezett a Loire-vidékre, Orléans-nál. Ld. uo. 280. Ez a kényszer 1487-ben már nem állt fenn.

²⁹ Rivaud, David: Les villes et le roi i. m. 134.

³⁰ A.M. Angers BB 5 f. 8 v.

³¹ Gálffy, László: Angers aux XIIIe siècle. Développement urbain, structures économiques et sociales. Maulévrier, 2013. 34., 55.

³² A.M. Angers BB 5 f. 17–18.

³³ A.M. Angers BB 5 f. 25. A követség történetével először Anjou neves történész-levéltárosa, Paul Marchegay foglalkozott: Marchegay, Paul: L’ambassade hongroise à Angers en 1487. In: Uő: Notices et documents historiques. Angers, 1857. 15–24. Magyar részről Simonyi Ernő, majd Berkovits Ilona publikált először a témában. Simonyi Ernő: Magyar követség Franciaországban 1487-ben. Az Angers-i Mairie emlékiratai után. Magyar Történelmi Tár XIII. (1867) 215–219.; Berkovits, Hélène: Une ambassade hongroise en France: 1487. *Revue d’histoire comparée*, VII. n. 2 (1948). 242–253. Marchegay és Simonyi publikációinak problémája ugyanakkor, hogy nem tartalmazzák a pontos levéltári jelzetet, ezért azt érdemes eredetiben is áttekinteni.

A város néhány nappal korábban értesült a küldöttség érkezéséről, részben egy királyi levél útján, melyben a Bretagne-i hadjáraton lévő francia uralkodó lavali táborából kérte, hogy Angers megfelelően fogadja a követséget. Érkezésüket megelőző napon pedig a magyarokkal úton lévő Le Mans-i püspök értesítette a várost, vélhetőleg futár révén, hogy készüljön a fogadásukra. A város pedig kétszázával vágta a tyúkokat, galambokat és nyulakat, százával az egyéb vízimadarakat, kiegészítve mintegy két tucat kecskével és néhány báránnyal. Bár a szolgálattevők áldozata nem maradt viszonzatlanul, a városi polgárok ilyen esetben – úgy tűnik – sietve rakták össze a szállásoláshoz szükséges dolgokat, amint azt a Filipec Jánosnak szánt ágyneműkészlet kölcsönvétele is jelzi.³⁴ Az ünnepi fogadáshoz másutt is kölcsönvételekhez folyamodnak, amiket akár több személy közreműködésével tudtak csak lebonyolítani. Így jutottak 300 tálhoz és ugyanannyi evőeszközhöz a város által kijelölt Colas Main vezénylete alatt. Az Angers-i adatok általában még mindig több száz személyt sejtetnek, ami ugyan az odaútban Milánóba érkezett hatszáznál³⁵ már kevesebb, de jól mutatja a delegáció nagyságát és tekintélyét.

Forrásokból kiolvasható, hogy a küldöttség ilyen esetben nem pusztán a város terhére tartózkodott egy helyben, hanem az uralkodó és a környék urainál is vendégeskedett. A helyzet a király számára is kicsit újszerű lehetett, hiszen a francia uralkodó néhány éve vette csak birtokba Anjou-t, és annak fejedelmi rezidenciáit. Ezek közül a néhány évtizeddel korábban René herceg által a Maine partján létrehozott reculée-i rezidencián látta vendégül a követséget. A hely valódi halászpáradicsomnak számított, René rezidenciája viszont az elvonulás mellett kitűnő reprezentációs lehetőséget is jelentett.³⁶

Mindezek gyakorta sürgősen szervezett fogadások voltak, amiknek előkészítésére a vendéglátónak olykor csak néhány órája volt. Ez történt Plessis Bourréban, Angers-től néhány mérföldnyi távolságra, ahová röviddel a királyt követően érkezett a magyar követség – vagy legalábbis annak egy része – és egy napot töltött ott.³⁷ A látogatás némileg a király improvizációjának tűnt, mindenestre ezzel a magyarok fogadása tovább lett görgetve, ezúttal már Anjou egyik legnagyobb tekintélyű birtokosához. A forrásokból értesülünk arról, hogy itt Plessis urának birkanyáját is bevonták az ünneplésbe, kiegészítve a felkínált fehér borral és vilmoskörtékkel. Ez utóbbi gyümölcs, mint a helyiek egyik büszkesége, a korszakban gyakorta szerepel a Loire-vidéki városok királynak tett ételmiszer- és gyümölcsajándékai között is.³⁸

Míg a készülődéssel és a költségekkel vélhetően egyedül is maradt a város, az elvárások más szinten is megfogalmazódtak. A magyar követség megfelelően elegáns fogadását maga a francia király is fontosnak tartotta. Így kapott később felszólítást a burgundiai Macon a Lavalban tartózkodó VIII. Károlytól arra vonatkozóan, hogy a várhatóan a városon áthaladó

³⁴ Simonyi Ernő: Magyar követség i. m. 216–217.

³⁵ E. Kovács Péter: Corvin János i. m. 565.

³⁶ Port, Célestin: Dictionnaire historique, géographique et biographique de Maine et Loire. III. Paris-Angers, 1878. 203–231. René lánya, Anjou Margit 1480-ban itt fogadta az angol követeket. uo.

³⁷ Bricard, Georges: Jean Bourré, seigneur de Plessis (1424-1506). Paris, 1893. 349–352. Ld. még: Györkös Attila: Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok i. m. 66., 28. jegyz.

³⁸ Rivaud, David: Les villes et le roi i. m. 201.

magyar követséget előkelően fogadja.³⁹ Hasonló tartalmú levelet kapott nagy valószínűség szerint Párizs is, ahonnan a küldöttség 1487. október 15-én távozott.

A fentiekhez tegyük hozzá, hogy a 15. század végi városi számadáskönyvek már másutt is aprólékosan rögzítik egy-egy étkezés, illetve fogadás részleteit is. Rennes városa Bretagne-ban 1488-ban egy angol zsoldosokkal érkező, mégis elegánsnak mondható angol követséget fogadott, természetesen saját költségen elszállásolva és napokon át kiszolgálva őket étellel; bárányt, kecskéket, nyulakat és galambokat szolgálva fel nekik anjou-i és egyéb fűszeres borok (ypocras) kíséretében.⁴⁰ Érdekes, hogy bár Bretagne-ban magától értetődően természetes a hal jelenléte az asztalokon, ezúttal mégsem találkoztunk vele.

A városi reprezentációt és ceremóniákat vizsgálva a Loire-vidék városi tanács- és számadáskönyvek adataival lényegesen színesebb képet kaphatunk. David Ribaud vizsgálatai alapvetően Tours, Bourges, Poitiers forrásaira támaszkodva kimutatták, hogy a 15. század végén a városok már túlléptek a reprezentáció alapszintű hűbéri, politikai értelmezésén. A királyi fogadások, bevonulások, ajándékok mindkét szereplő részéről bonyolult viszonyrendszert tükröztek. Eszköztáruk, lebonyolításuk folyamatosan bővült, rítusaik, színházi elemek bevonásával, anyagi és szimbolikus téren is látványosan gazdagodtak.⁴¹ Emellett a Loire-vidék városai már külön hangsúlyt fektettek a közelben tartózkodó udvar különböző rangú méltóságainak és tisztviselőinek a fogadására és megajándékozására. Ezek a rituálék a 15. század második felében – párhuzamosan a városi önkormányzatiság megformálódásával – egyfajta lobbitevékenységként is felfoghatók, és fontos részei lettek a helyiek érdekvédelemének. Ebben az összefüggésben említést érdemel, hogy Bourges bonyolult eszközökkel szerezte meg 1484-ben a lyoni vásár jogát az uralkodótól, ami rövid időre gazdasági értelemben is kiemelt pozícióba emelte. David Ribaud rámutatott, hogy egyes esetekben Bourges például már nem is tett különbséget az alsóbb rangú királyi tisztviselőknek szánt ajándékok között.⁴²

Ahogy azt fentebb jeleztük, a korszakunkban volt még egy magyar vonatkozású küldöttség, amely a Loire-vidéken vonult át Blois-ból indulva Magyarországra. Itt II. Ulászló feleségének, Annának a Magyarországra vezető útjáról van szó, amelynek nagyobbik része ma már jól ismert. Forrásait épp a közelmúltban publikálta alapos tanulmányok és jegyzetek kíséretében Györkös Attila.⁴³ Szempontunkból most különösen érdekes, hogy ez eset-

³⁹ Párizsra vonatkozóan: „leur faire tout le que faire pouront...meilleur recueil”. Maconnnak címezve: „allez au devant le plus ’honnestement que pourriez faire et leur faictes tout l’onneur, service et courtoisie que verrés et cognoistrés leur estre necessaire”. Pélicier, P.: Lettres de Charles VIII roi de France. Paris, 1898. 228–229.

⁴⁰ Moal, Laurence: Des mercenaires anglais à Rennes en 1488. Une occasion pour faire ripaille. Cassard, Jean-Cristophe et al. (szerk.): Le prince, l’argent, les hommes au Moyen Age. Mélanges offertes à Jean Kerhervé. Rennes, 2008. 477–486. A Bretagne-ba látogató követségek fogadásait illetően ld. még: Uő: L’accueil des ambassades en Bretagne (1364-1491). Un instrument d’affirmation. Mémoires de la Société d’histoire et de l’archéologie de Bretagne. 85. (2008). 107–136.

⁴¹ Ribaud, David: Les villes et le roi i. m. 138–140., 207–210., 217–223. A gyermek Lajos herceg (későbbi XII. Lajos) és édeanyja, Marie de Clève orléans-i hercegné fogadását Orléans-ban ld. Gálffy László: A Loire hajósi és az orléans-i híd a százéves háború végén. *Acta Historica CXXXIX* (2017), 146–147.

⁴² Rivaud, David: Les villes et le roi i. m. 198–203.

⁴³ Györkös Attila: Reneszánsz utazás. Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepei Észak-Itáliában és Magyarországon. Máriabesnyő, 2016.

ben egy Franciaországból induló küldöttség kevésbé ismert állomásairól van szó, ám néhány apróbb részlettel ki tudjuk egészíteni Györkös és a felkutatott forrásai által már gazdagon ábrázolt képet. Foix-i Anna és az őt kísérő küldöttség 1502. június 16. előtt érkezett Bourges-ba. Ez azt jelenti, hogy valamikor a blois-i indulást megelőzően járt itt. A városi számadáskönyvek már magyar királynéként⁴⁴ emlegetik Annát, aki rövidebb várakoztatás után lépett a városba. A francia király levele ezúttal is megelőzte, vagy legalábbis kísérte a küldöttség útját, ezáltal biztosítva és előkészítve a megfelelő fogadtatást. Külön érdekes, hogy már 1501 novemberében találunk említést egy magyar követségről, amely vélhetően odaútban érkezett Bourges-ba. Úgy tűnik, hogy a hal- és boradomány ezúttal sem maradt el a város részéről.⁴⁵ Forrásaink 1502 júniusában, még Anna királyné érkezését követően beszámolnak arról a gazdagon díszített, címerekkel festett emelvényről is, amelyet a város készíttetett számára épp bevonulása alkalmából. Bourges mintegy 20 fontot áldozott díszes bevonulási kellék elkészítésére, amelyek későbbi sorsáról viszont nincs tudomásunk.⁴⁶

A városi reprezentáció fenti példái természetesen esetekre bontva tovább bővíthetők, már csak azért is, mert a Loire-vidék még hosszú ideig kedvelt helye maradt a királyi udvarnak. Feltűnő ugyanakkor, hogy a különféle ajándékok mellett a számadáskönyvek „adományok,” illetve „rendkívüli kiadások” fejezeteiben továbbra is ismétlődő elem maradt a hal- és boradomány.

⁴⁴ Anna néhány hónappal korábban prokuráció útján ment férjhez II. Ulászlóhoz és 1502 júniusában indult útnak Magyarországra Blois-ból. Györkös Attila: *Reneszánsz utazás* i. m. 31–32.

⁴⁵ „La somme il a baillie comptant par le commandement et ordonnance de mesdits sires les maire et eschevins de ladite ville pour lachapt dun present de poisson gogres et yprocras lequel present a este donne et presente pour et o unom de ladite ville... et a monsire le seneschal destam lesquelz estoient venuz en ceste ville par le commandement du Roy notre sire, pour recevoir lambassade de Hongrie laquelle ambassade devoit passer par ladite ville. Comme le Roy mesme avoit mnde et escript a ycelle ville a ceste cause mesdits sires les maire et eschevins leur avoit donné lesdits presents affin quilz eussent les asferes de ladite ville pour recommandez Roy notre sire.” Összesen hat font kilenc solidus két dénár értékben. 1501. nov. 16. A.M. Bourges CC 272 p. 45.

⁴⁶ 1502-ben Francois Pényn bourges-i kereskedőt és elöljárót (prudhomme) kéri meg a város, 10 font 8 sol 1 dénár értékben egy aulne-ért, háromnegyedrészét zöld selyemből (en taffetas vert), amit máj. 24-én küldött el neki a város. A királyné ünnepélyesen bevonult a városba. „Receveur de la dite ville, Q. par ses mains. La somme de dix neuf livres seize solz troys deniers de tournois, laquelle somme il a payee, bailliee et delivre pour et ou nom de la dite ville par la donation de messirs les maire, eschevins et conseillers de la dite ville pour faire le poisle (sic!) qui a este porte sur la Reyne de Hongrie en faisant son entree en ceste dite ville en la maniere qui sensuit. C'est assavoir pour ung papres et demy grant or fin qui sont quatre cens et demy andoz a trente solz tournois ... la somme de six livres quinze solz tournois pour ung paipres argent qui sont hoys cens quand argent a ung sols tournois regmn cent la somme de quinze solz tournois pour huit aulnes quart franges de fil d'argent et de soys pour ontes aux pendans audit poisle avecques avec la facon duell, la somme de cinquante six solz troys deniers tournois pour le chassiss et bastons pour porter ledite poisle la somme de vingt sols tournos. Item pour la paincture audit poisle et armoises de ladite Reyne inferieur apposees audit poisle et armee de ladite ville paincture des bastons pardicelle porter la somme de cent cinq solz tournois pur deux hommes qui furent temoysez en diligence par mesdits sires les maire et eschevins jusques.” Az egész összesen 19 font 16 s. 8 d.tett ki 1502. jún. 16-án. A.M. Bourges CC 272 p. 104.

GRÓF LÁSZLÓ

A Codex Latin 7239 térképe Zsigmond király uralkodása idejéből

Előzmények

Bár Klaudiosz Ptolemaiosz (c. 127–180) már az időszámításunk utáni második évszázadban meghatározta az akkor ismert világot *Hyphegesis Geographike* című munkájában, a korai kereszténység arca azonban a földiekről a mennyiek felé fordult és a geocentrikus szemléletet a theocentrikus hit váltotta fel, a geográfia mint tudomány elsorvadt. A térképek készítésénél is inkább a keresztényi hit tanúbizonysága, mintsem a földrajzi pontosság volt a meghatározó. Sorjában készültek az úgynevezett ‘T-O’ térképek, amelyeken Jeruzsálem a központ. A napkeleti égtáj, tehát Ázsia a térkép felső részét foglalja el, melyet a Don, Azovi-, Fekete-, Márvány-, és Égei-tenger vonala mint rádiusz választ el a kör alsó szegmensében elhelyezkedő Európától és Afrikától. Erre a vízszintes vonalra merőleges sugárként hat a Földközi tenger, mely egyben a ‘T’ függőleges szárát alkotja elválasztva egymástól a két kontinenst, míg a Földet körülölelő ‘világóceán’ maga az ‘O’-betű. Ezen térképek sokasága készült az évszázadok folyamán, akár mint egy hatalmas, több méter átmérőjű falitérkép, akár alig 5 cm-es könyvillusztrációként.

A híres *Hereford Mappa Mundi*, melyet egy állat (feltehetően borjú) kikészített teljes bőrére festettek a 14. század elején, nem csak az akkor ismert világot ábrázolja, hanem a középkor tudományos lexikona is egyben. Mindezek felett pedig hitvallás is: Jeruzsálem a világmindenség központjában, az ítélő Krisztus pedig mindenek fölött. Jobbján az üdvözültek seregét angyalok vezetik fel a mennybe, míg balján démonok vonszolják az elkárhozottakat a pokolba. Közvetlenül alatta, Éden kertjében, az első emberpár képe látszik, amint a Sátán kígyó képében kísérti Évát a tiltott gyümölcsest, majd ettől jobbra a Paradicsomból való kiűzetésük.

A térkép, mely a középkori Anglia egyik legfontosabb és legérdekesebb kultúrkinccse, a mitológiából, a *Bibliából* és a klasszikus történelemből meríti gazdag ábra-anyagának egy részét, míg más helyein képzelt szörnyek, torzszülöttek és egzotikus állatok töltik ki a korabeli kartográfia fehér foltjait. A négy betű, melyek a Földet rögzítő szíjcsatokat díszítik, pedig a ‘MORS’ = ‘halál’, kihangsúlyozva a különbséget a Mindenható örökkévalósága és az emberi élet rövidre szabott gyarlósága között – netán ha valaki esetleg elfelejtené.

Savariát, Szent Márton szülővárosát (*Sabaria s[anc]ti marti[ni]*) Alsó-Pannónia (‘*pannonia inferior*’) területén ábrázolja és nevezi meg, Esztergom pedig a Duna bal partján mint

Garana c[ivitas] van megjelölve. A klasszikus források alapján Dácia a Tisza és az Olt folyók között *‘Dacia hec et russia’* alakban, vörös tintával van jelölve. Az egyetlen települést a Tisza bal partján csak mint mezővárost, *Oppidu[m]* tünteti fel.

Időközben azonban a reneszánsz az emberi gondolatot ismét a természet felé fordította és felébresztette az érdeklődést a klasszikus tudományok iránt. Annak ellenére, hogy ez az érdeklődés inkább a klasszikus irodalom felé fordult és Szophoklész, Homérosz, Euripidész, Aiszkülosz és a többi nagy klasszikus író műveire irányult, a tudósok és tanítványaik egy részét a görög tudományos irodalom is érdekelte. Ennek kezdete Manuel Chrysoloras (c. 1335–1415) tevékenységére vezethető vissza, aki 1394-ben Konstantinápolyból Velencebe utazott, hogy a Keleti Császárság megbízásából segítséget kérjen a török ellen.¹

Chrysoloras velencei tartózkodása alatt a firenzei egyetemen is oktatott és itt ismerkedett meg Jacopo Angelo de Scarperia (c. 1375–?) fiatal firenzeivel, aki a nagy mester iránti lelkesedésében visszaútján elkísérte Chrysolorast Konstantinápolyba, s ottani tartózkodása alatt tökéletesen elsajátította a görög nyelvet. Miután visszatért Firenzébe, Angelo gyakorta utazott több firenzei diákkal egyetemben régi kéziratokat gyűjteni az Oszmán Birodalom rohamos terjeszkedésétől veszélyeztetett keleti egyház fővárosába, Konstantinápolyba. Az átmenekített kéziratok között lehetett Ptolemaiosz *Geographiája* is, mivel 1405 tavaszán már egy példánya Itáliában volt, ahol Jacopo Angelo nekilátott latinra fordítani a hatalmas művet.² Angelo a *Hyphegesis Geographike* teljes latin változatával 1406-ra készült el, melynek címét *Chosmographiára* változtatta, mondván: „*ez a szó bár görög, gyakorta használják a latin írók, és ezért a mi célunknak is megfelel*”.³

A 14. század folyamán Ptolemaiosz *Chosmographiáját* úgy Európa nemesi könyvtárai, mint az egyetemek, egymással versengve igyekeztek megszerezni; íródeákok és illuminátorok serege dolgozott azon, hogy megrendeléseik minél szebb és mesteribb kivitelben készüljenek. Ezek egyike az Abraham Cresques (†1387) és fia, Jafuda Cresques által I. János aragóniai király részére 1375-ben készített *‘Katalán atlasz’*, melynek egyik lapja a történelmi Magyarország és egyben Erdély területét is ábrázolja. A hajózást segítő déli tájolású portolán térkép a Duna folyót három szigettel jelöli, mellette pedig Budát (*buda*) mint erődített várost. A Kárpát-medence területén több települést, közöttük – mint legfontosabbat – Székesfehérvárt (*Alba r[e]gala*) az Árpád-ház ezüstpályás és az Anjou-ház aranyliliomos egyesített lobogójával, Oroszvárt (*‘arusuar’*), Kőszeget (*‘cais’*), Vasvárt (*‘castro pere’*), Győrt (*‘jauri’*), Mosont (*‘moseno’*), Komáromot (*‘amarum’*), Pozsonyt (*‘posonium’*), Vácot (*‘bach’*), Temesvárt (*‘temisuar’*) mint erődített helyeket jelöli.

A térkép külön érdekessége és nagy értéke, hogy Erdély területén, Oroszország (*‘Rossia’*) és Bulgária (*‘Burgaria’*) között hét bástyát ábrázol, mellette pedig a felirat: „*itt van Transylvania, amelyet a németek Hétvárnak, a magyarok pedig Erdélynek (‘ergiu’) neveznek*”. Ez Erdély első térképi megnevezése.⁴

A magyar térképészet kezdetei a birtokleírásokhoz és határjárási jegyzőkönyvekhez kapcsolódnak. A tihanyi apátság 1055-ben kelt és latin nyelven írt alapító oklevele felsorolja azokat a királyi birtokokat, melyeket I. András király a bencés rendnek adományozott az apátság fenntartásához. Az okmány leírja a birtokok határait, több helyen azt magyarul

¹ Pagani, Lelio: *Cosmography: Maps from Ptolemy’s Geography*. (hasonmás kiadás) Leicester, 1990. VI.

² Uo. VII.

³ Uo. XI., 33. számú jegyz.

⁴ Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken*. Bp., 2002. 74.

fogalmazva meg, mint például „a... feheruaru rea meneh hodu utu rea”, mármint ‘a Fehérvárra menő hadi útra’. Ez a mondat a legkorábbi írott magyar nyelvemlékünk és egyben legkorábbi topográfiai, térképészethez kapcsolható emlékünk is.⁵

Bécs híres legelső, 1421-ben készített térképéhez rajzolva maradt ránk Pozsony várának és városának sematikus rajza, melyen maga a vár a valóságnak megfelelően a fallal és bástyákkal körülvett várostól külön van ábrázolva.⁶

A határjárási jegyzőkönyvek és az esetleg hozzájuk fűzött vázlatok legtöbbször csak kései másolatokban maradt fenn. A legkorábbi eredeti ilyen rajz a Batthyány-levéltár azon irata, melyet a 15. században készítettek Magyarország déli részén Kotsenya, Mihalovez és Lathokowyna ‘perambulációja’, azaz határjárása közben. A rajz latin nyelvű hegy, völgy, erdő, rét, mocsár feliratai között azonban magyar nevek is vannak: *Kabolapatak, Gyorhida, tilfa*.⁷

A korabeli útleírások ugyancsak hasznos forrásai Magyarország 15. századi kartográfiájának. Egy francia utazó 1432-ben a következőképpen írja le Nándorfehérvárt:

*„a vár elég nagy és öt vagy hatezer ló befogadására is képes azok lovasaival együtt. Falai mellett egyik oldalon a Száva folyó, mely Boszniából érkezik, másik oldalán a Duna, melybe a Száva torkollik. A két folyó által képzett csúcsponton helyezkedik el maga a város. Falai mellett a talaj valamivel magasabb, kivéve a szárazföld felől, ahol egészen sík és az első földhányig minden nehézség nélkül megközelíthető. Ezen az oldalon egy falu, mely olyan széles mint egy kilőtt nyíl röppályája, veszi körbe a várost a Szávától a Dunáig. Helyzetétől fogva ezt a nagyon erős várat egy földhány és kettős fal veszi körül, mely a terület vonulatához idomul. Az öt bástya közül három a magaslatot uralja, a másik kettő a folyó partján szintén jól meg van erősítve. A kis kikötő körülbelül 15-20 gálya befogadására alkalmas, melyet a két torony közötti erős lánc védelmez.”*⁸

Tehát általánosságban vagy nagy világtérképek, vagy pedig helyi jellegű vázlatok és rajzok készültek és jellemzik az érett és késő középkor kartográfiáját, melyeket egy-egy útleírás egészít ki.

Éppen ezért különös szerencse és nagy kincs, hogy egy, az ország déli határát és a Balkánt ábrázoló részletes kéziratos térkép fennmaradt. A kérdéses térképet Mariano di Jacopo Taccola *De rebus militaribus / De machinis Santini*-féle másolatához kötve a francia nemzeti könyvtár, a Bibliothèque Nationale őrzi Párizsban *Codex Latin 7239* fonszám alatt. Taccola 1440-ben írt munkáját Paolo Santini da Duccio 1470 körül másolta le Észak-Itáliában, minden valószínűség szerint Mátyás király könyvtára részére, ahonnan azután a törökök Buda elfoglalásakor a könyvtár többi értékes darabjaival együtt a Portára szállítottak. Pierre de Girardin francia követ, aki másfél évszázaddal később a könyvet megvásárolta, annak körülményeiről a következőképp számol be Louvois francia miniszterhez írt, 1687-ben kelt levelében: „egy olasz renegáthoz fordultam, aki művelt személy és Selicbar szolgálatában áll. Főtiszt a Portán és a szultán kegyence. Neki meg volt engedve a könyvek látogatása és kikölcsönzése, s így több ízben kaptam tőle görög szerzők könyveiből, ezek nem

⁵ Uo. 78.

⁶ Kéziratos, pergamenre rajzolt térkép, Wiener Stadtsarchiv, másolata OSZK, Térképtár.

⁷ Papp-Váry Árpád: Magyarország története i. m. 79.

⁸ <http://crowland.uw.hu/images/csata/nandorfehervar.html>

haladták meg a két kötetet. Ezeket megvizsgáltattam Bernier jezsuita atyával és nagy tudású beosztottammal, Marcel úrral. Ők kiválasztottak az anyagból kb. 15-öt, itt mellékelem a listát – nem annyira a tartalmuk, hanem inkább a szépségük miatt... Egy részük pergamen, a többi papír, s mindegyiken ott a szultáni pecsét. Hozzátettem egy latin nyelvűt, amely nagy mennyiségű hadiszerszámot ábrázol, s valószínű akkor került a törökök kezébe, amikor megkezdték Magyarország meghódítását... stb.”⁹

Maga a térkép azonban korábban készült, mint Taccola művének Santini-féle másolata, azt csak a könyv kötésekor fűzték hozzá. Sajnálatos módon a térkép ekkor csonkult meg, melyet a kötet méretéhez alakítva vágtak körbe. A térkép nagy részletességgel ábrázolja a Belgrád és Konstantinápoly közötti területet, megjelölve 68 várost, várat és erődítményt, melyek közül mindössze csak 13 nincsen megnevezve. Ugyancsak mutatja a hegyeket, folyókat és patakokat, valamint jelöli a hegyek közötti hágókat, átkelőhelyeket és a folyókon átívelő hidakat is. Az erődítmények feletti zászló jelzi, hogy a térkép készítésekor kinek a kezén volt a település vagy vár. A térkép ó-itáliai szövege magyarázatot is ad, mely a Zsil völgyénél megjegyzi, hogy „ezen a helyen szekerek is átmehetnek”, míg a Duna folyóra írott szöveg figyelmeztet arra, hogy „itt a Dunában sziklák vannak, amit Vaskapunak (*‘le porte de Ferro’*) hívnak, és senki sem mehet át révkalauz nélkül”. Nissa váránál megjegyzi, hogy „nagyon magas és erős”, de Zorio elhagyott várát már meg sem nevezi, csak annyit ír oda, hogy „elhagyott hely”. Fülöpvárosa / Plovdiv alatt, a Marica folyó kanyarulatában pedig arról ad információt, hogy „Drinápolytól Konstantinápolyig van néhány hegy és kis völgy, melyeken át egyenes út vezet”, a Duna-delta közelében lévő Haradico pedig „elhagyott hely, csak halászok lakják”. Két helyen távolságot is jelöl a térkép: a Nikápoly melletti felirat szerint „ismert, hogy Nikápolytól a tengerig 500 olasz mérföld van, Zorzanólóig 20, a tengerig pedig még megszámlálhatatlanul sok”, míg Silistra váránál pedig arról tudósít, hogy „Zorzanólótól eddig 400 normál mérföld van és a tengerig még 200 mérföld”.

Nagyváradnál (*varadul*) a könyv kötésekor történt sérülés sajnálatos módon a térképnek ezen a részén lévő szöveget is megcsonkította, így abból csupán azt tudjuk meg, hogy a városba vezető út „sziklakkal van megerősítve” – azaz gondot viseltek az út minden időszakos járhatóságára, hiszen ezt úgy stratégiai fontossága, mint a Szent László iránti vallási tisztelet is megkövetelte.

Mikor készült a térkép?

A Santini-kódex, melyhez a térképet a 113. és 114. oldalak közé kötötték, 1470 körül készült. Amint már az előbbieken említettem, maga a térkép korábbi eredetű és csak a kódex kötésekor került a könyvbe. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a térképen több vár és szöveg lett megcsonkítva a könyvkötés művelete folyamán.

A legnagyobb segítséget a térkép datálásához a városok és várak feletti lobogók rajzai adják, melyek kereszttel vagy félhorddal díszítve jelölik, hogy a helység keresztény vagy muzulmán – azaz török – kézen volt, amikor a térképet rajzolták. Konstantinápolyt, amely felett még keresztes zászló leng, 1453-ban foglalta el II. Mehmed, ezért a térkép 1453 előtt készült. Nissa is keresztény kézen van, Szörényvár úgyszintén, melyet 1424-ben épített újjá Ozorai

⁹ Szántai Lajos: A XIV. századi kézirat térkép [...]. In: Cartographica Hungarica, No. 5, 1996. (fedőlap belső oldala)

Pipo, Zsigmond hű embere és vitéz katonája. Szentlászlóvárat Galambóc várával átellenben, melyet Zsigmond parancsára húztak fel 1427–1428 telén, megnevezés nélkül jelöli, tehát feltehetően még nem készült el, ámbar annak felépítése már tervbe lehetett véve.¹⁰

Galambóc, bár egyik fél zászlajával sincsen megjelölve, 1428-ban került török kézre, ezért a térkép feltétlenül annakelőtte készülhetett. Drinápolyt, mely felett már a félholdas zászló leng, viszont már 1361-ben bevették a török hadak I. Oszmán utóda, Orhán szultán alatt – vagyis a térképet ezután rajzolták.

Mindezen adatok figyelembevételével a térkép készítésének „ablaka” 1361 és 1428 közé tehető. További történelmi tényezők, mint Zsigmond 1396-os vezetésű hadjárata, amikor nemzetközi kereszties serege Nikápoly alatt semmisült meg, majd az utána kiépített Duna menti erődíjvonallal előkészítése és megépítése, a térkép készítésének idejét a 14–15. század fordulójára szűkítik.

Miért és kinek a részére készült a térkép?

Mint már említettem, a térkép Magyarország, és egyben Erdély déli határa menti területet ábrázolja kiváló részletességgel. A térképen lévő ó-itáliai szöveg alapján a térkép rajzolója minden valószínűség szerint Itáliából, esetleg Velencéből származott. Ebben az időben már számos firenzei kereskedőnek volt üzlete Budán, és mivel általában fényűzési cikkekkel – selyemmel és fűszerekkel – kereskedtek, üzleteik többnyire az előkelő negyedben, a királyi palota közelében voltak. Többek között itt helyezkedett el a gazdag firenzei származású Luca Pecchia üzlete is, aki már évek óta alkalmazott egy Firenze melletti faluból származó fiatalembert, akit a kor szokása szerint szülei 13 éves korában adtak mellé *giovanénak*, azaz inasnak, hogy a kereskedői szakmát kitanulja, s abból gazdagodjon majd meg, mint a többi jómódú firenzei. Philippo Scolari hamarosan oly nagy tehetséget mutatott a bonyolult üzleti számítások végzésénél, hogy nem kisebb személyiség, mint a Pecchia üzletében is megforduló királyi kincstartó, Kanizsai Miklós is felfigyelt a tehetségére és 1390 táján maga mellé vette az alig 20 esztendőes fiatalembert segítségül a kamara ügyeinek intézéséhez. Philippo Scolari oly kiválóan végezte a rábízott feladatokat, hogy urától néhány év múlva, 1397-ben megkapta Simontornya várnagyi tisztségét a vár birtokainak jövedelmével. Itt ismerkedett meg és jegyezte el Borbálát, a szomszédos birtok urának, Ozorai Andrásnak leányát, akit másfél év múlva, 1399-ben feleségül is vett, miután azt a király, mint apjának egyedüli gyermekét, fiúsította – azaz az ozorai birtok örökösévé tette, egyidejűleg pedig felvette a magyar történelemben ismeretes Ozorai Pipo nevet. Ez év nyarán Ozorai Pipo Esztergomban Kanizsai János érseknél volt urával látogatóban, ahol akkor éppen Zsigmond is tartózkodott. A király, hallván Ozorai Pipo tehetségéről és tapasztalván annak matematikában tanúsított rendkívüli jártasságát, szolgálatába vette és rábízta a királyság egyik legfontosabb jövedelmi forrását, az aranybányák kezelését.¹¹ Még ebben az esztendőben Ozorai Pipo két kiváltságlevelet is kieszközölt a királytól. Az egyik engedélyezte heti piac tartását a birtokán, a másik pedig szabadispánságot biztosított számára, azaz pallosjoggal ruházta fel.

¹⁰ Engel Pál: Ozorai Pipo. In: Múzeumi füzetek. Szerk.: Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 67

¹¹ Engel Pál: Ozorai Pipo i. m. 56.

Ha a 14. század utolsó éve bőséggel és szerencsével volt telített Ozorai Pipo számára, akkor a 15. század annál rosszabbul kezdődött nem csak neki, hanem magának Zsigmond királynak is. Ugyanis a bárók, Kanizsai János esztergomi érsekkel és Bebek Detre nádorral az élükön, Zsigmondot 1401 tavaszán fogságukba vették és előbb Visegrád, majd Siklós várába zárták, Ozorai Pipót pedig maga az érsek tartotta fogságban. Szabadulásuk csak hosszas alkudozások után és a bárók követelményeinek elismerése árán 1401 őszén vált lehetővé.

Két év múlva a bárók azonban ismét elégedetlenkedtek és ezúttal fegyveres összeesküvést szerveztek az országból távollevő király ellen. Nagyváradon kimondták Zsigmond trónfosztását, a koronát pedig Nápolyi László trónkövetelőnek ajánlották fel. Most azonban Ozorai Pipo, Zsigmond hűséges híve erős sereget szervezett, melynek élén legyőzte a bárók hadait, az ellenkirály pedig elmenekült. Ozorai Pipo hűségének jutalma nem maradt el. Megkapta a temesi ispánságot, a királyság egyik legnagyobb méltóságát, Temes, Krassó, Keve és Csanád vármegyékkel és azok összes királyi birtokával együtt, s ezzel már az országnagyok és a király szűk tanácsadó körébe tartozott. Megjegyzendő, hogy Ozorai Pipo temesi ispánsága alatt kezdte meg katonai pályafutását a hunyadi uradalom birtokosának fia, Hunyadi János, a későbbi nándorfehérvári hős.¹²

Amikor Zsigmond 1408-ban megalapította a Sárkány-rendet, Ozorai Pipo már mint szőrényi bán nyert felvételt a leghűségesebb lovagok számára alapított rend tagjai közé. A következő évben újabb birtokadományozás révén került Ozorai Pipo birtokába az utolsó királyi váruralalom, Sárvár a várossal és kilenc Vas és Sopron megyei helységgel együtt.¹³ Ozorai Pipo Zsigmond legmegbízhatóbb belső tanácsosa lett, és amikor nem hadakozott, egyre több időt töltött Budán a királyi udvarban. Amikor 1410 nyarán Zsigmond követséget menesztett Itáliába XXIII. János pápához, őt bízta meg a feladattal, hogy végre rendezze feszült viszonyát a Szentszékkal. Legalábbis az egyik szentszékkal, mármint azzal, amelyet személy szerint magáénak választott, mert a nagy egyházszakadás következtében a Bolognában székelő János csak egyike volt ama három pápának, akiknek mindegyike Szent Péter egyedüli utódjának tekintette magát. Zsigmondnak ugyanis a német–római császári cím elnyeréséhez legalább az egyik pápa támogatására szüksége volt.

A kényes misszió lebonyolításával bizalmas emberét és kormányának egyik oszlopát, Ozorai Pipo temesi ispánt bízta meg, és hogy az ügy fontosságának kellő nyomatékot is adjon, hatalmas kíséretet adott mellé. Ozorai Pipo ura várakozását meghaladó sikerrel, pápai bullákkal megrakodva tért haza, a Szentszék Zsigmond szinte minden kívánságát teljesítette.¹⁴

Ozorai itáliai küldetését hadjáratok sora követi: még az év novemberében jelen van Zsigmond utolsó boszniai hadjáratán, 1411–1412 telén hadat vezet Velence ellen és elfoglalja Friault, Trevisót és Belunót. 1413 tavaszán újabb Velence elleni hadjáraton vesz részt, a következő év őszén pedig hadat vezet Boszniába Hervoja és török szövetségesei ellen.

1416-ban újabb boszniai hadjárat következik, majd három év múltán, 1419 őszén részt vesz Zsigmond törökellenes al-dunai expedícióján. S éppen ez az a három évig tartó hadakozási szünet, amely döntő jelentőséggel bírhat térképünk elkészítésében. Zsigmond ugyanis al-dunai expedíciója előkészítése mellett Ozorai Pipót bízta meg a Belgrád és Szőrényvár

¹² Fügedi Erik: *Uram királyom* [...]. Bp., 1974. 181.

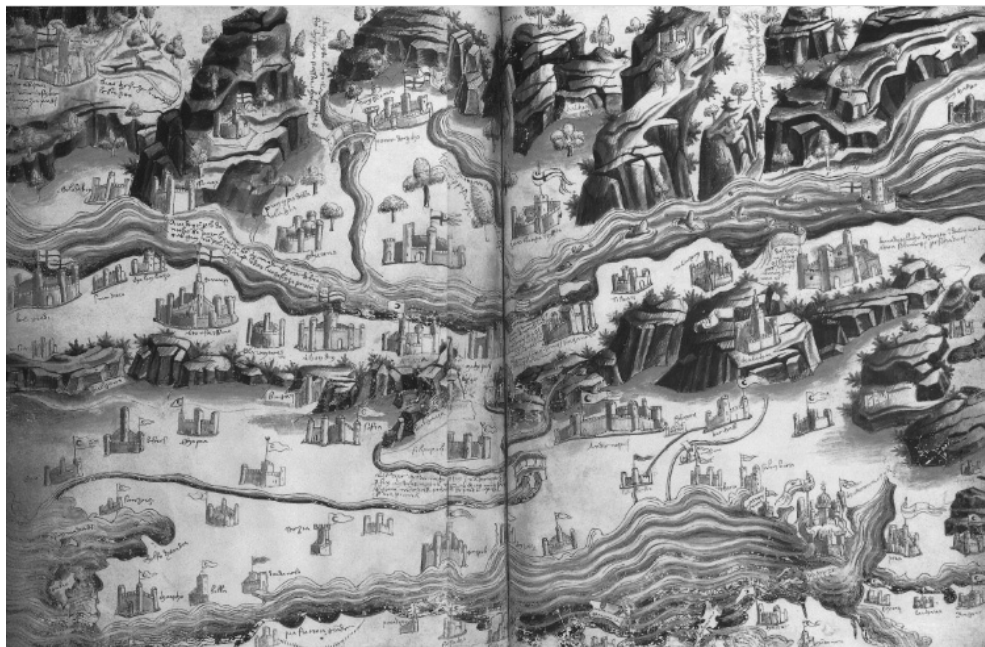
¹³ Engel Pál: *Ozorai Pipo* i. m. 75.

¹⁴ Uo. 53.

közötti végvárak megerősítésével is,¹⁵ tehát feltehető, hogy Ozorai Pipo ezt a három esztendő használta fel az Al-Duna és a Balkán részletes feltérképezésére. Az a tény, hogy a kartográfus két helyen is utal a Konstantinápolytól való távolságra, valamint az oda vezető utak minőségére, az al-dunai hadjárat előkészítése céljából készült térkép mellett tanúskodik, melyet azután felhasználhattak a Belgrád és Szőrényvár közötti várrendszer megszervezéséhez is.

Felmerül a kérdés: miért éppen Ozorai Pipo? Korabeli források bőven beszámolnak a magyar főurak gyakorlati tudományok és pénzügyek iránti közönyéről, melyet csupán társadalmi helyzetük alatti „kufárkodásnak” tekintettek, Zsigmond pedig éppen a pénzügyek iránti tehetsége miatt vette maga mellé a kiváló képességű és „grammatikában jártas” fiatal firenzeit és bízta meg a királyi jövedelem bázisát képező arany- és sóbányák vezetésével. Ha pedig az ország főurai és a király emberei alig, vagy egyáltalán nem értettek a számoláshoz és az országos költségvetés mesterségéhez, akkor aligha tételezhetjük fel, hogy értettek volna a kartográfiához.

Tehát rendkívül nagy a valószínűsége annak, hogy Ozorai Pipo volt az egyetlen, aki matematika iránti tehetsége, két évtizednyi sikeres hadászati gyakorlata és nem utolsósorban itáliai és velencei összeköttetései révén a 15. század eleji Magyarországon alkalmas volt a Belgrád és Konstantinápoly közötti hatalmas terület feltérképezésére és a térkép elkészítésére, avagy elkészíttetésére.

Erdély déli része és az Al-Duna erődítmény-rendszerének térképe – a Codex Latin 7239 térképtartozéka

¹⁵ Cartledge, Brian: *The Will to Survive, A History of Hungary*. London, 2006. 46.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

Az „*abductio*” – egy sajátos középkori jogi fogalom értelmezéséhez*

A középkori magyar jobbágyság jogai közül a szabad lakóhelyváltogatás volt talán a legfontosabb, amit azonban sok esetben próbáltak akadályozni.¹ A jobbágyköltözés ügyében több, eltérő állásponttal rendelkező fél játszott egyszerre szerepet, s ezek mindegyike meghatározott célokkal és ennek érdekében más és más stratégiával közelítette meg a kérdést. A leginkább érintett személyek a régi és az új, azaz választott földesúr, valamint maga a költözni vagy maradni akaró jobbágy voltak. Fontos szereplő volt emellett a királyi hatalom is, amely a szabálytalanságok visszaszorítása érdekében sokszor közvetetten, azaz dekrétumok révén, máskor viszont közvetlenül, parancslevelek és kiváltságlevelek segítségével avatkozott bele az ügybe, biztosítva az érintettek jogait a költözés során.²

---

* A tanulmány az NKFI K 116594 kutatási pályázata és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Helyhiány miatt ezúttal csak a legfontosabb munkákat említeném meg a témában. Kring Miklós: Jobbágyságunk szabad költözéséről. *Századok*, 69. évf. (1935) 390–413.; Székely György: A jobbágyköltözés mint a paraszti harc egyik jellemző formája. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp., 1953. 192–212.; Szabó István: Az 1351. évi jobbágytörvények. *Századok*, 88. évf. (1954) 497–527. Solymosi László: A jobbágyköltözésről szóló határozat helye a költözés gyakorlatában. *Agrártörténeti Szemle*, 14. évf. (1972) 1–40.; Solymosi László: Költözési illeték a 13–14. századi Magyarországon. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévet betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp., 1994. 95–104.; Gulyás László Szabolcs: A jobbágyság szabad költözése a középkorvégi Felső-Tisza-vidéken. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 50. évf. (2015) 49–59.; Mikó Gábor: A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében. Hamis értelmezések nyomában. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések). Szerk. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor. Bp., 2015. 319–332.

² Az állam jobbágyköltözéssel kapcsolatos állásfoglalását jól példázza a Zsigmond-korban keletkezett dekrétumok és királyi parancslevelek sora. Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984. 186–192. és Gulyás László Szabolcs: Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2014. 242–254.

A felek közötti bonyolult kapcsolat, összetett viszonyrendszer és a motiváció értelmezését azonban nagyban megnehezíti a kor sematikus jogi terminológiahasználata, amely a szabálytalanságok kapcsán kerül elő az oklevelekből. A jogszerű költözés vagy az elhurcolás ténye ugyanis sok esetben igen nehezen állapítható meg pusztán a latin oklevélszövegből. A két cselekmény leírásának jogi terminológiája eleve roppant hasonló. Elhurcolás és szökés esetén ugyanis a jobbágy összes javaival együtt (*simulcum omnibus rebus et bonis ipsorum*), jogtalan költöztetés esetén olykor erőszakkal, fegyveres úton (*potentia mediante, manibus armatis et potentiariae*), valamint a költözési illeték, azaz a terragium és az egyéb tartozások lefizetése nélkül, a költözési engedély, a licentia hiányában (*non petita/habita/obtentia licentia nec iusto suo terragio deposito aliisque debitis suis persolvendis minime persolutis*) hagyta el a birtokot.³ Jogszerű költözés esetén is meglehetősen hasonló az oklevélszövegek megszerkesztésének logikája: mindig azt hangsúlyozzák, hogy a paraszt az engedély birtokában, a terragium letétele és minden tartozása kifizetése után, jogszerűen, a licentia elnyerésével és (olykor) az ország szokásjogának megfelelően távozott.⁴

A költözésekkel összefüggő szabálytalanságokat ráadásul egy olyan kifejezés takarja, amelynek igen sokféle olvasata lehet. Ez pedig nem más, mint az *abductio* (igaz, a legtöbb esetben nem ebben a formában szerepelt az oklevélszövegben, hanem az „elhurcolni” értelmű *abduco* ige megfelelő alakjait használták). Jelentése már önmagában sem konkrét: elvitel, elszállítás; javak, állatok, emberek elhajtása, elrablása; emberek fogságba hurcolása és jogtalan elköltöztetése értelemben egyaránt előfordul a középkori magyarországi okleveles latinságban.⁵

A címben említett „jogi fogalom” kifejezés talán nem is teljes mértékben helytálló meghatározás ebben az esetben. Az „*abductio*” szó ugyanis a középkori Magyarországon nem csupán erre a törvénytelen aktusra, azaz a jobbágyok erőszakos elköltöztetésére volt használatos, hanem számos más tevékenység kifejezésére is. Így viszont nem vált kizárólagossá az alkalmazása, hanem jelentése többretegű volt, ezt a sokoldalú értelmezését pedig az oklevelek is tanúsítják.

Használták például állatok erőszakos elrablásának vagy elhajtásának kifejezésére. Ez a gyakorlat a középkor végéig megjelent a forrásanyagban a különféle hatalmaskodások kapcsán keletkezett ügyekben. Ebben az értelemben a kifejezés alkalmazása minden bizonnyal ugyanúgy a jogszerűtlenséget, azaz a törvénytelen elvezetést kívánta hangsúlyozni, mint erőszakos jobbágyköltöztetés esetén.⁶ Előfordult emellett a legkülönfélébb javak erő-

³ Csak néhány példa ezeknek a szövegpaneleknek az alkalmazására: FCD X/6. 518. (1422), HO IV. 342. (1446), HO II. 313. (1451), Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából. XIII., XIV., XV. század. Közli: Kellemesi Melczer István. Bp., 1890. 111. (1484).

⁴ Jogszerű távozás esetén az oklevélben használt formula általában így fest: „*habita licentia et iusto terragio deposito aliisque solitis debitis persolutis... iuste et iuxta regni nostri consuetudinem*”. – DL 87 800. További hasonló példák: ZO VI. 73., ZO VIII. 357., ZSO X. 178. sz., Teleki XII. 190. Az ilyen esetekben alkalmazott terminológiára és lehetséges párhuzamaira ld. még többek között Kring Miklós: Jobbágyságunk i. m. 408–413.

⁵ A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. I–VI. (A–M) Kiadásra előkészítette Boronkay Iván (I–II.), Boronkay Iván–Bellus Ibolya (III.), Boronkay Iván–Szovák Kornél (IV.), Szovák Kornél (V–VI.). Bp., 1987–2017. I/1. 11.

⁶ FCD IX/6. 147. (1367); Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. (továbbiakban: Bereg) 105. sz. (1385); KmJkv II. 2521. sz. (1482); A nagy-károlyi gróf Károlyi-család okmánytára. I–V. Szerk. Géresi Kálmán. Bp., 1882–1897. (továbbiakban:

szakos elrablása és elvitele kapcsán is, ugyanazzal a – törvényellenességet hangsúlyozó – mondanivalóval.⁷ Sőt, nem csupán jogtalanság leírásakor alkalmazták. Egy 1364. évi zálogszerződésben szerepel, hogy a zálog lejárta után a zálogba vevő elviheti a birtokról a javait, és ehhez is az *abduco* ige megfelelő alakját használták. Amikor 1391-ben a pozsonyiak azt a kiváltságot kapták, hogy szabadon kereskedhetnek lóval, megint csak ugyanez a szó került be az oklevélbe, akárcsak akkor, amikor 1475-ben a király engedélyezte, hogy az Eperjesen vásárolt sört bárki kivigye a városból.⁸

Ha nem vagyontárgyakkal összefüggésben, hanem emberekre használták a kifejezést, akkor a legtöbb esetben fogságba hurcolás, illetve erőszakos költöztetés volt a jelentése. Előbbi formája leggyakrabban akkor került elő, amikor ellenség tört be az ország területére és foglyokat vitt el magával. 1281-ben tatárok által, 1319-ben szerbek által elhurcoltakra nézve szerepelt oklevélben, de leggyakrabban a törökök által elvitt népek kapcsán alkalmazták a 14–15. században.⁹ Mindezek mellett, ha valakit csatában ejtettek foglyul, akkor ezt aényt sok esetben szintén ugyanilyen módon fejezték ki.¹⁰ Ha jobbágyot fogtak és hurcoltak el, de nem költöztetés céljából, akkor szintén használhatták az *abduco* igét a szöveg megfogalmazásakor.¹¹

Az *'abductio'* és az *'abduco'* tehát általánosan ismert és elterjedt kifejezés volt a középkori magyarországi okleveles latinságban. A *'valami elvitele, elrablása, elszállítása, elhurcolása'* stb. értelmezés mellett lehetett egy olyan jelentése is, amely kifejezetten a jogellenes magatartásra utalhatott. Valódi jogi terminussá, hivatalos „szakkifejezéssé” azonban csak egyetlen jelentésben vált, ez pedig a jobbágy letelepítés szándékával történő elvitele volt.

Ebben az értelemben, azaz a birtokról történő, idegen úr segítségével vagy akaratából erőszakos úton megvalósított, máshol tervezett letelepedést célzó törvénytelen távozás megnevezésére tudomásom szerint az Árpád-kor végén használták elsőként az oklevelek.¹² De csak igen lassan gyökeresedett meg a következetes használata, hiszen a szolgák és a jobbágyok elvitelére még a 14. század első felében is általában a *deduco*, *traduco*, *aufero*, *transfero*, *adduco* igéket, míg a törvénytelen áttelepítés tényére néha a *translocatió*t is al-

Károlyi) III. 73. (1482); Károlyi III. 143. (1522).

⁷ FCD X/1. 369; Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1328–1525). Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, tanulmányok 1.) (továbbiakban: Győr) 77.; ZSO VIII. 1064. sz.

⁸ A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. I. 1241–1526. Bp., 1906. 185; FCD X/8. 324; Iványi Béla: Eperjes Szabad Királyi Város Levéltára 1245–1526. Szeged, 1931. 525. sz.

⁹ FCD V/3. 153; FCD VIII/2. 200. A törökök által (olykor más népekkel, például bosnyákokkal együtt) elrabolt lakosságra nézve a középkor végéig rengeteg ilyen példánk van. 1345 – FCD IX/1. 297; 1408 – FCD X/8. 485; 1421 – ZSO VIII. 1301. sz. Itt az egész brassói szenátust hurcolta el a török; 1427 – Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. I–II. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. Bp., 1908–1928. (továbbiakban: Bánffy) I. 577–578; 1439 – FCD VII/3. 84.

¹⁰ ÁÚO VII. 283. (1249), Sopron vármegye története. I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. I. 530. (1398).

¹¹ „*unum iobagionem ipsorum in prefata possessione Galad commorantem captivando ad castrum de Beche abducentes*” – Pesty Frigyes: Krassó vármegye története I–IV. Bp., 1881–1885. (továbbiakban: Krassó) III. 249.

¹² 1288. körül (HOKl 111.) és 1297-ben (HO V. 181).

kalmazták, főleg, ha egész falu áttelepítéséről volt szó.¹³ Ennek ellenére nagyjából az 1340-es évektől az *abductio* és az *abduco* használata is mind inkább elterjedt és megszilárdult,¹⁴ s inentől kezdve a középkor végéig következetesen alkalmazták a jobbágyelvitelre, míg a többi, hasonló kifejezés egyre inkább kikopott az írásbeli gyakorlatból, igaz, teljesen soha nem tűnt el.¹⁵ A fogalomnak a jogi írásbeliségben történő megszilárdulására tömөntelen mennyiségű példát lehetne még felsorolni a 14. század végétől a 16. század elejéig.¹⁶

Véleményem szerint nem lehet véletlen, hogy az 1350-es évektől mutatható ki a fogalom jobbágyelvitellel kapcsolatos, mind gyakoribb és következetesebb használata. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy a jobbágyköltözésről először értekező 1351. évi törvényben szerepelt elsőként és „hivatalosan” is az *abductio* ilyen értelemben. Az okleveleket írásba foglaló egyházi vagy világi hivatali értelmiség pedig talán erre a törvényszövegre támaszkodva kezdhetette el azt következetesen alkalmazni a mindennapos oklevéladásban is.

Ez, azaz az 1351. évi dekrétum 16. cikkelye kimondta, hogy a jobbágyokat erőszakkal, a saját földesúr engedélye, licentiája nélkül nem lehet elköltöztetni.¹⁷ Inentől kezdve, ha hasonló ügyben intézkedtek a dekrétumok, azt általában – néhány kivételtől eltekintve – ezzel a kifejezéssel foglalták írásba. Bár hozzá kell tenni, eleinte – a Zsigmond-korban – csak ritkán jelent meg az elhurcolás jogesete és annak szankcionálása a törvényszövegekben, mivel ekkoriban főleg a jogtalan jobbágy-visszatartás és a szökés, valamint az ezekkel kapcsolatos peres eljárás kérdése volt az, amit a királyi hatalom rendezni próbált.¹⁸ De a 15. század második harmadától már mind gyakrabban tiltották az elhurcolást is, és ezzel párhuzamosan a kifejezés is egyértelműen tért nyert és igazi jogi műszóvá vált. Szerepelt például Zsigmond 1435. évi nagy dekrétumában,¹⁹ az 1445. évi dekrétumban,²⁰ az 1463. évi dekrétum költözést felfüggesztő cikkelyében,²¹ az 1468. évi dekrétumban,²² az 1470. évi törvény

¹³ FCD V/3. 142. (1282); I. 512. (1319); FCD VIII/3. 135. (1326); AO III. 70. (1329); AO III. 144. (1335); AO III. 217. (1335).

¹⁴ Néhány korai példa: DL 51 219, Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt. 1314–1525. Szekszárd, 1998. 8. sz. (1343); AO VI. 200. (1354); DL 49 291 (1360); DL 96 439 (1369).

¹⁵ Olykor továbbra is más szóval fejezték ki a törvénytelen elvitelt: *transfero* – DL 62 810 (1435), *asporto* – DL 90 722 (1508), stb.

¹⁶ 1372 – Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 2) 681; 1375 – Zala vármegye története. Oklevéltár 1024–1498. I–II. Szerk. Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula. Bp., 1886–1890. II. 122; 1377 – DL 52 255, A Nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. Bp., 1943. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai 1–2. szám) I. 1748. sz.; 1391 – ZO IV. 447; 1401 – Bereg 118. sz., DL 8620; 1412 – ZSO III. 1582. sz.; 1421 – ZSO VIII. 839. sz.; 1437 – Krassó III. 359; 1466 – Bánffy II. 75; 1498 – Károlyi III. 28; 1503 – Győr 123.

¹⁷ „*Nec etiam iobagiones aliquorum regnicolarum nostrorum... absque voluntaria permissione dominorum eorundem iobagionum potenter abducantur.*” – Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp., 1976. (továbbiakban: DRH I.) 136.

¹⁸ Gulyás László Szabolcs: Luxemburgi Zsigmond i. m.

¹⁹ DRH I. 265.

²⁰ Uo. 347.

²¹ Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–

szövegében,²³ az 1471. évi dekrétumban,²⁴ és az 1475. és 1482. évi azon rendelkezésekben, miszerint a jobbágyok királyi birtokra költözését felfüggesztették.²⁵ Más kérdések mellett ugyanilyen kontextusban fordult elő az *abductio* kifejezés az 1486. évi dekrétumban is.²⁶ De mindezek mellett ott van az 1492. évi,²⁷ az 1495. évi,²⁸ az 1498. évi,²⁹ az 1504. évi,³⁰ az 1514. évi,³¹ az 1518. évi,³² törvények szövegeiben is, ugyanebben az értelemben. Látható tehát, hogy az *abductio* a 14. századi következetlenség után a 15. századra már egyértelműen a jobbágyelvitel „hivatalos írásbeliségben” használt jogi szakkifejezésévé vált.

A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű. Egyes esetekben ugyanis nagyon nehéz megállapítani, hogy ténylegesen mi állhat a kifejezés papírra vetésének háttérében. A középkori Magyar Királyságban széles körben elterjedt az a tendencia, hogy az új, választott földesúr az új lakóhelyen élő jobbágyaival segítséget nyújtott a költözőnek, azaz a legtöbbször akkor is „költöztetés” történt, ha a cselekmény egyébként teljesen törvényes volt.³³ A műveletet – akár jogszerű volt, akár jogellenes – általában egy-egy familiáris, máskor az új lakóhely villicusa, esetleg az officiális vezényelte le.³⁴ A jobbágyok költöztetésben történő részvételének oka részben logisztikai volt, hiszen a költöző javainak szállításában segítettek, de az is erősen felvethető, hogy a paraszttömeg jelenlétével eleve azt akarták elérni, hogy a költözést senki se akadályozhassa meg törvénytelen eszközökkel.

Ha azonban a jogszerűnek tekinthető költözés a jobbágy régi földesurának utólagos véleménye szerint mégis törvénytelenül ment végbe és emiatt a későbbiekben perre vitte az ügyet, ez az új földesúr által szolgáltatott segítségnyújtás a forrásokban máris *abductió*ként jelent meg. Azaz, ha a jobbágy jogszerűen költözött új ura logisztikai segítségével a választott lakóhelyre, de a régi földesúr ezt ellenezte, az ugyanúgy *abductio* volt az ezt megörökítő oklevélben, mint az, ha valójában nem is akart elköltözni, de mégis elhurcolták. Előbbire

Geisa Érszegi–Susanna Teke. Bp., 1989. (továbbiakban: DRH II.) 137.

²² DRH II. 177.

²³ Uo. 186.

²⁴ Uo. 197.

²⁵ Uo. 224., 256–257.

²⁶ Uo. 289.

²⁷ The laws of the medieval Kingdom of Hungary Vol. 4. 1490–1526. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Tomus IV. 1490–1526. From the manuscript of Ferenc Döry edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady, with the assistance of János M. Bak. Idyllwild – Bp., 2012. (továbbiakban: DRMH IV) 42.

²⁸ Uo. 66.

²⁹ Uo. 112., valamint 118.

³⁰ Uo. 167–168.

³¹ Uo. 186.

³² Uo. 218.

³³ Szabályos és szabálytalan költöztetés során szerepet játszó jobbágyokra ld. többek között Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye i. m. 8. sz. (1343), ZSO I. 3715. sz. (1394), ZSO II. 4563. sz. (1406), ZSO IV. 1959. sz. (1414), ZSO VI. 2003. sz. (1418), ZSO VII. 1466. sz. (1420), DL 44 383 (1444), DL 93 082, (1447) stb.

³⁴ A villicus vezetésével – ZSO II. 181. sz., ZSO IV. 1959. sz., ZSO V. 2208. sz. Familiárisok parancsnoklása alatt – ZSO II. 181. sz. (itt a villicus is ott van), ZSO IV. 2634. sz., ZSO VII. 291. sz. Az officiálisok irányításával – ZSO II. 5791. sz. (egészen pontosan a viceofficiálisok vezetik az akciót), ZSO III. 1031. sz., DF 236 602., ZSO V. 1338. sz. (villicusokkal együtt), ZSO VI. 2497. sz., ZO. XI. 49. stb.

jó példa, hogy amikor 1447-ben Alsólindvai Pál azzal vádolta meg Gersei Petőt és Lászlót, Zala megyei ispánokat, hogy Csede nevű falvából két jobbágyát a saját birtokaikon fekvő Pácsa és Mindszent falvakba akarták jogtalanul átköltöztetni, akkor ugyanezt a jogtalanságot sugalló kifejezést alkalmazták az oklevélszövegben, habár később a bevádoltak panaszára a Vas megye által lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy a Gerseiek a nevezett bűnökben teljes mértékben ártatlanok.³⁵ Utóbbira, azaz arra nézve, amikor a költöztetés a jobbágy szándékaival teljes mértékben ellentétes volt, lásd például azt az 1496-ban megtörtént esetet, amikor Bátori András udvarbírája egy költözni nem akaró, Sebestyén nevű jobbágyot elfogott, így szerevezve tőle ígéretet 40 forint lefizetésére és arra, hogy a Bátoriak birtokára telepszik át. Ezután pedig a parasztot annak akarata ellenére sikeresen el is hurcoltatta.³⁶ De ugyanúgy *abductio*nak számított az is, ha a paraszt elkövetett bűnei miatt, vagy akármilyen más okból szökni akart, és ehhez a választott új úr segítségét, parasztjainak védelmét kérte. Ez a gyanú merül fel például egy 1468. évi oklevél elbeszélése szerint, amikor Bátmonostori Tóttos László elpanaszolta, hogy Szekcsői Herceg Pál és fia, László kiküldte embereit az egyik Baranya megyei birtokára, és onnan két, latorságért letartóztatott jobbágyot kiszabadítva elhurcoltattak.³⁷

Mondanunk sem kell, hogy egy tekintélyes méretű parasztcsoport megjelenése egy idegen faluban már eleve fenyegető volt, és ha ez a sereglet a saját védelme érdekében, vagy azért, mert valaki akadályozni próbálta őket küldetésükben, az eredeti békés költöztetési terveik ellenére erőszakkal lépett fel a helyiekkel szemben, akkor ez már hatalmaskodásként jelent meg az oklevélszövegben és a véres valóságban is, ahogy a költöztetésből is rögvést „elhurcolás” lett.³⁸ Az *abductio* szó használata alapján tehát nem minden esetben dönthető el egyértelműen a költöztetés törvényes vagy szabályellenes volta, hiszen minden esetben csak az egyik fél – a felperes – álláspontját tükrözik. A költözés hátterének, jogszerűségének megállapítása során csak nagyon óvatosan, a körülményeket és az előzményeket is gondosan mérlegelve szabad a kutatónak eljárnia, hogy a valóság és a jogi tények közötti ellentmondásokat biztonsággal felismerhesse.

³⁵ Érdemes figyelni a vádak megfogalmazását: „*non habita licentia nec iusto terragio deposito ad possessiones eorum Pacha et Mendzenth predictas abduci fecissent*” – DL 93 073.

³⁶ „*simulcum omnibus rebus et bonis suis ad eandem portionem suam abduci fecisset*” – DL 30 061.

³⁷ „*duos homines, qui propter certa latrocinia et alia demerita ipsorum illic in captivitate tenebantur, violenter excepissent et abduxissent*” – ZO X. 450. Hasonló ügy 1433-ból: DL 12 941.

³⁸ Az *abductio* kifejezés sokrétű jelentéstartalmát már Szabó István is hangsúlyozta összefoglaló jellegű monográfiájában. Szabó István: A középkori magyar falu. Bp., 1969. 179.

HALMÁGYI MIKLÓS

„boldog István törvénye szerint” A Szent István királyra való hivatkozás példái a középkori jogi és társadalmi gondolkodásban

A történelmi Szent Istvánról, valamint az első magyar király hagiográfiában, liturgikus művekben és néphagyományban őrzött emlékéről alapos munkák láttak már napvilágot.¹ Tanulmányomban arra keresek választ, hogy a törvényekben, oklevelekben, társadalmi kérdésekkel foglalkozó középkori művekben miként élt a szent király emlékezete, kik hivatkoztak rá mint jogforrásra, és mennyiben fiktívek ezek a források.

Büntető és gazdasági jellegű törvények

László király ún. III. törvénykönyve a legkorábbi a Szent Lászlóhoz köthető három törvénykönyv sorában, talán Salamon és/vagy Géza idejéből való, mindenesetre István 1083-as szentté avatása előtti időből. Találkozunk benne a boldognak, sőt szentnek nevezett István törvényére való hivatkozással, valamint boldog István ünnepének említésével is.² László

---

¹ Györffy György: István király és műve. Bp., 2000.; Kristó Gyula: Szent István király. Bp., 2001.; Dér Terézia: Szent István és Szent László alakja a magyarországi latin nyelvű liturgikus énekekben. Szeged, 2004. PhD-dolgozat kézirat; Magyar Zoltán: Szent István a néphagyományban. Bp., 2000.; Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp. 1938. I–III.; Thoroczkay Gábor: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Bp., 2009.

² „Ha szabad ember olyasmüt lopna, ami tíz dénárt ér, vesszen minden vagyonával együtt; ha kevesebbet, fél szemét tolják ki, és Szent István törvénykönyvei szerint ítéljék el.” Szent László ún. III. törvénykönyve, ford. Körmeny Tamás, bev. jegyz. Zsoldos Attila, 8. tc. In: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (továbbiakban: ÍF) 91. A templomba menekült tolvajokról is rendelkezik, szabadokról és szolgákról egyféleképpen. Ha ártatlannak vallják magukat, istenítéletnek kell őket alávetni: „ha viszont bűnüket megvallánák, boldog István törvénye szerint tárgyaljanak róluk.” Uo., 17. tc. 94.; Vö. Györffy György: István király i. m. 387–388. István törvénye a szabad embernek első és második lopás esetén lehetőséget ad, hogy megváltsa magát, harmadik esetben kivégzik. A tolvaj szolgát első és második esetben csonkítják, ha nem váltja meg magát, harmadik esetben kivégzik. István törvénye. II/6-7. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999. 72. (Kristó Gyula fordítása)

ló III. törvénykönyvének legkorábbi írott változata a 15. századból való,³ tehát kézenfekvő, hogy kerültek bele utólagos betoldások. Ezzel magyarázható, hogy szent (*sanctus*) jelzővel látták el István királyt és ünnepéről (*festum*) írnak. Megkockáztatom azt a feltételezést, hogy a boldog (*beatus*) jelző talán az eredeti szövegben is benne lehetett. István ünnepének (*festum*) említése helyett pedig talán halálának napját (*transitus*) említhette az eredeti szöveg: „akik Béla király ideje óta tartanak elbirtokolt javakat, a boldog István ünnepéig bocsássák el azokat.”⁴ A szolgarendűek visszaadásáról rendelkező törvencikk Szűz Mária mennybevételét szabja határnapnak: Mária mennybevételének és István halálának napja egyaránt augusztus 15. Az István törvényére való hivatkozás érzékelteti az első király tiszteletének kialakulását még a szentté avatása előtti időből.

Könyves Kálmán törvényében már szent jelzővel ellátva szerepel a törvényhozó első király. Kálmán törvényét László kori törvényekkel szokták összehasonlítani. Kálmán törvényének írásba foglalója, Alberik azonban István törvényére utal vissza: István volt a szigorú törvényhozó, a galamb szelidségű Kálmán lazít a törvények szigorán.⁵

Kálmán dekrétumának 34. cikkelye idézi István törvényét: „*Ha valaki saját házi javai-ból adna el valamit a piacon, Szent István törvénye szerint adja meg a vámot.*” A szent királyra való hivatkozás ebben az esetben azért is figyelemre méltó, mert István király fennmaradt törvényei között ez a cikkely nem szerepel.⁶

Kálmán királyt „megszorító” politikájában az István-féle adományok tisztelete mérsékelte. A tudós király halastavakat kobozott el az apátságoktól, a Szent Istvántól származó adományokat azonban nem vette vissza. Kálmán az oldalági öröklés lehetőségét is szűkíteni igyekezett, az István-féle adományok azonban megmaradhattak az oldalági örökösök kezén.⁷

A 13. századi dekrétumok közül III. András törvénye megerősíti az egyházak szent királyoktól eredő jogait. Ígérte, hogy nem adományoz el megyéket, ugyancsak „szent elődei” példája követéseként tartja számon. Előírja, hogy a „*termények tizedét a szent királyok törvényei szerint kell fizetni.*” Kérdés, hogy mely királyok mely törvényére történik itt hivatkozás. István és László törvényei egyaránt foglalkoznak tizedszedéssel. Kérdés, vajon III. András idejében Kálmánt a szent királyok közé sorolták-e, miként azt Rogerius tette a 13. század első felében. István király ünnepét is számon tartja András törvénye: elrendeli a IV. László idején tett igazságtalan adományok visszavételét, ezek egy része azonban Szent István király ünnepéig megmaradhat tulajdonosánál.⁸ Ebben az esetben is a szent király ünnepe a határnap, miként László ún. III. törvénykönyvében.

³ Mikó Gábor: A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. *Századok*, 150. évf. (2016) 2. sz. 319–340.

⁴ Szent László ún. III. törvénykönyve 20. tc.; Vö. ÍF 515. és 522. lábjegyzet; Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege.) Bp., 1904. 178. (letöltve: http://jmvk.compunet.hu/szoveg/kiadvany_new/szentistvan.htm); A törvénykönyv keletkezési idejének problémájáról ld. Jánosi Monika: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. Szeged, 1996.

⁵ Kálmán király I. törvénykönyve. In: ÍF. 170–171. (Zsoldos Attila fordítása)

⁶ Uo. 34. fejezet és 873. jegyz. 181.

⁷ Uo. 1. tc., 15. tc., 20. tc. In: ÍF 172., 176., 177–178. Ld. a 867. jegyz.-t is.

⁸ Az 1290–1291. évi törvény, 1., 2., 21. tc. 8. tc. In: Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1000–1526. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 2000. (a továbbiakban: Magyar történelmi szöveggyűjtemény) 284–285., 287.; Mikó Gábor: A „szent királyok törvényei” i. m. 337–338.

Az István törvényei iránti tiszteletet önmagában is érzékelteti az a tény, hogy ezekről a szövegekről számos másolat készült: legkorábbi fennmaradt másolat a 12. századi Admonti kódexben található, majd 15–16. századi kódexekbe is átültették a szent király törvényeit.⁹

Törvényt napok

István alakjának a jogi forrásokban feltűnő emlékére fontos példát jelentenek a törvényt napok. Az 1222-es Aranybulla arra kötelezi az uralkodót, hogy a Szent Király ünnepén Fehérvárott ünnepeljen, akadályoztatása esetén pedig a nádornak kell jelen lennie, hogy a „*peres ügyeket meghallgassa*”.¹⁰ Kérdés, hogy pontosan hányadikán is volt ez az ünnep, hisz István halálának napja, aug. 15. és szentté avatásának napja, aug. 20. egyaránt ünnepnek számíthatott. Balogh Elemér szerint a „*Szent Szűz menybevételének fehérvári megünnepeléséből eredt ... az ún. törvényt nap*”.¹¹ Szent László idején, 1092-ben a szabolcsi zsinat Mária mennybevétele utánra helyezi István király ünnepét, tehát minden bizonnyal augusztus 20-ra utal. Az ünnep és a peres ügyek meghallgatása mindenesetre több napig is elhúzódhatott. Erre utal III. Béla 1175-ös oklevele is, mely szerint a király Fehérvárott ünnepelte István ünnepnapjait.¹² IV. Béla 1267-es dekrétuma már leszögezi, hogy a „*szent király ünnepén... minden megyéből két vagy három nemes tartozik megjelenni*” Fehérváron. Ez az országgyűlések előzményének tekinthető.

Egyháziak hivatkozásai

Istvánra magától értetődően jogforrásként tekintett az egyház. Oklevelek másolatai, ill. interpolált másolatai, sőt hamisításai is bizonyítják ezt. István nagyobbik legendája szerint ő tíz püspökséget alapított, noha a váci püspökség esetében Orseolo Péter, a biharinál pedig I. András neve is felmerült, mint lehetséges alapító.¹³ A kései hivatkozások közül emeljük ki egy feltűnő esetet! Korábbi forrásból fenn nem maradt információkat tartalmaz Palásthy Katalin apátnő meglepően kései, 1570-es évekből származó levele. Az apátnő szerint a somlyóvásárhelyi apácakolostort Szent István alapította atyjafia, Colostica (Scolastica) számára. Az adat ugyan gyanúsán kései, de Anjou Károly 1329-ből való oklevele ugyancsak arról ír, hogy a kolostor Szent István alapítása. A garamszentbenedeki apátság 1075-ös alapítólevele pedig megemlíti a tornai apátnőt, márpedig a Torna patak a Somló-hegy köze-

⁹ Mikó Gábor: A „szent királyok törvényei” i. m. 324–326.; Mikó Gábor: Középkori törvényeink és a *Corpus Juris Hungarici*. Doktori disszertáció. Bp., 2014.

¹⁰ Az Aranybulla, I. cikk. In: De Bulla Aurea Andræ II. regis Hungariæ MCCXXII. Szerk. Besenyi Lajos–Érszegi Géza–Pedrazza Gorlero, Maurizio. Valdonega–Verona, 1999. 36.

¹¹ Balogh Elemér: Az Aranybulla helye a magyar alkotmánytörténetben. In: De Bulla Aurea i. m. 61–87. 67.; Vö. Györfly György: István király i. m. 388.

¹² „*Albe s. Regis Stephani solennes agerem dies.*” Knauz Nándor: Kórtan. Bp., 1876. 271.

¹³ Thoroczkay Gábor: Szent István okleveleiről. *Századok*, 143. évf. (2009) 6. sz. 1385–1412.; Koszta László: Fejezetek a korai magyar egyházszervezet történetéből. MTA Doktori disszertáció, Szeged, 2012. 68–83.; Koszta László: A bihari püspökség alapítása. A bihari püspökség alapításának historiográfiája. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Szerk. Klaniczay Gábor et al. Nagyvárad, 2014. 53–55.

leben folyik. Mindezek alapján a kolostor a 11. században már biztosan létezett, és nem zárható ki, hogy Szent István alapította.¹⁴

Nemesség

Szent István jogforrás a nemesség számára is, bár a nemes szó alatt nem ugyanazt értették a történelem folyamán. Az 1222-es Aranybulla szerint „mind országunk nemeseinek, mind másoknak Szent István királytól megszabott szabadságát... némely királyok hatalmukkal sok mindenben megrövidítették”. Itt a nemes szó ugyan a főurakat jelöli, de a „mások” alatt főleg a királyi serviensek értendők. Ők a későbbiekben már nyíltan Szent Istvánra vezették vissza szabadságjogaikat, ahogy a IV. Béla által 1267-ben kiadott dekrétum hangsúlyozta. „Magyarország összes nemesei, akiket királyi serviensek-nek mondanak, hozzájuk járulván, tőlünk alázatosan és hódolattal azt kérték, hogy őket Szent I. királytól megállapított és elnyert szabadságukban megtartani kegyeskedjünk.”¹⁵ III. András király 1290–1291. évi törvényének bevezetőjében azt vállalja, hogy megtartja „országunk nemeseinek a mi szent elődeink által adott” kiváltságait.¹⁶ Mária királynő 1385-ben ugyancsak a szent királyokra hivatkozik, amikor a nemesek szabadságjogait biztosítja.¹⁷ A nemes (*nobiles*) kifejezés mindenestre László III. törvénykönyvében szerepel először a magyar törvények közül, Szent István ránk maradt törvényei közt nem szerepel.¹⁸

Várjobbágyságok

A várjobbágyságok – a királyi várszervezet tisztségviselői, később kiváltságosai – ugyancsak Istvántól eredeztették kiváltságukat. Az 1222-es, majd az 1231-ben kiadott Aranybulla szerint a „Szent Királytól” nyert szabadságukban kell megtartani őket.¹⁹ A 13. században a Váradi Regestrum több ponton is megemlékezik a „szent király jobbágyságairól”, a „szent király szabadjairól”. István királyra vezette vissza szabadságukat Kézai Simon is 1282 és 1285 között készült gesztájában. Jobbágyságról, várjobbágyságról 12. századi forrásokban olvasunk először. A várjobbágyság kötött szabadságot élveztek. István törvényeiből ellenben az derül ki, hogy abban az időben teljes szabadok és szolgálai jogállásúak éltek, kötött szabadság azonban nem létezett. A várjobbágyság kiváltságos helyzetének István korába való visszavezetését tehát kitalálásként értékelhetjük.²⁰

¹⁴ Márkusné Vörös Hajnalka: Somlóvásárhely. Szerk. Hermann István, Bp. 2001. 33–34. (letöltve: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/somlovasarhely-E38D/apacamonostor-es-szolgalonepei-E3F8/>, 2018.08.18.); Mezey László: Deákság és Európa. Bp., 1979. 97.; Lukacsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923. 73., 76.; A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: ÍF. 51–69. 58. (Ford. Kis Péter); XIII. Nr. 667. 397–398. (1329 szept. 16. DL 5155)

¹⁵ De Bulla Aurea 23. 35. Zsoldos Attila: „Elégé nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: Zalai történeti tanulmányok. Zalaegerszeg 1997. 7–19.; Az 1267. évi törvény. In: Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1000–1526. 278.

¹⁶ III. András törvényei. In: Uo. 284.

¹⁷ 1385. nov. 14. In: FCD X/1. „sancti et alii rege Hungariae.” 216–218; 217., 218.

¹⁸ Szent László ún. III. törvénykönyve, 2. tc. In: ÍF. 87.

¹⁹ Az Aranybulla idézett helyére vö. De Bulla Aurea i. m. XIX. 41.

²⁰ Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Bp., 1999. 7–44.

Lovászok, várnépek, várjobbágyok

Az alsóbb rétegek közül a lovászok is hivatkozhattak Szent Istvántól kapott szabadságra. 1324. jan. 12-én kelt oklevelében Anjou Károly lovászokat telepített a Thaph nevű földre, bizonyára Táp értendő alatta. Károly úgy rendelkezik, hogy a Szent István idején nekik engedett szabadságon túl ne kapjanak többet.²¹ Ebben az oklevélben tehát nem a szabadságjog védelmében emel szót a király, hanem éppen a szabadságjog maximálása érdekében. István kori forrásokból mindenesetre nem tudunk lovászoknak adott szabadságokról.

Kétes hitelű oklevél szerint I. Lajos utasítást adott a székesfehérvári káptalannak: keressék meg Szent István legendáiban, hogy Craco vár nemes jobbágyai és népei hol laknak. Ez az oklevél 1349. okt. 10-én kelt, de átiratban maradt ránk, 1349. okt. 23-án írták át. Eszerint a székesfehérvári káptalan nem tudta megvizsgálni a legendát, mert azt Károly király a sekrestyéből (*sacristia*) Visegrádra szállíttatta. Az október 10-én állítólag Budán kelt, fenn nem maradt oklevél az átíró szerint gyűrűspecséttel volt megerősítve, a király azonban akkor Erdélyben tartózkodott. Így az oklevél hitele kétséges. Craco Karakó várával azonosítható.²² Szent István ránk maradt legendái nem szólnak Craco (Karakó) váráról és annak nemes jobbágyairól, így kérdés, mire emlékezhetek az oklevelek kiállításának idején. Hartvik püspök Szent Istvánról írt legendájának vannak 14. századi oklevelekben fennmaradt részletei, ám ezek nem tartalmazzak lényeges különbséget a kódexben fennmaradt változatokhoz képest.²³ Feltételezhető, hogy Istvánról készült olyan életrajz a középkorban, amely nem maradt ránk.²⁴ Györffy szerint azonban a Karakót említő szöveg nem szentéletrajzot jelentett, hanem olvasandó rendelkezést.²⁵

Települések

Vajon városok esetében is feltűnik az a jelenség, hogy Szent Istvánt tisztelik jogaik forrásaként? IV. Béla 1237-ben megerősítette a székesfehérvári hospesek kiváltságát, amelyet állítólag Szent István és az Apostoli Szék követe adott nekik. Feltételezhető, hogy a fehérváriak nem a szent királytól, hanem talán III. Istvántól kapták kiváltságukat, de azt a későbbi hagyomány már Szent Istvánhoz kapcsolta.²⁶ Beregszász, vagy korábbi nevén Lampertszása egy 1320-as oklevélben „szent királyoktól nyert szabadság”-ot emleget. Lampert Szent László fivére volt, Györffy György elmélete szerint ő telepített szászokat a királyság

²¹ AKO VIII. 1324. Bp.–Szeged, 1993. Nr. 20. 19. o.

²² AKO XXXIII. Nr. 754. 368. o.; Nr. 807. 393. o.

²³ Teiszler Éva: A Hartvik-legenda XIV. századi oklevelekben fennmaradt változatai. In: Műhelyszemináriumi dolgozatok I. Szerk. Kovács Szilvia–Révész Éva. Szeged, 2013. 131–144.

²⁴ Tóth Zoltán: Szent István legrégebb életirata nyomán (II. A Szt. Istvánra vonatkozó időadatok tanúsága) *Magyar Könyvszemle*, 105 évf. (1989) 4. sz. 319–337.; Veszprémy László: Ransanus krónikája Géza–Szent István fejezetének forrásproblémája. *Magyar Könyvszemle* 106 évf. (1990); Zsoldos Attila: Elvesztett források, paraszt urak és Ottó herceg: Somogy (és Zala) megye korai történetének ismeretéhez. *Századok* 142. évf. (2008) 2. sz. 490–497.

²⁵ Györffy György: István király i. m. 268–269.

²⁶ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 1961. 17–107. 23–26., 86.; FCD IV./1.73–74.; Györffy György: István király i. m. 316. Az ötletért köszönet Juhász Péternek!

északkeleti vidékére.²⁷ Mindenesetre figyelemre méltó a többes számú alak, amely azt sugallja, hogy a hagyomány részben Szent Istvántól származtathatta a település szabadságjogait. Szatmárnémeti 1230-ban kelt kiváltságlevele szerint a Szatmár vár mellett lakó németek „*Gizella királyné védelmében jöttek Magyarországra*”.²⁸ Kristó Gyula Lampertszászával kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy „*efféle szabadságokat még sem Szent István, sem Szent László nem adományozott*”, és a szatmári németek korai betelepítésének hagyományát is kétségbe vonja, mondván, a 13. századig elmagyarosodott volna a csekély számú német közösség.²⁹ Jelen tanulmányban elsősorban a hagyományok meglétére szeretnék rámutatni, az pedig elmondható, hogy egyes települések jogi írásbeliségében élt a Szent István-i eredet hagyománya.

Parasztság

A parasztság is megkísérelt visszautalni Istvánra, mint jogforrásra. Amikor az erdélyi parasztfelkelés során, 1437-ben a paraszti sereg átmeneti sikereket ért el a nemesség hadival szemben, egyezséget csikartak ki a nemesektől, melynek szövegét Kolozsmonostornál írásba is foglalták. Eszerint a parasztság összegyűlt Bábolna hegyén, hogy megtanácskozzák, „*miképpen nyerhetné és szerezhetné vissza régi szabadságait, melyeket a szent királyok adtak és engedélyeztek*”.³⁰ Az egyezmény tudni vél egy Szent Istvántól való oklevélről is, amely a parasztok szolgáltatásait szabályozza: „*ha a nemesek és az országglakók követői magától a királyi felségtől meg tudják szerezni és be tudják mutatni Szent István király oklevelét*”,³¹ akkor az abban foglalt szolgáltatások lesznek kötelezők a parasztságra nézve. Ha nem kerül elő Szent István törvénye vagy annak másolata, akkor a kolozsmonostori szerződésben foglaltak lesznek érvényben.³² A szöveget nyilván a kolozsmonostori bencés apátság szerzetesei fogalmazták. Kérdés, hogy ők találták-e ki a Szent Istvánra való hivatkozás lehetőségét, hogy a pillanatnyilag erőfölényben levő parasztságnak kedvében járjanak, vagy a parasztság körében egyébként is élt a „jó király” mondája. Érdeemes itt megemlíteni, hogy az erdélyi felkelők körében jelen volt a huszita eretnekség. Vallási szokásaikról szóló forrás szerint nem hajtottak térdet a szentek előtt.³³ A kolozsmonostori egyezmény ezzel szemben feltételezni engedi, hogy a parasztok körében élt Szent István tisztelete.

A korábbi szakirodalom szerint István népi tiszteletére 1567-ben van először adat a forrásokban. Marc Antonio Pigafetti 1567-ben Magyarországon keresztül Konstantinápolyba tartott, és Baranyavár környékén is áthaladt. Beszámolója szerint Baranyavárnál mocsár van, és

²⁷ 1320. máj. 6. (DL 314), AKO V. Nr. 774. 298. o.; Ld. ÁMTF I. 532.

²⁸ „*in fide domine regine Keysle ad Hungariam convenisse*”; vö. Györfly György: István király i. m. 512.

²⁹ Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 151–153., 122.

³⁰ „*pro reacquiritis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges cunctis huius regni Hungarie incolis datis et concessis*”. Demény Lajos: Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai. Bukarest, 1991. 77. „*miképpen nyerhetné és szerezhetné vissza régi szabadságait, melyeket a szent királyok adtak és engedélyeztek*”. Uo. 84.

³¹ „*si litteras sancti Stephani regis, ... nuncii nobilium et regnicolarum, ab ipsa regia maiestate obtinere et apportare valuerint*”. Uo. 82–89.

³² Uo.; Demény Lajos: Parasztfelkelések Erdélyben 1437–1438. Bp., 1987. 153.

³³ Demény Lajos: Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés i. m. 70.

mondák szólnak a benne rejlő harangról és Szent Istvánról.³⁴ Az olasz utazó útleírása értékes forrás, a kolozsmonostori egyezmény Szent Istvánról szóló fent említett híradása azonban érvként szólhat amellett, hogy Pigafetti beszámolójánál korábban is élt a magyarországi nép körében Szent István tisztelete: jó királyként tarthatták őt számon, aki szabadságjogokat adott.

Aranykor

A Jagelló-korban élt tudós bencés szerzetes, Nagyszombati Márton Szent István uralmát aranykorként mutatja be. Nagyszombati 1522-ben írta hexameteres nagy művét a magyar főurakhoz: *Ad Regni Hungariae Proceres, quod in Thurcam bella movere negligunt*. Így méltatja benne Szent István korát: „Fénylő ezüstből, rézből és aranyból, valamint pénzből hatalmas bőség volt. A paraszt kölykök aranyforintokkal játszottak és a kamaszoknak degeszre volt tömve az erszénye.” (2, 253–256.) „Egyeseknek hatalmas árumennyiségek voltak birtokában és a nép mindennemű javakban bővelkedett. Sokfajta borral voltak színültig a pincék; s minden sarok gazdagsággal volt tele.” (2, 257–260.)³⁵ Az aranykor ábrázolása visszatérő fordulat a régi szerzők műveiben, ám Nagyszombati nem a régmúltba, a nép őstörténetének korába vetíti azt vissza, mint pl. Anonymus, hanem belátható közelségbe, egy szent király korába.

Törvény és költészet

Werbőczy 1517-ben kiadott Hármaskönyve szerint a magyar királynak egyéb indokok mellett azért van joga embereket egyházi hivatalokba kinevezni, mert a magyarokat annak idején az első király, István térítette meg. Ennél a résznél a jogtudós Szent Istvánról szóló, 13. századi szekvenciából idéz. A liturgikus költészet tehát törvénygyűjteménybe is utat talált.³⁶

Teljeség igénye nélküli áttekintéséből is kiderül, hogy nem csak a kiváltságosok, hanem az alávett réteg is hivatkozott a szent királyra szabadságjogai elérésének érdekében. A kolozsmonostori egyezményt vizsgálva felvethető, hogy István népi tisztelete a 15. században is létezett. Korai, 11. századi törvénygyűjtemény igazolja István tiszteletének kialakulását még a szentté avatása előtt. A fenti áttekintés is azt bizonyítja, hogy a hagiografikus irodalmat érdemes összekapcsolni a jogi forrásokkal, így teljesebb képet kaphatunk Szent István középkori tiszteletéről.

³⁴ Magyar Zoltán: Szent István a néphagyományban i. m. 9., 105.; Kristó Gyula: Szent István a kortársak között és a hagyományban. In: Az államalapítóról 2000-ben. A VII. Honvéd Emléknep és a Levéltári Napok makói előadásai. Szerk. Halmágyi Pál. Makó, 2001. 50–54. 51.

³⁵ Gerézi Rabán: Nagyszombati Márton. ItK 62. évf. (1958) 2–3. sz. 119–139. 130. „*Argenti nitidi, cupri fulvique metalli, / Numerorum pariter copia magna fuit. / Floreinis rubeis ludebat rustici pubes, / Et pueris ipsis plena crumena fuit. / Quilibet ingentes tenuit mercedis acervos, / Et fuit omni modis gens opulenta bonis. / Multiplici fuerant cellaria plena liquore, / Plenus divitiis angulus omnis erat.*” Martini Thymavini opusculum ad regni Hungariae proceres. In: *Analecta Nova ad Historiam Renascentium in Hungaria Litterarum Spectantia*. Ed. Ábel Jenő–Hegedűs István. Bp. 1903. 239–240.

³⁶ Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetésekkel és utalásokkal ellátták dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Bp., 1897. I. 11. 70/71.; Mezey László: Deákság i. m. 207.; Dér Terézia: Gondolatok egy Szent István-szekvencia kapcsán. *Aetas* (2003) 2. sz. (letöltve: http://www.aetas.hu/2003_2/2003-2-13.htm, 2018.12.29)

IUSZTIN ZOLTÁN

A közigazgatási szervezet keletkezése a középkori Bánságban

A középkorban a források különféle elnevezéseket alkalmaztak a Maros, a Tisza, a Duna és a Bánsági Hegyek között elterülő térség megnevezésére. Leggyakrabban a *Temesköz* vagy a *Partium inferiorum Hungariae* (Magyarország alsó részei) elnevezés szerepelt. A latin elnevezés megfelelője lett a *Délmagyarország*, ez azonban egy szélesebb, a Tisza által átszelt területet foglalt magában.¹ Ettől eltérően a román szakirodalom a kezdetek óta a Bánság („Banat”) terminológiát alkalmazta, amellyel a törököknek a Dunától délre való visszaszorítása után a Habsburg Birodalom által megalapozott modern provinciát jelölték.² Ám az új közigazgatási szervezet nem felel meg a középkorinak, amennyiben most ennek határa a Maros völgyéig terjed. Az eltérések azonban számosabbak. A régi Magyar Királyságban a régiót hat vármegye (Csanád, Arad, Torontál, Temes, Keve és Krassó), valamint a bánsági hegyekben lévő kerületek alkották, amelyek felváltva a szörényi bán és a temesi főispán fennhatósága alá tartoztak.³ Ekképpen szükségessé vált, a „Középkori Bánság” terminológiai szerkezet révén egy olyan elnevezés használata, amely kiemeli azt, hogy a tartomány két északi vármegyéjét, Csanádot és Aradot átszeli a Maros folyó.⁴ Ha a Délmagyarország elnevezés alatt egy kiterjedt területet értünk, a Temesköz sem jelentett egy természetes határok által megszabott tartományt, azonban akárcsak a „Temesi Bánság” esetében északi határa nem terjedt túl a Maros vonalán. Lehetséges, hogy ez okból kifolyólag találták ajánlatosabbnak egyes magyar történészek a „Bánság” („Banat”) elnevezés használatát, kiemelve, hogy egy báró fennhatósága alatt az egész tartomány – akárcsak Erdély – gyakorlatilag provinciává változhat.⁵

Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a fent említett közigazgatási (vármegyékre és hegyvidéki kerületekre való) beosztás a 14–15. századoknak felel meg.⁶ Feltételezzük, hogy a

---

¹ Iusztin Zoltán: Banatul Medieval – Exemplificări și interpretări toponimice. In: *ArheoVest*, 5. évf. (2017), 2. sz. 1221.

² Uő: *Politică și administrație în Banatul Medieval*. Cluj Napoca, 2018. 34–37.

³ Uo. 33–37., 311–315.

⁴ Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Szerk.: Ortvai Tivadar. I. kötet. Bp., 1891. 148., 154., 156.

⁵ Petrovics István: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk.: Fedeles Tamás–Font Márta–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 261–262.

⁶ Iusztin, Zoltán: *Politică și administrație i. m.*

korai periódusokban más közigazgatási képet nyerhetünk. Sajnos a korra vonatkozó kevés fennmaradt forrásanyag nem nyújt sok információt. A Szent István király és Ajtony közötti harcot, amely a király győzelmével és Ajtony tartományának elfoglalásával zárult, Anonymus jegyezte fel, részletesebben pedig a Szent Gellért-legenda (Legenda Sancti Gerardi) számolt be róla.⁷ A szakirodalomban még a vonatkozó források közé vették Laskai Ozsvát ferencesrendi szerzetes egyik prédikációját, Szent Gellért munkáját.⁸

Csanád győzelme jelenti a terület megszervezésének kezdeti időpontját. A 11. század elején a területi hódítások és az ország fokozatos kiterjesztése miatt, amik a király fennhatósága alá tartozó területeknek bizonyos mobilitást nyújtottak, nehéz meghatározni a magyar királyság határait.⁹

Az alattvalók latin szertartású keresztény hitre térítése a Szentszék által biztosított politikai legitimitást nyújtotta Szent Istvánnak és támogatást is a területi terjeszkedésre, amit az apostoli küldetés is indokolt.¹⁰

Szent Gellért legendája feljegyezi, hogy Ajtony halálát követően Szent István király az új terület kormányzását Csanádra bízta, a területet a nevére nevezte el és őt Marosváriba (Morisena) helyezte el, amit újonnan Chanadinának neveztek: „*Ab hac die urbs illa non vocabitur Morisena, sed urbs Chanadina, pro eo quod inimicum meum interfecisti de medio eius, comes illius provincie eris, ipsamque sub tytulo nominis tui tytulabis, provincia Chanadiensis vocetur usque in generacionem.*”¹¹

Kétségtelen, hogy a szent életének leírásával foglalkozó forrás nem csatlakozik Ajtony halálát követően az ország helyzetének tekintetében, ám ennek a vármegyékre történő azonnali felosztása már véleményem szerint kevésbé valószínű. Habár a hagyomány az országalapító királynak tulajdonítja Magyarország közigazgatási megszervezését, nem feltételezzük, hogy szintén neki tulajdonítható az 1028. év körül meghódított tartomány közigazgatási beosztása is.¹²

A legenda szerint Csanádot bízták meg az új provincia vezetésével, ami azt sugallja, hogy nem került sor azonnal közigazgatásilag a vármegyékre való felosztásra. Valószínűbbnek tűnik az a feltevés, hogy Csanád élete során ez a terület az ő fennhatósága alatt maradt.¹³

A *Legenda maior* egyik információjának a hagyomány tükrében tett értelmezése, amely az országalapító királynak tulajdonítja az egész királyság közigazgatási megszervezését, vezetett arra a téves eredményre, amely az illető hat vármegye¹⁴ létrehozását Szent István

⁷ Anonymus: Gesta Hungarorum, XI., XLIV. fejezet. Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini. Cura et studio Johannis Georgii Schwandtneri. Vindobonae, MDCLXVI. 11–12., 33–35.; Szent Gellért legendájának vonatkozó részére vö. SRH II. 489–492.

⁸ Vö. Glück, Eugen: Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum. In: *Ziridava*, 6. évf. (1976). 89–92. Ebben a tanulmányban több téves forráshivatkozás is található, pl. Bíborbanszületett Konstantin császár 1019–1020-ból származó aranybullája (!) vagy Mahmud Terdzüman török krónikája.

⁹ Vita S. Gerardi. Szent Gellért legendája. X. fejezet. Szerk.: Gálos Rezső. Makó, 1928. 18–21.; SRH II. 489–492.

¹⁰ Kristó Gyula: Szent István király. Bp., 2001. 99–104.

¹¹ Vita S. Gerardi. i. m. X. fejezet. 18–21. Mérvadó kiadására (Madzsar Imre) vö. SRH II. 492.

¹² Glück, Eugen: Contribuții. i. m. 100.; Szentkláray Jenő: Krassó vármegye őshajdona. Bp., 1900. 92.

¹³ Hațegan, Ioan–Savulov, Lucia: Banatul Medieval. In: *Analele Banatului*, 5. évf. (1997). 189.

¹⁴ Csanád, Arad, Temes, Torontál, Keve és Krassó.

idejére helyezi.¹⁵ Kiindulópontként tüntették fel a magas kulturális felkészültségű hét magyar szerzetes esetét, akiket főesperesekké neveztek ki, és akik támogatták a püspököt a katolikus hit terjesztésében, valamint az egyházmegye megszervezésében.¹⁶ Ezen feltételezés szerint a hat főesperes különböző vármegyékben szolgált volna, míg a főesperesek feje a Csanád várában lévő püspöknek lett volna a segítségére. Ekképpen mindegyik főesperesség egy-egy vármegyének felelt volna meg.¹⁷

A valóságnak megfelelőbbnek tűnik azonban az a feltevés, hogy a vármegyék fokozatosan alakultak ki. Kezdetben egy nagy („óriás”) vármegye létezett, Csanád, amelynek felbomlásából több megye jött létre.¹⁸ Így keletkezett Arad és Temes,¹⁹ majd utólag, a 12. század fordulóján létrehozták Keve és Krassó vármegyéket.²⁰ E feltevéseket nézetem szerint bizonyos mértékben igazolja az, hogy a vármegyék említése az oklevelekben fokozatosan történik. Arad vármegye meglétére 1177-ben,²¹ Temesére²² és Csanádéra²³ a 12. század végén, Krassóra és Kevére a 13. század elején,²⁴ míg Torontáléra csupán a 14. században utalnak.²⁵

Amint a hagiográfiai forrás is említi, a bánsági terület első vármegyéjét Szent István alapította közvetlenül Ajtony legyőzése után. Ennek kiterjedését illetően ugyanazon forrás közvetlenül arról is értesít, hogy ez magában foglalta volna az Ajtony uralma alá tartozó összes területet.²⁶ A közigazgatás megszervezésére utaló egyedüli adatot néhány *comites, que constituerant rex*²⁷ említése tartalmazza. Hipotézis szerint ezek a *comesek* a bánsági vármegyékbe küldött királyi emberek lettek volna és jelenlétük igazolásul szolgálna a csanádi püspöki vármegye területén található több vármegye meglétére is.²⁸ Konkrét érvek hiányában ez az elmélet csupán feltevés.

¹⁵ Szentkláray Jenő: Krassó i. m. 110–116.

¹⁶ „*Inter praefatos vero monachos erant septem viri literati et Ungaris lingua interpretes expediti, videlicet Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Tezlo et Stephanus... Per ipsos enim tota Chanadina provincialis sacri eloquii existit irrigata. Qui archidiaconatus habentes edificabant ecclesias in urbibus et villis.*” Vö. SRH II. 494.

¹⁷ Szentkláray Jenő: Krassó i. m. 114–116.

¹⁸ A kérdéskör átfogó, alapos elemzésére vö. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. 459–470.

¹⁹ Borovszky Samu úgy véli, hogy Temes vármegye megalapítása II. Géza király uralkodása (1141–1162) alatt történt. Borovszky Samu (szerk.): Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Bp., é. n. [1894] 343.

²⁰ Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 260.

²¹ Borsa Iván: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. In: LTK 33. évf. (1962). 213.

²² ÁÚO I. Pest, 1860. 69–70.; RA I/1. 41 o. 128 sz.

²³ FCD II. 308–309.

²⁴ Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. I. 161., 165.

²⁵ Más szemlélettel, de a megyék fokozatos kialakulására vö. Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 459–470.

²⁶ Vita S. Gerardi i. m. 18–21.; SRH II. 489–492.

²⁷ Vita S. Gerardi i. m. 21–22.; SRH II. 491–492.

²⁸ Uo. 491–492.

Egy másik régebbi, illetőleg újonnan is felvetett hipotézis szerint Szent István korában kiterjedt, nagy vármegyék léteztek, amelyek a későbbi időkben felaprózódtak, kisebb vármegyéket létrehozván.²⁹

Ezt a gondolatmenetet folytatva nézetem szerint az eredeti vármegye felosztása nem egy adott pillanatban történt meg, hanem hosszabb időszak lefolyása alatt, amelynek kezdete a 11. század elejének vége felé esik, befejezési ideje pedig a várispánok fennhatóságának megerősödéséhez kötődik. Néhány vár területi-hatalmi központként tűnik ki, politikai és közigazgatási hatáskört gyakorol a királyi tulajdon egy részére, amely jogszolgáltatás tekintetében kezd körülhatárolódni. Ez a mozzanat jelenti a nagy vármegye feldarabolódásának kezdeti folyamatát.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a magyar hatalom a Maros vonalán erősebb volt, úgy értékeljük, hogy a vármegyei felosztás ezen a részen indult meg Arad vármegye megjelenésekor – ez a közigazgatási szervezet a hasonló nevű várnak köszönheti fejlődését.

A vármegyére vonatkozó első információk a 12. század második feléből származnak,³⁰ ám a vár meglétére már a korábbi időkben is vannak bizonyosságok. A glogováci (arad-vladimirescui) várnál folytatott kutatások igazolják egy 11. századbéli állandó település meglétét.³¹ Glück Jenő a vár korábbra datálását ajánlotta. Az Arnoldus Wion által kiadott (1597) *Nagy Szent Gellért-legendá*ban előforduló Arasianus helynévre alapozva úgy gondolta, hogy ez az elnevezés egy Arad vidékén lévő településnek felel meg.³² Ezek szerint létezett volna egy Arad elnevezésű erődítmény, amelyet Ajtony országa fennállásának utolsó éveire lehetne datálni.³³ Egyéb érvek hiányában ez a feltevés semmi fenntarthatósággal nem rendelkezik. Ezzel szemben 1131-től kezdve a hivatalos oklevelek igazolják a vár fennállását,³⁴ ekkor tartották itt azt az országgyűlést,³⁵ amelynek során legyilkolták a II. Béla király megvakításáért felelős előkelőket.³⁶

A vár említése egyidejű lehet a vármegye meglétével, ám bizonyítékok hiányában a kérdés nyitott marad, annál is inkább, mivel Arad ispánja csupán az 1214. évben jelenik meg oklevélben.³⁷

A vár 11–12. században nyert jelentőségét stratégiai helyzetének köszönhette. Marosvár (Morisena) közelében lévén Arad az Erdélyből szállított só útjának igencsak érzékeny pont-

²⁹ Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 460.; Uő: Szent István i. m. 72–73.; Uő: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 68–71.; Zsoldos Attila: Visegrád vármegye és utódai. TSz 40. évf. (1998). 1–10.; Uő: Vár, város, ispánság és megye – Veszprém az Árpád-korban. *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 26. évf. (2011). 11–17.

³⁰ Hațegan, Ioan–Savulov, Lucia: *Banatul Medieval* i. m. 190.

³¹ Barbu, M.–Zobra, M.: Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu. *Materiale și cercetări arheologice*. 13. évf. (1979). 292–296.

³² Glück, Eugen: Contribuții cu privire la originea toponimului „Arad”. *Ziridava*, 22. évf. (2000). 45.

³³ Uo. 45.

³⁴ Kovách, G.: Documente referitoare la începuturile Aradului. *Ziridava*, 6. évf. (1976). 118., 124.

³⁵ A magyar történetírásban léteznek olyan feltevések is, amelyek az országgyűlés megtartásának helyét egy Esztergom mellett lévő, Arad nevezetű hellyel azonosítják.

³⁶ *Chronicon Pictum Vindobonense*. (Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalmaikról és bátorságukról.) Szerk.: Geréb László. Bp., 1993. 55–56.; Kovách, G.: Documente i. m. 124., 48. jegyz.

³⁷ FCD III/1. kötet. 163.; Kristó Gyula megemlíti, hogy ez az 1214-es oklevél hamis, és hiteles okleveles adatban 1240-ben szerepel aradi ispán. Vö. Kristó Gyula: A vármegyék i. m. 462.

ját jelentette. Ez a tény a későbbi okmányokból tűnik ki. A sónak a Maroson történő szállítását egy 1138-ból származó okmány említi először,³⁸ majd 1183-ban a Bisztra kolostorának adott kiváltságlevélben említik a kolostor sólerakati jogát az aradi vagy szegedi vámzedésnél nyert sőt illetően.³⁹

Arad vármegyét tekintve, amelyet később alapítottak, nem mondható el ugyanez. I. Lajos királynak egy 1347-ben kiadott oklevele alapján kétségessé válik a vármegyének már 11. századbeli fennállása.⁴⁰ A hivatalos okiratban Szent László király és Lampert herceg által a titeli prépostságnak nyújtott adományról van szó, amelyben szerepel néhány *Orod comitatus*ban található falu is.⁴¹ Györfly György szerint az adományozás valamikor 1080–1090 között történt és abban az időszakban a vármegye fennállt.⁴² Ha kétségtelen is, hogy az említett hat falu Szent László korában létezett, a vármegyét illetően mégis adódnak kérdőjelek. A szövegalkotás rávilágít arra, hogy a dokumentum már nem tükrözi a maga egészében (híven) a 11. században kibocsátott okirat tartalmát, csupán tanúbizonyoságként használja azt. Ez esetben figyelemre méltó az „*in tenore priv-i sanctissimorum regis Lad-i*” említése. Úgy vélem, hogy a *vocatus in C-u Orod* kifejezést nem a régi oklevélből idézték, hanem ez a 14. századi viszonyoknak felel meg.

A magyarok behatolását a Temes és Bega folyók völgyeinek irányába eső központi részre elősegítette a terület domborzata, a síkság is. Mindennek ellenére azonban a 11. századra vonatkozóan az okiratok nem említenek várakat vagy erődítményeket.

Temesvár váráról csupán a 12. század közepéről kapunk információkat az arab al-Idriszi földrajztudós feljegyzéseiből, aki a települést a Tiszától délre helyezi.⁴³ Ő azonban nem szól arról, hogy a település egy sáncokkal vagy várfalakkal megerősített földvár volt-e.

Temesvár várának előfordulása az okiratokban, az első temesi ispán említéséhez mérten, késői. Az utóbbtól eltérően Temes vármegyét először III. Béla király egyik 1177-ben kiadott oklevele említi.⁴⁴ Az oklevél végén felsorolt tisztségviselő főurak között található *Pancracius comes Temissiensis*.⁴⁵ Kétségtelen, hogy Pancracius ispán hatalmi központjának egy városban kellett lennie, legvalószínűbb, hogy Temesvár városában volt, amelynek közigazgatási területét Temes vármegye alkotta.

A 11. század végén a kunok betörték a bánsági területekre, amelyeket egészen a Temes és Krassó folyók torkolatáig elfoglaltak. Központjukat a Temes és a Pogányos patak között alakították ki, ám Szent László király kemény fellépése a Magyar Királyság uralma alá hajtotta őket. A térség békéjének helyreállítását egy második kun betörés hiúsította meg. Ezen egyidejű támadásokat a fent említett királynak sikerült visszavernie a 12. század kezdetét megelőzően; ennek okán állították azt, hogy biztosították a nyugalmat és a tartomány

³⁸ DL 2635.

³⁹ DL 25.

⁴⁰ DL 87 218.

⁴¹ Uo.: „*quasdam p-es sive v-s dicte ecc-e Tytulensiss, vidl. Zeudy, Zabraan Magyar, Tothzabraan, Gyarru, Iuanhaza et Vadkerth vocatas in Comitatu Orodienis iuxta fluvium Morus habitas, in tenore privilegi sanctissimorum regis Ladislai et ducis Lamperty contentas*”.

⁴² Györfly György nézetére vö. ÁMTF I. kötet. Bp., 1963. 177–188.

⁴³ Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged, 2008. 31.

⁴⁴ AÜO I. 1173–1175 között. 69–70.

⁴⁵ Uo. 69–70.

fejlődését néhány évtizednyi időre.⁴⁶ Feltételezzük, hogy a behódoltatás végrehajtásának módozata egy erődítmény építése lehetett, amely lehetővé tette a vármegye utólagos megjelenését. A kun betörések tapasztalatai kiváltották a központi hatalom térségbeli megerősödését és arra készítették azt, hogy elejét vegye a hasonló eseteknek az erődítmények, a föld- és favárak megszilárdítása révén.

Ilyen erődítmény volt a Temes folyónál álló vár is, amelynek éppen azt a térséget kellett közigazgatása alá vonnia, ahova a kunok több ízben betörték. Ezen előfeltételek alapján állíthatjuk, hogy a vármegye megalapítása a 11. század végétől a következő század elejéig terjedő időszakban történt. Természetesen az oklevelek nem szólnak erről a tényről, kétségtelen azonban, hogy a vármegye létrejötte korábbi, mintsem annak hivatalos dokumentumokban való előfordulása.

Bár egyes történészek I. István királyt tartották Keve és Krassó vármegyék megalapítójának,⁴⁷ az írott bizonyságok hiánya megkérdőjelezheti ezt a feltevést, annál is inkább, mivel az oklevelek csak a 13. századtól kezdve tesznek említést a két vármegyéről.⁴⁸

Amint az előző esetekben, itt is úgy vélem, hogy Keve vármegye megjelenése a hasonló nevű vár építéséhez kötődik. Az Ajtony és Szent István közötti konfliktus idején nem említik az erődítményt, egyes adatok azonban utalnak a 11. század második felében való fennállására.⁴⁹

Más források a 12. században említik a várat. Megfontolandó adatot szolgáltat al-Idriszi, aki a piacokkal és kézművesekkel teli, virágzó Kāuin városról beszél. Az arab krónikás leírása szerint Keve vára a Duna partján települt, Csanádtól négy napi járóföldre.⁵⁰ A vár működésére utaló adatok szaporodnak a következő században, amikor a királyság és Bulgária közötti határhelyként szerepel.⁵¹

A Keve vármegye fennállásáról szóló adatok későbbiek és kevesebbek. Az első számba vehető információ Begej településhez köthető, amit egy Szent László korában (1077–1095) keltezett oklevél említ. Maga a dokumentum elveszett, szövegét azonban beiktatták egy 13. századból származó oklevélbe.⁵² Ebben a pécsváradi apátságnak felajánlott Begej földbirtokának határaitra utalnak, anélkül azonban, hogy megemlítenék valamely vármegyéhez való tartozását.⁵³

Annak ellenére, hogy a későbbi századokban Begej település helyét Keve vármegyében határozzák meg, a szóban forgó dokumentum szövege nem bizonyítja annak 11. század végi fennállását. A következő században sincsenek ezt igazoló adatok, egyedüli utalás a

⁴⁶ Szentkláray Jenő: Temes vármegye története. A legrégebb kortól az 1867. évi alkotmányos kiegyezésig. Különlenyomat a Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temes című monográfiából. Bp., é. n. [1894] 225–392., különösképpen 260–261.

⁴⁷ ÁMTF III. 308.; Szentkláray Jenő: Krassó i. m. 114–116.

⁴⁸ Zsoldos Attila: Magyarország világi i. m. 161., 165.

⁴⁹ ÁMTF III. 317.

⁵⁰ Miller, Konrad: Arabische Welt- und Länderkarten. Die kleine Idrisikarte vom Jahr 1192 n. Chr. I. Band – 3. Heft. Stuttgart, 1926. 77.; Elter István: Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). Acta Historica, LXXXII. (1985). 59–61.

⁵¹ „Ad regni terminum, pervenit ad castr. Qoud vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungarie a Bulgarorum prov. Separatur” (ÁMTF III. 317.)

⁵² ÁMTF III. 315.

⁵³ Uo. III. 315.

pécsváradai apátság egyéb birtokait felsoroló egyik oklevélben fordul elő.⁵⁴ Az 1193-ban kiadott dokumentum említi a benedekrendi szerzetesek tulajdonában található Culpén nevezetű erdőt.⁵⁵ Egyetlen utalás sem történik Keve vármegye meglétére, ezt majd csak 1208-ban említik a hivatalos iratok; az ez évben keltezett oklevélben lelhető fel a *Nicolaus curialis comite Keweiensem* említése.⁵⁶

Ez a Nicolaus töltötte be a *curialis comes* tisztséget, amivel kapcsolatban Engel Pál felhívta a figyelmet arra, hogy ez a tisztség nem azonosítható az ispánival, sokkal inkább vonatkozik annak helyettesére.⁵⁷ Ekképpen tehát Nicolaus nem Keve vármegye ispánja, hanem annak csupán helyettese. Egyéb információk hiányában nem tudhatjuk, ki lehetett ebben az időben az ispán, majd csak a következő évben szólnak az oklevelek *Mart-o Keweiensiről*.⁵⁸

Egy másik, IV. László által 1272-ben kibocsátott oklevél megőrizte egy Imre királynak tulajdonított, elveszett dokumentum szövegét Saul kalocsai érsek idejéből.⁵⁹ Az 1201-ben keltezett szövegben⁶⁰ említett tisztviselő főurak között szerepelt *Achilleo curialis et Kewiensi*, Keve első ismert ispánja.

Zsoldos Attila véleménye szerint Krassó és Keve vármegyék megalapítása a 12. században történt a Csanád vármegyéből való kiválásuk által.⁶¹ Azt is állítja, hogy megjelenésük a dunai várak, Keve és Haram fejlődésének tudható be.⁶² Feltételezése elfogadható, bár úgy ítéljük meg, hogy a politikai kontextus jelentős befolyással bírt. Ebben az időben Magyarország és a Bizánci Birodalom közötti kapcsolatok pattanásig feszültek. Az ellenségeskedések a harmadik évtized végén törtek ki, amikor II. István király (1116–1131) megtámadja a birodalmat, mivel II. Komnénosz János császár menedéket adott trónkövetelő, rivális nagybátyjának, Álmos hercegnek. Válaszul a bizánci hadsereg betör a Duna északi partjaira,⁶³ Haram vára közelébe és Krassónál vereséget mér a magyar seregekre. A konfliktus áthelyeződik a Szerémségbe és a Duna déli oldalára, végül – a király halálát megelőzően – a két szembenálló fél békét köt.⁶⁴ Két évtizedig szünetelnek a harcok, ám a Magyar Királyság igyekszik létrehozni egy Bizánc elleni szövetségi rendszert.⁶⁵ 1149-ben újból kitör a háború, amikor a báni tisztséget viselő szerb Belos gyámsága alatt álló II. Géza király (1141–1162) segítséget nyújt a szerb nagyzsupánnak I. Komnénosz Mánuel császárral szemben. A bizánci hadsereg ismét érezteti jelenlétét a Dunától északra eső részekben, itt megtámadja Keve várát és a határ menti területeket.⁶⁶ A háború 1155-ig tart, amikor is a király szövetségeseit, a szerbeket legyőzik, ezért II. Géza békét köt a birodalommal.⁶⁷

⁵⁴ DL 27.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ DL 47.

⁵⁷ Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp., 2001. 100.

⁵⁸ ÁMTF III. 317.

⁵⁹ DL 40.

⁶⁰ Uo. 40.

⁶¹ Zsoldos Attila: Magyarország világi i. m. 161.

⁶² Uo. 161., 165.

⁶³ Nichita Choniates: *Fontes Historiae Daco-romanae*. III. București, 1975. 247.

⁶⁴ Szentkláray Jenő: Temes Vármegye i. m. 263.; Borovszky Samu: Torontál Vármegye i. m. 343.

⁶⁵ Engel Pál: Szent István i. m. 78–79.

⁶⁶ Borovszky Samu: Temes vármegye. Bp., 1914. 263.

⁶⁷ Engel Pál: Szent István i. m. 78–79.

II. Géza király uralkodásának ideje egybeesik a déli határok megszervezésével és megerősítésével. Keve vármegye megalapítása jelenti azt a mozzanatot, amelynek során létrejön a Tisza torkolatától Orsova közeléig húzódó határ katonai szervezetének közigazgatása.

Ugyanazok a politikai viszonyok határozták meg Krassó vármegye létrehozatalát is. A numizmatikai adatok szerint a Duna vonalán, a Krassó és Cserna közé eső területeken már a 11. századtól igazolható a magyar uralom jelenléte. Főként 1077–1100 közötti időből származó korai magyar pénzérméket találtak Mehádián, Ó-Moldován, Lászlóvárán és Orsován.⁶⁸ Ám erre a korra vonatkozóan a numizmatikai adatok nem tükrözhetik a területi szerveződést és a vármegyék létrehozatalát.

Krassó vármegyére vonatkozó információink még az előző eseteknél is jelentéktelenebbek. Régebbi feltevések nyomán Győrffy – érvek nélkül – úgy vélte, hogy a határvármegyét Szent István alapította Krassó központtal, amit ő Harammal azonosított, kijelentvén, hogy ez utóbbi a Krassóvár nevet viselte, mielőtt az aninai hegyek közötti várat felépítették volna.⁶⁹ Különbséget kell tennünk a két vár, Haram és Krassóvár között, ez utóbbi a Krassó folyó szurdokvölgyeinek közelében emelkedett és fennállásáról már 1323-tól kezdve rendelkezünk konkrét adatokkal.⁷⁰

A várak azonosításában felvetődött problémákat nemrég megjelent tanulmányok tisztázták.⁷¹ Ekként Haram vára a magyar szakirodalomban mint Krassóvár, Caraşova vára pedig Krassófővár néven jelenik meg.⁷² Más szóval ezt az évet megelőző dokumentumokban az utalás a Duna menti várra vonatkozik. Haram várát már Anonymus is említette, aki a Glád által vezetett politikai alakulat legdélibb pontjával azonosította.⁷³ A 11. század folyamán nem fordul elő egyetlen utalás sem a vár fennállására; említése csak a következő században történik, II. István király és Komnénosz János viszálya során. A Képes Krónika szerzőjének állítása szerint a bizánciak, hajóik segítségével, Haramnál törtek be Magyarországra és a Krassó folyónál, Borom (Horom) közelében győzték le a magyarokat.⁷⁴ A krónikában említett települések, Haram és Borom egy és ugyanaz kell legyen Haram várával, amely ebben az időben a krassói területeken lévő legfontosabb erődítmény volt.

Újabb információkat szolgáltatnak a bizánci történetírók, Jóannész Kinnamosz és Nikétász Koniatesz, akik II. Komnénosz János és Mánuel Komnénosz császárok magyar királyság ellen vezetett hadjáratainak leírása során utalnak a várra.⁷⁵

⁶⁸ Bejan A.: Organizarea politico-administrativă a românilor bănăţeni în secolele XI-XII. *Studii de istorie a Banatului* 14. évf. (1988). 87.

⁶⁹ ÁMTF III. 488–489.

⁷⁰ Uo. 489.

⁷¹ Oţa, Lucia-Oţa, Silviu: Cercetările arheologice de la Caraşova-Grad (com. Caraşova, judeţ Caraş-Severin). *Campaniile arheologice din 1998, 2000 şi 2001. Materiale şi Cercetări Arheologice*, 4. évf. (2008). 3–4.; Uő: Historical and archaeological data regarding the fortress from Caraşova hill Grad, commune Caraşova, Caraş-Severin District. *Muzeul Naţional* 18. évf. (2006). 3–13.

⁷² Ld. előző jegyz.

⁷³ Anonymus: *Gesta Hungarorum*, XLIV. fejezet.; Schwandtner, Georgius: *Scriptores rerum i. m. I.* 33–35.

⁷⁴ *Chronicon Pictum Vindobonense* 54.: „*Venientesque transiverunt Hungariam in Haram et hungari aliquod impedimentum facere non poterant. Quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnaverunt cum grecis ultra riuiulum Karaso uersus Borom.*”

⁷⁵ ÁMTF III. 487–488.

Figyelembe véve stratégiai elhelyezkedését – a Krassó és a Néra torkolata között – és azt a tényt, hogy a 12. században fennálló kevés vár között említik, megalapozott érvek szólnak amellett, hogy Krassó vármegye székhelyét Haramban (Horomban) határozzuk meg. A vármegye fennállását igazoló első adatok 1200-tól kezdve jelennek meg, amikor az Imre király által kibocsátott dokumentumot megerősítő tisztségviselők sorában ott találjuk Weitehet, a krassói udvarbíró és ispánt.⁷⁶ A vármegyének azonban ennél az első, dokumentumbeli említésnél régebbinek kellett lennie. A már idézett politikai viszonyokból ugyazok a következtetések adódnak Krassó vármegye megalapítását illetően is, ugyanis az 1141–1155 közötti időszakban a Duna menti területek a magyar–bizánci háborúk színterévé váltak.

Az a tény, hogy a 12. század vége előtt a középkori Bánságban öt vármegye fennállásáról beszélhetünk, nagyban köszönhető az Al-Duna vidékén végbement összeütközéseknek.

Egybehangzik ezzel a helyzettel egy 1184-ben keletkezett oklevélből nyert adat, amely az erdélyi királyi és püspöki jövedelmeket vette számba. A szöveg kitér arra a 25 000 márkányi összegre, amelyet a király egy év leforgása alatt kap ispánjaitól, akiknek száma 72.⁷⁷ Emellett a 72 ispán mindegyikének kötelessége évente egyszer fogadnia az uralkodót és megvendéglésekor 100 vagy 200 márkát nyújtania neki.⁷⁸ Az ispánok száma az egész királyságra vonatkozott, nem csupán Erdélyre, ekképpen bizonyítást nyert, hogy a 12. század második felében az egész országban 72 ispán létezett.

A terület közigazgatási megszervezésének utolsó szakasza a Szörényi Bánság megalapításával zárul. Ennek az örgrófságnak a megteremtése bizonyítja a magyar királyság legnagyobb mérvű előrehatolását az Al-Duna vonalán. Nagy vonalakban a közigazgatási szervezkedés folyamatának szakaszai feltevésem szerint a következőképpen foglalhatóak össze: 1. Az anonymusi Glád leverése és egy vazallusi államforma; 2. Ajtony törzsi területének meghódítása és a vármegye megszervezése Csanád központtal; 3. A csanádi püspökség megalapítása; 4. A Csanád által vezetett vármegye felbomlása, s Arad, valamint Temes vármegyék megjelenése; 5. A határ menti vármegyék, Keve és Krassó megalapítása; 6. A Szörényi Bánság létrehozása.

---

⁷⁶ FCD II. 217–218.

⁷⁷ Uo. 217–218.

⁷⁸ Uo. 217–218.

KOPECZNY ZSUZSANNA

Volt-e Temesvárnak védőfala?

Temesvár a Duna-Tisza-Maros köz legfontosabb települése a középkorban. A 19–20. század fordulója táján megjelenő városmonográfiák napjainkig alpmunkáknak számítanak. A legújabb, tudományos kutatáson alapuló várostörténetet éppen ünnepeltünknek, Petrovics Istvánnak köszönhetjük. Munkásságának fontos részét képezte és képezi az említett régió és ezen belül főképpen Temesvár középkori múltjának vizsgálata.

Dolgozatunk egy olyan okleveles adat kapcsán készült el, mely furcsa módon szinte észrevétlen maradt a Temesvár történetével foglalkozók körében. Temesvár városfalának talán eddigi egyetlen ismert okleveles említése a Mohács előtti időszakból 1500–1502 között kelt és Somi Józsa temesi ispán és Alsó Végek főkapitánya végrendeletében találkozunk vele.¹ A forrással építészettörténeti vonatkozása miatt Entz Géza foglalkozott, aki különös tekintettel a nagyvázsonyi templomra vonatkozó utasításoknak szentelt figyelmet. Hasonló érdeklődés folytán került aztán jóval később Kulcsár Beáta kutatásának fókuszába.²

Somi Józsa Kinizsi Pál neveltjeként került annak halála után a temesi ispánság élére 1494-ben. Elődjéhez hasonlatos módon ő is komolyan kivette részét a törökellenes harcokból. Végrendeletének megírását is minden bizonnyal ez a körülmény váltotta ki.³

Rátérve a forrás tartalmára, Somi Józsa végrendeletében az áll többek között, hogy Temesvár városának tanácsára 500 aranyforintot hagy azzal a céllal, hogy az általa megkezdett erődítési munkálatokat folytassák: „*quod illos florenos quingentos dent iudici et iuratis de Themeswar, ut ex quo dei voluntate murum ciuitatis construere nos incepimus, quit-quid cum illis florenis quingentis laborare possunt et construere, laborent et construant*”.

A Temesvárra vonatkozó késő középkori és kora újkori források pontos értelmezésének egyik legnagyobb nehézsége, hogy legtöbbször nem tudjuk, mire utalnak: a belső várra vagy a városra? Somi Józsa végrendelete ilyen szempontból teljesen egyértelmű, konkrétan megnevezi, hogy a város falait kell felépíteni, illetve a munkálatokat folytatni és befejezni. Az is érdekes részlet, hogy a pénzt a város tanácstestületére hagyja és nem a várnagyra.

---

¹ DL 30 241.

² Entz Géza: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. *Művészettörténeti Értesítő* 2. évf. (1953) 171–175.; Kulcsár Beáta: Magyar nemesi végrendeletek a középkorban. *Belvedere* 20. évf. (2008) 1–2. sz. 58–78.

³ Entz Géza: Középkori végrendeletek i. m. 172.

A város történetére vonatkozó oklevelek hiányossága miatt sok ponton még mindig a feltételezések szintjén állunk. Az utóbbi években a belváros területén végzett régészeti feltárások némileg segítettek a helyzeten, de a legfontosabb kérdésekben még mindig nem sikerült előrelépni. Ahhoz, hogy Temesvár fallal való megerősítésének kérdését boncolgathassuk, szükségesnek tartjuk az alábbiakban ismertetni a település fejlődésének főbb ide vágó momentumát.

A Kubinyi András által kidolgozott városhierarchia szerint a 33 centralitási ponttal rendelkező Temesvár a Magyar Királyság másodrangú városai alkotta csoport végén kapott helyet. Ez főként a királyi földesúri városnak számító Temesvár geostratégiai elhelyezkedése által meghatározott jellegével magyarázható, hiszen a délkeleti határvidék központjaként már a 14. század végétől, az első török betörések óta inkább katonai jelentőségre tett szert. Temesvár végvár és a Balkán felé irányuló katonai hadjáratok kiindulópontja lett.

Temesvár oklevelekkel adathozható múltja 1177-ig vezethető vissza, amikor először említik a vár uradalmához tartozó falvakat.⁴ Késő középkori és kora újkori térképek alapján a város topográfiájával foglalkozó kutatók az ispánsági várat a jelenlegi belváros déli részére helyezik. Ezt a feltételezést azonban régészeti kutatásokkal eddig még nem sikerült bizonyítani. A hagyomány Szentkláray Jenőtől ered, aki a 18. század elején készült Seuter-féle térképet és vedutákat használva kiindulópontként visszavezette a vár alaprajzát a hódoltságkori állapotoktól az Árpád-korig.⁵ Szentkláray azt tartotta, hogy az Anjou-korban Temesváron egy ikervár létezett. Az ispánsági várat szerinte I. Károly kőből átépíttette, ugyanakkor magának rezidenciául egy különálló várat, kastélyt emelt az előbbi vár déli oldalán található szigeten, mely felvonóhíddal csatlakozott az előbbihez.

Tagadhatatlanul Szentkláray érdeme, hogy az 1902-es javítási munkálatok alkalmával a lőszertár (Hunyadi kastély) alapfalai alatt előkerülő maradványokat I. Károly palotájával hozta kapcsolatba. Az utóbbi évtizedben a helyszínen végzett nagykiterjedésű feltárások igen jelentős eredményekkel jártak és több konklúzió megfogalmazására, illetve az eddigi elméletek megkérdőjelezésére adtak lehetőséget. A régészeti leletek alapján egyrészt sikerült azonosítani a középkori belső vár különböző építési periódusait. Ugyanakkor az is felmerült, hogy az oklevelekben szereplő ispánsági vár talán éppen ezen a helyen állhatott, I. Károly pedig azt használta fel rezidenciájára kiépítésére. Ahogy azt már korábban is megfogalmaztuk, kevésbé hihető, hogy a hatalmas konszolidációjáért harcoló fiatal királynak módjában állott volna egyszerre két várat felépíteni rövid temesvári tartózkodása alatt.⁶

Királyi székhelyként a település minden bizonnyal jelentős fejlődésen ment keresztül, királyi támogatottsága pedig főként katonai szempontból fontos földrajzi elhelyezkedése miatt a későbbiekben is jelentős volt. A kereskedelem betöltött szerepe ugyancsak fontos.⁷ Temesvár a mezővárosi szintet valamikor a 14. század első felében érthette el. Minden-

⁴ Borsa Iván: III. Béla 1177. évi könyv alakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *LtK* 33. évf. (1962). 213. „*villa Sep...et villa Urman Demesiensis castris*”.

⁵ Az elmélet ingatag voltára már másutt felhívtuk a figyelmet, ehelyütt nem mélyedünk további részletekbe. Kopeczny Zsuzsanna: *The Medieval Castle and Town of Temeswar (Archaeological Research Versus Historical Testimonies)*. *Castrum Bene* 12. Ljubljana, 2014. 277.

⁶ Kopeczny Zsuzsanna: *Reședința regală medievală de la Timișoara. Analele Banatului*. S.N. 21. évf. (2013), 219.

⁷ Pálkó Tamás: *Erdély, Máramaros és a Partium központi helyei és városai az Anjou-korban. Belvedere* 24. évf. (2012) 117–124.

esetre 1346-ban már *civitasként* szerepel egy oklevélben és ebben a minőségben tűnik fel leggyakrabban.⁸ Egy 1342-ben kiadott levélben Balázs, Benedek temesvári vámszedő famulusa ura nevében tiltakozik az ellen, hogy Temesvár polgárai kötelességüknek nem tettek eleget, pedig a királyi levélben az áll, hogy a temesvári hidak javítása és építése az ő feladatkörük.⁹ A királyi levél, amelyre Benedek vámos famulusa utal, minden valószínűséggel privilégium lehetett, amely azonban nem maradt fenn az utókor számára.¹⁰ Úgy tűnik, hogy I. Lajos volt az, aki 1365-ben címert adományozott a városnak.¹¹ Márpedig ha a datálás helyes, akkor Temesvár az első címeres városok sorába tartozik. Ekkor akár városfal emelését is engedélyezhette, de erre konkrét adatunk nincs, csupán ha az előbb már említett 1346-os *civitasként* való említését a városnak ilyen értelemben is számon tartjuk. Az 1351-es királyi rendelet értelmében teljes jogú városoknak számítanak azok a városok, amelyek nincsenek a várnagynak alávetve. A kérdésben Kubinyi András árnyaltabb értelmezésre int és Temesvár példájából kiindulva azt állítja, hogy voltak olyan erősített királyi városok, melyek bizonyos mértékben alá voltak vetve a várnagynak.¹² Az 1370-es évektől a fallal nem rendelkező városok egyre inkább *oppidumként* szerepelnek a forrásokban. Engel Pál szerint a 15. századra ez a terminológia megszilárdult és a *civitas* megnevezés rendszerint ekkor már csak fallal védett településeket illetett.¹³ A „királyi szabad városok” problémáját tárgyalva Kubinyi András megállapította, hogy a magyarországi nem szabad királyi városok státusa nem teljesen tiszta és léteztek köztes kategóriák, esetek is. Illetve az ő megfogalmazásában „a fallal övezett város nem mindig szabad, a szabad város sem mindig királyi.”¹⁴

Közigazgatásilag Temesvár az esküdtbírákból álló városi tanács és bíró irányítása alatt állott. A 14. század végétől, a fenyegető török veszély megjelenésével azonban a temesi ispán hatásköre bizonyos ügyekben a város igazgatására is kiterjedt.¹⁵ Ozorai Pipó, aki 1404-től 1426-ban bekövetkező haláláig viselte az ispáni tisztelet, Zsigmond királytól adományba, helyesebben szolgálati birtokként kapta Temesvárt.¹⁶ Ozorai biográfusa, Poggio azt jegyezte le Temesvárról, hogy polgárai igencsak elhanyagolták és ő volt az, aki fallal

⁸ Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged, 2008. 112.

⁹ DL 87 125. Kiadja: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Sajtó alá rendezte Ortway Tivadar. I. 1183–1430. Pozsony, 1896. 71., 39. sz. Regesztáját közli AKO XXVI. 78. 49. sz.

¹⁰ A középkori Temesvárra vonatkozóan – úgy tűnik – egyetlen kiváltságlevél sem maradt fenn.

¹¹ Vajay Szabolcs: Temesvár Anjou-kori címere. Ltk 46. évf. (1975).; Petrovics István: A középkori Temesvár i. m. 113.

¹² Temesvár esetében a megyés ispánról van szó, akit persze várnagya helyettesített, illetve ő látott el bizonyos feladatköröket. Erre az alábbiakban még kitérünk.

¹³ Engel Pál: The Realm of Saint Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526. London, 2005. 254.

¹⁴ Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In: Urbs – Magyar várostörténeti évkönyv 1. Bp., 2006. 55.

¹⁵ A 15. században például a temesváriak erdélyi városok polgáraival jelentkező vitáiban nem a város bírójára, hanem a temesi ispánra volt az illetékes. Petrovics István: A középkori Temesvár i. m. 113., 18. jegyzet.

¹⁶ Ozorai életrajzírója, Poggio adományként írja le.

megerősítette.¹⁷ A forrásból teljesen pontosan nem derül ki, hogy a várról vagy a városról van-e szó. Az olasz nyelvű fordítás inkább a várra enged következtetni. A történetíró által lejegyzett adatot a történészek általában a fentebb felvázolt ikervár-elmülethez kapcsolták és a második, a városban található vár átépítéseként értelmezték.¹⁸ Ha abból indulunk ki, hogy ez a vár nem létezett, úgy gondoljuk, hogy számolnunk kell a város 15. század eleji fallal való megerősítésének lehetőségével. Feltételezésünket Poggio megjegyzésén kívül egyéb adattal nem tudjuk alátámasztani, viszont több tényel is indokolhatjuk. Egyrészt ismeretes, hogy Ozoraira hárult a délkeleti határvonal megerősítése, amely során a Dunát védő várak láncolatát építette ki. Ehhez rendelkezésére állt aránylag hosszú ispánsága, és ami még fontosabb, a szükséges anyagi fedezet. Ugyanakkor tudjuk, hogy az 1390-es években és a 15. század elején bekövetkezett török portyák közvetlenül Temesvárt is érintették. Erről maga Zsigmond király is nyilatkozott az 1397-es temesvári országgyűlésen. Úgy gondoljuk, hogy a temesvári országgyűlés, illetve az azt követő intézkedések, konkrétan az 1405-ös királyi rendelet olyan momentum lehetett, amikor Zsigmond a régiót érintő közvetlen török veszély hatására elrendelhetette Temesvár megerősítését. Annak ellenére, hogy nincs biztos közvetlen bizonyítékunk arra vonatkozóan, hogy Temesvár is képviselve lett volna a tanácskozáson, ez teljesen nem zárható ki Ozorai Pipó miatt.¹⁹ Ugyancsak Ozorainak, illetve feleségének, Barbarának városépítő tevékenységéhez kell kötni az egyik temesvári ispotály létrehozását. Egy 1433-ban kelt oklevélből az derül ki, hogy a városban ekkor már két ispotály is létezett. Egyiket a városon belül építették a polgárok, a másodikat, mely a 'Tízezer vitéz' védnöksége alatt állott, Ozorai Pipó özvegye alapította *extra oppidum Themeswar*.²⁰ Az oklevél szövegét olvasva felmerül a kérdés, hogy a településen kívüli megfogalmazás értelmezhető-e *extra muros*ként, s ha igen, akkor miért nem használták ez utóbbi megfogalmazást?

Ozorai után Hunyadi János kapta honorként V. Lászlótól Temesvár várát és uradalmát. Az átíratban megmaradt, 1455. augusztus 8-án kiadott adománylevélben konkrétan csak a vár és annak uradalma szerepel.²¹ Márpedig a város nem volt az uradalom része. Míg a királyi vár birtoka az idők során folyamatosan csökkent, a város birtoka nagyjából változatlan maradt. Az okleveles anyagból arra lehet következtetni, hogy a vár uradalmához a megyében szétszórta birtokok, települések tartoztak. A város uradalma azzal közvetlen szomszédos volt, a közelben elhelyezkedő falvak alkották. Némely esetben a két uradalom osztozott egy-egy birtokrészen, illetve egyiktől a másikhoz került át. A temesvári vár és ura-

¹⁷ Poggio, Jacopo: Vita di messer Filippo Scolari cittadino Fiorentino per soprano me chiamato Spano. Olaszra fordította Fortini, Bastiano. *Archivio Storico Italiano*, 4. évf. (1843) 1. sz. 179.; Magyar fordítása: Teke Zsuzsa: Egy 15. századi karrier története. Jacopo di Poggio: Filippo Scolari élete. *História* 5. évf. (1983) 1. sz. 31. Fentebb már említettük, a 14. század közepén arról kelt panasz, hogy a polgárok elhanyagolták a város hídjainak a felújítását, javítását.

¹⁸ Hategan, Ioan: Das mittelalterliche Schloss von Temesvár und die von Filippo Scolari im Banat gebauten oder renovierten Schlösser. In: Cabello, Juan szerk.: Várak a későközépkorban. *Castrum Bene* 2 (1990). Bp., 1992. 268–269.

¹⁹ Nem kimondottan Temesvárra vonatkozóan, de Mályusz Elemér is utalt arra, hogy Szeged és Debrecen példájából kiindulva más hasonló rangú délvidéki városok is jelen lehettek a megbeszélésen. Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984. 166–167.

²⁰ Lukacsics: XV. századi pápák oklevelei. 1931–1938. II. 147. sz. regeszta. Kubinyi András: Főpápok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 266.

²¹ Kiadja: Teleki X. 1853. 479–481. Pesty Frigyes: Oklevelek i. m. 290. 251. sz.

dalma az Anjou-kortól az ispáni tiszt honorbirtoka volt, ugyanakkor többnyire ebből az uradalomból szakított ki a király kisebb birtokokat, falvakat, hogy híveit megjutalmazza. 1456-ban a király Temesvár várát és uradalmát 20 000 forint ellenében zálogba adta Hunyadi Jánosnak.²² Nem teljesen egyértelmű, hogy a zálog a városra is vonatkozott vagy sem. Hasonló módon Hunyadi Szegedet is megkapta, ez esetben azonban világosan fogalmaz az oklevél és a vár említése után külön kitér Szeged mezővárosra is.²³ A királynak végül nem sikerült a zálogot kiváltani, így Temesvár az örökös Hunyadi-birtok részévé vált, viszont minden jel szerint a 15. század végétől újra királyi birtokként kell számon tartani.²⁴ Petrovics István felfigyelt arra, hogy a Hunyadi Jánosra jellemző városbarát politikának Temesvár irányában nincs nyoma az írott forrásokban, de a nagymértékű oklevélpusztulás miatt ilyen jellegű tevékenysége természetesen nem kizárt.²⁵

1478-tól Kinizsi Pál került Temes vármegye ispáni méltóságába és Mátyás király az Alsó Részek kapitányává is kinevezte. Berkeszi István monográfiája nyomán Telbisz Károly, Temesvár polgármestere, majd mások is átvették azt a „hagyományt”, amely szerint II. Ulászló idején Temesvárt megerősítették, anélkül, hogy ezt okleveles bizonyítékkal alátámasztották volna.²⁶ Ide illeszkedik be lényegében Somi Józsa végrendelete.

További számottevő középkori adatok hiányában vizsgáljuk meg a továbbiakban a kora újkori írott forrásokat. Ferdinánd király és Izabella királyné kiegyezése folytán Temesvárt 1551-ben Szapolyai János király özvegye átadta a királynak. Az 1551-ben Lippa visszahódítása és a Temesvár ellen indított sikertelen megtorló török ostrom után Ferdinánd e végvárakhoz rendelte megerősítésük végett az éppen szolgálatában álló Sigismondo Prattovecchio da Pisa olasz építész.²⁷ Temesvárról szóló jelentése augusztus 19-én kelt, amelyben beszámolt a királynak a vár és a város állapotáról, valamint javaslatairól. Prattovecchio beszámolója a legfontosabb kora újkori forrás Temesvárt illetően, hiszen még középkori állapotokról kapunk némi betekintést. Az építész Ferdinánddal folytatott levelezéséből azt is tudjuk, hogy Temesvárról és Lippáról rajzokat is készített, amelyek azonban sajnálatos módon nem maradtak fenn.²⁸ Márpedig ezek lennének a két város és vár feltehetően legkorábbi valóságghú grafikus ábrázolásai. Mindenesetre leírásában az áll, hogy Temesvár városát két oldalról, mégpedig délről és keletről téglafal övezi.²⁹ A falról néhány részletet is közölt: négy láb széles volt és jó állapotú, magassága változó. A nyugati, északi és részben a keleti oldalán „magyar módra” épített palánk védte a települést. Ugyanez az adat Aldana spanyol zsoldosvezér fivérének emlékirataiban is megtalálható, aki azt írta, hogy Temesvár városát

²² DL 24 764.

²³ Petrovics István: A középkori Temesvár i. m. 98.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 99.

²⁶ Berkeszi István: Temesvár szabad királyi város kis monographiája. Temesvár, 1900. 12. Hategan, Ioan–Boldea, Ligia–Țeicu, Dumitru (szerk): Cronologia Banatului 934–1552. Timișoara, 2006. 295. Ez utóbbiban az áll, hogy a 15. század végén pápai segítséggel egy újabb „védvonalat” építettek a vár köré.

²⁷ Az építész erdélyi tevékenységéről szóló legújabb írás P. Kovács Klára: Egy toszkán építész Erdélyben: Sigismondo da Prattovecchio da Pisa. Certamen II. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese–Bogdándi Zsolt–Weisz Attila. Kolozsvár, 2015. 383–403.

²⁸ P. Kovács Klára: Egy toszkán építész i. m. 388.

²⁹ Magina, Adrian: Fortificațiile Lipovei și Timișoarei în preajma cuceririi otomane (1551). In: *Analele Banatului*. Serie Nouă. Arheologie-Istorie XXI (2013), 303.

„*régi minta szerint emelt téglafal fogott körül*”.³⁰ Juan Villela Aldanáról is fontos megjegyezni, hogy az 1551-es első temesvári ostrom után, a török visszavonulását követően jött Temesvárra, tehát szintén egy szemtanú írását olvashatjuk, akit testvére is folyamatosan értesített a temesvári eseményekről. A török sereg érkezése előtt a temesvári védők megpróbálták valamelyest ellátni a várost védművekkel, mégpedig a városfalon kívül akartak ágyúállásokat, bástyákat emelni. Prattovecchio hét külső bástyával akarta megerősíteni a várost, azonban idő és pénz hiányában erről lemondott. Végül az ellenség közeledése miatt is a falon belül igyekeztek kazamatákat és árkokat ásni, földtöltéseket elhelyezni.³¹ Ekkor Temesvár később palánkoknak nevezett külvárosai még nem rendelkeztek semmiféle védművekkel, ezért azokat felgyújtották és a lakókat a városba menekítették át.³²

A török offenzíva a krónikákban is nyomot hagyott. Temesvárról az 1551–52-es ostrom alkalmával jegyezték fel adatokat a történetírók. Tinódi Lantos Sebestyén a temesvári várvédő Losonczy István emlékére írott verses krónikájában arról szólt, hogy Temesvár városának három kapuja volt, két bástyáját pedig földből építették. A város és a belső vár közötti kapcsolatot vízvár biztosította.³³ A kútfők a várat és a várost összekötő megerősített hídról tesznek említést.³⁴ A híd, illetve a „vízvár” megerősítését a források szerint a két török ostrom között végezték el. Temesvárról Istvánffy is hasonlóan írt elődeihez: ő is három kapuról tesz említést, valamint két bástyájáról (*propugnacula terra*), amelyeket Castaldo épített.³⁵ 1552. július 19-én kelt levelében Losonczy István Báthory Andrásnak és Miksa császárnak, magyar királynak intézett levelében arról számolt be, hogy a törökök 23 napja bombázzák Temesvár várának és városának falait (*murum arcis et civitatis*).³⁶

A török hódoltság idején a város erődítményét kibővítették, így a 17. század második felében már öt kapuról írnak a szemtanúk. Száz év elteltével azt írják, hogy a város vastag cölöpfallal rendelkezett, amely mögött néhol még fennmaradtak a középkori várfal maradványai, különösképpen az azabok kapujánál.³⁷ A források arról is beszámolnak, hogy a régi városfal ezen a részen 1577-ben, a löportár felrobbanásakor teljesen lerombolódott.³⁸ 1585-ban újabb tüzvész pusztította a várost.³⁹ A mészkö kváderekből épített torony Ottendorf

³⁰ Szakály Ferenc: Bernardo de Aldana Magyarországi hadjárata (1548–1552). Fordította: Scholz László. Bp., 1986. 282. 5. számú függelék.

³¹ Uo. 285.

³² Uo. 290–291.

³³ Tinódi Lantos Sebestyén: Krónika. Szerk. Szakály Ferenc–Dercsényi Dezső–Györffy György–Katona Tamás. Bp., 1984, 183.

³⁴ „*pons erat inter valles fossasque urbis nec non arcis*”. Szöke József: Hol állott a temesvári vizitorony. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, 31.évf. (1905) 1–2. sz. 95–97.

³⁵ Nicolaus Isthuanffii: Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae, 1724. 200.; „*Temesarium urbs et arx celeberrima ...Habet duo contigua oppida ...quae quidem oppida, simulcum arce, fossa praealta aquis plena cingundur; et maius oppidum tres habet portas, quarum duas propugnacula crassiora, e terra materiaque iussu Castaldi ab Hispanis constructa muniunt. Et inter arcemque turris aquaria.*”

³⁶ Bucholtz, Franz Bernard von: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten: aus gedruckten und aus gedruckten und ungedruckten Quellen. Urkunden-Band. 9, 606.

³⁷ Ottendorf, Henrik: Bécsről Temesvárig, 1663. Bevezető szöveggel, jegyzetekkel ellátta: Haţegan, Ioan. Temesvár, 2006. 11.

³⁸ Feneşan, Cristina: Cultura otomana a vilayetului Timisoara 1552–1716. Timişoara, 2006. 84.

³⁹ Uo. 85.

szerint Castaldo idejéből származik. Hasonlóan a nyugati oldalon található Kakas kapu (Horroskapi) is kőből épült a középkorban, fedett teteje volt, egyben óratorony is. A Soukapi erős négyszögletű torony. A Vértorony vagy Vörös torony ugyancsak négyszögletes, de gyenge építésű Ottendorf szerint. A város szélén való elhelyezkedése miatt kevésbé használják. Valószínűleg egyike a hódoltság alatt épült tornyoknak. A második ugyancsak hódoltságkori torony minden bizonnyal a Kuçuk Kalle Kapi ('Kis Várkapu'), a belső vár felé, mely fából készült és híd köti össze a külvárossal.

Írásunkban összegzett adataink alapján minden kétséget kizáróan állíthatjuk, hogy a középkorban Temesvár városa igenis rendelkezett fallal, amelyet legkésőbb a 15. század utolsó évtizedeiben kezdtek el építeni és 1500 körül még nem volt befejezve. Hogy erre még sor kerül-e a későbbiekben, nem tudjuk. Egyáltalán mi volt a terv: a város teljes körbekerítése téglafallal vagy csupán annak egy bizonyos, a természet által kevésbé védett részének a megerősítése? Esetleg a déli városfal a város és vár között álló vízi toronyhoz kapcsolódott-e? Tény, hogy 1551-ben Temesvárt részben téglafal, részben palánk övezte. A városba vezető utak ellenőrzésére pedig kaputornyokat emeltek, amelyek közül kettő a források szerint kőből készült. Hogy ezek egy időben készültek-e a téglafallal, a jelenleg ismert írott forrásokból nem derül ki.

Úgy gondolom, teljesen nem vethetjük el egy korábbi keltezésre vonatkozó elmélet gondolatát, ahogy erre más mezővárosok esetében is van adat. Ilyen például Debrecen, amelynek Zsigmond király 1405-ben engedélyt adott, hogy „*kőfallal és kerítéssel vegyék körül, hogy ellenséges támadásoktól és rosszindulatú kártételektől menten élhessenek*”. A város köré valójában csak sánc, árok és palánkkerítés épült, 11 kapuval.⁴⁰ Újabban Szegeddel kapcsolatban is megfogalmazódott olyan feltételezés, mely szerint a vár bizonyos falszakaszai eredetileg a városfalhoz tartoztak volna.⁴¹

A régészeti kutatásoknak fontos szerepük van és lesz a városok fallal való megerősítésének kérdésében. Erre a várostörténeti kutatás is felhívta a figyelmet.⁴² Temesvár esetében a belvárosban végzett régészeti kutatások eddig részben igazolták a történeti adatokat. Sajnos nem volt alkalom pontosan ráírni a városfalra és a kaputornyokra, hiszen, mint mondtuk, nem áll rendelkezésre ebből a periódusból egyetlen valószínű helyrajz sem. Ráadásul a feltárások kiterjedtségét a belváros felújítási munkálatai szabták meg és sajnálatos módon a középkori előzmények felkutatása nem jelentett fontos szempontot a városvezetőknek. Sikertelen azonban beazonosítani a hódoltságkori erődítés (többnyire palánkfal és árok) északi,⁴³ valamint délnyugati szakaszait,⁴⁴ ami további segítséget nyújt a középkori város behatárolásában.

⁴⁰ Tolnai Gergely: Palánkvárak Magyarországon. Budapest, 2011. 15., 62. j.; Gazda Anikó: A Debrecen körülvevő sánc és palánkvonal, és a XVIII. századi városkapuk helye. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1978. Debrecen, 1979. 177.

⁴¹ Feld István: A szegedi vár: egy eltűnt alföldi középkori erősség kutatásának módszertani kérdései. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59. évf. (2017) 1. sz. 259., 262.

⁴² Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *TSz* 46. évf. (2004) 2. sz. 5–6.

⁴³ 2015-ben végzett leletmentő ásatások során a jelenlegi Dóm tér északi oldalán került elő a hódoltságkori külső palánkfal északi szakasza. Diaconescu, Dragoș: *Observații arheologice privind linia exterioră de fortificație a cetății turcești a Timișoarei. Patrimonium Banaticum*, 6. évf. (2016) 165–179.

⁴⁴ A feltárások éppen e sorok írása idején zajlanak. Ez úton is köszönöm Gindele Róbert régész kollégának a leletek ismertetését.

KORDÉ ZOLTÁN

„Ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz” (?)* **Példák a középkori magyarországi idegennyelv-ismeretről**

Amilyen magától értetődőnek tűnik manapság az idegennyelv-ismeretnek a fontossága, éppolyan egyenetlenek az ismereteink erről a témakörrel a magyar középkor vonatkozásában. Nem mintha teljesen feltáratlan terepen kellene mozognunk, hiszen rendelkezünk olyan tanulmányokkal, monográfiákkal, amelyek érintőlegesen vagy néha hosszabban tárgyalják a kérdéskört – még ha nem is dolgozzák fel azt egészében.¹ A kutatásnak a kérdéskörrel szembeni látszólagos tartózkodására az érdektelenségnél sokkal kézzelfoghatóbb magyarázattal szolgálhatunk. A középkori magyarországi idegennyelv-ismeret – és használata – ugyanis rendkívül szerteágazó problémakör, amely részét képezi többek között a művelődés-, nyelv-, oktatás és szakképzéstörténetnek, hogy csak néhányat említsünk az idevágó diszciplínák közül. A helyzetet bonyolítja az is, hogy az összetettségéből következőleg számos szempontból meg lehet közelíteni a kérdéskört. Ezt a kutatás, mint utaltunk rá, több esetben meg is tette, csak éppen a sajátos, az említett diszciplínák felől kiinduló érdeklődése mentén. Ettől némileg eltérően számunkra a korabeli idegennyelv-tudás sajátos, önálló problémakörként jelenik meg. Vizsgálataink így elsősorban a nyelvismerettel összefüggő mai fogalmaink korabeli értelmére és meglétére, avagy hiányára, a nyelvtudás megszerzésének módjára, a nyelvismeret társadalmi összefüggéseire, megbecsültségére, az ahhoz kapcsolódó tevékenységekre (mint például a tolmácsolás) irányulnak.

Mielőtt azonban teljesen belemerülnénk az elvi, illetve módszertani jellegű problémák boncolgatásába, sietünk leszögezni, hogy a jelen tanulmány korlátozott keretei eleve behatárolják a célkitűzéseket és a várható következtetések horderejét. A címben idézett közismert mondás (és a végén levő kérdőjel) arra utal, hogy egyfelől a középkori nyelvismeret jelentősége, ha úgy tetszik, presztízse képezi vizsgálatunk tárgyát. Másrészt a nyelvhaszná-

---

* A tanulmányt megalapozó kutatások az „NFA KA 5/2014. számú támogatási szerződés – szakképzési és felnőttképzési kutatások támogatása” keretén belül kezdődtek.

¹ A közelmúltban megjelent munkák közül csak néhány példa: Halmágyi Miklós: *Mi ésők. Azonosság és idegenség az első évezred fordulóján*. Szeged, 2014. (széleskörű nemzetközi kitekintéssel); Kordé Zoltán: *XI. századi uralkodóink idegennyelv-ismeretéről*. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Bp., 2018. 271–278.; Uő.: *Idegennyelv-tudás a 9–10. századi magyarságnál*. *Acta Historica* tom. CXLIII. 5–21.

lat (főleg a tolmácsolás) is az elemzendő tárgykör részét képezi. Az alcím emlékeztet arra, hogy a kérdéskör teljességre törekvő kibontása és taglalása híján jelen esetben meg kell légednünk a tárgykör néhány példán keresztül történő megközelítésével és vizsgálatával.

Királyok, hercegek, uralkodók

Fentebb idézett munkánkban végigtekintettük 11. századi királyaink nyelvtudását Szent Istvántól kezdve Könyves Kálmánnal bezárólag.² Többek között arra a megállapításra jutottunk, hogy a politikai helyzet és az uralkodó nyelvismerete között szoros kapcsolat áll fenn. A 11. század viharos körülményei közepette több olyan királyunk is volt, akit eredetileg nem a trónra szántak, s így nem a hivatalos trónörökösnek megfelelő neveletésben részesült, s nem nyílt módja arra, hogy szert tegyen bizonyos fokú „grammatikai”, azaz a latin nyelv és műveltség bizonyos elemeit is magában foglaló ismeretekre. Példa erre Aba Sámuel, aki valószínűleg csak magyarul beszélt (egyes feltételezések szerint esetleg még törökül tudhatott), vagy éppen a Vazul fiak, András és Béla, akik latinul ugyan nem, de oroszul, illetve lengyelül valószínűleg beszéltek, hiszen az előbbi a kijevi nagyfejedelem udvarában, utóbbi pedig a lengyel udvarban élt hazatérése előtt. Az ellenpéldát Szent István és fia, Imre herceg jelentik. Az elsőről valószínűsíthető, a másíkról szinte bizonyossággal elmondható, hogy neveletésükhöz (bizonyára eltérő mértékben) hozzátartozott a latin ismeretek elsajátítása is. Igaz ugyan, hogy mindkettőt uralkodónak szánták, Imre azonban – mint közismert – korai halála miatt nem válhatott azzá.

Az alábbiakban nem áll szándékunkban, hogy 12. századi királyaink idegennyelvtudását hasonló módszerességgel számba vegyük, mint 11. századi elődeikét, már csak azért sem, mert III. Béla (1172–1196) példája elegendő ismeretet szolgáltat ahhoz, hogy megpróbálkozzunk néhány, a témánkat érintő következtetés levonásával. Béla II. Géza király (1141–1162) 1148 körül született második fia volt. Neveletéséről csak sejtjük „– nagybátyja, II. László és saját idősebbik fia, Imre herceg példája nyomán –, hogy ebben az időben a királyi gyerekek mellé már rendszeresen állítottak egy-egy magisztert, aki egyebek mellett a latin nyelv alapjaival ismertette meg növendékét”.³ Béla herceg életében a nagypolitika alakulása hozott mélyreható fordulatot. I. (Komnénosz) Manuel bizánci császár (1143–1180) egyezséget kötött Béla bátyjával, III. István királlyal (1162–1172). Ennek értelmében Béla 1163-ban Bizáncba ment, hogy eljegyezze a császár leányát, Máriát. Manuel egyúttal hivatalosan is örökösévé nyilvánította a jegyespárt. Mint Mária jegyese, s a császári trón várományosa, Alexiosz (ez volt Béla görög földön használatos neve) a bizánci vezetőréteg legfelsőbb soraiba emelkedett. Ez a helyzet egyes kutatókat arra sarkallt, hogy teljes átalakulásról beszéljenek: „Bizáncban Béla alig néhány év alatt nyelvében, nevében, hitében, egész politikai pályafutásának perspektívájában göröggé lett.”⁴ Az események alakulása azonban más irányt szabott Alexiosz életútjának. 1169-ben, miután megszületett Manuel fia, felbontotta leánya és Béla jegyességét, akit sógornőjével, a normann–francia Châtillon Ágnessel (Annával) házасított össze. A frigy következtében Béla „Nyugat-Európa

² Kordé Zoltán: XI. századi uralkodóink i. m.

³ Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói. Bp. 1996. 204. Ld. még: Kristó Gyula–Makk Ferenc: III. Béla emlékezete. Bibliotheca Historica. Bp. 1981. (továbbiakban: III. Béla emlékezete) 6.

⁴ III. Béla emlékezete 11.

nagy múltú családjával is rokoni összeköttetésbe került⁵. A házasság és a bizánci trónörökség elvesztése nem csak politikai fordulatot jelentett Béla számára, hanem a nyugati kultúrkör felé való fordulását is elősegítette. Talán nem túl nagy merészség azt feltételezni, hogy ennek a fordulatnak része lehetett a francia nyelv elsajátítása is (legalábbis valamilyen szinten), ami feleségének az anyanyelve volt. Tovább erősítette ezt a fordulatot az, hogy 1172-ben, III. István halálát követően a pár Magyarországra jöve – nem csekély nehézségek árán – elfoglalta a trónt. Ehhez persze egyebek mellett az is kellett, hogy Béla „visszama-gyarosodjon”, s feleségével együtt a római katolikus egyház megbízható hívévé váljon.

Nem feladatunk, hogy III. Béla uralkodásának eseményeit részletezzük, így csak a témánk szempontjából fontos mozzanatokra szeretnénk utalni. Arra például, hogy uralkodása alatt kulturális téren felerősödött a francia orientáció, ami a Párizsban tanulók számának a megnövekedésében, illetve a kancellária megszervezésében is megmutakozott. Tovább erősítette a francia hatást, hogy első felesége halála után – igaz, némi kacskaringókat követően – ismét francia királyné lett, Fülöp Ágost (1180–1223) nővérét, Capet Margitot vette feleségül. Mindez tovább erősíti azt a feltevésünket, hogy Béla ismerte és – ismételjük – valamilyen szinten használta a francia nyelvet.⁶

III. Béla tehát az a király volt, akit másodszülött fiúként eredetileg nem uralkodónak szántak, de – mint fentebb láttuk – hercegi nevelésének része lehetett a latin oktatás is. A politika kiszámíthatatlan fordulatai következtében bizánci trónörökös lett, aminek következtében kiválóan megtanult görögül, s elsajátította a görög műveltséget is. Végül ugyan nem császár lett belőle, hanem magyar uralkodó, de ezt is jórészt a bizánci támogatásnak köszönhető. Jó okunk van feltételezni, hogy két francia nyelvű feleséggel az oldalán ezt a nyelvet is ismerte, és a franciás műveltség is vonzotta. Sorsa azonban nem csak abból a szempontból érdekes, hogy az egyik legműveltebb és többnyelvű Árpád-házi uralkodóink közé tartozott. Személyén keresztül némi bepillantást nyerünk a 12. századi királyi gyermekek nevelésébe is. Nagybátyja, II. László, akit még gyermekként apja, II. Béla Bosznia hercegévé tett meg, külön káplánnal és magiszterrel rendelkezett. Az „utóbbi (...) bizonyos latin nyelvű szövegek olvasására tanította meg”.⁷ Béla maga is folytatta ezt a hagyományt, mivel elsőszülött fiát egy művelt itáliai pap nevelte, akiről a forrásunk elmondja, hogy másokat is részesített a tudásából, s akit később Imre király Spalato érsekévé tett.⁸ Mindez arra utal, hogy a 12. századra Magyarországon is megszilárdulhatott az a rendszer, amely a királyi származású gyermekek (fiúk) nevelésében a szellem pallérozásának és a latin nyelv tanításának is helyet szentelt az elsődrendű fontosságú katonai ismeretek és erények elsajátítása mellett (de valószínűbb, hogy inkább mögött). Ez a fejlemény nem kis részben annak is köszönhető, hogy a 12. századra a magyar állam már megszilárdult, s a dinasztikus beharcok nem szűntek ugyan meg, de más szintre tevődtek át és nem voltak olyan elsöprő erejűek, mint 11. századi trónharcok.

⁵ Uo. 13.

⁶ III. Bélára és uralkodására: Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. I. 295–330., II. 1–12.; Forster Gyula (szerk.): III. Béla magyar király emlékezete. Bp. 1900.; III. Béla emlékezete; Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói i. m. 204–223.

⁷ Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói i. m. 197.

⁸ Spalatói Tamás: Gombos, Albinus Franciscus: Catalogus fontium historiae Hungaricae III. Budapestini 1938. 2228.; RA. I. 186.

Az uralkodókról szóló részt egy olyan esettel zárjuk, amely éppen komikusnak is volna nevezhető, ha nem lettek volna komoly politikai következményei. „Főhőse” a 12. század örökös trónkövetelője, az állítólag Kálmántól született, de mindig kudarcot valló Borisz, másik fontos szereplője a Magyarországon 1147-ben keresztes haddal átutazó francia király, VII. Lajos (1137–1180). Borisz a francia uralkodó tudta nélkül a keresztes hadban próbált elvegyülni, II. Géza azonban tudomást szerzett otlétéről és kérte Lajost ellenfele kiszolgáltatására. A Boriszt kereső magyar követek elől a trónkövetelő meztelenül elmene-kült, majd a franciák „mint gonosztevőt elfogták” és mivel latornak vélték, szinte teljesen fedetlen testtel Lajos király elé vezették. A francia forrás így számol be az esetről: Borisz „a király előtt magát a földre vetette, és – jöllehet nyelvünket nem beszélte, és a királynak épp nem volt tolmácsa – a barbár beszédébe ismert szavakat vegyítve és nevét gyakorta ismételve felfedte, hogy ki is valójában”.⁹ A történet – amelyet szűkszavúbban a magyar krónika is elbeszél – több mindenre is rávilágít. Csak a nyelvi vonatkozásokat tekintve világossá válik, hogy még olyan előkelő környezetben is, mint a francia király és bárói, előállhatott olyan helyzet, amikor egy szintén nem alacsony rangú, s nem a pórnépből származó ember csak a legősibb „nyelven”, jel-, illetve testbeszéd, s kétségbeesett, zagyvalék módon tudja csak megértetni magát. Az ilyen esetek ekkoriban nem mehettek kivétel-számba, társadalmi állástól függetlenül. Vagyis a nyelvtudás nem volt olyan elterjedt, hogy ezt a primitív közlési formát mellőzni lehetett volna. A másik érdekesség, hogy a király rendelkezett ugyan tolmácsokkal, akik közül azonban egy sem volt jelen ekkor. Ez viszont azt erősíti, hogy az útra egyébként jól felkészült Lajos csak alkalmi jellegű tolmácsokkal rendelkezett (legalábbis Magyarországon), illetve hogy II. Géza volt a két uralkodó közül az, aki ebből a szempontból jobban fel volt készülve. Ez azonban már átvezet bennünket egy másik témakörhöz.

Utazók, követek, tolmácsok

Az alábbiakban, mint az alcímből is kiviláglik, más társadalmi közegekben folytatjuk vizsgálódásainkat, amelyeknek az iránya is módosul némileg. Elsősorban abba próbálunk néhány példán keresztül betekintést nyerni, hogy a nyelvtudás és a tolmácsolás milyen szerepet töltött be az ekkori emberek életében, illetve, hogy e kettő milyen megbecsülésnek örvendett a nyelvtudást igénybe vevők között, volt-e egyáltalán presztízse. Szorosan össze-függ ezzel az a kérdés is, hogy a nyelvismeret befolyásolta-e az egyén sorsát vagy sem.

Utazni, világot látni kívánó emberek mindig is voltak, akiknek az úti beszámoló sok-szor értékes forrássá váltak az utókor szemében. A 12. századi Magyarországról szóló egyik legfontosabb beszámoló az arab Abu-Hámid al-Garnáti tollából született. Az utazó találkozott (valószínűleg több alkalommal is) a magyar királlyal, II. Gézával, akivel a muszlim vallást érintő kérdésekről is beszélgettek. A beszélgetés tolmács segítségével zajlott, mint kiderül ez Abu-Hámid megjegyzéséből: „Így válaszoltam a tolmácsnak: «Mondd meg a királynak...»”¹⁰ Hogy ki lehetett a tolmács, arra megint csak Abu-Hámid révén tudunk következtetni. Elbeszéli, hogy ellátogatott a magyarországi muszlimok általa magrebi

⁹ Thoroczkay Gábor (szerk.): Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28. Szeged, 2018. 111.; SRH. I. 458–460.

¹⁰ Bolsakov, O. G.–Mongajt, A. L. (szerk.): Abu-Hámid Al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Bp. 1985. 61.

leszámazottaknak nevezett csoportjához, és egyebek mellett arra ösztönözte őket, hogy „próbálkozzanak az arab nyelvvel is”. Felszólítása nem talált süket fülekre, mivel egyikük, „aki jól beszélt már arabul”, könyvmásolással is próbált foglalkozni. Nem ő volt azonban az egyetlen, mert amikor az arab utazó engedélyt kért a magyar királytól, hogy elhagyja az országot, akkor II. Géza megbízta azzal, hogy török íjászokat toborozzon a számára. „Elküldött velem egy férfit, (...) egyike volt azoknak, akiket tanítottam (...) Vele jöttek szolgálói és kísérei is.” A küldött feladata volt, hogy hazahozza az íjászokat.¹¹ Valószínűnek tartjuk, hogy ezek közül a tanítványok közül kerülhetett ki az a tolmács is, aki az említett beszélgetés alkalmával a király és Abu-Hámid között közvetített. Ha a nyelvtudás és a tolmácsolás kérdésköre szemszögéből nézzük az arab utazó híradását, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben az esetben a nyelvismeret eredetileg az iszlám vallásának és törvényeinek a jobb megismerését szolgálta. A szellemi-lelki épülés mellett azonban a megszerzett tudás birtokában olyan feladatok ellátására is alkalmassá váltak az érintettek (tolmácsolás a királyi udvarban, az uralkodó számára fontos külföldi feladatok lebonyolítása), amelyre korábban nem lettek volna alkalmasak. Ebben az esetben tehát a nyelvismeret megszerzése lehetőséget nyújtott az egyének a tevékenységi köre kibővítésére és társadalmi presztízsének a növelésére.

A továbbiakban olyan példákat szeretnénk említeni, amelyek a nyelvismeretnek más oldalait villantják fel. A tatárjárás és a vele együtt járó pusztítás felélénkítette a kelet felé irányuló diplomáciai életet és a követjárásokat. Plano Carpini ferencrendi szerzetes IV. Ince pápa küldte 1245-ben a tatár kánhoz. A szerzetes részletes beszámolót készített útjáról, amelynek számos, témánk szempontjából érdekes vonatkozása van. Ezek közül most csak kettőt szeretnénk említeni. Az egyik helyen megjegyzi, hogy „tolmácsunk, akit Kijevben fogadtunk fel fizetségért, s onnan hoztunk magunkkal” a tatárokhoz, nem volt képes lefordítani a pápa levelét (vagyis nem tudott latinul).¹² Bár az utóbbi hiányossághoz is lehetne megjegyzéseket fűzni, mi arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a tolmácsolás ekkorra (és ebben a régióban) pénzkereseti forrássá vált. Ennek oka nyilván a kereslet megnövekedésében rejlik, ami a megélenkülő diplomáciai életre vezethető vissza. Ez utóbbinak tudható be nyilván az is, hogy a nem megfelelő minőségű áru (a hiányos nyelvismerettel rendelkező tolmács) is elkelt. Anélkül, hogy ebbe a kérdésbe mélyebben bele kívánnánk menni, annyi megjegyzést megkockáztathatunk, hogy ebből a szempontból és ebben az esetben a tolmácsolás már a szakmává vagy foglalkozássá válás előjeleit mutatja.

Más helyütt arról ír a szerző, hogy a „kán sok titkát tudtuk meg a többi vezér kíséretében érkezett oroszoktól, több latinul és franciául tudó magyartól, továbbá orosz klerikusoktól (...) Ezek tudtak minden viselt dolgukról, mert értették nyelvüket és folyvást közöttük időztek.”¹³ Kérdés, hogy ezek a latinul, franciául és persze tatáru tudó magyarok hogyan kerültek ebbe a közegbe. A latin tudás emlegetése inkább klerikusokra utal (az oroszok esetében külön ki is emeli a szöveg a papokat). Ettől azonban még nem válik könnyebbé a válasz. Elvileg gondolhatunk arra, hogy a tatárjárás során fogságba esett magyarokról van szó. Ennek azonban ellentmondani látszik, hogy az 1241–1242 óta eltelt néhány év elegendő lehetett-e ilyen mértékű asszimilálódásra és a tatár előkelők bizalmába férkőzésre. Attól

¹¹ Uo. 65.

¹² Katona Tamás (szerk.): A tatárjárás emlékezete. Bibliotheca Historica. Bp. 1981. 257.

¹³ Uo. 266.

a feltevéstől sem szabad elzárkóznunk, hogy esetleg önként szegődtek tatár szolgálatba. Akárhogy is volt, az valószínűnek látszik, hogy a nyelvtudásnak köszönhették a többi fogolyhoz képest jónak mondható helyzetüket. Ennek tudható be leginkább, hogy fogolyként vagy önként csatlakozottként, a sorsuk a megelőző időszakhoz képest jobbra fordult.

A társadalmi felemelkedés extrém példáját képviseli az az angol, akit a tatárjárás alkalmával Bécsújhelynél fogott el az osztrák herceg. A fogoly vallomásaiban elmondta, miként ez Yvo de Narbonne leveléből kiderül, hogy Angliából száműzték. Bolyongása során „az ázsiai népeknél” tartózkodván a tatárok felfigyeltek kivételes nyelvérzékére „sok ajándékkal hűségükre és szolgálatukra kötelezték, mert tolmácsokra volt szükségük”.¹⁴ Az angol tehát kifejezetten nyelvtudásának köszönhette a tatároknál befutott karrierje kezdetét. Ezen túlmenően azonban más képességekre is szüksége volt, hogy a tatár diplomácia egyik vezetőjévé és az európai államok elleni támadás egyik kitervelőjévé váljon. Kifejezetten magyar vonatkozású vallomása az a része, amelyben arról beszél, hogy „két ízben járt Magyarország királyánál a tatárok gonosz királyának a küldetésében mint követ és tolmács, és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal”.¹⁵ A kivételes karriernek azonban bitófa vetett véget az elfogatását követően.

Összegzés helyett rövid tanulmányunkat azzal zárjuk, hogy a címben foglalt kérdésre – hogy valóban annyit ér-e az ember, ahány nyelvet beszél – próbálunk választ adni. A felhozott példák alapján azt mondhatjuk, hogy igen is, meg nem is. Az uralkodók esetében csak arról lehet szó, hogy a 12. századra – az előző időszakhoz képest – már megszilárdult az a rendszer, amely a királyi fiúgyermekes esetében fontosnak tartotta, hogy a neveltetésnek részét képezze a latin nyelv bizonyos fokú elsajátítása. Más társadalmi rétegek esetében bátrabban lehet az igenre helyezni a hangsúlyt, hiszen példáink közül több is azt bizonyította, hogy a nyelvtudás sok esetben javított az egyén sorsán, társadalmi helyzetén, vagy éppen megélhetési forrássá vált. Ugyanakkor a tolmácsolás vonatkozásában legfeljebb arról beszélhetünk, hogy a középkori értelemben vett szakmává válásnak is csak a kezdetleges jelei fedezhetők fel. A vizsgált időszak tehát messze van még attól a helyzettől, hogy a dolgozat címe mögül egyértelműen elhagyhatnánk a kérdőjelet.

---

¹⁴ Uo. 301.

¹⁵ Uo. 300. A renegát angol történetére: Gabriel Rónay: Egy angol Batu kán udvarában. Bp. 2014.

KŐFALVI TAMÁS

Maróti László születésigazolása

A Maróti család a 13–15. századi Magyarország legelőkelőbb családjai közé, a Gutkeled nemzetség Majádi főágába¹ tartozott, őse a 13. század közepén élt Mihály, de első biztosan adathozható tagja az ő fia, István volt.² A családnak a Maróti Jánostól származó bárói ága emelkedett a legmagasabbra, fénykorát Zsigmond király uralkodása alatt élte.³ Maróti Dénes 1396-ban a nikápolyi csatában, Zsigmond oldalán harcolva esett el,⁴ testvére, János pedig a csatát sebesüléssel élte túl. János később is támogatta Zsigmond külpolitikai vállalkozásait, 1416-ban török fogságból való kiváltására különadót is kivetettek.⁵

A Zsigmond uralkodásának kezdetét jellemző zavaros belpolitikai helyzetekben a család töretlenül támogatta Zsigmondot, Maróti János ezzel biztosította helyét a bárók sorában.⁶ Már 1397-ben elnyerte – igaz, ekkor még csak fél évre – a macsói bán tisztségét, amelyet ezután még háromszor, összesen mintegy 14 évig töltött be.⁷ E tisztséggel együtt járt a bácsi, baranyai, bodrogi, szerémi és valkói ispáni cím, illetve adathozhatóan éppen az ő második bánúsága óta a Tolna megyei is.⁸ A macsói bánúság és a vele járó ispánságok révén magától értetődő volt a család délvidéki birtokainak és érdekeltségeinek megnövekedése.⁹ A gazdasági hatalom, a katonai erő és a politikai befolyás gócpontjait a család kezén lévő várak jelentették. Ezek egy részét Maróti János adományként kapta: Atya (Valkó m. –

---

¹ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a 14. század közepéig. Bp., 1900. 475–506.

² Az első Marótiak. In: Turul 1901/3. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1901-C2B2/1901-3-C6B1/nemzetsegi-kutatasok-elso-kozlemeny-C6D3/1-gutkeled-nemzetsege-C6D4/c-az-elso-marotiak-C6E9/>)

³ Németh Csaba: Maróti János, a gyulai vár építtetője. [Gyula] [2007.] 6–9.

⁴ Nagy Iván: Magyarország családai VII. Pest, 1860. 335.

⁵ ZSO V. 2255. sz. Kiszabadulásához – amelyre végül is csak 1418-ban, valószínűleg saját vagyonból került sor – ld. Németh Csaba: Maróti János i. m. 57.

⁶ A belviszályok a Marótiak számára gazdag adományokat eredményeztek, Zsigmondhoz való hűségük révén számos hűtlen nemes birtokára tehették rá a kezüket. Valkó megyére nézve ld. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894. 376–377. Baranyára: uo. 553.

⁷ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp., 1996. 29–30.

⁸ Uo. 28–29.

⁹ A család birtokviszonyaira ld. Németh Csaba: Maróti János i. m. 30–40.

1398),¹⁰ Bodolya (Baranya m. – 1424),¹¹ Velike (Körös m. – 1427),¹² sok esetben viszont tudatos fejlesztő politikája révén a megszerzett birtokokra maga építtetett várat. Ezek egyik legismertebb példája a gyulai vár (Békés m.), amelynek esetében az 1403-ban kapott birtokadomány után 1405-ben már említik a várat.¹³ Hasonló összefüggés lehet a birtok megszerzése és a vár építése között Karom (Szerém m.) esetében is, ahol az 1417-ben a Gutkeled nembeli Karomiaktól szerzett birtokon 1456-tól ismerjük a vár említését.¹⁴ Valpó birtokot (Baranya m.) János 1397-ben kapta adományul, várát 1438-tól ismerjük. A birtokra fia, László új adományt nyert, 1453-ban pedig mint özvegyének és fiainak állandó székelyét említik.¹⁵ A család névadó birtoka volt Marót (Valkó m.), és bár várának említése csak 1456-tól ismert, de ennél valószínűleg jóval korábban épülhetett.¹⁶

Maróti János halála (1434) után gyermekei, László, János és Anna nem csak a kiterjedt birtokrendszert örökölték, hanem a családi rang megőrzésének, sőt, ha lehet, gyarapításának feladatát is. E téren leginkább László lépett atyja nyomdokaiba. 1441 és 1443 között ő is macsói bán volt, amely címhez még az aradi, a békési és a zarándi ispánságot is bírta,¹⁷ Újlaki Barbarával kötött házassága révén pedig az egyik legjelentősebb bárói családdal került rokoni kapcsolatba.¹⁸ Folytatta az apja által megkezdett építkezéseket, a gyulai vár kápolnájának építése (1445) is az ő nevéhez fűződik.¹⁹ 1447-ben halt meg, így már sem azt nem érthette meg, amikor Lajos nevű fia 1448. október 16-án a bácsi káptalan előtt házassági szerződést kötött Újlaki Katalinnal, Újlaki Miklós lányával,²⁰ sem pedig azt, hogy fia, Mátyás²¹ 1472–1476 között ugyancsak macsói bán lett.²²

Maróti László és nővére, Anna²³ között 1445-ben birtokvita alakult ki. A vitát egy állítólagos bevallás indította el, amelyben Anna azt állította, hogy 1428-ban atyja, Maróti János és ebből következőleg vele együtt fia, László (*per consequens ipse*²⁴) a váradi káptalan előtt úgy rendelkeztek, hogy János halála után Anna, férjhez menvén valamennyi Maróti-birtokból fiú örökösként részesüljön. A panaszos, Maróti László, amint a vonatkozó oklevelekből kiderül, kezdetben vajmi kevés konkrétumot ismert e bevallásról. Nem tudta biztosan, hogy Anna a váradi káptalan vagy melyik másik hiteleshely előtt tette a bevallást,

¹⁰ Engel Pál: Magyarország i. m. 270.

¹¹ Uo. 283.

¹² Uo. 456.

¹³ Uo. 324. A gyulai vár építéstörténetére ld. Németh Csaba: Maróti János i. m. 65–67.

¹⁴ Engel Pál: Magyarország i. m. 337.

¹⁵ Uo. 454. „*castrum eorum Walpo appellatum, ubi fere domicilium ac residenciam continentiam et perpetuam habent*” (DL 14 703)

¹⁶ Engel Pál: Magyarország i. m. 365.

¹⁷ Uo. 30.

¹⁸ Nagy Iván: Magyarország családai VII. i. m. 335.

¹⁹ Bagyinszki Zoltán–Tóth Pál: Magyar várak. [Debrecen, é. n.] 32.

²⁰ DL 34 116. A házasságból egy leánygyermek született, Magdolna.

²¹ A névalak középkori írásmódjának következetlenségei miatt Máté (ld. pl. DL 14 703) és Mátyus alakban is szerepel a szakirodalomban.

²² A család férfiágon Mátyással halt ki 1476-ban.

²³ Anna Chaak-i Ferenc, bihari ispán felesége lett, két gyermekük született, Ferenc és Benedek.

²⁴ DL 13 860.

illetve állított ki ez alapján iktató levelet a maga számára.²⁵ Ijedelmét csak fokozhatta, hogy a hírek szerint nővére azt állította, atyjuk rendelkezését Albert király pecsétetes oklevele is támogatja. Sem az Anna által állítólag kiadott iktatólevélnek, sem pedig Albert király állítólagos támogató oklevelének nem találtam nyomát. Az 1445 júliusa és 1446 februárja között az ügyben fennmaradt oklevelek viszont plasztikus képet festenek egy gazdag és befolyásos ember korabeli jogérvényesítésének gyakorlatáról. Maróti László 1445 nyarán ugyanis e hírek hatására átfogó jogi offenzívába kezdett: familiárisait, plébánosokat, írástudókat mozgósítva nem kevesebb, mint 12 hiteleshelyen adatott ki összesen 23 ránk maradt, többségében privilégiális oklevelet, amelyekben kétségbe vonja Anna fiúkenti öröklésének jogosságát, másrészt eltiltja birtokba iktató oklevelek kiadásától.

A sors 1445. július 15-én Imre gyulai plébános és Pethke-i László kezdték, akik az aradi káptalannal nyílt oklevelet,²⁶ másnap a csanádi káptalannal pedig privilégiumot²⁷ adtak ki Maróti László és fiai, Lajos és Mátyás nevében. Július 19-én Bool-i Miklós járt a budai káptalannál az ügyben, és egy azonos tartalmú, eltiltó hatályú privilégiummal²⁸ távozott. Másnap, július 20-án útja Székesfehérvárra vezetett, ahol ugyancsak ilyen privilégiumot²⁹ állított ki. Maróti László küldöttei még ugyanebben a hónapban megfordultak a váradi (július 24.)³⁰ és a pécsi (július 29.)³¹ káptalannál, illetve a szekszárdi konventnél (július 26.)³² is. Utóbbi két helyen a megbízott privilégiumot, Váradon viszont a korábban már említett Imre gyulai plébános nyílt oklevelet állított ki. Ennek újdonsága, hogy az állítólagos királyi jóváhagyás körülményei jobban kiderülnek belőle. Eszerint az Albert király támogatását tartalmazó, állítólagos privilégiális iktatólevelet Lewa-i Cheh Péter közbenjárására adták ki. Augusztus 2-án a boszniai káptalannál ugyanaz a Zarkand-i Miklós litteratus intézkedett és szerzett privilégiumot³³, aki öt nappal korábban a pécsi káptalannál járt. Augusztus 13-án Abolma-i Zsigmond a pécsvárad konventtől szerzett privilégiumot.³⁴

Szeptember 26-án ez ügyben Maróti László személyes eljárása nyomán a pécsi káptalan adott ki privilégiumot két példányban.³⁵ Maróti László személyes megjelenését az indokolhatta, hogy az ügyben időközben fordulat állt be. Megkapta ugyanis testvérétől, Annától a váradi káptalan oklevelének másolatát, amelyből kiderült, hogy az apja és általa tett, öröklessel kapcsolatos rendelkezés 1428-ban történt. Ennek az információnak a birtokában Maróti László érvelése hangsúlyát máshova helyezte. A rendelkezés megtörténtét ugyan – a korábbiakhoz hasonlóan – ezután sem ismerte el, de megengedőleg kijelentette, hogy ha az valóban meg is történt, az ő jogilag cselekvőképtelen kora (*propter suam imperfectam*

²⁵ Az oklevelekben az igazából semmitmondó „amint megtudták” (*„quod percepissent”*) kifejezés szerepel.

²⁶ DL 13 860.

²⁷ DL 13 861.

²⁸ DL 13 862.

²⁹ DL 13 863.

³⁰ DL 13 864.

³¹ DL 13 867.

³² DL 13 866, Abolma-i Zsigmond ügyvéd (*procurator*) járt el.

³³ DL 13 868.

³⁴ DL 13 869. Kófalvi Tamás: A pécsvárad konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szeged, 2006. 697. sz.

³⁵ DL 13 878 és DL 37 603.

etatem) miatt érvénytelen, ezért – némi önellentmondással – visszavonja azt. Állítását arra alapozta, hogy 1412-ben történt születésétől a bevallás megtételéig csak 16 év telt el, ezért az érvénytelen, hiszen ilyen örök érvényű bevallást csak 24 éves kort betöltött személy tehet. Egyben kérte a káptalant, hogy állapítsa meg és igazolja a korát. A káptalan egy nem részletezett módon elvégzett vizsgálat során arra jutott, hogy László a 34. évét még nem töltötte be.

A következő hónapban Maróti László a boszniai káptalanhoz fordult személyesen, az itt november 9-én kiállított privilégium³⁶ azonos érvelést tartalmaz és szintén külön hangsúly esik benne Maróti László életkorának igazolására. Itt azonban a pécsi oklevelekkel szemben részletesebben szólnak az életkor megállapításának módjáról. Eszerint a káptalan tagjai – László kérését jogosnak találván – a sekrestyébe vonultak, és hosszas vizsgálatot folytatván, jogerős és hatályos dokumentumok, valamint egyházi és világi személyek tanúvallomásai alapján úgy találták, hogy László 1412-ben született.³⁷

1445. decemberének utolsó tíz napjában Maróti László további hat oklevelet adott ki jogai védelmében, nővére fiúkénti örökösödését megakadályozandó. Életkorának igazolására és ezáltal az 1428-ban tett korábbi bevallás érvénytelenítésére, visszavonására elégségesnek találhatta az ősz folyamán megszerzett okleveleit, mert a december folyamán kiadottak már csak eltöltő tartalmúak, születési évének igazolását nem tartalmazzák. A budai káptalan 1445. december 21-én kelt privilégiuma³⁸ – amelyért Morhalt-i Benedek járt el – új tartalmi elemként már nem csak Annát, hanem két fiát, Ferencet és Benedeket is név szerint tiltja el iktató levelek kiadatásától. December 28-án Imre gyulai plébános és Elewlyaro Bertalan a váradi káptalan nyílt oklevelével,³⁹ 31-én pedig Imre valpói plébános a pécsi káptalan privilégiumával⁴⁰ tiltják el Annát és fiait birtokok elfoglalásától és haszonvételétől. Imre ugyanazonnap még a pécsváradi konventet is útba ejtette, ahol kérésére a konvent szintén december 31-én adott ki privilégiumot⁴¹ Maróti László tulajdonjogának védelmében.

1445. végén keletkezett még két eltöltő oklevél, amelyek esetében azonban hiba csúszhatott az ügyintézés gépezetébe. 1445. december 23-i dátummal kelt a fehérvári káptalan privilégiális eltöltő levele,⁴² amely hiányos és erősen vízfoltos, de méltóságsora⁴³ alapján az *intitulatio*ja nélkül is megállapítható, hogy a fehérvári káptalan okleveléről van szó.⁴⁴ Zöld selyemzsinóron⁴⁵ függő pecsétje ugyanakkor a pécsváradi konventé.⁴⁶

³⁶ DL 13 882. Pecsétjét levágták.

³⁷ „*Nos itaque petitionem ipsius domini Ladislai bani iustam fore agnoscemus, in nostra sacristia simul conveniendo, diligenti serutinio superinde diutius conscientiose laborando, per certa et efficacissima documenta et testimonia quam plurimorum virorum tam ecclesiasticorum quam secularium, eundem Ladislaum banum in predicto anno domini millesimo quodringentesimo duodecimo natum fuisse comperimus et resscivimus evidenter.*”

³⁸ DL 13 886.

³⁹ DL 13 890.

⁴⁰ DL 13 891.

⁴¹ DL 13 892. Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent i. m. 699. sz.

⁴² DL 13 888.

⁴³ „*Datum per manus honorabilis viri magistri Benedicti de Boroh, lectoris ecclesie nostre [...] honorabilis viri m[agistri] Nicolao Bodo electo, Emerico [cantore], Nicolao Barvus custode, Andrea Temeswari dicto et Blasio de Rede decanus ecclesie nostre prenotate existentibus.*”

⁴⁴ Fehérvári káptalan 1445. 09. 18. (DL 106 491): „*Datum per manus honorabilis viri magistri Benedicti de Boroh, lectoris ecclesie nostre [...] dominis Nicolao Bodo dicto electo, Emerico cantore,*

1445-ből a pécsváradi konventnek is fennmaradt egy csak évre datált privilégiuma⁴⁷ Maróti László ügyében, amelyen viszont a fehérvári káptalan függőpecsétje található. Tartalma a következő:

Maróti László egykori macsói bán tiltakozik amiatt, hogy *carnalis sororja*, Chaak-i Ferenc bihari comes hitvese, Anna úrasszony a váradi káptalannal oklevelet adatott ki a maga számára, amely szerint apjuk, a néhai Maróti János mester, szintén egykori macsói bán a váradi káptalan előtt úgy rendelkezett, hogy Anna – és bármely nemű utódai is – valamenyny magyarországi, szlavóniai és erdélyi, már meglévő és később megszerzendő várából, kastélyából, mezővárosából, falujából, birtokából és birtokrészéből, férjhez menetele után mint törvényes fiú örökösök részesedjenek, s ehhez László is hozzájárult. László szerint azonban ilyen bevallást sem apja, sem pedig ő nem tett, annál is inkább, mivel az oklevél *par-ja* szerint ez 1428-ban történt, mivel azonban ő csak 1412-ben született, így akkor még csak 16 éves volt, ilyen bevallást viszont csak nagykorú, 24 éves ember tehet. Kérte egyúttal a konventet, hogy születése idejéről, jogai biztosítása érdekében privilégiumot adjon ki. A konvent, miután vizsgálatot végzett, megtudta, hogy László valóban 1412-ben született, s erről most függőpecsétjével megerősített privilégiumot ad ki a számára. Gál lévén a perjel, Mihály a custos, Cozmas pedig a kántor.

Az oklevél tartalma azért fontos, mert segíthet a kiadás idejének pontosabb megállapításában, ennek ismeretében pedig talán megmagyarázható a fehérvári és a pécsváradi oklevél megpecsételése körüli anomália is. Mint korábban láttuk, Maróti László „kampányában” több szakasz különíthető el. Az első időszakban, 1445. július 15. és augusztus 13. között Maróti Lászlónak még csak kósza és bizonytalan hírei voltak arról, hogy nővére, Anna apjuknak és Lászlónak egy korábbi bevallására hivatkozva, amelyet ráadásul állítólag Albert király egy oklevele is megerősít, mint fiúi jogokkal rendelkező örökös be akarja iktattatni magát a Maróti család valamennyi birtokának felébe.⁴⁸ Az ez ellen indított kampányban László számos hiteleshelyre küldte el megbízottait, akik jobb híján a bizonytalan hírek alapján eszközöltek ki eltöltő leveleket az ügyben. Azután augusztus közepe és szeptember vége között valamikor Maróti László Annától másolatban megkapta annak a váradi káptalan előtt tett bevallását, amelynek alapján védekezésének hangsúlyai is megváltoztak. A küldöttei által kieszaközölt oklevelekből így eltűnt Albert király támogató oklevélének említése, a hivatkozásra alap pedig László jogi cselekvőkép telenségének, ezáltal az általa tett korábbi bevallás érvénytelenségének bizonyítása, illetve a bevallás visszavonása lett. Az

---

Nicolao custode, Andrea Temeswar et Blasio de Rede decanis ecclesie nostre pretacte existentibus.” Fehérvári káptalan 1445. 09. 22. (DL 13 865): „Datum per manus honorabilis viri magistri Benedicti de Boroh, lectoris ecclesie nostre [...] honorabilibus viris dominis Nicolao Bodo dicto electo, Emerico de Sirmio cantore, Nicolao Bavinus custode, Andrea Temeswari d[ict]o et] Blasio de Rede decanis ecclesie nostre prefate existentibus.”

⁴⁵ A zöld pecsétfüggesztő zsinór használata igen kedvelt volt a pécsváradi konvent gyakorlatában. A fennmaradt és vizsgálható privilégiumok legnagyobb részére a pecsétet zöld vagy fonottan zöld és más módon színű zsinórra függesztették fel. Kőfalvi Tamás: A pécsváradi hiteleshely privilégiális oklevelei. [Megjelenés alatt.]

⁴⁶ Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Bp., 1992. 77. (Pécsváradi) 81. (Fehérvár).

⁴⁷ DL 13 893. Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent i. m. 700.

⁴⁸ A fiúi öröklés kapcsán a birtokok felébe történő bevezetés említése egyben azt is jelenti, hogy László és Anna harmadik testvére, János ekkor már nem élt.

ebben az időszakban, 1445 őszén (szeptember 26. és november 9. között) kiadott oklevelek mind ezen érvrendszer mentén születtek, és valamennyinek a kiadása ügyében Maróti László személyesen járt el.

A harmadik időszak 1445. december végétől, mint látni fogjuk, 1446. január közepéig tartott. Az ekkor kiállított oklevelek már nem részletezik az előzményeket, nem tartalmazzák László születési időpontjának igazolását, illetve az ebből eredő érveket, hanem egyszerűen csak eltiltják Annát és fiait, Ferencet és Benedeket attól, hogy László birtokainak felébe bevezetessék magukat, vagy azok bármilyen haszonvételét élvezzék.

Tartalmi jellemzői alapján a pécsváradai konvent 1445-ben kiadott, csak évre datált oklevele tehát nagy valószínűség szerint valamikor 1445 őszén keletkezhetett. Ezt támasztja alá Maróti László személyes megjelenése is a pécsváradai konvent előtt, amely földrajzilag is illeszkedik az általa személyes eljárásra választott hiteleshelyek (pécsi és boszniai káptalan) körébe.

Tudván tehát, hogy a pécsváradai pecséttel ellátott fehérvári oklevél 1445. december 23-án kelt, és elfogadva, hogy a fehérvári pecséttel hitelesített pécsváradai oklevelet 1445 őszén adták ki, valamint tekintettel arra, hogy ezek az oklevelek egyazon oklevélnyerő számára, egy sok hiteleshelyet érintő és fél éven át tartó jogi offenzíva keretében, ugyanazon ügyben születtek, talán nem túl merész az a feltételezés, hogy a szóban forgó két oklevelet a megpecsételtetésük során véletlenül elcserélték, a pécsváradai konventtel a fehérvári oklevelet, a fehérvári káptalannal pedig a pécsváradai oklevelet erősítették meg. Ez egyben azt is feltételezi, hogy a két oklevél megpecsételése egymáshoz időben közel eshetett, vagyis az ősszel kiállított pécsváradai oklevelet jó ideig – minimum egy hónapig, de lehet, hogy tovább – megpecsételés nélkül birtokolták. Természetesen fontos hangsúlyozni, hogy ezen kronológiát erősen befolyásolja az oklevelek fennmaradásának esetlegessége. Mert nem kizárható, hogy az ügyben még a fennmaradtnál is több oklevél született, ám ezek elvesztek, így az egyes időintervallumok meghatározását ma már csak a meglévő forrásanyag alapján – a bizonytalanságok tiszteletben tartásával – lehet elvégezni.

Ha az oklevelek elcserélésének elméletét elfogadjuk, akkor könnyű belátni, hogy a megpecsételés során az oklevél szövegével már sem a fehérvári káptalannál, sem pedig a pécsváradai konventnél nem sokat törődtek – konkrétan még az *intitulatiót* sem olvasták el –, különben minden bizonnyal észrevették volna, hogy pecsétjüket nem a saját oklevelükre készülnek rátenni.

Ami Maróti László birtokvédelmi törekvéseinek további időszakát illeti, 1446 januárjában kiküldöttei még öt hiteleshelyet kerestek fel: Gyulai László litteratus január 4-én az aradi káptalannal nyílt,⁴⁹ Bodon-i Fülöp Valkó megyei nemes a boszniai káptalannal 9-én privilégiális,⁵⁰ László zalánkeméni pap a bácsi káptalannal 11-én privilégiális,⁵¹ János velikei plébános 13-án a csázmái káptalannal privilégiális⁵² és Bodon-i Fülöp familiáris 14-én a kői káptalannal ugyancsak privilégiális⁵³ oklevelet állíttatott ki László, illetve fiai, Lajos és Mátyás számára. Valamennyi oklevél az előző év végi kontextust követi, Annát és fiait eltiltja attól, hogy László javainak felébe bevezetessék magukat.

⁴⁹ DL 13 902.

⁵⁰ DL 13 903.

⁵¹ DL 13 905.

⁵² DL 13 906.

⁵³ DL 13 907.

Maróti László – apja Zsigmond iránti hűségének köszönhetően – jelentős vagyont és bárói rangot örökölt. 1445-ben, amikor tetemes vagyonának felét Anna nevű testvérenek a fiúi öröklés iránti kezdeményezése veszélyeztette, legalább egy tucat hiteleshelynél indított eljárást annak érdekében, hogy nővérét ezen szándékában megakadályozza. Familiárisokat, plébánosokat, írástudókat mozgósított, és nem sajnálta a pénzt privilégiumok kiadására sem annak érdekében, hogy valamennyi birtokának tulajdonjogában megmaradhasson. Az ügyben ránk maradt 23 oklevél ennek a folyamatnak fél éves időszakába enged bepillantást 1445 júliusa és 1446 januárja között. Maróti Lászlónak a hiteleshelyek előtt megfogalmazott legfőbb érve először a bevallás megtörténének tagadása, majd pedig a testvére által az örökösödéséhez jogalpnak tekintett bevallás érvénytelenítése volt. Ennek kapcsán három hiteleshellyel is igazoltatta életkorát, illetve 1412-es születési évét, aminek köszönhetően az 1428-ban tett bevallását érvényteleníthette.

A Maróti László számára kiadott oklevelek			
Dátum	Kiadó	Jelzet	Irattípus
1. szakasz			
1445. 07. 15.	aradi kápt.	DL 13 860	pátens
1445. 07. 16.	csanádi kápt.	DL 13 861	privilégium
1445. 07. 19.	budai kápt.	DL 13 862	privilégium
1445. 07. 20.	fehérvári kápt.	DL 13 863	privilégium
1445. 07. 24.	váradai kápt.	DL 13 864	pátens
1445. 07. 26.	szekszárdi konv.	DL 13 866	privilégium
1445. 07. 29.	pécsi kápt.	DL 13 867	privilégium
1445. 08. 02.	boszniai kápt.	DL 13 868	privilégium
1445. 08. 13.	pécsváradai konv.	DL 13 869	privilégium
2. szakasz			
1445. 09. 26.	pécsi kápt.	DL 13 878	privilégium
1445. 09. 26.	pécsi kápt.	DL 37 603	privilégium
1445. 11. 09.	boszniai kápt.	DL 13 882	privilégium
1445. ősz	pécsváradai konv.	DL 13 893	privilégium
3. szakasz			
1445. 12. 21.	budai kápt.	DL 13 886	privilégium
1445. 12. 23.	fehérvári kápt.	DL 13 888	privilégium
1445. 12. 28.	váradai káptalan	DL 13 890	pátens
1445. 12. 31.	pécsváradai konv.	DL 13 892	privilégium
1445. 12. 31.	pécsi kápt.	DL 13 891	privilégium
1446. 01. 04.	aradi kápt.	DL 13 902	pátens
1446. 01. 09.	boszniai kápt.	DL 13 903	privilégium
1446. 01. 11.	bácsi kápt.	DL 13 905	privilégium
1446. 01. 13.	csázmai kápt.	DL 13 906	privilégium
1446. 01. 14.	kői kápt.	DL 13 907	privilégium

ADRIAN MAGINA

Nemesek közti konfliktusok és erőszak Maganháborúk a középkori Dél-Magyarországon

„Az erőszak a gyengék utolsó menedéke”

Isaac Asimov: Az alapítvány

Szokványos nap egy 15. század végi délmagyarországi nemesi birtokon. A parasztok a földmunkálatokkal foglalatostkodnak, az intézők különféle megbízásoknak tesznek eleget, a nők a mindennapi teendőiket végzik. A szomszédos birtokon lakó embercsoport egy vagy több официális vezetésével átlépi a birtokhatárt és váratlanul megtámadja a nemesi udvart és rezidenciát, kényükre-kedvükre rombolnak és rabolnak. Sőt mi több, a támadók megbecstelénítik a nőket, megsebesítik a szolgálónépet és az állatokat, gyilkosságot követnek el, jelentős károkat okozva a birtokosnak. A kiváltó indíték talán nem is annyira fontos, ellenben az számít, hogy a kárt szenvedett parasztok nem túl régen a két birtok határán fekvő termőföldre hatoltak be, és tudatosan vagy sem, leszedték a termést, amely nyilvánvalóan a támadó tulajdona volt. Ez olyan forgatókönyv, mely oly gyakran lejátszódott, hogy szinte már jellegzetessé, vagy éppenséggel banálissá vált, és amelyről számtalan olyan oklevél szól, amelyet a középkori magyar királyság hivatalai a 14–16. századokban adtak ki. Az ilyen jellegű képek egy konfliktusok és erőszak uralta korból származnak, egy emberek által lakott valós világból, amelyet ott találunk a hivatalos intézmények és a nagypolitika mögött.

A középkor lényegében brutális korszak, melyben az erőszak szisztemikus volt, a mindennapi élet megszokott része. Az emberek közötti erőszakkal kapcsolatos aspektusok a társadalmi életbe nyújtanak betekintést, a középkorban kiépített kapcsolatokra, valamint azokra az ellenőrzést biztosító eszközökre, amelyek által ez a középkori világ működött. Nem ritkán a nemesek közötti konfliktus mérete meghaladta a szokásos kereteket. Olyan erőket vetettek be, hogy valóságos főúri háborúkká fajulhattak. Az ilyen jellegű konfliktusok bizonyos sémákba helyezhetők, hiszen minden birtokos felelősséggel tartozott alattvalóiért és birtokáért. Lényegében mindegyiket ugyanaz a személyes indíttatás vezérelte: minél kiterjedtebb területet és több embert uralma alá hajtani.¹ Franciaország egy-egy ré-

---

¹ Algazi, Gadi: Violence, mémoire et pouvoir seigneurial à la fin du Moyen Age. *Actes de la recherche en sciences sociales* 105 (1994), 26–27. A dél-magyarországi (mai Bánság) erőszakról ld.

szére vonatkozóan például a 14. században 59, illetve 72 hasonló nagyméretű magánháborút jegyeztek fel. Ez az adat világosan tükrözi az ilyen jellegű erőszak elterjedésének fokát. Ilyen közhangulat közepette a várak fontos szerephez jutottak, ámbar a nemesi háborúk inkább az ellenséges birtokok lerohanásából állottak azzal a céllal, hogy az ellenfélnek ne legyen ideje felkészülni a hatékony védekezésre. Az összeütközések, bár gyakoriak voltak és nagy károkkal jártak, nemigen okoztak embervesztést a támadók sorában. Az áldozatok, főként az alacsony társadalmi rétegekhez tartozók, számára azonban nagy anyagi károssal jártak.²

Ilyen tekintetben a Magyar Királyság sem számított kivételnek. Nem a háborúkkal és felkelésekkel együtt járó erőszakról van szó, hanem az emberek közötti kapcsolatokban megfigyelhető szokványos konfliktusokról. A királyság déli vidékein főképpen a nemesek között kítőró vitákat rendszerint erőszakos módszerekkel oldották meg. Az összeütközések mellékáldozatai, akárcsak Európa többi részén, az alsó társadalmi osztályok tagjai, a parasztok. A harcokban résztvevők verése, kínzása, megalázása, vagy akár halála az arisztokrácia tagjai közötti peres ügyek visszatérő motívumaként szerepel. A következőkben a 15. századi dél-magyarországi nemesi magánháborúkat szeretném megvizsgálni, valamint az általuk kiváltott erőszakos megnyilvánulásokat. Olyan időszakot választottam ki, amelyre vonatkozóan aránylag gazdag okleveles anyaggal rendelkezünk. Vizsgálatom a déli vármegyékre szorítkozik, név szerint Temesre, Aradra és Csanádra, ahol ilyen jellegű magánháborúkat anyagilag és logisztikailag kivitelezni képes nemesség létezett. A hegyvidék, közigazgatásilag a Szörényi Bánság a kis- és középnemesség származási helye volt (többségük román eredettel rendelkezett). Ők nem rendelkeztek jelentős anyagi háttérrel és igazából az indíttatás is hiányzott ahhoz, hogy nagyméretű konfliktusokba keveredjenek.³ A hegyvidéki nemesség az állandó török veszély miatt Karánsebes és Lugos városokba költözött, amelyek valóságos nemesi központokká váltak. A Magyar Királyságban kivételes eseteknek számítanak. Annak ellenére, hogy az összetűzések valamilyen formában tovább folytatódhattak, jóval kisebb méreteket öltöttek a síkvidéki vármegyékben feljegyzett esetekhez képest.⁴

Visszatérve az alföldi vármegyékhez, az oklevelek néhány esetben valóságos nemesi háborúkra engednek következtetni, bár ezek a nyugat- és dél-európai példákhoz viszonyítva jóval visszafogottabbnak számítanak. A magánháború kifejezéssel aránylag későn találkozunk a történetírásban és főként a háborúk történetével foglalkozó szakemberek használták. Egy ilyen jellegű jelenséget nehéz meghatározni, hiszen egy igencsak összetett szituációnak

---

Magina, Adrian: Cum manibus armatis. Facets of violence in the medieval Banat. *Banatica* 24. évf. (2014). 2. szám. 47–64.

² Firnhaber-Baker, Justine: Techniques of seigneurial war in the fourteenth century. *Journal of Medieval History*, 36. évf. (2010), március. 91–97.

³ A Szörényi Bánság területén élő nemesek nem rendelkeztek összefüggő birtoktömbökkel, hanem szétszórt birtokaik voltak. A nemesek többsége egy-két portát birtokolt több falun belül. A 14–16. századi nemesség helyzetére nézve ld. Boldea, Lîgia: Nobilimea româneasca din Banat în secolele XIV–XVI (origine, statut, studiu genealogic). Reșița, 2002.

⁴ A viták, erőszakos mivoltuk és sokszor tragikus kimenetelük ellenére, nem jártak együtt nagy tömeg mozgósításával. A nézeteltéréseket legtöbbször a román szokásjog (*ius valachicum*) szerint orvosolták. Magina, Adrian: From custom to written law: Ius Valachicum in the Banat. In: Government and Law in medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia. Ed.: Rady, Martyn–Simon, Alexandru. London, 2013. 71–77.

a megnyilvánulása. Lényegében a meglévő erőforrásokért kirobbanó, a nemesek közti konfliktusról van szó, vagy ahogyan Gadi Algazi is fogalmazott: „*A nemesek magánháborúi és a nyílt harcok többsége a falusi népesség szervezett kirablásából, a falvak felgyújtogatásából állt. Minden egyes megfelelően fenntartott birtok biztosította a harcoló felek számára azt a sor előre megfontolt lépést, mely egy formális kijelentéssel kezdődött, majd a szomszédos falvak nyílt megtámadásával és felgyújtásával, állatok és egyéb ingóságok elrablásával, valamint a nők megerőszakolásával folytatódott. A harcoló felek nem tették ki magukat fölösleges veszélyeknek. Az esetek többségében a résztvevők sosem találkoztak a nyílt harcmezőn. A parasztok megtámadása révén sokkal inkább az ellenfél gazdasági és humán erőforrásainak kimerítése volt a cél, ami után az ellentámadás következett. Mindez a konfliktus megoldásáig folytatódott, mely általában a megcsorbított tisztesség valamilyen kompromisszum folytán történő helyreállítása formájában következett be.*”⁵ Bár Algazi professzor megállapítása a germán világra vonatkozik, attól nem kevésbé érvényes a kontinens más vidékei tekintetében, jelen esetben Magyarországra nézve is. Anómius helyzetet állunk szemben, a konfliktus megoldásához pedig az igazságot szolgáltató intézmények mellőzésével jutottak, ugyancsak erőszakos eszközök által, melyek a maguk során további konfliktust és erőszakot eredményeztek. Az állam csupán a modern korban érte azt el, hogy az igazságszolgáltatás révén gyakorolja hatalmát és véget vessen a bosszú ördögi körének.⁶

A tömegerőszak, amely a nemesi magánháborúk jellegzetessége volt, kétségtelenül nagyszámú csapat és felszerelés mozgásával járt együtt. Ennek szemléltetésére néhány példára szorítkoztam, melyek a résztvevők magas száma, valamint az okozott károk mértéke által tűnnek ki. Kronológiailag a 15. század második feléből választottam ki azokat az eseteket, amelyek a legjobban tükrözik a dél-magyarországi vármegyékben végbement magánháborúk jellegét. Száz főt meghaladó kis hadseregekkel van dolgunk, melyek támadásokat hajtanak végre, rabolnak, az ellenfél javait megrongálják, vagy éppen meggyilkolják annak jobbágyait azzal a céllal, hogy minél nagyobb mértékű kárt okozzanak neki. Az első ilyen példánk a 15. század közepéről való, szereplői pedig Csáky Ferenc alattvalói, akik a csanádi káptalan Keresztúr nevezetű birtokát támadták meg. Csáky Ferenc официálisai és 69, az oklevélben név szerint felsorolt révkanizsai jobbágy, élükön Sáfárnak nevezett panázi Alberttel és Chép Péterrel, betörték a káptalan birtokára és ott mindenféle erőszakos cselekedetet hajtottak végre. A kis hadsereg, uruk tudtával és annak megbízásából (*ex consensu et speciali mandato ipsius domini Francisci*) rátámadt néhány kanonokra, becste-

---

⁵ Algazi, Gadi: Pruning Peasants: Private War and Maintaining the Lords' Peace in Late Medieval. In: Medieval Transformations: Texts, Power, and Gifts in Context. Eds.: Cohen, Esther–de Jong, Mayke. Leiden, 2000. 254–255.: „*The lords' private wars – and to a significant extent public wars as well – consisted mainly of organized robbery, arson, and plunder of the population of the countryside. Every properly conducted feud enabled the warring parties to open a series of well-rehearsed moves, beginning with a formal declaration, then openly raiding neighbouring villages, plundering livestock and any movable property, burning down villages, and raping peasant women. The parties did not take unnecessary risks; in most of the cases, the warriors never encountered each other on the battlefield. They focused on exhausting their rivals' economic and human resources by raiding their peasants and waited for the counterattack to take place, until the conflict was resolved, sometimes with a compromise restoring their honour.*”

⁶ Hanlon, Gregory: Violence and its control in the Late Renaissance: an Italian model. In: A companion to the worlds of the Renaissance. Ed. Ruggiero, Guido. Oxford, 2002. 139.

len szavakkal illeték őket és a káptalan halastavaiból nagymennyiségű halat fogtak ki, 60 aranyforint értékű kárt okozva a káptalannak: „*armatis manibus et potentiariis, ad piscinam eorundem exponentis Ekend, in territorio possessionis ipsorum Kereztur vocatam, in comitatu Chanadiensis existentes adiacentes, irruendo quosdam dominos canonicos ipsius ecclesie Sancti Salvatoris, piscina in eadem piscari faciendis, verbis illicitis pertractantes, abinde affugassent piscinam prenotatam ipsi domino Francisco occupantes et piscantes innumerabiles pisces, abinde capiendo et quo eorum placuisset utilitati fecissent, in quo ipsi exponentibus sexagintorum florenorum auri dampna intulissent, potentia mediante*”.⁷

A támadók között jelen volt két falusi bíró, két deák és több kézműves (molnárok, szabók, kovácsok, cipészek, halászok), vagyis a Csáky Ferenc birtokán élő falusi elit. A szomszédok tanúvallomásaiból kiderül, hogy a vita tárgyát az Ekend nevű halastó és annak gazdasági bevétele képezte. Annak ellenére, hogy aránylag kis jelentőségű konfliktusról van szó, meglepően nagyszámú csapat mozgósításával van dolgunk, ami a nemesek gazdasági erőforrásokért folytatott küzdelmének arányát mutatja.

A következő, 1471-es esemény még nagyobb méreteket öltő erőszakos cselekedetek sorába tartozik. Talán a legszemléletesebb tömegerőszakról feljegyzett adattal állunk szemben, ami az általunk vizsgált régiót illeti. A panaszlevél szerzője Dánfi András, aki nem kevesebb, mint 18 év elteltével jelentette az esetet. Dánfi András arról számolt be, hogy a Dóczy család 500 emberből álló fegyveres serege megtámadta a Temes vármegyei Duboz birtokot, ahol 2000 forint értékű kárt ejtett jobbágyainak javain és marhacsordáin. „*In anno cuius tunc decima octava institisset revolutio egregius condam Ladislaus de Docz fere quingentis hominibus armatis ad possessionem dicti Andree actoris Doboz predictam et pertinentias eiusdem hostiliter irruendo, ibidem eandem possessionem Doboz et pertinentias eiusdem penitus desolassent et depredassent, universas etiam res ac pecudes et pecora iobagionum eiusdem Andree inibi commorantium abigissent et depredassent. In quibus Andree duo millia florenorum auri dampna irrogassent*”.⁸

Az erőszakos cselekedetek tovább folytatódtak, ezúttal Rékás birtokon. Itt földeket, házakat foglaltak el, különböző javakat rongáltak meg. Egyáltalán nem derül fény arra, hogy a panasz miért ilyen hosszú időszak után került előterjesztésre és azt sem tudhatjuk pontosan, hogy mennyire megalapozottak, illetve túlzottak a vádak. Minden bizonnyal a két család közti vita a szereplők Rékás környéki birtokai kapcsán robbant ki. Dánfi a birtokot a Rékási család 15. század közepén bekövetkezett férfiágon való kihalása következtében vette át.⁹ Dánfi Andrásnak minden oka megvolt rá, hogy eltúlozza a támadásban résztvevők számát azzal a céllal, hogy veszteségét kiemelje. Becslése feltehetőleg szemtanúk, a Dóczy László serege által megtámadott áldozatok vallomásain alapult. Egyéb írott adat hiányában nem áll módunkban a Duboz birtokot célzó támadók számát meghatározni. Tény, hogy a jelenlévők szerint jelentős csapatról volt szó. Márpedig egy pár száz fős sereg komoly erőt jelentett, amely igen jelentős károkat tudott okozni.

⁷ Pesty Frigyes: *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara / Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. II. kötet (1430–1470)*. Magyarázó jegyzetekkel ellátta Magina, Livia–Magina, Adrian. Kolozsvár, 2014. 211–212.

⁸ DL 59 777.

⁹ A témával kapcsolatban ld. Magina, Livia: *La famille Danfy de Duboz. Banatica*, 20 évf. (2010) 2. sz. 21–30.

Hasonló esettel találkozunk néhány év elteltével, ezúttal Arad vármegyében. 1475-öt írtak, a történet szereplői pedig a Bánffy, Pongrác és Losonczy családok képviselői voltak. A felperesek Bánffy Miklós és Jakab személyében a király elé terjesztették azon panaszukat, miszerint egy évvel korábban, Szt. György ünnepe (ápr. 24.) körül Losonczy László és István 150 személyt, köztük официálisokat, familiárisokat és jobbágyokat küldött (*missis et destinatis*) Mezth nevű birtokukra, ahonnan jobbágyaikat kifosztva 45 ökröt vittek el. Kétséget kizáróan jelentős kárt okoztak az említett birtok lakóinak. Két hónappal később a konfliktus nagyobb méreteket öltött. Szt. Jakab apostol ünnepe környékén (jún. 25.) a Losonczyak hasonló csapattal újra Mezth birtokra támadtak és elrabolták a jobbágyok gabonáját és egyéb élelmét, újabb kárt okozva ezáltal. A Bánffy család szomszédjaival való ellenséges viszonya nem merült ki ennyiben. A Losonczyak támadásai véget sem értek, amikor újabb konfliktusos helyzet alakult ki, ezúttal a Pongrác családdal. Az említett oklevélből megtudjuk többek között, hogy Szt. István király ünnepén (aug. 20.) Pongrác János több mint 120 főt számláló serege, köztük официálisai, familiárisai és jobbágyok, uruk megbízásával és engedélyével (*ex mandato et permissione eiusdem Iohannis Pongracz*) és lippai várnagya vezetésével megtámadta a Bánffy család három jobbágyát, akik a lippai éves vásárba tartottak. A támadók megrongálták az áldozatok javait, elfogták és jogtalanul bebörtönözték őket. A konfliktus nem ért véget. Pongrác János ugyanazon várnagya, Kerew-i Foris, ura megbízásának eleget téve, jobbágyok és familiárisok kíséretében a Bánffy család Patak településen emelt kis erődítményét megtámadta: „*prefatus Foris de Kerew ex speciali mandato commissione et mandato annotati Iohannis Pongracz, unacum prefatis familiaribus et iobagionibus eiusdem ad fortalicium eorundem exponentium Pathak vocatum, in eodem comitatu Orodiansi existens, veniens ipsumque obsidendo tamdiu expugnari fecisset quousque placuisset voluntati*”. Mi több, a következő évben (1475-ben) Kerew-i Foris és több familiáris, valamint jobbágy, kihasználva az alkalmat, amikor Berendi Miklós, a Bánffy család solymosi várnagya Szűz Mária megtisztulásának ünnepén Lippára ment misét hallgatni, gyilkos szándékkal megtámadták. A várnagy terve nem sikerült, azonban az állandó veszély miatt a Bánffy család végül a király elé terjesztette panaszait.¹⁰ Teljesen nyilvánvaló, hogy egy kis magánháborúval van dolgunk, amely alatt a támadó fél jelentős csapatot állított ki ellenfele megfélemlítése végett, valamint minél nagyobb károk végrehajtása céljából. Az oklevélből nem derül fény a konfliktus okára, de gyaníthatjuk, hogy a Bánffy család sem lehetett teljesen ártatlan a történetben. Talán a kezdeti kis nézeteltérések végül a szomszédok durva fellépését eredményezték, ahogy arról az oklevél is beszámol.

A felsorolt példák mellett a Marostól délre eső területről még további három 15. század végi és 16. század eleji konfliktus minősül tömegerőszaknak vagy nemesek közötti magánháborúnak. Elsősorban egy 1493-ban említett, egy évvel korábbi eseményre utaló panaszról van szó. Haraszi Ferenc arról számolt be a királynak, hogy egy évvel azelőtt, Szt. Mihály arkangyal ünnepekor (szept. 29.) a Báthory család tagjai valóságos sereget küldtek (*missis et destinatis*) Lippa tartozékai között szereplő két szőlősehez. Az oklevélben megnevezett Báthory István, András és György nagyjából 130 főt számláló seregében nemesek, familiárisok, több román és szerb kenéz és vajda, jobbágy és Huszár nevet is viselő személyek voltak jelen, ez utóbbiak feltehetőleg a Dél-Magyarországra jellemző, közismert lovas csapatok katonái voltak. A csapat tagjai a Báthory család több, Arad és Zaránd megyei

¹⁰ DL 17 660.

birtojáról származtak, a sereg vezetői a világoosi várnagyok és az udvarbíró voltak. A kenézek és vajdák, valamint a szerb nevek¹¹ nagy száma arra utalhat, hogy katonai tapasztalattal rendelkező személyeket választottak ki. Az elszenvedett kár nem volt elenyésző: Haraszti több mint 1000 forint értékű kárral számolt a Báthoryak támadását követően:¹² „*armatis et potentialiter manibus ad promonthoria ipsius exponentis Hydas et Rosas vocata, in territorio civitatis de Lippa, in dicto comitatu Orodienis existentis adiacentia, ibique universas nonas vinorum ipsius exponentis ab ipsis exigi et recipi fecisset, in opibus exponenti dampna plusquam mille florenorum auri intulisset*”.

A felbújtatott csapat nemcsak a Lippa melletti szőlősöknél állt meg. Útjuk során Haraszti Ferenc kovázi szőlősét is megtámadták, részben letördelték, részben lovaik által megtaposták 700 forint értékű (*plusquam septingentorum florenorum*) termését, további kárt okozva Harasztnak. Elkeseredése jogos volt, hiszen a szőlősök megrongálása okozta kár nagyjából 2000 forintra rúgott. Még ha túlzással is kell számoljunk, az összeg jól tükrözi a Báthory család által összehívott sereg okozta kár mértékét. Hét évvel később, 1500-ban Nagylúcsei Ferenc és Gúti Ország Lőrinc közti összetűzés került terítékre. Ferenc elbeszéléséből tudjuk, hogy Nagyböjt negyedik vasárnapja után (március 30.) Ország Lőrinc birtokairól származó több mint száz jobbágy és paraszt uruk megbízásából rátámadtak három, Lippáról Zádorlak felé tartó három jobbágyukra. Azok Ország Lőrinc Hódos nevű birtokán mentek keresztül, amikor kivont kardokkal erőszakosan rájuk támadtak (*manibus armatis et potentiariis, evaginatisque gladiis*), láncokkal megkötözték és a sződi kastélyba vitték őket, ahol elvettek tőlük 19 forintot.¹³ Ilyen nagyszámú sereg mozgósítása három jobbágy ellen túlzás lehet, nyilván egy sokkal kisebb csapat is könnyedén elbánt volna Ferenc jobbágyaival. Az is meglehet, hogy a sereg célkitűzése Ferenc birtokának megtámadása volt, de az ellenfél szolgálainak megjelenése megváltoztatta az eredeti tervet. Másik magyarázat az lehet, hogy a nagy létszámú sereg összehívásával Ország Lőrinc Nagylúcsei Ferenc megfélemlítését akarta elérni. A kiváltó októl függetlenül a konfliktus erőszakba torkollott, amelynek áldozata a három zádorlakai jobbágy volt.

Végezetül az utolsó esetet, amelyet megemlítenék, a fent szereplő Nagylúcsei Ferenc, Dóczy Imre özvegye, Margit és Vizesi Imre özvegye, Anna által megfogalmazott panaszlevélből ismerjük, amelyet 1506-ban jegyeztek fel. Ez egy két évvel korábban (1504-ben) megessett jellegzetes történet, amely talán csak annyiban különbözik az előbbiektől, hogy valamivel nagyobb számú résztvevői voltak. A felperesek bevallása szerint Szt. Mihály arkangyal ünnepe előtt egy nappal (szept. 28.) a nagylaki Jaksics fivérek, Demeter és Péter által küldött 180 főből álló sereg (*populis scilicet iobagionibus ipsorum*) megtámadta Vizes nevű birtokukat, több pusztát elfoglaltak és elvitték onnan gabonájukat és egyéb terményeiket. A kárvallottak panasza szerint 300 forint értékű kárt okoztak.¹⁴ A szerb nemzetiségű nemesek által megbízott sereg élén ott találjuk a család egyik közeli familiárisát, Iván deákot, aki néhány év elteltével újra erőszakos cselekedeteket követett el, ezúttal az aradi káp-

¹¹ A déli határvédelemmel megbízott seregekben sok szerb nemzetiségű katona szolgált, főként a huszárcsapatokban.

¹² DL 20 100.

¹³ DL 26 078.

¹⁴ DL 21 525.

talán emberei ellen.¹⁵ Ez esetben sem ismerjük a támadás kiváltó okát, az oklevél csupán utalásokat tartalmaz arra nézve, hogy a két család között szomszédos birtokaik és birtokháttáraik miatt ellentét alakult ki.

A bemutatott példák alapján elmondhatjuk, hogy tagadhatatlanul nagy méreteket öltő erőszakos fellépésekkel állunk szemben, melyeket kisebb seregek által vittek véghez. Ilyen magas létszámú csapatok mozgósítása előzetes felkészülést vett igénybe. Egy kezdeti viszályozott konfliktus végül támadásokba és brutális cselekedetekbe torkollott. Azért mindeképpen távol állunk az Európa nyugati és déli országaiban dúló magánháborúk léptékétől, főleg az itáliai félszigetről ismert esetektől, ahol akár zsoldos csapatokat béreltek fel a nemesek magánháborúik során.¹⁶ A Dél-Magyarországon ismert ilyen jellegű konfliktusok szereplőinek száma általában 100–130 volt, ennél nagyobb számmal ritkán találkozunk. A támadás mindig az érintett nemes parancsára és legtöbbször annak közvetlen részvétele nélkül történt. A mozgósítás minden bizonnyal valamely birtokon élő familiárisok és jobbágyok körében történt, akik feltehetőleg közvetlenül érintettek voltak az uraik között kialakult konfliktusban. Különböző officálisok vezetésével a hirtelen összegyűjtött csapat gyors rajtaütéseket hajtott végre, amely után a résztvevő parasztok visszatértek mindennapi teendőikhez. Az itt bemutatott minden egyes esetben, úgy tűnik, a cél nagyméretű anyagi kár okozása volt. A kár értékét minden esetben kizárólag a kárvallottak bevallásából ismerjük, így valószínűleg bizonyos fokú túlzással is számolnunk kell. A tömegerőszak során a támadók aránylag ritkán folyamodtak gyilkosság elkövetéséhez, ez inkább a kisebb méretű támadásokra volt jellemző. Mindenesetre a nemesek között zajló magánháborúk az érintettek sokszor jelentős hatást gyakoroltak.

Jelentős csapatok mozgósítása lényegében az erőviszonyok kifejezésének módja, amely által a támadó fél a kialakult konfliktushelyzetet próbálta uralni, az ellenfél birtokára próbált szert tenni vagy annak anyagi bázisát igyekezett megingatni. Ez Közép-Európára jellemző állapot, mely alól a Magyar Királyság sem volt kivétel.

---

¹⁵ A Nemzeti Levéltár Kolozsvári fiókja, Kemény József magángyűjteménye (őrzi a Kolozsvári Lucian Blaga Központi Könyvtár), 149. sz.

¹⁶ Hanlon, Gregory: Violence and its control i. m. 142–144.

MARTON SZABOLCS

A Szerémség lakosságának elvándorlása a török elől

Ebben a tanulmányban elsősorban a Szerémség városi lakosságának északabbra költözésével foglalkozok, Petrovics István tanár úr számtalan várostörténeti, polgársággal kapcsolatos munkájára való reflektálásként.

Vizsgált korszakunk a 15. század elejétől indul az egyre erőteljesebbé váló török támadásoknak köszönhetően,¹ és a 16. század közepe táján zárul le, ezzel némileg túlmutatva az elfogadott középkori korszakhatáron (a 17. század első felében még található visszatekintő adatokat, utána az esetleges költözések már nem tesznek lehetővé egzakt megállapításokat).

A polgárságon kívül – ahol szükséges – foglalkozok még a szerémi jobbágyság vándorlásával is, ellenben az északabbra felbukkanó egyházi személyekkel, országos főméltóságokkal nem, elvégre nekik hivatalukból fakadóan kellett északabbra húzódnia, a ranglétrát mászva nem is igen maradt más választásuk, mint Pozsony és Bécs (esetleg Erdély) felé orientálódni.² A kutatásaimhoz felhasználtam Gulyás László Szabolcs Tokaj környéki névizsgálatait,³ hiszen kiinduló feltevésem volt Balassa Iván monográfiája alapján,⁴ hogy

---

¹ Engel Pál: A török–magyar háborúk első évei. 1389–1392. HK 111. évf. (1998) 3. sz. 12–26. Természetesen nem gondoljuk, hogy az első jelentősebb török támadásra tömegek hagyták el a területet, inkább a folytatódó hadjáratok okán indulhatott el az északabbra költözés a 15. sz. elejétől.

² Csak két példa! Szerémi Sebestyén (első felbukkanásakor még „*Sebastianus litteratus de Karom*”), aki Mohács előtt még csupán Akosházi Sárkány Ambrus báró titkára volt, majd Thurzó Elek országbíró titkára lett, később a harmincad-jövedelmek pénztárnokává vált, végül a Magyar Kamara tanácsosa lett belőle. Ld. Gecsényi Lajos: A döntést előkészítő hivatalnokai elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Gecsényi Lajos. Győr, 2008. 480–481.; Kamanczi Gergely 1542-ben már jelentős egyházi méltóságghalmozó a Királyi Magyarországon, holott 1541-ben még sikertelenül próbálta megszerezni a pozsonyi vámjövendelmek felét. Ember Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. LTK 61. évf. (1990) 1–2. sz. 71.; Molnár Szulpic dr.: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. IV. Bp., 1906. 24. regeszta, 689. A fenti személy valószínűleg nem azonos az 1553-ban Erdélyben felbukkanó Kámánczy Gergely (vagy György?) gyulafehérvári kanonokkal. Ld. Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 1540–1556. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1875. 475.

³ Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. In: Magyar Nyelvjárások XLV. Szerk.: Hoffmann István–Kis Tamás–Nyirkos István–Tóth Valéria. Debrecen, 2007. 151–188.

⁴ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj, 1991. 31–33.

1521 után, Nándorfehérvár elestével a szerémi lakosok tömegesen költöztek északabbra, akár Tokaj magasságáig. Ahogy a fentiekből is láthatjuk, feladatunk nehéz, mivel az oklevelekben inkább csak a vezető réteg reprezentálódik név szerint, és itt sem biztos, hogy bármi utal a szerémi származásra, a köznépnél főleg lehetetlen megmondani, ha nem tüntetik fel külön (lehet pl. Vörös vagy Szabó, Boros stb. neve valakinek, és közben nem derül ki, honnan származik).

Tokaj-Hegyalja és környéke

A szerémi lakosság Tokaj-Hegyaljára költözését szépen nyomon lehetne követni az 1567-es, majd az 1570-es sárospataki urbáriumokon keresztül. Azonban a részletes névsorokat tartalmazó iratokból teljességgel hiányoznak a konkrétan Szerémségre utaló helynevekből képzett családnevek. 1567-ben 3 Horváth (Sárospatak), 2 Rác és 1 Horvát (Kispatak), 1 Horvát (Pettraho), 1 Horvát (Sátoraljaujhely), 1 Rác és 1 Horvát (Sajószentpéter) található. 1570-ben összesen 2 Rác és néhány Horvát személynév azonosítható, de ezek sem feltétlenül szerémiak.⁵

Ugyanígy fontos bizonyíték lenne az 1565-ös tokaji váuradalom részletes urbárium, melyben egyedül Bodrogkeresztúron lehet gyanítani egy talán Kamanci nevű lakost (*Gregorius Kamonii*).⁶ Még csak egy rác sem szerepel a több ezer név között. Valamiért viszont a Tokaj és Tarcal között levő hatalmas középkori Mézesmál dűlő egyik legjobb részét 1573-ban már Szerémi dűlőként (Zeremy) nevezték.⁷

Kérdéses az 1511-ben Tokajban elhunyt Rác Kelemen (Demeter?) származása is, aki felesége beleegyezésével a tokaji Mézesmálon levő szőlőjét hagyta a pálos szerzetesekre.⁸ Nem tudjuk, hogy mikor jött Magyarországra (Lazarevics Istvánnal vagy Brankovics Györggyel, esetleg később), illetve hogy volt-e egyáltalán köze a Szerémséghez. Mivel a legjobb dűlőben volt szőlője, és azt a római katolikus szerzetesekre hagyta, így a szerémi (magyar) eredetét valószínűsítem.

Gulyás László Szabolcs fentebb említett gyűjtésében egyetlen Rác (Petrus Rach) személynévet talált 1521-ből Tállyán.⁹ Összességében az 1511-es, 1521-es Rác családnevek után úgy vélem, hogy az ötven évvel később felbukkanó nagyobb számú Rác és Horvát nevek jó eséllyel a Szerémségből származókat jelölik. Nem lehet viszont kimutatni őket olyan tömegben, hogy a jelentős nagyságú terület borászatára kiemelkedő hatást tehetek volna. Ugyanígy nem találunk magyarázatot a Szerémi-dűlő kialakulására a családnevek vizsgálatával. A fennmaradt iratokból legalábbis nem lehet megnyugtató következtetéseket levonni a fentiekre.

⁵ HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 040. - No. 035. 1567-es urbárium; HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 095. - No. 022. 1570-es urbárium (letöltve: https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc040_no035/?list=eyJxdWVyeSI6ICxNTY3IHNdTAwZTFyb3NwYXRhayJ9)

⁶ HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 122. - No. 001. 1565-ös urbárium. UC 81: 10. 3. old.; HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 115. - No. 074.

⁷ HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 158. - No. 029. 1573. Tokaj várhoz tartozó szőlők művelésének jegyzéke.

⁸ DL 22 250 Bodrogkeresztúr, 1511.

⁹ Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi i. m. 184. DF 217 941 Tállya, 1521. jan. 17.

1462-től bukkant fel például a Zemplén megyei Újlak (ekkor máris piaccal rendelkezett), ami elképzelhető, hogy a Szerémségből újlaki polgárok északra költözésének eredménye lett.¹⁰ Viszont sok Újlakot ismerünk a magyar középkorból, ráadásul az előbbi településnek nem is feltétlenül volt köze bármelyikhez (Ugoicsa, Vas, Közép-Szolnok stb. megyékből). Pont emiatt az Újlaki név felbukkanása sem perdöntő például Sátoraljaújhelyen.

A szerémi lakosok Tokaj közelébe költözésére csak nagyon kevés adatunk van:

Mikor	Ki	Honnan	Hová költözött
1408	Szerémi Péter	Szerémség	Szikszo ¹¹
1458 előtt	Szerémi Pál	Szerémség	Miskolc ¹²
1489	Kamanci Pál (közjegyző)	Kamanc	Miskolc ¹³
1549	Kamanczi Lukács és György	Kamanc	Miskolc ¹⁴

1654-ben és 1655-ben a (sáros)pataki járás adójegyzékében Liszskánál szerepelt egy Kamanczi Mihály nevű lakos.¹⁵ Sajnos ez már annyira késői utalás, hogy semmiképpen nem lehet a középkor végi elvándorlásra következtetni belőle, ráadásul az adójegyzéket 1648-tól részletesen vezették, mégsem bukkant fel hamarabb az említett lakos.

Egyéb területek

Tokaj-Hegyaljához némileg még közel maradván néhány beregi adatunk a szerémiekre. Mivel észak felé körülbelül egy vonalban van a két terület egymással, némileg erősítik a vélekedést, hogy miért ne költöztek volna Tokaj-Hegyaljára is nagyobb számban szerémiek. 1463-ban a munkácsi vár alatt (Bereg vm.) éltek Szerémi (dictus) András és István nemesek. 1490-ben Szerémi Bertalan, mint szolgabíró ismert Bereg megyében, majd 1496-ban is szerepel egy oklevélben.¹⁶ 1570-ben egy Kamanczi nevű bírót ismerünk Beregszászon.¹⁷

¹⁰ DL 66 986 Lelesz, 1462. ápr.; Az Újlaki névre ld. DL 23 823 (Sátoralja)Újhely, 1523. szept. 14.

¹¹ DL 9452 Szikszo, 1408. okt. 15. (Petrus de Seremio juratus)

¹² DL 15 297 Miskolc, 1458. nov. 28. Akkoriban Miskolc környéke jó borvidéknek számított. A város mellett a Szent György-hegyen (mai Avas) birtokolt szőlőjét adta el Jakab tapolcai apátnak. Szerémi Pál a leggazdagabb polgárok között lehetett, hiszen özvegyének háza volt a piactéren. Ld. Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Tóth Péter–Kubinyi András. Miskolc, 1996. 388., 413. DL 83 780 Miskolc, 1469. ápr. 16.

¹³ DL 83 949 Miskolc, 1489. jún. 26.

¹⁴ Gyulai Éva: Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században. Miskolc, 1995. 65. A Kálnás-hegyen 1549-ben birtokoltak szőlőt (miskolci szőlőhegy volt). György még Biharban is bírt szőlőt. Meg kell jegyezni, hogy a testvérek akár az 1489-ben említett Kamanci Pál leszármazottai is lehettek, nem feltétlenül új bevándorlók.

¹⁵ Bencsik János: A pataki járás taxáltató diariuma az 1654–1656. évekből. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 40. Szerk.: Veres László–Viga Gyula. Miskolc, 2001. 255., 257.

¹⁶ Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. 91., 101., 105–106.

¹⁷ Mizser Lajos: Beregszász 1570. évi családnevei. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica tom. 44–45. (2007–2008) 143.

Protestáns lelkészek voltak Szerémi Balázs 1581-ben (Fényeslitke), majd Szerémi Csáko Bálint 1625. szept. 18-án (Kenézlő) Szabolcs vármegyében.¹⁸ Szatmár és Abaúj vármegye határán feküdt Lázári település, ahol Szerémi István jobbágy is lakott 1635–40 között.¹⁹

Ezek a területek is egészen közel vannak Tokajhoz. Szeged viszonylag közeli és logikus célpontja volt az északabbra húzódó szerémieknek. Kamanczy Benedek (Benedictus Kamanczy) szegedi bíró volt 1465-ből.²⁰ Vajda Miklós szalánkeméni lakos 1512-ben szegedi és szalánkeméni házait egyetlen fiára, Demeter diákra hagyta.²¹

1472-ben Budán Karomi Demeter deák a Nyulak-szigeti apácák ügyvédjeként szerepel egy oklevélben.²² 1491-ben az erdélyi Fejérd mezővároska egyik jurátusa volt Szerémi Tamás (Seremi Thomas).²³ Karomi Sebestyén 1529-ben még a Bécsset ostromló török seregen volt naszádaparancsnok (trierarchus), testvérei Lőrinc és István magtalanul haltak meg, de Sebestyén terebélyes családot alapított I. Ferdinánd oldalára állva.²⁴

1542-ben a pozsonyi kamara futárai között találjuk a fiatal (adolescens) Karomy Domo-kost.²⁵

Debreceni polgár volt Kamanci Balázs, akit 1548-tól 1551-ig megtalálunk a magisztrátus jegyzőkönyveiben. Ugyanakkor sokféle névváltozatban írták nevét, így nem állíthatjuk bizonyosan, hogy a szerémi Kamanc városból származott.²⁶

1551-ben Egerben zsellérlként élt egy külső telken Kamanczy Benedek.²⁷ 1555-ben Nagyszombat városának lakosa volt a kalmár céh jegyzőkönyve alapján Kamanci Péter.²⁸

1561-től ismerünk egy bizonyos Kamanci Jakobot a nagytúri (mai Mezőtúr) gabona- és báránytized jegyzékekből. Nem is volt nagyon szegény, 1563-ban például 11 bárány után adózott.²⁹ 1562-ben egy Karomy Lőrincz nevű nemes személy is élt Sáros vármegyében.³⁰

¹⁸ Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. Szerk. Zsinka Ferenc. Bp. 1929. 76., 78.

¹⁹ Künstlerné Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635–1640. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 12. Nyíregyháza, 1997. 154. 1022. sz.

²⁰ Bálint Sándor: Szeged és a Szerémség bora. *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 5. évf. (1973) 1. sz. 68.; Reizner János: Szeged története IV. Oklevéltár. Szeged, 1900. 64.

²¹ Érszegi Géza: Adatok Szeged középkori történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 6. Szerk.: Blazovich László. Szeged, 1982. 38. DL 106 083 Budai káptalan leveleskönyve, 108. 188. oklevél.

²² DL 17 327 Buda, 1472. 06. 04.

²³ Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez I. Buda, 1870. 295. 182. sz.

²⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest, 1863. Sirmiensis család (Karomi és Szulói) 689–690.

²⁵ Ember Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. LTK 61. évf. (1990) 1–2. sz. 59., 81.

²⁶ Balogh István–Szendrey István: Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1548–1549. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 2. Debrecen, 1981. 121., 146.; Balogh István–Szendrey István: Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1550–1551. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 3. Debrecen, 1982. 39. Kamanchi, Kalmanzhy, Kamanczy névváltozatok szerepelnek.

²⁷ Sugár István: Eger város első négy urbárium (1475–1477, 1551, 1557, 1567). *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis*. 23. Eger, 1987. 481.

²⁸ Békesi Emil: A nagyszombati kalmár czéh szabálya 1547. és 1604-ből és régi jegyzőkönyve 1556–1651-ből. *Történelmi Tár* 3. sorozat (1883) 6. sz. 175.

1592-ben Zalánkeményi (Zalankemeny) Bálint kassai lakossal találkozunk egy peres ügyben a debreceni magisztrátus könyvében.³¹ 1597-ben Nógrád megyében élt a nemesi rangú Szerémy Mihály.³² Egy évre rá már szolgabíró volt a vármegyében.

1625-ben egy bizonyos kozárvári (ma Erdélyben Dés mellett) Karomi Jeremiásról érte-szünk egy perben, később máshol Komáromi-nak is írják a nevét.³³

Sajnos nagyon késői, így bizonytalan, hogy ténylegesen mikor és honnan is került ide, de 1622-ben Szerémi István jobbágy kapott címereslevelet Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől. Ez a jobbágy Enyedi melléknevet viselt, felesége viszont Lippai Anna volt, vagyis jó eséllyel a ménesi borvidék környékéről jöhetek Enyedre (Nagyenyed?).³⁴

Szintén késői erdélyi adat, de Bethlen Gábor fejedelem Jancsó Pál nevű lovas testőrhadnagya családi feljegyzéseiből kiderül, hogy nagyapja a Szerémségből származott.³⁵

Ménés³⁶ környéke

Arad környékén a nagylaki Jaksics Márk nemes úr hatalmaskodásainál a jobbágycsoport között 1522-ben találunk Szalánkeményi Jánost és 3 Rác családnevűt is.³⁷ Minden bizonnyal ők is a török elől húzódtak északabbra. 1523-ból ismerünk Arad–Temesvár közelében Sásváron is egy Szerémi Pétert.³⁸

Szerencsés helyzet, hogy az 1525. évben a világosi vár részletes összeírása fennmaradt, így Világos (ma Siri Romániában) és környékéről bőven rendelkezünk szőlős-boros adatokkal. Világos település közelében lehetett a mai Máriaradnától északra a Makra-hegy lábánál Alsó-Rácfalu (Also Raczfalu), amelyet a Szerémségből idemenekült lakosok alapítottak, valószínűleg 1521 táján, amikor Nándorfehérvár elesett. A kis településen csak 11 jobbágy élt és 11 zsellér, továbbá a várnak 3 szabadja és 5 lovas szabadja, ami azt mutatja, hogy nagyon közel lehetett a várhoz. Az összes jobbágy művelt szőlőt, a zsellérek közül

²⁹ Benedek Gyula: Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526–1699. *Documentatio Historica* 9. évf. (2005) 20., 27., 32. A bárányok az újszülött bárányokat jelentették, vagyis csak a szaporulat után kellett adózni a töröknek.

³⁰ Tóth Sándor: Sáros vármegye monografiája I. Bp., 1909. 341.

³¹ [Név nélkül] Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1591–1592. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai 30. Debrecen, 1998. 88–89.

³² Nagy Iván: Magyarország családai i. m. X. 690., 928.

³³ Kádár József: Szolnok-Dobokavármegye monographiája IV. Dés, 1901. 433. Kozárvár településnél. Megjegyzendő, hogy Székelyföldön Páva falu kisebbik részét Karom-nak nevezték, akár innen is eredhetnek az erdélyi Karomiak.

³⁴ „Bethlen Gábor és kora” – Katalógus a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hajdú-Bihar Megyei Levéltára és Győr-Sopron Megyei Levéltárának Soproni Levéltára közös kiállításáról. Szerk.: Ólmosi Zoltán. Bp. 2013. 67. 50. tétel

³⁵ Jeney-Tóth Annamária: „Urunk udvarnépe”. Debrecen, 2012. 176.; Kelemen Lajos: Kercsesorai Jancsó Pál följegyzései származásáról, életéről és rokonairól. *Geneológiai Füzetek*, 6. évf. (1908) 41–43.

³⁶ Az Arad és Lipppa melletti borvidék adottságai kicsiben tükrözik a szerémit. A Duna és a Száva helyett itt a Maros és a Fehér-Körös között a Makra-hegy lejtőin vannak a szőlők. A borvidéken a napsütéses órák száma is igen magas a déli elhelyezkedés miatt.

³⁷ DL 29 986 Buda, 1522. jún. 9. Maguk a Jaksicsok is szerbhorvát eredetűek; a 15. század derekán érkezhettek Magyarországra.

³⁸ DL 26 685 Buda, 1523. okt. 31.

csak 8-an. A borkilencdet és a cenzust hasonlóan kellett fizetniük, és voltak, akik idegen (extraneus) szőlőt is birtokoltak a falusiak között. Felső-Rácfalu jóval nagyobb volt, 20 jobbágy lakott benne, és olyan új volt a település, hogy a 20 ház mellett a szöveg szerint öt vadonatúj volt, mivel lakosaik, „a szerémségi rácok elűzettek”, így még semmit nem fizettek és nem is szolgáltak. 24 zsellér, 13 lovas szabad is élt itt a várból és 4 familiáris. Az alávetett népességből csak 2 zsellér és 1 jobbágy nem művelt szőlőt, elvégre a Szerémség volt a korszak leghíresebb bortermő vidéke. Egyébként a lakosok közül a többség a neve alapján magyar volt, kevés személyt lehet ténylegesen rácként (szerb) azonosítani, vannak viszont a közelből is beköltözők, illetve Oláh és Kenéz családnevűek is.³⁹ Teljesen biztos, hogy az új lakók a szomszédban béreltek szőlőket, amíg a sajátjuk termőre nem fordult és ez tükröződhet a ménesi bor hirtelen felértékelődésén. Feltételezhetjük, hogy nem csak ez a két falunyi lakos érkezett ide 1521-et követően, ugyanis 1525-re megjelent a ménesi borvidéken a szerémiféle (sirimicalia) bor,⁴⁰ ami egyből jóval drágább is lett a többinél. Ekkorra valóban termővé is válhattak az újonnan ültetett szőlők, illetve 1-2 év alatt könnyedén elkészülhettek az itteni termésű, de már szerémi módra nevelt borok.

Később a ménesi borvidéket is számos háború tépázta, így a szerémiak nem sok békés évnek örülhettek. Megjelenésüknek köszönhetően viszont a 18. század közepétől a tokaji mellé felemelkedett a ménesi aszú is.

Összegzés

Jól látható, hogy a szerémi lakosságot a Magyar Királyság más részén lakók előszeretettel hívták rácnak, ahogy manapság is – helytelenül – szokták az erdélyi magyarokat román-nak titulálni, vagy a délvidékieket szerbnek, vagy korábban esetleg ’jugó’-nak. A tokaji borvidéken is egyre valószínűbb, hogy a ménesihez hasonló bevándorlás történt, viszont nem áll rendelkezésünkre konkrét dokumentum erről. A szerémi lakosság elvándorlása 1521 előtt is hangsúlyos volt már, viszont valóban ettől kezdve vált tömegessé, akár egész falvak, mezővárosi közösségek indulhattak útnak északra. Láthatjuk azt is, hogy nem csak borvidékeken telepedtek le, az ország számos településén megtaláljuk őket a családneveik alapján. Az is szembetűnő, hogy mennyire nem lehet a helynevekből képzett családnevek alapján tájékozódni, a világosi vár egyértelműen beazonosítható szerémi bevándorlói közül egyik sem viselte szerémi település nevét, miért is tette volna, főként, ha körülbelül egy helyről érkeztek. Országosan sok esetben a könnyen beazonosítható Kamanc és Karom mezővárosok lakóit leljük a régi iratokban. A sárospataki névsorokban a Rác és Horvát nevek együtt szerepelve azért is gyanúsak, mert a Szerémség jellemzően ma is a két ország, nemzet határvidékén terül el. A világosi forrás tükrében válik igazán valószínűvé, hogy számos család szerémi területről érkezhetett.

³⁹ DL 37 000 Világos vár conscriptio-ja, 1525. évből. 8–11. Eltérő adatokat tartalmaz ugyanennek a forrásnak a – minden bizonnyal – hibás román történeti feldolgozása, mivel nem jártak utána az eredeti forrásnak. Ld. Podgoria Miniș–Măderat de-a lungul timpului. Ed. Alexandru Mihalca. Arad, 2014. 16.; 1525-re Világoson és máshol is felbukkantak egyébként a Rác-z-ok. Világos 1 fő (3.), Galsa 1 fő (14.). Sajnos a világosi várhoz csak a borvidék nagyon kis része tartozott.

⁴⁰ Veress Endre: Gyula város oklevéltára 1313–1800. Bp., 1938. 88. 1525. febr. 2.

PAPP SÁNDOR

A szegedi veszedelem 1552-ben és Ali budai beglerbég jelentése*

Kropf Lajos, aki elsőként értékelte részletesen Bernardo de Aldana spanyol tábornester naplóját, rövid írása befejezésében felvázolta, hogy melyek lennének azok a források, amelyek újabb világot vethetnének a szegedi veszedelem körülményeire. *„Meddő munka volna, ha jelenleg Áldana elbeszélésének részletes bírálatába ereszkednénk, mert ezt csak Operstorf jelentésének segítségével tehetnők sikeresen, mely eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Azonfelül Centorio Commentarii-nak is jó hasznát vehetendjük, melyet Czimer Károly idéz ugyan, de ki nem aknázott. A Történelmi Tár is közölt számos új regestát s valószínűleg még több más dolgot sikerülend fölföldözni levéltárakban, melyeknek segítségével tisztább fogalmat alkothatandunk magunknak a szegedi kudarczról. Mint azonban a már közlöttek-ből is láthatjuk, a meggyült újabb történelmi adat-anyag miatt Czimer elbeszélése gyökeres revisiót igényel.”*¹

Az alábbi tanulmány olyan területről szándékozik a forrásbázist kiegészíteni, amelyre Kropf nem gondolt: az oszmán fél részéről. A mellékletben olvasható jelentést a Szeged előtti csatáról maga a török hadak parancsnoka, a magyarországi hódoltság legfőbb irányítója, Hadım Ali pasa készítette közvetlenül az összecsapás után. A forrás nem teljesen ismeretlen a magyar történetírás előtt, hiszen Káldy-Nagy Gyula az okmány első felét az 1570. évi szegedi szandzsák-összeírást tartalmazó kötete bevezetőjében közölte.² Az alábbiakban a teljes szöveget közlöm tudományos átírásban és fordításban.

A másik forrás a 17. századi oszmán történetírás Magyarországot érintő legjelesebb munkájából, Ibrahim Pecsevi krónikájából származik. A krónika magyar vonatkozásainak

---

* Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék, MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport. A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta 20391-3/2018/FEKUSTRAT. Köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar levéltári delegátusának, hogy segített az Opperstorf-jelentés megszerzésében.

¹ Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben. HK 3. évf. (1890) 112.

² Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Csongrád Megyei Levéltár, Dél-Alföldi évszázadok 24. kötet. Szeged, 2008. I–II. (A levelet 2004-ben találtam meg egy három hónapos izztambuli kutatóútam idején, azonnal átírtam és lefordítottam, azonban a kiadása ezeddig elmaradt.)

feltárója, Karácson Imre ezt nem közölte, azonban egy részlete megjelent Thúry József fordításában. Ebben az esetben eltekintettem a török szöveg közlésétől, viszont a témánkra vonatkozó teljes szövegrészletet az alábbiakban mellékeltem.³ Ezzel eleget teszek Reizner János kívánságának, aki hiányolta, hogy a teljes szöveg Szeged történetének megírásáig nem állt rendelkezésére.⁴

A fentiek mellett utánanéztam a bécsi levéltárak esetlegesen még fel nem tárt forrásainak. Fazekas István alapos levéltári segédlete alapján úgy látszik, hogy a Kropf Lajos által említett beszámoló, Johann Opperstorfnak, a vértések parancsnokának szövege jelenleg is kiadatlan. Bár tanulmányomhoz használtam az eredeti kéziratot, amelyről eddig csak kétszori regesztát ismert,⁵ (a szöveg két példányban 9 és 8 főlínyi terjedelemben számol be a vereségről, és egy veszteséglistát is tartalmaz), de a közlésére itt nem vállalkozok.⁶ Ugyancsak eltekintek attól, hogy az általam feltárt anyagot részletesen összevegyem az eddigi eredményekkel. Szegedi tematikájú forrásközléssel tisztelegni szeretnék kedves kollégám és barátom, Petrovics István előtt, aki munkásságának igen nagy részét Szeged történetének szentelte.

*

Szeged számára az oszmán korszak szinte abban a pillanatban elkezdődött, ahogy Magyarország fővárosa a törökök kezére került. A hódoltság korszakát minden várostörténeti monográfia súlyának megfelelően kezelte, amelyeknek eredményeire a mai napig joggal építhetünk.⁷

Buda 1541-es elfoglalása után egy évvel a Német-római Birodalom és a Ferdinánd pártján álló magyar urak megkísérelték a magyar fővárost visszafoglalni. Ennek ellenhatásaként az oszmán hadsereg is felvonult Magyarországon. A szerdár, Kara Ahmed ruméliai beglerbég arra kötelezte Szeged város bíróját, Zákány Istvánt (1524–1543) 1542-ben, hogy személyesen vigyen élelmet és hídveréshez szükséges felszerelést a péterváradai táborába. Bár kicsit megkésve, de a bajai török táborba be is szállította a város a kívánt ellátmányt.⁸ Sze-

³ Ezt a bekezdést részben Thúry József is lefordította Dszelálzáde Musztafa krónikájának ismertetésekor, mint szövegvariánst (Török Történetírók II. Bp., 1896. 264. oldal 1. lábjegyzetében). Peçevi İbrâhîm: Târîh-i Peçevî. I. (szerk.: Derin, Fahri Ç.–Çabuk, Vahit) Enderun Kitapevi, İstanbul, 1980². 287.

⁴ Reizner János: Szeged története I. A legrégebbi időktől a XVIII. század végéig. I. kötet. Szeged, 1899. 129. 1. jegyz.

⁵ „Operstorf is azt írja Ferdinánd-nak Szolnokról márcz. 4-én, hogy „*dieser Angriff ist beschehen den ersten Tag Mártii, nemlich am fassnachttag zu mittag*”. Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó Regeszták 1551–1553. Második közlemény. *Történeti Tár* 15. évf. (1892) 651.

⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Karton 63a. fol. 8–21, 22–30. Két példányban, felsorolva a veszteségeket.

⁷ Reizner János: Szeged története I. i. m. 121–131.; Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut. Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 508–533.

⁸ Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és kir. államlevéltárból. Befejező közlemény. *Történeti Tár* 5. évf. (1882) 106.; Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és kir. államlevéltárból. Első közlemény. *Történeti Tár* 1. évf. (1878) 512.; Czimer Károly: A szegedi veszedelem. HK 4. évf. (1891) 248.; Reizner János: Szeged története i. m. 106–108.; Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut. i. m. 509.; Szakály Ferenc: Szeged

ged rövidesen ismét elismerte a magyar király, I. Ferdinánd uralmát is, és a város fegyveres védelemre rendezkedett be.⁹ Ennek következtében Kücsük Báli budai beglerbég 1543 legelején felrendelte a város vezetőit Budára és az árulásuk miatt kivégeztette őket.¹⁰ Ezután csapatokat küldött Szeged elfoglalására és megszervezte a szegedi szandzsákat, amelynek területe magában foglalta kezdetben a Duna-Tisza közén lévő egész hódoltságot. Az oszmán uralom első három évében, 1543–1545-ben 213 138 akcse jövedelem származott az új magyarországi tartományból. A szegedi vár rossz állapota miatt az oszmánok első dolga az volt, hogy védelmi állapotba hozzák. A teljes kiépítését kincstári bevételekből fedezték.¹¹

A szegedi szandzsák első szandzsákbégjét Dervisnek hívták, akinek az életrajzát Dávid Géza jóvoltából elég jól ismerjük. A híres Jahjapaszáde családba tartozott, s a második budai pasának, Kücsük Bálinak volt a fia. Az apja láthatóan nagy figyelemmel építette fia karrierjét, hiszen alig hogy budai pasa lett 1542 májusában, máris kinevezte Dervist a dunai flottilla kapudánjának, s innen került 1543 elején az akkor kialakított szegedi szandzsák élére. 1545. január 27-én / 951. zilkáde 14-én áthelyezték innen a székesfehérvári szandzsákba, ahonnan pedig 1549-ben a mohácsi–pécsi szandzsák élére került.¹²

Az elkövetkezőkben, 1545 januárjától 1547 decemberéig Mihaloğlu Jahja bég fiát, Hizirt nevezték ki szegedi bégnek. A város magyar lakosságával bizonyára neki is meggyűlt a baja, hiszen az ekkori kádi arról panaszkodott a Portán, hogy a magyarok között felzúdulást eredményezett az, hogy be akarták vezetni a muszlim vallási törvénykezést, a seriátot, és meg akarták tiltani a harangozást. Amikor pedig a kádi valakit botütésre ítelt, a város bírói és a lakosság ellene fordult azzal, hogy: „*Macar dövülmeğe razı değildir, bizim mesalihimize dahl eylemeye.*” [a magyar nem tűri, hogy megverjék; ne avatkozz a dolgainkba!] A központ arra figyelmeztette a kádit, hogy csak fokozatosan vezesse be az új intézkedéseket.¹³

Utána Debeli Musztafa került 1547. december 15-én Szegedre, aki korábban Alaca Hiszárban szolgált. A Habsburg és Oszmán hatalom az 1547-ben megkötött békeszerződés szellemében rendezni kívánta a béke idején történt káreseteket. A cél az volt, hogy egy török–magyar vegyes bizottság közösen tárgyalja a kártételeket és döntsön a károsultak kielégítéséről. Az első tárgyalás 1548-ban Esztergom mellett folyt, nem ismert, milyen eredménnyel. A második hosszú előkészítés után 1550 májusának végén zajlott le Gyöngyösön, amely azonban majdnem fegyveres összecsapásba torkollott, mert a török tárgya-

---

török uralom alá kerülésének történetéhez. Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László, Szeged, 1995. 451–569.

⁹ Czimer Károly: A szegedi veszedelem i. m. 262.; Károlyi Árpád: Fráter György levelezése i. m. 529.

¹⁰ Bálinth Gábor: A magyarországi török hódoltságról. *Századok*, 5. évf. (1870) 305.; Czimer Károly: A szegedi veszedelem i. m. 262. (Mint Czimer is jelezte, a Bálinth által közölt török szöveg tévedett a város elfoglalásának és feldúlásának dátumában. Számomra az sem teljesen biztos, hogy Szeged 1542-es megszállásával van-e kapcsolatban.)

¹¹ Czimer Károly: A szegedi veszedelem i. m. 263.; Vass Előd: A Szegedi és Csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. Szeged, 1979. 5–80.; Dávid Géza: Az első szegedi bég, Dervis életpályája. *Aetas*, 14. évf. (1999) 4. szám. 5–18.

¹² Dávid Géza: Az első szegedi bég i. m. 5–18.

¹³ Dávid Géza–Fodor Pál: Magyar ellenállás a török berendezkedéssel szemben. *Keletkutatás* 1996. ősz – 2002. tavasz, 277–279. és ld. még az alábbi címen: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltsag-a-hodoltsag-kora-magyarorszag-torokkori-tortenete-1/magyar-ellenallas-a-torok-berendezkedessel-szemben-25A2/> (Megtekintés: 2018. december 1.)

lőküldöttség egyik tagja, a budai kádi a seriat alapján nem fogadta el a keresztények tanúságtételét a muzulmánokkal szemben. Bár nem tudjuk, hogy volt-e a tárgyalásoknak további folytatása, de az bizonyos, hogy az oszmán felet a kádi mellett Debeli Musztafa szegedi bég képviselte, aki ugyanakkor tárgyalásokat folytatott a budai beglerbég, Kászim társaságában I. Ferdinánd követségével is.¹⁴

Amikor 1551-ben a középkori Magyar Királyság keleti tartományát, az 1541 óta oszmán vazallus Erdélyt megszállták I. Ferdinánd király csapatai, felmerült Szeged visszafoglalásának a terve is. Ennek kivitelezését Tóth Mihály hajdúkapitányra, volt szegedi bíróra és Aldana spanyol tábornokra bízta. A város visszafoglalásába be akarták kapcsolni Szeged magyar lakosságát is. A szegedi halászhajdúk szállították a Tiszán át a magyar hajdúkat, akik észrevétlenül betörték a Palánk területére, s megkíséreltek a várba is bejutni, amit azonban a török őrség megakadályozott. Ezután megérkeztek a magyar és spanyol csapatok, akik körülzárták a várat. Az ostrom azért nem haladt, mert nem sikerült faltörő ágyúkat hozatni a vár alá. Miközben a támadók az ostromra várakoztak, kifosztották a szegedi török és magyar kereskedők raktárait. Ali pasa jelentése szerint így történt: „*A nevezett várost a Tóth Mihály nevű nyomorult ostromolta, aki a rossz szándékú király beleegyezésével meggyezett a Szeged városának bírójával, összegyűjtött kétezer gyalogost, és éjszaka átkelt [velük] a Tisza folyón. Meggyűjtötták a belső palánk egyik sarkát, majd betörték és az őrköt megölték.*”

A várból Mihaloğlu Hizir bég kiküldött egy embert a budai pasához, Hadım Alihoz, aki gyorsított ütemben megérkezett a város elé, s csatában legyőzte a keresztény sereget. Bár a lakosságból a tehetősebbek, akik összejátszottak a támadókkal, időben elmenekültek, a gyanúsak tarthatóak közül többet, mint például két ferences rendi szerzetest, kivégeztek. A török hatóságok a távollévő szegedi kereskedőket is elfogták és lefoglalták a vagyonukat, bár a szultáni rendelet szerint azok, akik ártatlanok voltak, megszabadultak a fogságból. A szegedi veszedelem után leváltották Hizir béget és helyére Kászimot nevezték ki, akit azonban ismét Dervis váltott fel: őt ugyan 1557-ben Pécsről Avlonyába akarták áthelyezni, de a diván megváltoztatta a véleményét, s végül visszakerült Szegedre. Itt egészen 1560 őszéig szolgált. Amikor Tujgun budai beglerbég elhunyt (1559. június), az utód, Rüsztém temesvári beglerbég megérkezéséig Dervis helyettesítette. Szandzsákbégeként 310 373 akcse jövedelmet húzott a szegedi lívából, amit máshonnan származó legalább 100 000 akcséval tovább növelhetett.¹⁶

¹⁴ Papp Sándor: Musztafa szegedi szandzsákbég és az 1550. évi török–magyar kárrendezési kísérlet. A régió kulturális központja, Szeged. Fejezetek Szeged város kultúrtörténetéből. Az 1997. május 5-i felolvasótűlés előadásai. Szerk.: T. Molnár Gizella. Szeged, 1999. 27–44.; Papp Sándor: Kárrendezési kísérlet a hódoltságban az 1547. évi békekötés után. *Keletkutatás* 1996. ősz – 2002. tavasz. 141–160.

¹⁵ Aldana magyarországi tevékenységéről több jelentős munka született: Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]. Kiad. Szakály Ferenc. Bp., 1986.; Korpás Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). In: *Fons* 6. évf. (1999) 1–2. sz. 3–129. http://www.c3.hu/~fons/korpas3_30.htm (Megtekintés: 2018. december 1.); Kropf Lajos: Aldana versiója a szegedi veszedelemről. *HK* 9. évf. (1896) 106–112.

¹⁶ Dávid Géza: Az első szegedi bég i. m. 5–18.; Dávid Géza: Kászim vojvoda, bég és pasa. *Keletkutatás* 1995. ősz, 53–66.; Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut i. m. 532.

A török források mellett a jövőben nagy szerepe lesz az Opperstorf-féle jelentés feldolgozásának, amely a keresztény oldal szemszögéből számolt be a tragédiáról. A csata időpontját ő is pontosan március 1-jére tette, mint az alább olvasható török jelentés. Kiemelte, hogy Ali pasa seregei feltűnés nélkül közelítették meg Szegedet. Aldana elsősorban a sziléziai lovasokra, 250 katonára építette a haditervét, amelyet kiegészített magyar és spanyol csapatokkal. A törökök létszámát négyezerre tette, közte janicsárokat és martalócokat is említett. Az összecsapás jól indult, az egyik török szárnyat sikerült legyőzniük. A zászlójukat is megszerezték, amit Opperstorf magánál tartott és el is küldött a királynak. A csata kimenetelét elsősorban a magyar huszárság megfutamodásának tulajdonította. Opperstorf és a katonái minden felszerelésüket és tulajdonukat elveszítették, nagy veszteséget szenvedtek. A csata után Szolnokra menekültek, ahonnan már március negyedikén elküldte jelentését Ferdinánd királynak.¹⁷

Bár Káldy-Nagy Gyula is felhívta a figyelmet arra, hogy Hadım Ali pasa az alábbi jelentéseiben erősen eltúlozta mind a török, mind pedig a keresztény veszteségeket,¹⁸ a Portán meg voltak elégedve az eredményekkel. Mint Pecsevi bemutatja, a ruméliai beglerbég is készen állt a beavatkozásra, éppen átkelés közben volt a csapataival Belgrádnál a Dunán, amikor megtudta a török fegyverek győzelmét, és visszafordult. Erről az ügyről nem csak Pecsevi leírását ismerjük, hanem fennmaradt az 1552. március 4-én kelt parancs is, amelyben mozgósították a pasát.¹⁹ Az alább olvasott jelentés megnyugtatta a kedélyeket, Hadım Ali pasát megdicsérték fellépéséért, és utasításba adta a szultán, hogy telepítse vissza a város lakóit.²⁰

Az 1552-es évi visszafoglalási kísérlet után a Palánkból kitelepítették a keresztény lakosságot. Bár a várost és a várat körülvevő külvárosokban szintén magyarok éltek, a Palánkból kitelepítettek mégsem ide, hanem a török megszállta más városokba (pl. Kecskemét), illetve a Királyi Magyarországra (Debrecen, Kassa, Nagyszombat) és Erdélybe menekültek. A török hódoltságban belüli városokban és a hódoltság peremterületén a gazdag szegedi kézművesekből és kereskedőkből diaszpórák jöttek létre. Az 1546-os összeírás 1322 adózó családfőt említ, amely szám 1554-re 268-cal csökkent, s 1054 fő lett. Ezt a drasztikus fogyást a „szegedi tragédiának” tudhatjuk be, amit – ha kicsit eltúlozva is – de Hadım Ali budai pasa is kiemelt a csata utáni jelentésében: „*A Szeged városában élő jómódúak és az összes tulajdonnal bírók a családtagjaikkal együtt átkeltek a Tiszán és a hitetlenek területére (dārū l-ḥarb) mentek. A szegények és a szolgák a hitetlen seregéhez csatlakoztak, belekeveredtek a harcba, elpusztultak. Így aztán egy fő sem maradt Szeged belsejében. A környékben lévő falvak rájainak többsége is szétszóródott.*” A 16. századra a keresztény lakosság száma még tovább csökkent, s az 1590-es adóösszeírás szerint már csak 523 adózó egységet regisztráltak. A forrásokból az derül ki, hogy még ennél is nagyobb volt az

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Karton 63a. fol. 8–21, 22–30. Két példányban, felsorolva a veszteségeket.

¹⁸ Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései i. m. II.

¹⁹ Dávid Géza–Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). História Könyvtár. Okmánytárak I. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. 287–289.

²⁰ Uo. 307–308.

elvándorlás, hiszen a lakosság családinév-anyaaga csak 1546 és 1554 között kb. 60 %-kal kicsérrelődött, s megindult a délszláv elemek beköltözése.²¹

Melléklet

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (İstanbul) E. 1098.

1 *Āsitān-i se'ādet-āşyān-turābina 'arz-i bende-i nā-tuvān bu dur ki işbu tis' ve-ħamsīn ve-tis'ami'e zaferinūñ selħ günü ki rüz-i pencşembedür qal'e-i Qalāca dizdāri ve voyvodası qulları bu bendelerine mektüb gönderüb küffār-i ħāksār Segedīn qal'esin muħāşara ētdüklerin bildürdiler*

2 *bu bendeleri daħi serhadd beglerine mekūblar perākende ēdüb yarındası cuma'a günü namazı edā ētdükden şoñra Peşteye geçüb 'ale ş-şabāħ Allāhu te'ālānuñ 'ināyetine tevekkül ve Resül Allāhuñ 'aleyü şalavāt ve ekmelü t-teħiyāti²² meşħarātına tevessül ēdüb beşlüden ve piyādeden üç biñ*

3 *ādem ile bi-lā-tevaqquf yürüyüb evvelki gün girüde olan 'asker yetişmek için üç mül yer yürüb iki gün müħkem ilğar ēdüb yedişer mül menzil qať ēdüb dördünci gün zuħā-yı gırāde (?) Segedīne varub qal'e-yi mezbüreyi²³ muħāşara eden Töt Miħāl nām mel'ün*

4 *qrāl-i bed-fi'āl ma'rifetiyle nefsi Segedīn bīrō ile ittifāq ēdüb iki biñ miqdāri piyāde cem' ēdüb gece ile nehr-i Tisayı geçüb ve iç pārqānuñ bir köşesini yaqub içerüye girüb pāsbānları qatl ēdüb ve beşlü täyifesin ve sāyir ehl-i islāmdan üçyüz*

5 *miqdāri ādem qatl ēdüb başların pārqān etrafında vērüb ve tenlerin ħāşāmızıyle A[llāh]a²⁴ birağub ve yüz nefer daħi giriftār ēdüb ve ehl-i 'ayāllarından beşyüz nefer miqdāri esir ēdüb beg qulları ve yeñiçeri qullarına baş buğ olan yaya başı kendü*

6 *nefsleriyle 'üryān qal'eye düşüb ve qādı ve ħaťib-i şehīr ölüb ve pārqānda olan ehl-i islāmuñ emvāli ve esbābı bil-külliyen gāret olunub ve mezkūr Töt Miħāl etrafda olan ħarbī qal'elere ve Erdel vilāyeti zābına gelen Nemçe beglerine ādemler gönderüb bir hafta içinde beşyüz*

7 *demürli nemçe 'askeri ki fegvīreş demekle meşħurdur gelüb yetişüb sāyir Macār atlasından ve piyādeden ve tuğyān eden Segedīn keferesinden ve etrafda olan qılā'dan on altı biñden ziyāde kāfir cem' olub fegvīrşe baş buğ olan Hānsçüb Āşpör nām mel'ün ki kızıl*

8 *elmādan gemiş imiş ve Nag Qānpör ve Kīş Qānpör ve Töçī Miqlōş ve Qapudan İştvan ve Bāqık Petre ve Hegi İştvan ve piyādeye baş buğ olan Nag Ambrüş ve Törek Petre ve Todör Yānōş ve mezkūr Töt Miħāl nām mel'ünler bu bendeleri geldüğinden ħaberdār olub*

9 *iki qať 'zarbüzān ve saqalōş ve tüfenk endāzlarıyla alāylar bağlayub ve 'ahd qaldırub bucuq mül muqābele ēdüb iki 'askerini mehāben birbirine qarışub gün öyle*

²¹ Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut i. m. 532.

²² *teħiyāti* helyesen: *teħiyāti*

²³ Az eredetileg hamzának nevezett arab írásjellel, amellyel a perzsa birtokos szerkezetet, az izáfetet is lehet jelölni, itt török tárgyeset jelölésére használták. A megoldás nem teljesen ismeretlen, de mindennaposnak sem mondható.

²⁴ Mivel bizonyos áldó formulák rövidítettek a szövegben, úgy vélem, hogy a *lam* és *he* egybeírásából *la/le*-nek olvasható betűkombináció az Allāh rövidítése.

yérinde iken ceng ibtidā olunub ‘aşr vaqtine dek ‘azīm ceng olub bi-‘ināyeti llāhi küffār-i bed-fi‘āl mağlūb

10 u maqhūr olub ve ‘asker-i islām-i pādişāhumuz ā‘lā llāhu²⁵ anşārehu hazretlerinüñ ‘ulüv-i himmetiyle manşūr u muzaffer olub küffār ‘askerinden cenk yerinde beş biñ miqdārı kâfir maqtūl olub bāqisi şehiriñ kiliselerinde penāh édenüb anlaruñ daħi bi-lā ihmāl üzerlerine hücūm

11 édüb yatsunmazına dek kemā kân cenk olub egri qılıcdan geçüb ve bāqisi diri alınub ve fegvirīşe baş olan Hānscōb Āşpōr nām mel‘ün qılıc havfından biz-zarūrī yanında bulunan kâfir ile nehr-i Tisaya gārqa olub ve Nāg Anbrüş maħall-i cengde qatl

12 olunub bāqī serdāraruñ hayātı ve memāti nā-ma‘lūm olub ol geçe ārām olub küffār ‘askerinden sekiz yüz kâfir yüz neferi atlu ve yedi yüz piyāde eṭrāfda olan mândıralara tavar sürmege çıqmışlar imiş hezīmet olunduğundan haberdār olmayub Segedīne

13 yaqın gelicek ‘alā ş-şabāh gāziler āgāh olub ve bu bendelerine de haber olub bi-lā tevāquf qarşu varub ve mezkūrler daħi muqābele édüb tekrār ceng édüb egri qılıcdan geçüb ve bir miqdārı diri alınub bāqisi nehr-i Tisaya gariq olub cümle esīr ile

14 helāk olan kâfir tahayyümen on biñden ziyāde olub bir mertebede ceng olmuşdur ki yaqın zemānda olmamışdur taqrīr olunmağla i‘timād olunmaz ve beger qullarından Üstürgön begi Deryā qulları Budūnda bulunub ve Novīgrād begi Hüseyin qulları isti‘cāl üzre gelüb

15 ve māl defterdārı Halīl ve defter kethüdāsı Maħmūd ve tımār defterdārı Cafer qulları bu bende ile Budūndan böyle çıqub ve Hatvān begi Arslan ve Şimōntōrna begi Aħmed qulları Budūn ile Segedīn mābeyninde Keçkemek nām maħallde ilğar ile yetişüb bir derecede yoldaşlıq

16 étmişlerdür ki yüzleri ağ olsun ancaq olur ve Deryā ve Aħmed ve Hüseyin beg qulları mecrūh olub ve Arslan beg qulları daħi geregi gibi yoldaşlıq édüb şöyle ki iki gün veyā daħi ziyāde zemān te‘hīr olunsa daħi gāyet-i müşekkel olurdu

17 zirā bu bendeleri ceng üzerinde iken atludan ve piyādeden biñden ziyāde kâfir nehr-i Tisayı berü yaqaya geçmek üzre ölüb ve nice atlu ile piyāde eṭrāfda olan mândıralara tavar sürmege çıqub yetişmek müyesser olmayub devletlü ve se‘ādetlü pādişāhumuz

18 ā‘lā llāhu anşārehu hazretlerinüñ ‘ālī himmetlerinde yüz aqlıqları vāqi‘ olmuşdur ki ancaq olur ve küffār elinde ehl-i islāmdan ve ehl-i ‘ayāllarından²⁶ esīr olan beşyüz neferden ziyāde halāş olub ve beg qulları ādemlerinden yüz yigirmi nefer ādemlerinden

19 qırq üç nefer ādem küffār elinde bulunub anlar daħi halāş olub mā‘adāsı qatl olunmuş ve Segedīn vārōşınıñ ağniyası ve fi-l-cümle iqtidārı olanlar ehl-i ‘ayāllariyle nehr-i Tisayı geçüb dārū l-harb gidüb ve levendi ve mü‘temedleri küffār ‘askerine

20 qarışub muharebede bulunmağla qatl olunub nefsi Segedīnde bir ferd qalmayub eṭrafında olan köylerde olan re‘āyāsından daħi ekseri perākende olmuşdur bāqī fermān dergāh-i mu‘allānuñdur

bende-i ‘Alī el-faqīr

²⁵ A kifejezés rövidítve van.

²⁶ Eredeti arab jelentés: háznép, gyermekek, a török nyelvből egyes számban asszonyt jelentetett. Zenker, Theodor Julius: Türkisch-arabisch-persisches Wörterbuch. I-II. Leipzig, 1866–1876. 642.

Az udvarhoz, a boldogság fészke porához ezen erőtlen szolga jelentése a következő: 959. száfer hónap utolsó napján, amely csütörtökre esett (1552. 02. 25.) a kalocsai vár várnagya (qal‘e-i Qalāca dizdārī) és vajdája ezen szolgádnak levelet küldött, s azt tudatta, hogy a nyomorult hitetlenek Szeged várát ostromolják. Én, ezen szolgád is leveleket küldtem a határvidék bégeinek és másnap, a pénteki ima végeztével²⁷ átkeltem Pestre. S reggelre kelvén a magasságos Isten kegyelmére bízván magunkat, és Isten Küldöttének (Mohamed) tetsző módon, legyen rajta az áldás és dicsértessék a tökéletes imák által, háromezer lovasal és gyalogossal megállás nélkül vonultunk. Azért, hogy az előző nap hátramaradott katonaság is beérkezzék, három mérföldet mentünk, majd két napon keresztül nagyon erőltetett menetben vonultunk, és csak hét mérföldenként tartottunk megállót. Így a negyedik nap délelőttjén megérkeztünk Szegedre. A nevezett várost Tóth Mihály nevű nyomorult ostromolta, aki a rossz szándékú király beleegyezésével megegyezett Szeged városának bírójával, összegyűjtött kétezer gyalogost, s éjszaka átkelt [velük] a Tisza folyón. Meggyűjtötták a belső palánk egyik sarkát, majd betörték és az öröket megölték. A beslü lovasok közül és más iszlám népből megöltek háromszázat, akiknek a fejeit a falakra tűzték ki. Testüket – az Istenünk óvjon ettől – az Istenre hagyták [nem temették el]. Még száz személyt fogságba ejtettek, s az asszonyok (családtagok) közül is ötszázat elfogtak. A bég szolgád és a gyalogság vezetője (yaya başı), aki a janicsárokat is irányította, a maguk lelkét mentve bemene-kültek a várba.²⁸ A város kádiája és a hátibja²⁹ meghalt. Az iszlám népének minden tulajdonát és holmiját elrabolták. A nevezett Tóth Mihály elküldte embereit a környékbeli végvárakba és az Erdély megszállására érkezett Habsburg urakhoz. Egy héten belül ötszáz vértés német katona jött, akiket „fegyveresként (fegviriş = vértés)”³⁰ ismertek. Némely magyar lovasból és gyalogosból, a fellázadt szegedi hitetlenekből és a környékbeli várakból több mint tizenhatezer hitetlen jött össze. Amikor a vértések parancsnoka, a Hans Opperstorf (*Hānsçüb Āşpōr*) nevű átkozott, aki az Arany Almából (Qızıl Elma = Német-római Birodalom) érkezett, és Nagy Kampó (Nāg Qāmpōr = Bernaldo de Aldana) és Kis Kampó (Kīş Qampōr = Alonso Perez) és Dóczi Miklós (Tōçī Miqlōş) és Kapitány István és Bakith Péter, Hegyi István és a gyalogság parancsnoka, Nagy Ambrűş, Török Péter, Tódor János és az említett Tóth Mihály nevű szerencsétlenek megtudták, hogy ezen szolgád megérkezett, két darab zárbugánnal, szakállas [puskával] és lövészekkel hadrendbe álltak és felsorakoztak fél mérföldre egymástól, majd a két sereg keményen egymásra rontott. Akkor kezdődött a csata, amikor a nap a delelőjére ért, és a délutáni imaidőig (aşır vaqtine dek) hatalmas ütközet alakult ki, de Isten kegyelmével a rossz szándékú hitetlenek alulmaradtak és vereséget szenvedtek. Őfelségének, az iszlám Isten által támogatott padisahjának hadserege a legfelsőbb támogatás segítségével győzedelmeskedett. A csata helyén a hitetlen hadseregből ötezer hitetlen esett el. A többiek a város templomaiban kerestek menedéket. Ezekre azonban [a törökök] késlekedés nélkül rájuk rontottak, s a szokásos módon addig küzdöttek

²⁷ A kötelező öt ima közül az első, hajnalban.

²⁸ Az ‘üryān qal‘eye szó szerint a csupasz várba értelemmel bír, de itteni jelentése belső várba utal.

²⁹ Aki a hutbénak nevezett pénteki imát mondja.

³⁰ Az átírásban jelölni kellene, hogy a magyarországi törökben a szót eredeti magyar kiejtéssel használták, amit bizonyít az, hogy a magyar „gy” hangot a török írásban általában keffel adják vissza, de felette három ponttal jelezni szokták a lágytságot.

velük, amíg le nem győzték³¹ és görbe karddal le nem vágta őket. Egy részük élve került kézre. A vértések parancsnoka, a Hans Opperstorf nevű átkozott, mivel a kardoktól megijedt, a mellette álló hitetlenekkel elmerült a Tiszába. Nagy Ambrust a harctéren megölték. A többi szerdarról [keresztény parancsnokról] nem tudjuk, hogy életben maradt-e vagy elhunyt. Ugyanazon éjjelen minden elcsendesült. [Korábban] a hitetlen seregből nyolcszáz hitetlen, száz lovas és hétszáz gyalogos kivonult, hogy a környékben lévő szállásokra (mandira = istállókba) behajtsák az állatokat. Ők nem értesültek a vereségről, ezért Szegedhez közel jöttek. Reggelre a hitharcosok felfigyeltek rájuk és ezen szolgálddal is tudatták, majd azon nyomban szembefordultak velük. Az említett [magyarok] is felvették a harcot és ismét csata bontakozott ki. Egy részüket levágták, egy részük élve került fogságba. Egy részük a Tisza folyóban lelta a halálát. A keresztények vesztesége összesen a fogságba esettekkel együtt valószínű, hogy meghaladta a tízezret is. Olyan mértékű csata volt ez, amire a közelmúltban nem volt példa. Lehet, hogy még a róla szóló beszámolóknak sem adnak hitelt. Derjá szolgád, az esztergomi bég Budán tartózkodott, a nógrádi bég, Hüszejin azonban sietve jött. A pénzügyi defterdár (māl defterdārī), Halil, a defter kethüdā, Mahmúd, a timár defterdár, Száfer ezen szolgálddal együtt indult el Budáról. A hatvani aga, Arszlán és a simontornyai bég, Ahmed szolgálái nagy sietséggel a Buda és Szeged között elterülő Kecskemét nevű helyre jöttek és kiváló vitézséget tanúsítottak, úgy, hogy az arcuk fényes legyen. [Legyenek szerencsések!] Derjá, Ahmed és Hüszejin bég szolgálái megsebesültek, [de] Arszlán bég szolgád is kellő mértékű vitézséget tanúsított. Ha két napon keresztül, vagy még tovább zavaros állapot volt is, végül minden jó véget ért, mert hogy miközben ezen szolgád a csatában forgolódott, a hitetlenek a Tiszán való átkelés közben a lovasaikból és a gyalogosaikból ezernél többet vesztek el és azoknak a lovasoknak és gyalogosoknak sem sikerült visszatérni, akik azért mentek ki, hogy az állatokat a környékbeli szállásokra hajtsák. A boldogságos és felséges, Isten segítségével áldott padisahunk öfelségének arca legfőbb pártfogás által fényességes legyen. [Legyen szerencsés!] A hitetlenek kezében fogságban tartott iszlám népből és a családtagjaik közül ötszáznál többet mentettünk meg, a [szegedi] bég szolgád százhusz főnyi emberéből negyvenhárom jutott keresztények kezére, ezek megmenekültek, a többit megölték. A Szeged városában élő jómódúak és az összes tulajdonnal bírók a családtagjaikkal együtt átkeltek a Tiszán és a hitetlenek területére (dārū l-ḥarbe) mentek. A szegények és a szolgák a hitetlen seregéhez csatlakoztak, belekeveredtek a harcba, elpusztultak. Így aztán egy fő sem maradt Szeged belsejében. A környékben lévő falvak rájáinak többsége is szétszóródott. Azonban a parancs a magasságos székhelyé! Ali, a szegény szolga

*

---

³¹ A legyőzésükig kifejezést a szótárakból hiányzó „yatsunmazina dek” kifejezéssel adta vissza, amely a yatsu (lefekvés, lefekvés ideje) alakra megy valószínű vissza. Redhouse, James, W.: A Turkish and English Lexicon. Constantinople, 1890. New Impression, Beirut, 1987². 2180.

Peçev İbrâhîm: Tārîh-i Peçevî. I. (szerk.: Derin, Fahri Ç.–Çabuk, Vahit) Enderun Kitapevi, İstanbul, 1980². 287–289.

Hadım Ali pasa csatája Szeged mezején

A 958. évben a szegedi városban a rájának nevezett rebellisek a határvidéken lévő rablókkal egységre jöttek, miszerint a ráják azt garantálták, hogy ha a város birtokába kerülnek, akkor azt átadják nekik. Ezen vágyból és óhajból következően a ráják a korábbi urukkal, Tóth Mihály nevű rosszútra vezető eretnekekkel (mużill u záll) szövetséget és megállapodást és erős frigyet kötöttek, hogy ha az a vereségre érdemes sereggel meggondolatlan módon megérkezik, az iszlám gázijai figyelmetlenségét kihasználva a várost megrohanják. Az említett szandzsák (livā) bégje, Miháloğlu Hizir bég (Mihál-oğlu Hizir beg) a gonosz ellenség szándékát megismerte, és előkészületeket tett. Felfigyelt a ráják némely [gyanús] viselkedésére, s miközben az urak (ümerā) a városban voltak, addig a nevezett a várba ment át, s a megvédésére világos előkészületeket tett és néhány bizonytalan helyet megerősített. Eközben a hitetlenek megérkeztek, tízezernél több lovassal és gyalogossal. Betörték a városba és a várat napról napra rohamozták és támadták. Amikor ez a megdöbbentő hír Belgrádba, a győzedelmes beglerbég (mīr-i mīrān-i mużaffer) önagységéhez megérkezett, bár a seregének nagyobb részét elbocsátotta, akik hazatértek, ezért a szükségből kényszerítette a határvidék hadseregét és a szendrői szandzsákbéget, Rüsztemet, aki ikerpárjához hasonló módon hasonlított a Rusztámhoz,³² a szandzsákja seregével magához rendelte és megindult a hitetlenek ellen. Ahogy a lehangoló hír a budai beglerbéghez, Hadım Alihoz is megérkezett, ő is késlekedés és idővesztés nélkül a budai sereggel és a határvidék várakból magához vett egy-egy egységnyi katonával a hitetlenek irányába elindult. A hitetlenek is megtudták ezeket, s a városból kivonultak, és hadrendbe álltak (alayların bağlayub) és megindultak az iszlám sereg ellen. Ezeket Hamza aga mondta, akitől magától hallottuk. Ő korábban a megboldogult Ali pasa csasz basija volt, majd pedig Pécsett ziámet-birtokos, olyan ember, aki Isten szavát (a Koránt) kívülről ismerte (hāfizu kelāmi llāhi), ékesszólásáról volt ismert, s a Koránt szabályosan olvasta (mücevvid-i ehl-i Qurān ihtiyār-i suhandān).

Ott tartottunk, hogy a hitetlenek hadrendbe álltak és ellenünk indultak. A megboldogult hat zarbuzān (ágyút) jobb kéz felől, hatot pedig a baloldalon állított fel, és szigorú parancsot adott, miszerint: „*Amíg nem adok jelet, a zarbuzánokat nem szabad elsütni.*” Majd leszállt a lováról az arcát a földhöz dörzsölte, és sírva imádkozott, könyörgött és esedezett. [Ezt látva,] a hadseregből talán senki nem maradt, aki ne kezdett volna el sírni. Ezután lóra szállt, s csupaszból kardját kivonta, hadrendet alakított ki, s senkinek sem engedte meg, hogy elszakadjon ettől. A két fél hadrendje egymás ellen vonult, s addig, amíg el nem érték a zarbuzánok hatótávolságát, közeledtek egymáshoz, ekkor elsüttette az ágyúkat. A zarbuzánok megzavarták a hitetlenek hadrendjét, s amikor összezavarodtak, azzal a kiáltással, hogy Allah, dicséretes a fenséges Allah, (Allāh Allāh celle šānehu) megrohmoztuk őket és egyszerre az ellenségre támadtunk.³³ A magasságos Allah támogatásával (bi-‘avu llāhi te‘alā) egy pillanatnyi késlekedés sem történt. Még ebben az órában megszalasztottuk őket és elmenekültek. Volt, akit a harctéren, volt, akit még utána is üldöztek, a többség a

³² A perzsa mitológia Rusztámja, aki Zabulisztán felett uralkodott. Ld. róla: Firdauszi, Abulkaszim Manszúr: Királyok könyve. Bp., 1979.

³³ Ennek a bekezdésnek az elejét Thúry József is lefordította a Dzselaálzáde Musztafa krónikájának ismertetésekor, mintegy szövegvariánsként. Török Történetírók (II. Bp., 1896.) 264. 1. jegyz.

kardok martalékává lett. Ezt a hitharcot az iszlám hitharcok legnagyobbika közé számítják. Ezután a jó hírt elküldte (Ali pasa) a ruméliai beglerbégnék, aki az iszlám sereggel éppen átkelés közben volt a Dunán, most már azonban visszafordult. A hitharcról kísérőiken keresztül beszámoltak a nagyúri kengyelnél, s a padisah öfelsége arany törrel és értékes kaffiánnal tisztelte meg őket.

PÓSÁN LÁSZLÓ

Zarándoklatok, kegyhelyek a középkori Poroszországban

A 13. századi kánonjogászok szerint azok a zarándoklatok, amelyek Jézus földi életének színhelyeire, az apostolfejedelmek küszöbéhez (*ad limina Apostolorum*), azaz az egyház központjába, Rómába, valamint az idősebb Jakab apostol sírjához irányultak, a nagyobb zarándoklatok (*peregrinationes maiores*) csoportjába tartoztak. Minden egyéb zarándoklatot az ún. *peregrinationes minores* kategóriába soroltak.¹ Csukovits Enikő szerint ez utóbbi kategórián belül azonban még legalább három csoport különíthető el. Az elsőbe a több ország vagy régió zarándokait vonzó, európai jelentőségű (interregionális) zarándokhelyek, a másodikba egy nagyobb régió lakosai által ismert (regionális) kegyhelyek, a harmadikba pedig a helyi (lokális) jelentőségű búcsújáró helyek tartoztak.²

A 13. század folyamán a Balti-tenger délkeleti és keleti partvidékén egy szerzetes lovagrend, a Német Lovagrend alapított önálló államot, amely két nagy területből, Poroszországból (mai Észak-Lengyelország és a Kalinyingrád környéki orosz területek) és Livóniából (mai Lettország és Észtország) állt.³ Hasonlóan Európa más vidékeihez, a vallási életben e területeken is fontos szerepe volt a zarándoklatoknak. Jelen írásunkban – terjedelmi okokból – csak a lovagrendi állam gazdagabb és nagyobb lélekszámú részéhez, Poroszországhoz kapcsolódó zarándoklatokkal és kegyhelyekkel foglalkozunk.

Ahogy a középkori Európában mindenhol, úgy Poroszországban is a Szentföldre, Jeruzsálembe irányuló peregrináció számított a legrangosabbnak, de egyúttal ez volt a legtávolabbi, legkockázatosabb és legköltésesebb útvonal is, ezért a lovagrendi államból ilyenre csak ritkán vállalkoztak. A livóniai rendi gyűlés 1443. évi határozata, amely kimondta, hogy a Szentföldre irányuló zarándoklatokat tilos összekapcsolni lisszaboni vagy velencei üzleti tárgyalásokkal,⁴ arra utal, hogy korábban a jeruzsálemi kegyes zarándoklatokat gyakran egyéb, döntően üzleti célokkal együtt szervezték. 1473-ban a danzigi Hedwig Schonowsche

---

¹ Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. 23.; Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk”. Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs, 2015. 48.; Schmutge, Ludwig: Kollektive und individuelle Motivstrukturen im mittelalterlichen Pilgerwesen. In: Migration in der Feudalgesellschaft. Hg. Jaritz, Gerhard-Müller, Albert. Frankfurt am Main, 1988. 263–289. itt: 264.

² Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok i. m. 23.

³ Erről összefoglalóan ld. Pósán László: A Német Lovagrend története a 13. században. Debrecen, 1996.

⁴ Arbusow, Leonid: Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig, 1921. 102.

asszony 2 márkát adományozott egy szentföldi zarándoklatra.⁵ 1477-ben egy thorni (Toruń, Lengyelország) özvegyasszony 17,5 márkát adott arra, hogy női zarándokok elmehessenek a Szent Sírhoz („*Die 17½ mr. seyn der frawen gegeben uff die reisse zum Heiligen Grabe*”).⁶ 1496-ban X. Bogislaw pomerán herceg szervezett zarándokutat a Szentföldre, amelyben néhány danzigi patrícius család tagjai is részt vettek, mint például Eberhard Ferber, a danzigi polgármester fia.⁷

A *peregrinationes maiores* csoportjába tartozó zarándokhelyek közül Róma és a spanyolországi Santiago de Compostela a poroszországi peregrinusok számára sokkal vonzóbb és népszerűbb célpontok voltak, mint Jeruzsálem. Mindkét helyre igen nagy számban mentek zarándokok. A római peregrináció egész Európában az 1300-ban meghirdetett Szentévekhez kapcsolódóan lendült fel, ami bűnbocsánatot ígért mindenkinek, aki két héten keresztül felkereste Rómában a Szent Péter- és Szent Pál-kegyhelyeket.⁸ Az oklevelek tanúsága szerint a porosz területekről már a 14. század első negyedében indultak zarándokok Rómába. Egy 1323-ból származó oklevél például arról számolt be, hogy egy bizonyos Arnold Rische, Neustadt Thorn (Toruń, Lengyelország) polgára fogadalmat tett, hogy elzarándokol Rómába.⁹ Egy 1372. évi oklevél szerint Arnold Lorber thorni polgár kelt útra az Örök Városba.¹⁰ A zarándokok száma természetesen a meghirdetett Szentévekhez kapcsolódóan jóval magasabb volt. 1350-ben például Thorn és Danzig (Gdańsk, Lengyelország) városokból sokan zarándokoltak el Rómába. Természetesen kegyes zarándoklatokra más években is vállalkoztak a porosz hívek. 1378-ban a danzigi Hermann von Ruden, 1389-ben pedig négy danzigi asszony és egy klerikus kereste fel Rómát.¹¹ Altstadt Thorn bírósági könyvébe 1391-ben azt jegyezték fel, hogy Margarethe Kanelynne asszony egy római zarándokúton halt meg, ahol más társai is voltak („*vrowe Margrite Kanelynne noch irem tode hat gelassin, dy uff deme Romwege starb vnd wart der vrowien Mat[is] Wizne czugeteilit mit rechte, wenne sy neher dorczu gesippet was vnd an sy was gestorbin*”).¹² A források szerint Tideman Herborn, Heinrich Kammersse és Hrtwig Pful thorni városi tanácsosok szintén egy római zarándoklat során haltak meg 1391-ben, ahogyan Gerhard von Allen thorni polgár is 1396-ban. 1408-ban ismét két thorni patrícius, magisztrátusi tag, Tilmann von Walle és Jakob Reusse zarándolt Rómába.¹³ 1429-ben egy Wilhelm nevű danzigi polgár zarándokolt el az egyház központjába.¹⁴ 1450-ben, az újabb jubileumi évben különösen sokan vál-

⁵ Tandecki, Janusz: Wallfahrten der Bürger aus den grossen preussischen Städten im Mittelalter und an der Schwelle zur Neuzeit. Bulletin der Polnischen Historischen Mission 10 (2015) 95–118. itt: 112.

⁶ Księga długów miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej. Wyd. Ciesielska, Karola–Janusz-Biskupowe, Irina. Toruń, 1964. 215.

⁷ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 111.

⁸ Sigal, Pierre A.: Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok. Bp., 1989. 109–110.

⁹ Kirchliches Urkundenbuch der Neustadt Thorn 1263-1455. Hrsg. Semrau, Arthur. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn* 38 (1930) 65–126. itt: Nr. 5.

¹⁰ Uo. Nr. 12.

¹¹ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 108–109.

¹² Liber scabinorum Veteris Civitatis Thorunensis 1363-1428. Ed. Kaczmarczyk, Kazimierz. Toruń, 1936. Nr. 320.

¹³ Semrau, Arthur: Katalog der Geschlechter der Schöffenbank und des Ratsstuhls in der Altstadt Thorn 1233-1602. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn* 46 (1938) 87.

¹⁴ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 109.

lalkoztak római zarándoklatra a lovagrendi államból. A pomerániai, kulmi, erlandi és samlandi püspökségekből – a püspöki levelek tanúsága szerint – tekintélyes zarándokcsapatok szerveződtek, s keltek útra.¹⁵ Azt, hogy a porosz városok részvétele a római zarándoklatokban milyen mértékű volt, bizonyítja a porosz városok elbingi (Elbląg, Lengyelország) gyűléséről 1450-ből fennmaradt beszámoló, mely szerint kb. 2000 ember azért nem tudott a jubileumi peregrinációban részt venni, mert ahhoz nem volt elegendő pénze. A danzigi Arnd Becker felesége 1473-ban végrendeletében 40 márkát hagyott egy Rómába, Assisibe vagy Aachenbe menő zarándoklat finanszírozására. Az 1425–1515 közötti elbingi testamentumok tanúsága szerint ezen időszakban a városból 55 fő vállalkozott zarándokútra, ebből 23 Rómába.¹⁶ A lovagrendi állam északkeleti részéről, Livóniából is voltak olyanok, akik elzarándokoltak az Örök Városba. Egy 1457-ből származó oklevél például arról tudósított, hogy egy revali (Tallin, Észtország) polgárt éppen egy Rómába tartó zarándoklat során ért a halál.¹⁷

A harmadik nagy peregrinációs úti cél, a hispániai Santiago de Compostela Poroszországban szintén kedvelt és sokak által látogatott kegyhely volt. Ez részben azzal is összefüggésben lehetett, hogy Szent Jakab egyúttal a Német Lovagrend védőszentjei, patrónusai közé tartozott.¹⁸ Népszerűségét azonban leginkább annak köszönhetette, hogy az Ibériai-félszigetre vezető szárazföldi út során a poroszországi peregrinusok más európai zarándokhelyeket is felkereshettek (a brandenburgi Wilsnackot, a Rajna-vidéken Köln és Aachen városokat, vagy a különböző francia kegyhelyeket).¹⁹ A szárazföldi út persze hosszú ideig tartott, ezért azok, akik gyorsabban akartak elérni Hispániába, a tengeri utat választották. A források szerint 1377-ben Danzigból egy zarándokkal teli hajó indult el Santiago de Compostelába.²⁰ 1400-ban a Santiago-zarándokoknak kb. 12%-a volt német, ebből 21 név szerint is ismert, s ezek közül 2 Danzigból érkezett.²¹ Johann von Posilge porosz krónikás feljegyzése szerint 1417-ben nagyszámú zarándok kelt útra Poroszországból Szent Jakab hispániai sírjához („*Ouch ws dys jar eine grose vart zcu senthe Jacob zcu Compostelle von*

¹⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung. Historisches Staatsarchiv, Deutschordensbriefarchiv (továbbiakban: OBA) Nr. 10151, 10152, 10153, 10149.

¹⁶ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 109–110.

¹⁷ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch Teil I/11: 1450-1459. Hrsg. Hildebrand, Hermann. Reval, 1905. Nr. 671.

¹⁸ Witkowska, Alexandra: Das Patrozinium des hl. Apostels Jakobus in der mittelalterlichen Diözese Krakau. In: Der Jakobuskult in Ostmitteleuropa. Austausch – Einflüsse – Wirkungen. Hrsg. Herbers, Klaus–Bauer, Dieter R. (Jakobus Studien 12) Tübingen, 2003. 113–136. itt: 130.; Arnold, Udo: Der Deutsche Orden und der Jakobuskult. In: Oberdeutsche Reichstädte und ihre Heiligenkulte – Traditionen und Ausprägungen zwischen Stadt, Ritterorden und Reich. Hrsg. Herbers, Klaus–Plötz, Robert (Jakobus Studien 16) Tübingen, 2005. 171–194. itt: 172.

¹⁹ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 97.

²⁰ Die Recesses und andere Akten der Hansetage von 1256-1430. Hanserecesse. 1. Abt. Bd. III. (= HR III.) Hrsg. Koppmann, Karl. Leipzig, 1875. Nr. 122.; Favreau-Lilie, Marie-Luise: Von Nord- und Ostsee aus „Ende der Welt“: Jakobspolger aus dem Hanseraum. Hansische Geschichtsblätter 117 (1999) 93–130. itt: 106., 109., 112.

²¹ Samsonowicz, Henryk: Jakobuskult und Jakobuswege in Polen. In: Der Jakobuskult in Ostmitteleuropa i. m. 75–81. itt: 78.

vil lutin, dy dar zcogin us manchin landin)²² Jakob Lubbe krónikája arról számolt be, hogy három évvel később, 1420-ban a lovagrendi államból ismét tekintélyes zarándokcsapat indult el Hispániába („*Machende sichauf mit anderer erbarn gottfurchtigen geselschaft nach seinem czwanzigsten jahre, vater und mutter segnende und liesz sich mitt ihnen in Hispanien zu seiner lieben patronen grabe*”).²³ A Santiago de Compostelába menő zarándoklatok támogatására Poroszországban a 15. században ún. Szent Jakab társaságok szerveződtek, az első 1420-ban Rastenburchban (Kętrzyn, Lengyelország).²⁴ Az ermlandi püspökségben a 15. században négy Szent Jakab társaság is alakult.²⁵ Caspar Weinreich krónikája megemlékezik arról, hogy 1479-ben egy danzigi zarándoktársaság indult el Spanyolországba („*Item dise yor war zu S. Jacob das gulden yor, do war Christhoff Beier mit Kleisz Vosz hingesigelt in der stillen woche*”).²⁶ Johann Erckel elbingi polgármester 1487-ben a Santiago de Compostelába tett zarándoklatról hazatérőben, Amszterdamban halt meg.²⁷

A *peregrinationes maiores* csoportjába tartozó kegyhelyek mellett a középkori Poroszországból sokan keresték fel az európai jelentőségű (interregionális) zarándokhelyeket is. Ezek közül Aachen számított a legnépszerűbb célpontnak, ahol Nagy Károly sírja és számos Szűz Mária-relikvia vonzotta a zarándokokat. Egy 1323. évi oklevél Neustadt Thorn városában már szólt Aachenbe menő peregrinációról.²⁸ 1332-ben is volt egy thorni asszony, aki Aachenbe zarándokolt.²⁹ Johann von Posilge leírása szerint 1405-ben olyan nagy zarándokszereg indult szárazföldi úton Poroszországból Aachenbe, hogy útközben sokaknak a pusztta földön kellett aludni, mert a városokban és a falvakban nem volt annyi embernek szállás.³⁰ Egy 1426. május 9-én Königsbergben (Kalinyingrad, Oroszország) kiállított oklevélben arról olvashatunk, hogy innen, Königsberg térségéből indultak zarándokok Aachenbe.³¹ Egy hónappal később, Thorn városának tanácsa számolt be arról, hogy zarándokok keltek útra Aachenbe.³² Köln, a Felső-Elzász területén fekvő Thann, a brandenburgi Wilsnack, a franciaországi Rocamadour, vagy a norvégiai Trondheim, az Európa északi részén elterjedt Szent Olaf-kultusz központja szintén szerepelt a poroszországi zarándoklatok úti céljai között.³³ A források szerint ezek közül Köln és Wilsnack volt a Poroszországból leginkább látogatott kegyhely.³⁴

²² Johann von Posilge: Chronik des Landes Preußen. In: Scriptorum rerum prussicarum. Bd. I-V. Hg. Hirsch, Theodor-Toeppen, Max-Strehlke, Ernst. Leipzig, 1861–1874. (továbbiakban: SRP) itt: III. 372.

²³ Jacob Lubbes's Familienchronik. In: SRP IV. 694.

²⁴ Arnold, Udo: Der Deutsche Orden und der Jakobuskult i. m. 183.

²⁵ Matern, Georg: Die kirchlichen Bruderschaften in der Diözese Ermland. Braunsberg, 1920. 91–95.

²⁶ Caspar Weinreichs Danziger Chronik. In: SRP IV. 743.

²⁷ Peter Himmelreichs Elbinger Chronik. Hg. Toeppen, Max. Leipzig, 1881. 51.

²⁸ Kirchliches Urkundenbuch der Neustadt Thorn i. m. Nr. 5.

²⁹ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 97.

³⁰ Posilge, SRP III. 280–281.

³¹ OBA Nr. 4585.

³² OBA Nr. 4598.

³³ Krötzel, Christian: Über die Ostsee: Pilger und Studenten als Faktoren des Kulturtransfer im Mittelalter. In: Die Stadt im europäischen Nordosten. Kulturbeziehungen von der Ausbreitung des Lübisches Rechts bis zur Aufklärung. Hrsg. Schweitzer, Robert-Bastmann-Bühner, Waltraud. Helsinki-Lübeck, 2001. 131–152. itt: 133–135.; Röppke, Andreas: Die Wallfahrt der Seeländer zum Heiligen Theobald im Spätmittelalter. *Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 10 (2015) 309–324. itt: 309–314.

³⁴ OBA Nr. 4585.

A regionális jelentőségű zarándokhelyek közül a porosz zarándokok többnyire a krakkói Szent Szaniszló ereklyéit keresték fel, mint például a krónikát is író danzigi kereskedő, Jakob Lubbe, aki 1469-ben vett részt krakkói zarándoklaton.³⁵ A porosz városok és Krakkó kereskedői között élénk gazdasági kapcsolatok voltak a középkorban,³⁶ s ez a körülmény minden bizonnyal szerepet játszott Szent Szaniszló ereklyéinek megismerésében, kultuszának ápolásában. A rigai dómban őrzött ereklye, a Szent Vér felkeresése ugyancsak szerepelt a porosz peregrinusok úti céljai között.³⁷

Poroszországon belül szintén voltak zarándokhelyek, s közülük néhány nem csak lokális, hanem regionális jelentőséggel is bírt. Marienburgot (Malbork, Lengyelország) például, amely 1309-től a Német Lovagrend székhelye volt,³⁸ már a kezdetektől zarándokhelyként ismerték.³⁹ A Német Lovagrend különösen tisztelte Szűz Máriát, Krisztus anyját. Ő volt a lovagok legfőbb patrónusa, s ezt a tényt a Rend neve is egyértelműen kifejezte: „*Fratres Domus hospitalis Sanctae Mariae Theutonicorum in Ierusalem*”, illetve „*brüdere von dem spitåle sente Marien des Thûschen hûses von Jherusalem*”.⁴⁰ A Szűz Mária nevét viselő lovagrendi székhely ugyancsak a Mária-tiszteletet fejezte ki.⁴¹ Marienburg városában egészen a középkor végéig nagy tisztelet övezte a városkapunál álló Mária-kápolnában lévő csodatévő Szűz Mária-képet, a lovagrendi várban pedig az ott összegyűjtött s folyamatosan gyarapodó ereklyék vonzották a zarándokokat.⁴² A legfontosabb marienburgi ereklyék a Szent Kereszt darabjai voltak. A legelső darabot még a 13. század első harmadában II. Frigyes császár ajándékozta Hermann von Salza nagymesternek, aki a relikviát Poroszországba küldte.⁴³ A Szent Kereszt második darabja 1374-ben, V. Károly francia király jóvoltából került Marienburgba.⁴⁴ Utóda, VI. Károly 1383-ban a Szent Kereszt harmadik darab-

³⁵ Możdzeń, Julia: Jakob Lubbes Familienaufzeichnungen als Zeugnis der Lebensselbstdarstellung eines Krämers im Danzig um die Wende des 15. Jahrhunderts. *Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 8 (2013) 187–233. itt: 202.

³⁶ A porosz–krakkói kereskedelmi kapcsolatokról a középkorban ld. Pósán László: Magyar–porosz kereskedelmi kapcsolatok a középkorban. In: Válság – kereskedelem. *Magyar gazdaságtörténeti évkönyv* 2016. Szerk. Kövér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Bp., 2016. 303–332.

³⁷ Krötzl, Christian: Über die Ostsee i. m. 134.

³⁸ Powierski, Jan: Chronologia początków Malborka. *Zapiski Historyczne* 44 (1979) 2. sz. 3–4.; Mierzwiński, Mariusz: Die Marienburg. Das Schloß des Deutschen Ordens. Bydgoszcz, 1998. 13–14.; Torbus, Tomasz: Zamki krzyżackie. Wrocław, 2010. 120–121.

³⁹ Zacharias, Rainer: Die Reliquienwallfahrt zur Hochmeisterresidenz Marienburg. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 50 (2002) 11–35. itt: 15.

⁴⁰ Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften. Hrsg. Perlbach, Max. Halle, 1890. 27.

⁴¹ Gärtner, Kurt: Marienverehrung und Marienepik im Deutschen Orden. In: Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen: Leben und Nachleben. Hrsg. Wenta, Jarosław–Hartmann, Sieglinde–Vollmann–Profe, Gisela. Toruń, 2008. 395–410. itt: 396.; Zacharias, Rainer: Marienburg ist nach der Jungfrau Maria benannt. *Westpreußen-Jahrbuch* 60 (2010) 5–22.

⁴² Zacharias, Rainer: Marienburg, Wallfahrtsort zwischen Spiritualität und Herrschaft. In: Sztuka w kręgu zakonu krzyżackiego w prusach i inflantach. Wyd. Bojarska, Agnieszka (Studia Borussico-baltica Torunensia historiae artium 2) Toruń, 1995. 67–91. itt: 79.

⁴³ Petri de Dusburg: *Chronica terrae Prussiae*. In: SRP I. 53.

⁴⁴ Zacharias, Rainer: Die Reliquienwallfahrt zur Hochmeisterresidenz i. m. 18.

ját is a Német Lovagrendnek adományozta („*eyn gros stucke von dem heyligin cruce*”).⁴⁵ A középkori Poroszországban különleges jelentőségű volt a Szent Kereszt kultusza. Gottfried von Hohenlohe nagymester (1297–1303) korától a legmagasabb liturgiai rangra (*totum duplex*) emelkedett a Szent Kereszt ünnepe, amit Werner von Orseln nagymester (1324–1330) is megerősített.⁴⁶ A lovagrendi nyilvántartások szerint 1394 és 1439 között Krisztus keresztjének darabjai mellett Szent Ágnes-, Szent Eufémia-, Szent Erzsébet-, Szent Katalin- és Szent Antal-ereklyék is kerültek Marienburgba,⁴⁷ továbbá 1415-ben egy kép Szent Barbaráról.⁴⁸ Jakab samlandi püspök már 1344-ben 40 napi bűnbocsánatot ígért mindazoknak, akik elzarándokoltak a marienburgi relikviákhoz.⁴⁹ Ezt erősítette meg VI. Ince pápa 1358-ban, amikor szintén 40 napi bűnbocsánatot hirdetett a Marienburgba zarándoklóknak.⁵⁰ A lovagrendi várban őrzött relikviákat azonban nem lehetett bármikor felkeresni és megtekinteni. 1389-ben VI. Orbán pápa úgy rendelkezett, hogy a szerzetes lovagok azokat csak ötévente tárhatják a laikusok elé, azaz csak ötévente lehetett marienburgi zarándoklatokat tartani, de ott már nem 40 nap bűnbocsánatot nyert az, aki zarándoklatra vállalkozott, hanem teljes búcsút.⁵¹ Az ötévenkénti marienburgi zarándoklat Szent Fülöp és Szent Jakab napján (május 1.) kezdődött, és nyolc napig tartott. Az esemény csúcspontját május 3., a Szent Kereszt megtalálásának (*inventio sanctae crucis*) napja jelentette.⁵² Magától értetődően ebben az időben tartották a marienburgi éves vásárt is, amely – a kegyhelyhez hasonlóan – régiókon átnyúló jelentőségű volt.⁵³ Altstadt Elbing városának feljegyzései szerint például két elbingi polgár, egy bizonyos Johann és Claus Wulff Szent Fülöp és Szent Jakab napjára utazott el Marienburgba, az ottani vásárra (s egyúttal az ottani zarándoklaton is részt vett).⁵⁴ A nagymesteri székhelyen őrzött ereklyéket a lovagrendi vár Szűz Mária-

⁴⁵ HR III. 139.; Kwiatkowski, Stefan: Klimat religijny w diecezji pomezańskiej u schyłku XIV i pierwszych dziesięcioleciach XV wieku. Toruń, 1990. 86.

⁴⁶ Statuten i. m. 144., 147.; Jähmig, Bernhart: Festkalender und Heiligenverehrung beim Deutschen Orden in Preußen. Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica 7 (1993) 177–188. itt: 181.; Dygo, Marian: Die Kultur des Deutschordenslandes Preussen: Das Problem der Eigentümlichkeit der Region. In: Mittelalterliche Kultur und Literatur i. m. 57–79. itt: 59.; Löffler, Anette: Die Liturgie des Deutschen Ordens in Preußen. Ritus und Heiligenverehrung am Beispiel des Festes Visitatio Mariae anhand der Königsberger Fragmentüberlieferung. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 47 (1998) 3. sz. 371–382. itt: 372.; Pósan László: Egyházi ünnepek és vallásosság a Német Lovagrend államában. In: Ünnepek, ünnepkörök történelmi és néprajzi vonatkozásai. Szerk. Bartha Elek–Csiszár Imre–Forisek Péter. Debrecen, 2013. 31–40. itt: 33.

⁴⁷ Das Marienburger Ämterbuch. Hrsg. Ziesemer, Walther. Danzig, 1916. 122–135.

⁴⁸ Posilge, SRP III. 357.

⁴⁹ Preußisches Urkundenbuch Bde. I,1–VI,2. Hgg. Philippi, Rudolf–Woelky, Carl Peter–Seraphin, August–Hein, Max–Maschke, Erich–Koeppen, Hans–Conrad, Klaus. Königsberg–Marburg, 1982–1986. (= PUB) itt: PUB III. Nr. 697.

⁵⁰ Voigt, Johannes: Geschichte Marienburg, der Stadt und des Haupthauses des Deutschen Ritterordens in Preußen. Königsberg, 1824. 536–537.

⁵¹ Codex diplomaticus Prussicus. Tom. I–VI. Hrsg. Voigt, Johannes. Königsberg, 1836–1861. IV. Nr. 57.

⁵² Jähmig, Bernhart: Festkalender i. m. 181.; Pósan László: Egyházi ünnepek i. m. 33.

⁵³ Czaja, Roman: Jahrmärkte im Ordensland Preußen im Mittelalter. In: Das Preußenland als Forschungsaufgabe. Eine europäische Region in ihren geschichtlichen Bezügen. Festschrift für Udo Arnold. Hg. Jähmig, Bernhart–Michels, Georg. Lüneburg, 2000. 319–328.

⁵⁴ Nowa księga rachunkowa Starego Miasta Elbląga 1404–1414, I. Wyd. Pelech, Markian. Warszawa–Poznań–Toruń, 1987. 125.

templomában mutatták be, s ott állították ki a pápai búcsút engedélyező bullát is („*do die bulle anhenget*”).⁵⁵

Johann von Posilge krónikája szerint 1400-ban Vytautas litván nagyfejedelem felesége, Anna zarándokolt el Poroszországba, ahol Marienburg mellett több más búcsújáró helyet is felkeresett. Ellátogatott Brandenburg városába (Usakovó, Oroszország), Marienwerderbe (Kwidzyn, Lengyelország) és Althaus Kulmba (Chełmno, Lengyelország): „*czu Marienburg von dome homeister [...] czu sinte Katherinnen czu Brandenburg, und czu Marienwerder und czu sinthe Barbaran czum Aldenhuse reiste*”.⁵⁶ A brandenburgi székesegyházban azokat a Szent Katalin-relikviákat őrizték, amelyeket IV. Károly német–római császár ajándékozott a Német Lovagrendnek. 1389-ben Geldern hercege is elzarándokolt a brandenburgi Szent Katalin templomba.⁵⁷ A marienwerderi dómban ugyancsak a Szent Kereszthez kapcsolódó néhány ereklyét lehetett felkeresni, Althaus Kulmba pedig Szent Barbararelikviákat őriztek.⁵⁸ Szent Katalin napja (november 25.) szintén *totum duplex* rangú egyházi ünnep volt Poroszországban.⁵⁹ Szent Katalinhoz kapcsolódó ereklyék azonban nem csak Marienburgban és Brandenburgban voltak, hanem a Königsbergtől (Kalinyingrád, Oroszország) 10 kilométerre, a Pregel (Pregolja) folyó mellett fekvő egykori Arnau falu (ma már nem létezik⁶⁰) Szent Katalin-templomában is, amely a 14. században szintén messze földön ismert zarándokhellyé vált. 1344-ben például Vilmos, Hollandia grófja látogatott el oda, Johann, Blois grófja pedig kétszer is felkereste 1369-ben.⁶¹ A Königsbergtől 7 kilométerre nyugat felé található Juditten faluban (ma már nem létezik⁶²) az ottani Szűz Mária-szentélyt látogatták a zarándokok. Blois grófja, Johann, amikor először járt Poroszországban, 1363 májusában ezt a kegyhelyet kereste fel.⁶³ Figyelemre méltó, hogy a flandriai és brabanti vezeklő zarándoklatokat tartalmazó penitenciás könyve Arnau és Juditten templomainak és ereklyéinek felkeresését egy lapon említette a római és a santiagoói (hispaniai) zarándoklatokkal.⁶⁴ Ez azért fordulhatott elő, mert a 14. században Königsberg volt a pogány litvánok elleni hadjáratok gyülekezőhelye, kiindulópontja, a litván hadjáratok pedig keresztes vállalkozásnak minősültek, és teljes bűnbocsánattal jártak. A késő középkorban azok, akik felkeresték Arnau vagy Juditten zarándokhelyeit, lényegében a litvánok elleni hadjáratra érkeztek Poroszországba.⁶⁵ A Königsberg városában lévő Szent Antal-kápolnát felkeresőket XI.

⁵⁵ Das Marienburger Treßlerbuch der Jahre 1399-1409. Hrsg. Joachim, Erich. Königsberg, 1896. 62.

⁵⁶ Psilge, SRP III. 238.

⁵⁷ Paravicini, Werner: Die Preussenreisen des europäischen Adels. Teil 1. (Beihefte der Francia Bd. 17/1) Sigmaringen, 1989. 305.

⁵⁸ Nikolaus von Jeroschin: Kronike von Pruzinlant. In: SRP I. 376–379.; Zacharias, Rainer: Die Reliquienwallfahrt i. m. 17.; Dygo, Marian: Die Kultur des Deutschordenslandes i. m. 95–97.

⁵⁹ Statuten i. m. 147.

⁶⁰ Hermanowski, Georg: Ostpreußen. Wegweiser durch ein unvergessenes Land. Augsburg, 1996. 46.

⁶¹ Paravicini, Werner: Die Preussenreisen i. m. 305.

⁶² Hermanowski, Georg: Ostpreußen i. m. 145.

⁶³ Paravicini, Werner: Die Preussenreisen i. m. 305.

⁶⁴ Uo. 306.

⁶⁵ Ehlers, Alex: Die Ablaßpraxis des Deutschen Ordens im Mittelalter. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 64) Marburg, 2007. 75.; Plattner, Philipp: Bewaffnete Pilgerfahrt. Die Preussenfahrt Herzog Leopolds III. von Österreich (1372). *Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 10 (2015) 197–226. itt: 202.

Gergely pápa 1376. augusztus 11-én 50 nap bűnbocsánatban részesítette.⁶⁶ Marienwerdernek mint zarándokhelynek a jelentőségét a 14. század végétől Montau-i Dorottya növekvő tisztelete, kialakuló kultusza is erősítette, aki hosszú évekig itt élt istenfélő életet, és 1394-ben itt halt meg, itt temették el. Konrad von Jungingen nagymester már 1395 szeptemberében kezdeményezte IX. Bonifác pápánál szentté avatását. A pápa 1404. március 18-án kiadott bullája el is indította a kanonizációs folyamatot.⁶⁷ Dorottya marienwerderi sírja nagyon gyorsan búcsújáró helyé vált. Amikor például 1396-ban Christburg (Dzierzgoń, Lengyelország) várának egyik tornyába villám csapott, a Hauskomtur, Albert von Tonnen Montau-i Dorottya-hoz fohászzkodott, és csoda történt: a tűz kialudt. Ezt követően Albert von Tonnen hét másik szerzetes lovaggal együtt elzarándokolt Marienwerderbe, Dorottya sírjához.⁶⁸

Az európai jelentőségű, széles körben ismert poroszországi zarándokhelyek mellett több helyi (lokális) búcsújáró hely is létezett. VI. Orbán pápa 1382. május 2-án kiadott oklevele szerint mindazok, akik elzarándokoltak a danzigi Szűz Mária-templomba, 100 nap bűnbocsánatot nyertek.⁶⁹ Később a danzigi zarándoklattal elnyerhető bűnbocsánati napok száma lecsökkent, mert 1406-ban Johannes gnieźnoi érsek és kilenc lengyel püspök már arról tájékoztatta a lengyelországi híveket, hogy a danzigi Szűz Mária-templomba történő zarándoklat 40 napi bűnbocsánatot eredményez.⁷⁰ A változás oka minden bizonnyal az volt, hogy eredetileg a magasabb bűnbocsánat összekapcsolódott a zarándokoknak a templom építéséhez adott kegyes adományával, a 15. századra azonban az építkezés már befejeződött. Persze az sem számított általánosnak, hogy egy olyan templomba, amelynek felkeresése csak bizonyos számú napra vonatkozó bűnbocsánatot jelentett, s nem teljes búcsút, e célból bármikor el lehetett zarándokolni. Egyes templomok csak meghatározott időpontban nyertek ilyen ún. búcsújogot. A danzigi Szent Erzsébet-templom például 1390-ben és 1395-ben kapta meg ezt a jogot, amikor a laikus hívek azzal, hogy oda betették a lábukat, meghatározott mértékű bűnbocsánatban részesültek.⁷¹ Strasburg város (Brodnica, Lengyelország) plébániatemplomának a Német Lovagrend a helyi plébánoson keresztül csodatévő keresztet adományozott, ami a későbbiekben poroszországi vonatkozásban jelentős zarándokhelyé tette a várost.⁷² Más esetben is volt példa arra, hogy a lovagrend a fennhatósága alá tartozó területeken a vallásos élet erősítése céljából egy-egy plébániának kisebb-nagyobb ereklyé-

⁶⁶ Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Bde. I-IV. Hrsg. Woelky, Carl Peter-Röhrich, Viktor. Braunsberg, 1874. (= CDW) itt: CDW III. Nr. 17.

⁶⁷ Triller, Anneliese: Die Heilige Dorothea von Montau in ihrem Verhältnis zum Deutschen Orden und die Deutschordensmitglieder im Kanonisationsprozess Dorotheas 1404-1406. In: Von Akkon bis Wien. Studien zur Deutschordensgeschichte von 13. bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. Arnold, Udo. (*Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens* 20) Marburg, 1978. 76–83. itt: 76.; Stachnik, Richard–Triller, Anneliese: Dorothea von Montau. Eine preußische Heilige des 14. Jahrhunderts. Münster, 1976. 105–106.

⁶⁸ Triller, Anneliese: Die Heilige Dorothea i. m. 79.

⁶⁹ Simson, Paul: Geschichte der Stadt Danzig bis 1626. Bd. III.: Urkunden bis 1626. Danzig, 1918. Nr. 104.

⁷⁰ Uo. Nr. 119.

⁷¹ Oliński, Piotr: Die zentrale Funktion der religiösen Stiftungen in den preussischen Städten vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. In: Städtelandschaften im Ostseeraum im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Hg. Czaja, Roman–Jahnke, Carsten. Toruń, 2009. 141–154. itt: 150.

⁷² OBA Nr. 215.

ket adományozott, amelyek az adott falu vagy kisváros templomát a tágabb környéken élők számára is vonzóvá tették. Birgelau (Zamek Bierzglowski, Lengyelország) komtúrja, Burchard von Assenburg például 1368. február 4-én Hitzkirch falu plébánosának adta Szent Vitális és Szent Pankratius vértanúk ereklyéit.⁷³ 1324. december 18-án Ottó kulmi püspök 40 napi bűnbocsánatot ígért mindazoknak, akik felkeresik az elbingi Szentlélek-ispotályt, ott imádkoznak, megemlékeznek az elhunytakról és kegyes adományt tesznek.⁷⁴ Az elbingi ispotály mellett általában a többi ispotály és kolostor is, különösen egyházi ünnepek alkalmával, búcsújáró helylé, zárandokcélponttá vált.⁷⁵ 1468-ban például a Heiligenbeil (Mamonovó, Oroszország) városkában lakó Jakob Geydow és felesége Braunsbergbe (Braniewo, Lengyelország) zárandokolt, és az ottani ispotálynak lelki üdvösségük érdekében 10 márkát adományoztak.⁷⁶

Bűnbocsánatot azonban zárandoklat nélkül is lehetett nyerni, ha az ember támogatta valamelyik templom, kolostor vagy ispotály építését. Friedrich kulmi püspök például már 1272-ben bűnbocsánatot ígért mindenkinek, aki segítséget nyújtott a Kulm (Chełmno, Lengyelország) városában az apácakolostor építéséhez.⁷⁷ 1281 szeptemberében Werner kulmi püspök az elbingi ispotály támogatására szólított fel, amiért 40 nap bűnbocsánatot helyezett kilátásba.⁷⁸ 1254. május 21-én IV. Ince pápa 40 napi bűnbocsánatban részesítette azokat, akik anyagilag támogatták a kulmi székesegyház építését.⁷⁹ 1420 tavaszán Peter Bayseman braunsbergi polgár és felesége, Gertrúd, búcsúcédulát vásárolt a plébániatemplomban, hogy a vétellárral a harangtorony felépítését támogassák.⁸⁰

A poroszországi zárandoklatok legfontosabb indítéka vallásos jellegű volt. A legtöbb zárandok bűnbánatot tartott és bűnbocsánatot keresett. De voltak olyanok is, akik valamilyen válsághelyzetben kérték a szentek közbenjárását és az Úr segítségét. Mások hálaadásból, köszönetet mondani zárandokoltak el egy-egy kegyhelyre. Egy Wilhelm nevű danzigi férfi például egy tengeren átélt nagy vihar során tett esküt arra, hogy ha Isten kegyelméből megmenekül, elzarándokol Rómába és Santiago de Compostelába, amit 1432-ben meg is tett. 1468-ban Jakob Lubbe danzigi patrícius egy súlyos betegségből való felépülésért, hálaadásként zárandokolt el Kölnbe és Aachenbe.⁸¹ Sokan vezeklésként, büntetésként keltek útra valamelyik zárandokhelyre, de nem feltétlenül saját elhatározásból, hanem a bűnelkövetőt egyfajta száműzetésre, vezeklő zárandoklatra kötelezték, aki ily módon mentesült a büntetés alól. Ez a fajta „kényszerzarándoklat” Németországban (s különösen Németalföldön) már a 13. században ismert volt, s innen terjedt el Csehországba, Sziléziába, Lengyelországba, Magyarországra, Skandináviába, vagy éppen Poroszországba, de Dél-Franciaországban is gyakran alkalmazták.⁸² Az ilyen vezeklő zárandoklat során, különösen, ha az gyilkossági ügyhöz kapcsolódott, az elkövető a saját lelki üdvössége mellett az áldo-

⁷³ PUB VI,2. Nr. 645.

⁷⁴ Urkundenbuch des Bisthums Culm Bd. I. Hrsg. Woelky, Carl Peter. Danzig, 1885. (=UBC I.) Nr. 205.

⁷⁵ Oliński, Piotr: Die zentrale Funktion i. m. 149.

⁷⁶ PUB VI,2. Nr. 664.

⁷⁷ UBC I. Nr. 82.

⁷⁸ UBC I. Nr. 98.

⁷⁹ UBC I. Nr. 34.

⁸⁰ CDW IV. Nr. 99.

⁸¹ Tandeki, Janusz: Wallfahrten i. m. 103–109.

⁸² Czukovits Enikő: Középkori magyar zárandokok i. m. 54.; Sigal, Pierre A.: Isten vándorai i. m. 21–22.

zat lelki üdvéért is zarándokolt. Erik dán király például 1310-ben úgy rendelkezett, hogy emberölés esetén a meggyilkolt lelki üdvéért a tettes köteles elzarándokolni Rómába vagy Santiago de Compostelába.⁸³ 1323. január 21-én Arnold Rische Neustadt Thorn tanácsa előtt ígéretet tett, hogy vezeklő zarándoklatra indul Rómába és Aachenbe, mert véletlenül megölte Johannes de Ache apját.⁸⁴ Ugyancsak Rómába és Aachenbe zarándokolt el a thorni Arnold Lorber is 1372-ben, mert meggyilkolta Johann Limpachot. Tettét követően kártérítést, vérdíjat fizetett, és kötelezettséget vállalt a vezeklő zarándoklatra.⁸⁵ 1382-ben Braunschweig (Braniewo, Lengyelország) város tanácsa úgy rendelkezett, hogy a gyilkosságot elkövetőknek a vérdíj megfizetése után zarándoklatot kell tennie Rómába és Aachenbe.⁸⁶ A bűncselekmények ilyen jellegű lezárásához mindkét érintett fél beleegyezésére szükség volt. Altstadt Thorn magisztrátusának feljegyzései között számos példát találunk arra, hogy a gyilkosságot elkövetők anyagi jóvátételt fizettek és vezeklő zarándoklatra indultak.⁸⁷ A danzigi forrásokban is van példa ilyen jellegű kiegyezésre a bűnös és az áldozat családja között.⁸⁸

A középkori Európában a helyettes zarándoklat gyakorlata is ismert volt, így Poroszországban sem számított ritkaságnak. Több testamentum szólt arról, hogy a végrendelező valamennyi összeget hagyott azért, hogy helyette valaki más teljesítsen be egy zarándoklatot. A danzigi Margaretha asszony, Arnd Becker felesége 1473-ban végrendeletében 40 márkát hagyott egy Rómába, Assisibe és Aachenbe menő zarándokútra.⁸⁹ 1477-ben egy thorni asszony 17,5 márkát hagyott arra a célra, hogy egy zarándok elmenjen a Szentföldre a Szent Sírhez.⁹⁰

A Hanza-városokban a zarándokok csak a városi tanács engedélyével kelhettek útra. Ezt 1367-ben Rostockban határozatban is rögzítették, majd 1419-ben Wismar városában megismételték.⁹¹ A porosz városokban a magisztrátus engedélye mellett a tartományúr (azaz a Német Lovagrend, vagy a porosz püspökök) jóváhagyására is szükség volt a zarándoklatokhoz. Az ilyen írásos engedély (*salvus conductus*, *Geleitsbrief*) garantálta a zarándokok által hátrahagyott ingó- és ingatlan vagyon jogi védelmét, amíg azok tulajdonosa úton volt a kegyhelyek felé.⁹² 1450-ben Kulm (Chełmno, Lengyelország) püspöke írást adott arról, hogy engedélyezi a Rómába induló zarándoklatot.⁹³ 1426-ban Altstadt Thorn tanácsa a nagymester beleegyezését kérte, hogy a városból a zarándokok útra kelhessenek Aachenbe.⁹⁴ Amíg a városlakóknak az adott város tanácsától, a parasztoknak földesuruktól kellett engedélyt kérni, ha zarándokútra akartak indulni, ahogyan ezt egy 1400-ból származó fel-

⁸³ Krötzel, Christian: Über die Ostsee i. m. 141,

⁸⁴ Kirchliches Urkundenbuch der Neustadt Thorn i. m. Nr. 5.

⁸⁵ Uo. Nr. 12.

⁸⁶ CDW III. Nr. 144.

⁸⁷ Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456) I-II. Wyd. Ciesielska, Karola–Tandecki, Janusz. Toruń, 1992–1993. itt: I. Nr. 44, 118, 561, 562. és II. Nr. 1638.

⁸⁸ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 105.

⁸⁹ Uo. 110.

⁹⁰ Księga długów miasta Torunia i. m. 215.

⁹¹ Röpcke, Andreas: Von der Ostsee nach Thann i. m. 313.

⁹² Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 99.

⁹³ UBC I. Nr. 552.

⁹⁴ OBA Nr. 4598.

jegyzés tanúsítja: „*Daß kein Mann forthin aus dem Lande entweder in die Heil Orte noch anderswo ziehe, Er Thue denn es mit dem Willen des Herrn, unter dem Er geseßen ist*”.⁹⁵ A városi könyvekbe feljegyezték azt is, hogy egy zárandoklaton lévő polgár távolléte alatt gyermekei felett ki legyen a gyám. 1410-ben például a zárandokútra induló Thomas Steyeres thorni polgár gyermekeinek Niclos Goldew lett a gyámja.⁹⁶ Pénz hiányában a szegényebbek ritkábban vállalkoztak Poroszország határain kívül zárandoklatra. Azok, akik távoli helyekre indultak, általában saját vagyonukból fedezték az utazás költségeit. 1475-ben Hanus Kober thorni polgár felesége, Kathe 15 márkát szánt egy Rómába tervezett zárandokútra („*wil die Kethe nehmen 15 mr. mit ir uffin Rohm wegk*”).⁹⁷ Arra is volt példa, hogy egy zárandoklathoz többen is részt vettek a szükséges pénz összegyűjtésében, mert az ilyen célra adakozók szintén részesültek a zárandokok bűnbocsánatából (általában a zárandokoknak járó búcsú harmadát kapták). 1473-ban például egy danzigi asszony, Hedwig Schonowsche 2 márkával járult hozzá egy szentföldi peregrinációhoz.⁹⁸ Elbing (Elbląg, Lengyelország) városából 1409 és 1515 között 145 olyan végrendelet maradt fenn, amelyekben kegyes céllal (*ad pias causas*) egyháznak tett adományok is szerepeltek. Általában a végrendeleti összegek 20%-át szánták ilyen célra, s ebből 13%-ot kifejezetten zárandoklatok támogatására hagytak.⁹⁹

---

⁹⁵ Thorner Denkwürdigkeiten von 1345-1547. Hrsg. Voigt, Albert. *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn* 13 (1904) itt: 26.

⁹⁶ Liber scabinorum Veteris Civitatis Thorunensis 1363–1428. Ed. Kaczmarczyk, Kazimierz. Toruń, 1936. Nr. 841.

⁹⁷ Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1456–1479). Wyd. Kopiński, Krzysztof–Tandecki, Janusz. Toruń, 2007. Nr. 59.

⁹⁸ Tandecki, Janusz: Wallfahrten i. m. 102., 112.

⁹⁹ Kubicki, Rafał: Formy pobożności w mieście późnośredniowiecznym w świetle zapisów na rzecz kościoła i biednych w testamentach elbląskich (XV–początek XVI wieku). *Zapiski Historyczne* 76 (2011) 2. sz. 7–26. itt: 25.

ROKAI MELINA – ROKAY PÉTER

A „heretici comburantur”-tól a „cuius regio eius religio”-ig (három évtized Magyarország vallás- és egyháztörténetében: 1525–1556)

Luther Márton reformja Magyarországon a mohácsi csata, 1526 előtt csupán csíráiban jelentkezett, habár szemmel láthatóan növekedő csírákban. Nagyon elegyedve más, nem tisztán lutheri gondolatokkal (mint például Rotterdami Erasmus eszméivel).¹ Ezek majdnem kizárólag a németek (szászok) által lakott bánya-régiókban, a Felvidéken és Erdély szászok lakta területén, az osztrák határ mentén Észak-Dunántúlon, valamint az urbanizáltabb városokban, elsősorban Budán jelentkeztek.²

Ezek a tényezők ugyan jelentős szerepet játszottak az ország gazdasági és kulturális életében, de a politikai vezetésre nem voltak hatással. Ezért első pillantásra érthetetlen az a fanatikus hév, amellyel a Werbőczy István által reprezentált alsóbb nemesség és az oligarchia egy része (főleg az egyházi), amely hozzá csatlakozott, és az új mozgalom elleni harcba lépett, halált és máglyát követelt annak hordozói számára. E csoport, valamint a magyar társadalom egésze számára kétségtelenül zavaró volt, hogy a reformmozgalom a török elleni harcot, amely Magyarország lakossága számára életfontosságú volt, haszontalannak, sőt mi több, Isten parancsaival ellenkezőnek, azaz bűnösnek nyilvánította.³

A magyar nemesség állásfoglalására mindenképp kihatással volt Luther Márton negatív álláspontja, aki úgy vélte, hogy az egyházi reform sürgősebb a közeledő török veszélynél.⁴ Luther csak akkor változtatta meg alapjában a „török veszéllyel” kapcsolatos álláspontját, mikor Szulejmán szultán 1529-ben ostrom alá vette Bécset.⁵ A reformáció elleni küzdelem

---

¹ Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. Bp., 1923. 1.; Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bp., 1902. I. 76–77., 232., 233., 240.

² Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. I. 229–224., 241.

³ Csohány János: A reformáció korának egyháztörténelme. Debrecen, 1983.

⁴ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. I. 221.

⁵ Abrudbányai Sándor: Mária, II. Lajos magyar király özvegye Németalföldön. Értekezések a Kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem közép- és újkori történelmi szemináriumából. 8. szám, 1913. 6–7.; Ortvy Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558). Magyar történelmi életrajzok. Bp., 1914. 158.; Lamparter, Helmut: Luthers Stellung zum Türkenkrieg. München, 1940. 19.; Luther, Martin: Vier tröstliche Psalmen. Uő.: Vom Krieg wieder die Türken, 1526.;

azonban mégis marginális jelentőségű maradt mindaddig, míg a hitújítást csak periférikus csoportok tették magukévá az országban.⁶

Luther Márton reformeszméi azonban közvetlenül a Magyarország elleni sorsdöntő török támadás előtt a királyi udvarra is áterjedtek. Itt Luther tanainak első hirdetője Hohenzollern György brandenburgi örgróf volt, aki II. Lajos magyar király udvarába jött. Elvette Frangepán Beatrixot, Korvin János özvegyét, örökölve felesége halála után az óriási Hunyadi-vagyont, és mérhetetlenül meggazdagodott. Az örgróf Luther barátja volt, akivel személyes kapcsolatokat ápolt. Ő a reformáció eszméi elfogadása irányában hatott a királynéra. Habsburg Mária királyné is kezdetben rokonszenvezett a reformációval.

Mária királyné 1521-től udvari káplánjaiul Luther híveit, Johann Kreslinget, Johann Henckelt és Konrad Cordatust alkalmazta.⁷ Cordatust a királyné szilárdan védte a pápai nuncius vádjai ellen. Fivérének, V. Károly császárnak pedig, aki figyelmeztette, hogy ne tartsa magánál Luther iratait, azt válaszolta, hogy nem ő kérte azokat, hanem a reformátor (ti. Luther) maga küldte.⁸ A királyné körül csoportosultak azok a főurak, akik rokonszenveztek az új tanokkal.⁹ Végül az egyházi reformmal rokonszenvezett a római katolikus vallásra kikeresztelkedett spanyol zsidó, Szerencsés (Fortunátus) Imre, Mária királyné udvari pénzügyi szakembere és bankára, akinek keresztapja maga a nádor, Perényi Imre volt, akitől keresztnevét nyerte. Szerencsés Imre az uralkodópár tudtával gyengébb minőségű pénzt veretett. A nádor fia, Perényi Péter lesz az egyike a reformáció fő előmozdítójának.¹⁰ A reformáció két legexponáltabb híve Magyarországon a német Brandenburgi György és a zsidó Fortunátus Imre voltak. Ők voltak a „hazafias” csoport gyűlöletének céltáblái.¹¹

A Werbőczy István által vezetett „hazafias” csoport „idegenellenes” harcának, amelynek elsősorban gazdasági oka volt, vallási-ideológiai jelleget kölcsönözhetett. Ők eszerint nem azért léptek fel ellenük, mert idegenek – elsősorban németek –, hanem azért mert lutheránusok voltak. Azokat pedig éppen maga a császár ítélte el. Werbőczy és csoportja tehát nem a császár ellen, hanem mellette tevékenykedett, végrehajtva határozatait. A Werbőczy által vezetett magyar küldöttség 1521 februárjában a német birodalmi rendek ülésére

Heerpredigt wieder die Türken, 1529.; Sólyom Jenő: Luther és Magyarország. Luther-Társaság kiadványai, Bp., 1933. 106.; Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp., 1939. III. 585.

⁶ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. I. 143–144., 105.; Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp., 1884. 119.

⁷ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. I. 142–143., 227–228.

⁸ Uo. I. 182.

⁹ Abrudbányai Sándor: Mária Németalföldön i. m. 6–7., 58–61.; Ortvy Tivadar: Mária i. m. 158.; Heiss, Gernot: Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 82. évf. (1974). 119–180.; Csepregi Zoltán: Udvari papok Mária királyné környezetében. In: Fuchs, Martina–Réthelyi, Orsolya (eds.): *Maria von Ungarn, eine europäische Persönlichkeit zu Anbruch der Neuzeit. Geschichte in der Epoche Karls V.* vol. 8. Münster, 2007. 8.; Réthelyi Orsolya: Habsburg Mária királyné, mint közvetítő a kultúrák között. In: Pusztai Gábor–Bozzay Réka (szerk.): *Debrecenről Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata.* Debrecen, 2010. 25–41.

¹⁰ Gyöngyössy Márton: II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova. *Századok*, 151. évf. (2017) 3. sz. 607–644.; Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: *Egyháztörténelmi emlékek i. m. I. 182., 171. sz.*

¹¹ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet i. m. II. 606.*

Wormsba utazott, hogy segítségüket kérje a törökök elleni harchoz, akik Magyarország végvárait, Szörényvárat, Orsovát, Nándorfehérvárt, Szabácsot és Jajcát veszélyeztették. A német rendeket azonban éppen Luther Márton fellépése és beszéde foglalkoztatta.¹²

A német birodalmi gyűlés elvetette Luther Márton tanítását; Mária bátyja, V Károly császár Luthert birodalmi átokkal sújtotta. Werbőczy még 1521 tavaszán Németországba utaztában saját költségén újranyomatott egy iratot a reformáció ellen. Lanceloto Politio olasz domonkos rendi szerzetes „Apológiáját”, aki azt Ambrosius Catherini álnéven II. Lajos sógorának, V. Károly császárnak dedikálta. Werbőczy felszólította II. Lajost, hogy tartsa távol e káros eretnekséget Magyarországtól. „Ezt a könyvet, mely közreműködésemmel újra nyomatik Felségednek, elküldtem, azért, mivel tudom, hogy Felséged ég a buzgóságtól, hogy amint az jó királyhoz illik, legkeresztényebb országa ment maradjon a lutheránus járványtól. Felséged minden erejével azon kell, hogy legyen, miszerint Rendeletei a pestist az Országtól elfordítsák.”¹³ A birodalmi gyűlés alatt Werbőczy vitába bocsátkozott Lutherrel, megkísérelve elfordítani eszméitől.¹⁴ Nem meglepő, hogy Werbőczy arra a következtetésre jutott, miszerint Luther „bolond és műveletlen ember”. Többet nyom a latban, hogy vitájuk tanúi szerint Luther ez alkalommal valóban „nem viselkedett ügyesen”. A pápai legátus erről jelentést küldött Rómába, dicsérve Werbőczy érdemeit, melyeket a katolikus hit védelmében a vita alatt és Caterini könyvének nyomtatása körül szerzett. Az új pápa, VII. Kelemen megdicsérte Werbőczyt hitbuzgóságáért.¹⁵

Werbőczy ez alkalommal nem csak a magyar nemesség nagy részének, középkori értelemben vett mély katolikus meggyőződését tolmácsolta, hanem az ország közvetlen érdekét is. A külhatalmak közül ugyanis egyedül a pápa volt az egyetlen, aki Magyarországot pénzzel támogatta, valamiféle katonai segítséget pedig egyedül a császártól lehetett remélni. Ilyen helyzetben valóban céltalan lett volna állást foglalni a reformáció érdekében, vagy csupán nem kihasználni a lehetőséget a vele szembeni állásfoglalásra és ténylegesen vagy hallgatólagosan támogatni egy mozgalmat, amely a magyar társadalom belső megosztásához vezetett volna a külső ellenségtől fenyegető veszély idején.

Werbőczy hazatérte után megindította a harcot a lutheri reformáció magyarországi terjedése ellen. Ez azonban nem annyira eszmei síkon történt. Ehelyett inkább a hatalom kipróbált eszközeihez folyamodott. A Rákos-mezőn összegyűlt, 1523. Szent György napján (április 23.) megnyílt magyar országgyűlés – kétségkívül Werbőczy és eszmetársai hatása alatt – azt a határozatot hozta, hogy a király „mint katolikus uralkodó” az országban mindazokat, akik Lutherhez szegődtek, védnökeiket és híveiket „mint nyilvános eretnekeket és Szűz Mária ellenségeit” köteles fej- és jószágvesztéssel büntetni. Az országgyűlés határozatát azonban nem hajtották végre.

Az 1525. május 18-án Hatvanban összeült országgyűlés, súlyosbítva az előző rendeletét, azt a határozatot hozta, hogy az összes lutheránus Magyarországról kiirtassék, és bárki (nem csupán egyházi személyek) – bárhol is lelik fel őket – máglyán elégettessék („*Lutherani etiam omnes de regno extirpentur et ubicumque reperti fuerint, non solum per ecclesiasticas, verum etiam per seculares personas Libere comburantur.*”). Ezek szerint az országos rendek most nem kérték a királyt, mint azt két évvel ezelőtt tették, hogy alkalmazza a luther-

¹² Калић-Мијужковић: Јованка, Београд у средњем веку. Београд, 1967. 240–241.

¹³ Fraknói Vilmos: Werbőczy i. m. 180–182.

¹⁴ Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség születése. Magyar história. Bp., 1979. 51.

¹⁵ Fraknói Vilmos: Werbőczy i. m. 159, 186.

ránusokkal szembeni büntetésüket, nem bízva azt csupán egyházi, hanem világi személyre (bíróra) is.¹⁶ Habár nincs rá adat, mely szerint az országgyűlésnek ezt a határozatát országos szinten végre is hajtották volna, egyes személyek annak értelmében jártak el. Így Nyugat-Magyarországon állítólag árujával együtt megégettek egy Luther könyveit árusító személyt.¹⁷ Hohenzollern György brandenburgi örgróf, aki ellen ezt a rendeletet elsősorban hozták, valószínűleg e fenyegetés miatt is, elhagyta Magyarországot. Fortunátus házát a felbőszült tömeg lerombolta.¹⁸

Azok ellen, akik az országban maradtak, a szokásos bírósági eljárást alkalmazták. Werbőczy István fanatikus, lutheránusok elleni állásfoglalásával magára vonta Mária királyné haragját, aki nyíltan támogatta a lutheránusokat. Kétségkívül Werbőczy hatására Buda város bírósága halálra ítélte egy lutheránust. Az a kánpadon, mint hasonló vallásúakat nevezte meg a királyné néhány bizalmas hívét. A hatóság most ezek ellen is vizsgálatot akart indítani, de a királyné közbelépett érdekükben és megakadályozta az elítélt kivégzését is.¹⁹

A budai udvarral ellentétben Werbőczy István a legnagyobb szigorral lépett fel a lutheránusok ellen az észak-magyarországi bányavárosokban, Selmecbányán, Körmöcbányán és Besztercebányán, amelyek a királyné nászajándékát képezték. Ezek lakosságának többsége német, és mint ilyen, Luther Márton tanításának buzgó híve volt. 1526 márciusában az észak-magyarországi bányavárosok szociális nyugtalanság színhelyei lettek. Mintegy 4000 bányász visszautasította, hogy a Fortunátus verte rossz pénzben vegye föl bérét és fölmondta az engedelmisséget a kamarai (állami) hatóságoknak. A király Werbőczy Istvánt és Ráskai Gáspár temesi ispánt küldte ki a rend helyreállítására és a lutheranizmus kiirtására. Zólyom megye helyi nemességéből rendkívüli bíróság alakult az agitátorok megbüntetésére, akik rávették a tömeget a lázadásra és a lutheranizmus elfogadására.

A hatóságok amnesztiát ígértek azoknak, akik megszegik a lázadóknak tett esküjüket, elállnak Luther tanításának követésétől és engedelmisséget fogadnak az állami tisztségviselőknek és a katolikus papoknak. A lázadás néhány vezetőjét április 13-án halálra ítélték. Ezt az ítéletet azonnal végre is hajtották. Werbőczy ilyen „eredményes” eljárása azonban végső fokon ellenkező hatást váltott ki és a magyarországi társadalom további vallási megosztásához vezetett a következő nemzedék idején. Másrészt Luther Mártonnak nem volt oka védeni egy országot, ahol követőit halálra ítélik.²⁰

Werbőczy István élete végéig hű maradt a római katolikus hithez és egyházhoz. Ezt bizonyítja, hogy ha a mohácsi vész után nem is volt lehetősége arra, hogy – alkalmazva az 1523. és 1525. évi törvényeket – a protestánsok ellen aktívan harcoljon, III. Pál pápához intézett 1539. március 29-i levelében magát a lutheranizmus elkeseredett üldözőjének („*acerrimus persecutor*”) nevezi. E levélben arra kérte a pápát, hogy Csiki Ferenc ferences testvért, aki lelkészként a házában tartózkodott, nevezze ki és hatalmazza fel az apostoli prédikátor jogaival, hogy nagyobb tekintéllyel léphessen föl „*a pestises lutheránus eretnek-*

¹⁶ Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp., 1909.

¹⁷ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. I. 148–149.

¹⁸ Рокан, Мелина: Краљева мајка, Елизабета Сиљађи (1410-1483). Београд, 2017. 22.; Gyöngyösy Márton: II. Lajos i. m. 607–644.; Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek III. Bp., 1906. 48–49., 101., 102–103., 109–110., 113–114.

¹⁹ Ortway Tivadar: Mária i. m. 158.

²⁰ Fraknoi Vilmos: Werbőczy i. m. 225–226.

ség” kiirtása érdekében. Ebből úgy tűnik, mintha a lutheránusok elleni akciót nemcsak a szószerkekre szándékozott volna korlátozni.²¹

Nem maradt azonban minden magyarországi főúr olyan állhatatos a római katolikus hithez és egyházhoz, mint Werbőczy István. Számos magyar nagybirtokos vagy közvetlen leszármazottja, aki 1523-ban és 1525-ben az országgyűlésen a lutheránusok elleni törvényre szavazott, 1526, illetve 1541 után elfogadta a vallási reformációt, mégpedig először lutheránus alakban, illetve lehetővé tette annak szabad gyakorlását. Ezek közül első helyen Révay Ferenc nádor-helyettest, Perényi Péter erdélyi vajdát és Nádasdy Tamás országbíró, utóbb nádort kell említeni. Perényi Péter, habár 1540-ben I. Ferdinánd felhívására, hogy „jó keresztény módjára megtartsa, amit az igaz katolikus vallás rendel”, kijelentette, „nem akar új felekezetet alapítani, csupán szabadon gyakorolni vallását iuxta evangelium”. Perényi valójában egyike volt a lutheranizmus úttörőinek Magyarországon.²²

Révay Ferenc, aki mint 1542-től nádor-helyettes köteles lett volna 1544-ben eljárni Luther követőivel szemben, minden hivatali hűsége mellett ezt nem csak, hogy nem tette meg, mivel ő maga is a reformáció híve volt, hanem még támogatta is azt és levelezett Lutherrel. Luther 1539. augusztus 4-én kelt levélben igyekszik Zwinglinek az oltáriszentségről szóló tanítását cáfolni és Révay Ferencet annak elfogadásától visszatartani.²³ A már Németalföldre települt Mária királyné 1545-ben kérte Révayt, hogy Beszterce- és Körmöcbánya lakosait, melyek az ő birtokát képezték, vallásuk miatt ne háborgassa.²⁴ Révay Ferenc fiai nevelését Stöckel Lénártra, Bártfa lutheránus plébánosára bízta.²⁵ Révay és felesége, Paksi Anna, fiaiknak és másoknak pénzt adtak a tanuláshoz szükséges könyvekre.²⁶

A reformáció a főpapság körében is terjedt. Bebek Ferenc gyulafehérvári prépost, II. Lajos titkára megházasodva, az eskető pap kérdésére, akar-e a római egyház törvénye szerint házasságra lépni, azt felelte „nem, hanem az evangélium szerint” és megütötte a papot. Emiatt letartóztatták, de tekintettel főúri származására, magas pártfogói kezességére hamarosan szabadon bocsátották.²⁷ Erdődi Simon zágrábi püspök szerint a reformáció terjedését Magyarországon a pártfogók elleni erélyes fellépéssel lehet csak megfékezni.²⁸ A világi főurak mellett a reformációval való rokonszenvezéssel egyes katolikus főpapokat, sőt püspököket is gyanúsítottak. Ez utóbbiak közül említésre méltó Brodaries István.²⁹ Őt azzal vádolták, hogy kijelentette, meg kellene engedni a papok nősülését és a két szín alatti áldozást.

²¹ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund: Egyháztörténelmi emlékek. i. m. III. 324.

²² Uo. III. 465–466., 470., 478.

²³ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. Pest, 1862. 690–693., 700.; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának Kézirattára, Kaprinai Kéziratai, Mss. B. tom. 44. pag 97.

²⁴ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund: Egyháztörténelmi emlékek i. m. III. 385–386.

²⁵ Uo. III. 380–381., 383–384., 399–400., 550.; Frankl [Fraknoi] Vilmos: Melancthon és magyarországi barátai. *Századok*, 108. évf. (1974) 2. sz. 59., 146.

²⁶ Fekete Nagy Antal: A Révay család levéltárának jegyzéke. A Révay család levéltára. Missiles, Slovaký Statny Archiv, Bratislava. Az anyag jegyzéke filmtekercsen: 1410-1416, C 11-16, C 1352/1. 42022/4 u Magyar Országos Levéltár-u. Felvétel nr. 35–38, 455–457, 541–542, 558–559.

²⁷ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. II. 321, 334; Nagy Iván: Magyarország családai i. m. I. 259.

²⁸ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. II. 334–335.

²⁹ Uo. III. 342.

A reformáció előmozdításának egyik leghathatósabb eszköze iskolák nyitása volt, amelyekben protestáns, kezdetben evangélikus (lutheránus) szellemben nevelték a tanulókat. A hazai ilyen hitű iskolák csakhamar vezető szerephez jutottak a hazai vagy külföldi magántanulással szemben. Perényi Péter, mint a püspök halálával megüresedett egri püspökség jószágainak kormányzója, birtokán, Sárospatakon iskolát alapított, melynek tanárai a reformáció eleinte lutheránus szellemében nevelték a diákokat.³⁰ A magyarországi és erdélyi városok a főurakkal versengve hívtak lutheránus papokat és tanítókat.

A Szulejmán szultán által az isztambuli Héttorony (Jedikula) börtönbe zárt Török Bálint, Szabadka és Szigetvár egykori birtokosa, valamint családja, német felesége, Pemflinger Katalin, Mária királyné egykori udvarhölgye, valamint fiai, János és Ferenc, akiket auránai (vránai) perjellé, illetve pécsi püspökké szándékozott tenni, Debrecen birtokosai-ként ugyancsak elfogadták a reformációt. Maga Török Bálint, ifjú korában a futaki ferences rendház igencsak „életvidám” kegyura, öregségében, mint héttoronybeli rab, naponta hallgatott misét.³¹ Más forrás szerint a vele odazárt magyar evangélikus pásztor igéjét hallgatta. Ezalatt neje, akinek 1544-ben Szerémujlaki Ferenc személyében még ferences gyóntatója volt, a mindvégig katolikus papnak maradt Szerémi György tanúsága szerint „jó lutherána lett”.³² Ő Debrecen reformálta.

A reformáció legbuzgóbb híveinek egyike Szapolyai János király rokona, a Pozsega megyei, szintén délszláv származású Petrovics Péter temesi ispán volt. János király végrendelete szerint halála után fiának, János Zsigmondnak Petrovics lett az egyik gyámja. Petrovics barátjával, Rác Demeterrel, aki Wittenbergben Melanchtonnál tanult, a hatalma alatt levő területen terjesztette a lutheránus hitet.³³ Demeter kísérlete azonban, hogy a reformációt kiterjessze Moldvára, sikertelen maradt.³⁴ Petrovics a maga részéről később a református (kálvinista) vallást fogadta el. Védence, János Zsigmond választott magyar király, később erdélyi fejedelem szintén ezt tette 1562-ben. Ő azonban vallásilag tovább lépve később unitárius lett és unitáriusként is halt meg 1571-ben. Petrovics nemzettársa, Jaksics János

³⁰ Nagy Iván: Magyarország családai i. m. IX. 233.

³¹ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. III. 520.; Memoria rerum. Sajtó alá rendezte Bessenyei József. Bp., 1981. Uő: A héttorony foglya. Bp., 1986. 56–57., 59–61., 80., 99., 102., 108–109.; Bornemissza Péter: Ördögi kísértetekről, avagy röttenetes utálatosságáról ez megfertéztetett világnak. Semptén Pünkösöd táján, 1578. Bp., 1977. 56.

³² Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek. i. m. II. 1904. 502.; Szerémi György: Magyarország romlásáról (Georgius Sirimiensis: De perditione regni Hungarorum). Közlik: Juhász László–Székely György: Monumenta Hungarica V. Bp., 1961. 89.

³³ Juhász István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. 276.

³⁴ Nagy Iván: Magyarország családai i. m. IX. Pest, 1862. 281., XI. 1865. 290–291., 293.; Тирковић, Сима: Срби и рани протестантизам. Зборник Матице српске за историју, 36 (1987). 7–25.; Уő. u. a. Szerk.: Ђокић, Властимир: Работници Војници, Духовници. Beograd, 1997. 470–488.; Уő. Поствизантјски деспоти. Зборник радова Византолошког института 38 (1999/2000). 403.; Benz, Ernst: Melanchton und Jakobus Heraklides Despota (Die Reformation in der Moldau). Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der Östlich-Orthodoxen Kirche. Marburg an der Lahn, 1949. 34–58.; Лемајић, Ненад: Српска елита на прелому епоха. Сремска Митровица-Источно. Сарајево, 2006. 185–186.; Rokay Péter: Bocskai István és a bosnyák korona. In: Papp Klára–Jeney Tóth Annamária (szerk.): „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és zsitvatoroki béke. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója VIII. Debrecen, 2006. 61–69.

(Jovan) földesúr a nagylaki birtokán levő egyházat két részre osztotta. Az egyikben tartották az istentiszteletet a görögkeletiek, a másikkban az evangélikusok (lutheránusok).³⁵

A főurak közül a lutheránus vallás terjesztéséért legtöbbet alkalmasint Nádasdy Tamás tett. A birtokán, Sárváron nyomdát alapított a lutheránus vallási könyvek magyar nyelven történő nyomtatására. Nádasdy Luther társának, Melanchton Fülöp német reformátornak az ajánlására udvarába fogadta Johann Henckelt, Habsburg Mária királyné hasonnevű gyóntatójának unokaöccsét, Erdősi (Szilveszter) Jánost és Dévai Bíró Mátyás kilépett katolikus papot.³⁶ Erdősi (humanista nevén Szilveszter) János valószínűleg a reformációhoz hajlása miatt kénytelen volt Nádasdy ortalma alá helyezkedni Sárváron.³⁷ Szilveszter 1528-ban még katolikus szellemben adott ki művet „*Rosarium Coeleste Virginis Mariae, Patronae Regni Hungariae*” címmel. 1541-ben pedig már a reformáció hatása alatt lefordította az Újszövetségi Szentírást magyar nyelvre. Ezt még ez évben Nádasdy költségén Abádi Benedekkel kinyomatatta elsőként Újszigeten.³⁸

Perényi másik pártfogoltja, Dévai Bíró Mátyás tanulmányait a krakkói és wittenbergi egyetemeken végezte. A krakkói egyetem anyakönyvében neve mellett a következő bejegyzés áll: „*Ez a Mátyás vitte be a magyarok közé Luther pestisét, vétkes, veszélyes ember.*” Ugyanez okból hívei „magyar Luthernek” nevezték. A végig katolikusnak megmaradt Szerémi György, II. Lajos és János királyok káplánja 1527. december végén Boldogkőn megismerkedett Dévaival mint ottani káplánnal, aki akkor buzgó katolikus volt, most pedig „*summus luterianus*”.³⁹ Az oltáriszentségről szóló eltérő nézete miatt Dévai azonban elhagyta Perényi udvarát és átment Serédy Gáspárhoz. Később, mivel üldözői miatt nem maradhatott meg Magyarországon, Bázalbe távozott, ahol 1539-ben áttért a református (kálvinista) hitre. Mikor erről értesítették Luthert, nagyon elszomorodott.⁴⁰ Dévai Bíró Mátyás mellett a „magyar Luther” névre Szkárosi Horváth András is rászolgált. Az egyházi reform nagy propagátora volt Sztárai Mihály is. Ő a Dráva folyó mentén hét év alatt állítólag százhusz protestáns közösséget alapított.⁴¹

Habár Luther eszméi propagálóinak egy része faluról eredt, Magyarország paraszti lakossága az egyház reformját csupán a 16. század negyedik és ötödik évtizedében fogadta el

³⁵ Ивић, Алекса: Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690). Загреб, 1914. 41–42.

³⁶ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. III. 192–193.; Frankl Vilmos: Melanchton i. m. 180–183.; Révész Imre: Dévai Bíró Mátyás élete és művei. Pest, 1863. 48.

³⁷ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. III. 114–115., 244–246., 248–249., 253–254., 275–277., 512., 524., 530–532., 544–545., 545.

³⁸ Nagy Iván: Magyarország családai i. m. I. 1–2.; Réső Ensel Sándor: Erdősi János protestáns vallásáról. *Protestáns egyházi és iskolai lap*, 1859. 1191–1196.

³⁹ Szerémi: Magyarország romlásáról i. m. 155.

⁴⁰ Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. III. 466.; Révész Imre: Dévai i. m. 48.; Frankl Vilmos: Melanchton i. m. Pest, 1873. 56.

⁴¹ Révész Imre: Dévai i. m. 48.; Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp., 1957. 497.; Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp., 1985. 44–45.; Lábadi Károly: Egyházak alsó Baranyában. Eszék, 2012. 112.; Lovaš, Eldina: Reformirano stanovništvo sela Zmajevac u prvoj polovini 19. stoljeća (1827–1850). *Scrinia slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Hrvatskog instituta za povijest Slavonije*. Slavonski Brod, listopad 2016. 16 (2016), 166–168.

nagyobb számban. Ennek okát egyrészt irástudatlanságukban, másrészt a reformmozgalom városi székhelyeitől való elszigeteltségükben kell keresni. A magyar lakosság elsősorban a kálvinizmus mellett döntött. A lutheranizmus az ország periférikus, elsősorban németek és szlovákok által lakott területére szorult. Az egyházi reform melletti állásfoglalást megkönynyítette, hogy a földbirtokosok, akár magán-, akár jogi személyek voltak, mint kegyurak, még a középkorból eredő országos törvények értelmében és pápai bejegyzéssel maguk választhatták meg udvari lelkészeiket, illetve a birtokaikon lévő helységek plébánosait.

El kell azonban ismerni, hogy a hitújítás nem ment mindig simán és csupán békés eszközökkel. A kevésbé értelmes tömeg nem riadt vissza néha erőszakosabb módszerektől sem. Gyöngyös városa 1538 végén, 1539 elején elégtételt szolgáltatott az ottani ferenceseknek, akiket a lutheránusok ellenük készített gúnydalban és gúnyiratban megrágalmaztak.⁴² A hitújítás híveinek szerzetesek iránti ellenszenvé súlyosabb módon is megnyilatkozott. Az 1526 után megölt ferencesek jegyzéke szerint: „*anno domini 1563 in custodia Strigoniensi per Luteranos prope villam Irazzeg (sic) F. Jacobus de Belkez sacerdos, F. Petrus de Vasarhely laicus in silva occisi sunt*”.⁴³

Minthogy kezdetben nem került sor a római katolikus egyházszervezet elválasztására a reformálttól, és a reform legfőbb terjesztői főleg katolikus papok voltak (elsősorban ferences szerzetesek), elegendő volt helybeli lelkésznek egy Luther tanításához szító egyházi személyt alkalmazni, aki ilyen értelemben végezte papi hivatását. Ez 1555-ben az augsburgi vallásbékében a „*cuius regio eius (illius) religio*” kifejezéssel lett törvényesítve Magyarországra vonatkozóan is. Ennek köszönhetően Magyarország lakossága, amely 1526 előtt 80%-on felül katolikus volt, két évtized múltán 80%-ban protestáns lett. Az 1548-as országgyűlésnek el kellett ismernie e tényállást és törvényesíteni a protestáns (lutheránus és kálvinista) egyház létezését.

Magyarország területe II. Lajos halálát követően, két részre szakadva, megoszlott János és I. Habsburg Ferdinánd között. Ezt az 1538-ban megkötése helyéről váradi békének nevezett egyezményrel szentesítették. Ezt egyelőre titokban kellett volna tartani Szulejmán szultán előtt. Ő azonban hamarosan tudomást szerzett róla. Egyes katolikus körök szerint a váradi béke másolata Szulejmánnak történt megmutatása „*assensu Lutheranae factionis opus erat*”.⁴⁴ A pápa előtt természetesen mindkét király a lutheránusokat vádolta a török támadás veszélyével és annak következményeivel.⁴⁵

Mivel mindkét király párthívei közt voltak jelentős számú és főleg befolyású protestánsok, illetve kezdetben lutheránusok, ezért mindkettejük igyekezett megnyerni őket a maga számára. Ezért mindketten toleráns magatartást tanúsítottak a hitújítók iránt. A szászból magyarrá, kolozsvári katolikus plébánosból hitbuzgó protestáns pásztorrá vált Heltai Gáspár leírt egy (első?) hitvitát, amely állítólag 1538-ban János király előtt, az ő szervezésében Segesvárott játszódott le. A katolikus egyházi hatóságok azt akarták, hogy János király „*rögtön égettessen meg*” egy Szántai István nevű mestert „*minden törvényítétel nélkül, merthogy Luther volna*”. János király erre nem volt hajlandó, viszont kész volt vitát rendezni Szántaival.

⁴² Karácsonyi János–Bunyitay Vince–Rapaics Rajmond: Egyháztörténelmi emlékek i. m. III. 308.

⁴³ Uo. 534.

⁴⁴ Uo. 312.

⁴⁵ Uo. 289–290.

Katolikus részről a vitában Fráter György váradi, Frangepán Ferenc egri és Statileo János erdélyi (gyulafehérvári) püspök vett részt. Ők, Heltai szerint, varjakként és háripiakként csaptak le Szántaira, mint szegény galambra. János király, a vita után visszavonulva, ezek előtt az egyháznagyok előtt a görögök (ortodoxok) példájára hivatkozva a katolikus misét szükségtelennek, a hívek két szín alatti áldozását megengedhetőnek nyilvánította. János király ugyanakkor, hogy ne haragítsa őket magára, kijelentette: „ennek az István mesternek azért pártját nem fogom”. Éjjel azután titokban hívatta Szántait, költséget adva neki, azt tanácsolta, hogy azonnal hagyja el országrészét, mivel nem képes megvédeni az uraktól (ti. egyháznagyoktól).⁴⁶

A katolikus hierarchia hatalma Erdélyben nem soká tartott. Sőt ebben a török vazallus fejedelemségben a vallási viszonyok teljes fordulata következett be. János Zsigmond fejedelem protestáns buzzóságának köszönhetően 1551-ben a katolikus egyházi hierarchia teljesen ki lett tiltva. Katolikus földesurak csak magán (udvari) lelkészeket tarthattak. A fejedelem halála után, 1571-ben a katolikus egyház helyzete Erdélyben valamennyire javult, püspöke és egyes rendek (főleg a jezsuiták) mégsem tartózkodhattak állandóan a területén. Ez a helyzet egészen 1711-ig, Erdélynek a Habsburg Monarchiába történt végleges bekebelezéséig tartott.⁴⁷ Az erdélyi fejedelmek némileg segítették az ortodox szerbek és románok lutheránus hitre történő áttérésének említett sikertelen kísérletét. Toleráns magatartást tanúsítottak a reformációval szemben a Habsburg-dinasztiából származó első magyar királyok: I. Ferdinánd és különösen I. Miksa. Az utóbbi udvarában evangélikus (lutheránus) lelképásztort tartott.⁴⁸ Ferdinánd húga, Mária özvegy magyar királyné, aki annak idején védte az üldözött magyarországi lutheránusokat, új állásában, németalföldi helytartóként vallási türelmességének példáját nyújtva, közbenjárt az itteni protestáns hatóságoknál a ferences és domonkos szerzetesek érdekében.

A reformáció elterjedt Magyarországon azon részein is, melyek oszmán hódoltság alá kerültek. A magyarországi török hatóságok nem akadályozták a hitújítás terjedését, sőt ellenkezőleg, jóakaratólag tekintettek rá. Természetesen nem valami elvi toleranciából, hanem mivel megfelelt nekik keresztény alattvalóik vallási megosztottsága. Magatartásuk a protestáns (lutheránus és kálvinista) misszionáriusokkal szemben ezért általában türelmes volt. Szulejmán budai basa 1541-ben, miután a protestáns prédikátor meggyőzte, hogy a keresztény tanítás legfőbb parancsa a hatalomnak való engedelmesség, megengedte ennek működését. Köszönhetően lelkésze ilyen átgondolt magatartásának, a budai protestáns közösség általában nyugodtan létezhetett. Hamarosan számos tagot számlált. Az oszmán hatóságok türelmes magatartását uralmuk legkorábbi szakában csupán egyszer zavarta meg incidens. 1544 elején a budai basa négy pásztort bilincsbe verve küldött Isztambulba. Ezek

⁴⁶ Heltai Gáspár: Háló, mellyel a megtestesült ördög a pápa-antikrisztus Hispániában az együgyű jámbor keresztyéneket, az Evangéliumnak jámbor követéit halhatatlan álnokságokkal és mesterségekkel megkerüli, kikeresi, megfogja és minden marhájukat elvevén, kimondhatatlan kínokkal megkínozza és rettenetes halálokkal megöli az ő pilises hóhérai és az ő bolond szolgái, a megvakított fejedelmek által. Kolozsvár, 1570. 55–59. Betűhű kiadása Trócsányi Zoltántól. Régi Magyar Könyvtár 36. Trócsányi Zoltán: A segesvári disputa (Az első magyarországi hitvita). Magyar régiségek és furcsaságok. Bp., é. n. 13–21.

⁴⁷ Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség i. m. 141.

⁴⁸ Рокаи, Петар–Ђере, Золтан–Пал, Тибор–Касаш, Александар: Историја Мађара, Београд, 2002. 223–228.

egyike részesíthette az evangélikus vallás tanításában a szintén Héttoronyba zárt, eredetileg katolikus Török Bálintot.

1545. november 28-án megalakult a lutheri tanítást követő Szász Evangélikus Egyház. 1556. szeptember végén pedig, elkülönülve a római katolikustól és a szász evangélikustól, az Erdélyi Magyar Evangélikus Egyház. Ezzel a két hit és egyház teljesen szétvált egymástól. Kettejük viszonyában, de Magyarország vallás- és egyháztörténetében is, mintegy harmincévi forrongás után, új korszak kezdődött. A különböző hitvallást követők egymás mellett éléséé, amely a mai napig tart!

SEBŐK FERENC

Adalékok a magyar külpolitikához 1352-ben

Az Anjou-kori oklevéltár 1352. évi kötetének¹ munkálatai során számos olyan dokumentummal szembesültem, amelyek alkalmasak az ország említett évbéli külpolitikájának bemutatására. A kérdéskört a korszakkal foglalkozó szintézisek² is tárgyalják, tanulmányom csak néhány adalékkal kíván szolgálni a fenti kérdés árnyalásához.

Az ország külpolitikáját 1352-ben három kérdéskör határozta meg. Ezek közül a legfontosabb még mindig a Nápolyi Királysággal volt kapcsolatos. I. (Nagy) Lajos király öccse, András herceg 1345-ben történt meggyilkolása miatt két ízben is hadjáratot vezetett Johanna és Tarantói Lajos ellen a nápolyi királyi cím és a királyság tényleges megszerzése érdekében, először 1347–1348-ban, majd másodszorra 1350-ben. A vállalkozások csak részleges eredményeket hoztak, a magyar király nem tudta biztosítani magának a Nápolyi Királyság feletti uralmat, így a két királyság Lajos jogára alatti egyesítése nem valósulhatott meg. A király kénytelen volt levonni az eredménytelenségből adódó következtetéseket, és VI. Kelemen pápa közvetítésével béke-megállapodásra jutott Johannával és Tarantói Lajossal, fenntartva azonban jogigényét a nápolyi trónra. Az erről tanúskodó dokumentumok szerint a király követe, János veszprémi püspök már 1352. január 15-e előtt Avignonban tartózkodott a tárgyalások céljából.³

A magyar király és Johanna, valamint Tarantói Lajos között létrejött megállapodást 1352-ben első ízben a pápa január 19-én kelt oklevele említi, amelyben megkérte a magyar

---

¹ Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia [AKO]. XXXVI. Bp.–Szeged, 2018. Szerk.: Sebők Ferenc.

² A teljesség igénye nélkül a legfontosabbak: Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. Bp., 1939.⁶ II. 149–263.; Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 2001. 64–79.

³ DF 292 756. Kiadásai: Bossányi Árpád: Regesta supplicationum. I. Bp., 1916. 228–229. (477. szám); Monumenta Vaticana Slovaciae II. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen I. (1342–1414) Ad edendum praeparavit Vladimír Rábik. Trnavae–Romae, 2009. 148. (227. szám); Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus III. Registra Vaticana ex actis Clementis papae VI. res gestas Slovacas illustrantia. Vol. 2. (1342–1352) Ad edendum praeparavit Miloš Marek. Trnavae–Romae, 2010. 320–321. (293. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 24. szám.

királyt, hogy tanúsítson jóindulatot a nápolyi király és királyné iránt.⁴ A pápa egyébként Lajos király további jóindulatának biztosítása érdekében annak több, egyházi tisztségek betöltésével kapcsolatos kérését is kedvezően bírálta el. Ugyan január 22-i okleveléből kiderül, hogy a szentatyja széleskörű diplomáciai akció révén kívánta elérni a nápolyi királyi ház még Lajos fogságában lévő tagjainak szabadon bocsátását. Üdvözölte a király jóindulatát, miszerint az kész szabadon engedni Durazzói Lajost és Róbertet, és unszolta a királyt a többi fogoly, Róbert konstantinápolyi császár és Tarantói Fülöp szabadon engedésére, megjegyezve, hogy mindezeket a király rokonai, többek között II. János francia király is kéri.⁵ A pápa az említettekről ugyanekkor kelt oklevelében Erzsébet anyakirálynét is értesítette.⁶ Továbbá oklevelében tudatta mindezeket a nápolyi ház fogságban lévő tagjai közül Róbert konstantinápolyi császárral is.⁷ A pápa a király követének, János veszprémi püspöknek is több kérését teljesítette közvetítői készsége jeléül.⁸

A pápa február 1-jén újabb nagy fontosságú oklevelet bocsátott ki, amelyben értesítette Johanna királynét és férjét a Lajos király által elfogadott béke-megállapodásról, minek értelmében a magyar uralkodó ígéretet tett zsoldosai, hadinépei és hívei által megszállt városok, várak, erősségek és egyebek visszaadására a bennük található készletekkel együtt. Mindezeket a kivonulók a pápa megbízottainak kezére fogják adni, a király lovasai, gyalogosai és hadinépei a pápa evvel kapcsolatosan kiállított oklevelének keltétől számított 3 hónapon belül elhagyják az országot, a királyi ház fogva tartott tagjait pedig a magyar király szabadon bocsátja.⁹ Ugyanezen a napon a pápa értesítette a nevezetteket a nápolyi ház fogvatartott tagjainak várható szabadon bocsátásáról,¹⁰ minek fejében kérte a címzetteket, hogy a magyar király nápolyi hívei iránt pedig ők tanúsítsanak könyörületet.¹¹

A pápai közvetítés értelmében a kivonuló magyar csapatok által átadott erősségeket a pápa megbízottainak kezére kellett adni, aki minderre a célra elküldte megbízottait a Nápo-

⁴ DF 292 248. Kiadása: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. I. Romae, 1859. 803. (1228. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 31. szám.

⁵ DF 292 248. Kiadásai: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta* i. m. 803–804. (1229. szám); Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Acta externa Andegavensia*. Bp. 1874–1876. II. 411–413. (340. szám); *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Bp. 1896–1908. II. 145. (168. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 50. szám.

⁶ DF 292 248. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 51. szám.

⁷ DF 292 248. Kiadása: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta* i. m. 804. (1230. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 52. szám.

⁸ Kiadásai: *Monumenta Vesprimiensis* i. m. II. 146. (159. szám); Vladimír Rábik: *Monumenta Vaticana Slovaciae* i. m. 149–150 (231. szám); Bossányi Árpád i. m. I. 232. (485. szám); *Monumenta Vesprimiensis* i. m. 146. (159. szám); Vladimír Rábik: *Monumenta Vaticana Slovaciae* i. m. 150–151. (232. szám); DF 292 756. Kiadásai: Bossányi Árpád i. m. I. 233. (487. szám); *Monumenta Vesprimiensis* i. m. II. 146. (159. szám); Miloš Marek: *Monumenta Vaticana Slovaciae* i. m. 327–328. (298. szám); Bossányi Árpád i. m. II/2. 243. (490. szám). Regesztáikat ld. AKO XXXVI. 71–73., 80. és 81. szám.

⁹ DF 292 248. Kiadásai: Stephanus Katona: *Historia critica regum Hungariae. Pestini–Budaee, 1779–1817*. X. 59–60. (71. szám); FCD IX/2. 168–169. (73. szám); Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta* i. m. 805–806. (1232. szám); *Monumenta Vesprimiensis* i. m. II. 148–149. (171. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 83. szám.

¹⁰ DF 292 252. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 84. szám.

¹¹ DF 292 250. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 85. szám.

lyi Királyságba.¹² Nem mulasztotta el VI. Kelemen azt sem, hogy a fentiekről az említett királyság lakóit is tájékoztassa.¹³ A pápa gondoskodott az ellenségeskedések megszüntetéséről, a károk megtérítéséről is.¹⁴ A pápa a béke-megállapodás fejében mindazokat, akik részt vettek a Nápolyi Királyság elfoglalásában, és ezért egyházi fenyítékben részesültek, János veszprémi és Miklós zágrábi püspökök révén feloldozta ezek hatálya alól, amennyiben ígéretet tesznek, hogy a jövőben tartózkodnak az említett királyság megtámadásától.¹⁵

Február 10-én a pápa újabb oklevélben tette közzé a létrejött béke-megállapodást, és felszólított mindenkit arra, hogy a kivonuló magyar csapatokat semmiben sem akadályozzák, részükre szabad elvonulást biztosítsanak.¹⁶ Ugyanekkor engedélyezte Lajos király számára, hogy szabadon tovább használhassa a Salarno hercege és a Szent Antal-hegy ura címeket, amelyek által a király jelezni kívánta, hogy a Nápolyi Királyság trónjára vonatkozó igényét továbbra is fenn kívánja tartani.¹⁷

További nagy fontosságú hírt közölt a pápa február 13-án a nápolyi királlyal és királynéval: Lajos király a nála lévő foglyok elengedésén felül lemondott arról a 300 ezer aranyra a megfizetéséről is, amely az eredeti megállapodás értelmében járt volna neki a béke megkötése fejében.¹⁸ A további együttműködés érdekében a pápa ugyanezen a napon elküldte követét Lajos királyhoz.¹⁹

A pápa közvetítői tevékenységét komolyan vette, és március 1-jén kelt oklevelében intette a nápolyi uralkodópárt a béke-megállapodásban tett ígéreteik megtartására.²⁰

A következő adat a magyar külpolitika másik fontos kérdéskörével, a keleti politikával kapcsolatos. Lajos a Lengyelországgal ápolt jó viszony, valamint saját vallásos meggyőződésének és a magyar királyság érdekeinek megfelelően szívén viselte a litvánok megtérítésére irányuló tevékenységet, aminek eredményeképpen már 1351-ben hadjáratot vezetett a litvánok ellen. Mivel a litván nagyfejedelem megsértette az előző évben megkötött megállapodást, a király újabb hadjárat megindítását határozta el. Az uralkodó útban a litvánok elleni hadjáratra március 7-én Bártfán adott ki oklevelet,²¹ majd április 1-jén az említett hadjárat során Belz várának ostroma során bocsátott ki újabb oklevelet.²²

¹² DF 292 248. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 86. szám.

¹³ DF 292 248. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 88. szám.

¹⁴ DF 292 251. Regesztáikat ld. AKO XXXVI. 90. és 91. szám.

¹⁵ DF 292 250. Kiadása: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta i. m. I.* 806–807. (1234. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 100. szám.

¹⁶ DF 292 249. Kiadása: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta i. m. I.* 808–809. (1236. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 109. szám.

¹⁷ DF 292 251. Kiadásai: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta i. m. I.* 810. (1238. szám); *Monumenta Vesprimiensis i. m. II.* 152. (174. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 112. szám.

¹⁸ DF 292 248. Kiadása: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta i. m. I.* 811. (1241. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 147. szám.

¹⁹ DF 292 248. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 148. szám.

²⁰ DF 292 254. Regesztáját ld. AKO XXXVI. 188. szám.

²¹ DF. 212 854 és DF 212 865. Kiadása: FCD IX/2. 142–143. (56. szám) Regesztáját ld. AKO XXXVI. 197. szám.

²² DF 262 917. Kiadásai: Carolus Wagner: *Analecta Scepusii sacri et profani. Posonii–Cassoviae, 1774–1778.* I. 133. (19. szám); Stephanus Katona: *Historia critica i. m. X.* 57–58. (70. szám); FCD IX/2. 151–152. (62. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 250. szám.

A nápolyi–magyar béke-megállapodás végrehajtásának folytatásáról tanúskodik a nápolyi uralkodópár április 12-én kelt oklevele, amely szerint a pápa megbízottai részére folyósítani kívánták a napi 20 arany költségtérítést, amelyet a királyság lakosságától kívántak behajtani.²³

A nápolyi kérdés rendezése és a litvánok ellen folytatott hadjáratok közepette Lajos király érthető módon Ausztria hercegével, Alberttel jó viszony kialakítására törekedett. Erről tanúskodik utóbbi május 12-én Bécsben kelt oklevele, amely a két ország közötti kereskedelmet volt hivatott elősegíteni.²⁴ A jó kapcsolatokat egy szeptemberi keltezésű, Lajos király által kiadott oklevél is alátámasztja.²⁵

Nagy fontosságú a pápa május 15-én kiadott oklevele, amelyben engedélyezi Kázmér lengyel király számára, hogy keresztshadjáratot hirdessen a tatárok és szikizmatikusok ellen Lengyelország, Csehország és Magyarország területén, ami a három ország közötti jó viszonyról, illetve ennek a pápa általi elismertségéről is tanúskodik.²⁶

A békefolyamat mindazonáltal nem volt zökkenőmentes, Lajos király a nápolyi királyi család még fogvatartott tagjait még május 28-án sem bocsátotta szabadon, mert a pápa ekkor kelt oklevelében erre követeli útján újólag felszólította a királyt.²⁷ A nápolyi uralkodópár viszont június 15-én kelt oklevelükben – a béke-megállapodásnak megfelelően – kegyelmet hirdettek azon alattvalóik számára, akik korábban a magyar királyt támogatták.²⁸

A pápa július 15-én kelt oklevelében Lajosnak adományozta mindazokat a területeket, amelyeket a király a hitetlenekkel és szakadárokkal folytatott küzdelmek során megszerzett.²⁹ A Szentszék mindezzel egyértelműen kelet felé szerette volna fordítani a király külpolitikai tevékenységét, ezzel is megelőzve, hogy esetleg még egyszer beavatkozzon a Nápolyi Királyság ügyeibe. Erre a célra a pápa még az országból befolyó tizedjövédelmet is hajlandó volt 4 évre átengedni a királynak.³⁰

²³ Kiadása: Wenzel Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek i. m. II. 415–417. (343. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 265. szám.

²⁴ DF 201 779. Kiadása: Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. Sopron, 1889–1891. I. 235–236. (177. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 357. szám.

²⁵ Kiadása: FCD IX/2. 141–142. (55. szám). Regesztáját ld. XXXVI. 629. szám.

²⁶ Kiadásai: Theiner, Augustinus: Vetera monumenta i. m. I. 637–638. (958. szám); Miloš Marek: Monumenta Vaticana Slovaciae i. m. III/2. 330–332. (300. szám). Regesztáját ld. XXXVI. 363. szám.

²⁷ DF 292 257. Kiadásai: Theiner, Augustinus: Vetera monumenta i. m. I. 813–814. (1246. szám); Monumenta Vesprimiensis i. m. II. 154–155. (177. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 392. szám.

²⁸ Kiadásai: FCD IX/2. 158–164. (67. szám); Wenzel Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek i. m. II. 422–424. (344. szám). Regesztáját ld. XXXVI. 438. szám.

²⁹ DF 292 258. Kiadásai: Stephanus Katona: Historia critica i. m. X. 65–66. (73. szám); FCD IX/2. 169–170. (74. szám); Nicolae Densușianu–Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Românilor. București, 1887–1890. I/2. 24. (18. szám); Aloysius L. Tăutu: Acta Clementis PP. VI. Vatican, 1960. 325. (197. szám); Miloš Marek: Monumenta Vaticana Slovaciae i. m. III/2. 334–335. (302. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 524. szám.

³⁰ Kiadásai: Theiner, Augustinus: Vetera monumenta i. m. I. 815–816. (1249. szám); Nicolae Densușianu–Eudoxiu de Hurmuzaki i. m. I/2. 25–26. (19. szám); Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. București. 1977. Vol. X. 142–143. (137. szám); Aloysius L. Tăutu i. m. 326. (198. szám); Miloš Marek: Monumenta Vaticana Slovaciae i. m. III/2. 335–336. (303. szám); Theiner, Augustinus: Vetera monumenta i. m. I. 816–817. (1250. szám); Nicolae Densușianu–Eudoxiu de Hurmuzaki i. m. I/2. 27–28. (20. szám); Marko Kostrenčić–T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni

Ugyanezen a napon kelt oklevelében biztosította a királyt, hogy a nápolyi királyi párnál továbbra is fellép a béke-megállapodás pontjainak maradéktalan betartása érdekében.³¹ Szintén ekkor kelt okleveléből értesülünk a nápolyi királyi ház még fogságban tartott tagjainak szabadon bocsátásáról is, azaz Lajos is tartotta magát a megállapodás pontjaihoz.³²

A magyar külpolitika harmadik fontos kérdésköre 1352-ben is a magyar–velencei viszony alakulása volt. Az előző évtizedben a két hatalom között elhúzódó konfliktust okozott a Dalmácia feletti fennhatóság kérdése, amely több ízben is nyílt fegyveres küzdelembe torkollott. Végül Velence és Magyarország 1348-ban 8 évre fegyverszünetet kötöttek, de az ellentétek nem oldódtak meg. Mivel Velence egy szeptember 8-i kormánytanácsi határozat szerint fokozni kívánta aktivitását Dalmáciában,³³ ezt a magyar király sem nézhette tétlenül, ezért szorosabbra kívánta fűzni kapcsolatait Velence fő ellenlábásával, Genovával. A király szeptember 20-án kelt oklevele értelmében követét már el is indította a megköthető szövetség megtárgyalása céljából.³⁴

A szövetség végleges megkötéséről a Genovai Köztársaság által kiadott oklevélből értesülünk, amely szerint a magyar király és Genova fő ellenségüknek Velencét tekintették, és erőfeszítéseiket össze kívánták hangolni a velenceiek végleges megtörése érdekében.³⁵ Ehhez kapcsolódó kérés volt a király részéről, hogy Dalmácia visszafoglalásakor Spalatót mindenképpen óvják meg a pusztítástól.³⁶

A forrásokból kirajzolódó képet az alábbiakban foglalhatjuk össze. 1352-ben a magyar külpolitika prioritásai közé a Nápolyi Királyság trónjáért vívott háború békés befejezése és a Lengyelországgal szövetségben a litvánok ellen folytatott háború győzelmes lezárása tartozott. Az előbbi kérdést sikerült pápai közvetítéssel megnyugtató módon, bár a magyar király számára végezetül is eredménytelenül megoldani. A király kivonta csapatait a Nápolyi Királyságból és elismerte Tarantói Lajos és Johanna uralmát az országban. Trónigényét elvben továbbra is fenntartotta, remélve a külpolitikai viszonyok kedvezőbbre fordulását. Feltétlenül eredménynek kell azonban elkönyvelnünk, hogy az ország megszabadult a költséges külföldi háborúskodás terheitől, és az uralkodó figyelmét a Magyarországot közvetlenül fenyegető problémák, azaz a litván- és tatárkérdés megoldására fordíthatta.

A magyar külpolitika másik fő prioritása az imént említett probléma volt. Lajos a lengyel királlyal szövetségben a litvánok keresztény hitre térítésére törekedett, akikben távlatilag

---

Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Zagrabiae, 1904–1981. XII. 110–111. (75. szám); Miloš Marek: *Monumenta Vaticana Slovaciae* i. m. III/2. 336–339. (304. szám). Regesztáikat ld. AKO XXXVI. 525. és 526. szám.

³¹ DF 292 258 és DF 292 259. Kiadásai: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta* i. m. I. 817. (1251. szám); uo. 817–818. (1252. szám); Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomacziái emlékek* i. m. II. 425–426. (344. szám). Regesztáikat ld. AKO XXXVI. 527. és 528. szám.

³² DF 292 261. Kiadása: Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta* i. m. I. 818. (1235. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 529. szám.

³³ Kiadása: Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomacziái emlékek* i. m. II. 429–430. (346. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 627. szám.

³⁴ Kiadása: Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomacziái emlékek* i. m. II. 430–431. (347. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 658. szám.

³⁵ Kiadása: Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomacziái emlékek* i. m. II. 432–437. (349. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 746. szám.

³⁶ Kiadása: Wenzel Gusztáv: *Magyar diplomacziái emlékek* i. m. II. 437. (349. szám). Regesztáját ld. AKO XXXVI. 756. szám.

szövetségest láttak egy esetleges tatár támadás elhárítására. A két ország már 1351-ben is haddal kísérelte meg a litván nagyfejedelmet jobb belátásra téríteni, ez azonban csak részleges eredménnyel zárult, mivel Kestutis névleg beleegyezett a magyar és lengyel király feltételeinek elfogadásába, de valójában kijátszotta azokat. Lajos ezért 1352-ben a litvánok által tartott Belz várának bevételére indult. A véres veszteségek ellenére sem sikerült a várat ténylegesen birtokba venni, és a litvánok is tovább folytathatták hintapolitikájukat.

Az 1335-ös visegrádi találkozó óta a három közép-európai ország igyekezett összehangolni politikáját, erre utal, hogy a pápa a tatárok ellen készülő Kázmér lengyel király számára keresztesháború hirdetését engedélyezte Csehország, Lengyelország és Magyarország területén. Lajos király részvételét a kelet-európai politika aktív intézésében azzal is támogatni kívánta, hogy a tatároktól és szkizmatikusoktól elhódítandó területeket a királynak ígérte. Mindezek előmozdítása érdekében még az ország tizedjövödelmeiről is hajlandó volt 4 évre lemondani.

A király az aktív keleti politika támogatása érdekében nyugati szomszédjával, Ausztria hercegével jó viszony fenntartására törekedett, amit a két uralkodó által kibocsátott, a kereskedelem zavartalanosságát biztosítani hivatott rendelkezések is alátámasztanak.

A királyt éveken át foglalkoztató súlyos kérdés volt a Velencével fennálló viszony, amit ugyan időlegesen rendezett az 1348-ban megkötött fegyverszünet, de mindkét fél számára egyértelmű volt, hogy hosszabb távon mindenképpen újabb konfliktusra fog közöttük sor kerülni. A király ezért igyekezett érdekkörébe vonni Velence fő itáliai ellenségét, a Genovai Köztársaságot. Bár háborús cselekmények megindítására 1352-ben még nem került sor, az egyezmény egyértelműen arra mutat, hogy Lajos király nem volt hajlandó belenyugodni a dalmát területek velencei fennhatóságába. Megtartotta a velenceiekkel kötött 8 éves fegyverszüneti megállapodást, de 1356-ban újabb kenyértörés kezdődött Magyarország és Velence között.

Összességében véve tehát az 1352. évi magyar külpolitikát eredményesnek mondhatjuk, mivel sikerült véglegesen lezárni a vajmi kevés dicsőséggel kecsegtető háborúskodást a nápolyi trónért, folytatódott az együttműködés a közép-európai királyságokkal, ideértve a jó viszonyt Ausztriával is, a távlati külpolitikai célokat illetően pedig sikerült szert tenni egy jelentős súlyú itáliai szövetségesre Velencével szemben.

SKORKA RENÁTA* – WEISZ BOGLÁRKA**

A királyné asztala

Luxemburgi Erzsébetet férje, I. Albert magyar király 1439. október 27-én Neszmélyben bekövetkezett halálának híre minden jel szerint unokatestvérének, Garai László macsói bánnak birtokán érte. Legalábbis a királyné bizalmasának, Kottaner Jánosnének emlékirata erről tájékoztat.¹ Erzsébet pontos tartózkodási helyét nem ismerjük, de az ez idő szerint Visegrádon tartózkodó komorna „Budán túl”-ra,² nyilván attól délebbre teszi a kérdéses Garai-birtok fekvését. A várandósságának félidején túl lévő özvegy hollétét illető első biztos információnk november 1-jéről származik, amikor is a királyné saját Fejér megyei birtokán, Adonyban (*in villa nostra Adon vocata*) állított ki oklevelet.³ November 3-án az özvegyet mindenesetre már egy másik, a királynéi birtokállományhoz tartozó településen, Óbudán találjuk, ahol még az azt követő napon is oklevelet adott ki.⁴ Mivel legközelebbi tartózkodási helyéről, Visegrádról november 9-én értesülünk, elképzelhetőnek tartjuk, hogy Albertet Erzsébet óbudai tartózkodása alatt, de még Visegrádra érkezése előtt helyezték végső nyughelyére. Albert holttestét Neszmélyből előbb Győrbe vitték, hogy onnan Bécsbe szállítsák, erre azonban nem került sor, és a királyi tetemet végül Fehérvárra hozták.⁵ A várandós asszony sietős, visegrádi útjának háttérében az a tényező állt, hogy Erzsébet megingathatatlanul hitte, szíve alatt a leendő királyt hordja, s megszületendő fia számára mindenáron biztosítani kívánta a legitim uralkodáshoz szükséges, Visegrádon őrzött koronázási

---

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (MTA BTK) „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagjaként készítette a tanulmányt.

** A szerző az MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetőjeként készítette a tanulmányt.

¹ A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440. Fordította és közlésezi Mollay Károly. Bp., 1978. (a továbbiakban: A korona elrablása) 8.

² Uo.

³ Adonyról tudjuk, hogy azon birtokok közé tartozott, amelyeket 1424 májusában Erzsébet anyja, Borbála királyné visszakapott férjétől, Zsigmond magyar királytól, illetve vejétől, Albert osztrák hercegtől. Az 1424. május 25-én kelt oklevél szerint Adonyhoz ménések is tartoztak (*Adon cum equaciis ibidem habitis*) ld. DL 39 284.

⁴ DF 239 735., DL 80 700.

⁵ Regesta Imperii XII. Albrecht II. 1438–1439. Bearb. Hödl, Günther. Wien–Köln–Graz, 1975. 275.

ékszereket, mindenekelőtt a Szent Koronát.⁶ A magyar előkelők azonban ugyancsak sürgetőre fogták a dolgot, s az ország szükségleteire és az oszmánok általi fenyegetettségére hivatkozva nem mutattak hajlandóságot arra, hogy kivárják a gyermek világra jöttét, az özvegy királynét minden eszközzel megpróbálták afelé hajlítani, hogy újból férjhez menjen.⁷ Esetlegesen hitelt adhatunk Bonfini elbeszélésének, mely szerint a leendő férj személyéről a magyar rendek országgyűlésen kívántak dönteni, amely fórum egyszersmind kiváló lehetőséget kínált arra is, hogy a házasságkötés ügyében nyomást gyakoroljanak az aszszonyra. Erzsébet késznek mutatkozott alávetni magát az országgyűlés döntésének, el is hagyta a számára olyannyira fontos Visegrádot,⁸ és visszatért a központibb fekvésű Óbudára, ahonnan szemmel láthatóan november 27-től december 29-ig alig-alig mozdult ki, csak két esetben, december 7-én, illetve 23-án állított ki Budán oklevelet.⁹ A hosszúra nyúlt óbudai tartózkodást talán az országgyűlés időpontjának halogatása magyarázhatja. 1440. január 3-tól január 23-ig azonban egyetlen megszakítással a királyné jelenléte folytonosan és rendszeresen kimutatható Budán,¹⁰ így egy esetleges országgyűléssel ezen időpontban számolhatunk. Erzsébet látszólag engedett a januári döntésnek, mely a 33 esztendő aszszonynak férjül a 16 éves „keresztény parasztot”,¹¹ III. Ulászló lengyel királyt szánta. Az özvegy a rákényszerített kamasz személyét a vállára nehezede politikai elvárások csillapítása, az időnyerés reményében fogadta el, valójában azonban esze ágában nem volt feleségül menni a lengyelhez, ha fiút szül, azért, ha pedig lányt, akkor azért. A szükségesnél többet nem időzve Budán, január 28-án már ismét Visegrádon találjuk,¹² ahol azonban nem sokáig volt maradása. Óvatosabbnak és elővigyázatosabbnak bizonyult annál, mintsem hogy a magyar urak elvárását teljesítve gyermekének Visegrádon adjon életet. Feltett szándéka volt, hogy a megváltozott politikai erőviszonyok közepette minél távolabb kerüljön a lengyel párttól, ezért Pozsonyban, az ország nyugati határszélén, ugyanakkor mégis magyar területen kívánta megszülni gyermekét. Elhatározása mögött komoly súllyal eshetett latba, hogy Albert október 23-án tett végrendeletében meghagyta, ha fia születik, székhelyét Pozsonyban tartsa.¹³

A királyné kapcsolata Pozsony városával Albert halálát követően szorosnak mondható. Erzsébet már férje elhunya után pár nappal, november 3-án levelet intéz a pozsonyiakhoz, akik szemmel láthatóan a király halálának hírére megpróbálják elodázní az uralkodó 1439. szeptember 29-én kelt utasítását. Albert ugyanis halála előtt egy szűk hónappal felszólította

⁶ A Szent Koronát 1439 nyarán bízta az uralkodói pár a Visegrád élén álló bizalmasukra, Bazini Györgyre. Ld. Pálosfalvi Tamás: Koronázástól koronázásig. A korona elrablása és hazatérése (1440–1464). In: A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978). Szerk. Pálffy Géza. Bp., 2018. 129.

⁷ Uo.

⁸ 1439. november 23-án még Visegrádon keltez, lásd DL 63 821.

⁹ A magyar szakirodalomban elterjedt téves nézet szerint Erzsébet kevés kivétellel az 1439. év decemberét és az azt követő január nagy részét Budán töltötte. A korona elrablása i. m. 85. 7. jegyz. – Az óbudai tartózkodás kezdetére ld. DF 250 205., az utolsó óbudai kiadványára lásd DL 97 175. A két Budán kiállított okmány időrendben: DF 213 039., DF 287 582.

¹⁰ 1440. január 3-án kelt oklevelét ld. DF 281 455., a 23-án keltet ld. DF 270 875. Vízkereszt előestéjén Esztergomban volt (DF 239 741), de Vízkereszt napján már ismét Budán (DF 250 207).

¹¹ A korona elrablása i. m. 13.

¹² DF 239 747.

¹³ DF 258 374.

a várost, hogy azt a 4000 aranyforintot, amiért a pozsonyiak a pozsonyi késben bérbe vették az esztergomi érseki tizedet, fizessék ki Csetneki László választott nyitrai püspöknek és érseki kormányzónak (*gubernator*), aki a kérdéses összeget a lengyel Stiborici Miklósnak fogja átadni, ugyanis utóbbi Albertnek Szent Márton napjáig (november 11.) 7000 aranyforintot kölcsönzött a törökkel és a királyság más ellenségeivel szembeni védekezés megszervezésének költségeire.¹⁴ Október 18-án az uralkodó Esztergomból szólította fel a pozsonyiakat, hogy a pénzösszeg kifizetése elhalasztásának az ország és lakói láthatják kárát (*land und leut darumb scheden emphiengen*).¹⁵ A pozsonyiak szemmel láthatóan mindent elkövettek, hogy a jelentősnek mondható summa átadását halogassák, ezért Erzsébet, tekintettel a törlesztés közeledő időpontjára, november 3-án felszólította őket, hogy ne késlekedjenek tovább a 4000 aranyforint Csetnekinek történő átadásával.¹⁶ A határnapot követően, november 12-én Erzsébet újabb levélben fordult a polgárokhoz, kérve őket, hogy maguk közül két vagy három patríciumot (*duos aut tres ex vobis potiores*) küldjenek hozzá Visegrádra, akik a királyné tárgyalásain részt vehetnek,¹⁷ az alkalom egyszersmind remek lehetőséget kínálhatott arra, hogy a pozsonyiak által valószínűleg figyelmen kívül hagyott fizetési felszólításról is szót ejtsenek. Az adósság ügye szemmel láthatóan nem rendeződött azonban továbbra sem, hiszen az özvegy január 22-én Budáról üzen Pozsonyba, hogy a sokat emlegetett 4000 aranyforintot ezúttal Stiboricinak, vagy egy emberének adják át.¹⁸ Majd Visegrádra visszatérve január 28-án szólítja fel a várost a Stiboricinak történő február 2-ig lezajló kifizetésre.¹⁹ Mire Erzsébet levelét a pozsonyiak kézhez kapták, az özvegyben már kész terv fogalmazódott meg azt illetően, hogy a visegrádi őrzési helyéről eltulajdonítva a Szent Koronát utazik tovább Komárom érintésével a határszéli városba. A gyanú eloszlátása végett a várandósság igen előrehaladott állapotában lévő királyné már jó előre elhagyta Visegrádot, és február 8-án immáron Komáromból értesíti a pozsonyiakat, hogy a Stiboricinak fizetendő 4000 aranyat ideiglenesen kölcsönözzék meg a polgárok, s küldjenek újfent két vagy három követet hozzá, Komáromba.²⁰ A pozsonyiak, úgy tűnik, nemigen mozgósították erőiket a királyné kérésére, ezért Erzsébet február 15-én Christoph Fladnitzer²¹ személyében követet küldött hozzájuk, aki nem írásban, hanem szóban továbbította a királyné szavait.²² A számos követséget teljesített küldönc szavai ezúttal hatottak, február 17-én éjszaka a város két előkelő polgárát, Barthalome Scharrachot²³ és Peter Jungettelt²⁴ indította

---

¹⁴ DF 239 728.

¹⁵ DF 239 731.

¹⁶ DF 239 735.

¹⁷ DF 239 736.

¹⁸ DF 239 746.

¹⁹ DF 239 747.

²⁰ DF 239 748.

²¹ Christoph Fladnizert 1440-ben Cillei Ulrik Sopron élére nevezte ki. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp. 1996. 416.

²² DF 239 749.

²³ Barthalome Scharrach 1429-ben pozsonyi polgármester, 1433–1435, illetve 1449–1450 között pozsonyi bíró, 1435–1436, 1437–1439 és 1446–1447 között pozsonyi esküdt. Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város középkori igazgatásának vázlatos története. (Tanulmány egy készülő pozsonyi archontológiai kötet elé). TSz 57. évf. (2015) 465–466.; Ortvy Tivadar: Pozsony város története III. Pozsony, 1894. 411.

útnak Komáromba,²⁵ nem sokkal utánuk Hans Leibgeben és Ludwig Königsfelder²⁶ is felkereste a királynét, s róluk azt is tudjuk, hogy bizonyosan nem üres kézzel mentek, a számadások szerint bort szállítottak Erzsébet udvarába.²⁷ A királyné minden jel szerint február 21-én a reggeli órákban hagyta volna el Komáromot, már a szekerek és a szolgálók is útra készen álltak Pozsony felé, mikor a vártnál egy héttel korábban az asszony vajúdni kezdett. A pozsonyi indulásra időzítették a korona Visegrádból történő ellopását is, így Kottaner Jánosné László születésével egy időben érkezett meg a koronázási ékszerrel Komáromba.²⁸

A gyermek idő előtti világra jöttével bekövetkezett váratlan fordulat szükségessé tette az addigi elképzelések újratervelését: a gyermekágyban fekvő királyné egyelőre nem vághatott neki a pozsonyi útnak, már csak azért sem, mert a február végi tél igen keménynek mutatkozott.²⁹ Így az özvegy udvartartása kénytelen volt hosszabb időre Komáromban berendezkedni. Erzsébet utolsó Komáromban kiállított oklevele 1440. május 11-én kelt,³⁰ ami három hónapnál is hosszabb komáromi tartózkodást jelent, összezárva az illetéktelenül eltulajdonított Szent Koronával. László születésének tényéről két hírnök tájékoztatta a pozsonyiakat, akik nyilván azt is világossá tették a polgárok számára, hogy a királynénak és kíséretének vendégül látásáról, illetve ellátásáról egyelőre nem a városnak kell gondoskodnia. Igazi megkönnyebbülés lehetett ez a pozsonyiak számára, a két hírnök markát február 26-án 20 aranyforint ütötte.³¹ Természetesen az ajándékok azért így sem maradhattak el. Február 28-án a pattantyúsmester pincéjéből a borkorcsolyás (*vaszieher*) 2 dreiling (*ternarius*)³² bort rakodott szekerre, a hordókra egy festővel a város címerét (*schilt*) festették, s azokat Ludwig Königsfelder és Hans Leibgeben adták át a gyermekágyban (*kindlpett*) fekvő királynénak. A bort szállító két szekeret két lovas kísérte, s néhány legény a szekéren is ült, hogy a hordók le- illetve felrakodásánál segédkezzenek.³³ Márciusban újabb követség és borszállítmány indult útnak Pozsonyból Komárom felé. Ezúttal március 7-én Peter Junggettelt küldte a város a királynéhez, aki négy segítőjével lovagolt, utóbbiaknak az volt a dolga, hogy a Dunán való átkelését segítse. A jelek szerint a tél még mindig keményen tartotta magát, hiszen jégen kellett közlekedniük.³⁴ A nehezített útviszonyok dacára

²⁴ Peter Junggettel 1439–1440, 1444–1445, 1447–1448-ban pozsonyi esküdt, 1442–1444 között pozsonyi polgármester, 1450–1452 között pozsonyi bíró. Ortvy Tivadar: Pozsony város története III. i. m. 412–414., Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város i. m. 466.

²⁵ DF 277 058. fol. 178v. (358).

²⁶ Ludwig Königsfelder 1436–1437, 1438–1439, 1443–1444-ben pozsonyi esküdt, 1442–1443, 1447–1450, 1467–1468-ban pozsonyi bíró, 1453–1454, 1457–1460, 1465–1467 között pozsonyi polgármester. Ortvy Tivadar: Pozsony város története III. i. m. 410–413., Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város i. m. 466.

²⁷ DF 277 058. fol. 179r. (359).

²⁸ A korona elrablása i. m. 31–33.

²⁹ A pozsonyi számadáskönyvből kiderül, hogy február 3-án egy hajót kellett kivágniuk a jég fogságából, ld. DF 277 058. fol. 93r. (183).

³⁰ DL 13 544.

³¹ DF 277 058. fol. 206v. (414).

³² Nagyjából 2148 liternek felel meg, vö. Bogdán István: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp. 1991. 173.

³³ DF 277 058. fol. 96v. (190), 277 058. fol. 179r. (359), 277 058. fol. 195v. (392).

³⁴ DF 277 058. fol. 97v. (192), 277 058. fol. 103r. (203).

Jungettel március 9-re már szerencsésen Komáromba ért,³⁵ ahol a következő napon ki is hallgatta a királyné, s itt kiderült, hogy a városnak kicsit mélyebben a kincstárába kell nyúlni. A komáromi udvartartásnak ugyanis – nem elfeledve, hogy a negyven napos böjt derekán járunk – szüksége volt fél mázsa olajra,³⁶ ugyanennyi fűgére (*veigen*), 100 heringre, egy légely (hordó) édes borra. A tárgyalás során a pozsonyi követ sem távozott „üres kézzel”, Erzsébet ugyanis biztosított az ez idő szerint kiépítendő városi vágóhíd (*Schlachtpruk*) költségeihez 100 aranyforintot,³⁷ illetve a pattantyús udvarban álló mozsárágyút a pozsonyiaknak adja, s hogy ne kerekedjék viszály, ígéretet tesz arra, hogy az ispánt is tájékoztatja erről.³⁸ Talán éppen a böjti finomságokkal tért vissza Komáromba a pozsonyiak képviselőiben március 22-én Barthalome Scharrach negyed magával, és húsvét napjáig tartózkodott ott.³⁹ Húsvét napján, 1440. március 27-én a királyné felkelt a gyermekágyból.⁴⁰ Kottanémé beszámolója szerint nem sokkal ezt követően érkezhettek meg Komáromba Tallóci Matkó és Marcali Imre, akik lengyelországi küldöttségükből visszatérve hírről hozták Ulászló magyar királlyá választását, s újfent arra próbálták rávenni a királynét, hogy menjen feleségül a lengyel uralkodóhoz.⁴¹ A két előkelőt az özvegy Szönyben elfogatta és Komáromba áthajóztatva fogságba vetette őket.⁴² Erzsébet 1440. április 1-jén Pozsonyhoz intézett levelet, melyben arra hivatkozva, hogy seregre van szüksége (*wir iecz volkch bedürffen werden*), amelyhez pénz kívántatik (*darczu wir gelt haben müssen*), kérte a várost, hogy a tized terhére 2000 aranyforintot adjanak át neki.⁴³ A város vélhetően nem a teljes 2000 aranyforintot adta át ekkor, de kötelezettséget vállalhatott arra, hogy részletekben – esetleg éppen 500 aranyforintjával, ahogy arról lejjebb még lesz szó – az elkövetkezendő hónapokban folyósítja a summát.

Áprilisban azonban nemcsak nagyobb pénzbeli támogatás érkezhett Pozsonyból Komáromba. Bizonyosan tudjuk, hogy április 12-én Paul Langen és Peter Jungettel hajón hat hajóslegény (*schiffgeselle*) közreműködésével egy légely malváziát, sütni és párolni való húst (*fleisch czu proten, czu syden*), tojást (*ayer*), cukrot (*zokker*) és zabot (*hafen*) vittek a királynénak.⁴⁴ Mindezzel azonban még korántsem zárult le az özvegy megsegítése, egy nappal Ulászló magyar területre érkezése előtt, vagyis április 22-én Erzsébet sereg felfogadására további pénzfolyósítás reményében fordult a városhoz.⁴⁵ Utasítása szerint a pozsonyiak által neki ígért 500 aranyforintból 100-at rögvest adjanak át megbízottjának, Leonard Arbergnek, a többit ráérnek később megfizetni. A rákövetkező napon a város Komáromba

³⁵ DF 241 783.

³⁶ Böjt idején az állati zsiradék helyett az olaj fogyasztása is megnövekedett, vö. Kulcsár Zsuzsanna: Így éltek a lovagokban. Bp. 2007. 94.

³⁷ A vágóhíd a Vödrici torony és a Szent Márton torony közötti falszorosnál (zwinger) épült vö. DF 277 058. fol. 110v. (220).

³⁸ DF 241 783.

³⁹ DF 277 058. 179r. (359).

⁴⁰ A korona elrablása i. m. 39.

⁴¹ Uo. 39–41.

⁴² Uo. 42.

⁴³ DF 239 753.

⁴⁴ DF 277 058. fol. 179v. (360).

⁴⁵ DF 239 758.

küldi Lienhard Horndlt⁴⁶ hajón három hajós (*schiffleute*) társaságában, utóbbiak feladatul kapják azt is, hogy a folyásiránnyal szemben visszahúzzák a sajkát (*dieselbige zulln hinwider gegen dem wasser geczogen haben*).⁴⁷ A számadáskönyvben a követséghez nem kapcsolódnak termékekre vonatkozó bejegyzések, ezért azt valószínűsítjük, hogy Horndl a kért összeget vihette magával. Mire Komáromba ért, az ott tartózkodó királynénak és komornájának fejében már összeállt a következő igencsak titkos terv, jelesen a néhány hetes László Fehérvárra vitele és megkoronázása, amelyre a soron következő nagyobb egyházi ünnepen, pünkösöd napján (május 15-én) kívántak sort keríteni.⁴⁸ A két asszony elhatározását minden jel szerint Horndl-lel is megoszthatta, aki sietve térhetett vissza Pozsonyba, hogy a város illő követséget állítson ki, s indíthasson útnak a koronázóváros irányába.

Erzsébet május 11-én még bizonyosan Komáromban tartózkodott,⁴⁹ sőt, ezen a napon még levelet is intéz a pozsonyiakhoz, melyben háláját fejezi ki, amennyiben a város Lichtensteinnek⁵⁰ már átadott 500 forintot, ha azonban erre még nem került sor, akkor azt kéri, hogy ne is tegyék meg, hanem küldjék el neki megbízottjával, aki mellé Szentmáriáig (Somorjáig) adjanak egy kísérőt is.⁵¹ A levél vélhetően akkor íródott, amikor a királyné még nem döntött Fehérvárra menetelének időpontját illetően, mivel Somorja a Komárom felé vezető út egyik állomása volt. Lichtenstein azonban már nem volt Pozsonyban, mire a királyné levelét kézhez vették, mert a város május 12-én adott neki 40 zsemle (*semellen*) és 1 légely malváziát, s Lienhard Horndl Köpcsénybe vezette.⁵² Köpcsényen keresztül lehetett eljutni Hainburgba, avagy a másik irányban Oroszvárra,⁵³ innen pedig Győrbe, ahonnan akár Komáromba, akár Fehérvárra tovább lehetett menni. Stefan Ranés pozsonyi bíró és Paul Lang esküdt május 17-én Komáromban kelt levele szerint VI. Albert herceg és Lichtenstein nem ért oda a koronázásra (ennek azonban ellentmond a koronázáson személyesen jelen lévő Kottanerné naplója), ami arra utalhat, hogy együtt utazhattak, így feltételezhetjük, hogy Lichtenstein Pozsonyból Köpcsényen át nem Oroszvár, hanem Ausztria felé vette útját. Nem kizárt, hogy a Komáromból visszatérő Horndl adta tudtára Lichtensteinnek, hogy László koronázására kísérje Fehérvárra Albertet, László gyámját.⁵⁴ Maguk a pozsonyi

⁴⁶ Ismert pozsonyi kereskedő, 1440-ben pozsonyi esküdt, aki 1442-ben a pozsonyi verde kamara-ispánja is volt. Vö. Ortvy Tivadar: Pozsony város története III. i. m. 412.; Weisz Boglárka: A pozsonyi kamara felállítása és működése a Zsigmond korban. In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István–Skorka Renáta–Weisz Boglárka. Bp., 2018. 30–32., 46–47.

⁴⁷ DF 277 058. fol. 179v. (360), 277 058. fol. 110r. (219).

⁴⁸ A korona elrablása i. m. 45.

⁴⁹ Vö. DL 13 544.

⁵⁰ Lichtenstein és más urak érkezéséről 1440. április 2-án tájékoztatja Pozsonyt Erzsébet, és időt kér, mert arra számít, hogy Lichtensteinnel történő megbeszélések Pozsony városának is segítségére lesznek (DF 239 754.). 1440. április 5-én kelt oklevélből pedig kiderül, hogy Komáromba megérkezett Lichtenstein, és a pozsonyiaknak megígéri, hogy segítséget fog küldeni (DF 239 756).

⁵¹ DF 239 759.

⁵² DF 277 058. fol. 195v. (392).

⁵³ DF 239 369. Vö. Kovács Viktória: A pozsonyiak vámmentessege az Anjou- és a Zsigmond-korban. In: Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. Bp., 2016. 362.

⁵⁴ Albert 1440. április 10-től viselt gyámságára vonatkozó eseményekre ld. Langmaier, Konstantin Moritz Ambrosius: Erzherzog Albrecht VI. von Österreich (1418–1463). Köln–Weimar–Wien, 2015. 47–51.

követek, a pozsonyi bíró, azaz Stefan Ranes,⁵⁵ Lienhard Horndl és Lang Paullal⁵⁶ május 14-én este Horndl szekerein, néhány lovas kíséretében⁵⁷ Fehérvárnak vették az irányt, ahol László koronázása lesz. A tervek szerint négy hétig (június 11-ig) maradtak volna Fehérváron.⁵⁸ A pozsonyiak ezúttal sem utaztak üres kézzel, hiszen búzalisztból készült zsemlek (*semellen*), két küfel só (*salcz*), két nagy kenyér (*proten*), két lat sáfrány (*saffran*), fél font bors (*piper*), egy firding gyömbér (*ingber*), 3 font olívaolaj (*pawmöl*) dőcögött a szekéren.⁵⁹ Stefan Ranes és Lang Paul útközben felvette Istvánt is, talán Rozgonyi Istvánt, így május 17-én érkeztek meg Komáromba,⁶⁰ Horndl azonban valószínűleg egyenesen Fehérvárra ment, így nem kizárt, hogy a másik két pozsonyival ellentétben odaért a koronázásra.

Május 12-e késő délutánján⁶¹ indult útnak Erzsébet is gyermekével, valamint Cillei Ulrikkal és Szécsi Tamással és testvéreivel Komáromból Fehérvárra.⁶² Estére Tatán találtak szállást, majd május 13-án jutottak el Gerencsérbe, ahol „nagyon rideg szállásunk volt, szívesen ettünk volna, de nem sokat találtunk itt, mert péntek volt, jól böjtöltünk”.⁶³ A következő napon érkeztek meg Fehérvárra,⁶⁴ ahol május 15-én, pünkösöd napján, a koronázás előtt Újlaki Miklós lovaggá ütötte Lászlót,⁶⁵ ezt követően Szécsi Dénes esztergomi érsek megkoronázta a gyermeket. A koronázáson Cillei Ulrik tartotta László feje fölé a koronát, Újlaki Miklós pedig többeket lovaggá ütött.⁶⁶ Rajtuk kívül a koronázáson a híradások szerint ott volt⁶⁷ Benedek győri püspök, Gatalóci Mátyás veszprémi püspök Kottaner Jánosné, Erzsébet királyné, Frangepán Bertalan, Szécsi Tamás és fivérei, a fehérvári

⁵⁵ 1437 és 1441 között Stefan Ranes a városbíró Pozsonyban. Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város i. m. 466.

⁵⁶ 1439-ben pozsonyi esküdt (Ortvay Tivadar: Pozsony város története III. i. m. 392.), 1451-ben Pozsony alpolgármestere (Majorossy Judit: Egy határ menti szabad királyi város i. m. 466.).

⁵⁷ DF 277 058. fol. 182v. (362).

⁵⁸ *Item am heiligen Pffingstag obund ist unser richter und der Linhart Horndl und Lanng Pauel ausgefahren mit etzlichen reitunden gesellen ken Weissenpurgkch zu unser genedigen frawen, der kunigin, als man unsern genedigen herren, den kunigk Lasla kronen schold, und beliben aus und untz in dy vierde wochen* – DF 277 058. 180r. (361).

⁵⁹ DF 277 058. 180r. (361).

⁶⁰ Czech János-gyűjtemény, MTA KIK Kézirattár, Tört. Oklevéltan 4rét., 14. Győr történetére vonatkozó vegyes jegyzetek, V. tétel, Collectanea ad historiam civitatis Jaurinensis. 5. sz. (Köszönjük Lakatos Bálintnak, hogy felhívta figyelmünket a forrásra).

⁶¹ Stefan Ranes pozsonyi bíró és Paul Lang esküdt május 17-én Komáromban kelt levele szerint a királyné csütörtök este (phincztag ze abent) hagyta el Komáromot. Czech János-gyűjtemény, MTA KIK Kézirattár 14. V. 5.

⁶² A korona elrablása i. m. 47.

⁶³ Uo 49.

⁶⁴ Uo 50.

⁶⁵ Kottanerné ezen híradását a Komáromban tartózkodó, jól értesült pozsonyi követek is megerősítik: *vor der chrönung hat in [ti. Lasla] Wanfi Niclas ze ritter ge slagen*. Czech János-gyűjtemény, MTA KIK Kézirattár 14. V. 5.

⁶⁶ A korona elrablása i. m. 50–55.

⁶⁷ Tóth-Szabó Pál több főurat és várost is megnevez, forrást azonban felsorolásához nem ad, így bár elképzelhető több név esetén is, hogy valóban jelen voltak, csak azokat említjük, akiket írott forrással tudunk alátámasztani. Vö. Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 174. Ugyanakkor elképzelhető, hogy az elbeszélő forrásokban szereplő személyek egy része valójában nem vett részt a koronázáson.

polgárok;⁶⁸ Harapki Botos András, Tamási János vajda fiai, László és Imre,⁶⁹ Kanizsai Imre és László,⁷⁰ a budai polgárok és más, meg nem nevezett városok polgárai;⁷¹ az esztergomi káptalan képviselői;⁷² Debrentei Him fia Benedek fiai;⁷³ Rozgonyi ifj. János.⁷⁴

Erzsébet május 18-án még Fehérvárott adott ki oklevelet,⁷⁵ május 27-én pedig már Győrben keltezett.⁷⁶ Kottanerné szerint amikor Ulászló Budára bement, azaz május 21-én,⁷⁷ még Fehérvárott voltak, és csak e hír hallatán döntöttek arról, hogy továbbmennek. Előbb Veszprémbe akartak menni, de oda nem engedték be a királynét, majd Győr lett a cél, ami-be a győri püspök bele is egyezett.⁷⁸ Ezek szerint május 21-e után indultak útnak. 23-án a pozsonyiak 3 legényt küldtek a Duna mellé, hogy éjjel várják egy sajkával (*zullen*) a városbírót, akinek a királynétól, Fehérvárról történő visszaérkezését jelezték.⁷⁹ Mindez arra utal, hogy a pozsonyi bíró a komáromi kitérőt követően továbbment Fehérvárra, vagy azt, hogy a bíró Komáromban maradt, a pozsonyiak nem tudták. A két lehetőség közül ez utóbbinak van a kisebb lehetősége. A bíró azonban nem érkezett meg, ezért május 24-én a pozsonyiak három halászlegényt fogadtak fel, hogy éjszaka egy hajóval (*zullen*) várják a Komáromból, a királynétól hazafelé tartó bírót.⁸⁰ A bíró azonban ezen az éjszakán sem tért vissza Pozsonyba, kéréssel fordulhatott azonban a város felé, mert május 25-én egy hajóval (*schiff*) és egy hajóssal Győrbe zsemlét (*semellen*) és kenyeret (*prot*) küldtek a királyné tiszteletére, akinél a bíró, Stefan Ranés és Lienhard Horndl is ott volt.⁸¹ A hajó bizonyosan még ugyan-ezen a napon el is ért Győrbe, így feltételezhetjük, hogy a királyné vagy május 25-én, esetleg 24-én már Győrbe meg is érkezett. Kottanerné elbeszélése szerint két nap volt az út

⁶⁸ A korona elrablása i. m. 54–55. Kottanerné elbeszélése szerint VI. Albert herceg is részt vett a koronázáson, ezt azonban a pozsonyiak levele cáfolja. Vö. Czech János gyűjtemény, MTA KIK Kézirattár 14. V. 5.

⁶⁹ Thuróczy János: A magyarok krónikája. Bp., 2001. 269. (A vonatkozó rész Bellus Ibolya fordítása). Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995. 166. Thuróczy a krónikájában említi, hogy Garai László is ott volt a koronázáson, de ezt Kottanerné naplója egyértelműen megcáfolja. A korona elrablása i. m. 46.

⁷⁰ Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei i. m. 166.

⁷¹ Magyar Regesták a bécsi császári levéltárból 1118–1605. Horváth Mihálytól. Magyar Történelmi Tár 1. sorozat 9. kötet (1861) 59–60.

⁷² Május 18-án még Fehérváron Erzsébet az előtte személyesen megjelent káptalan képviselőinek kérésére szólítja fel a visegrádi várnagyát, hogy sem a káptalant, sem jobbágyait ne zaklassa. DF 237 810.

⁷³ Számukra május 16-án még Fehérváron Erzsébet a fehérvári káptalantól Szalónak várva vonatkozó oklevél átírását kéri. DL 100 558.

⁷⁴ Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). *Századok* 137. évf. (2003) 906.

⁷⁵ DF 237 810.

⁷⁶ Házi Jenő: Sopron királyi város története. I. rész, 3. kötet. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Sopron, 1924. 197–198.; DF 202 696., DL 30 312.

⁷⁷ Joannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. Tomus IV. Libri XI. XII. Cura et impensis Alexandri Przedziecki. 1711. 734.

⁷⁸ A korona elrablása i. m. 51–52., 58.

⁷⁹ DF 277 058 fol. 122.r. (243.).

⁸⁰ DF 277 058 fol. 122v. (244).

⁸¹ DF 277 058 fol. 196r. (393).

Győrbe,⁸² és ha ezt valós információnak tekintjük, akkor egy hírnök a Fehérvár és Pozsony közötti utat képes volt egy nap alatt teljesíteni. Ha a pozsonyiak feltételezték, hogy május 23-án a bíró éjjel megérkezik Pozsonyba (ha nem, akkor ez 24-én fog bekövetkezni), akkor joggal gondolhatjuk, hogy a bíró hazajöttét hírül adótól olyan információval rendelkeztek, hogy május 23-án indul útnak a bíró, akinek minden bizonnyal egy teljes napra lett volna szüksége Pozsonyba eljutni. Ha elfogadjuk azt, amit Kottanerné leírt, akkor az eseményeket úgy rekonstruálhatjuk, hogy Ulászló Budára történő bevonulását május 22-én tudhatták meg, e napon döntöttek a másnapi indulásról, és így május 24-én késő éjjel érkeztek Győrbe. A pozsonyi bíró innen küldhetett hírnököt a pozsonyiakhoz a kéréssel, akik azt a következő napon teljesítették is.

A Győrből Fehérvárra vezető út Györffy György rekonstrukciója szerint a Győr megyei Péren, Dörögön és Örsön keresztül vezetett Veszprém megyébe, ahonnan Aszáron és Béren át jutott Fejér megyébe. Itt Sárkány, Dobos, Medved, Mór, Söréd, Igar és Barc érintésével érte el Fehérvárt.⁸³ Azaz nagyjából a mai 81-es út nyomvonalán haladt, ahogy azt az első, második és harmadik katonai felmérés térképei is megerősítik. A késő középkori vámszedőhelyek azonban egy másik nyomvonalat jelölnek ki. Győr után a Fehérvár felé vivő úton az első jelentős vámszedőhely a Győr megyei Pázmánd volt, innen Örsön és Ászáron át vezethetett az út Hántára,⁸⁴ majd onnan Móra, a Mór és Igar közötti szakasz pedig a középkorban nem Söréden keresztül vezetett, hanem Orondon át ment Igarra.

1403. december 13-án Zsigmond király – megerősítve a pozsonyiak vámentességi kiváltságát – több olyan vámszedőhelyet is megemlített, ahol minden bizonnyal a pozsonyiaknak vámentességét csak nehézkesen sikerült érvényesíteni. Ezek között találjuk Győrt, Pázmándot (*Pasuan*), Hántát, Mórt és Fehérvárt is.⁸⁵ 1415-ben pedig az uralkodó az erdélyi szászok óvári, móri és pázmándi (*Pazon*) vámolása ellen lépett fel.⁸⁶ Az oklevélben szereplő Pazont Glaser Lajos Dunaföldvártól északra található Pázmán pusztával gondolhatóan,⁸⁷ az oklevél címzettjeit figyelembe véve azonban csak a Győr megyei Pázmánd jöhet szóba. Három személyt nevezett meg ugyanis Zsigmond a három vám említésekor: Nassis Zubor fejéri ispánt, Silstrang Erik vitányi és gesztesi várnagyot, valamint Wolfurt Ulrik óvári várnagyot. Zubor a móri, Wolfurt Ulrik az óvári vámot felügyelte. A gesztesi és vitányi várnagy azért szerepelt az oklevélben, mert a Győr megyében Bőnynél, Pázmándnál és Szentvidnél szedett vámok Gesztes várához tartoztak, jöllehet maguk a birtokok nem

---

⁸² A korona elrablása i. m. 65.; Egy 12. századból származó útleírás szerint Hainburgból „két [nap az út a] Rauának nevezett várig. Ettől a vártól három nap a Wzenburchnak nevezett várig”, azaz Győrből Fehérvárra három nap alatt lehetett eljutni. Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár) Szeged, 1999. 160. (a vonatkozó rész Kőrösi Imre fordítása).

⁸³ Vö. ÁMTF II–III. (Győr, Komárom, Fejér megyék térképmellékletei.).

⁸⁴ Ezen az úton hagyhatta el III. Henrik serege 1051-ben Bodajkból indulva Bársonyoson, Örsön át az országot. Vö. SRH I. 179.; Veszprémi László: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Bp. 2008. 102.; A Hánta és Ászár közötti útra lásd AO VII. 295.

⁸⁵ DF 240 491.

⁸⁶ US III. 639–640.

⁸⁷ Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. *Századok*, 63. évf. (1929) 150.

voltak részei a vár uradalmának.⁸⁸ Ennek alapján egyértelmű, hogy a nyugatra leggyakrabban Fehérváron keresztül tartó erdélyi szászok⁸⁹ oklevelében a Győr megyei Pázmánd szerepel.

A Győrből Fehérvárra vezető útvonalról egy 1447. évi adat alapján az is kideríthető, hogy az a móri, orondi és igari vámhelyeken ment keresztül.⁹⁰ Ebben az évben az itt vámbirtokos Rozgonyi István fia János arról panaszkodott, hogy a Pozsonyból és Győrből érkezők ezek kikerülésével és a vám megfizetésének elmulasztásával Zámolyon (*per possessionem Zamor*) keresztül, álúton (*falsa via*) mennek Fehérvárra.⁹¹ Mind a négy település Csókakő tartozéka volt, így birtokosuk is azonos személy lehetett, aki pontosan tudta, hogy a kereskedőknek melyik úton kell közlekedni birtokain keresztül.

A Zámolyon keresztül történő utazás azt jelentette, hogy Győrből a Bönyön (Győr m.) és Igmádon (Komárom m.) át Budára tartó útról tértek le valahol az utazók, és így Csákváron és Zámolyon keresztül értek Fehérvárra.⁹² A kitérőt két útvonalon képzelhetjük el. Az egyik a Fejér megyei Bicskén át vezetett, amely Vitány vár tartozéka és egyben vámszedőhely volt.⁹³ Létezett azonban egy másik útvonal is, mely a Gesztes várához tartozó Környe vámszedőhelyen haladt keresztül, így a budai útról a vitányi vár vámszedőhelyénél, Bánhidánál⁹⁴ tért le. Ez utóbbi utat azonban a Vágközből és a Csallóközből érkezők nem használhatták, mert számukra ez álútnak minősült.⁹⁵ Mindezt onnan tudjuk, hogy 1457-ben Somogyi Imre és Kaplati Mihály, a gesztesi vár várnagyai a környei vámosokkal Nagydinnyénél megtámadtak bizonyos személyeket, megkérdőjelezve, hogy a megfelelő úton közlekednek-e. Komárom megye hatósága azonban Rozgonyi János fia János kérésére úgy döntött, hogy a Vágközből vagy Csallóközből érkezők számára az igaz út (*iusta et vera via*) a Komárom megyei vasi dunai átkelőtől Bana, Nagydinnye, Ete, Apostol, majd a Fejér megyei Mórton át vezet Fehérvárra, míg a környei vámon át vezető út álút (*falsa et iniusta via*) a számukra.⁹⁶ Mór után minden bizonnyal a fentebb ismertetett, Orondon és Igaron keresztül vezető utat használhatták, Rozgonyi János pedig minden bizonnyal a kezén lévő vámhelyek, azaz Mór, Orond és Igar védelme érdekében szólalt fel. Ez arra utal, hogy a Környén át vezető út elkerülte ezeket, és minden bizonnyal Csákváron keresztül a Zámolyon át Fehérvárra vezető útba torkollott.⁹⁷ A gesztesi vár – és így a hozzátartozó környei vám – ekkor Újlaki Miklós birtokában volt. A gesztesi várnagyok fellépésének hátterében bizonyosan az uruk, Újlaki Miklós, valamint a Rozgonyi János és testvérei közötti ellentét is szerepet játszott. Nem ez volt ugyanis az egyetlen eset, amikor Gesztes várnagyai fellép-

⁸⁸ Vö. 1440: DL 13 900; 1453: DF 261 686, 1455: Wiener Stadt- und Landesarchiv Hauptarchiv – Urkunden (1177–1526) 3608a, in: monasterium.net, URL <http://monasterium.net/mom/AT-WSStLA/HAUrk/3608a/charter>, accessed at 2015-09-03+02:00. Utolsó letöltés: 2018. október 20.).

⁸⁹ Vö. Weisz Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Bp., 2012. 69.

⁹⁰ Ezekon a vámhelyeken keresztül menő utat a pozsonyi és a budai polgárok is használták. Vö. 1403: DF 240 491., 1437: FCD) X/7. 874.; A Fehérvár és Igar közötti utat említették 1374-ben, FCD IX/4. 627.

⁹¹ DL 14 124.

⁹² Az úthoz lásd ÁMTF II–III. (Győr, Komárom, Fejér megyék térképmellékletei).

⁹³ Vö. DL 24 732.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Nem minden kereskedő vagy utazó számára álút azonban ez az út, hiszen vámszedőhelyet csak olyan útvonalon létesítettek, mely helyes, igaz út volt, legalábbis bizonyos irányból közlekedők számára.

⁹⁶ DL 93 280.

⁹⁷ Az útvonalat a fehérvári polgárok is használták, akiket 1446-ban Rozgonyi István fia János támadott meg környei birtokán, és 800 aranyforint értékű árujukat vette el. DL 88 211.

tek olyan személyekkel szemben, akik útjuk során Rozgonyi János és testvérei vámhelyein keresztül közlekedtek. Így például 1461-ben Újfalui Konde Simon gesztesi várnagy akaratából támadtak meg Bánhida és Szár között Győrbe a helyes úton (*libera via*) Budára tartó budai kereskedőket, és árujuk mellett azt a vámösszeget is elvették tőlük, amit Bicskénél, azaz Rozgonyi János vámbirtokán kellett volna kifizetniük.⁹⁸

Melyik útvonalat használhatta ezek közül a királyné, amikor Fehérvárról Győrbe tartott? Kottanerné leírása szerint a Vértes-hegységen át mentek, majd síkságra értek.⁹⁹ A leírás alapján mindkét útvonal elképzelhető lenne, ha azonban a pozsonyi bíró útját is figyelemmel kísérjük, akkor, míg őt május 23-án Fehérvárról, május 24-én már Komáromból várták vissza a királynétól, ami arra utal, hogy a Komárom felé vezető úton haladhatott a királyné Fehérvárról Győrbe. Ezt a gondolatmenetet az sem befolyásolja, hogy a pozsonyi bíró Komáromból elment-e Fehérvárra, avagy Komáromban várta be a királynét. A királyné körülbelül két hétig maradt Győrben, ahol június 7-éről ismerjük utolsó okleveleit.¹⁰⁰ Az, hogy Pozsony városába fog továbbmenni, már Győrben dőlt el. Erre való felkészülés eredményeként születhetett meg az 1440. június 2-án kelt oklevél, amelyben Erzsébet királyné a Pozsony városában lakó zsidóknak meghagyta, hogy a királyi kincstárba fizetni szokott adóikat ezen oklevél keltének napjától számítva egy évre, Pozsony városnak fizessék, amelynek azt védelmi és őrzési költségeire (*pro subsidio custodie et conservacionis eiusdem civitatis nostre*) rendelte.¹⁰¹

A királyné 1440. június 11-én érkezhett meg kedves városába, Pozsonyba,¹⁰² mert e szombati, majd az azt követő vasárnapi napon adott először a város vacsorát a királynénak. A számadáskönyv megőrzi a két étkezésre szánt alapanyagokat, azok mértékét és az azokra fordított kiadások összegét. A szombati és a vasárnapi étkezés alapanyagai között látványos különbség, hogy míg szombaton pontyot (*kerphin*), sütnivaló, illetve apróbb halat (*pach-fisch*, *klain fisch*) és rákot (*kreussen*), vasárnap különböző húsféléket (*fleischs*), ökröt (*oxen*), borjút (*kelber*), sonkát (*pache*) és szárnyasokat, tyúkot és csirkét (*alde, junge hüner*) szolgáltak fel, ráadásul bor, tej (*millich*) és tejföl (*millichram*) csak vasárnap került az asztalra, ahogy ecetet (*essich*) és tölgyfát (*aichen holcz*) is csak e két napon használtak fel a főzéshez. Mindez arra utal, hogy szombaton böjtöltek, amit jól kiegyészt, hogy szombaton kétfajta sajt, érlelt és friss (*vierdige, hewrige kais*) is terítékre került, ezzel szemben vasárnap csak érlelt sajtot találunk a menüben. Az éték elkészítéséhez felhasznált zöldségek, mint leveles zöldség (*gruen kraut*), petrezselyem (*petersil*), fokhagyma (*zwiefel*), mogoróhagyma (*aschlach*), és egyéb összetevők, mint só (*salcz*), zsír (*smalz*), tojás (*ayer*), árpakása (*gerstprein*), durvára őrölt liszt (*gries*) és finom fehér liszt (*semel mel*), illetve pékáruk, zsemle (*semellen*) és kenyérfélék (*pollein prot, lab prot*) mindkét nap feltűnnek. Gyümölcsöket mindkét nap felszolgáltak, de az első nap csak cseresznyét (*kyrschen*), vasárnap gazdagabb volt a választék: cseresznye (*kyrischen*), alma (*ephel*) és kifejezetten Erzsébet királyné számára eper (*erdper*) is.

⁹⁸ DL 15 648; Bánhida szintén Vitány várához tartozó vámszedő hely volt (DL 24 732), így a vámbirtokos itt is Rozgonyi János fia János volt.

⁹⁹ A korona elrablása i. m. 61–62.

¹⁰⁰ ZO 12.; DL 80 722, DL 80 723, DL 80 724.

¹⁰¹ Teleki X. 84.

¹⁰² [...] *amici dilecti civitas ipsa est ipsius domie regine, vosque similiter sue serenitatis estis* – DF 239 762.

Függelék

Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy, K 2 (Komorná kniha 1439–1440), fol. 298r–v. (régi számozás szerint: p. 603–604). Fénykép: DF 277 058.

[fol. 298r]

Czerung auf unser fraw dy künigin

Item am sambstag vor Sannd Veitstag [1440. június 11.] cham unser genedige fraw, dy künigin, hab wir geben czum obundessen umb manicherlay ding, als man das hernach geschriben sindt anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo.¹⁰³

Item umb 3 ¹⁰⁴ grosse kerphin	7 ß d. Wiener
Item umb pachfischs und ander klain fischs	1 lb. 24 d. W[iener]
Item umb 2000 kreussen	3 ß 10 d. Wien[er]
Item umb 1 hafen smalcz	6,5 ß d. Wiener
Item und mer umb 2 hefen smalcz, paide umb	1 lb. 28 d. [Wiener]
Item umb gruen kraut und petersil }	
Item umb 2 libra ayer	70 d. Wiener
Item umb czwieffal und aschlach	38 d. W[iener]
Item umb 1 putten kyschen	60 d. Wiener
Item umb 4 virdige kais per 24 d. Wiener	3 ß 6 d. Wie[ner]
Item und umb 6 hewrige kais per 10 d. Wiener	60 d. Wiener
Item umb 4 kveffl salcz per 10,5 d. Wiener	42 d. Wien[er]
Item umb 31 hafen klain und gros	7 ß 24 d. [Wiener]
Item umb 1 libra polleins prot per 1 newen d. facit	12 ß d. Wien[er]
Item und umb 5 solidus semellen, ye czwa per 1 newen denar, facit	5 ß d. Wiener
Item und umb 32 gros lab prot per 3 d. Wiener facit	3 ß 6 d. Wien[er]
Item am suntag vor Sannd Veitstag [1440. június 12.] hab wir geben umb fleischs czu dem mal umb 1 oxen vom Larentz Viertzker	3 fl. auri
Item von dem Pernhart Fleischker 1 guten pachen umb	2,5 fl. Auri

Summa 9 l. 83 d. und 5,5 fl.

[fol. 298v]

Item von den Sigel von Teben 3 kelber per 50 new d. facit 7 ß d. Wiener 15 d. W[iener] ¹⁰⁵	
Item umb 24 alde huenner per 10 d. Wiener facit	[nincs összeg!] ¹⁰⁶
Item und umb 56 junge hüenner per 7,5 d. Wiener facit	7 ß d.

¹⁰³ A szombati vacsora költségeinek hibás kiadását ld. Knauz Nándor: A magyar egyház régi szokásai. *Magyar Sion* 6. évf. (1868) 179–180.

¹⁰⁴ A szövegben előforduló római számokat arab számokkal közöljük.

¹⁰⁵ Itt valójában 225 bécsi dénárnak, azaz 7,5 solidusnak kellene szerepelnie.

¹⁰⁶ Az összeg, azaz 240 dénár (1 libra) hiányzik.

Item umb gerst prein	40 d. Wiener
Item und umb 5 vierdige kais per 24 d. Wiener facit	0,5 lb. d.
Item und umb 2 spen veril per 22 d. Wiener facit	44 d.
Item umb gruen kraüt und petersil	50 d. Wiener
Item umb czwiefal und aschlach	32 d. Wiener
Item umb ephel	40 d. Wiener
Item umb millich und millichram	83 d. Wiener
Item umb erdper der jungen künigin	24 d. Wiener
Item umb gries und semel mel	60 d. Wiener
Item der jungen künigin und der alden umb	
1 putten kyrischen und ander leuten	70 d. Wiener
Item umb polleins prot 400 lab per 1 new d. facit	2,5 lb. d. Wiener
Item und umb 300 semellen	7,5 ß d. Wiener
Item umb 4 flaschn mit wein der kunigin besunder von der Hanus Pewrin 2 flaschen paid zu 12 pinten per 9 d. Wiener und von den Hanns Feyrtag 2 flaschen, darin ist gegangen auch 12 pint per 12 d. Wiener czum mall und czu ainen slof trunk facit 11b. 12 d. Wiener	
Item umb ein fiertl essich und 2 pint per 15 d. facit	6 ß d. Wiener
Item ain dreyling wein von dem czehent wein	
Item und umb 2 fuder aichen holcz	0,5 lb. d. Wiener

Summa summarum 19 lb. 58 d. Wien. und 5,5 fl. Auri

Summa 9 lb. 7 ß 5 d.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Ez 15 dénárral több, mint a felsorolt összegek.

STANISŁAW A. SROKA

Ismertlen kapcsolatok a Homonnay Drugeth család és a lengyel nemesség között a 16. század első felében

A bártfai levéltárban sok érdekes forrásanyag található nemcsak a nyugtalan lengyel–magyar határvidék kereskedelmi-gazdasági ügyeiről, de a lengyel nemesség és magyar arisztokrata családok házassági kötelékeiről is.¹ A levéltár 1531–1540-ből származó lengyel anyagát vizsgálva rábukkantam Andrzej Stadnicki przemysli kamarás (később sanoki várnagy) néhány rendkívül érdekes levelére, melyek a Drugethekkel való kapcsolatát illetik, és majdnem teljesen ismeretlenek a szakirodalomban.

Lássuk először röviden Andrzej Stadnickit! Ifjúként a Krakói Egyetem falai közt tanult. 1487-ben a Szabad Művészetek Fakultására iratkozott be.² Három év után megszakította tanulmányait – valószínűleg apja halála után –, hogy anyjának segítségére legyen a családi birtok igazgatásában. A 15. század végén a király környezetében bukkan fel. A kutatások mai állása szerint 1507-ben feleségül vette Barbara Salamonownát.³ A bártfai levéltárban fennmaradt Stadnicki meghívója, melyben a bártfai városi tanácsot invitálja a menyegzőre. Ebből kiderül, hogy a lakodalmi ünnepségek 1508 márciusának első napjaira estek.⁴ Két év múlva megosztotta a családi birtokot két öccsével, és a következő években

---

¹ Dokumenty polskie z archiwum dawnego Królestwa Węgier. Ed.: Sroka, A. Stanisław. I–V. Kraków, 1998–2012. Ld.: Urban, Waclaw: Znaczenie archiwów Bardiowa i Preszowa dla badania dziejów Małopolski. *Małopolskie Studia Historyczne*, 4. évf. (1961) 2. sz. 73–82.; Sroka, A. Stanisław: Znaczenie archiwum w Bardiowie dla badań nad średniowieczną Małopolską. *Studia Historyczne*, 48. évf. (2005) 347–354.; Uő.: Bardiowski rejestr celny z 1444 roku. *Studia Historyczne*, 52. évf. (2009) 159–170.; Uő.: *Jakub Frater – przykład kupca na pograniczu polsko-węgierskim w XV wieku*. In: *Res gestae Meridionales et Orientales. Studia ad Memoriam Professoris Henrici Ruciński*. Szerk. Bagińska, Elżbieta. Białystok, 2009. 171–177.; Uő.: *Registre prijatí do meštianskeho stavu v Bardejove z rokov 1432–1450 a 1462–1488*. *Studia Historica Tyrnaviensia*, 9–10. évf. (2010) 349–381.; Uő.: *Budżet miasta Bardiowa w XV w. Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 70. évf. (2010) 101–112.; Uő.: *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków, 2010.

² *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*. Ed. Gąsiorowski, Antoni–Jurek, Tomasz–Skierska, Izabela–Grzesik, Ryszard. 1. Kraków, 2004. 467 [87h/270].

³ Wolski, Marian: *Stadnicki Andrzej h. Drużyna (zm. 1551)*. In: *Polski Słownik Biograficzny*. 41. k. Warszawa–Kraków, 2002. 370–372.

⁴ Dokumenty polskie i. m. IV. 677. sz.

birtoka igazgatásával foglalkozott.⁵ 1529 nyarán újból megházasodott. Választotta a ruszin vajda, Stanislaw Kmita lánya, Katarzyna volt.⁶ Ez a házasság lehetővé tette Stadnickinek, hogy nagyobb karriert fusson be, elsősorban a helyi bíráskodásban. Még 1529-ben ő volt a döntőbíró Piotr Kmita (felesége bátyja) királyi marsall és Bártfa városa vitájában,⁷ és a következő évben megkapta a przemysli kamarásságot.⁸ 1535-ben sanoki várnaggyá nevezték ki, és ebben a pozícióban haláláig – 1551-ig – megmaradt.⁹

A bártfai levéltárban fennmaradt 1531. augusztus 24-ről Andrzej Stadnicki Zmigrodban kelt levele, melyben a bártfai tanácsnokokat kéri, segítsenek neki egy jogi kérdésben: anyósának, Jan Drugeth testvérének ki nem adott hozománya ügyében.¹⁰ A levél eléggé meglepő a mai kutató számára, hiszen a ma ismert adatok szerint meg volt győződve, hogy Andrzej Stadnicki felesége Katarzyna volt, Stanislaw Kmita és Katarzyna Tarnowska lánya.¹¹ Ebből a levélből azonban világosan kiderül, hogy Stadnicki anyósa nem Katarzyna Tarnowska volt, hanem egy meg nem nevezett magyar nő a Drugeth nemzetségből. A levél arról is tudósít, hogy Jan Drugeth (aki akkor már nem élt, más forrásból tudjuk, hogy 1521 előtt meghalt¹²) nem adta ki lánytestvérének a megfelelő hozományt. Csak 1200 forintot kapott, míg Jan más lánytestvérei fejenként 10 000 forint hozományt kaptak.¹³ Stadnicki a bártfai tanácsnokoktól szeretné megtudni, milyen törvények érvényesek ilyen esetben a Magyar Királyságban, tekintve, hogy anyósa testvére már elhalálozott. A levélből nem tudjuk meg Stadnicki anyósának keresztnévét.

A Drugeth család, melyből Stadnicki anyósa is származott, a 14. század elején Károly Róbert királlyal érkezett Magyarországra. Az Anjou-korszakban tagjai vezető szerepeket töltek be az országban, néhányan, mint Fülöp, Jan (János) és Wilhelm (Vilmos) a nádori méltóságig emelkedtek.¹⁴ Idővel a nemzetség vesztett jelentőségéből, ritkán viseltek maga-

⁵ Wolski, Marian: Stadnicki Andrzej i. m. 370.

⁶ Trawka, Renata: Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce. Kraków, 2005. 368.

⁷ Sroka, A. Stanisław: Spor Petra Kmitu s Bardejovom (1527–1530). *Studia Historica Tyrnaviensia*, 13. évf. (2011) 246.

⁸ Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy. Szerk. Przyboś, Kazimierz. Wrocław, 1987. 222.

⁹ Wolski, Marian: Stadnicki Andrzej i. m. 371.

¹⁰ Štátný archív v Prešove, Pracovisko Archív Bardejov, magistrát mesta Bardejov (tovább: PAB), 6757. sz.: „*dominus quondam Drugeth de Homonna non dederat integrum dotalicium sorori sue alias matri coniugis meae.*”

¹¹ Trawka, Renata: Kmitowie i. m. 368.

¹² PAB 5073. sz.; Kucharská Veronika: Ducissa. Život kňažnej Hedvivy v časoch Jagelovcov. Bratislava, 2014. 34.

¹³ PAB 6757. sz.: „*non plus enim quam duodecim centa florenos, ceteris vero sororibus per decim milia florenos dotaverat.*”

¹⁴ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457, 1. Bp., 1996. 2–3.; Hardi, Đura: Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva. Novi Sad, 2012.; Zsoldos Attila: Nádor és helyettese: Druget János és Vilmos. *TSz*, 54. évf. (2012) 527–541.; Uő.: A Drugethek és a „hét vármegye”. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2012. 577–585.; Uő.: A Drugeth-vagyon születése. In: Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk. Horn Ildikó et al. Bp., 2016. 63–85.; Uő.: A Druget-tartomány története 1315–1342. Bp., 2017.

sabb hivatalokat. Két ágra szakadt, a Gerény és a Homonnay ágra. Bennünket a jelen vizsgálódásban a Homonnay Drugethek érdekelnek, akikkel Andrzej Stadnicki kapcsolatban – rokonságban – volt. Még a 15. században Simon Drugeth országos méltóságot viselt, Mátyás király udvarában volt főpohárnok.¹⁵ Bebek Zsófiával kötött házasságából két fia (Gáspár és az említett Jan (János), valamint öt lánya született: Katalin, Hedvig, Borbála, Anna és Helena (Ilona). Jan Zápolya Krisztinát vette feleségül, akinek a származását a szakirodalom nem tisztázza.¹⁶

Kétségtelen, hogy Katalin, Drugeth Simon lánya, Drugeth Jan (János) testvére volt Stanislaw Kmita második felesége, és Andrzej Stadnicki anyósa. Kmitának ezt a házasságát egy I. (Habsburg) Ferdinánd által 1551. március 6-án kiadott oklevél is megerősíti, amely egy családon belüli vizzályról intézkedik. Szó esik benne Drugeth Simon lányairól is. Mint fentebb írtam, öten voltak, és egy közülük, Katalin ebben az oklevélben mint *mater nominorum marschalkorum de Polonia* van említve.¹⁷ Hogy Stanislaw Kmita második felesége a Drugeth családból való volt, megerősíti egy bejegyzés a poznańi városi jegyzőkönyvekben, amelyek szerint Stanislaw Kmita, Piotr Kmita udvarnagy apja, felesége, Katarzyna Tarnowska halála után, akitől két fia született, másodsor is megnősült, és „Humienskát” (a Homonnay név szlovák-lengyel formája) vette feleségül. Két lányuk született: Katarzyna, aki Andrzej Stadnicki felesége lett és Anna Barzina.¹⁸ Ez a két forrásadat, valamint Andrzej Stadnicki jogi segílyt kérő levele a ki nem fizetett hozomány ügyében a bártfai tanácshoz egyértelműen bizonyítják, hogy Andrzej Stadnicki anyósa magyar, a Drugeth családból való Katalin volt.

Andrzej Stadnicki Bártfára küldött levele nem maradt válasz nélkül. A bártfai tanácsosok küldtek Stadnickinek egy megfelelő kódexet, amely a Magyar Királyság jogi szabályait tartalmazta. 1531. december 10-én Stadnicki megköszöni a neki küldött könyvet, és mentegőzik a késedelmes visszaküldés miatt.¹⁹ Bártfai urai valószínűleg a *Tripartitum* egy

¹⁵ Tóth C. Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I.: Főpapok és bárók. Bp., 2016. 111.; Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*. 122. évf. (1988) 2. sz. 205.

¹⁶ Neumann Tibor: Régi genealógiai legendák nyomában. Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp., 2012. 435–437.; Horn Ildikó: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). Bp. 2012. 28–31. (http://real-d.mtak.hu/5817/dc_105_10_doktori_mu.pdf [letöltve: 2018.08.12.].)

¹⁷ Molnár Géza: Levelek a Homonnai Drugethek család- és jóságtörténetéhez (1342–1551). *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 17. évf. (1911) 278.; Ld. Lenčič, Štefan: Šľachtický rod Drugetovcov z Humenného. Humenné, 2003. 61. E könyv fotokópiájának megküldéséért köszönetem mgr. Ivana Labancovának.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Poznań Gr. 99, fol. 966v–967; Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX w. Szerk. Wisłocki, Jerzy. Kórnik–Poznań, 2004, 7078. sz. (896). On-line: <http://teki.bkpan.poznan.pl> [letöltve: 2018.08.20.]. Hálás köszönetem dr. Adam Kozaknak, aki a poznańi levéltárban ellenőrizte ezt a bejegyzést.

¹⁹ PAB 6817. sz.: „*librum mihi quondam, hoc est statutum Regni incliti Ungarie mittere eidem dignati sunt pro qua quidem solita in me benevolencia et amicabile conservacione magnas v. d. habeo gracias atque id v. d. omni simili maiorique compensacione reddere volo ac promitto, quod vero*

nyomatott példányát küldték neki, vagyis a nemességre vonatkozó jogokat és kiváltságokat tartalmazó gyűjteményt, melyet az 1514-es országgyűlésen fogadtak el a rendek a levirt parasztfelkelés után, és amelyet Werbőczy István állított össze. A jogi kódex, melynek teljes címe *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae*, rövidesen a magyar nemesség „aranyakönyve” lett.

Láthatóan nem sikerült Stadnickinek megoldani anyósa elmaradt hozományának kérdését, mert 1532 decemberében újra kéri a bártfaiakat a magyar statútumok megküldésére.²⁰ A történet további részét nem ismerjük, nem maradt fenn erre vonatkozó adat a bártfai levéltárban. Kétségtelen azonban, hogy Andrzej Stadnicki továbbra is fenntartotta a családi kapcsolatokat a Drugethekkel. 1534 elején lányát, Katarzynát Drugeth Antalhoz adta férjhez, aki a már emlegetett Drugeth János és Zápolya Krisztina fia volt, vagyis anyósa unokaöccséhez. Ez a házasság gyakorlatilag ismeretlen a szakirodalomban, mind a magyarban, mind a lengyelben, bár Kazimierz Stadnicki megemlítette családtörténetében, hivatkozva a przemysli területi jegyzőkönyvekre.²¹ A magyar szakirodalomban nemrég megjelent egy doktori értekezés a Homonnay Drugethek felsőmagyarországi történetéről a 17. század első évtizedeiben, a család előző évszázadokból való történetének széles panorámájával, de a szerző határozottan állítja, hogy nem ismeri Drugeth Antal első feleségének nevét.²² Andrzej Stadnicki lányáról, akit Drugethhez adott férjhez apja, Marian Wolski sem tud, aki a Stadnickiről szóló szócikket írta a *Polski Słownik Biograficzny*ben.²³

Stadnicki lányának esküvőjéről mindenekelőtt Stadnicki leveléből értesülünk, melyet 1534. január 16-án küldött Bártfára. Szolgáját, Lukasz Bienieckit azzal a megbízással küldte a városba, hogy jó bort vegyen, mert – ahogy a tanácsuraknak írta – az előzőleg vett (vagy kapott) bor olyan jó volt, hogy mindet megitták lányának Homonnay Drugeth Antallal való esküvőjén.²⁴ Ebből a levélből nem tudjuk meg Stadnicki lányának nevét, de a Katalin név megjelenik a przemysli területi jegyzőkönyvben 1534. május 5-i dátummal, amikor Katalin férjével, Drugeth Antallal, miután megkapta a családi vagyonból a végkielégítést, lemondott minden további követelésről.²⁵ Katalin Stadnicki első házasságából származott, Barbara Salamonowa volt az anyja, és valószínűleg 1516 februárjának elején született. Ugyanis Andrzej Stadnicki akkor kérte a bártfai tanácsot, hogy küldjenek egy hordó jó bort,

---

prefatum librum v. f. tum sero tardique recuserim, quod pene non meum sed certe servitorum meorum evenit incuria.”

²⁰ PAB 7221. sz.

²¹ Stadnicki, Kazimierz: *Rodowody domu Stadnickich herbu Szreniawa od 1386–1861*. Lwów, 1857–1861. 3.

²² Borbély Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Eger, 2015 (DOI: 10.15773/EKF.2015.003). 83.: „*Homonnai Antal első felesége nem ismert.*”

²³ Wolski, Marian: Stadnicki Andrzej i. m. 370–372.

²⁴ PAB 7510. sz.: „*Vinum, quod ad nuptias filie mee charissime nuper magnifico domino Anthonio Drugeth de Homonna desponsate notarius meus hucope et consilio vestrarum d. emerat michi et omnibus illud bibentibus placuit multum, quoniam vero iam defecit.*”

²⁵ Lwów, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy, *Terrestria Praemisliensia*, fol. 14, op. 1, spr. 11, 390. o.: „*Comparens personaliter coram iudicio magnifica domina Katherina de Zmygrod filia legitima magnifici domini Andree Stadnyczky de eadem Zmygrod succamerarii terrestres Premisliensis, uxor et consors spectabilis et magnifici domini Antonii Drugoth de Homonna comitis comit(at)um Ongh et Zomplyn.*” E bejegyzés fotókópiájának megküldéséért köszönetem dr. Bogdana Petryshaknak. Ld. Stadnicki, Kazimierz: *Rodowody domu Stadnickich* i. m. 3.

amivel felesége szerencsés születését akarta megünnepelni.²⁶ Kiderül, hogy Andrzej Stadnicki Bártfára küldött kérései jó borért fontos források a genealógiai kutatásokban. Egyszerűen akkor is, mint ma is, jó borral ünnepelték a családi eseményeket.

Katalin (Katarzyna) Stadnicka férjéről, Drugeth Antalról az említett przemysli területi jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy két vármegye (al)ispánja volt, Ungé és Zempléné.²⁷ A Stadnicki lányával kötött házasságból egy fia: Miklós (Mikolaj), és egy lánya, Borbála (Barbara) született.²⁸ Utóbbi Kecsety Márton felesége lett, aki – mielőtt megnősült – magas rangú egyházi méltóság volt (veszprémi püspök). Stadnicki lánya 1545 előtt meghalt, amikor is Drugeth Antal másodszor is megházasodott, Báthory Annát vette el. Ez a házasság is rövid volt, mert Drugeth 1549-ben itt hagyta a földi világot.²⁹

E rövid szöveg összegzéseként megállapíthatjuk, hogy Andrzej Stadnickinek a bártfai tanácshoz intézett levelei, melyek fennmaradtak a bártfai levéltárban, kibővítik eddigi ismereteinket a családi kapcsolatairól, különösen az ismert magyar Drugeth családdal. Kiderült ugyanis, hogy Andrzej Stadnicki anyósa magyar volt, a Drugeth családból való Katalin. Stanislaw Kmita második felesége volt, és ebből a házasságból született Stadnicki felesége, Katarzyna. Stadnicki pedig saját lányát, szintén Katarzynát Drugeth Antalhoz, anyósa unokaöccséhez adta feleségül.

---

²⁶ Dokumenty polskie i. m. IV. k. 788. sz.

²⁷ Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai. Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp., 1994. 105., 113. (Itt tévesen szerepel Antoni /Antal/ Drugeth testvére, Stefan /István/ e két vármegye /al/ispánjaként).

²⁸ Borbély Zoltán: A Homonnai Drugethek i. m. 83.

²⁹ Dienes Dénes: A történelmi tiszánineni református egyházkerület a 16. században. *Historia ecclesiastica*, 2. évf. (2011) 1. sz. 48.

SZABÓ PÁL

Egy királyi évszám nyomában – Hunyadi Mátyás életkoráról

A Hunyadi Mátyás-émlékév kapcsán többes évfordulókra emlékezhetünk. 560 évvel ezelőtt, 1458. január 24-én választották meg Hunyadi Mátyást magyar királlyá. Mindezt megelőzően, január 12-én kötötték meg Szegeden azt az egyezséget, amely ezt lehetővé tette. A Mátyás-émlékév kapcsán természetesen a születési évfordulója is felmerült. A közismert 1443. február 23-i dátummal számolva idén lenne a király születésének 575. évfordulója.¹ A korábbi történettudományi szakirodalmat vizsgálva a kérdés korántsem ilyen egyszerű, mert például Mátyás 500. éves születési évfordulóját 1940-ben tartották meg, ami az 1440. évet valószínűsítette. Továbbá 1940-ben jelent meg a két kötetes Mátyás Király Emlékkönyv, kifejezetten az uralkodó születésének ötszáz éves évfordulóján. Tanulmányom célja a születési év pontosítása, mert ma sem tudjuk megmondani, mikor is született Hunyadi Mátyás.

1.

A pécsi jogtudós professzor, Holub József (1885–1962) az életkor szerepéről majd száz évvel ezelőtt írott tanulmányában és könyvében részletesen megvizsgálta, hogy a középkori ember időszemlélete, időhöz való viszonya mennyire tért el a ma és a közelmúlt emberétől. Nem számított különlegességnek, ha az illető, egy az életkorára feltett kérdésre válaszolva, nem is tudta pontosan megmondani, hogy melyik évben született.

Nem volt ez másképp Nyugat-Európában sem. Rouenban, a kor egyik leghíresebb és igen jól dokumentált egyházi perében Jean d'Arc (az orléans-i szűz) 1431. február 21-én (szerdán) kihallgatásának első, nyilvános ülésén, az életkorára feltett kérdésre sem tudott pontosan válaszolni. A feljegyzés szerint „*azt hiszi, hogy 19*” volt a válasz.²

Valamivel szerencsésebb a helyzet, amikor a születési dátumot egy ismertebb eseményhez viszonyítják.³ A kisebb időegységek meghatározására a mechanikus órák megjelenése előtt jóval elterjedtebb volt a kolostorokban az ima-órák szerinti időmegtározás.

---

¹ Jelen tanulmány a VIII. Szegedi Jogtörténeti Napok konferencián, 2017. december 7-én, illetve a Kutatók éjszakáján, 2018. szeptember 28-án, Szegeden megtartott előadásaim alapján készült.

² The trial of Jeanne d'Arc. Translated into English from the original Latin and French documents by W. P. Barrett. 1932. 38–39.

³ Holub József: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. *Századok* 55–56. évf. (1921–1922). 215–217.

A leggyakoribb eset azonban akkor állt elő, amikor az egyén élete során egyes jogi aktsókhoz szükséges volt az életkor valamilyen módon való meghatározása. Modern fogalommal élve, a cselekvőképesség megállapításához kellett az egyén életkorát ismerni. Arról nem is szólva, hogy az előbbieken említett magánjogi cselekvőképesség már az Árpád-korban eltért a büntetőjogi életkorhatároktól (vétőképesség, 10, 15. életév). Holub József megfogalmazásával élve, különbség volt a közjogi és a magánjogi nagykorúság között.⁴

A 15. századi Magyar Királyságban, a magyar jog szerint a férfiaknál a 12. év betöltése után a fiúk ún. *törvényes korba* léptek, bizonyos rendelkező képesség birtokába kerültek. A törvényes életkor egyfajta *korlátozott nagykorúságot* jelentett. A *teljeskorúság* elérését a 24. életév betöltése jelentette. A nők esetében ez utóbbi a 16. életévükhöz kötődött, bár a 12. év utáni házasságkötés, az életkorra való tekintet nélkül, teljeskorúvá emelte őket.⁵

Mindezek az életkori határok az egyén életében fontos házasságkötési, vagyoni, perbeli és jognyilatkozat tételi lehetőségekben (perjogi cselekvőképesség) nyilvánulhattak meg. Nemcsak valamilyen jogügylet létesítéskor volt szükség a kor ismeretére, hanem kétséges esetekben is. Amikor egy folyamatban lévő perben az egyik fél kifogást emelt az ún. *korhiány* miatt. A leggyakoribb eset az, amikor perbe fogták a még nem törvényes korú gyermeket. A felek megkeresésére a hivatalos hatóságok, amennyiben valamilyen fontos anyagi ok megkövetelte, akár a király vagy az ország ún. rendes bírái (nádor, országbíró, erdélyi vajda stb.), de leggyakrabban az egyházi hiteles helyek végezték el az életkor meghatározását, a korvizsgálatot (*revisio aetatis*).⁶ Ezt főleg „szemlével”, a szellemi és a testi fejlettségekhez viszonyítva becsülték meg és a vizsgálat eredményéről a hiteles hely bizonyoságlevelet (*litterae revisionales*), azaz kormegállapító, ún. „időlátott” oklevelet állított ki. Az elnevezés a szemle korabeli megnevezéséből eredt (az idő meglátása, szemléje, „meglátásról való levél”).⁷ Azaz, hogy „lélekre (ti. az értelemre) és látványra” ennyi-meg ennyi idős lehet. Ez egy megdönthető jogi vélelemnek minősült (*praesumptio*), amely a megszővegezés formuláiban is visszatükröződik („*prout mētiri potuit*”, amennyire megmérni lehetett).⁸ Nézzünk két 15. századi példát!

Az ilyenkor szokásos eljárásról szemléletes képet ad a csanádi egyház káptalani testületének 1420. január 27-én keltezett oklevele (DL 10 876): „*Mi, a csanádi egyház káptalanja, emlékezetül adjuk, hogy László és a Hagymásnak mondott Berezkői Domokos mesterek személyesen megjelentek előttünk, magukkal hozván a Lendvai bán fia, János fiát, a törvényes kor alatt lévő gyermeket (puerum infra etatem legitimum), Miklóst. Illő buzgalommal arra kértek minket, hogy annak korát és éveinek számát, mivel bizonyos ellenfelei őt alperesként megtámadták, és azután mint megidézettet várják, becsüljük meg, vizsgáljuk meg és határozzuk meg. Mi tehát ennek megfelelően szellemileg (értelmi képesség alapján) megmértük és megvizsgáltuk, és a fent nevezett Miklóst tizenkét évesnek tapasztaltuk.*” (Béli

⁴ Holub József: Az életkor i. m. 38.

⁵ Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. Bp., 2001. 84.; Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. Szeged, 2001. 23.

⁶ Holub József: Az életkor i. m. 221., 224.

⁷ Uo. 230.

⁸ Uo.

Gábor fordítása).⁹ Sajnos az oklevél a továbbiakban nem szól arról, hogy a 12 éves Miklós a perben részt vehetett-e.

A törvényes életkor alsó határát éppen súrolta a leleszi konvent 1417. október 25-én kiállított oklevele (DF 220 967). Az előttük bemutatott János csak 11 évesnek látszott és így „ennek a királyságnak megerősített szokásjoga szerint” (*iuxta approbatam huius [regni con]suetudinem*) tőle nem fogadhatnak el vallomást és ügyvédvalló levelet sem adhattak neki.¹⁰

2.

Hunyadi Mátyás 1458. január 24-i királlyá választásával kapcsolatosan a történészek többsége kiemeli azt a tényt, hogy a fiatal – mindössze 15 éves – kamaszkirály milyen eréllyel, ügyességgel tette meg első intézkedéseit. „Az ifjú uralkodó meglepő eréllyel kezdett hozzá a rendieremtéshez.”¹¹ „Mátyás azonban »zsenge« kora ellenére sok olyan tulajdonsággal rendelkezett, amelyek megkönnyítették számára, hogy úrrá legyen a nehézségeken.”¹² Legutóbb Kubinyi András is a „gyermekkirályról” értekezett monográfiájában, aki 15 évesen már „törvényes korú”.¹³ Azt is megjegyzem, hogy az előbb idézett Szakály Ferenc más helyen a „tizenöt esztendő (más vélemények szerint tizennyolc)” Hunyadi Mátyásról ír. Pálosfalvi Tamás idei évi összegző könyvében pedig „mai tudásunk szerint” tartotta meg az 1443. február 23-i dátumot és a későbbiekben is ezzel számolja a király életkorát.¹⁴ A fenti tiszteletreméltó kutatói névsor ellenére a kérdés nem annyira egyszerű, mint amilyennek tűnik.

Azt gondolhatnánk, hogy a legtöbb adat a királyi gyermekek születéséről maradt fent. De Mátyást, amikor világra jött, még nem egy leendő királyi dinasztia tagjának tekintették. Így az életkora, illetve a születési dátuma is nagy szórást mutat. Az irodalomtörténet, asztrológia is olykor segítségünkre lehet. 2003-ban Bollók János – egy Janus Pannoniusról írt könyvében – megemlítette, hogy Mátyás királynak fennmaradt egy horoszkópja, amelynek készítője is az 1443. február 23-i adattal számolt, de ezt maga sem vehette biztosra, amit a dátumhoz fűzött „*suspicator*” (gyaníthatóan) megjegyzése is mutat. Sajnos a horoszkóp nem eredeti példány, többszöri átmásolással maradt ránk.¹⁵

⁹ A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Szerk.: Mezey Barna. Bp., 2001. 147. (123. szemelvény). Az oklevél szövege: Ortvy Tivadar–Pesty Frigyes: Oklevelek Temes vármegye és Temes város történetéhez. I. 1188–1430. Pozsony, 1896. 558. (360. sz. okl.)

¹⁰ Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–1418) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk.: Borsa Iván. Bp., 1999. 303–304. (1039. sz. okl.)

¹¹ Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Bp., 1990. 54.

¹² Teke Zsuzsa: Mátyás, a győzhetetlen király. Bp., 1990. 28.

¹³ Kubinyi András: Mátyás király. Bp., 2001. 43–44.

¹⁴ Szakály Ferenc: Virágkor i. m. 53.; Pálosfalvi Tamás: Sorsfordítók a magyar történelemben. Hunyadi Mátyás. Bp., 2018. 6., 16., 19. Pálosfalvi a kötete végén található Kronológiában születésnapként egy február 21-i napot is megjelölt. (Pálosfalvi Tamás: Sorsfordítók i. m. 60.)

¹⁵ Bollók János: Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében. Bp., 2003. 58.

A címben felvetett probléma tehát nem új keletű. A hazai történeti szakirodalom *communis opinio*ja általában 1443. február 23-át tartja elfogadottnak.¹⁶ A korabeli források szerint azonban ez nem ilyen egyértelmű.

Az eltérő és egymásnak ellentmondó adatokat először Fraknói Vilmos összegezte 1890-ben megjelent monográfiájában. Megállapítása szerint „*Mátyás születésének esztendejét és napját teljes biztonsággal meg nem határozhatjuk.*”¹⁷ Ő maga az 1440. év mellett érvelt. Bollók – bár hivatkozott Fraknói munkájára – nem tért ki „*Hunyadi Mátyás születési dátumának megoldhatatlannak tetsző problémájára*”, annyit azonban a korábbi szakirodalomra nézve megállapított, hogy „*Mátyás 1440. évi születését több kortárs adat támogatja, mint az 1443. évi születési dátumot*”.¹⁸ Valószínűleg Fraknói álláspontjának tudható be, hogy Mátyás király születésének 500 éves évfordulóját 1940-ben ünnepelték meg.

Azt várnánk, hogy a korabeli krónikások biztos támpontot tudnak e kérdésben nyújtani. Azonban a kortárs Bonfini ellentmondó adatokat közölt. Tekintsük át ezeket! Bonfini megjegyezte, hogy Mátyás királlyá választásakor, 1458-ban „*az ifjú mellé kormányzót állítanak... hiszen Mátyás tizenhét esztendő volt*” (3. 9. 90.).¹⁹ Ezt alapul véve 1441-ben született.

A történetíró a király 1468. évi cseh háborúja során azt írta, hogy „*A vezérekben is egyforma a virtus meg az ész, csak az életkor nem, mert Mátyás alig töltötte be huszonhetedik esztendejét.*” (4. 2. 79.).²⁰ Ez az adata az 1441. évet erősíti.

Érdekes megjegyzést tett Podjebrád György cseh királlyá választásakor is: „*A László királlyal egykorú Corvinus Mátyást, akit fogságban tartott, nem akarta ingyen elengedni.*” (3. 8. 389.).²¹ Eszerint, V. László királlyal egy évben, 1440-ben születethetett.

A szakirodalom Bonfinitől általában a király halálakor tett megjegyzést fogadja el, az 1443. évet véve alapul. „*életének pedig negyvenhetedik évében meghalt... amint Mars hónapjában született, úgy Mars napján és órájában távozott az életből.*” (4. 8. 204.).²² A halál dátuma (1490. ápr. 6.) valóban Mars napjára, keddre esett abban az évben.²³ A születéssel kapcsolatban a hónap viszont nem február, hanem Mars hónapja, március. Érdeemes Bollók János korábban már idézett könyvének egy másik rövid gondolatmenetét itt is felidézni, mert észrevette, hogy ha 1440. február 23-át vizsgáljuk, akkor az esett keddre, Mars napjára.²⁴ Ehhez azt teszem hozzá, hogy Bonfini nem a születésnapot írta keddeknek, hanem a halál nap-

¹⁶ Vö. E. Kovács Péter: A Hunyadi család. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk.: Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp., 1990. 39.; Kubinyi András: Mátyás király i. m. 19.; Lupescu Radu: Hunyadi Mátyás: az ősoktól a hatalom küszöbéig. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. (Kiállítási katalógus) Bp., 2008. 47.; Uő: A Hunyadiak. Rubicon 27. évf. (2016/4.) 18.

¹⁷ Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király 1440–1490. Bp., 1890. 73.

¹⁸ Bollók János: Asztrális misztika i. m. 58.

¹⁹ Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Bp., 1995. 702.

²⁰ Uo. 763.

²¹ Uo. 695.

²² Uo. 895. Egy példa: Teke Zsuzsa: Mátyás, a győzhetetlen király. Bp., 1990. 7. Idézi Bonfini: „*A győzhetetlen Mátyás király az Üdvösség 1490. évében, Mars napján halt meg, életének negyvenhetedik évében.*”

²³ Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár. Táblázatok a Chronológiához. Bp., 1912. 172. (21. táblázat)

²⁴ Bollók János: Asztrális misztika i. m. 58.

ját. Az 1440. év egyúttal szökőév is volt, és február 24-én kellett hozzászámítani egy szökőnapot is a dátumokhoz.²⁵ Azonban a forrásaink nem utalnak a születés kapcsán szökőévre.

A szintén kortárs Galeotto Marzio Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről írt könyvében a királyt még fiatalabbnak tartotta. „*Csak tizennégy éves volt, mikor királlyá választották*” (3. fejezet); „*Mátyást tizennégy éves korában, mikor cseh fogóságban ült, a magyarok egyhangúlag királyukká választották.*” (11. fejezet)²⁶ Eszerint 1444-ben láthatta meg a napvilágot.

Nézzük meg Ludovicus Tubero Kortörténeti feljegyzéseit (*Commentarii de rebus suo tempore... gestis*)! Mátyás király temetésének tárgyalásánál megjegyezte: „*Azt mondják, hogy Mátyás a síremlékét, mintha az a fenyvegő halál előhírnöke lett volna, félelmében nem fejezte be, és a nagy fáradtsággal kezdett művet befejezetlenül hagyta.*” „*a haláltól ugyan kora miatt nem kellett félnie, hiszen alig érte el 50. évét.*”²⁷ Ez utóbbi adat is inkább egy 1440–1441. évi dátumot sejtet, mint 1443-at.

A legismertebb krónikává azonban Heltai Gáspár magyar nyelven 1575-ben, Kolozsvárról megjelent munkája vált. Ebben pedig az 1443. év szerepel. A szerző Bonfini utolsó erre vonatkozó szöveghelyét idézi fel. „*Szülé kedig eszt a Mátyást Kolosvárott Erdélben, mikoron írának Krisztus Urunknak születése után 1443, böjt második havának huszonhetedik napján reggel három órakort.*”²⁸ Ez pedig 1443. március 27-i dátumot ad.

Ennyi adat is jól megmutatja, hogy Mátyás király születési évére vonatkozó adatok milyen szóródást mutatnak, még egy uralkodó esetében is. A forrás jellege (történetírás, krónika) megengedett ilyen becsléseket. Hunyadi Mátyás esetében, a történetírók becslésein kívül, azonban fennmaradt jogi hitelességgel bíró forrásunk is, amelyben az életkor említése/nem említése különös fontossággal bír és amelyet – ebben a kontextusban – először elemzünk.

3.

Mindezek előtt még egy forrásadatot ismertetnék. Az előbbi történetírói vélekedéseket felülírja az érintettektől származó információ. Ebben az említett bizonytalanságban perdöntő irányt mutat az a megjegyzés, amelyet Mátyás levelezésében találunk. Kriza Ildikó hívta fel a figyelmemet arra, hogy Mátyás egy 1476. január 16-án IV. Sixtus pápához írt levelében meg is említette saját életkorát. „*az ifjú kortól kezdve, azaz a 18. életévtől, miután ennek a királyságnak kormányzásához hozzájutottam, mindig és mindenütt mindenben – amelyekben csak tudtam – az apostoli szentszéknek minden szófogadással engedelmestem.*”²⁹ Ha ezzel az adattal számolunk, mivel az uralkodó magát 1458. január 24-én 18

²⁵ Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár. i. m. 142. (6. táblázat)

²⁶ Galeotto Marzio könyve Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Bp., é. n. (2002). 16., 38.

²⁷ Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Közreadja: Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4. Szeged, 1994. 63–64.

²⁸ Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta. Bp., 1981. 203.

²⁹ „*ab ineunte etate, hoc est ab octo et decem annis, postquam ego regni huius regimen adeptus sum semper et ubique in ominibus, quibus potui, sancte sedi apostolice cum omni obedientia obsecutus sum.*” Mátyás levelezése a római pápákkal 1458–1490. Monumenta Vaticana Hungaricana I./6. Bp.,

évesnek mondta, akkor az 1440. évi születést kapjuk. Ha viszont a február 23-i születésnapot is figyelembe vesszük, akkor az uralkodó már a 19. évében van, csak azt még egy hónap múlva töltötte volna be! Persze lehet ezt a levéladatot – forráskritikai szempontból és utólagosan – a pápa felé mutatott propagandának minősíteni, azzal, hogy Mátyás érettebbnek mutatta volna magát a trón megszerzésének évében, bár erre semmi nyomós oka nem volt. Ezt az információt megerősítem egy olyan oklevéllel, amely Mátyás ezirányú szándékától már biztosan független, és amely azt bizonyítja, hogy ennek az említett életkornak valóságalapja van.

Tudjuk, hogy az elmélyülő bárói ligaharcok során még Hunyadi János, kormányzóként, két alkalommal (1448, 1451) is vegyes házasság létrehozásával próbálta megteremteni a békét két riválisával, Branković György szerb despotával és Cillei Ulrik gróffal. Az 1439-es firenzei–ferrari zsinaton az egyházi unió létrejöttével látszólag kánonjogilag elhárultak a vegyes házasságra vonatkozó külön szabályok által támasztott akadályok is.³⁰

Mindkét alkalomra Hunyadi gyámkormányzósága idején (1446–1452) került sor.³¹ Az első alkalommal eljegyezték a kormányzó nagyobbik fiát, Lászlót Ulrik gróf kisleányával, az ortodox keresztény Cillei Erzsébettel, Branković György unokájával. Az előkészületekkel pedig a nagyapát, Branković György szerb despotát bízták meg.³² Az erről tudósító oklevél 1448. június 18-án keltezett.³³ A Hunyadi–Branković-megegyezés azonban nem valósult meg. A kormányzó a második rigómezei csata után ismét szembekerült Brankovićyal, akinek fogságából súlyos feltételek teljesítése mellett tudott kiszabadulni. Azt meg kell jegyezni, hogy a korábbi szakirodalom egy része ekkorra datálja az eljegyzésről szóló megállapodást, annak a megegyezésnek a részeként, amely értelmében Hunyadi nagyobbik fiának, Lászlónak túszként kellett mennie Branković szendrői udvarába.³⁴ A kormányzó egy újabb alkalommal is fiának és az ortodox keresztény hitű Cillei leánynak az eljegyzéséhez folyamodott. Ismét egy olyan ritka történelmi pillanatnak lehetünk tanúi, amely az ellenségeskedést felülírta.

Az 1451. augusztus 7-én a szerb fővárosban, Szendrő várában keltezett és Garai László nádor által kiállított nádori oklevél (DL 37 614, 1. melléklet) a békét „házassági kötelékkel és szövetséggel” igyekezett állandósítani („*vinculum ac foedus matrimonii*”), amely révén „a sógorság örök és szent uniója” („*affinitatis atque perpetue et sacramentalis unionis*”) jön létre a Despota és a Gubernator úr között.³⁵ Branković György despota Garai László nádor előtt ünnepélyesen ígéretet tett. Az oklevélből az is kiderül, hogy az ünnepélyes alkalmon jelen volt az idős szerb despota teljes családja. A felesége, (F)Erina, a fiai: Gergely,

1891. 105. Újabb kiadása: Mátyás király levelei. Külügyi osztály 1458–1490. Sajtó alá rendezte Mayer Gyula. Bp., 2008. 327.

³⁰ Szabó Pál: 1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei. Szeged, 2015. 56.; Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. 206.

³¹ Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország i. m. 204–209.

³² Pálosfalvi Tamás: A Hunyadiak kora 1437–1490. (Magyarország története 7.) Bp., 2009. 34.

³³ DL 44 516; Thallóczy Lajos–Áldásy Antal: A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. kötet. Bp., 1907. 149–150. (218. sz. okl.)

³⁴ Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora. (Magyar História.) Bp., 1980. 174.

³⁵ Gr. Teleki József: Hunyadiak Kora Magyarországon. Tizedik kötet. Pest, 1853. 305–312. Különösen: 306.

István (akiket II. Murád szultán megvakított) és Lázár, valamint leányai, Branković Katalin (Katherina) és Margit (Margaretha), sőt unokái, Erzsébet (Branković Katalin és Cillei Ulrik leánya) és Margit (Margaretha, Branković Lázár leánya). Az oklevélből megtudjuk azt, hogy a despota és a kormányzó közötti ellenséges viszony és legtöbb sérelem körülbelül három éve tartott. A békességre mindkét oldalról törekedtek és ebben Garai nádor, Zrednai (Vitéz) János váradi püspök, Újlaki Miklós erdélyi vajda és Pálóci László országbíró közvetítettek közöttük.

Az oklevél szerint a „*most tíz évesnek megállapított*” Cillei Erzsébetet, a despota előbb említett egyik unokáját („*nunc in decimo anno constitutam*”) eljegyzik a kormányzó fiával, az igen kiváló Mátyással („*Egregio Mathie filio annotati domini Johannis Gubernatoris*”) a „*keresztény egyház szent rítusa*” szerint a „*házasság szent szövetségében*”. „*A despota akarja továbbá, hogy akkor, amikor az említett leányt a kormányzó úr házába átviszik, amikor az akarja, a lány maradjon meg a görögök hitén.*”³⁶

A leendő esküvő ideje pedig az a nap lesz, amelyen Erzsébet majd eléri a törvényes életkort (*legitima aetas*), azaz 1453 Szent Miklós püspök napján (december 6.), a születésnapján. „*Ipsamque puellam Elizabeth ad tempus copulandi legitimum in die scilicet festi beati Nicolai Episcopi et confessoris in anno Millesimo Quadragesimo quinquagesimo tercio.*”³⁷

Véleményem szerint ez a nádori oklevél Mátyás születési időpontját is pontosítja, korábbra teszi. Láttuk, hogy Cillei Erzsébet esetében az oklevél pontosan meghatározza a házasságkötésre is alkalmas ún. „törvényes életkorát”. Tudnunk kell, hogy ez még nem jelenti az ún. teljes nagykorúságot, életkort (*perfecta aetas*), hanem egyfajta *korlátozott nagykorúságot*. A 12. életév pedig Werbőczy István Hármaskönyvének megállapításával is egybevág: „*Törvényes korúak ... a mostani időben fiúk és leányok egyaránt tizenkettedik évök betöltésével.*” (Csiky Kálmán fordítása, I. rész, 111. cím, 3. §)³⁸ Valóban, ha Erzsébet 1451-ben még csak tíz esztendő, a tizenkettedik életévét 1453-ban tölti be.

A törvényes kor kezdeteként a 12. életév a magyar joggyakorlatban még évszázadokon át fennmaradt, még a 18. században is létezett és leggyakrabban a gyámságot (*tutela*) szüntette meg.³⁹ A korábbi évszázadokra nézve viszont az oklevelekben és – még Werbőczy szerint is – a törvényes életkor (*legitima aetas*) a nemek szerint még eltért (4. §). A fiúknál 14. életév, a lányoknál 12. életév volt ennek elfogadott kezdete. A jogtudós Werbőczy a saját korára („*nostra hac tempestate*”) értette az egységes élet éveket. Ez, Holub József szerint, akár Werbőczy „találmánya” is lehet, de úgy becsülte, hogy 1505 táján mehetett

³⁶ Teleki József: Hunyadiak i. m. 307. „*Voluit tamen ipse dominus Despotus, ut dum et quando volente domino prefata puella Elizabeth neptis sua in domum dicti domini Gubernatoris traduceretur, ipsa in ritu fidei Grecorum permaneat.*” Lásd még: Szabo, Pal: 'let she remain in the faith of Greeks' – The marriage plan between the noble family of Hunyad and of Celje, or the ecclesiastical union in practice (1448, 1451). (megjelenés alatt)

³⁷ Teleki József: Hunyadiak i. m. 307.

³⁸ Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Bp., 1990. 238.

³⁹ A kor joggyakorlata szerint: „*Tútorság alatt vagynak a 12 esztendő alól lévő férjfi, s rendszerént a még férjhez nem ment leány árva gyermekek, és az örültek, eszelősök.*” Szabó G. Zoltán: Kölcseny Ferenc (1790–1838). Pozsony, 2011. 22.

végbe az egységesülés.⁴⁰ Véleményem szerint azonban ez az egységes életkori korhatár már a 15. században, a Hunyadiak korában is alkalmazott volt.

Az Árpád-házi királyok idején ugyanez a törvényes életkori határ még magasabb volt, 15. év. Erre van is egy jól ismert 13. századi adatunk. Az 1277. május végén megtartott rákosi országgyűlésen a kiskorúnak számító, akkor 15 éves IV. (Kun) Lászlót nagykorúsították. Azt is tudjuk, hogy ez szintén a törvényes életkort jelentette. Erről maga a király egy 1279-ben kiadott oklevélben számolt be: „*amikor az Úr 1279. évében törvényes korba értünk*” („*nobis in etate legitima constitutis*”).⁴¹ Itt feltehetnénk az első, közbülső kérdést. Ha Mátyást valóban 15 évesen választották volna királlyá, miért nem nagykorúsították, ahogyan IV. Lászlót? A válaszom az, hogy azért, mert idősebb volt, a törvényes életkorban már benne kellett, hogy legyen!

Az, hogy a 15. században már a király személyére is vonatkozott a már említett 12 éves életkor, arra az 1440 februárjában született, kiskorú V. László király esete a példa. Tudjuk, hogy 12. életévének betöltésekor, 1452 végén mondott le Hunyadi a gyámkormányzóságról, amikor a király átlépett a törvényes korba. Bonfini erről így írt: „*mert itt az ideje, és így kívánja a törvény, kormányzói tisztemről önként lemondok*” (3. 7. 283).⁴² Úgy vélem, hogy ez a kormányzóság a magánjogi értelemben vett gyámságot is magában foglalta, amelyre a gyermekkor miatt volt szükség. Erre utaltak a rendek Hunyadi megválasztásakor is: „*Mivel pedig koránál fogva éretlen volt a királyságra, kormányzó kijelöléséről döntöttek... míg László alkalmassá nem válik az uralkodásra*” (3. 7. 25.).⁴³ A vele szemben egykor megválasztott I. Ulászló 15 évesen érkezett az országba, a hazai törvényes életkori határon túl, számára nem is választottak gyámkormányzót. Míg, későbbi példával élve, 1516-ban a tizesztendő II. Lajosnak igen, Habsburg Miksa császárt és I. Zsigmond lengyel királyt.⁴⁴

A 15. században a nőknél meglévő törvényes életkor kezdetét jelző 12. életévet pedig Mátyás első felesége példájával szeretném igazolni. A király feleségét, Podjebrád Katalint 1461 májusában, tizenkét évesen adták át Mátyásnak. Ezt követően kötötték meg a házasságot. Az életkort pedig egy epigramma is megfogalmazza. Fedeles Tamás szerint a házasság hiányára utal Janus Pannonius egyetlen epigrammája („*Panaszkodik Mátyás király Moldvában való hosszas időzése miatt*”).⁴⁵ A vers valóban a király távollétét panasolja.⁴⁶ Muraközy Gyula fordításából ez a többletjelentés nem derül ki: „*már kivirulva a nászt // várja a kis Katalin.*” Az 1462-ben írt „*Sarmatici montes...*” kezdetű epigramma latin szövege többet közöl. Azaz itt nem csak a házasság hiányáról van szó, hanem arról is, hogy az immár 12. éves Katalin már alkalmas a férjhezmenetelre, a jogi-életkori akadály is elhárult.

⁴⁰ Holub József: Az életkor i. m. 40.

⁴¹ DL 40 149. Wenzel IV. 176–177. 126. Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrasszövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5) Szeged, 1994. 126. (28. sz.) (Sebők Ferenc fordítása)

⁴² Antonio Bonfini: A magyar történelem i. m. 664.

⁴³ Uo. 647.

⁴⁴ Szakály Ferenc: Virágkor i. m. 110.

⁴⁵ Fedeles Tamás: „Néha szerelembe keveredett egy-egy nőcskével...” Mátyás király és a szebbik nem. *Rubicon*, XX. évfolyam (2009) 21.

⁴⁶ Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja: V. Kovács Sándor. Bp., 1987. 201. (Muraközy Gyula fordítása.)

„*nubere parva viro // iam Katharina potest.*”⁴⁷ A disztichon pentameter sorát így tolmácsolnám: „*kis Katalint férjhez // férjhez adni lehet.*” Erre Vadász Géza is utalt Janus Pannonius epigrammáiról írt munkájában.⁴⁸ A pentameter kívülről belülré haladó, burokszerűen szimmetrikus grammatikai–metrikai elrendezése pedig poétikai figyelmet is érdemel.

Visszatérve az 1451. évi nádori oklevélre, annak legfontosabb tanulsága ezután következik! A leendő férj, Hunyadi Mátyás esetében viszont nem említik az ő törvényes életkorának a hiányát. Ha a 12 évet vesszük alapul, akkor az oklevél kiállításakor, 1451. augusztus 7-én Mátyásnak a 12 évet február 23-án már minden bizonnyal be kellett töltenie. Ez pedig azt jelenti, hogy legalább 1439-ben született. A születési éve viszont nem lehet korábbi, azaz nem lehetett idősebb, mert ezt az elvi lehetőséget a már idézett 1476. január 16-i, a pápának írt levele behatárolja. A királyság átvételekor a 18. évet betöltötte, a 19. évében pedig csak lehetett. A nádori oklevél ezt pontosítja, *véleményem szerint tehát az 1439-es születési évvel számolhatunk.*

Jól tudom, hogy mindez nem egyezik meg a történészek többsége által vélelmezett 1443-as évvel. Ha ezt az évet vennénk alapul az oklevelünkben, Mátyás 1451-ben csak 8 éves lenne, ahogyan trónra lépésekor tizenöt. Ebben az esetben ezt az oklevélben megemlítették volna, ahogyan azt Cillei Erzsébet esetében meg is tették.

Ezzel kapcsolatban, négy év múlva, egy másik oklevél Mátyás 12. életévét ki is mondja. 1455 májusában ugyanis Hunyadi László kérvényt nyújtott be Cillei Erzsébet nevében III. Callixtus pápához ennek az eljegyzésnek az érvénytelenítéséhez. Érdekes ennek a vonatkozó részét közzétenni. „*a házasságot, amelyet bizonyos ésszerű okokból kívántak házasság módjára megkötni, ám, mivel Mátyás, az említett Lászlónak atyai testvére, akkor a 12. évében lévén, most pedig a 13. életévében van* („*tunc in XII, nunc autem in terciodecimo sue etatis anno constitutus*”), *ezt a házasságot vagy helyesebben mondva eljegyzést ... mégis az említett Mátyásnak a korhiánya miatt, a jövőre nézve kötötték*”. Azt is megtudjuk, hogy 1455-ben Mátyás és Erzsébet ezt a házasságot nem hálták el: „*így e részben a szándékukat nem tudták betölteni.*”⁴⁹

Ez az oklevélrészlet – forráskritikai szempontból – csúsztatást, részizgagságot tartalmaz, de véleményem szerint perdöntő megerősítést ad előbbi álláspontom védelmére. Időközben C. Tóth Norbert és Pálosfalvi Tamás felhívta a figyelmemet arra, hogy az 1455. évet és Mátyás ekkor említett 13. évét számolva egyértelműen az 1443-as születési év adódik. Azonban ez az oklevél ellentmondó, mert az 1451. évi eljegyzésre és a nádori oklevélbe foglalt házassági szerződésre is utal. Megemlíti, hogy a házassági szerződés megkötésekor

⁴⁷ Iani Pannonii Opera quae manserunt omnia. Volumen I. Epigrammata Fasciculus 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatus critico instruxit Iulius Mayer. Bp., 2006. 221.

⁴⁸ Vadász Géza: Janus Pannonius epigrammái. Műelemzések és magyarázatok. Székesfehérvár, é. n. (1993) 199.

⁴⁹ „*matrimonium, quod ex certis rationabilibus causis desiderarent matrimonialiter copulari, tamen quia Mathias, frater carnalis dicti Ladislai tunc in XII, nunc autem in terciodecimo sue etatis anno constitutus... propter defectum etatis dicti Mathie essent sponsalia de futuro, contraxit... itaque in hac parte desiderium adimplere non potest*” Erdélyi, Gabriella: „Married the sister of his late life.” Negotiation of kin-marriages in Renaissance Hungary. In: Specimina Nova Pars Sectio Mediaevalis VI. Redegerunt Márta Font–Gergely Kiss–Tamás Fedeles. Pécs, 2011. 109. (1. jegyz.) Erre hivatkozik még Pálosfalvi Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. *Századok*, 149. évf. (2015) 428. (289. jegyz.)

Mátyás 12 éves („*tunc in XII*”) volt. Mivel mi tudjuk – amit valószínűleg a pápa nem –, hogy ez az eljegyzés és az erről szóló, általam már idézett oklevél 1451-ben született, így véleményem szerint ezt az adatot kell figyelembe vennünk és visszaszámolva ez nem az 1443. évet, hanem az 1439. évet adja! Hacsak nem feltételezzük, hogy Mátyás olyan szerencsés ember volt, hogy négy évenként csak egy évet öregedett, a rend kedvéért például szökőévenként egyet. Tehát a pápai kérelem beadásának idejében, 1455 májusában, Mátyás nem lehetett a 13. életében. Egy másik csúsztatás pedig az, hogy ez a házasság Mátyás korhiánya miatt hiúsult volna meg. Éppen ellenkezőleg, a nádori oklevél Cillei Erzsébet 10 éves életkora miatt halasztotta el azt a törvényes korának eléréséig, 1453. december 6-ig. Hunyadi László kérvényében tehát igyekezett a pápa előtt több valótlan indokot is felhozni e korábbi házasság érvénytelenítéséhez. Az az érve viszont valóban igaz, hogy e házasságot Mátyás és Erzsébet nem hálták el.

Az 1439. évet erősíti az a tény is, hogy Mátyás 19 éves életkora a középkori magyar szokásjog szerint is jól illeszkedik a mellé rendelt kormányzó, Szilágyi Mihály megbízatási idejéhez. Mert azt tudjuk, hogy Bonfini szerint 5 évre rendelték Mátyás mellé kormányzót. „*az atyák határozata Mihályt kormányzóvá tette és 5 évre rá bízta a főhatalmat*” (3. 9. 90.).⁵⁰ A kérdés összetettebb. Kubinyi András álláspontját követve, Pálosfalvi Tamás kétségeket emelt a Thuróczy és Bonfini által közölt öt éves adatot illetően.⁵¹ Azzal érvelt, hogy a 15 éves kort elérve V. László mellé miért nem választottak kormányzót vagy kormányzó régenstanácsot, úgy, ahogyan – az 1443-as születéssel számolva – a trónra lépő 15 éves Mátyásnál.⁵² Úgy vélem, hogy a kettőt jogi értelemben külön kell választani. A Mátyás mellé állított kormányzóság nem a hazai szokásjog vagy törvény alapján járó „törvényes” gyámkormányzóság, az indoka nem a kiskorúsággal, azaz a törvényes életkor hiányával függött össze, hanem eseti, „rendelt”, politikai kormányzóság, amely Szilágyi Mihály befolyásának, hatalmának megtartására szolgált. Magánjogi analógiával élve, például Werbőczy a gyámságnak ezt a fajtáját akkor említi, ha a törvényes vagy végrendeleti gyám már hiányzik vagy nincs (I. rész, 115. czim, 1. §).⁵³ Ne feledjük, hogy Mátyás apja, Hunyadi János 1456-ban meghalt, Szilágyi ennek okán, csupán családi szempontból is, szóba jöhetett a törvényes korú, 19 éves uralkodó mellett. Ezen megfontolás alapján sem tartom téves információnak Thuróczy vagy Bonfini közlését, azonban ezt az 1439-es születési év is alátámasztja. Az előbbi adattal számolva ugyanis az 5 év Mátyás 24 éves koráig tartott volna, azaz a teljes nagykorúságáig, a teljeskorúságig! Werbőczy a teljes korúság elérését férfiaknál szintén a 24. életévben határozta meg: „*Teljeskorúak a finembeliek huszonnégy éves korukban; a nők pedig mostani szokásjogunk szerint, tizenhat éves korukban.*”⁵⁴

Ennek a második fajta, ún. politikai kormányzóságnak jó példáját látjuk V. László esetében cseh királyként! Kubinyi András és Pálosfalvi Tamás véleményével ellentétben lehet, hogy 15 évesen Magyarországon nem kapott újabb kormányzót, de Csehországban igen. 12 évesen, 1452-ben a cseh rendek Podjebrád Györgyöt választották kormányzóvá a király mellé, éppúgy, mint ahogyan Mátyásnak később Szilágyit. Valószínűleg ez is a cseh király

⁵⁰ Bonfini i. m. 212.

⁵¹ Pálosfalvi Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához. *Századok*, 147. évf. (2013) 349–350.; Kubinyi András: Mátyás király i. m. 44.

⁵² Pálosfalvi Tamás: Szegedtől Újvárig i. m. 349–350.

⁵³ Werbőczy István: Tripartitum i. m. 244.

⁵⁴ Uo. 238.

nagykorúságáig szólt volna, amelynek elérésében Lászlót csak 1457. évi halála akadályozta meg. Talán 1458 januárjában ez a kormányzói pozíció Podjebrádot még azzal is kecsegtethette, hogy Mátyás esetleges cseh trónra kerülése esetén is biztosított volna hatalmat a teljes nagykorúság eléréséig a törvényes korú Mátyás felett, a már megkötött házassági szerződésén túlmenően.

Az 1439. évi korábbi születési időpont természetesen nem módosítja a kolozsvári születés helyét. Bonfini adataival teljesen összeegyeztethető, amely szerint „*Mátyás Erdélyben született, Kolozsvárott és ott is nevelkedett éretlen kamaszkoráig.*”⁵⁵ A születés hónapjának és napjának vizsgálata külön tanulmányt igényel.

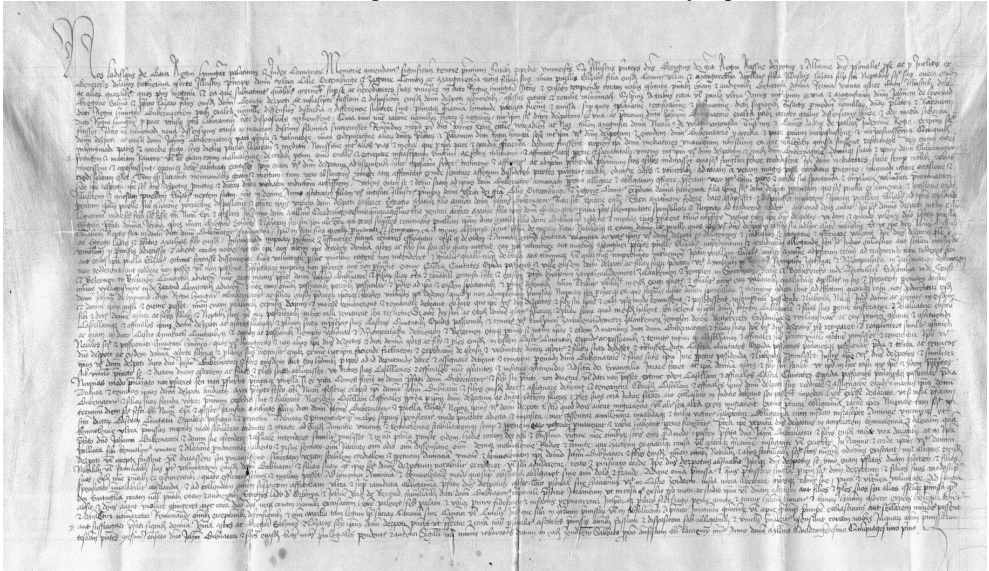
Mátyás életkorának fenti módosítása érintheti bátyja, Hunyadi Lászlóét is. A szakirodalom – pontos adatok hiányában – általában egy 1431/1433-as évet valószínűsít. A kettejük között meglévő korkülönbség alapul vételével mindezt pontosítani tudom. A bizonytalanságot annak a feltételezésnek az elfogadása okozza, amely szerint László öccsénél kb. egy tizeddel lehetett idősebb. Így tette Szakály Ferenc, vagy legutóbb Radu Lupescu történész is, annak ismeretében, hogy Hunyadi Mátyás születését 1443-ra helyezi a történész szakma *communis opinio*-ja.⁵⁶ Ha feltételezésem szerint Mátyás 1439-ben született, akkor László egy évtizeddel korábbi, azaz 1429 körüli születésű. Tehát például 1456-ban Nándorfehérváron már egy 27 éves felnőtt lépett fel, amely tovább vezet arra a megállapításra is, hogy esetében nem lehet szó csupán ifjú indulatosságáról Cillei Ulrik megölése kapcsán.

Az eddig elmondottak alapján egy rövid forráskritikai megjegyzést tennék. A fent említett oklevél kapcsán fontos tanulság az is, hogy a kutató történésznek, jogtörténésznek szükséges a rendelkezésre álló források egymáshoz viszonyított súlyának és minőségének az értékelését is elvégeznie. Ebben az esetben véleményem szerint egy 1451-ben kelt nádori oklevélbe foglalt házassági szerződés, az 1455. évi kérelem és Mátyás 1476-ban írt levele nagyobb súllyal esik latba, mint a történetírók visszszámításon alapuló esetleges tévedései vagy a korabeli gyakorlatot követő becslései. Mátyás trónra lépése utáni gyors helyzetfelismerése és döntőképesége inkább vall egy tizenkilenc éves, tehetséges uralkodóra, mint egy tizenöt éves kamaszra. A születési dátum pontosításával Mátyás emlékezete sem szenved csorbát, mivel 2019-ben lesz ennek a valószínűbb születési dátumnak az 580. évfordulója.

⁵⁵ Antonio Bonfini: A magyar történelem i. m. 713.

⁵⁶ Lupescu Radu: A Hunyadiak i. m. 16.; Szakály Ferenc: Virágkor i. m. 357. (Névmutató)

Az 1451. augusztus 7-i nádori oklevél fényképe

<https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/163290/?pg=1&bbox=-456%2C-6194%2C8542%2C-87> (a letöltés ideje: 2018.09.30.)

SZÁNTÓ RICHÁRD

A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései

A korai magyar történelem fontos forrásaként említhető a Salzburgi Évkönyv, amelynek egyik szövegvariánsa (*Annales Iuvavenses maximi*) a 881. évi bejegyzésnél tartalmazza a következő hírt: „*A nap elsötétült a harmadik órától a hatodik óráig. Az első csatát az ungarival Wenia-nál, a második a cowarival [kabarokkal] Culmite-nél vívták.*”¹ A jelen munka célja az *Annales Iuvavenses maximi* 881. évi hadjáratra vonatkozó kronológiájának pontosítása.

A 881. évi hadjárat egyetlen forrása, az *Annales Iuvavenses maximi* viszonylag későn, 1921-ben került napvilágra. Az eltelt idő óta nem merült fel más forrás, amely megerősítette, esetleg cáfolta volna az *Annales Iuvavenses maximi* tudósítását. A forrásban jelzett hadjáratral összekapcsolódó napfogyatkozás idejének pontosítása érdekében az alábbi források vonatkozó évköreibek áttekintése adott támpontot: a Fuldai Évkönyvek (*Annales Fuldenses*) harmadik, negyedik és ötödik része (*Annalium Fuldensium pars tertia, pars quarta, pars quinta*),² *Annales Vedastini*,³ Regino krónikája (*Reginonis Chronicon*),⁴ az *Annales Alamannici*⁵ és az *Annales Corbeiensis*.⁶

---

¹ *Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti. Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum.* Ed.: Bresslau, Harry. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XXX.* pars II. Ed. Hofmeister, Adolfus. Lipsiae, 1934. Stuttgart, 1976. 742. (továbbiakban: *Annales Iuvavenses maximi*). Salzburgi Évkönyv. Ford.: Tóth Sándor László. In: *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 209–210.

² *Annales Fuldenses (Annalium Fuldensium pars tertia, pars quarta, pars quinta).* Ed. Pertz, Georgius Heinricus. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum.* Scriptorum tomus I. Hannover, 1826. Stuttgart, 1976. 375–415.

³ *Annales Vedastini.* Ed. Georgius Heinricus Pertz. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum.* Scriptorum tomus I. Hannover, 1826. Stuttgart, 1976. 516–531.

⁴ *Reginonis Chronicon.* Ed. Pertz, Georgius Heinricus. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum.* Scriptorum tomus I. Hannover, 1826. 537–612.

⁵ *Annales Alamannici (VI. Annalium alamannicorum continuatio Sanganlenses tertia, codices Modotiensis et Veronensis; III. Annales Laubacenses pars tertia).* Ed. Pertz, Georgius Heinricus. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum.* Scriptorum tomus I. Hannover, 1826. Stuttgart, 1976. 52–56.

A korai magyar történetre vonatkozó szakirodalom áttekintése egyértelműen jelzi, hogy a 881. évi hadjárat adatait hitelesnek fogadták el a korszak kutatói. Deér József a 9. század időrendje kapcsán a kabarokról szóló híradás jelentőségét emelte ki, megállapítva, hogy a kabarok csatlakozása a magyarokhoz 881 előtt történt.⁷

Györffy György 1959-ben megjelent művében írta a 881. évi hadjáratról, hogy a magyarok és kabarok külön harcoltak, mintha két népről lett volna szó.⁸ Györffy 1977-ben kiadott munkájában is felhasználta a 881. évi adatokat,⁹ majd a tízkötetes magyar történet I/1. kötetében megemlítette, hogy a magyarok „881-ben minden valószínűség szerint Szvatopluk morva fejedelem hívására harcoltak Bécsnél a frankok ellen”.¹⁰

Vajay Szabolcs a hadjárat időpontját határozta be a forrásban említett napfogatkozás alapján, amelynek dátuma 881. augusztus 28-ra esett.¹¹

Kristó Gyula 1980-ban megjelent művében arra a következtetésre jutott az *Annales Iuvavenses maximi* alapján, hogy a kabarok nem tartoztak a magyar törzsszövetségbe, hanem a Hétmagyar katonai segédnépeként más arcvonalon harcoltak.¹² Kristó Gyula későbbi műveiben is ezen a véleményen volt, és történetileg hitelesnek fogadta el a 881. évi adatot.¹³

A magyar–morva szövetségben zajló 881. évi hadjáratról lehet olvasni a magyar történeti kronológiában is.¹⁴ Kordé Zoltán és Petrovics István szintén hiteles hírként fogadták el a 881. évi hadjáratról szóló adatokat.¹⁵

Tóth Sándor László 1996-ban közölt tanulmányában számos kérdést fogalmazott meg a 881. évi hadjárattal kapcsolatban, de elfogadta a 881. évi hadjáratról szóló tudósítás hitelét,¹⁶ és hiteles adatnak tartotta a 881. évi hadjáratot későbbi műveiben is.¹⁷

Bóna István monográfiájában említette, hogy az *ungari* és *cowari* sereg 881-ben Szvatopluk „hívására és zsoldjában” *Wenia* és *Culmite* mellett harcolt.¹⁸

⁶ *Annales Corbeiensis*. Ed. Pertz, Georgius Heinricus. In: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum*. Scriptorum tomus III. Hannover, 1839. Stuttgart, 1987. 1–18.

⁷ Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. *Századok* 79–80. évf. (1945–1946) 6.

⁸ Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az államig. *Kurszán és Kurszán vára*. Bp., 1959. 44.

⁹ Györffy György: Honfoglalás, megletelepedés és kalandozások. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Szerk. Bartha Antal–Czeplédy Károly–Róna-Tas András. Bp., 1977. 143–144.

¹⁰ Györffy György: Honfoglalás és megletelepedés. In: *Magyarország története tíz kötetben I/1*. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Bp., 1984. 587.

¹¹ Vajay, Szabolcs: *Der Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (860–933)*. Mainz, 1968. 15., 23. jegyz.

¹² Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp., 1980. 148–149, 156.

¹³ Kristó Gyula: *Az augsburgi csata*. Bp., 1985. 38.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp., 1986. 8.; Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged, 1993. 72–73.; Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Bp., 1996. 85–87., 100.; Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpád-korban*. Szeged, 2003. (második kiadás) 8., 26–27.

¹⁴ *Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig*. Főszerk. Benda Kálmán. Szerk. Solymosi László. Szerzők: Fodor István (magyar őstörténet). Bp., 1981. 51., 66.

¹⁵ Kordé Zoltán–Petrovics István: *A magyar kalandozások*. Bp., 1989. 14.

¹⁶ Tóth Sándor László: *A honfoglalás előtti magyar kalandozások*. HK 109. évf. (1996) 4. szám. 9–10.

¹⁷ Tóth Sándor László: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. Szeged, 1998. 146–148. Tóth Sándor László: *Levediától a Kárpát-medencéig*. Bp., 2011. Második kiadás. 122–123.

Hölbling Tamás a 881. évi hadjáratral kapcsolatban kritikai szempontú kérdéseket fogalmazott meg: elegendő-e az *Annales Iuvavenses maximi* egyetlen forrásként a 881. évi hadjárat hiteles elfogadásához, miközben 907-ig nem említi a magyarokat, illetve karintiai, bajor és más német területre vezetett hadjárataikat? Honnan tudott az *Annales Iuvavenses maximi* írója egy olyan eldugott harcról, amiről más forrás nem tudott? Ha az *ungari* csapat 881-ben Bécsig jutott, miért nem jelentek meg a következő évtizedben a keleti frank határokön?¹⁹

Tóth Sándor László 2016-ban válaszolt Hölbling Tamás néhány kritikai megjegyzésére: hiteles forrásnak tekintette az *Annales Iuvavenses maximit*, annak ellenére, hogy az egyedüli forrásként számolt be a 881. évi hadjáratról, és fenntartotta korábbi álláspontját, amely szerint morva–magyar szövetségben szervezett hadjárat zajlott 881-ben. Tóth Sándor László az *Annales Iuvavenses maximi*ben említett napfogyatkozást Vajay Szabolcs alapján 881. augusztus 28-ára tette, majd ebből kiindulva augusztusra vagy szeptemberre dátumozta a *Wenia* és *Culmite* melletti ütközeteket.²⁰

Szőke Béla Miklós a 881. évi hadjáratról megállapította, hogy a salzburgi krónikás a *cowari* és *ungari* között különbséget tett, tehát meg tudta különböztetni a törzseket.²¹ A magyar államalapításról írott művében Szabados György szintén hiteles forrásként idézte a Salzburgi Évkönyveket.²² Legutóbb Langó Péter és Bíró Gyöngyvér is elfogadta a 881. évi hadjáratról szóló tudósítást.²³

A rövid historiográfiai áttekintést követően a 881. évi hadjárat kronológiájának értékelésében két fő módszer alkalmazható. Az első az *Annales Iuvavenses maximi* 880-as és 890-es éveinek forráskritikai vizsgálata, a második a 878. évtől a 890-es évekig terjedő időszak napfogyatkozásainak áttekintése csillagászati számítások és korabeli források alapján.

Az *Annales Iuvavenses maximi* 880-as és 890-es éveinek forráskritikai vizsgálata

A 881. évi hadjáratral kapcsolatban a legfontosabb kérdés, hogy mennyire tekinthető hitelesnek az *Annales Iuvavenses maximi* 881. évre vonatkozó bejegyzése. Ernst Klebel publikálta először az *Annales Iuvavenses maximi* szövegét, forráskritikai megjegyzésekkel és kommentárokkal.²⁴ Harry Bresslau nevéhez fűződik az *Annales Iuvavenses maximi* újabb

¹⁸ Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. Bp., 2000. 13. História Könyvtár, Monográfiák 12.

¹⁹ Hölbling Tamás: A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfők. Bp., 2010. 248–251.

²⁰ Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században. Második javított kiadás. Szeged, 2016. 119–120.; Vajay, Szabolcs: Der Eintritt i. m. 16. 25. jegyz.

²¹ Szőke Béla Miklós: Pannónia a Karoling-korban. Bp., 2011. Akadémiai doktori értekezés, kézirat 265–266. A fenti véleménnyel megegyező további művekre ld. Szőke Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Szerk. Sudár Balázs–Szentpéteri József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Bp., 2014. 37.

²² Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Szeged, 2011. 139.

²³ Bíró Gyöngyvér és Langó Péter: „Deo odibilis gens Hungarorum” oder „auxilium Domini”. Die Ungarn und die christliche Welt im 10. Jahrhundert. In: Rauben, Plünder, Morden. Szerk. Heinrich-Tamaska, Orsolya. Hamburg, 2013. 277.

²⁴ Klebel, Ernst: Eine neu aufgefundenene Salzburger Geschichtsquelle. *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 61. szám, (1921). 33–54.

kritikai kiadása²⁵ és egy részletes tanulmány, amely a Salzburgi Évkönyvek történeti és filológiai vizsgálatát tartalmazta.²⁶ A forráskiadások alapja az ausztriai admonti Szent Benedek-rendi kolostor könyvtárában őrzött, 718-as jelzettel ellátott kódex. A katalógus szerint a hatvanhét pergament tartalmazó kötet három művet tartalmaz:

1. Isidorus Hispalensis: *Etymologiarum sive Originum* VII. könyve kivonatát (1r–25v),
2. *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956, (26r–33v),
3. Hugo de Sancto Victore: *Adnotationes elucidatoriae in Pentaeuchum* (34r–67).

A katalógus szerint a kézirat a 12. században keletkezett, és lényegében a (2.) *Chronica* tartalmazza az *Annales Iuvavenses maximi* címen ismertté vált forrást.²⁷

Bresslau az *Annales Iuvavenses maximi* kritikai kiadása során a Salzburgi Évkönyvek (*Annales Iuvavenses*) összes szövegvariánsát felhasználta, az egyes szövegvariánsokat (*Annales Iuvavenses minores*, *Annales Iuvavenses maiores*, *Annales s. Emmerami maiores* és az *Annales Iuvavenses maximi*) egymással párhuzamba állítva közölte. Bresslau az *Annales Iuvavenses maximi* szövegét kronológiailag három részre osztotta:

1. A 725. évtől a 829. évig terjedő rész címe egyszerűen *Annales Iuvavenses maximi*, amely az egész forrás szakirodalomban ismert nevévé vált.
2. A forrás 830. (DCCCXXX.) évi bejegyzéstől 842. (DCCXLII.) évi bejegyzésig tartó része a *Continuatio Annalium Iuvavensium maximorum* nevet kapta.
3. Végül a forrás 844. (DCCCXLIIII.) évi bejegyzéstől a végéig, 956-ig (DCCCCLVI.) terjedő utolsó része a *Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum* alcím alatt jelent meg.²⁸ Lényegében az utóbbi rész tartalmazza a korai magyar történet számára fontos adatokat. Bresslau a kritikai kiadás végén még Aventinus rövid kivonatait is közölte.

Ernst Klebel és Harry Bresslau szövegkiadása között eltérések mutatkoznak. Ezek és a forrás fotójának vizsgálata révén feltárható a forrás kronológiájának több bizonytalan pontja.

A kéziratban az évek egyesével egymás után sorakoznak folyamatos sorrendben. Az évkönyv írója bizonyos évekhez bejegyzéseket írt, de más éveket üresen hagyott. Klebel a saját szövegkiadásában pontosan feltüntette, hogy egy év bejegyzése után hány üres év következik, vagyis csak az évszám szerepel az évek sorrendjében egyesével, de nem járul hozzá feljegyzés.²⁹ Bresslau a saját forráskiadásában a szöveges feljegyzést nem tartalmazó, lényegében üres éveket a forrás szövegében általában nem jelölte, kivéve a 890. évtől a 899. évig terjedő részt, amely évkör évszámait 891-től – Bresslau szerint – a középkori írnok hibásan írta le. Erről alább részletesen szó esik.

²⁵ *Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti*. Ed.: Bresslau, Harry. In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum* XXX. pars II. Lipsiae, 1934. 727–744.

²⁶ Bresslau, Harry: *Die ältere Salzburger Annalistik*. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Berlin, 1923. Nr. 2. 1–63.

²⁷ Vö. *Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti* i. m. 727–731. Mss. Isidorus Hispalensis, *Chronicon*, Hugo de Sancto Victore in: *Mittelalterliche Handschriften in Österreich*, manuscript.at, Admont, Benediktenstift, Cod. 718, http://manuscripta.at/m1/hs_detail.php?ID=26520 (2017.08.13.). *Codex Admontensis 718*, in: Hill Museum End Manuscripts Library, <http://www.vhmdl.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=10045>, (2017. 08.13.).

²⁸ *Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti*. i. m. 739–744.

²⁹ Klebel, Ernst: *Eine neu aufgefundene Salzburger i. m. 34–38*.

Az *Annales Iuvavenses maximi* szövegében a fent említett, 890-től 899-ig terjedő rész előtti szakaszban is számos kronológiai hiba található. A forrás kronológiai pontatlanságai a 880-as évtől 900-ig a következők szerint összegezhetők.

A 880. (DCCCLXXX.) évi feljegyzés számsorában az utolsó X javított, amire Bresslau rámutatott.³⁰ A forráshely publikus fotográfiáján is jól látható a javítás nyoma, amely az eredeti szám tintájának vizes feloldásával, majd utólagos átírással keletkezhetett.³¹

A 880. évi dátumhoz tartozó feljegyzés: „*Karломann' rex obiit X^O kal. Oktob'.*”

880. Karlomann király október Kalendájának 10. napján [szeptember 22.] elhalálozott. A feljegyzés kronológiai bizonytalanságot tartalmaz a dátum vonatkozásában, amelyet Klebel és Bresslau is jelzett, ugyanis más forrásokban Karlomann halálának dátuma március 22-re esik.³²

Ezután következik a korai magyar történet számára érdekes 881. évi feljegyzés a *cowari* és *ungari* támadásról, amelynek írásképe tisztán olvasható.

A 882. (DCCCXXXII.) év is javítástól mentes, de nem követi feljegyzés az évszámot.

A 883. (DCCCLXXXIII.) év számsorában javítás látható, amely hasonlít a 880. évnél észlelt emendációhoz, de itt a számsor első X írásjele előtt látszik javítás nyoma. Érdemes megjegyezni, hogy ehhez az évhez sem tartozik bejegyzés.

A 884. és 885. évek írásképe javítástól mentes, és ezekhez sem tartozik szöveges rész, az évszámok önmagukban állnak.

A 886. (DCCCLXXXVI.) év írásképeben az L után jól láthatóan négy X írásjel áll, de a második X-et törölni próbálták, így jött létre a DCCCLX[X]XXVI. számsor, amelyet nem követ szöveges feljegyzés.

A 887. év és a hozzá kapcsolódó írás jól olvasható és javítástól mentes: „*DCCCLXXXVII. Ludovicus rex obiit. Arnolfus rex factus est.*” 887-ben Lajos király meghalt. Arnulf király lett.³³ Az írásképeben hibátlannak látszó sor azonban kronológiai tévedést tartalmaz, ugyanis III. (Ifjabb) Lajos halálának és Arnulf trónra lépésének éveként egyaránt 887 jelenik meg, jöllehet valójában Ifjabb Lajos halála 882-ben volt,³⁴ tehát öt évvel megelőzte Arnulf pontosan jelzett 887. évi trónra lépését. Az évkönyv 880-as évekre vonatkozó részének kronológiai bizonytalanságait jelzi, hogy az író nem tudott Vastag Károly személyéről,

³⁰ *Annales ex Annalibus Ivavensibus Antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum*, i. m. 742. d. jegyz.

³¹ *Mss. Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956) i. m. in: Admont, Benediktinerstift, Cod. 718, Isidorus Hispalensis, *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956), Hugo de Sancto Victore, f. 31. r. Vö. Die ältere Salzburger Annalistik, *Annales Iuvavenses maximi*, <https://www.1133.at/document/view/id/1079#1> (2017.08.14.)

³² Klebel, Ernst: Eine neuaufgefundene Salzburger i. m. 37., 40., 111. jegyz. *Annales ex Annalibus Ivavensibus Antiquis excerpti*, edidit H. Bresslau in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum tomi XXX.*, pars II. Lipsia, 1934. 742. 3. jegyz. Weiszhar Attila–Weiszhar Balázs: Német királyok, római császárok. Bp., 1998. 17–18.

³³ *Mss. Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956) in: Admont, Benediktinerstift, Cod. 718, Isidorus Hispalensis, *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956), Hugo de Sancto Victore, f. 31. r. Vö. Die ältere Salzburger Annalistik, *Annales Iuvavenses maximi*, <https://www.1133.at/document/view/id/1079#1> (2017.08.14.)

³⁴ *Annales ex Annalibus Ivavensibus Antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum*. 742. 5. jegyz.

és 882–887-ig tartó keleti frank királyságáról, valamint 881–887-ig tartó császárságáról.³⁵ Így magyarázható az, hogy III. (Ifjabb) Lajos uralkodása tévesen 887-ig tartott az annalista szerint.

Ez azt mutatja, hogy az évkönyv szerkesztőjének nem voltak pontos adatai a 880-as évek eseményeiről és uralkodóváltásairól.

A 888. (DCCCLXXXVIII.) és 889. (DCCCLXXXVIII.) év javításoktól mentesen következnek, de bejegyzéseket nem tartalmaz, tehát az évkönyv szerkesztője nem rendelkezett adatokkal erre a két évre vonatkozóan.³⁶

A 890–899. évig terjedő szakaszban hibásan szerepelnek az évszámok, az első hiba a 891. évet jelző számsorban látható a harmadik C-t követő L formájában (DCCCLXCI.), amelyet a többi, ugyancsak hibásan írt évszám követ (892: DCCCLXII, 893: DCCCLXCIII, 894: DCCCLXCIII, 895: DCCCLXCV, 896: DCCCLXVI, 897: DCCCLXVII, 898: DCCCLXVIII, 899: DCCCLXVIII). Bresslau ezeket a hibás évszámokat javítva közölte,³⁷ Klebel pedig arab számos átírást alkalmazott a forrásközlésben, nem jelölve az eredeti évszámok hibás írásmódját.³⁸ Az utolsó négy évszám írásképe valójában hibátlan, ugyanis számértékük írásmódja megfelelő (866: DCCCLXVI, 867: DCCCLXVII, 868: DCCCLXVIII, 869: DCCCLXVIII), a hibájuk abban rejlik, hogy a 895. és a 900. év közé illeszkednek a forrás szövegében, így anakronisztikusak az évkönyv kronológiai rendjében.³⁹

A forrás 899. évi számsorát a kritikai kiadásban Bresslau DCCCLXVIII-ről DCCCXCVIII-ra javította, a hozzá kapcsolódó feljegyzés: „*Arnolfus rex obiit. Ludovicus filius eius rex factus est.*” „*Arnulf király meghalt. Lajos, az ő fia lett a király.*”⁴⁰

A 900-tól 906-ig terjedő évszámokhoz nem illeszkedik feljegyzés, tehát az évkönyv írója nem rendelkezett adatokkal erről a hét évről.⁴¹ Az évkönyv 907. évi bejegyzése említi a *Brezalauspurc* melletti csatát, amely után 956-ig folyamatosak a feljegyzések, bár néhány éves hiátusok itt is találhatók.⁴²

A fentiekben látható volt, hogy az *Annales Iuvavenses maximi* a 880-as és 890-es évekre vonatkozó része számos kronológiai bizonytalanságot, hibát hordoz, amelyek egy része az

³⁵ Brinckmeier, Eduard: *Praktisches Handbuch der historischen Chronologie aller Zeiten und Völker besonders des Mittelalters*. Berlin, 1882. Graz, 1973. 277–278.; Weiszár Attila–Weiszár Balázs: *Német királyok* i. m. 21–25.

³⁶ Mss. *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956) in: Admont, Benediktinerstift, Cod. 718, Isidorus Hispalensis, *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956), Hugo de Sancto Victore, f. 31. r. Vö. Die ältere Salzburger Annalistik, *Annales Iuvavenses maximi*, <https://www.1133.at/document/view/id/1079#1> (2017.08.14.). Klebel, Ernst: *Eine neu aufgefundene Salzburger* i. m. 37.

³⁷ *Annales ex Annalibus Ivavensibus Antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum* edidit H. Bresslau in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum* tomi XXX., pars II. Lipsiae, 1934. 742. g. jegyz.

³⁸ E. Klebel: *Eine neu aufgefundene Salzburger* i. m. 37.

³⁹ Mss. *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956) in: Admont, Benediktinerstift, Cod. 718, Isidorus Hispalensis, *Chronica* (ab anno Chr. 725 ad annum 956), Hugo de Sancto Victore, f. 31. v.

⁴⁰ *Annales ex Annalibus Ivavensibus Antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum*, i. m. 742.

⁴¹ Klebel, Ernst: *Eine neu aufgefundene* i. m. 37. *Annales ex Annalibus Ivavensibus Antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum* i. m. 742.

⁴² Klebel, Ernst: *Eine neu aufgefundene* i. m. 37–38.

évszámok elírásában, javításában nyilvánul meg, másik része pedig ténybeli tévedések következménye. Szintén figyelmet érdemel az évkönyv íróját sújtó adathiány, amely az üresen hagyott évek számában is megmutatkozik. Különösen lényeges, hogy az évkönyv szerkesztése során 880-tól, Karlomann halálától Arnulf haláláig (899), majd ezt követően még több évig, a *Brezalauspurc* melletti csatáig (907) nem álltak az író rendelkezésére pontos adatok.

Az évkönyv fent jelzett kronológiai hibái közül a kéziratban látható javítások, vélhetően a vizes feloldások és átírások a jelenleg rendelkezésre álló kézirat írása során a 12. században keletkeztek. A rosszul, illetve anakronisztikus rendben leírt évszámok vélhetően ugyanakkor keletkeztek, itt a 891-től 899-ig terjedő évkör hibáira lehet gondolni.

Ezzel szemben az üres, feljegyzéssel ki nem töltött évek jelentős száma azt jelzi, hogy a 9. század végének évkönyvíróját érintette adathiány, tehát már a korabeli feljegyzések is erősen hiányosak lehettek. III. (Ifjabb) Lajos halálának és Arnulf trónra lépése évének (887) összekapcsolása, Vastag Károly személyének és uralkodásának figyelmen kívül hagyása azt jelzi, hogy az évkönyv szerkesztője nem kortársa volt az eseményeknek, hanem későbbi feljegyzője. Ebből adódhat az információk pontatlansága.

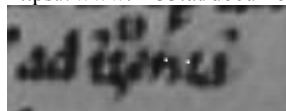
A 878. évtől a 890-es évekig terjedő időszak napfogyatkozásai

Felmerül a kérdés, hogyha az *Annales Iuvavenses maximi* kronológiája a 880-as és 890-es évekre ennyire bizonytalan, mennyire tekinthető megbízhatónak a 881. évi *ungari* és *cowari* támadásra vonatkozó értesülésének időpontja. Ennek megítéléséhez szükséges a 881. évi feljegyzés alapos tanulmányozása.

„DCCCLXXXI. Sol obscuratus est a tercia usque ad sextam horam. Primum bellum cum Ungaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite.” „881. A nap elsötétült a harmadik órától a hatodik óráig. Az első csata az *ungarival* *Wenia*-nál volt, a második a *cowarival* *Culmite*-nél.”⁴³ Az eredeti íráskép a *Weniam* (Bécs) szó esetében bizonytalan olvasatú,⁴⁴ ennek vizsgálata önálló tanulmányt igényel. Amint fentebb látható volt, a kutatásban elfogadott, hogy a nap elhalványodása, lényegében a napfogyatkozás, időben összekapcsolható az *ungari* és *cowari* csapatok támadásával, és mindkét eseményre 881-ben került sor. Klebel megállapította, hogy 881-ben két napfogyatkozás is volt, március 4-én és augusztus 28-án, szerinte Ifjabb Lajos 881-ben hozzávetőlegesen júliustól októberig Bajorországban tartózkodott, a csaták júniusra és júliusra eshettek.⁴⁵ Klebel megállapításának

⁴³ Klebel, Ernst: Eine neu aufgefundenene i. m. 37. Annales ex Annalibus Iuvavensibus Antiquis excerpti, Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum i. m. 742. Salzburgeri Évkönyv. i. m. 209–210.

⁴⁴ Mss. Chronica (ab anno Chr. 725 ad annum 956) in: Admont, Benediktinerstift, Cod. 718, Isidorus Hispalensis, Chronica (ab anno Chr. 725 ad annum 956), Hugo de Sancto Victore, f. 31. r. Vö. Die ältere Salzburger Annalistik, Annales Iuvavenses maximi, <https://www.1133.at/document/view/id/1079#1> (2017.08.14.) (ad Weniam).

⁴⁵ A 881. augusztus 28-án bekövetkezett napfogyatkozást már Eduard Brinckmeier 1882-ben megjelent kronológiai táblázatai is tartalmazták. Brinckmeier, Eduard: Praktisches Handbuch i. m. 476.; Klebel, Ernst: Eine neu aufgefundenene i. m. 49–50., 112. jegyz.

megfelelően csak az augusztus 28-i napfogyatkozásból lehet kiindulni, ugyanis a március 4-i napfogyatkozás idején Európában éjszaka volt, a fogyatkozás a Föld túlsó felén, Ausztrália területén történt, tehát frank földről nem lehetett látni.⁴⁶ Vajay Szabolcs, eltérve Klebel véleményétől, a két ütközet idejét a napfogyatkozást (881. augusztus 28.) követő őszi időszakra tette.⁴⁷ Tóth Sándor László is jelentőséget tulajdonított a napfogyatkozásnak a két ütközet datálásában, ez alapján augusztusra vagy szeptemberre tette a csatározások idejét.⁴⁸

Kérdéses, hogy az *Annales Iuvavenses maximi* helyesen tartalmazta-e a napfogyatkozás adatait és időpontját. Ezzel kapcsolatban gyanút keltő, hogy a 881. évi napfogyatkozásról egyetlen más forrás sem adott hírt, még a Fuldai Évkönyvek sem említették, pedig a korszak legmegbízhatóbb forrásai közé sorolhatók, ugyanakkor a 878. évi napfogyatkozásról több korabeli forrás is beszámolt. A Fuldai Évkönyvek 878. évi feljegyzésében olvasható, hogy november Kalendájának negyedik napján kilenc óra után a nap úgy elsötétült (*obscuratus est*), hogy a csillagok az égen megjelentek.⁴⁹ Az *Annales Vedastini* 878. évi bejegyzése is megemlíti ezt a napfogyatkozást, amelyet bizonytalan napi dátummal október hónapnak majdnem a közepére tett, az idejét pedig a nap 8. órájában határozta meg, ami mai időszámításunk szerint hozzávetőlegesen délután 2 óra (14.00) körül lehetett. A kritikai szövegkiadás ezt némileg módosította november Kalendájának 4. napjára (október 29-re) határozva meg a napfogyatkozás dátumát.⁵⁰ Regino krónikája szintén megemlíti a 878. október 29-i napfogyatkozást, amelynek idejét a 9. óra körül határozta meg (*circa horam nonam*), ami mai időszámításunk szerint délután 3 óra (15.00) körül lehetett.⁵¹ A 878. évi napfogyatkozás további évkönyvekben is szerepelt, például megemlíti az *Annales Corbeienses*,⁵² az *Annales Weingartenses* még a napfogyatkozás dátumát is tartalmazta (november Kalendájának 4. napja: október 29.),⁵³ és az *Annales Augienses* szintén ezt a dátumot említette.⁵⁴

Mi a magyarázata annak, hogy a 881. évi napfogyatkozást csak az *Annales Iuvavenses maximi* említi? A válaszhoz Fred Espenak kutatási eredményei vezetnek el, aki 2014-ben

⁴⁶ Klebel, Ernst: Eine neuaufgefundene i. m. 49–50., 112. jegyz.; Espenak, Fred–Meus, Jean: Five Millenium Canon of Solar Eclipses. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSE/5MCSE-Maps-07.pdf>, maps 301 to 350 (+0525 to +0945), Plate 343, 0881 Mar 04 (2017.08.13.).

<https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEsearchmap.php?Ecl=08810304> (2017.08.27.).

⁴⁷ Vajay, Szabolcs: Der Eintritt i. m. 15. 23. jegyz.

⁴⁸ Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség i. m. 119.

⁴⁹ Annales Fuldenses (Annalium Fuldensium pars tertia) i. m. 392.

⁵⁰ Annales Vedastini i. m. 517. d. jegyz.

⁵¹ Reginonis Chronicon i. m. 590.

⁵² Annales Corbeienses i. m. 3. Annales Weingartenses. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. In: Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum tomus I. Hannover 1826, Stuttgart 1976. 66.; *Annales Augienses B. Pars secunda, Genuina* in: Monumenta Germaniae Historica, ed. Georgius Heinrichus Pertz, Scriptorum tomus I. Hannover 1826, Stuttgart, 1976. 68.

⁵³ Annales Weingartenses. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. In: Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum tomus I. Hannover 1826, Stuttgart 1976. 66.

⁵⁴ Annales Augienses. Ed. Georgius Heinrichus Pertz. In: Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum tomus I. Hannover 1826, Stuttgart 1976. 68.

tette közzé az elmúlt öt évezred napfogyatkozásait tartalmazó katalógusát,⁵⁵ amelyhez kapcsolódóan ugyancsak Fred Espenak és Jean Meeus publikálta a napfogyatkozások térkép-vázlatait.⁵⁶

A 881. augusztus 28-án bekövetkezett napfogyatkozás térkép-vázlatából kiderül, hogy a napfogyatkozás ösvénye Észak-Afrikában a Szahara déli részén vonult át, majd Nyugat-Szahara térségében lépett az Atlanti-óceán fölé, és ott volt a legjobban látható. A napfogyatkozás sávja végighaladt az Atlanti-óceánon és elérte Észak-Amerika keleti partjait.⁵⁷ Ebből az következik, hogy Európából, főként Közép-Európából aligha volt látható. Itt érdemes megjegyezni, Brinckmeier 1882-ben kiadott kronológiája még nem tartalmazta a napfogyatkozások földfelszíni ösvényét, csak az időpontjukat.⁵⁸ Ponorí Thewrewk Aurél és Bartha Lajos felhívta a figyelmet arra, hogy a 881. évi napfogyatkozás Salzburgból nézve kismértékű volt, a fogyatkozás idején legfeljebb 27%-os, ennek ellenére egy ilyen kismértékű napfogyatkozást mégis észrevettek. Ugyanakkor Ponorí Thewrewk és Bartha az egész jelenség időtartamát salzburgi helyi idő szerint 14^h 46^m-tól 16^h 36^m-ig határozta meg, és úgy egyeztetette a Salzburgi Évkönyv adatával, hogy déltől számítva a harmadik órától a hatodik óráig, pontosabban ötödik óráig határozta meg a fogyatkozás idejét,⁵⁹ de ez nem egyezik a 881. évi napfogyatkozás salzburgi feljegyzésével, amint alább látható lesz.

A 881. augusztus 28-án bekövetkezett napfogyatkozás az *Annales Iuvavenses maximi* alapján: „*A nap elsötétült a harmadik órától a hatodik óráig.*” Ez mai időszámításunk szerint délelőtt kilenc óra és déli tizenkettő között lehetett salzburgi helyi idő szerint, ugyanis a középkorban a nappal első órája, napfelkeltekor, augusztus végén reggel hat körül kezdődött, tehát a harmadik óra mai időszámítás szerint délelőtt kilenc órára esett, a középkori nappali hatodik óra pedig a mai déli tizenkettőnek felelt meg. Ugyanakkor Espenak és Meeuse számítógépes számítási eredményei szerint a 881. augusztus 28-i napfogyatkozás kezdő és befejező időpontja Salzburg földrajzi helyzetéből nézve 13.59 perc és 15.48 perc között volt UT (Universal Time) szerint,⁶⁰ ami salzburgi helyi időre átszámítva lényegében egyezik Ponorí Thewrewk és Bartha adataival,⁶¹ ha a fogyatkozás egyáltalán látszott. Ezek a modern számítási adatok tehát lényeges eltérést mutatnak az *Annales Iuvavenses maximi* által említett harmadik órától hatodik óráig (mai idő szerint reggel 9.00 órától déli 12.00 óráig) terjedő napfogyatkozási időtartamtól. Tehát a Salzburgi Évkönyvek és a modern csillagászati számítások adatai nem egyeznek a napfogyatkozás órájára vonatkozóan.

⁵⁵ Espenak, Fred–Meeus, Jean: Five Millenium Canon of Solar Eclipses: -1999 to + 3000. <http://eclipsewise.com/solar/SEpubs/5MCSE.html> (2017.08.13.)

⁵⁶ Espenak, Fred–Meeus, Jean: Five Millenium Canon of Solar Eclipses.

<https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSE/5MCSE-Maps-07.pdf> (2017.08.13.)

⁵⁷ Espenak, Fred–Meeus, Jean: Five Millennium Canon of Solar Eclipses: -1999 to +3000 i. m. NASA Technical Publication TP-2006-214141. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSE/5MCSE-Maps-07.pdf>, maps 301 to 350 (+0525 to +0945), Plate 343, 0881 Aug 28, 2017.08.13. 10.00. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEsearchmap.php?Ecl=08810828> (2017.08.27.)

⁵⁸ Brinckmeier, Eduard: Praktisches Handbuch i. m. 476.

⁵⁹ Ponorí Thewrewk Aurél–Bartha Lajos: „Magyar” napfogyatkozások. In: Meteor csillagászati évkönyv 1999. Bp., 1998. 211–212.

⁶⁰ National Aeronautics and Space Administration. NASA Eclipse Web Site. Total Solar Eclipse of 881 August 28. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEsearchmap.php?Ecl=08810828> (2017.08.27.)

⁶¹ Ponorí Thewrewk Aurél–Bartha Lajos: „Magyar” napfogyatkozások i. m. 211–212.

Ennek ellenére megoldást kíván az a kérdés, hogy miként kerülhetett egy ilyen fontos jelenség az *Annales Iuvavenses maximi* lapjaira, ha kétséges, hogy látták és még pontatlanul is jegyezték le. Erre a választ a 881. augusztus 28-i napfogyatkozás kezdetének és végének órái adják meg.

A 9. századi napfogyatkozások táblázatainak és térképeinek vizsgálata alapján megállapíthatóvá vált, hogy a 9. század végi napfogyatkozások közül, a modern számítások szerint a 891. augusztus 8-án bekövetkezett napfogyatkozás Salzburgból nézve 7.49 perckor kezdődött és 10.53 perckor ért véget.⁶² Ez az időtartam közelít az *Annales Iuvavenses maximi* által megadott időtartamhoz, amely szerint a napfogyatkozás 881-ben a harmadik órától, vagyis mai időnk szerint reggel kilenctől a hatodik óráig, tehát mai időszámításunk szerint déli tizenkét óráig tartott. A közelítő időpontból úgy lesz egyező időpont, ha figyelembe vesszük, hogy a középkorban mindig helyi időben számoltak, vagyis Salzburg környékén volt három óra (délelőtt 9.00), amikor a napfogyatkozás bekövetkezett, és hat óra (12.00), amikor véget ért. Ám Fred Espenak és Jean Meeus UT-ben (Universal Time) adta meg a napfogyatkozás adatait, amely a greenwichi középideő beosztásán alapul. Greenwich és Salzburg között csaknem egy óra (hozzávetőlegesen 48 perc) eltérés van, tehát Salzburg környékén a helyi idő szerint valóban a harmadik óra, vagyis délelőtt 9.00 körül sötétülhetett el a Nap, mivel Espenak UT-ben meghatározott időpontjához (7.49) hozzá kell adni csaknem egy órát, hogy a salzburgi helyi időt megkapjuk. A napfogyatkozás vége pedig valóban a salzburgi helyi idő szerint a hatodik órában volt, vagyis 12.00 körül, ugyanis Espenak ugyancsak UT-ben meghatározott időpontjához (10.53) ismét hozzá kell számítani majdnem egy órát, hogy megkapjuk a salzburgi helyi időt, amikor a napfogyatkozás az *Annales Iuvavenses maximi* szerint is befejeződött.

Ezt a számítást erősíti, hogy a 891. évi napfogyatkozás sávja látható volt Közép-Európa területén,⁶³ ellentétben a már említett 881. augusztus 28-i napfogyatkozással, amelynek sávja Dél- és Nyugat-Szahara, majd pedig az Atlanti óceán felett haladt.

Összegzésként megállapítható, hogy az *Annales Iuvavenses maximi* kronológiája számos ponton bizonytalan a 880-as és 890-es évek vonatkozásában, javítások, anakronisztikus számsorok, III. (Ifjabb) Lajos halálának és Arnulf trónra lépése évének (887) összekapcsolása, Vastag Károly uralkodásának kihagyása jelzik a bizonytalan időrendet. A 881. évi napfogyatkozást az *Annales Iuvavenses maximi*n kívül egyetlen korabeli forrás sem említette, ugyanakkor órájának időpontja lényegében a 891. évi napfogyatkozás órájával egyezik. Ezek alapján adódik a következtetés, hogy az *Annales Iuvavenses maximi* szerkesztője a 891. augusztus 8-án történt napfogyatkozást utólag tévesen a 881. évhez írta le az évkönyv későbbi összeállítása során, miközben a napfogyatkozás kezdetét és végét jelző órákat pontosan jegyezte fel. Az órák pontos feljegyzése bizonyító erővel rendelkezik. A 881. évi napfogyatkozás aligha volt látható frank területekről, sőt egyetlen korabeli forrás sem említi, ezzel szemben a 891. évi napfogyatkozás jól látszott frank területeken, amit

⁶² Espenak, Fred: Google Eclipse Map Page Annular Solar Eclipse of 0891 Aug 08. <http://eclipsewise.com/solar/SEgmap/0801-0900/SE0891Aug08Agmap.html> (2017.08.27.)

⁶³ Espenak, Fred: EclipseWise – World Atlas of Solar Eclipse Paths. Google Eclipse Map Page. Annual Solar Eclipse of 0891 Aug 08. <http://eclipsewise.com/solar/SEgmap/0801-0900/SE0891Aug08Agmap.html>; Espenak, Fred–Meeus, Jean: Five Millennium Canon of Solar Eclipses, maps 301 to 350 (+0525 to +0945) <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/5MCSE/5MCSE-Maps-07.pdf>, Pate 344 0891 Aug 08. (2017.08.13. 10.00.)

több évkönyv feljegyzése is bizonyít. Az *Annales Alamannici* és az *Annales Laubacensium* 891. évi adatai megemlítik, hogy ebben az évben napfogyatkozás volt, bár annak kezdetére és végére nem utaltak.⁶⁴ Az *Annales Corbeienses* a 878. évi és a 891. évi napfogyatkozást is megemlítette, de a 881. éviről nem szólt.⁶⁵ A 891. évi napfogyatkozást bizánci források is feljegyezték, Simeon bolgár fejedelem is megemlítette Leo Choreosphactes bizánci követnek írt egyik levelében.⁶⁶ Simeon Logothetész krónikája tartalmazza a napfogyatkozás említését, amelynek pontos dátumát Jenkins 891. augusztus 8-ra tette, megemlítve, hogy a pontos dátumot a kortárs források között csak a Synaxarion tartalmazta.⁶⁷

Mindezek után adódik a következtetés, hogy a 881. évi *ungari* és *cowari* csapatok támadása valójában 891 augusztusában történt.

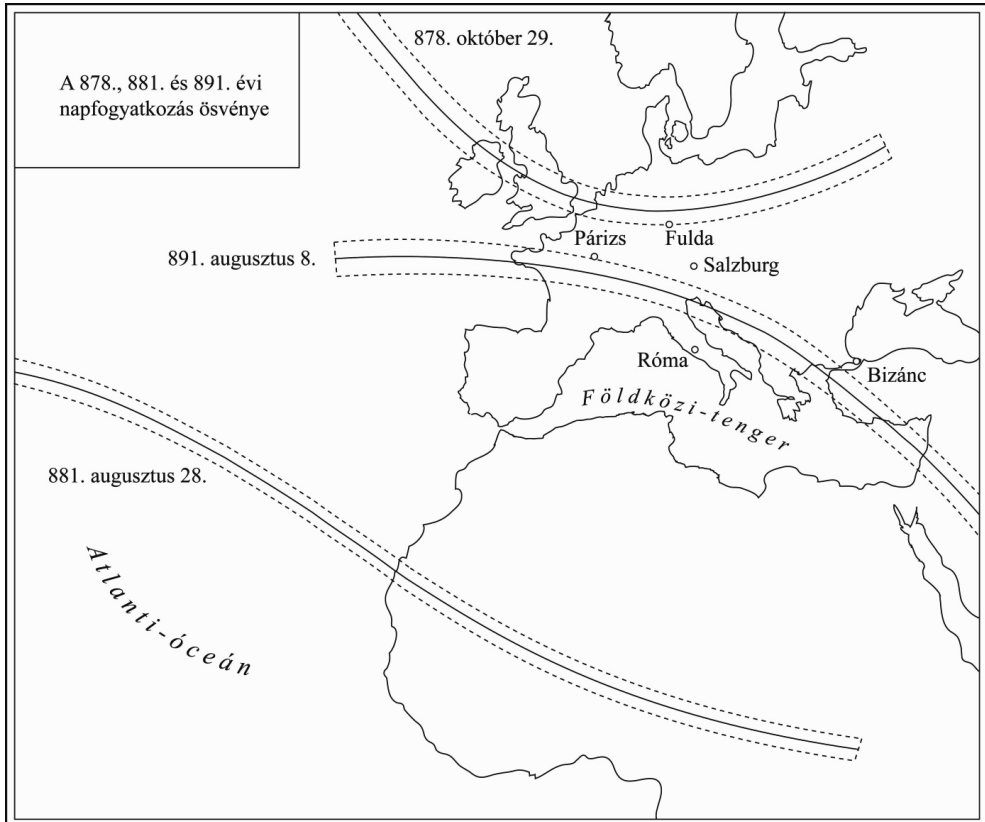
---

⁶⁴ *Annales Alamannici* (VI. *Annalium alamannicorum continuatio Sanganlenses tertia*, codices Modoniensis et Veronensi; III. *Annales Laubacenses pars tertia*.) i. m. 52.

⁶⁵ *Annales Corbeienses* i. m. 3.

⁶⁶ Letters of the Bulgarian Prince Simeon to magister Leo Choerosphactes, Byzantine imperial envoy, 895–896. In: *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century*. Szerk. Kiril Petkov. Leiden–Boston, 2008. 47.

⁶⁷ Jenkins, Romilly J. H.: *The Chronological Accuracy of the „Logothete” for the Years A. D. 867–913*. *Dumbarton Oaks*, 1965. 104. Köszönetemet fejezem ki Balogh Lászlónak, aki felhívta figyelmemet Simeon Logothetész krónikájára és annak szakirodalmára.

Forrás: 878. okt. 29.: National Aeronautics and Space Administration. NASA Eclipse Web Site. Total Solar Eclipse of October 29. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEsearchmap.php?Ecl=08781029>.
 Espenak, Fred: EclipseWise – World Atlas of Solar Eclipse Paths, Google Eclipse Map Page. Total Solar Eclipse of 0878 Oct 29. <https://eclipsewise.com/solar/SEgmap/0801-0900/SE0878Oct29Tgmap.html> (2018.09.24.)
 881. aug. 28.: Espenak, Fred: Google Eclipse Map Page. Annual Solar Eclipse of 0881 Aug 28. <http://eclipsewise.com/solar/SEgmap/0801-0900/SE0881Aug28Agmap.html> (2018.09.24.).
 891. aug. 8.: Espenak, Fred: Google Eclipse Map Page Annular Solar Eclipse of 0891 Aug 08. <http://eclipsewise.com/solar/SEgmap/0801-0900/SE0891Aug08Agmap.html>
 Total and Annual Solar Eclipse Paths: 0881-0900
<https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEatlas/SEatlas1/SEatlas0881.GIF> (2018.09.24.)

SZŐCS TIBOR

A királyi különös jelenlet bíróságának Árpád-kori előzményei

Már régóta ismert, hogy később azt a bíróságot, amely az uralkodó személyes fóruma volt, a *specialis presentia regia*, vagyis a „külön(ös) királyi jelenlet” névvel illették. A 19. század eleji előzmények után először Hajnik Imre foglalta össze a királyi különös jelenlet bíróságával kapcsolatos tudnivalókat. Megállapítása szerint a bíróság szervezeti értelemben csak az Anjou-korban jött létre (Hajnik először az 1380-as évek legelejét jelölte meg, néhány évvel később ezt I. Károly uralkodására módosította), és élén a kancellár állt. Természetesen az Árpád-korban is előfordult már, hogy az uralkodó személyes bírói fórumát *specialis presentia* néven említették, de az még nem alakult át hivatalos bírósággá.¹ A bíróság korai szakaszára vonatkozó ismereteinket Gerics József pontosította. Kutatásai alapján Károly idejében nem a kancellár, hanem az alkancellár volt a különös jelenlet bírása, ám nem saját jogán, hanem mindig a király nevében. A király vezetésétől független bírósággá 1377–1378 körül vált, de akkor már a kancellár vezetésével.² Bertényi Iván mindezt még azzal egészítette ki egy tanulmányában, hogy az 1330–1370-es években nem csak az alkancellár, hanem királyi meghagyásra bárki, akár még az országbíró is lehetett a *specialis presentia* eljáró személy, noha leggyakrabban tényleg az alkancellárt bízták meg ezzel.³ A bíróság későbbi, Zsigmond-kori történetével és működésével Kumorovitz Lajos, Bónis György és C. Tóth Norbert foglalkozott (a *specialis presentia regia* bíróságát hivatalosan 1429-ben szüntették meg, noha a kifejezést, ahogy a létrejöttét megelőzően, úgy a későbbi-

---

¹ Hajnik Imre: A királyi bírósági személyes jelenlete és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. Olvastatott a II. osztály 1892. márczius 7-ki ülésén. Bp., 1892. 5–9.; Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. 18–19., 34–37.

² Gerics József: A magyar királyi kúriai bírászkodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: Jogtörténeti tanulmányok I. Szerk.: Csizmadia Andor. Bp., 1966. 290–295. Megjegyzendő, hogy Gericstől függetlenül, nem sokkal korábban Kumorovitz Lajos Bernát is közel ugyanerre az időre, 1378–1379-re tette, hogy a *specialis presentia regia* elszakadt a király személyétől, és a kancellár kezébe került: Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése). In: Tanulmányok Budapest múltjából XVI. Bp., 1964. 60. 76. jegyz.

³ Bertényi Iván: Az országbírói intézmény és a „királyi különös jelenlet” bíróságának kialakulása a XIV. században. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 73–81.

ekben is használták).⁴ A jelenlegi rövid összefoglalóban azokat az Árpád-kori előzményeket tekintjük át, amelyek megágyaztak a *specialis presentia* megjelenésének, tudniillik, hogy mikortól kezdtek szétválasztani az országbírói „királyi jelenlét” bíróságától a király valóban személyes ítélezését.

Hogy mikortól beszélhetünk arról, hogy a király is intézhetett pereket, értelmetlen kérdés, hiszen ez kezdettől fogva így volt. A különös jelenlét akkortól kezdett körvonalazódni, amikortól az (al)országbíró vezette „királyi jelenlét” (*presentia regia*) bíróságát elkezdték megkülönböztetni a király tényleges személyes ítélezésétől, vagyis amikortól kiemelték, hogy egy adott ügy ne a „királyi jelenlét”, hanem kifejezetten az uralkodó elé kerüljön. A 13. század legelejétől kezdve több olyan kiváltságlevelet ismerünk, amelyekben bizonyos alattvalókat vagy azok csoportját az uralkodó kivette a középszintű ítélezés alól. Az ilyen kiváltságoknál kezdetben még nem volt szokásban az országbíró *presentia regiját* és a király személyes ítélezését különválasztani, ami úgy jelent meg, hogy meg sem említették az országbíró ítélszékét. Amikor azt írták, hogy csak a király vagy a nádor (esetleg csak a király és az általa kijelölt személy) bíraskodhat valakik felett,⁵ akkor ez kezdetben nem azt jelentette, hogy az országbíró nem, hanem azt, hogy őt is odaértették, amikor a királyi bíraskodásról beszéltek. Az első olyan adat, ahol felmerülhet (bár egészen bizonyosnak még nem tekinthető), hogy a király konkrétan saját magát, és nem a királyi szint említi, az esztergomi egyház népeinek adott 1232. évi kiváltságlevélben található. II. András megengedte Róbert esztergomi érseknek és az egyház népeinek, hogy „egyetlen bíró, tudniillik se a nádor, se bárki más ítélszéke elé ne tartozzanak odaállni, kivéve csak a mi saját magunk ítélszékét” (*nullius iudicis, videlicet nec palatini, nec alicuius alterius iudicio astare teneantur, preter nostrum solummodo proprium iudicium*).⁶ Ekkoriban az ilyen típusú mentességek nem voltak még szokásban, és a király nagyvonalúságában bizonyára szerepet játszott az 1232. évi kiközösítési ügy, amit éppen Róbert érsek mondott ki az országra, és nevesítve Dénes nádorra.⁷ A kiváltságlevél (és azon belül a nádori ítélszék alóli mentesség külön kiemelése) András külön gesztusa lehetett az érsek felé, talán már az év második felében történő kibékülésük után, vagy nem sokkal előtte. Hogy a *nostrum solummodo proprium iudicium* kifejezésbe beleértették-e az esetleges országbírói ítélezés lehetőségét, vagy kifejezetten csak a királyét, nem egyértelmű teljesen. Mindenesetre, amikor az esztergomi egyház később IV. Béla királlyal is megerősíttette ezen kiváltságát 1256-ban és 1262 körül, akkor már nem csak a nádori, hanem az országbírói ítélszék alóli mentességről is szó esett (*nullus iudicium curie nostre, palatinorum, baronum et comituum ... possit vel valeat iudicare* az esztergomi egyház fennhatósága alá tartozókat).⁸ A király ezekben

⁴ Kumorovitz B. Lajos: A *specialis praesentia regia* pecséthasználata Zsigmond korában. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1937. 422–439.; Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 120–131.; C. Tóth Norbert: Hiteleshely és királyi különös jelenlét. *Századok*, 135. évf. (2001) 2. sz. 413–424.

⁵ Az 1250-es évekig bezárólag pl. 1201: RA 194. sz.; 1204: RA 210. sz.; 1209: RA 243. sz.; 1217: RA 328. sz.; 1225: RA 420. sz.; 1242: RA 723. sz.; 1244: RA 781. sz.; 1254: RA 1011. sz.; 1255: RA 1059. sz.

⁶ MES I. 288. (RA 489. sz.)

⁷ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Bp., 1899. 114–115.

⁸ 1256: MES I. 437. (RA 1122. sz.); ld. még majdnem ugyanezekkel a szavakkal: 1262 k.: MES I. 474. (RA 1302a. sz.)

egyébként nem említette a saját személyét vagy szerepét (az egyházi népek felett a saját udvarbírójuknak és nádoruknak kell bíraskodni), de igen kicsi a valószínűsége, hogy az egyház népei – legyenek bár függetlenek minden világi intézménytől – ezzel a kiváltsággal kívül kerültek volna a királyi hatalmon, ezt valószínűleg sem IV. Béla, sem a privilégiumokat kieszközölő esztergomi érsekek nem gondolták így. Vagyis az országbírók alóli mentesség egyértelműen azt jelentette, hogy IV. Béla elválasztotta a saját személyes (bár az oklevelekbe *expressis verbis* bele nem foglalt) bíraskodását az országbírói szintől.

Néhány évvel korábbi, 1251-ből való adat is szól a király személyes bíraskodásáról. IV. Béla a zsidóknak adott kiváltságlevelében a zsidók egymás közti perét kivette a lakhelyük szerinti városbíró hatálya alól, és a tárnokmester (*camerarius*) elé utalta. „*Ha pedig (zsidót) főbenjáró ügyekben vádolnak, az ítélethozatal egyedül a mi királyi személyünknek tartandó fenn*” (*solī nostre persone hic casus reservabitur iudicandus*).⁹ A *solī nostre persone* kifejezést akár az első magyarországi konkrét utalásnak is felfoghatnánk, ha nem tudnánk, hogy Béla itt szinte teljes egészében II. Frigyes osztrák herceg 1244. évi zsidóknak szóló kiváltságlevelét vette át, és a jelzett rész a *camerarius* bíraskodásáról, vagy a király saját személye elé való utalásról, mind onnan valók. Csak az ott szereplő *solī duci* („egyedül a hercegnek”, vagyis Frigyesnek) kifejezést a *solī nostre persone* („egyedül a mi személyünknek”) kifejezéssel cserélték le, egyébként az egész mondat szó szerinti átírás.¹⁰ Vannak még források ennél is korábbiakról, ahol felmerülhet a kifejezett személyes bíraskodás említése. Talán erre utal a korponai hospeseknek adott kiváltságlevelél azon része is, amelyben kiemelte őket a zólyomi ispán bírói hatalma alól, és a saját külön bírójuk (*suus iudex specialis*) alá helyezte őket, „*hacsak nem egy olyan súlyos és gyalázatos ügy lenne, amely a mi meghallgatásunkat igényli; ilyen esetekben a mi bírói vizsgálatunk elé kötelesek átadni az ügyet*” (*nisi forte adeo ardua et notoria sit causa, que nostram audientiam requirat, in quibus casibus ad nostri iudicii examen causa debeat deferrī*).¹¹ Azonban itt sem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a saját meghallgatást (*nostra audientia*) a király mindenképpen személyesen kívánta volna lebonyolítani, a korponaiaknak adott kiváltság alatt az országbírói *presentia regi*át is érthette. Így az első olyan kiváltság, amelyben már elválasztva kezelték az országbírói ítélőszéket és a király esetleges személyes vizsgálatát, az esztergomiaknak adott 1256. évi kiváltságlevelél. Az évszámot természetesen nem kell ennyire mereven venni, de a források azt mutatják, hogy az 1260-as évektől kezdenek megszaporodni az olyan utalások, amelyben hasonlókat találunk.

⁹ Komoróczy Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok (965–2012) A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez. Szöveggyűjtemény. Pozsony, 2013. (Hungaria Judaica 28.) 81. (RA 962. sz.), magyarul: uo. 85. Megjegyzendő, hogy a kiváltságlevelél 18–19. sz.-i kiadásainak jó része a *Camariarius* (tárnokmester) helyett *cancellarium* írt (ld. az RA 962. sz.-nél jelzett kiadásokat, kivéve a Magyar–zsidó oklevéltárt), és így a kancellárt jelölte meg a zsidók bírójának. Ez a *specialis presentia regia* történetének az elemzését is félrevitte. Hajnik ugyanis – joggal – előzmény gyanánt számba vette és összekötötte a kancellár itteni, valójában nem is létező szerepét a *specialis presentian* az Anjou-korban betöltött szerepével (Hajnik Imre: Személyes jelenlet i. m. 5.).

¹⁰ Frigyes rendeletét kiadja: Magyar–zsidó oklevéltár I. Szerk.: Scheiber Sándor. Bp., 1903. 23–27., a kérdéses rész: „*Si autem vergebit in personam, solī duci [ti. Frigyesnek] hic casus observabitur iudicandus.*” (24. o.)

¹¹ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1987. 168. (RA 793. sz.)

IV. Béla 1266-ban a turóci monostor népeit már úgy mentette fel minden bíró joghatósága alól, hogy „*egyedül a személyünk vagy a prépostjuk*” (*solius persone nostre uel prepositi eorum*) ítélőszéke elé tartoznak odaállni.¹² Ugyanekkor és egy évvel később a pannonhalmi monostor népeinek szintén olyan ítélkezési kiváltságokat adott, hogy „*a királyi felségen, és azon kívül, akit a monostor apátja választ*” (*preter regiam maiestatem et eum, quem abbas illius monasterii eliget*) senki ne ítélkezessen felettük.¹³ 1270-ben pedig a zágrábi Perchinus ispánt látta el többek között olyan kiváltsággal, hogy jobbágysai csak „*a mi és a mindenkori bán saját személyes ... bírósága*” (*iudicio ... nostro vel bani in persona propria pro tempora constituti*) alá tartoznak.¹⁴ Szigorúan véve gondolhatunk arra is, hogy az első két esetben a „személyünk” vagy a „királyi felségünk” megfogalmazásba az országbírói ítélőszéket is beleszámították, az 1270. évi kiváltságot pedig az is indokolhatta, hogy az országbírónak egyébként nem volt közvetlen joghatósága a Szlavónia területére eső ügyekben.¹⁵ Így minden kétséget kizáróan nem beszélhetünk még arról, hogy IV. Béla korában terjedni kezdett volna a kifejezetten személyes ítélkezést biztosító kiváltság. Azonban semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy V. István 1270. évi adománylevelében már erről esik szó. Ebben a trónra lépő király megerősítette IV. Béla adományait Csák nembeli Péter fia Mihály és Domonkos számára, többek között azt a kiváltságot, amely szerint a király kivette őket minden bíró, így a nádor joghatósága alól is, „*kivéve az ő külön személyét vagy az országbíróját*” (*preter suam personam specialem vel iudicis curie sue*).¹⁶ A kiváltságlevél tehát nem mentesítette a fivéreket az országbírói ítélőszék alól, de fényt vet arra, hogy számon tartották és elkülönítették az országbíró által képviselt királyi szint és a király „külön személyét”, ezek szerint már IV. Béla idejében is. Béla oklevele, amely alapján fia megerősítette ezt a kiváltságot, sajnos nem maradt fent (létezik ugyanakkor egy tartalmilag hasonló kiadvány, ám az bizonyosan hamis).¹⁷ Ám hogy az elkülönítés nem feltétlen későbbi interpoláció, hanem tényleg létezett a korban, mutatja V. István egy másik 1270. évi diplomája, amiben Domonkos fia Istvánnak biztosította, hogy a kegyurasága alá tartozó pásztói egyház népei felett csak ő ítélhessen, „*se a nádor, se az országbírónk, se az újvári vagy nógrádi ispán*” (*nec palatinus, nec iudex curie nostre, nec comes Novi Castris aut Neugradiensis, nec etiam aliquis iudicium seu comitum possit vel debeat aliquatenus iudicare*).¹⁸ Itt is az esztergomi egyház népeihez hasonló helyzettel találkozunk: azzal, hogy az országbíró hatálya alól is kivették e népeket, nem gondolhatunk arra, hogy a királynak is megszűnt volna felettük a főhatalma. Így, noha itt sem említették az uralkodó személyes ítélkezését, már szintén külön számon tartották a királyi jelenlét bíróságától függetlenül a király személyes bírói hatalmát.

¹² HO VI. 137. (RA 1488. sz.)

¹³ A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII/B. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp., 1902–1912. (a továbbiakban: PRT) II. 330. (RA 1506. sz.); PRT II. 331. (RA 1520. sz.); PRT II. 331. (RA 1550. sz.) – az idézett rész mindhárom oklevélben megegyezik.

¹⁴ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae V. Coll. et digess. Tade Smičiklas. Zagreb, 1907. 535. (RA 1663. sz.)

¹⁵ Ezt Botka Tivadar már 1868-ban leírta, de észrevétele nem ment át a tudományos köztudatba. Ld. Botka Tivadar: Tájékozás az eltűnt magyar Valkó vármegyéről. *Századok*, 2. évf. (1868) 7. sz. 468–469.

¹⁶ FCD V/1. 26. (RA 1929. sz.)

¹⁷ 1269: RA 1605. sz. – ez az oklevél nem szól az itteni bírósági exemptióról.

¹⁸ FCD V/1. 277. (RA 1974. sz.), vö. DL 596.

Innentől kezdve egyre több olyan kiváltsággal találkozunk, ahol jó okkal feltételezhetjük, hogy az uralkodó nem pusztán a királyi szín, hanem konkrétan a saját személyes bíraskodása elé utalt egy-egy jövőbeni, vagy éppen folyó ügyet. A soproni polgároknak adott kiváltság szerint a soproni *villicus* igazságtalan ítéleteit a király személyesen (*personaliter*) vizsgálja felül.¹⁹ Több lett az olyan mentesség is, amely már megkülönböztette az országbíró és a király bíróságát, legtöbbször úgy, hogy egyformán mindkettőt lehetséges fórumnak tekintette (*in nostri presentia vel iudicis curie nostre*),²⁰ azaz, ha szóban el is választották a kettőt, nem nagyon adtak olyan kiváltságot, ami külön az országbíró hatálya alól mentesített volna. Markáns kivételnek az esztergomi egyház tekinthető, amelyek a régtől fogva őrzött kiváltságát sikeresen újíttatta meg a királyokkal, és a mentességbe a mindenkori nádor mellett az országbírókat is rendszeresen belefoglalták.²¹ A két bírói szín közti különbségtétel egyik érdekes példája IV. László azon parancslevele, amelyben a fehérvári káptalannak azt kellene a felek tudomására hozni, hogy „*a párbajt ... amit az országbírónk színe előtt kellett volna lefolytatniuk, ugyanazon módon és feltételekkel a színünk előtt kell megvívniuk*” (*in duello ... coram iudice curie nostre experiri debent, eodem statu et modo coram nobis debeant dimicare*).²²

A vonatkozó források áttanulmányozása során azonban az is kiderül, hogy e téren sem szabad következetes szóhasználatot elvárni még az olyan okleveles anyagtól sem, amely mögött azonos kibocsátó szerv (de nem feltétlenül azonos személy) áll. Vagyis a korban nem volt olyan következetes kifejezés vagy terminus, amely egyértelműen az országbíró által képviselt királyi szint jelentené, és olyan, ami ellenkezőleg: egyértelműen a király személyes bíraskodására utalt volna. A fentebb ismertetett példák közül némelyik megfogalmazása alapján jó okkal gyanakodhatunk arra, hogy az egyikre vagy a másokra gondoltak, de a következetlenség illusztrálására jó példa lehet Csapó fia András kiváltsága. András az 1289. évi fővényi országgyűlésen olyan jogot kapott IV. Lászlótól, hogy „ő vagy a népei felett semelyik bíró vagy megyésispán ne ítélkezzen, hanem aki valamilyen pert akarna indítani ellene vagy a népei ellen, a mi színünk elé (*in nostra presentia*) köteles törvénybe hívni őket”.²³ Az *in nostra presentia*, vagyis a királyi szín emlegetése alapján méltán gondolhatunk arra, hogy itt arról a „szokásos” kiváltságról volt szó, miszerint a megyésispánok helyett a királyi udvarban az (al)országbíró előtt fogható csak perbe András. Amikor egy évvel később az új királlyal is megújította ezt a kiváltságot, akkor III. András László oklevelének átírása után már „valamennyi bírót, tudniillik a mindenkori nádorokat, ország-

¹⁹ „*villicus ad nostram presentiam evocetur, et nos personaliter decernemus de causis eorumdem*” – Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Hrsg.: Hans Wagner et alii. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 7.) (a továbbiakban: UB) II. 103. (RA 2809. sz.)

²⁰ 1274: HO VI. 197. (RA 2504. sz.); 1276: HOKl 74. (RA 2696. sz.) – az idézett rész innen származik; 1285: MES II. 191. (RA 3349. sz.); 1293: FCD VI/1. 244. (RA 3908. sz.); 1299: RA 4281. sz. (kiadás is); 1300: FCD VI/2. 248. (RA 4297. sz.)

²¹ 1288: MES II. 232., 234–235. (RA 3484–3485. sz.); 1290: MES II. 273. (RA 3669. sz.)

²² PRT VIII. 301. A kiadás 1286-ra keltezi az oklevelet, de az nem tartalmaz kiadási évet, vö. RA 3593. sz.

²³ „*nec ipse nec populi sui per aliquem iudicem vel comitem parochialem iudicentur, sed si qui accionem aliquam contra ipsum vel populus suos habere voluerint, nonnisi in nostra presentia eosdem debeant legitime convenire*” – HO VIII. 266. (RA 3524. sz.)

bírókat és megyéispánokat” (*universis iudices, palatini videlicet, iudices curie nostre, et comites parochiales pro tempore constituti*) intette és utasította, hogy ezeket a kiváltságokat tartsák be.²⁴ Itt tehát a „királyi színbe” már beleértették az országbíró alóli mentességet is. A kiváltság betartását látszólag komolyan is vették: III. András néhány évvel később fel is szólította egy meg nem nevezett országbíróját, hogy Csapó fia Andrásnak a váci püspök elleni perében, ami az országbíró színe előtt (*in tui presentia*) kezdődött, ne ítélkezzen, hanem tegye át a király színe elé (*examini nostre maiestatis*).²⁵ Ez azonban csak látszat, valószínű, hogy a per király elé vitelét nem Csapó fia András kezdeményezte a kiváltságára hivatkozva, hanem a váci püspök. Tudjuk ugyanis, hogy ugyanez idő tájt, az 1290-es évek elején Andrásnak nem csak az országbíró, hanem a nádor előtti pere is voltak,²⁶ korántsem vette tehát annyira komolyan, hogy csak a király személye előtt pereskedhetne. A következőtlen szóhasználat más oklevelekben is tetten érhető. A margitszigeti apácáknak adott 1278. évi kiváltságlevelél szerint az apácák népei a saját bíráikon túl a nádor és minden más bíró alól ki lettek véve, kivéve a király személyét (*nullius iudicis iudicio, videlicet nec palatini nec aliorum parrochialium comitum preter nostram personam*). Ugyanez az oklevél fogalmazott úgy néhány sorral lejjebb, hogy ha a saját bíráik nem ítélnének jól, akkor az apácák népei a királyi szín elé fellebbezhetnek (*iidem populi ad nostram presentiam evocentur*).²⁷ Itt tehát egyetlen oklevélben tekintették értelmileg szinonim fogalomnak a *presentia regiát* és a király *personalis* bíráskodását. Egyébként az 1278-i kiváltság után több olyan esetet is ismerünk, hogy a szigeti apácák az országbíró előtt folytatták le a perüket (tehát nem külön királyi meghagyásra került oda az ügy), az elsőt 1280-ból, két évvel e kiváltságlevelük után.²⁸ Ez alapján, Csapó fia Andrásához hasonlóan, ők sem nagyon ragaszkodtak a király személyes bíráskodásához. Éppen ezért nem tudhatjuk, hogy az olyan kiváltságlevelek esetében, amelyekben hasonlóképpen a király személye kivételével (*preter nostram personam*) minden egyéb bírói hatóság alól mentesítették az oklevélnyerőt,²⁹ mentességet kapott-e az országbírói ítélőszék alól, de a fenti példa alapján gyaníthatjuk, hogy nem feltétlenül.

A király személyes bíráskodásának és a királyi színnek elvi különválasztása ugyanúgy megmaradt az 1293–1301 közötti időszakban is, amikor az alországbíró képviselte a *presentia regiát*. Egy Tiborc fia Tamás és toronyi Domonkó közötti hosszan nyúló pert III. András Márton alországbírótól a saját színe elé vont (*ipsa causa ... a presentia eiusdem comitis Martini vice iudicis curie nostre ad examen iudicialis nostre discussionis ... deducta fuerat*).³⁰ A per király színe elé helyezését, amit a királyi oklevél *ad examen iudicialis*

²⁴ 1290: UB II. 238. (RA 3744. sz.)

²⁵ RA 4346. sz. (kiadás is) Az oklevél nem tartalmaz keletet, de az 1290-es évek elejére tehetjük, mert Csapó fia András 1294 körül halt meg: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szöcs Tibor. Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (a továbbiakban RP) 259. sz. reg. kommentárja.

²⁶ RP 259. sz. (kiadás is)

²⁷ Budapest történetének okleveles emlékei. Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. I. (1148–1301.) Bp., 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 172. (RA 2916. sz.)

²⁸ 1280: BTOE I. 190–191.; 1295: BTOE I. 293–295.; (1293–1295): ÁÚO IX. 583.; 1297: BTOE I. 306–307.; (1300): BTOE I. 351–352.

²⁹ Pl. (1271): UB II. 6. (RA 2089. sz.); 1277: RA 2773. sz. (kiadás is)

³⁰ 1297: MES II. 414. (RA 4149. sz.)

nostre discussionis szavakkal írt le, a budai káptalan egy évvel korábbi oklevele úgy tolmácsolta, hogy a peres felek „*az ügyet, azért mert bonyolult volt, az urunk, András király külön jelenléte elé vitték át*” (*ipsam causam eo quod ardua fuerit, ad specialem presentiam domini Andree illustris regis Vngarie domini nostri deduxissent*).³¹ Itt bukkan fel először (és az Árpád-kor folyamán utoljára) a később oly elterjedtté vált „*specialis presentia*” kifejezés a király különbíróságára, a korábbra datált adatok mind hamis oklevelekben olvashatók.³² Vagyis az alországbírói *presentia* idején az alországbíró ugyanazt a szintet képviselte, mint korábban az országbíró, és ahhoz képest volt fellebbezési fórum a királyi különbíróság.

Az (al)országbírói „királyi szintől” elválasztott királyi különbíróságot tehát legkésőbb az 1260-as évektől kezdve már számon tartották, noha évtizedeket kellett várni arra, hogy hivatalos bírói fórumként is megjelenjen. Ez a lépés egyben magával hozta azt az intézményszerűsített állapotot is, hogy a királyi különös jelenlét bíróságán már nem a király ítélkezett.

---

³¹ 1296: ÁÚO XII. 585.

³² 1263: RA 1345. sz.; 1283: RA 3233. sz.

TEKE ZSUZSA

Egy firenzei kereskedő életvitele, mindennapi kiadásai a Jagelló-kori Budán

Antonio di Piero Bini valamikor a 15. század kilencvenes éveinek második felében érkezhetett Budára. Jövetelének célja az lehetett, hogy testvérének a királyi udvarral szemben fennálló követelését behajtsa. Francesco di Piero Bini ugyanis harmadmagával még 1488-ban megbízást adott Filippo di Francesco Cavalcantinak, hogy a neki átadott pénzen – 3492 firenzei forinton – vásárolt árut Magyarországon értékesítse.¹ Cavalcanti két évig tartózkodott az országban, és ismereteink szerint az esztergomi érsekséggel és a királyi udvarral állott üzleti kapcsolatban. Az érsekségnek a két esztendő alatt 229 forint értékben főleg drága gyapjú- és selyemszöveteket szállított, és a negyedik helyen állt azon kereskedők sorában, akik 1489–90-ben 26 093 forint értékben adtak el hitelbe drága kelméket Mátyásnak.² Ez az utóbbi üzlet veszteséggel járt, mert a kereskedők és megbízóik még 1493-ban sem kapták meg pénzüket. 1493-ban II. Ulászló értesítette a budai káptalant, hogy Korvin János herceget törvény elé idézi a firenzei kereskedők követelései miatt.

Arról, hogy a kereskedők megkapták volna pénzüket, nincs tudomásunk. Antonio Bini ennek ellenére megfelelőnek találta a budai környezetet, hogy testvére nyomdokaiba lépve, üzleti vállalkozását folytatva, hosszabb időre berendezkedjék a városban. Elhatározását megkönnyíthette, hogy akkoriban nem egy firenzei kereskedő tevékenykedett Budán, akik közül jónéhánynak a nevét Cavalcanti révén már ismerhette, s akikkel hamarosan maga is együttműködött a budai üzleti életben. Nem lehetett ismeretlen előtte a város egyik nagy tekintélyű kereskedőjének, a Velencében gyakorta megforduló Harber Mátyásnak és fiának, Jánosnak a neve sem. Harber Mátyás Cavalcantival együtt Mátyás jelentős áruszállítója volt, és velencei kapcsolatai nem szakadtak meg Mátyás halála után sem. Buda városában a legfontosabb, patríciusoknak kijáró tisztségeket töltötte be. Fiának, Jánosnak a pályafutása apjéhez volt hasonló, ha az üzleti életben nem is volt olyan aktív, mint ő.³ Házuk – legalábbis Harber Mátyásé, de feltehető, hogy a fia is ott lakott – a németek piacterének, a 15.

---

¹ Archivio di Stato di Firenze (ASF), Mercanzia, n.10831,99v.

² Ippolito d'Este számadáskönyvei. MTA Kézirattára, Ms 4996-4998., DL 37 684.

³ Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. In: Uő.: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. II. Szerk.: Kenyeres István–Kis Péter–Sasfi Csaba. Bp., 2009. 531–532.

század folyamán Buda fő piacterévé fejlődött térségnek a déli oldalán, a Szent György-kápolna szomszédságában állt,⁴ ott, ahol a többi előkelő budai polgár is lakott.

Korábbi kapcsolatok meglétét sejteti, hogy Bini éppen Harberék házában bérelt magának szállást: először egy szobát, majd még egy kisebbet és egy istállót. A lakáshoz tartozott konyha és pince is. A bérleményért évente 54 forintot fizetett Harber Jánosnak. Mindez Antonio Bini Budán, 1501 júliusa és 1502 novembere között vezetett üzleti könyvéből derül ki,⁵ amely szerencsés véletlen folytán ma is kézbe vehető. A forrás értékét növeli, hogy ilyen típusú irat egyetlen Magyarországon működött firenzei kereskedőtől sem maradt fenn. Ebből az üzleti könyvből, amelyet Bini „b” betűvel jelölt, az is kiderül, hogy volt egy másik, ezt megelőző, „a” betűvel jelölt üzleti könyv, amelybe Bini a lakás bérbevételét bejegyezte.⁶ Nem lehet kétséges, hogy a „b”-vel jelölt üzleti könyv az „a” betűvel jelöltnek a folytatása. Mindebből arra következtethetünk, hogy Bini üzleti tevékenységének kezdete valamikor az 1500-as év közepe, második fele lehetett, amikortól hosszabb budai tartózkodásra rendezkedett be. A bérleményt egyébként Szent Mihály napjától (szeptember 29.) fizette, és nyilván akkor is foglalta el a lakást. A fennmaradt üzleti könyv nemcsak szorosan vett üzleti ügyeiről tájékoztat, de a kiadásokat rögzítő rész egyes tételei bepillantást engednek mindennapi életébe: hogyan rendezkedett be új környezetében, mire költött, hogy életét kényelmesebbé, üzleti tevékenységét eredményesebbé tegye.

Mindenekelőtt új lakását kellett otthonossá tennie, és ebben az igyekezetében a városban szép számmal jelenlevő itáliai mesteremberek voltak elsősorban a segítségére.⁷ Főként asztalosokat és kőműveseket foglalkoztatott. Egy külön szobácskában, az ún. kályhaszobában állt a kályha, amelynek javításáról, cseréjéről a jelzett időszakban többször is szó esik. A régészeti leletek tanúsága szerint Budán tapasztott falú kemencével vagy kályha-csempékből épített cserépkályhával fűtöttek.⁸ Úgy tűnik, hogy Bini az előbbit választotta, és gondja volt kellő mennyiségű tűzifa beszerzésére is. A tűzifa vásárlására, felvágatására, a házba való behordatására a háztartási kiadások nem kis hányadát fordították. Ezt nem lehet csodálni, ha meggondoljuk, hogy a melegebb klímához szokott itáliai nehezen viselhetette el a magyarországi hidegebb éghajlatot. A kályhán kívül csináltatott pohárszéket, föléje párnányzatot, az ágy köré fakeretet, a függönynek karnist, szekrényt és ládákat. Szobáját tehát felszereltette mindazzal, ami a korabeli ember kényelmét szolgálhatta.⁹

A háztartási kiadásoknak a fa mellett egy másik jelentős hányadát a különböző élelmiszerek, háztartási eszközök, konyhai felszerelések beszerzésére, valamint a háztartási alkalmazottak díjazására fordították. Néhány esetben forrásunk tételesen is felsorolja, hogy

⁴ Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. Bp., 1966. 612.; Kubinyi András: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály Ferenc–Szűcs Jenő: Budai bortized jegyzékek a XVI. század első harmadából. Historia Könyvtár, Okmánytárak 4. Bp., 2005. 13–15.

⁵ ASF Spedale di Santa Maria Nuova, Santo Paolo de Convalescenti, n.76,77. (a továbbiakban:ASF Spedale)

⁶ ASF Spedale n.77.c.125v.

⁷ Mikó Árpád: Via Hungarica. Az itáliai reneszánsz az Alpokon túl: olasz művészek a Jagelló-kori Magyarországon. In: „Ez világ mint egy kert.” Tanulmányok Galavich Géza tiszteletére. Bp., 2010. 355–366.

⁸ Benda Judit: A kereskedelem topográfiája. A kereskedők térhasználatára a késő középkori Budán. *Korall*, 12. évf. (2011) 45. szám. 95.

⁹ ASF Spedale n.77.c.71.

milyen konyhai eszközök, milyen élelmiszerek vételére került sor. Így szerepelnek fatálak, szita, fazekak és egyéb konyhai felszerelés néven említett eszközök. Az élelmiszerek közül utalnak a hagymára, borsra, mustárra és ecetre, a húsféleségek közül pedig a disznóhúsrá. Zsiradéként a disznóhájából otthon kiolvasztott zsír, valamint az olaj vannak feltüntetve. Gyümölcsként az egresszőlő, a narancs, édességként a cukorcipó vannak említve.¹⁰

Az élelmiszerek beszerzésének helye elsősorban a lakhelyéhez közeleső főpiac-tér lehetett, ahol egymást érték a különböző portékákat kínáló árusok: zöldséges kofák, kenyeret, húsokat forgalmazó pékek és mészárosok, a távolsági kereskedelem áruit kínáló kalmárok. Bini vásároltatott élelmiszert budai olaszoktól is – így pl. olajat Lodovico da Pesarótól –, és vásároltatott háztartása szükségletére árut vidéken is, mégpedig többnyire azoktól, akik a klientúrájához tartoztak. Üzletfelei, mint Bakócz Tamás esztergomi érsek, vagy Bátor Miklós váci püspök, ilyen módon is törleszthettek adósságukból. Így jött ecet Vácról, a püspökségből, és főként bor ugyancsak Vácról, valamint Esztergomból.¹¹

A háztartási kiadásokban kiemelt helyet foglaltak el a bor vásárlásával, szállításával, pincében való elhelyezésével, tárolásával kapcsolatos költségek. A bort főként Esztergomból és Vácról szerezték be, de hozatott Bini bort Bécsből és Pestről is. Pesten pl. egy hordó szerémségi bort vásároltak a számára, amely szállítással, pincébe helyezéssel együtt 15.60 forintjába került, míg a Bécsből szállított borért 8 forintot fizetett.¹² Jóval kevesebb költséggel járt az ajándékba kapott bor, amelynek csak a szállításáról, elhelyezéséről és esetenként a bort hozó szolgál megjutalmazásáról kellett gondoskodni. Így kapott pl. egy-egy hordó bort Bakócz Tamástól és annak gazdasági megbízottjától, Kanczlyr Angelus budai polgártól, aki szintén a klientúrájához tartozott. A bor mindössze 1.50 forintjába került, mert csak a pincébe helyezéseért kellett fizetnie.¹³ Ebből a néhány adatból is megállapítható, hogy Bini étkezési szokásai alapján megegyeztek a korszak magyarországi étkezési szokásaival.

A háztartási kiadások mellett jelentős kiadási tétel volt a lótartásra fordított pénzösszeg. Lovakra mind a házi szükségletek beszerzésénél, mind az üzleti ügyek intézésénél szükség volt. Vásárlásukra, felszerelésükre, takarmányozásukra, az istálló karbantartására közel annyi pénzt költöttek, mint a borra.¹⁴

Lakása mellett életének másik fontos helyszíne az üzlet volt, ahol napjának javarészét töltötte, ahol üzletfeleivel foglalkozott. Forrásunk alapján nem tudjuk eldönteni, hogy az üzlet a saját tulajdonában volt, vagy csak bérelte a helyiséget. Feltehető, hogy az üzlet a posztókereskedők utcájában, a Posztómető vagy más néven Nyirő utcában lehetett, ahol a posztót a kereskedőházak utcai boltjaiban árulták. E földszinti épületrészek kapualjaiban díszes ülőfülkék álltak, utcai homlokzatukon árukiadó boltablak és kisméretű ajtó nyílt.¹⁵ Bini üzlete két helyiségből állt, amire a két üzlethelyiséget összekötő ajtó kibővítésének költségéből következtethetünk. Az üzletben egyik mesterember a másikat érte, hogy munkájuk révén az üzlet minden követelménynek megfeleljen. Jól zárható, tehát biztonságos legyen, és fel legyen szerelve minden, az áru tárolására, bemutatására alkalmas eszközzel,

¹⁰ ASF Spedale n.77.c.72, 80, 85, 118.

¹¹ ASF Spedale n.77.c.72, 85, 90.

¹² ASF Spedale n.77.c.72, 85.

¹³ ASF Spedale n.77.c.85.

¹⁴ ASF Spedale n.77.c.71, 93, 118.

¹⁵ Benda Judit: A kereskedelem topográfiája i. m. 92.

azaz bútorzattal. Dolgoztatott kovácsokkal, asztalosokkal, kőművesekkel. Csináltatott vasrácsot, sarokvasat az ablakra, ajtóra, szekrényekre, valamint kulcsokat ugyancsak a szekrényekhez. A berendezés fontos részét képezték a különböző méretű, hosszú, kicsi és nagy asztalok, amelyekre az árut kirakták. Hozatott asztalokat, szám szerint 16-ot, Bécsből is. Szereltetett fel két vasállványt az üzleten kívül, amelyek a szövetek közszemlére való kitételére szolgáltak. Gondja volt az üzlet kifestetésére, az ablakra, ajtóra párkányzat készíttetésére. A párkányzatot Jacopo Camici, a híres firenzei asztalos- és építőmester rokona faragta ki. Az üzletre fordított költségek jóval meghaladták a lakásra költött pénzek összegét.¹⁶ Ez nem meglepő, mert budai életének fontosabbik helyszíne az üzlet volt.

A lakás, a háztartás, a lovak és az üzlet mellett költött Bini személyi szükségleteinek kielégítésére is, ha ezek a kiadások az előbbieket töredék részét tették is ki. Így vásárolt magának ruhát, köpenyre való vásznat, mondatott misét, hogy üzleteit sikerrel bonyolíthassa le, adott alamizsnát, költött írásra való folióra, pecsétviaszra, számadáskönyvre, levelezésre, valamint játékra.¹⁷ Ez utóbbira Budán több lehetőség is kínálkozott. Golyóval, pörgettyűvel, kockával, kártyával egyaránt játszottak.¹⁸ Forrásunkból nem derül ki, melyiket részesítette előnyben Bini a játékok közül, csak az derül ki, hogy költött játékra 1-1 forintot. Bár egyes játékok, így a kockavetés, tiltott szerencsejátéknak számítottak Budán, a polgárok a pincékben való borozgatások alkalmával a kártyázással együtt erre a játékra is sort kerítettek.¹⁹ Feltehető, hogy Bini sem vetette meg ezeket az összejöveteleket üzlettársaival, mert azt a jelentős mennyiségű bort, amelyet pincéjébe hordatott, nem fogyaszthatta el egymaga.

Az elmondottakat számokban kifejezve, a következő képet kapjuk 15 hónap mindennapi kiadásairól:

lakás, istálló bérleti díja	67.50 forint
háztartási költségek	217.80 forint
ebből: élelmiszerekre, konyhai eszközökre	122.46 forint
borra	39.20 forint
fára	16.61 forint
háztartási alkalmazottak díjazására	6.75 forint
egyéb házi kiadásokra	32.78 forint
lovakkal kapcsolatos költségek	33.66 ½ forint
lakással kapcsolatos költségek	6.75 forint
üzlettel kapcsolatos költségek	24.96 forint
személyi kiadások	5.80 forint

Az ételmezésre és a háztartási eszközökre fordított kiadások a háztartási kiadások 56%-át, a borral együtt 74%-át alkották. A bornak ilyen jelentős részesedése a háztartási költségekben nem csak az olaszoknál, hanem a budai polgároknál is jellemző volt. Gallinczer Lénárt budai polgár számadásában az ételmezési kiadások a háztartási költségek 44,2%-át, a borral együtt 51,9%-át tették ki.²⁰ Bini esetében a bor árának aránya a háztartási költsé-

¹⁶ ASF Spedale n.77.c.89, 94, 99.

¹⁷ ASF Spedale n.77.c.72, 73, 80.

¹⁸ Zsigmond lengyel herceg budai számadásai.(1500–1502, 1505) *Magyar Történelmi Tár*, 36. évf. (1914). Közzéteszi Dr. Divéky Adorján.

¹⁹ Benda Judit: A kereskedelem topográfiája i. m. 98.

²⁰ Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből. In: Uő: Tanulmányok i. m. I. 430.

gekben még nagyobb volt, a kiadások 18%-át tette ki. A számadáskönyv keletkezése idején Bini már együttműködött egy ugyancsak az országban tevékenykedő firenzei kereskedővel, Raggione Bontempivel. Egyfajta laza társas viszonyban voltak egymással, egyes ügyekben közösen jártak el, egyes költségeket közösen viseltek. Ez utóbbi vonatkozott a mindennapi kiadásokra is. Így ebben a 15 hónapban Bontempire hárult a háztartással és az üzlettel kapcsolatos kiadások rendezése,²¹ míg Bininek a lakással és a lovakkal kapcsolatos költségeket kellett kifizetnie.²²

---

²¹ ASF Spedale n.77.c.118, 99.

²² ASF Spedale n.77.c.71, 118.

THOROCZKAY GÁBOR

**Megjegyzések a 11–12. század fordulójának
magyar egyháztörténetéhez
Források, zsinatok, pápai követek**

A Könyves Kálmán-kor magyar egyháztörténete az utóbbi évtizedekben is a vizsgálatok homlokterében állt, gondoljunk csak Kiss Gergely, Koszta László, Körmendi Tamás vagy Szovák Kornél kutatásaira. Magam most eddig is ismert és a magyar kutatás számára viszont még ismeretlen források ismeretében foglalkoznék néhány idevágó kérdéssel.

A magyar történetírás eddig még nem vett észre egy jó évtizede megjelent szaktanulmányt, amely pedig elsőrangú fontosságú vizsgált időszakunkhoz. Martin Brett angol kutató dolgozata szerint a vatikáni Szent Péter-bazilika kanonokjainak ősi könyvtára őriz két régi, a 12. század második feléből származó kódexet, amelyek Yves de Chartres *Panormia* című kánonjogi munkáját tartották fent (Ms G 19, Ms G 19bis). A másodikban több az interpolált szöveg, és eddig ismeretlen leveleket tartott fent II. Orbán és II. Paschalis pápáktól. Ezek a levelek több címzetthez szólnak (Rouen, Esztergom, Magdeburg, Milánó és Reims érsekeihez, valamint Piacenza püspökéhez).

Egy levél már eddig is számos más kéziratból ismert volt, a lengyel, kalocsai vagy spalatói érsekhez intézett híres pallium-levél, de itt Esztergom főpapjához címezték, ezt a kérdést alább bővebben tárgyalom. Végző soron mindegyik dekretális a pápai levéltárból (a fenti két pápa regisztrumköteteiből) származhat, ezért természetesen nem teljes szövegűek (hiányzik a teljes pápai *intitulatio*, a címzett pontosítása, egyéb formulás részek stb.). Orbán és Paschalis regisztrumkötetei a 13. század elejéig megvoltak Rómában. Gratianus és az öt megelőző kánonjogászok viszont sajnos csupán mérsékelten idézték a korabeli pápák levelezését, ezért nem sok maradt fent belőlük. Az MS G 19bis kompilátorát különösen érdekelték az érseki válszalaggal kapcsolatos jogok és kötelezettségek, e tárgyból II. Paschalis három eddig nem ismert levelét köszönhetjük neki. Az Orbán-levelek egyike is pallium-tárgyú.¹

---

¹ Brett, Martin: Some New Letters of Popes Urban II and Paschal II. *Journal of Ecclesiastical History*, 38. évf. (2007) 1. sz. 75–96., különösen 75–80.

II. Paschalisnak ez időig két bizonyosan magyar tárgyú megnyilatkozását ismertük, a pannonhalmi apátságának szóló oltalomlevelét (1102),² valamint a somogyvári bencés apátság és a franciaországi Saint Gilles-i apátság kapcsolatát megerősítő diplomáját (1106),³ így Magyarországgal kapcsolatos dokumentumainak száma négyre, illetve a kalocsai palliumlevelével bizonytalanságai miatt lehetséges, hogy csak háromra nőtt.

A kollekción IV. számú levele tehát eddig a magyar történetírás számára teljesen ismeretlen volt és a gyűjtemény sorrendben első magyar tárgyú dokumentuma, latin szövegét és fordítását itt közlöm:

*Ugyanő (ti. II. Paschalis) az esztergomi püspöknek. Személyedről Isten kegyelme által csak jókat hallunk, ezért örvendünk, hogy az egyház kormányzására jutottál, azonban más-képpen kellett volna kérvényezned az apostoli széktől a palliumot. Illett volna ugyanis, hogy te magad jöjjél és hűségedet kinyilvánítsd, ahogy azt elrendelték a szent atyák rendelkezései. Követed viszont a rábízott ügyet bölcsen és serényebben elvégezte. De egyházad klerikusait, vagy ha klerikusokban hiány van, jelesebb világiakat kellett [volna] ez ügyben küldened. Továbbá úgy becsültétek kevésre az apostoli széket, hogy országotokból egy püspök sem iparkodott meglátogatni azt a ti időtökben. Sem legátusainknak, akiket hozzátok küldtünk, nem volt lehetősége, hogy zsinatot tartsanak, vagy bármit nálatok kijavítsanak.*⁴

A címzett nyilvánvalóan Lőrinc esztergomi érsek, aki frissen lépett hivatalba, így az eredeti pápai ügylevél keltezése 1105–1107 körülre tehető. A pápai követek személye ismeretlen, bár Ágoston bíboros legátus (Dalmáciában) 1103-ból adatolható.⁵ Brett szerint Lőrinc – II. Orbán 1096-i levele és a magyar király legációk jogigényei szerint – lehetséges, hogy Dalmácia felett kívánt joghatóságot szerezni.⁶

² Mérvadó kiadása: *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. (1000–1131). Edendo operi praefuit Georgius Györfly. Bp., 1992. (A továbbiakban: DHA I.) 317–318. Regesztája: Jaffé, Philippus: *Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesiae ad annum post Christum natum MCXVIII*. Editionem secundam correctam et auctam curaverunt S. Löwenfeld–F. Kaltenbrunner–P. Ewald. Lipsiae, 1885–1888. (A továbbiakban: JL) 5663. sz. Magyar fordítását Érszegi Gézától ld. *Levéltárak – kincstárak*. (Források Magyarország levéltáraiból, 1000–1686). Szerk.: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. Bp., 1998. 34–35.

³ DHA I. 352–353.; JL 6098. sz. Az értelmezése körüli vitákra ld. Solymosi László: *Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása*. In: *Szent király, lovagkirály*. (A Szent László-herma és a koponyareklye vizsgálatai). Szerk.: Kristóf Lilla Alida–Lukácsi Zoltán–Patonay Lajos. Győr, 2017. 16–39., különösen 17–23.

⁴ *Idem Strigoniensi episcopo. De persona tua bona per Dei gratiam accipimus unde te ad ecclesiae regimen pervenisse gaudemus, sed ab apostolica sede palleum aliter oportuit postulari. Te ipsum enim venisse et fidem tuam exposuisse condecuit, quemadmodum sanctorum patrum est sancionibus institutum. Nuncius quidem tuus iniunctum sibi negotium prudenter et instantius est executus. Sed ecclesiae tuae clericorum penuria est meliores laici ad hanc rem fuerant destinandi. Porro vos ita sedem apostolicam parvipenditis, ut nullus ex vestro regno episcopus eam vestris temporibus visitare curaverit. Neque legatis nostris qui ad vos missi sunt aut concilium celebrare aut aliquid apud vos corrigere facultas fuit.* Brett, Martin: *Some new letters* i. m. 82–83.

⁵ Ágoston apocrisarius, áldozópap-bíboros (SS. Quattro Coronati): DeLegatOnline adatbázis, <http://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/163> (utolsó letöltés ideje: 2018.07.08).

⁶ Brett, Martin: *Some new letters* i. m. 83.

Mit tehet hozzá ehhez a magyar kutatás: egyfelől Lőrinc életpályája alapján egy határozott, Kálmán-párti főpapot láthatunk magunk előtt, aki a királyi kápolna papságából került az esztergomi érseki székre. Kétségkívül járt Kálmánnal Dalmáciában, bár ottani egyházi joghatósági igényeit a magyar történetírás nem vallja.⁷ Fontosabb zsinati tevékenysége: a levél alapján nyilvánvaló, hogy az e dekretális szerint még inkább 1104/1105 körülre datálható I. esztergomi zsinatnál⁸ nem kívánta a magyar felsőpapság (és bizonyos a király) pápai követ jelenlétét. Ekkor ugyanis még nem akarták a reformpápaság különböző követelményeit (papi nőtlenség, válás utáni házasság tiltása, világi befolyás visszaszorítása, simónia tiltása) elfogadni Magyarországon, hiszen ezeket a gregorianizmusnak megfelelő kapitulumokat Európa-szerte mindenkor pápai legátusok kényszerítették ki.⁹ Erre is határozott bizonyíték a levél megszövegezése a pápai küldött akadályoztatásáról. Végül: akadozott a pápaság és a magyar egyház kapcsolatai is, hiszen a dekretális szerint egy püspök sem járt az annak megírása előtti években Rómában (erről sem volt korábban semmiféle információnk).

A VII., a kutatásban már évszázadok óta ismert levélnek (*Significasti frater*) csak a vatikáni kódexbeli rubrikáját közlöm:

*Esztergom püspökének. Akik a pallium elfogadásakor vonakodnak a kötelező engedelmességet nyújtani az apostoli székek. II. Paschalis pápa.*¹⁰

E dokumentumnak friss kritikai kiadása és kiváló, kommentált magyar fordítása is létezik.¹¹ A számos más címmel is ismert pápai levél (*archiepiscopo Poloniensi, Panormitano, Saloniae, P. Colocensi archiepiscopo* stb.) kánonjogi gyűjteményekbe is belekerült. Problémás a keltezése is, a *terminus post quem* 1104, a dánok érsekségének említése miatt. A lengyel kutatás a lengyel érsekben, a magyar kutatás a kalocsai érsekben hitt, ez utóbbit támasztották alá a lengyel Marian Plezia tanulmányai is.¹²

Azt a magyar kutatás azonban kevésbé tartotta számon, miszerint tekintélyes képviselő akad a spalatói érsek címzett mivoltának is (Pietro Zerbi, Krzysztof Skwierczyński), amely Manasses ottani érsek beiktatásával (1111/1112) hozza kapcsolatba. Martin Brett szerint azonban Manasses pápai felszentelésben részesült, tehát nem valószínű, hogy ezt követően kapott volna még pallium-levelt is.

Brett szerint Esztergom a legkézenfekvőbb megoldás, 1105 után Lőrinc érsek törekedett az érseki válszalagra, a IV. számú levél a kérdés egy korábbi állására utal, a datálás így lehet 1106–1107 utáni. Ugyanakkor problematikus, hogyan lett a kézirati hagyományban

⁷ Koszta László: Lőrinc. In: Esztergomi érsek (1001–2003). Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003. 36–42., különösen 37–38.

⁸ E keltezésre ld. Thoroczky Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. TDI-Könyvek 9. Bp., 2009. 67–87., különösen 73. (Első megjelenése: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 569–591.)

⁹ Erre ld. Szuromi Szabolcs Anzelmnek a 20. jegyzetben idézett tanulmányait.

¹⁰ *Strigonie episcopo. Qui in susceptione pallii debitas cautiones apostolice sedi exhibere detractant. Paschalis papa II.* Brett, Martin: Some new letters i. m. 89.

¹¹ DHA I. 345–346.; JL 6570. sz. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátott magyar fordítását Körmenyi Tamástól ld. Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc–Thoroczky Gábor. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22. Szeged, 2006. 236–241.

¹² A kérdés irodalmát ld. Körmenyi Tamás: az előző jegyzetben i. m. passim.

Strigonie-ből *Polonie* vagy *Salonie*. Az angol kutató szerint az eddigi megoldási kísérletek mellé Esztergomnak is mindenképpen fel kell sorakoznia.¹³

Mindennek fényében viszont lehetséges, hogy módosítandó mind a korán elhunyt Koszta László, mind a magam véleménye a pápai levéllel kapcsolatban. Mint ismeretes, Koszta a 12. század közepéig tagadta Kalocsa érsekének metropolita mivoltát, kezdetben címzetes, ún. autokefál érseknek tekintve (pályája végén mindezt monografikusan is kifejtette), míg e sorok írója vitatta ezt, a kezdetektől kalocsai érsek-metropolitáról beszélt, aki a kevésbé krisztianizált Dél- és Kelet-Magyarország térítését irányíthatta. Miután mindketten a kalocsai érseket tekintettük a palliumlevél címzettjének, Koszta mindenképpen igazolni akarta a levél egyértelmű utalásai (pallium, a levélben említett érsek elődje egy püspököt büntetett meg stb.) ellenére, hogy itt nem egy metropolita a címzett,¹⁴ míg magam Kalocsa főpapja 12. század eleji metropolita voltának nyilvánvaló bizonyítékeként hivatkoztam rá.¹⁵ Amennyiben a dekretális Esztergomnak szól, úgy mindketten tévedtünk. (Megjegyzem: véleményemet Kalocsa korai jogállásáról továbbra is fenntartom, egy német nyelven hamarosan megjelenő tanulmányomban részletesebben ki is fejtem gondolataimat.¹⁶)

E korszak vizsgálatánál döntő jelentőségűnek minősíthetők Szuromi Szabolcs Anzelm kánonjogtörténész kutatásai. Főbb megállapításai a következők: a korai magyar zsinatokon (1092: Szabolcs, 1100 [1104/1105]: Esztergom, 1112: Esztergom) a leginkább használt joggyűjtemény a *Decretum Burchardi Wormatiensis*, és nem a korábban feltételezett *Collectio Pseudo-Isidoriana* volt, bár ennek ismerete sem tagadható (l. Gerics József vonatkozó kutatásait pl. a Hartvik-legendával kapcsolatban¹⁷). A keleti egyházfegyelemmel rokon kánonok (házasság, nős papság) sem bizánci hatásra vezethetők vissza,¹⁸ hanem a régi, még egységes joganyag nyugati közvetítésére, ill. bizonyos problémákkal – mint a nős férfiak pappá szentelésének ellenzése – Wormsi Burchard kollektója, és ebből következőleg például a hazai szabolcsi zsinat nem is foglalkozott. Az 1112. évi, a II. esztergomi zsinatnál tetten érhető gregoriánus fordulat – hasonlóan Európa több országához, valamint a későbbi, 1169. évi magyar eseményekhez – egy pápai legátus magyarországi ténykedésének köszönhető. Ezt a legátust Balics Lajos és Fraknoi Vilmos alapján¹⁹ Kunó praenestei bíborospüspökkel azonosítja.²⁰

¹³ Brett, Martin: Some new letters i. m. 89–94.

¹⁴ Koszta László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. *Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 3. Pécs, 2013. 76–78.

¹⁵ Thoroczkay Gábor: Az első magyarországi érsekek kérdéséhez. In: *Uő: Írások az Árpád-korról i. m. 9–21., különösen 20.* (Első megjelenése: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről.* Szerk.: Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 129–142.)

¹⁶ Thoroczkay, Gábor: Einige Fragen der Kirchenverwaltung des mittelalterlichen ungarischen König-tums (megjelenés alatt).

¹⁷ Gerics József: A Hartvik-legendá mintáiról és forrásairól. *Magyar Könyvszemle*, 97. évf. (1981) 1. sz. 175–188.

¹⁸ Erre ld. Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei. Doktori értekezések 1. Bp., 2013. 93–124. Érvélését elfogadtam: Thoroczkay Gábor: Szent László és az egyház. In: *Európa és Magyarország Szent László korában.* Szerk.: Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2017. 47–56., különösen 55.

¹⁹ Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. Bp., 1888. 75. és Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékkal. I. Bp., 31. A Ku-

Kunó 1112. évi magyarországi jelenlétét Kiss Gergely tette vita tárgyává. Kunó pályája ágostonosrendi kanonokként indult, 1107-től állt a reformpápaság szolgálatába, nemsokára praenestei bíboros-püspök lett, a Szentszék sokat foglalkoztatott diplomatája, aki 1122-ben hunyt el. Magyarországi ténykedését két elbeszélő forrás (Aurai Ekkehard és A Szász Évkönyvíró) tartotta fent, az 1116. évhez kapcsolva. Kiss Gergely megállapítása szerint ekkor bizonyosan nem tartózkodhatott hazánkban, és 1112-ben is nehezen tételezhető ez fel. Mértéktartó véleménye szerint a II. esztergomi zsinat bizonyosan legátusi zsinat volt, de Kunó bíboros-püspök személyétől mindenképpen elválasztandó.²¹

Egy megjegyzésért azonban kiigazítanám a fenti közleménynek. A II. esztergomi szinódus I. cikkelye szerint *ex auctoritate apostoli* kell a király üdvéért és a királyság szilárdságáért naponta imádkozni.²² Maga a fenti imaszándék régi, Meroving-kori hagyomány oklevelekben, zsinati határozatokban. Kiss Gergely – hivatkozva a Hartvik-legendára – az apostolt a magyar királlyal azonosítja. Ez mindenképpen téves megállapítás, már csak a szöveg értelmezése miatt is. Ekkor tehát a király felhatalmazása alapján kellett volna a királyért és az országért imát mondani egy, a gregoriánus pápaság által hazánkba küldött legátus elnökölte zsinat határozatából? Bizonyosan másról van szó. Egyfelől Istvánt csak a Hartvik-legendája egyik túlzó mondata azonosítja a koronát küldő pápa szájával apostolként,²³ mértéktartóbb az Kálmán-féle I. törvénykönyv bevezetője, amely apostoli férfiúként (*vir apostolicus*) ír róla,²⁴ és ez is rögzült a magyar hagyományban.

El kell ismernem, hogy biztos megoldást magam sem tudok nyújtani, meggyőzően nem tudom azonosítani a törvényszövegben szereplő apostolt. Az *Ex auctoritate apostoli* kitétel a 15. századi Thuróczy-kódex (az Árpád-kori törvények legteljesebb *corpusa*) nem is tar-

nóval kapcsolatos nézetük széles körben elfogadásra került, ld. Szovák Kornél: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században. In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 21–46., különösen 29–30.; Koszta László: Lőrinc i. m. 39.

²⁰ Szuromi Szabolcs Anzelm: A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. (Középkori kódexek, zsinatok, középkori műfajok). Szerk.: Erdő Péter. Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III. Studia 3. Bp., 2002. 143–153. (Első megjelenése: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 11. évf. (1999) 1–2. sz. 5–10.); Uő: Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog i. m. 87–142. (Első megjelenése: *Magyar Könyvszemle* 115. évf. (1999) 3. sz. 377–409.); Uő: Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a 12. századi Magyarországon. In: Uő: Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. (Források és intézmények). Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III. Studia 15. Bp., 2011. 86–101. (Első megjelenése: *Iustum, Aequum, Salutare* 2. évf. [2006] 1–2. sz. 191–201.); Uő: Szempontok az 1092. évi szabolcsi zsinat kánonjogtörténeti vonatkozásaihoz. *Iustum, Aequum, Salutare* 13. évf. (2017) 4. sz. 189–203.; Uő: The influence of the universal and particular conciliar discipline on the Hungarian conciliar legislation in the 11th–13th century. *Prace Historyczne: Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 143. évf. (2016) 3. sz. 463–479.

²¹ Kiss Gergely: Kuno pápa legátus és Magyarország az elbeszélő források tükrében. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Bp., 2018. 253–262.

²² Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények szövege). Bp., 1904. 207.

²³ SRH II. 414.

²⁴ Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán i. m. 182.

talmazza, csak a későbbi, 16. századi Ilosvay-kódex. Nem vagyok a bibliatudományban sem túlzottan jártas, tudomásom szerint csupán egy újszövetségi hely (1Pt 2,17) rendelkezik a király tiszteletéről, de a zsinati kapitulum ennél többet is követel. Az *apostol* a pápát sem jelentheti, ő is csak az *apostolicus* jelzõt viselte (végleges érvénnyel a 11. század közepétõl). Tehát a *locust* semmiképpen se értelmezzük a magyar uralkodóra, de a kérdés további, úgy hiszem, teológiai háttérû vizsgálatot igényel.

A fentiek befejezéseképpen elmondható, hogy Kálmán-kori egyháztörténetünk, amelynek kutatásában jelenleg a magyar medievisztika legkiválóbb képviselõi is részt vesznek, korántsem lezárt, minden ízében megoldott terület, még sok részlet finomításra vár e témakörben.

CĂLIN TIMOC

Contributions to the knowledge of the medieval fortress from Pojejena (Caraș-Severin County)

Pojejena, a toponym of Slavic origin, means: a “burned place” and it is directly related to the fact that throughout history in this strategic area, therefore a good crossing place over the Danube, many battles and dramatic military events took place.

Although a lot of material traces since the Prehistoric times have been found, people who fortified for the first time here were the Romans. Because of their desire to control the Danube River since Emperor Domitianus’s time, a castrum was built here, which apparently played an important role in the annihilation of the Dacian power center from Divici, a fortress situated on a hill 7 km upstream from Pojejena. The plateau on which the Roman fortification was built is named by the villagers “Șițarnița” (= place of livelihood, place of sight) and actually reflects the strategic position of the place. From this point an observer has a good field of view both westwards and beyond Veliko Gradiste as well as to the east until the entrance to the Danube Delta at Golubac.¹

During the Middle Ages, when the Danube Iron Gate area was a border region between the regional powers, first between the Hungarian Kingdom and the Byzantine Empire and later the Ottoman Empire, the old fortified sites on the northern bank of the river were reactivated and strengthened. In case of the Medieval Pojejena, it must have happened the same, but its fortress is almost unrecognizable; not even a brief study has ever been published about its date. Dumitru Țeicu, who has dedicated himself to researching medieval fortresses in Banat, “forgets” to localize the medieval ruins in this region and is pleased to briefly list the few documentary attestations.² In this situation, we believe that the information in the text below comes as a complement to the well-known ones about the medieval fortress chain in the Danube Gorge.

Documentary data

Although it is not clear, whether there was a fortification in Pojejena soon after the 14th century, it is certain that the locality appears in documents in various forms, phonetically

---

¹ Gudea, Nicolae–Uzum, Ilie: Castrul roman de la Pojejena. In: *Banatica* II. (1973) 85–96.

² Țeicu, Dumitru: *Cetăți medievale din Banat*. In: *Medieval Fortifications in Banat*. Cosmopolitan – Art Printhouse, Timișoara, 2009. 106–107.

similar: *Pozsasyn* or *Possesin*.³ Beginning with the reign of Sigismund of Luxembourg (1387–1437), the locality is of major importance, being the crossing of the Danube preferred by the Christian armies in their southern-Danubian campaigns against the Turks. We know from the chronicles of the time that in 1427 the Hungarian king met in the city of Pojejenei with Emeric Himfy of Iersig and from here with a few cavalry squadrons he raided the bank of the Danube occupied by the Turks trying in vain to conquer the city of Golubatz (Galambóc).⁴ Next year (1428) King Sigismund of Luxembourg was in Banat and took up steps to fortify the northern bank of the Danube in order to prevent possible Turkish attacks. In despair, the king gave up the fortresses of the Danube Gorge to the Knights of the Teutonic Order. They were grateful for the properties received in exchange for their military service and were going to improve the defense system of the area. From the documentary sources of the Teutonic Order we find that between 1429 and 1435, the captain of Pojejena was Peter Hebllicher, and that he had 200 pedestrians and 30 riflemen, a good ferry, and was subordinated to the commander of St. Ladislau.⁵ We also find out from the Teutonic Knights' reports that the fortress was built from stones and bricks and a little further upstream of it was another deserted castle. This can be only the Roman camp on the neighbouring plateau. The information is useful because it proves that the place of the Roman camp was not used in later times.

On June 18, 1437 Ioannes Huniady (János Hunyadi) crossed the Danube while attacking the Ottoman fleet. After his death in 1456 winning a great victory at Belgrade over Sultan Mehmed II., the Turks occupied Pojejena and raided more and more often in Banat and Transylvania. An important year in the history of the village is 1460, when in summer until autumn Mihail Szilágyi (uncle of King Matthias) fought with the Turks under the walls of Coronini, but after gaining some victories, he failed to defend himself effectively in the "Battle of Pojejena" where he was wounded and captured. A year later he was executed in Istanbul, in the capital of the Ottoman Empire.⁶

The total control of the northern bank by the Turks allowed them to carry out large-scale raids in Christian territories. At the year 1474 at Pojejena the Turks built a bridge of vessels and thus Mihailoglu Ali Bei undertook with 7,000 horsemen a massive attack against Oradea (Várad) city. Also during this period it seems that the Turks did not repair the fort, it remained a ruin until the 18th century.⁷

Archaeological and cartographic data

If we want to understand the importance of the place in the Middle Ages, we can not ignore the archaeological traces of the Middle Ages found here, which are all the way be-

³ Feneșan, Costin: Cavalerii teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea (Documente și extrase). In: *Der Deutsche Orden im Severiner Banat und an der niederen Donau in der ersten Hälfte des xv. Jahrhunderts (Urkunden und Auszüge)*. Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2016. 282.

⁴ Ibid. 21.

⁵ Ibid. 31.

⁶ Hațegan, Ioan-Boldea, Ligia-Teicu, Dumitru: *Chronologia Banatului*. II/1. Banatul și Artpress Publishing House, Timisoara, 2006. 258.

⁷ Ibid. 267–268.

tween the first upper terrace and the banks of the Danube. From our archaeological excavations we identified in the upper levels characterized by medieval ceramics developed over the Roman ones. Chronologically, the situation fits in with the historical realities, the medieval ceramics belongs to the greatest extent to the 14th–15th centuries.

In the cartography of the late Middle Ages and the modern age, the fortress does not often appear to be mentioned. However, on some Habsburg itineraries the name of the fortification is called *Boischina Schloß*, and the vignette with which it appears has two corner towers, which suggests a more complex construction. After the later cadastral maps, the fortress was at the Danube bank in the place called “Zidina”. In the memory of the locals there were beautiful stone walls with horizontal rows of bricks and it was the best fishing area in the area.

On the maps of the first military survey during Emperor Joseph II the place of the fortress is marked with a wide and deep ditch, which it is related to the Danube and the neighbouring stream. The shape of this ditch is almost circular and closes a much larger area than the strict construction of the medieval fortification. This image allows us to imagine that the fortification was much larger than the central edifice of stones and bricks and that on its edges it had possibly a wooden palisade.

Unfortunately, the medieval castle was never excavated archaeologically, and today, from a negligence of local authorities, the area was concreted to make room for the new naval port of Pojejena, according to the European model of the 21st century. The only material testimonies came from scholars, passionate about history and archeology, such as Károly Torma or Leonhard Bohm, from the so-called Belle Epoque Period (end of the 19th century), who also gave us a drawing of the walls that were still visible on the surface.⁸ Their testimony was later confirmed by Constantin Daicoviciu and Ioachim Miloia, in the period between the two world wars.⁹ The walls look like a medieval recess held at a height of 8 meters and 16 meters in length and appear to derive from reused materials from the nearby Roman castrum.¹⁰

There is no photo of the city, but we hope in the future to highlight it by non-invasive prospecting. From the archaeological surveys on the present state of the village the presence of a rich medieval ceramic material can be observed, belonging to the 13th–16th centuries, a sign that the medieval civilian settlement developed on the Danube bank upstream of the fortification on the ruins of the former Roman settlement.

Instead of conclusions

Corroborating existing historical sources and data about medieval Pojejena, we can see that until the Ottoman period there was a continuous dwelling during the Middle Ages here. Since the period of Sigismund of Luxembourg, the importance of the Danube crossing has increased in Pojejena in connection with the battles with the Turks. There is a small royal fortress here, which is an extension of the Coronini fortress. Pojejena was strengthened with

⁸ Țeicu, Dumitru: Cetăți op. cit. 32B

⁹ Daicoviciu, Constantin–Miloia, Ioachim: Cercetări arheologice în Banatul de sud. In: *Analele Banatului*, III (oct.-dec. 1930), Timișoara, 10–25. especially 20–21.

¹⁰ Bódog, Milleker: Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. III. rész. Kiadta Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Museum Társulat, Temesvár, 1906. 247.

a strong garrison during the rule of the area by the Teutonic Knights. After the middle of the 15th century during the expansion of Ottoman Empire power, Pojejena was conquered by the Turks and for decades the place became a just river-crossing place of the Danube. With the liberation of Banat from the Turks by the Habsburg imperial armies at the beginning of the eighteenth century, Pojejena became a border between the two great regional powers (Ottoman and Habsburg Empires), but the further development of the firearms rendered unnecessary the refortification of the Danube crossing point.

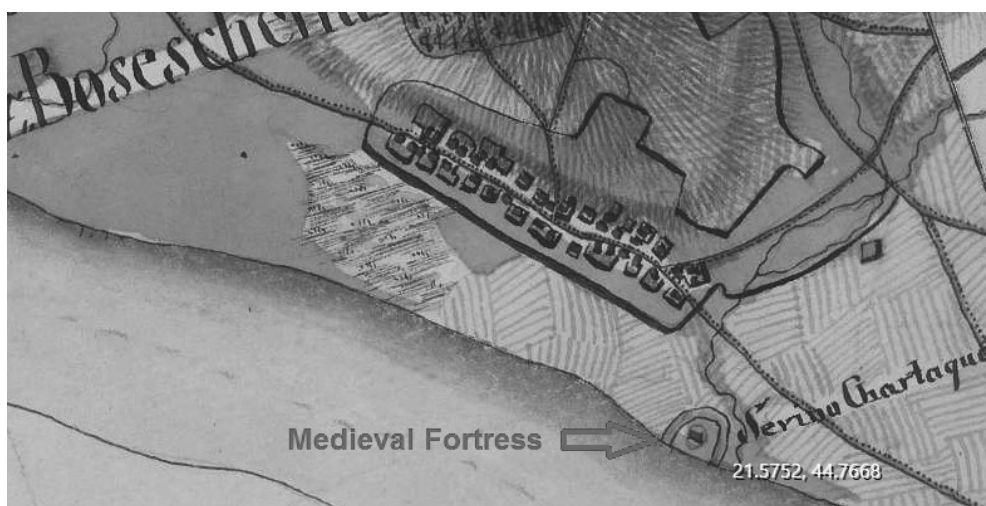
Fig. 1 – The Boischina Schloß on the maps of Leutnand Geyer, after Moll’s map Collection (<https://mapy.mzk.cz/en/>)

Fig. 2 – The position of the Roman ruins and the remains of the medieval fortress from Pojejena, in the year 2006, before the construction of the new European harbour of Pojejena.

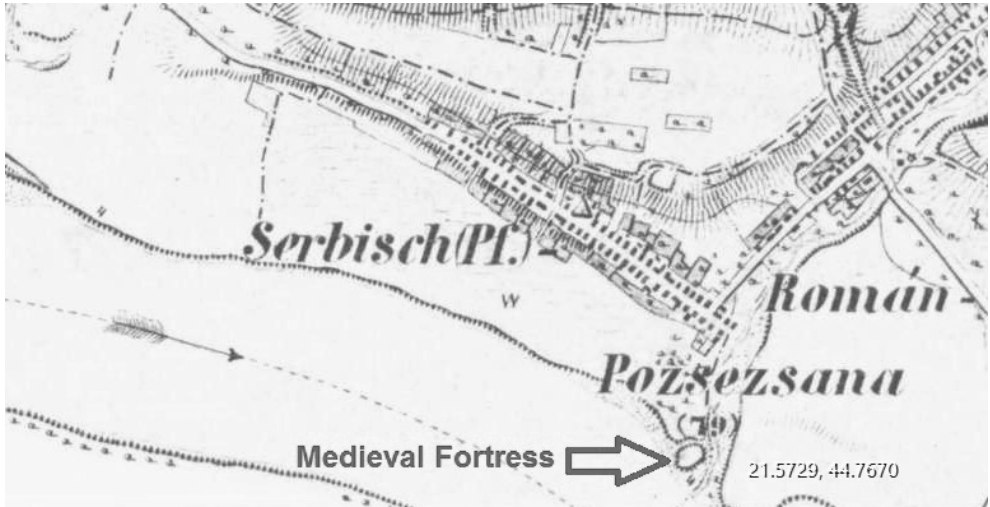

Fig. 3 – The toponim Zidina for the ruins of the medieval fortress from Pojejena on the Habsburgs maps.

Temeschwarer Banat (1769–1772) - First Military Survey

Fig. 4

Europe in the XIX. century (with the Third Military Survey)

Fig. 5

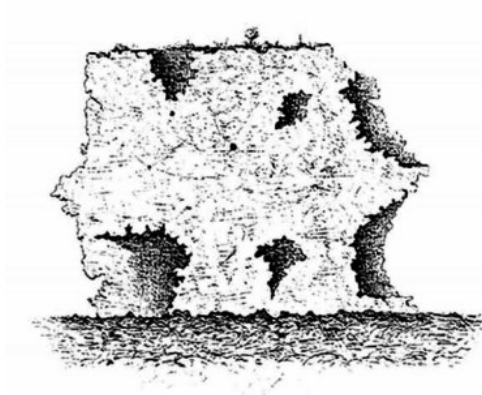

Fig. 6 – Drawing of the Pojejena medieval fort walls, made by L. Bohm, year 1880

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Egy magyarrá vált kazár fejedelmi beiktatási ceremónia rekonstrukciós kísérlete

Tanulmányomban azt mutatom be, hogy mit tudunk a kazár eredetű, magyarrá vált fejedelmi beiktatási ceremóniáról, a felemelésről (*elevatio*), vagy pajzsra emelésről, milyen történeti háttere van, és hogyan élt tovább a magyar hagyományban. Újabb adatok és analógiák alapján kísérletet teszek a ceremónia rekonstrukciójára is.¹

A pajzsra emelésről Árpád fejedelemmé választása kapcsán VII. (Bíborbanszületett) Konstantinosz bizánci császár (944–959) a 948–952 között egybeszerkesztett, nagyszerű kompilációban, a *De administrando imperio* (DAI) 38. fejezetében szól.² Előzményként szerepel a türkök (magyarok) első vajdájának, az előkelő kazár feleséggel rendelkező Levedinek kazáriai meghívása. Kazária kagánja fejedelmi méltóságot ajánlott fel Levedinek azzal a feltétellel, hogy engedelmeskedni fog neki. Levedi udvariasan elhárította a „kagáni ajánlatot”,³ és maga helyett Álmos vajdát vagy annak fiát, Árpádot javasolta. A kagán „*embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették*”.⁴

---

¹ Tóth Sándor László: Árpád fejedelem pajzsra emelése. In: Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára. Szerk. Gálffy László–Sáringér János. Szeged, 2015. 40–50.; Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség politikai életrajza (A magyarság a 9–10. században). 2. javított kiadás, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Nonprofit Kft. a Belvedere Meridionale közreműködésével, 2016. 277–286.; vö. még Négyesi Lajos: Árpád pajzsra emelése. HK, 126. évf. (2013) 583–592.

² A *De administrando imperio* legújabb értelmezési kísérletére a korábbi szakirodalom összefoglalásával vö. Bollók Ádám: A *De administrando* és keletkezésének kora az újabb kutatások tükrében. *Századok*, 151. évf. (2017) 1291–1332.

³ A „kagáni ajánlat” fogalmára ld. Tóth Sándor László: Levediától a Kárpát-medencéig. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. Szeged, 1998. 137.; legutóbb használták e fogalmat B. Szabó János–Bollók Ádám: A „szavart-türk dosszié.” A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. *Századok*, 152. évf. (2018) 479–542.

⁴ „ὄν καὶ ἄρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήκασι, σηκώσαντες αὐτὸν εἰς σκουτάριον.” A DAI legrégebbi, 11. század végi másolatára vö. Codex Parisinus Graecus 2009. saec.

A bizánci forrás híradásának értelmezése számos problémát vet fel. A DAI 38. fejezetét jobbra magyar forrásra (Bulesú és Árpád dédunokája, Termacsu 10. század közepi) vagy a magyaroknál járt bizánci követek híradása (Nikétás Skléros 894–895 körüli al-dunai követsége, Gábiel 10. század első évtizedére is tehető küldetése) vezették vissza.⁵ A 38. caputban domináló kazár vonatkozások miatt felmerült, hogy a magyar fejezet kazár forrásra mehet vissza.⁶ Akár magyar dinasztikus történetként, akár kortárs kazár történetként értelmezzük a DAI 38. fejezete etelközi fejedelemválasztásának históriáját, hitelességét nem kérdőjelezhetjük meg. Bizonyos, hogy a honfoglalás előtt változás következett be a törzsszövetség vezetésében. Levedi nemzetsége helyébe Álmos nemzetsége került Levedi első vajda „lemondása” következtében. A fejedelmi címet a kagán adományozta. Mivel a magyarok első vajdája, Levedi alkalmatlannak (*adünatos*) érezvén magát, nem vállalta a tisztséget, így nem Kazáriában került sor a felemelésre, hanem Etelközben. Levedi Álmos vajdát vagy annak a fiát, Árpádot ajánlotta a fejedelmi tisztségre. A kagán elküldte követeit a magyarokhoz, akik Árpád mellett döntöttek, alkalmasnak (*ikanos*) vélve erre a tisztségre. A hangsúlyozottan kazár szokás és törvény szerint (*kata to tón Kazarón ethos kai zakanón*)⁷ pajzson (*scutarion*) való felemelésre vélhetően a választást és kikiáltást tartalmazó törzs-fői/nemzetségfői tanácson került sor.

Szólnunk kell a pajzsra emelés és általában a felemelés (*elevatio*) tágabb történeti háttéréről. Konsztantinosz kazár szokásként és törvényként említi ezt, így keleti, steppei párhuzamokat kereshetnénk.⁸ Ennek ellenére inkább a nyugati (germán, frank, római-bizánci stb.) előzményeket említették a szakirodalomban. Utóbbi felfogásnak annyiban van létjogosultsága, hogy a késő római birodalomban, Bizáncban is találkozunk a pajzsra emeléssel, és bizánci forrás említi Árpád fejedelemmé választása kapcsán. Ezért feltevés szerint e római-bizánci beiktatást vehették át a kazárok (vagy előbb a türkök), tehát nyugatról kelet felé terjedt el e beiktatási forma.⁹

Elsőként a germán Canninefas törzsnél Kr. u. 69-ben értesülünk arról, hogy vezérüket, Brinnót pajzsra emelve tették fejedelemmé. A frankoknál a 6. századtól a Meroving családnál kis kerek pajzsra emelték a megválasztott uralkodót: 507 után Chlodvigot, 536-ban Witichist (Vitigert), 575-ben I. Siegbertet, 584-ben Gundobaldot. Ezt a germán szertartást vehették át a késő római birodalomban a császárok megválasztásakor, hangsúlyozva leg-

XI. (Bibliothèque Nationale de France, département de la Reproduction) fol. 111r. vers. 2-14.; a vonatkozó szöveghely (DAI 38,46-55) görög szövegére és magyar fordítására vö. Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp., 1984. 44–45.

⁵ Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség i. m. 76–78.

⁶ Kutatóstörténeti áttekintéssel legújabbán vö. Bollók Ádám–B. Szabó János: Hogyan tűnt el a De administrando imperio 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar történetírásból? Historiográfiai esettanulmány. TSz 59. évf. (2017) 3. sz. 347–377.

⁷ A görög „ethos kai zakanon” török (türk) megfelelőjére, a törü (szokásjogon alapuló törvény) fogalomra vö. Zimonyi István: Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio magyar fejezetének török háttéréről. In: Uő: Középkori nomádok – korai magyarok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 27. Bp., 2012. 44–46.

⁸ Balogh László: Árpád pajzsra emelésének keleti párhuzamai. Acta Historica CXII (2002) 35–47.

⁹ E feltevésre Tóth Sándor László: Szövetség vagy vazallitás (Megjegyzések a magyar–kazár kapcsolatokhoz). In: „Magyaroknak eleikről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged, 2000. 651.; Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség politikai életrajza i. m. 283.

főbb hadvezéri, imperatori szerepüket. Julianust 360-ban a galliai Lutetiában (mai Párizs) a germán segédcapatok kiáltották ki császárrá és emelték gyalogos katonái pajzsra. Ezután 364-ben I. Valentinust is pajzsra emeléssel iktatták be. A gyermek Romulus Augustulust 476-ban letevő germán Odoakert e ceremóniával tették fejedelemmé. Az Imperium Romanum örököséiként a kelet-római (bizánci) birodalomban is előfordul az elevatio. I. Leót 457-ben, Anastasius császárt 491-ben, I. Justinust 518-ban, II. Justinust pedig 565-ben iktatták be pajzsra emeléssel. Ezután 588-ban ellencsászárként Germanost, majd 602-ben Niképhoros Phókast emelték fel katonái. Utána háttérbe szorul e szertartás. Leginkább társ-vagy ellencsászárok esetében alkalmazzák: II. Niképhoros Phókast 963-ban, majd 1047-ben Tornikios Leót választják meg ezzel. Az uralkodói beiktató ceremónia bizánci újraéledése a 13. századhoz kapcsolható, amikor 1254-ben Theodor Laskarist választják meg pajzsra emeléssel.¹⁰

A nyugati (germán, frank, római-bizánci) háttér mellett meg kell emlékeznünk az elevatio keleti háttéréről, ami azért kézenfekvő, hiszen a Konsztantinosz által említett kazár szokás alapján török, illetve steppei háttérrel gyaníthatnánk.¹¹ Az újabb koncepció szerint a felemelés nem pajzsra, hanem nomád módon, nemezen történt. E feltevés szerint Konsztantinosz tévedett abban, hogy a felemelés bizánci módon, a császári beiktatáskor alkalmazott rituálé szerint történt. Ennek két oka lehetett; az egyik a bizánci ceremóniával való hasonlóság, a másik az, hogy a nemeztakaró is merevítő volt, akár a pajzs.¹² A 6. századtól vannak feljegyzéseink a felemelésről az ómongol és török népek körében. Kínai forrás szerint 531–532-ben a Kínába betelepült topák (tabgacsok) a közülük származó császárt saját rítusuk szerint iktatták be. Hét ember fekete nemeztakaróra emelte az új császárt, más értelmezés szerint hét embert borítottak be fekete nemezzel és az ég felé emelték az új császárt. Egy másik kínai forrás a 6–7. században kiemelkedő türk (tu-küe) birodalom uralkodója kapcsán jegyezte fel beiktatásának módját. A vezérek egy nemeztakarón emelték fel az új kagánt és kilencszer körbeforgatták a nap járása szerint. A felemelés mellett sor került arra, hogy egy kendővel fojtogatva kellett az új kagánnak megmondani uralkodásának terminusát. Kínai forrás 822-ben jegyezte fel az ujjur kagán kínai származású felesé-

¹⁰ A nyugati (germán, frank), illetőleg a római és bizánci pajzsra emelésre forrásokkal és további irodalommal vö. Treitinger, Otto: *Die oströmischer Kaiser- und Reichsidee*. Jena, 1938. 20–23.; Ennslin, Wilhelm: *Zur Torqueskrönung und Schilderhebung bei der Kaiserwahl*. *Klio (Beiträge zur alten Geschichte)* 1942. 269–298.; Ostrogorsky, Georg: *Zur Kaiserhebung und Schilderhebung im spätbizantinischen Krönungszeremoniell*. *Historia (Zeitschrift für alte Geschichte)* 4 (1955) 246–256.; Teitler, Hans: *Raising on a Shield: Origin and Afterlife of a Coronation Ceremony*. *International Journal of the Classical Tradition* 8 (2004) 4. 501–521.; Walter, Christopher: *Raising on a Shield in Byzantine Iconography*. *Revue des Études Byzantines* 33 (1975) 140–176. Mantas, G. Apostolos: *Die Schilderhebung in Byzanz – historische und ikonographische Bemerkungen*. *Byzantion* 21 (2000) 537–582.; Négyesi Lajos: *Árpád pajzsra emelése* i. m. 584–585.; Tóth Sándor László: *Árpád pajzsra emelése* i. m. 43–45.; Tóth Sándor László: *Szövetség vagy vazallitás* i. m. 649–651.; Bollók Ádám–B. Szabó János: *A „türk-szavart dosszié”* i. m. 535–537.

¹¹ Keleti, török párhuzamokra vö. Thury József: *A régi magyar és török hadviselés*. HK 2. évf. (1888), 584–585.; Ludwig, Dieter: *Struktur und Gesellschaft des Chazarenreiches im Licht des schriftlichen Quellen*. Westphälischen Wilhelms Universität zu Münster, 1982. 132.; Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Magyar Östörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1993. 131.; Balogh László: *Árpád pajzsra emelésének* i. m. 41.

¹² Balogh László: *Árpád pajzsra emelésének* i. m. 45.

gének beiktatási ceremóniáját. Az újdonsült fejedelemasszonyt (katun) hordszékbe ültették, és az ujgurok kilenc vezére kilencszer vitte körbe. A következő eset az Észak-Kínában uralkodó kitaj (Liao-dinasztia 907–1125) uralkodókhoz kötődik. A többnapos beiktatási ceremónia magában foglalta az uralkodó nemeztakaróval való beborítását, majd felemelését is.¹³ A keleti források a topáknál, kitajoknál, türköknél és ujguroknál említik a felemelést, más értelmezés szerint a nemezzel való fedést. A felemelés történhetett nemeztakarón vagy hordszékben. A türköknél és az ujguroknál is kilencszer forgatták körbe, illetve vitték körül hordszéken a kagánt, illetve a katunt. Ez megfelelhet a türkök, illetve az ujgurok kilenc törzsének.

Ivanics Mária az ómongol, török és mongol birodalmi beiktatási szertartások vizsgálata (35 beiktatási ceremónia) alapján a következő megállapításokat tette. Az ómongol és ótörök népeknél a nemezzel való betakarás és felemelés ceremóniája megfigyelhető. Az ómongol népeknél a nemez színe fekete, míg az ótörök népeknél ez nem jellemző. A Mongol Birodalom uralkodói esetében a felemelési szertartást nem ismerjük, karon való felemelés is lehett. A mongol utódállamok esetében az Aranyhordánál a fehér nemezzel való felemelés volt jellemző. Az egyik mongol ulusban, az Aranyhordában és utódállamaiban a 14. századtól a 18. századig (1312-től 1771-ig) 11 felemelési beiktatás emléke őrződött meg. A híradások nemeztakaróra ültetést, felemelést említenek.¹⁴ A bajor Schiltberger 1410-es évekből származó tudósítása szerint a királyt „*ráülletik egy fehér nemezre. Háromszor felemelik, azután fogják, körbeviszik a sátor körül, majd trónra ültetik.*”¹⁵

Kérdés, hogy Árpádot valóban emelheték-e nyugati módon pajzsra, ahogy a germán törzsek, frankok, vagy a rómaiak, bizánciak tették, vagy pedig keleti, nomád türk módon végezték el a ceremóniát. Utóbbi mellett szólhatna, hogy a kínai és egyéb keleti források csak a nemezen való felemelést említik. Jómagam, némi képzavarral élve, mégis a pajzs mellett törnék lándzsát, mert Konsztantinosz korabeli, 9. századi vagy 10. század első feléből származó híradásában világosan a pajzsra (skutarion) való felemelés szerepel. Ha magyar dinasztikus híradást tételezünk fel, mind a fejedelem személye, mind pedig a szertartás módja hiteles lehet. Ha kazár híradással számolunk, amely bizánci lejegyzőn és szerkesztőn keresztül került volna a DAI 38. fejezetébe, még inkább hitelesnek fogadhatjuk el a leírást.¹⁶ A kazárok valóban tisztában lehettek saját kazár szokás és törvény szerinti beiktatási ceremóniájukkal.¹⁷ Alátámaszthatja a magyarrá vált beiktatási ceremónia meglétét időben távoli forrásként II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban az a megjegyzés, hogy a magyaroknak

¹³ A vonatkozó forrásokra és szakirodalomra vö. Ivanics Mária: *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2017. 87–90.; vö. még Balogh László: *Árpád pajzsra emelésének* i. m. 41–43.

¹⁴ Ivanics Mária: *Hatalomgyakorlás* i. m. 93–98, 104.

¹⁵ Ivanics Mária: *Hatalomgyakorlás* i. m. 94. Szerinte az Aranyhordában 1414–1416 között uralkodó Cserge beiktatását írhatja le Schiltberger.

¹⁶ Kazár forrásra és bizánci szerkesztőre vö. B. Szabó János–Bollók János: A „szavart-türk dosszié” i. m. 541–542.

¹⁷ A kazár forrás feltételezése ellenére „konkrét adatok hiányában” nem foglalt állást a pajzsra emelés bizánci típusú formája vagy a nemezzsönyegen való szokásos keleti, steppei felemelés (s a hasonlóság miatt bizánci szerkesztői ártételezés) mellett B. Szabó János–Bollók János: A „szavart-türk dosszié” i. m. 535.

az a régi szokása, hogy „vezérüket pajzsra emelik”.¹⁸ Fel lehet tenni azt a kérdést, hogy vajon a magyarok milyen pajzsot használhattak. A régészek fakeszes, fémköldökös, bőrpajzsokat feltételeznek, amelyek ugyanakkor már csak anyaguk miatt is hiányoznak a leletanyagból.¹⁹ Egy korabeli forrás, az Ebersbergi Krónika a 955-ös augsburgi csata után elfogott és kivégzett Sur magyar vezér pajzsát említi, amelyen ezüst kereszt volt.²⁰ A 14. századi krónikakompozíció hun történetében olvashatjuk, hogy a Hungarusok vagy hunok „a rómaiak szokása szerint, egyetértő akarattal királyul emelték maguk fölé Attilát” és „Attila király pajzsán címert viselt, ez koronás fejű madárhoz hasonlított”.²¹ A krónikakompozícióban, illetve a Képes Krónikában tehát Attila rómaiak szokása szerinti királlyá választása és címeres pajzsa szerepel.

Árpád pajzsra emelése után egyetlen fejedelmi beiktatásról sincs biztos értesülésünk. Anonymusnál szerepel ugyanakkor egy olyan történet, amely szerint Árpád még életében az előkelők és vitézek esküjét vette és „fiát, Zoltát nagy tisztességgel vezérré emeltette”.²² Egyértelműen felemelésről (elevari) van szó, ugyanakkor kiskorúként szerepel Árpád fia, Zolta, ami törzsszövetség esetében kevésbé valószínű. A szakirodalomban felmerült az a feltevés, hogy Géza nagyfejedelmet (Árpád dédunokáját) pajzsra emeléssel iktatták be.²³ Géza utóda, Vajk (István) utódlásakor a források szerint a fiatal fejedelmet a Garam folyónál karddal felövezték.²⁴ Ezt fejedelmi beiktató szertartásként is lehet értelmezni, bár vitatt, hogy erre valóban sor került-e. Elevatióról mindössze két adatunk van a későbbiekben; Károly Róbert 1308. évi kikiáltásakor és Habsburg (V.) László esetében (1440). A fiatal, mindössze 20 éves Károly Róbertet a pesti domonkosok Szent Antal kolostorába összehívott országos gyűlése Gentilis pápai követ jelenlétében és kezdeményezésére megválasztotta 1308. november 27-én. Esküt tettek és hűséget fogadtak. Majd „Károly király urat kezükkel feltartva csapatosan tüstént a magasba emelték, örvendező tapssal és üdvívalgás közepette az egekig magasztalták a királyi nevet, majd ezt követően ünnepélyesen Te Deum Laudamust énekeltek”.²⁵ Kézvel való felemelésről van szó, a felemelők számát nem tudjuk.

¹⁸ Rákóczi Ferenc: Vallomások, emlékiratok. Szerk. Hopp Lajos. Bp., 1979. 310.; *d'elever leur Chef sur un bouclier*, vö. Mémoires du Prince François Rákóczi sur la Guerre de Hongrie, depuis 1703 jusqu'à sa fin. Archivum Rákócziánium II. osztály: írók. II. Rákóczi Ferenc művei I. Bp., 1978. 117.

¹⁹ Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986. 222–223.

²⁰ Az Ebersbergi Krónika híradására vö. Gombos, Franciscus Albinus: Catalogus fontium historiae Hungariae. I–III. Budapestini, 1937–1938. I. 553. „*crucemque argenteam, que in scuto regis (ti. Sur – T. S. L.) infixam fuit*”, vö. Kovács László: Fegyver s vitéz. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémi László. Bp., 1996. 93–94.; Tóth Sándor László: Árpád pajzsra emelése i. m. 48.

²¹ Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Ford. Geréb László. Bp., 1959. 61–62., 63.; „*Hungari sive Huni concordii voluntate Atylam filium Bendekus consuetudine Romanorum super se regem prefecerunt.*”; „*regis Atile, quod in suo scuto gestare consueverat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona.*” vö. SRH I. 261, 263.

²² SRH I. 105. (52. caput) „*Dux Arpad accepto iuramento primatum et militum Hungariae filium suum Zultam ducem cum magno honore elevari fecit.*” Magyar fordítására vö. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp., 1975.² 176.

²³ Vö. Makk Ferenc: A királyság első évszázada. Magyarország krónikája 2. Bp., 1992. 19.

²⁴ SRH I. 312.

²⁵ A pesti országos gyűlés jegyzőkönyve (1308. november 27.): Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Vatikáni magyar okirattár I. 2. Bp., 1885. 115–118. Magyar

Nem kapcsolódik az esemény trónra ültetéshez vagy koronázáshoz sem. A csecsemő V. Lászlót külön felemelve bemutatták koronázásakor a székesfehérvári koronázó templomban.²⁶ Mindkét esetben fiatal, sőt V. László esetében csecsemő/gyermek uralkodóról van szó és kézzel való felemelésről.

Árpád etelközi pajzsra emelése, illetve Károly Róbert 1308. évi és V. László 1440. évi felemelése után jóval később, a 18. század elején került sor két, felemeléssel való beiktatásra.²⁷ Mindkettő kapcsolódik II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmi (princeps) és magyarországi vezérlo fejedelmi (dux) megválasztásához a Rákóczi-szabadságharc folyamán. Az ismertebb példa a szécsényi beiktatás.²⁸ Időben ezt megelőzi az archaikusabb erdélyi hagyományokat követő erdélyi fejedelmi (princeps) felemelés. Erdély nagy része kuruc kézre került Szászföld kivételével. A gyulafehérvári erdélyi országgyűlésen 1704. július 8-án II. Rákóczi Ferencet nemcsak megválasztották, hanem jelképesen be is iktatták, amikor küldöttét, Radvánszky Jánost háromszor felemelték.²⁹ Thiell császári tanácsos emlékezett meg erről Savoyai Jenőhöz írott 1704. augusztus 31-i jelentésében. Eszerint „küldöttét, egy nemes a bányavárosokból, név szerint Radvánszkyt, a nép előtt szokás szerint háromszor kezeikkel a levegőbe emelték, és leírhatatlan öröm támadt”.³⁰ Az 1704. évi gyulafehérvári jelképes és ünnepélyes beiktatásra a három évvel későbbi, Rákóczit ténylegesen a fejedelmi székbe emelő (1707. április 4.) marosvásárhelyi országgyűlés cikkelyei is utaltak: „solemniter inauguráltak fejedelmi méltóságára Felségedet”.³¹ Hangsúlyoznám, hogy szokást (vor ihrem Brauch) említ Thiell jelentése, és háromszori, kézzel való felemelést (nach dreimal auf dem Händen in die Luft ... erhebet wurden). Az inaugurációt végrehajtók az erdélyi országgyűlés tagjai. Utalnom kell arra, hogy a fejedelem személyében változás történt, amikor II. Rákóczi Ferencet megválasztották, hiszen I. Apafi Mihály után névleg fia, II. Apafi Mihály uralkodott.

Ennél ismertebb felemelési ceremóniára 1705. szeptember 20-án, a szécsényi általános gyűlésen egy katolikus tábori mise végén került sor, II. Rákóczi Ferenc vezérlo fejedelmé (dux) való beiktatásakor. A szabadságharc folytatásáról döntő kuruc országos gyűlés előbb szeptember 16-án döntött arról, hogy az összegyűlt karok és rendek gyűlését nem diétának, hanem a hazáért és a haza szabadságáért vitézkedő rendek gyűlésének nevezik (Conventus Foederatorum pro Patria eiusdemque libertatibus militantium Hungarorum

---

fordítása: Károly Róbert emlékezete. Válogatta, szerkesztette Kristó Gyula–Makk Ferenc. (ford. Petrovics István). Bp., 1988. 79–81. (szó szerinti idézet: 81.)

²⁶ Bartoniek Emma: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok* 51. évf. (1917). 30.; Rác Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp., 1992. 42.

²⁷ A szécsényi felemelési beiktatás és a pajzsra emelés kapcsolatára vö. Bartoniek Emma: Az Árpádok trónöröklési joga. *Századok* 59–60. évf. (1925–1926). 836–837.; Rác Lajos: Főhatalom i. m. 42.

²⁸ Rác Lajos: Főhatalom i. m. 42.

²⁹ R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. *Századok* 40. évf. (1906) 112.; Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc: I–III. Bp., 1907. I. 407.

³⁰ Johann Thiell haditanácsos Eugen von Savoya herceghez, a Haditanács elnökéhez írt 1704. augusztus 31-i jelentését ld. R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc i. m. 112. 2. jegyz. „Ja sein Repräsentant, ein Edelmann aus dem Bergstädten, Namens Radvansky, vor dem Volk ihrem Brauch nach dreimal auf den Händen in die Luft (wo er hin gehört) erhebet worden und unbesreibliche Freude im Land darüber gewesen sein.”

³¹ R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc i. m. 112. 2. jegyz.

ordinum). Az államforma lengyel mintára konföderáció lett, felmerült azonban, hogy a konföderáció feje, II. Rákóczi Ferenc milyen címet viseljen. Zweig János besztercebányai városi képviselő naplójában felvázolta a Rákóczi felemeltetéséhez vezető utat. Eszerint hat tagú bizottságot küldtek ki gróf Bercsényi Miklós vezetésével Szécsényben,³² hogy „vizsgálják meg a régi történelmet, mely címet használtak elődeink hasonló esetekben”.³³ A szeptember 17-i bizottsági ülésről készült latin nyelvű, befejezetlen iratban jóval több, 18 fő szerepel.³⁴ Talán volt egy olyan, ma már elveszett forrás, amely tudott a régi fejedelmek címéről és beiktatásáról, vagy szóbeli hagyományt használtak. A hangsúly a régi történelem vizsgálatán van, ti. hogy milyen címet, méltóságot viselt egy szövetségés feje. A bizottság javaslata szerint Rákóczit a konföderáció elnökévé vagy fejedelmévé kell tenni. Végül a dux elnevezés mellett döntöttek, amelyet vezér, vezérlő fejedelem formában fordítottak le. A latin nyelvű bizottsági iratban így szerepel: „Az szabadságért öszve köttetett magyarságnak vezérlő fejedelme.”³⁵ Mivel a dux címet a honfoglalás korában, a keresztény királyság Szent István általi megalapítása előtt, éppen az összeszövetkezett magyar törzsek használták, kézenfekvő volt, hogy olyan beiktatási szertartást keressenek, amely a dux címhez kapcsolódott. A bizottsági jegyzőkönyv 5. pontjában arra is utal, hogy „beszéltek öhercegi felsége beiktatásáról (*de inauguratione*), amelyet az eskütelletel együtt a mezőn látszik alkalmasnak a letételre”.³⁶

Az ünnepélyes inauguratio így történik: az ünnepélyes, Petes András által celebrált mise után a Rákóczihoz legközelebb álló főurak felemelik őt háromszor. A szemtanú Csécsi János sárospataki tanár és rektor szerint „gróf Bercsényi Miklós és gróf Eszterházy Antal tábornokok három ízben emelték fel székét”.³⁷ Egy kortárs országgyűlési Memoriale szerint szeptember 20-án a mise után „Urunk eő Nagysága pedig négy Méltóságos Generális: ugymint Bercsényi Uram, Forgács Uram, Eszterházy Antal Uram és Csáky István Uram által háromszor solenniter felemeltetett”.³⁸ Maga Rákóczi francia emigrációban írt, franciául kiadott Emlékirataiban megemlékezett arról, hogy „mivel követni akarták a nemzetnek azt a régi szokását, hogy vezériüket pajzsra emelik, engem is a legfőbb urak karjukra emel-

³² Zweig János naplója: In: Rákóczi-tükör. Naplók, jelentések a Rákóczi-szabadságharcról. I–II. szerk. Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1973. 236–237.

³³ Zweig János naplója. In: Rákóczi-tükör. i. m. 236–237. Eszerint 2 főnemes (Bercsényi Miklós gróf, Csáky István gróf), 2 prelátus (Bokay és Petes) és 2 nemes (Klobusiczky és Szentiványi) vett részt a bizottságban.

³⁴ Az 1705. szeptember 17-i, a konföderáció megalakítására kiküldött bizottság jegyzőkönyve. In: Ráday Pál iratai 1703–1705. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán–Esze Tamás–Maksay Ferenc–Papp László. Bp., 1955. 346–348.

³⁵ Vö. Ráday Pál iratai i. m. 348.; vö. még e titulusra szeptember 18-i keltezéssel: A szécsényi gyűlés naplója és törvényzikkvei 1705. I-ső része: Memoriale. (a továbbiakban: Memoriale). In: Rákóczi Tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabványok, országgyűlési diáriumok és törvényzikkvek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korából. Szerk. Thaly Kálmán. I. kötet, Pest, 1866. 426.

³⁶ „Locutum est de inauguratione Suae Serenitatis Ducalis, quae opportunior esse videtur in campo simulque juramenti depositio ibidem deponenda.” Vö. Ráday Pál iratai i. m. 348.

³⁷ Csécsy János naplója a szécsényi országgyűlésről. In: Rákóczi-tükör II. 152.

³⁸ Memoriale, In: Rákóczi Tár I. 427.; vö. még Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes. II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976. 213. Eszerint „négy főúr (Bercsényi Miklós, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Csáky István) háromszor fölemelték a fejedelmet.”

tek”.³⁹ A pajzsra emelés ezúttal jelképesen történik: Rákóczi háromszoros felemelése, vagy székével együtt való felemelése.⁴⁰ Ehhez kapcsolódott a háromszoros kikiáltás, acclamatio is, a tömeg háromszor kiáltja, hogy „*Vivat, vivat, vivat*”.⁴¹ E szokásnak távoli előzményére utalhat a 14. századi krónikakompozíció. Eszerint a honfoglaló Árpád megtöltötte kürtjét a Duna vizéből, és kérte a mindenható isten kegyelmét, hogy azt a földet engedje át nekik. A magyarok „háromszor kiáltották: *Isten, Isten, Isten. Ekkor találták fel ezt a szokást, amely a magyaroknál a mai napig megvan.*”⁴²

Rákóczi ünnepélyes beiktatása, a pajzsra emelést szimbolizáló felemelés kapcsán hangsúlyozni kell, hogy olyan szertartást kerestek, amely eltér a király-koronázástól, de él még a történeti hagyományban. Találtak a régi történelem vizsgálata alapján olyan beiktatási formát, amely megfelel a herceg (*herzog*), vagy vezér, vezérlő fejedelem (*dux*) tisztségnek, ami eltért a lengyeleknél a konföderáció élén álló marsalltól.

Melyek a gyulafehérvári fejedelmi és a szécsényi vezéri, vezérlő fejedelmi (*dux*) beiktatási szertartás közös, archaikusnak tűnő elemei? Mindkét esetben *háromszori felemelés* történt a főurak részéről. Maga az érintett Rákóczi Emlékirataiban és Thiehl tanácsos levelében is utalt rá, hogy *ősi szokásról* van szó, amelyhez ragaszkodtak. Mindkét esetben elevatioval, felemeléssel történt a beiktatás. A magyar hagyományokban (krónikák, Anonymus) mind Álmost, mind pedig Árpádot duxnak, primus duxnak (később capitaneusnak) is titulálták, amit vezérként, első vezérként fordíthatunk.⁴³ Konsztantinosz híradását Árpád megválasztásáról, pajzsra emeléséről ekkor még nem ismerte a magyar tudományosság, Anonymussal együtt később az 1740-es évektől vált ismertté. Így a pajzsra emelés hagyománya talán a szóbeli hagyományban őrződhetett meg. Felemelésről azonban csak Károly Róbert 1308. évi kikiáltása és V. László 1440. évi megválasztása esetében tud a történeti kutatás.⁴⁴ Külön érdekes kérdés lehet, hogy miért a háromszori felemelés hagyománya maradt meg. A türköknél és ujugroknál kilencszer forgatták körbe vagy vitték körül, ami megfelelhet törzseik számának. A magyarok esetében hét törzs volt, így a hetes jöhetne szóba. Csak a csatlakozott kazár kabarok esetében tudunk három törzsről. Emellett Konsztantinosz három, funkcióval bíró fejedelmet említ (Árpád nemzetségéből származó fejedelem/arkhón/megas arkhón; gülas/gyula; karkhas/harka). Rákóczi kifejezetten szól a pajzsra emeléséről, mint amely a vezérek/fejedelmek beiktatási ceremóniája volt. Rákóczi emlékirata megerősíti Konsztantinosz híradását a pajzsra emelés ceremóniájáról a vezérek (fejedelmek), a törzsszövetség vagy nomád állam korából. A pajzsra emelés szertartását régebben általánosan elfogadták, a későbbiekben ugyanakkor többen megkérdőjelezték. Györffy György szerint Árpád dédunokája, a Bizáncban megfordult Termacsu megtévesztő

³⁹ Az eredeti francia megfogalmazás szerint „*et la imitation et selon l'ancienne couture de la Nation d'élever leur chef sur un bouclier, je fus élevé par les mains des principaux Seigneurs*”. Vö. Mémoires i. m. 117.; idézett magyar fordítására (Vass István) vö. Rákóczi Ferenc: Vallomások i. m. 310.; Mémoires i. m. 365.

⁴⁰ A II. Rákóczi Ferenc felemelésére vö. még Tóth Sándor László: Árpád fejedelem i. m. 49–50.

⁴¹ „*Clamans universa multitudo: Vivat, vivat, vivat.*” Vö. Memoriale, Rákóczi Tár i. m. 427.

⁴² Györffy György: A magyarok elődeiről i. m. 130.; SRH I. 288. „*omnes Hungari clamaverunt: «Deus, Deus, Deus» tribus vicibus. Et ibi inventus est usus iste et servatur apud Hungaros usque modo.*”

⁴³ A magyar krónikák tisztségneveire vö. Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség i. m. 197–200.

⁴⁴ Bartoniék Emma: Az Árpádok i. m. 836–837.

módon tudósította Konsztantinoszt, elhallgatta az igazi főfejedelem személyét, Levedi kündü fia, Kurszán kündüt és hamisan egy „békés pajzsraemelésről” tudósított.⁴⁵ Más fel fogás szerint Levedi lemondása után Álmos lett a fejedelem, őt emelték pajzsra.⁴⁶ Ahogy arra utaltam, a nemezen való felemelés gondolata is felmerült az újabb kutatásban.

A felemelés szokásának gyulafehérvári, majd szécsényi megjelenése – valamint a királyság korában egy-egy elszórt felvillanás új uralkodó vagy dinasztia megjelenésekor – megerősítik azt, hogy a pajzsra emelés tradíciója még a 18. század elején is élő emlékkép volt a magyar arisztokrácia világában (a későbbiekben a 19. századi főispáni választásoknál fordult ez elő).⁴⁷ Rákóczi szécsényi elevatiója egy ősi tradíció, kazár eredetű, de magyarrá vált fejedelmi, vezéri (*dux*) beiktatási ceremónia felújítása, egyszersmind a tradíciók, szokások továbbélésének, megőrzésének ragyogó példája.

Úgy rekonstruálhatjuk a konsztantinoszi híradás és a kései analógiák alapján a magyar fejedelmi beiktatást, hogy a kijelölt uralkodót előbb megválasztották, majd ünnepélyesen háromszor felemelték. Elsőként a nagyhatalmú Kazár Kaganátus uralkodója ajánlotta fel a fejedelmi (kagán vagy kündü?) méltóságot Levedinek, amit valamely okból az nem vállalt, áthárította a talán nagyobb belső legitimációval rendelkező Álmosra és fiára, Árpádra. Így a választásra és a kazár típusú beiktatásra, a pajzsra emelésre Etelközben került sor. A kiváló tulajdonságokkal rendelkező Árpád lett a magyar törzsszövetség első, pajzson a törzs- vagy nemzetségek által valószínűleg háromszor felemelt és háromszorosan kikiáltott fő- vagy nagyfejedelme. Vélhetően e szertartást többször alkalmazták, jöllehet a királyság korában és a 18. század elején már kézzel emelték fel az uralkodót.

---

⁴⁵ Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Bp., 1959. 158–159.

⁴⁶ Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. 140–142.; Uő.: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged, 1993. 16–23.; Makk Ferenc: A Turulmadártól a kettőskeresztig. A korai magyar–bizánci kapcsolatok. In: Uő.: A Turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged, 1998. 215.

⁴⁷ Pesty Frigyes: Östörténeti szokások a magyaroknál és más nemzeteknél. *Századok*, 10.évf. (1876). 86–87.; Rác Lajos: Főhatalom i. m. 42.; a 18–19. századi honfoglalási hagyományra és Árpád pajzsra emelésének problémakörére a köztudatban néprajzi megközelítéssel vő. Mikos Éva: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. Bp., 2010.

VEKOV KÁROLY

Középkori és reneszánszkori tárgyak a gyulafehérvári káptalan kincstárában

Erdély egyik legrégebbi középkori műemléke a gyulafehérvári székesegyház. Ugyan a 16. századi reformáció és a hadicselekmények nem kímélték az erdélyi egyházmegye székhelyét, sőt székesegyházát sem, csodával határos módon közvetlenül a reformációt megelőző időszakból fennmaradt egy nagyon értékes forrás a székesegyház akkor még meglévő kincstáráról. Ha a tatárjárás, majd a Gyán-féle támadás (1277) el is pusztította a székesegyház legkorábbi korszakának emlékeit, a 16. századi események, majd a legutolsó tatárjárás II. Rákóczi György uralkodásának végén szintén nagy károkat okozott azokban a forrásokban, melyek az erdélyi katolikus egyház középkori, illetve későbbi korszakáról vallhattak volna. Az erdélyi katolicizmus milleniumának előestéjén mintegy e korszak felezőidejéből maradt ránk ez a szűkszavú, ám annál értékesebb jegyzék a gyulafehérvári székesegyház kincstáráról. Ennek a leltárnak az az érdekessége, hogy lényegében tartalmazza mindazon kegytárgyak, illetve liturgikus tárgyak és öltözékek jegyzékét, amelyek a középkor, illetve a reneszánsz kor emlékeként addig megmaradtak a gyulafehérvári székesegyház kincstárában. A gyulafehérvári székesegyház alább ismertetendő 1531. évi kincstárának a leltára bő 140 éve ismert.¹ Az erdélyi reneszánszról írt klasszikus művében a maga aprólékos és alapos módján műfajonként ezt messzemenően fel is dolgozta Balogh Jolán.² Ha most mégis megkísérelünk pár szót mondani erről a rendkívül érdekes forrásról, úgy azt nemcsak azért tesszük, mert Mátyás király évét ünneplünk az idén, hanem azért is, mert talán újabb szempontokat lehet felvetni e forrás kapcsán a Mátyás-kori erdélyi reneszánsz néhány jelenségét illetően, s így árnyaltabbá tehető az erről a korszakról kialakított kép.

1531-ben Maksai Gergely, aki a gyulafehérvári káptalan négy legfontosabb tisztségviselője egyikének – az örkanonoknak – volt a helyettese (*succustos*), összeállította a gyulafehérvári székesegyház rábízott kegyszereinek és más, egyháziak által használt tárgyaknak, liturgikus öltözékeknek és ereklyéknek a leltárát. Ez a rendkívül értékes forrás átfogó képet ad az erdélyi püspökség, illetve székesegyház legjelentősebbnek tartott értéktárgyairól. A gyulafehérvári örkanonok helyettese nem csupán tisztét teljesítette, amikor a rábízott tárgyak jegyzékét elkészítette, hanem tette ezt egyúttal az utókorra is gondolva, amint ő írta:

---

¹ Beke Antal: Az erdélyi székesegyház készlete. *Magyar Sion*, 5. évf. (1867) 3. 188–199.

² Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár, 1943. passim.

„pro memoria succedentium”.³ Ennek a jegyzéknek az alapján fogalmat alkothatunk arról, hogy milyen jellegű is volt a gyulafehérvári székesegyház „kincstára” a 16. század első harmadának végén.⁴ Megismerhetjük azokat a középkori, illetve reneszánszkori kegyszereket és más, a vallási élettel kapcsolatos tárgyakat, amelyeket a gyulafehérvári egyházi társadalom tagjai használtak, a legtöbb esetben azt is, hogy ki adományozta az illető tárgyat a székesegyháznak. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez a leltár több vonatkozásban is töredék. Ugyanis a székesegyház kincstárának csakis az 1531. évi állapotát tükrözi, ám nem szól a korábban adományozott, de már elveszett tárgyokról. Ugyanakkor nem szól a székesegyház oltárainak hasonló jellegű inventáriumairól, sem a káptalan könyvtáráról, amely máshol – például Veszprém esetében – ugyancsak a székesegyházi kincstár része volt. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy számos más értékes egyházi jellegű tárgy létezett még Gyulafehérváron az egyháziak kezében, amelyeket azonban ők használtak és mintegy sajátjaikként otthon tartottak. Az ilyen esetekre a leltár többször is utal. Mindezek ellenére a jegyzék alapján valamelyes fogalmat alkothatunk magunknak nemcsak a székesegyházi kincstár egykori állagáról, hanem közvetve arról is, hogy milyen anyagi lehetőségekkel is bírtak elsősorban a káptalan tagjai, illetve a püspökök.

Az 1531-es leltár 147 tétele valójában jóval több, összesen 252 tárgyat foglal magában. Ezek a kegyszerek és más, főleg a püspökök és a káptalani tagok egyházi tevékenységéhez kapcsolódó tárgyak műfajonként vannak csoportosítva a leltárban, nevezetesen: kelyhek (31), ampullák (22), tényleges kegytárgyak, úgymint monstranciák (2), keresztek (11), szentek ereklyéi (7), gyertyatartók (14), különböző liturgikus ezüst edények (11), füstölők (2), püspöki pásztorbotok (2), gyűrűk (3), mitrák vagy skófiumok, azaz püspöksüvegek (5), szent olajtartók (4), szerkönyvek (5), ostyaabrosz (3) hozzátartozó lepellel, egyházi öltözékek, azaz miseruhák (32), dalmatikák (26), papi köpenyek (*pluvialia sive cappas*) (20), oltárterítők (11), kárpitok és szőnyegek (24). Néhány tétel a megadott műfaji megnevezés ellenére más tárgyakat is magában foglal. Így a gyertyatartók címszó alatt szerepelnek különböző egyházi célra (is) használatos edények, úgymint kisebb edények (*vascula*), tálacska vagy csésze (*scutella*), medence kézmosáshoz (*pelvis*), tál (*patella*), füstölő (*thurribulum*), püspöki pásztorbot, az ördögűzők (*exordiantes*) nyeles gyertyatartói, gyűrűk; a püspöksüvegek címszó alatt megemlítik a húsvétkor használatos nagy, szarvalakú szentolaj tartókat, Várdai Ferenc két réz ampulláját, néhány szertartáskönyvet és ostyaabroszt, azaz corporálét.

A leltár nem csupán azért nagyon jelentős, mert egyedüli ilyen jellegű forrásunk a gyulafehérvári székesegyház középkori kincstáráról, hanem azért is, mert – ha nagyon röviden, de – többlet információkat is nyújt e tárgyokról. A kegytárgyak túlnyomó többsége esetében, kivéve a régi, kopott, használhatatlan (törött) vagy használaton kívüli tárgyakat, megadja ezek egykori tulajdonosának, adományozójának a nevét, (a leltárkészítő ezt *titulus*-nak nevezi), míg több esetben, mivel a tárgyak kora miatt az adományozó neve feltehetőleg már feledésbe merült, megjegyzi a tárgyról, hogy eredete ismeretlen (*sine titulo*). A leltár nagyon gyakran utal nemcsak a tárgyak anyagára (arany, ezüst, réz), hanem ezek méretére (kicsi, nagy, közepes), állagára (új, régi, elhasznált), a tárgyak kinézetére, kivitelezési tech-

³ Beke Antal: Az erdélyi i. m. 188.

⁴ Hasonló jellegű források ismeretesek a veszprémi káptalan (Fejérpataky László: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása az 1429–1437. évekből. Történelmi Tár 1886. 553–576. és 1887. 173–192.), illetve a zágrábi székesegyház kincstárának vonatkozásában (*Starine*, 43. évf. [1951], 57–66.).

nikájára, eredetére vagy beszerzésének körülményeire, illetve utóéletére. A leltár aprólékos elemzése lehetővé teszi mind az egyes tárgyakkal kapcsolatos konkrét ismereteink bővítését és árnyalását, mind pedig az egykori tulajdonosok ízlését, tárgyválasztási vagy tárgyardományozási szokásainak a pontosabb megismerését.

A felsorolt tárgyak tehát egyáltalán nem voltak hétköznapiak, hanem míves példányok. Egy esetben a leltárkészítő szükségesnek is érezte megjegyezni két ámpolnáról, hogy azok mindennapi használatra valók (*usuales*), mintegy jelezve, hogy a leltárban felsorolt tárgyakat főleg rendkívüli, azaz ünnepi alkalmakkor használták.⁵

Az egyes tárgyi műfajokon belül a leltárkészítő rangsorolta a tárgyakat és a legértékesebbekkel, illetve a legszebb példányokkal kezdte a felsorolást, leghátra hagyva az elhasznált (elkopott, eltörött, elvásott), értéküket vesztett tárgyakat, vagy amelyek adományozója neve sem volt már ismert, esetleg a tárgyak állaga miatt sem volt érdemes részletesebben foglalkozni velük.

Megállapítható, hogy az inventárium mintegy másfél század kegytárgyait öleli fel, azaz a 14. század végével kezdődően őrződtek meg Mohács utánig a székesegyházi felszerelések, kegyszerek. Ilyenek voltak az Upori István püspöktől (1401–1402, 1403–1419) megmaradt tárgyak. Egyes értékes vagy kedvelt tárgyat restauráltattak, pl. Várdai Ferenc püspök az egyik pásztorbotot. Egy más alkalommal ugyancsak ő aranyoztatja meg a Geréb László püspöktől az egyházra hagyományozott két ezüst emberi fej formájára készített ereklyetartót. Geréb püspök viszont megaranyoztat két nagy, ezüst lábakkal ellátott, húsvétkor használatos szent olaj tartására szolgáló szarvat. Amúgy is szokás volt beezüstöztetni a réz tárgyakat (pl. Gosztonyi püspök két gyertyatartóját⁶), máskor pedig az ezüst tárgyakat bearanyozták (ld. pl. Tordai Salatiel ezüst kézmosó medencéjét⁷), nyilván azért, hogy értékesebbnek, illetve szebbnek tűnjenek. Ilyen volt Várdai püspök füstölője, amelyet szintén bearanyoztak, miközben a hozzátartozó tömjéntartót csak részben.⁸ Valószínű, hogy mint annyi más esetben a középkorban, az elhasznált, törött ezüst holmit idővel beolvasztották és az így nyert ezüstöt újra felhasználták. Ilyen beolvasztott ezüstről készült például az előimádkozók négy nyeles gyertyatartója, amelyeket az egyház készíttetett (*ex bonis ecclesiae per syndicos seu aedituos ecclesiae facti*).⁹ A fentiekből kiderül, hogy a kegyelet és a hagyománytisztelet mellett működött a pragmatikus gyakorlati érzék is. Ez magyarázza meg, miért nem maradtak fenn régebből is kegytárgyak a gyulafehérvári székesegyházban. Valószínű, hogy legfeljebb száz-százharminc év volt az, amennyit jobbra kibírtak az egyes tárgyak használatban. A Hunyadi Jánostól hagyományozott egyházi öltözékek azért maradhattak meg 80-90 év elteltével, mert nagyon vigyázhattak rájuk, és mert csak rendkívüli alkalmakkor használták őket.

Csak sajnálhatjuk, hogy elég ritka az olyan, a tárgyakhoz fűzött, részletesebb magyarázat, mint a rendkívül kevés, a gyulafehérvári kincstár napjainkig fennmaradt és egykori gazdagságát tükröző olyan emlék esetében, mint pl. az oly reprezentatív és a szépségéről közismert Suky-kehely.

⁵ Beke Antal: Az erdélyi i. m. 190.

⁶ Uo. 191.

⁷ Uo. 192.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

A leltár megjegyzései valójában elég szűkszavúak, s ezért elég nehéz megállapítani az illető tárgyakról, mely stíluskorszak termékei. Legfeljebb tulajdonosaik érdeklődését, izlését és műveltségét ismerve következtethetünk néha e tárgyak jellegére, művészi stílusára. Maga Balogh Jolán sem mert a papi öltözékek kapcsán részletesebben nyilatkozni ezek milyenségéről, pedig nyilvánvaló, hogy az inventáriumban felsorolt kegytárgyak és egyházi felszerelések csak részben középkori jellegűek, míg egy részük már egyértelműen magukon viselte a reneszánsz stílusának nyomait.¹⁰

Évtizedenként csoportosítva a gyulafehérvári székesegyháznak ajándékozott tárgyakat, rendkívül érdekes kép körvonalazódik nemcsak az adományozott tárgyak milyenségéről és értékéről, hanem az adományozók anyagi állapotáról és természetesen jogi státuszáról, nemkülönben egyes időszakok divatszokásairól is.

A 14. század végétől mind többen és mind nagyobb számban ajándékoznak az egyháznak különböző kegytárgyakat. Ez az aránynövekedés érvényes mind a püspökökre, mind a többi egyházi adományozóra. Mindez jelzi az egész egyházi társadalom anyagi gyarapodását, egyben az adományozási készség megnövekedését. A leltár elemzéséből kiderül, hogy a Gyulafehérváron székelő erdélyi püspökök többnyire akkor hagyományoztak kegytárgyakat és egyházi felszereléseket egyházuknak, ha e tisztség birtokosaiként haltak meg. De gondoskodtak egyházukról – ha kisebb mértékben is – azok, akik Gyulafehérvárról más püspöki székre kerültek és részben áthelyezésük előtt tettek bizonyosságot egyházuk iránti ragaszkodásukról ajándékozás formájában. Ezt a szokást fokozatosan átvették a káptalani dignitáriusok is (prépostok, éneklő- és örkanonokok, illetve főesperesek), utóbb már alacsonyabb tisztségeket betöltő egyházi személyek is. Ha a 15. század ötödik évtizedéig viszonylag ritkaság számba megy, hogy a püspök mellett más is hagyományozzon valamilyen értékű tárgyat a székesegyháznak – legalábbis e jegyzék szerint –, valószínű, hogy a püspöki példaadás nyomán előbb a káptalani tisztségviselők, később már a főesperesek és egyszerű kanonokok adományaival is találkozunk a 16. század fordulóján, azaz évtizedenként már 3–8 adományozóval számolhatunk.

Világiak közül jóval kevesebben és csak különleges jogállású személyek ajándékoznak az egyháznak kegytárgyakat, mint pl. Hunyadi János kormányzó, az ő rokonai vagy Perényi Imre nádor és akkor is az átlagnál jóval értékesebb tárgyakat. Rendkívüli esetnek számít, amelyet egyházi kötődései magyaráznak, Barlabássy János gyulafehérvári várnagy adománya, aki nem kevesebb, mint négy oltárterítőt (*ornamentum*) adományozott, melyek közül három arannyal átszőtt bársonyból, míg a negyedik „aranyos”, azaz arannyal átszőtt fehér selyemből készült. Ez utóbbit „képek” díszítették és még elhasznált, kopott állapotában is jelezte egykori szépségét, gazdag díszítését (*ornamentum album de ciclade aurato cum quibusdam imaginibus inveteratum, quondam tamen pretiosum et opulentum*).¹¹ Feltehetőleg káptalani kötődése magyarázza Debrethei Mihály káptalani jegyző kehelyadományát.¹²

A Hunyadi János kormányzó által adományozott tárgyak azért jelentősek, mert jelzik és tükrözik, milyennek kell lennie vagy milyen nagyságrendű lehet egy tisztségviselő mecénási gesztusa, mint amilyen a vajda, majd a kormányzó volt. Az ő adományait, amelyeket mindig fő helyre taksált a leltárkészítő, nem csupán az erdélyi kötődés, hosszú ideig tartó

¹⁰ Balogh Jolán: Az erdélyi i. m. 154–158.

¹¹ Beke Antal: Az erdélyi i. m. 198.

¹² Uo. 189.; Ld. Vekov, Károly: Locul de adevire din Alba Iulia. Cluj Napoca, 2003. Anexa 7, 1464.

erdélyi tisztségei magyarázzák, hanem az a tény is, hogy családi sírhelyének a gyulafehérvári székesegyházat szemelte ki.¹³ A gyulafehérvári egyháznak, illetve prépostjának tett birtokadományait csak tetézte értékes ajándékaival.

Meg kell tehát említenünk a kormányzó által adományozott „nagy és értékes” keresztet, melynek donátoráról – humanista műveltségét megcsillogtatva, egyben a mátyási propaganda eredményességét bizonyítva – Maksai Gergely succustus azt állítja, hogy a Corvin nevet viselte (*cognomine Corvino*).¹⁴ Hunyadi János egy másik ajándéka a gyulafehérvári székesegyháznak adományozott értékes miseruha volt („arannyal átszőtt vörös bíbor selyemszövetből, három-négyszeres arany himzessel díszítve, amelyet egy ékkövekből és igazgyöngyökből kiképzett kereszt díszített”).¹⁵ Valószínűleg a miseruhával azonos színű volt az az oltártakaró (*indumentum altaris*), amelyet szintén Hunyadi János adott az egyháznak.¹⁶

Valószínű és egyáltalán nem véletlen, hogy Hunyadi János rokonai is feltűnnek a gyulafehérvári egyház donátorai között. Az egyikük Hunyadi János unokaöccsének, Dengelegi Pongrác Jánosnak a felesége, aki aranyos bíbor szövetből készült aranysárga pluviálét (*cappa*), azaz egy csuklyával ellátott, palástszerű liturgikus öltözetet hagyott a székesegyházra.¹⁷ Erdély kormányzójának, Vingárti Geréb Jánosnak a felesége, Zsófia, Szilágyi Erzsébet testvére szintén egy pluviálét hagyott a székesegyházra, amely aranyszállal átszőtt zöld színű sűrű selyemszövetből készült.¹⁸ Nyilván a káptalan kiengesztelésére és a prelátusi hagyományozást folytatandó, Perényi Imre nádor (1504–1519), akinek kiskorú fia 1508–1513 között Erdély püspöke volt, ahonnan utóbb átkerült a váradi egyház élére, fia helyett adományozott a gyulafehérvári székesegyháznak egyrészt egy olyan kristály tálcskát, amelyet Keresztelő Szent János képe díszített, s amelyet drágakövek kereteztek, másrészt két aranyozott ezüst gyertyatartót („*per totum inaurata*”).¹⁹

Ami az egyháziak által tett adományokat illeti, elmondható, hogy a székesegyházra hagyományozott tárgyak legnagyobb része (majdnem a fele), értékben pedig nyilvánvalóan a nagyobbik része a püspököktől származott. Utánuk következtek a püspök-helyettesek (Váci Pál, András), a gyulafehérvári káptalan egyes tisztségviselői, elsősorban néhány prépost (Runóci András, Rápolti Gotthard, Zeremlényi Ferenc), éneklőkanonokok (ld. Belényesi Gergely), örkanonokok (Cserényi Mihály, Budai Udalrik), több főesperes és néhány kanonok. Egybevetve a káptalan összes tagjával, kiderül, hogy a káptalani tisztségviselők, illetve az ismert főesperesek kisebbik része, az egyszerű kanonokoknak pedig csak elenyésző töredéke hagyott az egyháza valamit egyházi tárgyai közül. Ha számításba is vesszük, hogy pl. egyes ezüst tárgyakat be is olvasztottak, akkor is rendkívül alacsonynak tűnik azoknak a tárgyaknak a száma, amelyeket az egyes káptalani tisztségviselők és káptalani tagok az egyháza hagytak. Ennek csakis az lehet a magyarázata, hogy az ő egyházi jövedelmeik nem voltak oly magasak vagy nem tették lehetővé, hogy ilyen jellegű tárgyakat

¹³ Antonius Szeredai: *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae. Albae Carolinae, MDCCXCI. 87–90.*; KmJkv I. 463, 1056. sz.

¹⁴ Beke Antal: *Az erdélyi i. m.* 190.

¹⁵ Uo. 194.

¹⁶ Uo. 198.

¹⁷ Uo. 197.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 191.

nagyobb arányban vásároljanak. Felvethető lehetne az is, hogy érdeklődésük, igényeik nem az ilyen tárgyak felé irányultak, hanem inkább földbirtokba fektették pénzüket. Ugyan ez a lehetőség sem zárható ki, de eddigi tudomásunk szerint oly kevés egyháziak által a káptalanra testált birtokok száma, hogy ez sem tűnik elfogadható magyarázatnak. S mindez, miközben jövedelmei tekintetében az erdélyi püspökség a 14. században a hatodik helyen volt, ám a 16. elején már a harmadik helyen a magyar királyság püspökségei között. Arra kell tehát gondolnunk, hogy ez annak tulajdonítható, hogy akár a gazdasági okok (pl. infláció), akár a politikai helyzet és következményei (török elleni harc) nem tették lehetővé jelentősebb számú egyházi tárgy, illetve felszerelés beszerzését és eladományozását.

Hogy erről lehet szó és nem csupán az igény hiányáról, bizonyítják azok az esetek, amikor igenis tudomásunk van arról, hogy minőségi és értékes tárgyakat szereznek be az erdélyi káptalan tagjai. Ha a korai korszakban, a 14–15. század fordulóján, majd később is az egyik leggyakrabban az egyházra hagyományozott tárgy a kehely volt, a későbbiek során a káptalan tisztségviselői és tagjai esetében megnő, sokszínűbbé lesz a választék. Ők ugyanis a 15. század második felével kezdődően ámpolnákat, áldozatcsészéket, tálacsákát, kézmósó medencéket, a papi öltözék kellékeit vagy oltárterítőket adományoznak a székesegyháznak. Számosak, nagyon értékesek és változatosak voltak a székesegyházra hagyományozott miseruhák, dalmatikák.

A káptalani adományozók nyilvánvalóan a püspökök példáját követték. A püspökök – már akik ezt megtették – püspöki ornátusukat, papi öltözkűket, a liturgia során használt ezüst edényeiket (csészéket, tálakat, medencéket, püspöki mellkeresztet, Upori István két zászlókeresztet), gyertyatartókat, illetve oltári felszereléseket hagytak az egyházra. A püspökök esetében a miseruhákkal azonos színű oltári felszerelések kerültek a székesegyház tulajdonába. Püspöki hagyatékból maradt az egyházra Várdai Ferenc rendkívül értékesnek tartott püspöksüvege (*mitra, cophium*), melyet drágakövek és igazgyöngyök díszítettek; ehhez hasonló volt Thurzó Zsigmond püspöké is, ami jelzi azt, hogy nagyjából ugyanazon korszakban, azaz viszonylag közeli időpontokban vásárolhatták a hasonló jellegű püspökfövegeket. Egy szintén drágakövekkel díszített mitra már név nélkül szerepel, egy másik, bársonyból és ékkövekkel díszített püspöksüveget az egyház is készíttetett (!), míg egy ötödiket, fehér színűt Gosztonyi János hagyott a székesegyházra.²⁰

A jövedelmek közötti jelentős különbségek, a püspökök életvitele és szerepvállalása magyarázzák, miért csak a püspökök engedhették meg maguknak, hogy szentek ereklyéivel gazdagítsák egyházukat. Több ereklyetartó is szerepel a gyulafehérvári jegyzékben.²¹ Mátyás király unokatestvére, Geréb László püspök (1475–1501) a székesegyházra hagyományozott három ezüst fej, melyekről nem tudjuk, hogy kit ábrázoltak, csak azt, hogy közülük kettőt Várdai Ferenc püspök végrendeletének végrehajtói bearanyoztattak, míg egy harmadik a 11 000 harcos mártír ereklyéjét tartalmazta. Upori István püspök egy ezüst, kéz alakú tartóban Szent Lukács evangélista ereklyéjét hagyományozta a székesegyházra. Egy kerek alakú, ezüst monstanciához hasonló tartóban ugyancsak szentek ereklyéit őrizték. Ezenkívül két mártír-szent fejereklyéjét ezüst és bíbor tartóban őrizték, míg egy harmadik fej tartó nélkül szerepel („csupasz csont” megjegyzéssel).

²⁰ Beke Antal: Az erdélyi i.m. 193.

²¹ Uo. 191.

Amint azt már régebben sikerült megállapítanunk,²² a püspökök huzamos vagy rendszeres jelenléte fokozta kötődésüket püspöki székhelyükhöz. Ennek folyományaként többet foglalkoztak rezidenciájukkal, szívesebben hagyományozták püspöki/papi felszereléseiket az erdélyi székesegyházra. Az idegen származású vagy Fehérvárt keveset tartózkodó püspökök csak nagyritkán hagyományoztak jelentős értékű tárgyakat a gyulafehérvári székesegyházra. A később más püspökségre áthelyezett erdélyi püspökök is ritkán, alig néhány tárggyal gondoskodtak egykori székhelyükről. Ilyen volt Pálóczi György, későbbi esztergomi érsek, aki 1000 forintot hagyományozott az erdélyi egyházra, vagy Geréb László, akiből kalocsai érsek lett, vagy Perényi Ferenc, aki helyett apja adományozott értékes tárgyakat a gyulafehérvári székesegyháznak.²³

Tény, hogy a püspökök példája jó irányban befolyásolta a káptalan tagjait, nem egyszer az alacsonyabb tisztséget viselőket is (ld. káptalani jegyző, tordai pap stb.), akik nagyobb kötődésük bizonyítékaként kötelességüknek érezték, hogy gondoskodjanak a gyulafehérvári székesegyházról, gyarapítsák annak felszereléseit.

Az egyik gyakori tárgy, amelyet az egyházra hagytak már a 14. század végétől, az a liturgia során használt kehely. Az egyik rendkívül szép kivitelezésű, reneszánsz stílusú kehely, amely a gyulafehérvári székesegyház kincstárban volt és egyedülként napjainkig megmaradt, az a Suky-kehely. Ennek kivitelezése sejteti, hogy javarészt hozzá hasonló lehetett a székesegyház kincstárának több más kelyhe is.

Ezek a néha megaranyozott kelyhek ezüstből készültek, lehettek kisebbek vagy közepesek. A püspököktől egészen az egyszerű kanonokokig szinte minden egyházi réteg megtalálható az adományozók között. Sorrendben a legértékesebbnek tartott kelyhek a Suky-kehely után János dobokai főesperesé, aki talán azonos azzal a személlyel, akiről egy 1395-ös oklevél tesz említést, illetve Pápolczi Gotthard préposté, akit 1459–1467/1470 között említenek az oklevelek.²⁴ Érdekes az egyik „névtelen” kehely díszítése: a hármass halom, illetve a lilium, mely utóbbi akaratlanul is az Anjoukat juttatja eszünkbe, míg egy másik kelyhen csak egy nagy L. betű látható.²⁵ Divatos volt egy időben a saját címerrel díszített kehely. Ilyen volt Cserényi Mihály örkanonok (1483–1503) és Péter (?), illetve Bácskai Miklós (1503–1504) püspökök kelyhei.²⁶ A reneszánsz korszak egyik jellegzetes módon díszített darabja Budai Udalrik örkanonok (1504–1523) arany pénzérméssel díszített kelyhe.²⁷ De megemlíthetjük a komoly humanista műveltségű, ókori feliratos köveket is gyűjtő Megyericsei János (1504–1516) kolozsi főesperes által hagyományozott kelyhet, amely Enyedi Wolphard Adorjánánál volt, s amelyről a leltárkészítő succustos félre nem érthető hangsúllyal jegyzi meg, hogy nem a vikáriusé (*non pertinet ad eum*).²⁸ A két kelyhet is adományozó Monay Gergely kanonok (1469–1488) mellett meg kell említenünk a számos tárgyat, így egy kelyhet is adományozó Bertalan dobokai főesperest, aki e tisztelet 1486–

²² Vekov Károly: Az erdélyi reneszánsz és a mátyási modell. *Korunk*, Új sor., 9. évf. (1998) 5. 17–19.

²³ Temesváry János: Erdély középkori püspökei. Cluj–Kolozsvár, 1922. 320., 447.; Beke Antal: Az erdélyi i. m.

²⁴ Beke Antal: Az erdélyi i. m. 188.

²⁵ Uo. 189.

²⁶ Uo. 188–189.

²⁷ Uo. 189.

²⁸ Uo.

1502 között viselte.²⁹ Upori István több mint száz évvel előbb adományozott két kelyhe a leltárkészítés időpontjára már eltörött.³⁰

Mivel az 1531-es leltár szűkszavúsága, illetve az említett tárgyak elpusztulása nem teszi lehetővé az említett egyházi tárgyak stílus szerinti besorolását, ismerve az adományozók működési idejét, műveltségét és érdeklődési körét, többek esetében valószínűsíthető, hogy az általuk hagyományozott tárgyak nem a középkori, hanem a reneszánsz stílusának voltak a mintapéldányai. Hivatkozunk itt az olyan közismert humanista műveltségű egyháziakra, mint Lászlai János telegdi főesperesre, az erdélyi reneszánsz építkezés gyöngyszemének, a nevét viselő gyulafehérvári kápolnának a létrehozójára, ha nem éppen megtervezőjére,³¹ az ókori feliratos köveket másoló Megyericsei János kolozsi főesperesre, aki a királyi kancelláriában jegyzőként is működött,³² Sándorházi Márton gyulafehérvári főesperesre, aki Krakóban járt egyetemre 1479-ben.³³ Bertalan dobokai főesperes számos adománnyal gazdagította a gyulafehérvári székesegyházat: hat franciaországi kárpittal, melyek közül az egyik Szent Bertalant, a másik Szűz Máriát ábrázolta.³⁴ Várdai Ferenc mellett,³⁵ akinek ismerjük humanista műveltségét és reneszánsz pompakedvelését, megemlíthetjük Bácskai Miklós püspököt, aki követként járt Franciaországban, hogy Magyarországra hozza II. Ulászló feleségét, Candalei Annát, s aki szintén két franciaországi – madarakat és vadakat ábrázoló – kárpitot hagyott egyházára, valamint két ezüst edénykét, amelyeket a francia király adott neki ajándékba.³⁶ A szintén humanista érdeklődésű Budai Udalrik tárgyairól is feltételezhető, hogy reneszánsz jellegűek voltak, egyéni jellegüket még azzal is fokozta, hogy címerével díszítette azokat, s ő is adományozott egy kisebb francia kárpitot a gyulafehérvári székesegyháznak (*similiter gallicana pulchra*).³⁷

Az 1531-es leltár elemzése lehetővé teszi egy másik feltételezés megfogalmazását is. Várdai Ferenc gazdag hagyatékának elemzése alapján valószínűsíthető, hogy azok a leltárban kiugró számú kegytárggyal szereplő püspökök, akik Gyulafehérváron távoztak az élők sorából, feltehetőleg végrendeletet is hagytak maguk után és ebben rendelkeztek püspöki vagy papi kellékeik áthagyományozásáról az erdélyi székesegyház javára.³⁸ Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy hirtelen halál okán maradtak a székesegyház birtokában egyes liturgikus tárgyak. Valószínű, hogy ide sorolható Gosztonyi János, s több más dignitárius vagy főesperes tárgyi hagyatéka is (ld. Budai Udalrik, Tordai Salatiel vagy Végédi Imre). Ezt támasztja alá egyrészt az, hogy Várdai Ferenchez került pl. Tordai Salatiel ezüst kézmosó medencéje, vagy – amint egy más forrásból tudjuk – Budai Udalrik hagyatékának egyes

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Balogh Jolán: Az erdélyi i. m. 233–236.

³² Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 322.

³³ Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. 163–164.

³⁴ Beke Antal: Az erdélyi i.m. 198.

³⁵ Vekov Károly: Egy erdélyi reneszánsz püspök és a gyulafehérvári székesegyház kincstára. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1996. 525–548.

³⁶ Beke Antal: Az erdélyi i.m. 198.

³⁷ Uo. 188–199.

³⁸ A gyulafehérvári káptalan 1524. november 9-én kiadott elismervényéből kiderül, hogy Várdai Ferenc püspök sokkal több tárgyat hagyott a székesegyház számára, mint amennyi az 1531-es leltárban szerepel. Ld. DL 82 677 és Vekov Károly: Egy erdélyi reneszánsz püspök i. m. 537–538.

darabjai, amelyek visszaszolgáltatásáért az örökösök emeltek szót a királynénál, aki felkérte Várdai püspököt a visszatartott javak – pénzüsszeg és ingóságok – visszaszolgáltatására.³⁹

Befejezésül elmondható, hogy ez a gazdag egyházi kincstár jelzi azt, hogy a 15. század végére megnőtt az egyháziak igénye a mives tárgyakat illetően és ezeket be is szerezték Európa jelentős központjaiból, mihelyt anyagi lehetőségeik ezt megengedték. Hasonló tárgyakkal számolhatunk a megnevezett és a névsorból hiányzó számos más egyházi személyiség otthonában, amint ezt éppen Várdai püspök gyulafehérvári palotájának leltára bizonyítja.⁴⁰

Az 1531-es leltár még egy tanulsággal szolgál a manak. A kishitű megnyilatkozások ellenére elmondható, hogy tájainkon igenis igényelték a szépet, a művészi kivitelezésű tárgyakat, így a reneszánsz alkotásokat, akárcsak a humanista műveltség termékeit, egyszóval próbáltak lépést tartani Nyugat-Európával. Nem az igénytelenség, hanem a mostoha történelmi körülmények magyarázzák, hogy a fent említett tárgyak összességéből alig négy-öt (!) darab maradt fenn napjainkig, azaz az 1531-es leltárban szereplő tárgyak alig 1,51%-a, ami valójában e tárgyak pusztulási fokát jelzi.

---

³⁹ DL 82 656.

⁴⁰ Lukcsics Pál: Várdai Ferenc gyulafehérvári püspök gyulafehérvári házána leltára. *Archaeológiai Értesítő* 43. évf. (1929) 269–270.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Hunok és magyarok „Csupán Hunniának ne volnának meg a maga költeményei és legendái Attiláról?”¹

Az Arany János-emlékév ismét ráirányította a figyelmet a magyarországi hun hagyomány kérdésére,² amivel számos szegedi történész is foglalkozott,³ s nem utolsósorban magát Aranyt is szinte élete végéig foglalkoztatta. Dózsa Dániel „Zandirhámjáról” szóló, befejezetlen írása szépen megvilágítja a költő dilemmáját: „*létezhetik-e epikus költészet történeti alap nélkül*”.⁴ Ezzel már el is jutottunk a történeti források forrásértékének problémájához. Aranyt ebben a cikkben egyébként leginkább az izgatta, hogy lehet-e hiteles, eposzi mű alapjául vehető néphagyománynak tekinteni a Dózsa által használt úgynevezett Csíki Székely Krónikát.⁵

Arany meghatározó forrásai a magyar krónikák voltak, de mivel azok igen szűkszavúak, értelemszerűen a cselekmény bonyolításához a német mondavilágból kellett kölcsönöznie, ahol a monda számos elemét megtalálta. Arany sokat merít Kézaiából, valószínűleg 1833-as Podhradszky-féle kiadását használta,⁶ de természetesen ismerte a nyomtatott Thuróczykrónikát (1488), használta továbbá Priszkoszt és Jordanest is, amint azt Grexa Gyula szépen

---

¹ Thiery Amadé: Attila-mondák. Pest, 1864. Szabó Károly fordításában idézi Sebestyén László: Kézai Simon védelmében. Bp., 1975. 98. (Új kiad. 1997).

² A dolgozat első változata 2018. június 13-án a Magyar Történelmi Társulat Arany János-konferenciáján hangzott el.

³ Kristó Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 313–329. Első megjelenés: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 3. Mítosz és történelem. Szerk. Hoppál Mihály–Istvánovics Márton. Bp., 1978. 55–64.; Kordé Zoltán: Gondolatok a székely eredetkérdésről. *Aetas*, 12. évf. (1997) 2–3. sz. 21–30., itt 23–30.; Uő: Néhány gondolat a Csaba-problémáról. *Acta Historica* 103. (1996) 57–65.

⁴ Szörényi László: Miért nem fejezte be Arany János a Dózsa Dániel Zandirhámjáról írott kritikáját? *Székegyföld*, 21. évf. (2017) 3. sz. 49–60.

⁵ Ezen a problémán Jókai minden további nélkül túltette magát és annak alapján megírta 1883-ban *Bálványosvár* c. regényét.

⁶ Simon Kézai: *De originibus et gestis Hungarorum libri duo*. Post binas Alexii Horányi editiones tertiam ... emittit Josephus Podhradeczy. Budae, 1833.

kimutatta.⁷ Figyelemre méltó, hogy Arany alaposan és pontosan kijegyzetelte krónikás forrásait, azokat – sejthetően éppen az epikus hitel bizonyítására – nem vegyítette egymással akkor sem, ha a történet kisebb-nagyobb eltéréssel mindegyikben lejegyzésre került, hanem egy kiválasztott változatot verselt meg. Külön figyelmet érdemel, hogy számon tartja a Képes Krónika szövegváltozatát is, pedig az a legtöbb helyen szó szerint egyezik a Thuróczy-krónikával, néhány fejezettől eltekintve, és ezek közé tartozik az Attiláról szóló is.⁸ Nyilván a Thuróczy-művel való nagyfokú egyezés az oka annak, hogy krónikáink közül legutoljára a Képes Krónika kiadása jelent meg, 1867-ben Toldy Ferenc gondozásában.⁹ A Grexa által is bemutatott példák közül most csak egyet említünk.¹⁰ Attila és a pápa találkozásakor a jelenet leírásában Kézai nem szól arról, hogy az égi jelenségnek ősz haja lenne, és hogy fogát csikorgatja, míg Thuróczy művében¹¹ mind a két tulajdonságot olvashatjuk.¹²

Arany János: Csaba királyfi	Thuróczy János (23. fej.)
„Monda, és Etele szemét égre veté, Csodálatos alak onnan fenyegeté: Egy ősz, papi ember, tisztelendő arccal, Csikorgatta fogát, éles kivont kard- dal.”	„Ott állt mellette egy másik férfi papi ruhába öltözve, hosszú, tiszteletet parancsoló ősz szá- kállal, aki kivont kardját ott tartotta a kezében, morogva és fogait csikorgatva... fenyegetett meg.”

A hun–magyar hagyomány felerősödő kritikája valójában már nem befolyásolta a költőt.¹³ Hunfalvy Pál 1876-ban intézi az első támadást a hun monda hitelessége és magyarsága ellen, a német kritikai történetírás többek között a magyar Anonymus hitelességét szétzúzó szigorú véleménye hatására, ami kisebb-nagyobb megszakításokkal mind a mai napig tart. Ebben nem kis szerepe van annak a körülménynek, hogy a hun–magyar hagyománynak (a hunok, pontosabban Attila említésének) első ránk maradt, hazai lejegyzésű, írott emléke rendkívül kései, az 1200 körül alkotó Anonymus gesztájában található meg,¹⁴ és meglepő módon a 16. századi magyar nyelvű históriás ének-költészet számára is idegen maradt a téma.¹⁵

⁷ Grexa Gyula: Arany János Csaba királyfi-jának töredékei. Első közlemény ItK 27. évf. 1. sz. (1917) 24–38.; Második közlemény uo. 2. sz. 151–168.; Harmadik és befejező közlemény uo. 3. sz. 277–296.

⁸ Thuróczy János maga is kevesli az Attilára vonatkozó forrásokat krónikája bevezetőjében. Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika forrásai. Bp., 1967. 180., 186–187., 120–121.

⁹ Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine ad annum MCCCXXX. Recensuit Franciscus Toldy ...versionem Hungaricam adiecit Carolus Szabó. Pestini, 1867.

¹⁰ Grexa Gyula: Arany János i. m. Második közlemény 164.

¹¹ Thuróczy János: A magyarok krónikája. Ford. Bellus Ibolya. Bp., 2001. 54.

¹² A jelenethez lásd még Szörényi László: Arany János i. m. 72.

¹³ S. Varga Pál: A hunok harca a két Aranyánál – avagy egy irodalomszemléleti hagyomány vége. In: A két Arany. Összehasonlító tanulmányok. Szerk. Korompay H. János. Bp., 2002. 98–120., itt 115–116.

¹⁴ E folyamatra részletesen Veszprémy László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. Acta Historica 135. (2013) 25–44.

¹⁵ Vö. Hóman Bálint tanulmányaival. In: Hóman Bálint: Történetírás és forráskritika. 1. kötet. Bp., 1938. 1–162. (reprint: Máriabesnyő–Gödöllő, 2003.)

A képet azonban bonyolítja, hogy a hunok pannóniai jelenléte széles körben ismert volt Európában, és az irántuk való érdeklődés német területen általános volt, miként említésük talán már a 790-es évek után bekerült a Walthariusba,¹⁶ 1200 körül pedig a Nibelungenliedbe.¹⁷ Ebből az is következik, hogy a németeknek jó okuk volt arra, hogy Pannóniában keressék a hunok nyomait, s különösen az epikában „gazdagnak” nevezett Attila kincseit. Nem véletlen, hogy egy osztrák krónikás 1276-os megjegyzése szerint a magyar királyi kincstárát Attila óta gyűjtötték.¹⁸ Az Attilával kapcsolatos hősenek nyomai – Pannónia nevének említése nélkül – a korai németországi latin nyelvű krónikairódalomban is fennmaradtak, köztük a 11. századi bambergi keletkezésű ún. würzburgi krónikában, majd a szintén bambergi Frutolf von Michelsberg krónikájában,¹⁹ míg az írott Teoderik (Detre) mondakör a 9. század végéről származó Hildebrandslieddel indult. Annál szembetűnőbb, hogy Kézai Simon az 1280-as években nem vagy csak alig talált Magyarországon Attilához kapcsolódó mondákat, talán egyedüli nyomnak Buda és Csaba viszálya, Detre alakja, a keveházai ütközet, a hun vezérek sírköve vagy Attila fiainak harca tekinthető. Maga Kézai szinte minden történetet a nyugati irodalomból kölcsönzött, vagy nagy valószínűséggel maga talált ki. Persze csak majdnem mindent, s ez talán lehet egy apró nyom az elveszett szóbeli örökség nyomában.

A németek persze nem tudhatták, hogy Pannóniában pontosan hol keressék Attila nyomait, de leginkább a Duna mentén próbálkoztak, hiszen Attila székhelyeként a két korai magyar királyi székhely, Esztergom és Óbuda egyaránt megfelelt. A nyugati krónikások közül elsőként Liudprand (†972) hozza valamilyen formában kapcsolatba a magyar kalandozásokkal Attila emlékét (III: 6), amikor Aquileia végzetserű elfoglalását eleveníti fel. Hasonlóképpen ide sorolható a „Vita sancti Geminiani” 910 körüli modenai szerzője, akinek a kalandozók megjelenése kapcsán szintén a magyaroknak nevezett hunok és királyuk, Attila jut eszébe. Szempontunkból az 1027 és 1080 között íródott „Chronicon Novaliciense” is nagyon érdekes, hiszen a Waltharius-eposz számos részletét már beilleszti a műbe. Esze-

¹⁶ Waltharius latin–német kiadása: Waltharius. Zweisprachige Ausgabe. Lateinisch/Deutsch. Ford. Vogt-Spira, Gregor. Stuttgart, 1994. Magyar fordítása (latin szöveggel): Ekkehard barát: Vita Waltharii manu fortis. Ford. Tulok Magdolna és Makkay János. Bp., 1999. Újabb irodalmára ld. Beckmann, Gustav Adolf: Gualter del Hum- Gaiferos- Waltharius, 2010. 91–160. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, 359.) Datálása bizonytalan, legkésőbbi lehetséges megírását a 10–11. századra teszik.

¹⁷ Das Nibelungenlied. Mittelhochdeutsch / Neuhochdeutsch. Hg. Grosse, Siegfried. Nach dem Text von Karl Bartsch und Helmut de Boor ins Neuhochdeutsche übersetzt und kommentiert. Universal-Bibliothek Nr. 644. Stuttgart, 1997.

¹⁸ Continuatio Vindobonensis ad annum 1276. ed. Wilhelm Wattenbach. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum (továbbiakban: MGH SS) vol. 9 (Hannover, 1851; Stuttgart, 1983.) 698–722., itt: 708., idézi Deér József: A magyarok Szent Koronája. Bp., 2005. 206. (első kiadása németül: Wien, 1966).

¹⁹ Gschwantler, Otto: Die Heldensagen-Passagen in den Quedlinburger Annalen und in der Wuerzburger Chronik, Linguistica et Philologica. Gedenkschrift für Bjoern Collinder. Hrsg. O. Gschwantler–Redei, Károly–Reichert, Hermann. (Philologica Germanica 6), Wien, 1984. 161–181.; Quedlinburgi évkönyv: MGH SS 3, ed. Pertz, Georg Heinrich. Hannover, 1839.) 22–90.; Würzburgi évkönyv: MGH SS 6 (ed. Waitz, Georg. Hannover, 1844.) 17–32.; Frutolf: MGH SS 6. 124–126.

rint Waltharius (Walter) és Attila, az avarok királyának székhelye Pannóniában található, miként az magában a közélatin eposzban is olvasható.²⁰

Később fokozatosan kerülnek be a történetbe az Ungerlant/Ungeren terminusok, kétszer a „Nibelungenlied”-ben, egyszer az 1260 körüli „Biterolf und Dietleib”-ban, sőt a szintén 1260 körüli „Wunderer”-ben Attilát egyenesen magyar királyként emlegetik.²¹ Az 1130 körül íródott Szász világrónika (Sächsische Weltchronik) már nagy meggyőződéssel azonosnak tudja a hunokat és magyarokat, azaz az utóbbiakat az előbbieket leszármazottaiként emlegeti.²² A német krónikás hagyományban a hunok országát a 13. században „Ungeren”-nek fordítják, s két városnevet említenek: Esztergomot (Gran) és Etzelburc-ot, amelyeket a III. kereszties hadjárat idején, 1189-ben Barbarossa Frigyes császár népes, hercegekből és főpapokból álló kíséretével személyesen is felkeresett.²³

Attila és a magyarok közti kapcsolat természetesen már Anonymus működése előtt is dokumentálható. Ennek legkorábbi hazai vonatkozású írott emléke az egyébként Bambergben iskolázott Hersfeldi Lambert krónikájában az 1071-es évnél olvasható.²⁴ Eszerint Salamon magyar király anyja Attila kardját ajándékozta a bajor hercegnek, Northeimi Ottónak 1063-ban. A krónikás 1071-ben ezt abban az összefüggésben említi meg, hogy a kard mindenkire szerencsétlenséget hozott, aki csak birtokolta. 1063-ban Ottó herceg IV. Henrikkel együtt Fehérvárra is eljuthatott, és ismerve erőszakos és gátlástalan személyiségét, könnyen lehet, hogy valóban követelt magának egy kardot a hun király hagyatékából, már amennyiben a történet teljes egészében nem a későbbi szerencsétlen halálesetek magyarozatára született meg. Még érdekesebb, hogy a 12. század közepi „Vita Altmanni” szintén elbeszéli Attila, végső soron Mars kardjának Priszkoszra, majd nyomában az őt népszerűsítő Jordanesre (35. fejelet) visszavezethető történetét, anélkül azonban, hogy az Ottó-féle adományról bármit is szólna.²⁵ Nem kevésbé meglepő, hogy Kézai sem említi az olvasmányaiából egyébként általa nyilván ismert kard-legendát.

Günther bambergi püspök (†1065) szintén jó okkal hozható kapcsolatba a magyarországi Attila-hagyomány alakulásával.²⁶ Szerencsére fennmaradt Meinhard bambergi dómscholasticus, későbbi würzburgi püspök levélgyűjteménye. Ennek egyik levele elsősorban, a korábbi szakirodalom számára sem ismeretlen tudósítást őrzött meg a püspök érdeklődésé-

²⁰ Chronicon Novaliciense. Ed. L. C. Bethmann. MGH SS 7. 73–133.; Williams, Jennifer: Etzel der rîche. Bern, 1981. (Europäische Hochschulschriften, Reihe I., Bd. 364.) 94–95.

²¹ Williams, Jennifer: Etzel der rîche i. m. 242.

²² Deutsche Kaiserchronik. Ed. Edward Schröder. Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. I/1 Hannover. 1892. (reprint: 1984.) 15544–15546., 15599–15603., 16330–16335. sorok (Radek Tündének köszönöm az adatokat).

²³ Ansbertus: Historia de expeditione Friderici I imperatoris és Arnoldus Lubecensis: Szlávok krónikája. In: Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018. 268–284., 438–449.

²⁴ Lambertus Hersfeldensis: Annales. MGH SS 5: 185., fordítása Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor: Írott források i. m. 105–107.

²⁵ Vita Altmanni. Ed. Wilhelm Wattenbach. MGH SS 12. 237.

²⁶ Erdmann, Carl–Norbert Fickermann: Briefsammlungen der Zeit Heinrichs IV. (Monumenta Germaniae Historica: Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, v.) Weimar, 1950. 120–121. idézi még Wattenbach, Wilhelm–Robert Holtzmann: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Ed. Schmale, Franz–Josef. Darmstadt, 1978. 480. Ld. még Erdmann, Carl: Günther von Bamberg als Helden-dichter. Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur, 74. évf. (1937) 116.

ról. Ebben a rosszindulattól sem teljesen mentes levélben feljegyezték ugyanis róla, hogy Szent Ágoston és Szent Gergely műveinek tanulmányozása helyett inkább Attila és Dietrich von Bern, azaz Veronai Detre alakja foglalkoztatta.

Meinhard személye már azért is érdekes számunkra, mert Bambergben feltehetően iskolatársa volt a kardadományt lejegyző, imént említett történetíró, Hersfeldi Lampert. Ráadásul tudjuk, hogy volt egy kolligátum kézirat Bambergben, ami Kézai fő forrásának, Jordanesnek gótokról szóló művét is tartalmazta. Lampert hunokra vonatkozó információit 1058–59-re datált jeruzsálemi zárándokútja során is gyarapíthatta, amennyiben a néhány évvel későbbi nagy, több ezres zárándoklathoz hasonlóan ő maga is Magyarországon utazott keresztül. Maga Günther, a későbbi passzai püspökkel, Altmannal együtt a nagy 1064–65-ös szentföldi zárándokút alkalmával utazott át Magyarországon, s a visszaúton itt is érte a halál. Így jó okkal következtetünk arra, hogy e zárándoklatokon az Attila-kérdés legismertebb „szakértői” vettek részt, akik első kézből tájékozódhattak a pannóniai helyszínek felől. Nyilván meg is találták, amit kerestek: a látott római romok meggyőzheték őket arról, hogy valóban Attila földjén járnak, s a romok az ő hajdani birodalmának a maradványai.²⁷ A német hatásra kétségbevonhatatlan bizonyíték III. Béla magyar király névtelen jegyzője, aki többször is említi Attila király városát. Jellemző, hogy nem csak a latin formát „civitas Atthile”, hanem – négyszer – annak német alakját, „*Ecilburgu*” is használja, ami – a németül egyébként valószínűleg nem tudó szerző esetében – a mondakör korabeli német eredetére (Etzelburg?, ahol Etzel „Attila” nevét jelöli) egyértelmű bizonyíték.²⁸ Az első fejezetben határozottan ki is emeli, hogy „*que per linguam Hungaricam dicitur, nunc Buduvar et a Thotonicis Ecilburgu vocatur*”. Bizonyos részletek azonban biztosan nem magyarországi forrásból származnak, így gesztájának 451-es évszáma, amely az ún. catalaunumi csata hiteles évadata, és Attila „Isten ostora” jelzője. A Névtelen „*fugatis Romanis*” (1. fej.) – egyébként magában álló – beszúrása is a hun–római harcokra való rövid utalásnak is tekinthető.

A 12. század közepén íródott „Kaiserchronik” szerint Budán temették el Attilát („*ze Ovene*”), Buda itteni meggyilkolásáról azonban nem tud, így Jennifer Williams helyesen gondolta 1981-es könyvében, hogy Kézai próbálja elsőként megmagyarázni Bleda halálát.²⁹ Követői aztán annál többen lesznek, Bonfini a véres tett indoklására politikai védőbeszédet rögtönzött Attila védelmében, míg Otrókosi Fóris Ferenc 1693-ban Prizkosz forrásadatának hiányával érvel a testvérgyilkosság vádjának bizonyíthatatlansága, így Attila ártatlansága mellett.³⁰ Maga Arany pedig minden bizonnyal Machiavelli művére is támaszkodva a

²⁷ Összefoglalóan ld Veszprémy László: Zárándokok és zárándoklatok a 11. századi Magyarországon. In: Európa és Magyarország Szent László korában. Szerk. Bárany Attila–Pósán László. Debrecen, 2017. 57–70.

²⁸ Anonymus, Notary of King Béla: The deeds of the Hungarians. Master Roger’s Epistle to the sorrowful lament about the destruction of Hungary by the Tartars. Ed. Bak, János–Martyn Rady–Veszprémy László. (Central European Medieval Texts, vol. 5.) Bp.–New York, 2010. 7., 9., 17., 23., 27., 33–37., 41., 51–55., 73., 77., 101–103., 107–109., 115.

²⁹ Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum. Ed. Veszprémy László. (Central European Medieval Texts, vol. 1.) Bp.–New York, 1999. 27., 39., 53.

³⁰ Összefoglalóan Ábrahám Ádám: Az Attila-kép alakulása történetírásunkban. *Belvedere*, 21. évf. (2009) 5–15.

hatalom természetében pillantja meg a tett okát.³¹ Könnyen lehet, hogy Attila hazai, budai temetési hagyományából fejlődött ki a Buda–Bleda-monda, míg csekélyebb annak a lehetősége, hogy megfordítva, a német eredetű temetési leírás hatott egy, ezek szerint a 12. század közepénél régebbi Buda–Bleda-mondára.

A Buda-monda mellett a Detre-monda hazai recepciójával és népszerűvé válásával is számolni kell, bár magáról a hazai változatról annyit sem tudunk, mint a Buda–Bleda-történetről. Veronai Detre, a német nemzeti hősmonda egyik főalakja kétségtelenül a német hagyományból érkezett. Kézainál részt vesz a hunok elleni ütközetekben. Az utolsó csatában egy nyíl megsebzti, de Thuróczy már azt is tudja, hogy bár a nyíl hegye homlokában maradt, nem halt bele, hanem hazament Rómába, sőt a latin szövegben magyarul idézi Detre nevét, „haláltalan”.³² Bizonyos, hogy a Detre-történetet a nyugaton ismeretlen nyíllal nem Kézai találta ki, az ő korában már beszélték az országban.³³ Négyesy László Detre ármányos alakját egyenesen Vid ispánéval rokonította, de mi Négyesyvel szemben arra gondolunk, hogy inkább Detre ármányainak leírása hathatott a magyar krónika Salamon–László-történetének 12. századi szerkesztőjére.

Arany óvatosan kerülte Attila temetésének hagyományát, pedig ez is tartogat meglepetéseket, amit legutóbb Lezsák Gabriella tekintett át.³⁴ Sokáig azt hittük, hogy egy 19. századi fikcióval van dolgunk, hiszen Móra Ferenc szerint a folyómederbe temetés motívumát Ipolyi Arnoldtól vehette át Jókai Mór és Gárdonyi Géza. A meglepetésünk azonban kétszeres: először is a 13–14. századi német krónikák, így a Szász világkrónika már Attila folyómederbe temetéséről tájékoztatnak, míg korábban az említett 12. századi „Kaiserchronik” csak a temetés budai helyszínéről tudott. Ezek ráirányítják a figyelmet Mátyás király személynökének, Drági Tamásnak 1465 körüli világkrónika-szerkesztésére, ahol e motívumok, a hármaskoporsó a folyóban, szintén szerepelnek.³⁵ Ennek lehetséges forrása Heinrich von München 14. századi rimes világkrónikája, amely említi a hun király „vízbe” temetését, igaz, annak pontos helyéről nem tud semmit („*mindmáig a világon senki sem tudja, hogy Attila király hova került*”). Ezek szerint az Attila-történet Budával, mint földrajzi hellyel való kapcsolatba hozása legkésőbb a 12. század közepén megtörtént, ami teljesen új megvilágításba helyezi a hagyomány történetét. Ezek szerint a magyarok, magyarországi németek ekkortól már hallhattak, a jóvoltukból akár olvashattak is Buda városa, valamint Bleda és Attila kapcsolatáról, sőt igen valószínű, hogy e történet alakításában maguk is aktívan részt vettek. Annál rejtélyesebb, hogy a folyóba, többszörös koporsóba való temetésnek a többi

³¹ Takáts József: A Buda halála politikája. In: Hazám tudósi, könyvet nagy nevének – Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai. Szerk. Cieger András. Bp., 2017. 131–152.

³² „*propter hoc immortalitatis nomen usurpasse narratur, Hungarorumque in idiomate halalthalon Detreh dici meruit presentem usque diem*”. (14. fej.) Johannes de Thurocz: *Cronica Hungarorum*. Textus. Ed.: Galántai Erzsébet–Kristó Gyula. Bp., 1985. 37. Hasonlóképpen a magyar nyelvű mondákra utal Krimhilda fürdőjére való utalás Óbuda közelében, vö. „*quoddam rivulum fluviale vulgo Krumhelthfferdeye vocatum*”. Mária királynő, 1389. november 3. ZSO I. 145.o., nr. 1178.

³³ Ld. még a függeléken közölt részleteket.

³⁴ Négyesy László: Árpádkori motívumok a Buda halálában. In: *Philologiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről*. In: Heinrich Gusztáv Emlékkönyv. Szerk.: Gragger Róbert. Bp., 1912. 17–23.

³⁵ Veszprémy László: Egy későközépkori világkrónika a Mátyás-kori historiográfiában. Johannes de Utino latin nyelvű krónikájának hazai recepciója. *Századok*, 144. évf. (2010.) 465–484., itt: 474–479.

hazai krónikában semmiféle említése sem maradt, pedig kézenfekvő lenne, hogy a német hagyományba hazai földről kerüljön be.

Macartney Elemér érveit alapvetően meggyőzőnek találjuk, melyekkel Hóman Bálintnak az ősgesztára és az abba bedolgozott Attila-hagyományra vonatkozó nézeteit kritizálta. Ugyanakkor egyre több jel mutat arra, hogy a német és magyar Attila-hagyomány igen korán, akár már a 11. században kapcsolatba kerülhetett egymással, annak bővülésére kölcsönösen hatást gyakoroltak.³⁶ Ez szépen igazolná azokat a feltételezéseket is, miszerint a Nibelungen-ének számos jelenete és hőse a korabeli magyar viszonyokból is magyarázható lenne. A német mondakör meghatározóan magyar eredetre történő visszavezetése persze tarthatatlan álláspont. Amikor Szabó Károly – részben Friedrich Schlegel nyomán – egyenesen egy „magyar Iliász nyomát” kereste benne – joggal váltotta ki többek, köztük Riedl Frigyes vagy éppen Petz Gedeon elutasítását. Hóman, majd legutóbb Simon V. Péter a magyar ősgesztát jelölte meg a német hagyomány magyar vonatkozású elemeinek forrása-ként, ami mai ismereteink szerint nem bizonyítható és tartható feltételezés.³⁷ Éppen ellenkezőleg, a kétségkívül meglévő, alakuló és bővülő hazai hagyománynak az volt a jellemzője, hogy nem jegyezték le írásban. Sőt Thuróczy, majd később Oláh Miklós akkor is csak apró részleteket tartott megörökítésre méltónak, amikor azt a 15. században bizonyíthatóan népnyelven már megénekeltek. Valóban célszerű megkülönböztetni a hazai hun mondákat, hagyományt és ezek írott lejegyzését. Kézainak Budára, a Keveaszó, Tulln és Zeiselmauer közötti harcokra, az Attila-utódok harcára vonatkozó megjegyzései mögött, sőt talán már Anonymusnak a székelyekre vonatkozó utalása mögött is joggal tételezhetünk fel korabeli mondákat, énekelte történeteket. A 10. század előtti hun Attila-hagyomány megléte azonban sokkal bizonytalanabb, számos friss tanulmány inkább annak hiányát látszik támogatni.³⁸

Alaptalan a magyar és német hagyomány merev szembeállítása: a német hagyomány hatása nem cáfolja és nem is teszi lehetetlenné egy hazai, ha úgy tetszik „magyar” hagyomány meglétét. Sokkal inkább egy mára nehezen rekonstruálható szimbiózist kell feltételeznünk, ami során a magyar hagyomány, illetve esetleg a magyarországi német hagyomány (?) is alakította a német földit, különösen a Nibelungen-éneket, és persze fordított irányban is, a német szóbeli és írott hagyomány a magyarországit. Ezt persze Arany nem tudhatta, pedig epikai hitelt kereső lelkét talán megnyugtathatta volna.

³⁶ Vö. Marczali Henrik: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. 50–51., 63.

³⁷ Összefoglalóan Hóman Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungénekekben. Egyetemes Philológiai Közlöny, 47. évf. (1923) 44–78. és Uő: Történetírás és forráskritika. 2. kötet. Bp., 1938. 279–318.; V. Simon Péter: A Nibelung-ének magyar vonatkozásai. *Századok*, 112. évf. (1978) 271–325. A nemzetközi szakirodalomból ld. Salvini-Plawen, Luitfried: Zur Datierung des Nibelungenliedes. Bezüge zum Haus Andechs-Meranien. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 103. évf. (1995) 26–43.; Sager, Alexander: Hungarians as fremde in Medieval Germany. In: Meeting the Foreign in the Middle Ages. New York, 2002. 27–44., itt: 34.

³⁸ Sudár Balázs: Az Árpádok, Attila és a dinasztikus hagyományok. *Századok*, 150. évf. (2016) 2. sz. 431–441. Ezzel szemben az Attila hagyomány ősisége mellett érvel Szabados György: Identitásformák és hagyományok. In: Magyar Óstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. Szentpétery József–Sudár Balázs–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Bp., 2014. 298–299.

Függelék

Kézai 9. fej.

„A német seregből azon a napon elesett Macrinus is, valamint nagyon sok német fejedelem; *Ditricust a homlokán egy nyíl sebezte meg halálosan, s szinte nyugat egész hadserege elpusztult vagy megfutamodott.*”

Thuróczy 14. fej.

„A hunok üzöbe vették, és hevesen pusztították őket, hogy bosszút álljanak a Tárnokvölgyében megölt bajtársaikért. *Ebben az ütközetben a hunok kardjától elesett Matrinus, de Detre, akit a homlokán sebezett meg egy nyíl, kimenekült ez óriási vérözönből. Ennek a nyílnak a csontját Detre – mint mesélik – a homlokában vitte el Róma városába, a császári udvarba, a hunokkal vívott csata bizonyágaképpen, ezért hívta magát halhatatlannak, és ezért érdemelte ki, hogy a magyarok nyelvén haláltalan Detrének nevezzék mind a mai napig. Mesélik, hogy ennek a Detrének volt egy sisakja, amely annál fényesebben ragyogott, minél többet hordta.*”

Tabula Gratulatoria

Aleksandar Krstić
Alexandru Rădulescu
Alexandru Szentmiklósi †
Árvay Anett
Bak János
Balázs Péter
Balogh Elemér
Bálintné Tóth Ágnes
Bencsik Péter
Berend Nóra
Bernardo Santano
Branka Grbavac
C. Tóth Norbert
Christian Gaspar
Christoph Sonnlechner
Claudiu Ilaș
Cziráki Zsuzsanna
Csukovits Enikő
Dan Leopold Ciobotaru
Daniela Tănase
Deák Ágnes
DeLloyd J. Guth
Dér Terézia
Dumitru Țeicu †
E. Kovács Péter
Emőke Szathmáry
Érszegi Géza
Feld István
Felföldi Szabolcs
Ferwagner Péter Ákos
Fodor István
Frank Gábor
G. Tóth Péter
Galamb György
Galántai Erzsébet
Gálfí Emőke
Géczi Lajos
George T. Beech
Gernot Nussbächer †
Giczi Zsolt
Grzegorz Myśliwski
Györkös Attila

Helen Nicholson
Hoffmann Zsuzsa
Homoki-Nagy Mária
Homonnai Sarolta
Hunyadi Zsolt
Ivanics Mária
J. Nagy László
João Gouveia Monteiro
Juhász Péter
Kalmár Melinda
Katona Péter
Kenesei István
Kenyeres István
Kiss Andrea
Kiss Gergely
Klaniczay Gábor
Kovács Szilvia
Kökény Andrea
Körmendi Tamás
Kövér Lajos
Kulcsár Valéria
Lakatos Bálint
Laszlovszky József
Lengyel Tünde
Livia Magina
Lupescu Makó Mária
Lupescu Radu
Majorossy Judit
Makk Ferenc †
Marie-Madeleine de
Cevins
Marija Karbić
Marjanucz László
Mészáros Orsolya
Michael Jones
Miklósik Ilona
Miloš Ivanović
Mislovics Erzsébet
Nada Zecevic
Nagy Balázs
Neven Isailović
Nicoleta Demian

Noël-Yves Tonnerre
Olajos Terézia †
Pál Judit
Pelyach István
Peter Fedorčák
Pfeiffer Attila
Pihurik Judit
Pintér-Nagy Katalin
Piti Ferenc
Polgár Szabolcs
Rábai Krisztina
Rácz György
Rácz Lajos
Révész László
Rüsz Fogarasi Enikő
Sághy Marianne †
Sajti Enikő
Solymosi László
Spekner Enikő
Stanko Andrić
Suzana Miljan
Szabados György
Szaskzó Elek
Szegfű László
Székely Melinda
Szekernyés János
Szende Katalin
Szende László
Szovák Kornél
Szőnyi Etelka
Szőnyi György Endre
T. Horváth Ágnes
Tadeusz Grabarczyk
Takács László
Teiszler Éva
Tomka Béla
Tóth Hajnalka
Tóth István
Tringli István
Tudor Salagean
Vadas András
Vajda Tamás

Valter Ilona
Varga Beáta
Vida Beáta
Vincent Múcska
Vigh Éva
Vukman Péter
W. Kovács András
Wojtilla Gyula
Wolf Mária
Zakar Péter
Zdenka Janeković Römer
Zimonyi István
Zombori István
Zsoldos Attila

Mint minden cím, az *Urbs, civitas, universitas* is jelzésértékű arra vonatkozóan, hogy mit tartalmaz a kötet. Ebben az esetben az ünnepelt, vagyis Petrovics István munkásságára kíván utalni. A jeles középkorkutatót és egyetemi oktatót vizsgálatai során három város (*urbs, civitas*) foglalkoztatta legtöbbet: Pécs, Szeged és Temesvár. Ha arra gondolunk, hogy ezek közül Pécs egy ideig egyetemmel (*universitas*) is rendelkezett a középkorban, akkor világossá válhat a kötet címének hármassága is. Természetesen egy könyvcím sem képes felölelni e munkásság egészét. Hiszen megemlíthetnénk az egyháztörténetet vagy a középkortudomány más területeit, amelyek szintén komoly helyet foglalnak el az életműben. Abban az életműben, amely messze nem zárult még le. Ennek értelmében a jelen kötet sem összegzés kíván lenni, sokkal inkább tisztelgés Petrovics István eddigi kutatói és felsőoktatási tevékenysége előtt. A tanulmányt író vagy a Tabula Gratulatórián szereplő kollégák sora jelzi ezt a megbecsülést, egyben a folytatással kapcsolatos várakozást is.

A könyv a *Fontes et Libri sorozat* 1. köteteként lát napvilágot. A sorozatot a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Korajújkori Magyar Történeti Tanszéke adja ki. Mi más is lehetne a célja, mint a magyar középkor és a XVIII. század végéig terjedő korajújkor szempontjából fontos hazai és nemzetközi források (*fontes*) és az azokra épülő feldolgozások (*libri*) megjelentetése. Egyúttal a „szegediség” vállalása is, a nagynevű elődök örökségének továbbvitele a most munkálkodó és a jövőbeli nemzedékek által.

